RADÓ SÁNDOR

Dóra jelenti...

HARMADIK KIADÁS

Kossuth Könyvkiadó / 1976

ISBN 963 09 0530.2
© Copyright 1971 dr. Radó Sándor

Előszó az első kiadáshoz

Az utóbbi években világszerte számos cikk és könyv jelent meg, amely a második világháborúban kifejtett tevékenységemmel foglalkozik. Sok ilyen publikáció indítéka a szenzációhajhászás volt; a koronát ezekre a ferdítésekkel és hazugságokkal teli művekre két francia újságírónak 1966-ban megjelent könyve tette fel, melynek címe „A háborút Svájcban nyerték meg". A könyv szerzői, Pierre Accoce és Pierre Quet, azt akarják bebizonyítani, hogy a Szovjetunió a második világháborúban kivívott győzelmét nem a Vörös Hadsereg harctéri sikereinek, hanem a szovjet hírszerző szolgálat svájci csoportja ténykedésének köszönheti. A háború kimenetelének ez az értelmezése újabb cikk- és könyváradatot indított meg, főképp Nyugat-Németországban. Az ottani reakciós körök, a náci fasizmus folytatói és örökösei, mindmáig nem hajlandók elismerni, hogy a Szovjetunió hadászati fölénye következtében szenvedtek katonai vereséget. Egyesek Hitler kontár hadvezetését hibáztatják, mások a szigorú „orosz télben" vagy a megszállt területek lakosságával szembeni kegyetlen bánásmódban keresik a fasiszta vereség okát. Most újabb, már egészen fantasztikus magyarázatot találtak: a háborút azért vesztették el, mert állítólag egyes német vezérkari tisztek a hitleristák minden tervét elárulták a szovjet hírszerzésnek. A „Dolchstoss im Rücken", a hátbatámadás teóriája nem új; a német imperialisták már az első világháború vereségét sem az antanthatalmak katonai győzelmeivel, hanem a német baloldali szocialisták által vezetett háborúellenes mozgalommal magyarázták. Most, a második világháborúban bekövetkezett balsikerük döntő okát szintén a hátbatámadásban keresik.

Az igazat megvallva, először alaposan elcsodálkoztam azon, hogy

20–25 évvel a világháború után a svájci hírszerzőcsoport munkája ilyen óriási port vert fel, és személyemnek mint a csoport vezetőjének ilyen nagy jelentőséget tulajdonítanak. Csodálkoztam azon is, hogy ha a német reakciósok a hírszerzésnek ilyen rendkívüli átütőerőt tulajdonítanak, miért nem próbálkoznak szembenézni azzal a ténnyel, hogy a Harmadik Birodalom hírszerzése semmi sikert nem tudott elérni a Vörös Hadsereg hátában. Valószínűleg azért nem teszik fel maguknak ezt a kérdést, mert a válasz csak egyértelmű lehet. A német hírszerzés sikertelenségre volt kárhoztatva, mert a szovjet nép egységes kiállása hazája és szabadsága mellett és a szovjet elhárítás ébersége meghiúsította az ellenség minden ilyenféle kísérletét. Nem teszik fel azt a kérdést sem: miért akadtak viszont a német munkások, parasztok és értelmiségiek között ellenállók, akik hajlandók voltak életüket kockáztatni azért, hogy segítsenek a Szovjetuniónak leküzdeni az emberiséget fenyegető fasiszta veszélyt. Csoportom tagjai között alig voltak kommunisták, de mindnyájukat összekapcsolta az a meggyőződés, hogy a hitleristák elleni élethalálharcban minden erőt latba kell vetni, függetlenül attól, hogy kommunisták, szocialisták, haladó szellemű polgárok, svájciak, németek, osztrákok, olaszok, franciák, angolok vagy magyarok voltak. Ez az antifasiszta egység ma is él, és ez a jobb jövő kulcsa. Nemrég levelet kaptam egy előttem teljesen ismeretlen építésztől Svájcból. Idézek a levélből: „Olvastam a »Gazette de Lausanne«-ban arról, hogy Ön és csoportja mit tett az emberiségért. Tulajdonképpen Ön mentett meg engem is a fasizmus borzalmaitól, és ezért úgy érzem, egész életemre lekötelezett." Természetesen a hála e szavai a fasizmus elleni küzdelem minden harcosát illetik, elsősorban a szovjet népet és a szovjet hadsereget, hiszen főleg az ő vállukra nehezedett a háború borzalmas súlya. Vagy ahogyan Hans Hausamann őrnagy, a kommunistákkal egyáltalán nem rokonszenvező svájci hírszerző tiszt nyilatkozott néhány évvel ezelőtt egy zürichi televíziós interjúban: „Számomra a kérdés megfogalmazása egyszerű volt: ha Németország nyeri meg a háborút, akkor a (náci) rezsim nyeregben marad, és akkor mi, svájciak, elvesztünk. Tehát Németországnak el kell veszítenie a háborút." Ez a logika vezette mindazokat, akik Németországban és egész Európában következetesen mindent vállaltak, hogy Hitler hatalmát megdöntsék és a náci rendszert megsemmisítsék.

Tulajdonképpen sohasem jutott eszembe, hogy hírszerző legyek.

A hírszerzés bonyolult hivatás, alapos felkészültséget igényel. A hírszerzők különleges iskolákat végeznek, ahol sok mindenre kiképezik őket. Nálam hiányoztak ezek az előfeltételek. Sohasem kaptam speciális kiképzést, bár valamennyi „életrajzíróm" az ellenkezőjét állítja.

Számomra mindig a tudományos munka volt a legvonzóbb, és boldog vagyok, hogy a rengeteg akadály ellenére sikerült megvalósítanom ezt az életcélomat. De ezenkívül életemet egy másik nagy céllal is összekötöttem. Ifjúkoromtól részt vettem a forradalmi munkásmozgalomban, hosszú éveket, évtizedeket töltöttem emigrációban, illegális munkát végeztem. Mindez életem szerves része lett. A burzsoá társadalom körülményei között végzett pártmunka sok mindenre megtanított, jártasságot szereztem a konspirációban. Ez készített fel arra, hogy mint hírszerző bonyolultabb és nehezebb formában folytassam a harcot.

Sokáig ingadoztam, megírjam-e emlékezéseimet, mert úgy éreztem, csak kötelességemet teljesítettem, és nem akartam, hogy személyem a nyilvánosság reflektorfényébe kerüljön. De az utóbbi időben megjelent, a svájci csoporttal és velem foglalkozó, valótlanságoktól és torzításoktól hemzsegő rengeteg írás arra késztet, hogy megpróbáljam végre a valósághoz híven feltárni az eseményeket. Annál is inkább, mert V. G. Alekszandrov moszkvai újságíró révén számos dokumentumhoz hozzájutottam, amelyekkel mondanivalómat alátámaszthatom. Segítségéért ezúton is hálás köszönetet mondok.

Budapest, 1971. április.

RADÓ SÁNDOR

Első rész / 1936-ig

HOGYAN LETTEM HÍRSZERZŐ

1935 októberében tudományos ügyeim intézése végett Párizsból Moszkvába érkeztem.

Akkoriban Párizs volt állandó lakhelyem, ahol az Inpress (Agence de Presse Indépendante – Független Sajtóiroda) antifasiszta sajtóirodát vezettem.

Európában rendkívül feszült volt a politikai légkör. Az Inpress terjesztette a Németországról szóló híreket az ott tomboló fasiszta terrorról, leleplezte az ismét megerősödő német imperializmus agresszív törekvéseit. Ezeket a híreket részben illegális úton kaptuk Németországból, részben magukból a német újságokból – elsősorban a vidéki lapokból – merítettük, amelyek tele voltak letartóztatásokról, ítéletekről, gyilkosságokról szóló tudósításokkal. A mindössze néhány emberből álló kis sajtóügynökségünk naponta adott ki francia, angol és német nyelvű bulletint. A szerkesztők maguk írták stencilre a cikkeket, amelyeket nyomban sokszorosítottunk. A munkatársak egytől egyig kiválóan képzett emberek voltak. A francia kiadás szerkesztője például a ma széles körben ismert író, Vlagyimir Pozner volt, a cári időkben emigrált orosz szocialista fia. Vologya – ahogy mindnyájan hívtuk – gyakran emlékezett vissza arra, hogy gyermekkorában szüleivel többször időzött Capri szigetén Makszim Gorkijnál, és ecsetelte e találkozások feledhetetlen benyomásait. A német kiadást a jelenleg az NDK-ban élő Maximilian Scheer újságíró szerkesztette. 1964-ben jelent meg „So war es in Paris" (Ez történt Párizsban) című könyve, amelyben leírja a Inpress munkáját, sőt, kiadványunk egyik oldalának fakszimiléjét is közli. Tagja lett a szerkesztőségnek Arthur Koestler, a már akkor ismert magyar származású író és újságíró is. De

nem sokáig dolgozhatott az Inpressben, mert mint a Német Kommunista Párt tagját, pártmunkára küldték a Saar-vidékre, amely akkor a Népszövetség felügyelete alatt állt. Koestlerrel egy időben jó barátságban voltam, gyermekeim egyenesen rajongtak érte, mert mint kitűnő pszichológus és remek társalgó, könnyen megtalálta a közös nyelvet a gyerekekkel. A később világhírű író a kommunizmus esküdt ellensége lett. „A láthatalan írás"* című önéletrajzában „Tisztelet egy kémnek" címmel egész fejezetet szentel nekem. Nemcsak hízelgő dolgokat mond el rólam, hanem olyan képtelenségeket is állít, hogy például egy svájci egyetemen együtt tanultam Litvinovval, a szovjet külügyi népbiztossal, holott Litvinov csaknem harminc évvel volt idősebb nálam.

A francia törvények előírása szerint az irodának francia állampolgár volt a felelős szerkesztője, mégpedig az egyik legelőkelőbb francia család sarja, az akkori vatikáni francia nagykövet fia, Renaud de Jouvenel. Renaud szélsőbaloldali beállítottságú volt, fivére, Bertrand viszont a francia politika színpadának jobboldalán állt.

Abban persze nincs semmi meglepő, hogy a fasisztákat nagyon érdekelte tevékenységünk, s állítólag Hitler valamelyik nyilatkozatában a Harmadik Birodalom első számú közellenségének nevezte az Inpresst és vezetőjét, Radót.

A náci lapok sokat szidtak és fenyegettek bennünket. Nagy megelégedéssel nyugtáztuk, amikor az úgynevezett Munkafront lapja, a hárommillió példányban megjelent „Arbeitertum" szórta ránk átkait, mert így Németország legszélesebb rétegei értesültek létezésünkről. Ezeknek a sikereknek köszönhettük, hogy irodánk Párizs egyik gyönyörűen berendezett irodaházába, az Élysée Buildingbe kerülhetett a tulajdonos németellenes érzelmei révén. Az épület szemben a brit követséggel, nem messze a köztársasági elnök rezidenciájától, az Élysée Palotától, Párizs legelegánsabb utcájában, a rue du Faubourg Saint-Honorén állt.

Egyébként ügynökségünk kezdetben egyáltalán nem ilyen előkelő környéken működött. Amikor újsághirdetés alapján irodát kerestünk, találtunk is olyat, amelyet csekély pénzünkből megfizethettünk, a rue Mondétouron, a központi vásárcsarnok közelében, azon a környéken, amelyet már Zola megörökített „Párizs gyomra" című regényében.

* *Arthur Koestler:* The invisible writing. London 1954.

A megbeszélt időben, ebéd után néztük meg a helyiséget. Modern házban volt, szépen berendezve, több telefonnal, és igen olcsón adták. Gondolkodás nélkül kibéreltük. S csak másnap reggel, amikor új helyünkön megkezdtük az első munkanapot, értettük meg, hova kerültünk. A vásárcsarnok piacain eldobált hulladék orrfacsaró bűze fogadott bennünket, az utcák tele voltak szemeteskocsikkal. Most már értettük, miért kaptuk meg ilyen olcsón a helyiséget, és miért állt annyi helyiség üresen a házban. Egy hónap múlva mi is elvándoroltunk ebből az „illatos" negyedből.

Az ügynökség a legkülönfélébb emigránsok, főleg a Németországból menekült értelmiségiek gyülekezőhelye lett. Gyakori vendégünk volt Ernst Toller, a híres német drámaíró, aki később öngyilkos lett Amerikában; meglátogatott bennünket a nem kevésbé ismert író, Arnold Zweig, mielőtt menedékhelyet keresett volna Palesztinában; gyakran járt nálunk jó barátom, a „száguldó riporter", Egon Erwin Kisch, valamint Pozner barátja, Louis Aragon. De voltak olyan vendégeink is, mint a későbbi francia miniszterelnök, Georges Bidault, aki akkor egy kis katolikus lap szerkesztője volt; órák hosszat mesélte nekem élettörténetét, és azt ajánlotta, hogy harcoljunk közösen a fasizmus ellen. Vagy például megjelent nálam Vidal de la Blache úr, a híres francia geográfus unokája, aki azonban nem a geográfiáról akart velem beszélni, hanem mint a „Le Matin" című reakciós lap munkatársa, jó pénzért napi egy hasábot ajánlott fel ennél a lapnál, amelyet olyan tartalommal tölthetünk ki, amilyennel akarunk. Meglepve kérdeztem meg tőle, hogyan egyezteti össze a mi anyagunk antifasiszta tartalmát a szélsőségesen reakciós lap közismerten jobboldali irányvonalával. Megnyugtatott, hogy nem egy hasábot eladtak olyan követségeknek és szervezeteknek, amelyeknek álláspontja egyáltalán nem egyezik szerkesztőségük meggyőződésével.

Sajnos, a „Le Matin" felhasználására nem volt pénzünk, viszont kellemetlenkedni kezdtek a francia hatóságok.

Az Inpress megalakítását követő első években, amíg a francia külpolitikát Barthou külügyminiszter irányította, Franciaország és Németország között igen kiéleződött a viszony, ezért a hatóságok nem gördítettek semmilyen akadályt az ügynökség munkája elé. Azóta azonban, hogy jugoszláv fasiszták meggyilkolták Barthout, a francia hatóságok akadályozni kezdték munkánkat. Jól emlékszem arra az 1934. októberi borús délutánra, amikor a szemerkélő esőben a place

de la Concorde-i újságárusok tele torokkal kiáltozták a megdöbbentő hírt, hogy Marseille-ban megölték a jugoszláv királyt és Barthout. Egon Erwin Kisch barátomat kísértem a Gare de Lyonra, ahonnan aznap este készült Marseille-ba, hogy ott hajóra szállva megkezdje a később irodalmilag is megörökített utazását Ausztrália felé. Mialatt a gyönyörű tér sarkán, az előkelő Hotel Crillon homlokzatán a jugoszláv zászlókat lengette a szél (a király a hotelben szállt volna meg), arra haladtunkban Kischsel komor hangulatban vitattuk meg az esetleges súlyos következményeket, amelyek nemsokára éreztették is hatásukat az antifasiszta emigrációra. Ráadásul a Hitler-ellenes érzelmű francia burzsoá körök, amelyek elég nagy anyagi segítséget nyújtottak az Inpressnek, amikor észrevették az ügynökség leplezetlen antikapitalista tendenciáját, megszüntették a támogatást. Ugyanezt tapasztaltuk a befolyásos zsidó körök részéről, annál is inkább, mert az ügynökség vezetőségében helyet foglaló bizalmi emberük, Kurt Rosenfeld, Poroszország egykori igazságügy-minisztere 1935 elején elhagyta Franciaországot, áttelepült az Amerikai Egyesült Államokba. Ezekben a Hitler-ellenes érzelmű körökben vezető szerepet játszott Tedesco úr, egy telefonkészülékeket gyártó konszern igazgatója és Albert Kahn, a neves bankár. Mellesleg Kahnnak a Bois de Boulogne szélén levő gyönyörű birtokán és a Rivierán levő villájában többször találkoztam a Nobel-díjas Henri Bergson filozófussal, akivel a minket némán hallgató Kahn nagy örömére heves vitákat folytattam, szembeállítva a marxizmust az ő misztikus, irracionális ideológiájával.

Franciaországban 1935-ben a baloldali erők egyre szélesedő egységfrontja, a „front populaire", közelgő szociális kirobbanások lehetőségét rejtette magában, és ezért a francia burzsoázia reakciós körei, még a zsidó tőkések is, mind gyanakvóbb szemmel néztek a kommunista emigránsokra; az új miniszterelnök, Pierre Laval személyében már előrevetette árnyékát a hitleristákkal való későbbi együttműködés irányzata. De nemcsak Franciaországban, hanem a szomszédos Angliában is mindinkább érezhető volt ez a felemás orientáció; egyrészről aggodalom a német imperializmus fasiszta változatának hatalomra jutása miatt, másrészről szimpátia a hitleristáknak a kommunisták és a Szovjetunió elleni kíméletlen politikájával, még akkor is, ha ez a kíméletlenség nemcsak a baloldali mozgalmak, hanem a fajgyűlölet alapján a gazdag zsidók ellen is megnyilvánult.

Mind e körülmények alakulása egyre inkább azt mutatta, hogy aligha lehetséges munkánk folytatása.

A francia és az angol vezető körök közeledése a fasiszta hatalmakhoz késztetett arra, hogy nehéz szívvel ugyan, de gondolkodni kezdjek az Inpress tevékenységének megszüntetéséről, és fontolóra vegyem, hogy ezentúl mint geográfus és térképész csakis a tudományos munkának szenteljem magam. Párizsi tartózkodásom alatt mindvégig foglalkoztam tudományos kérdésekkel, munkatársa voltam a párizsi földrajzi társaság folyóiratának, időszerű térképeket készítettem a francia sajó számára, és szerkesztettem az idegen államok térképkötetét a Nagy Szovjet Világatlasz részére. Ez utóbbi munkával volt kapcsolatos 1935. októberi moszkvai utam is.

Sokszor jártam már Moszkvában, néhány évig pedig ott is laktam és dolgoztam. Először 1921-ben, egészen fiatal emberként jutottam el Moszkvába a Kommunista Internacionálé III. kongresszusára. Ott hallottam Lenint, sőt, egy ízben beszéltem is vele. Moszkvában sok kiváló emberrel ismerkedtem meg, akikre mindig nagy tisztelettel emlékezem. A városról könyvet is írtam. De erre még visszatérek.

Amikor ezúttal megérkeztem Moszkvába, első utam a Razin utcai öreg, majdnem roskatag épülethez vezetett, a Nagy Szovjet Világatlasz szerkesztőségébe, ahol a fiatal kartográfusok-geográfusok kitűnő kollektívája ezuttal is örömmel fogadott. Találkoztam régi barátommal, Nyikolaj Nyikolajevics Baranszkijjal, a szovjet geográfia elismert szaktekintélyével, aki akkor a Nagy Szovjet Enciklopédia földrajzi szerkesztőségét vezette. Az Enciklopédiába én is jó néhány cikket írtam, többek között Magyarországról (ez utóbbi cikk politikai részét Kun Béla írta). Találkoztam továbbá magyar és német elvtársakkal, akikkel tanácskozni akartam az Inpressnek, az egyetlen antifasiszta sajtóügynökségnek a beszüntetéséről. A dolog azonban egészen más fordulatot vett.

Megérkezésem után néhány nappal a szállodában felhívott egy magyar elvtárs, akit régóta ismertem mint újságírót. Találkozásunkkor elmondta, hogy bizonyos kapcsolatai vannak a Vörös Hadsereg vezérkarához, ahol ismertette, milyen kilátástalan helyzetbe jutott az Inpress. Erről ugyanis előző nap panaszkodtam magyar barátaimnak. Közölte velem, hogy a vezérkar véleménye szerint a fasizmus elleni harcban nagyobb hasznot hajthatnék, ha hagynám a sorvadó Inpresst,

áttérnék más területre, s amennyiben hajlandó volnék erre, bemutatna az illetékeseknek.

Őszintén megvallva, nem volt semmilyen elképzelésem erről a munkáról, és senkit sem ismertem ott. Amikor egy évvel azelőtt a Nagy Szovjet Világatlasszal kapcsolatos tudományos ügyek intézése végett Moszkvában jártam, és a Prága étteremben találkoztam régi berlini ismerősömmel, Richard Sorgéval, sejtelmem sem volt róla, hogy a szovjet hírszerzés egyik munkatársával, sőt vezető munkatársával beszélgetek. Soha többé nem láttam Sorgét, és csak évtizedek múlva szereztem tudomást ma már világszerte ismert hőstetteiről.

A Nagy Szovjet Világatlasznál volt egy tehetséges fiatal munkatársam, Maja Berzina, akinek édesapja, Jan Berzin, az ismert lett forradalmár, akkor a Központi Levéltár vezetője volt. Amikor véletlenül megismerkedtem vele, szintén nem hittem volna, hogy nem sokkal találkozásunk előtt még a Vörös Hadsereg hírszerző szolgálatának vezetője volt.

Végül is úgy döntöttem, hogy elfogadom ismerősöm ajánlatát, mert azt gondoltam, olyan hatalmas szervezetben, mint a Vörös Hadsereg, természetesen egészen mások lesznek a lehetőségek a fasiszta veszély elleni harcra, mint a kis sajtóügynökségben.

Így kezdődött életem új fejezete.

Magyar ismerősöm elkísért egy lakásra, ahol a megbeszélt időben találkoztunk Artuzovval, a Vörös Hadsereg hírszerző szolgálatának egyik akkori vezetőjével.

Artuzov közölte velem, hogy Szemjon Petrovics Urickij, a hírszerző szolgálat vezetője szeretne beszélni velem. Elmondta Urickijról, hogy még a forradalom előtt lett tagja a pártnak, tapasztalt illegális munkás, a polgárháborúban a caricini fronton a 14. hadsereg vezérkari főnöke és hadműveleti osztályának vezetője volt. Úgy beszélt róla, mint kiváló, bátor és művelt hadvezérről.

A szobába zömök, fiatalos arcú, erélyes állú, negyven év körüli katona lépett be; keskeny bajusza volt. Ingzubbonyán két Vörös Zászló érdemrend csillogott. Néhány szót váltottunk arról, hogyan utaztam, sikerült-e megfelelő szállodát találnom, majd Szemjon Petrovics a tárgyra tért. Nem fecsérelte az időt az ismerkedésre, nyilvánvalóan pontos értesülései voltak rólam.

– Azt hallottam – jegyezte meg Urickij –, hogy nehézségei vannak a sajtóügynökséggel.

– Igen, most nagyon nehéz dolgozni – feleltem. – Ha pedig kitör a háború, az Inpresst bizonyára végleg beszüntetik. – Majd részletesen ismertettem, mi a helyzet az ügynökséggel.

Urickij merőn nézett rám átható tekintetével, elgondolkozott, homlokán mély ránc képződött.

– Rendben van – mondta mintegy a gondolatait összegezve. – Közölték velem, hogy ön hajlandó nekünk segíteni. Akkor viszont valószínűleg más országot kell lakóhelyül választania. Most azon gondolkozzunk, hol tudna megtelepedni háború esetén.

Urickij felállt, rágyújtott, fel-alá járt a szobában.

– Szeretném, ha tisztán látná munkánk célját és feladatainkat. Tudjuk, hogy nem újonc a konspiratív munkában, ezért is hívtuk meg. A szovjet hírszerző számára azonban a jó konspiráció még nem minden. Tudnia kell gyorsan tájékozódni a változó politikai helyzetben, hiszen a hírszerzés politikai munka. Először is meg kell határoznunk az adott időszakban valószínű katonai ellenfelünket, s csak ezután hozzuk működésbe hírszerző hálózatunkat. Ön is jól tudja, hogy a Szovjetuniónak több potenciális ellenfele van Európában. Elsősorban Németország és Olaszország. Ezekből az objektív körülményekből kiindulva építjük fel a kapitalista országokban folytatott hírszerző munkánk stratégiáját.

– Hát ennyit általánosságban – folytatta ismét helyet foglalva mellettem. – Most pedig döntsük el, hova kellene áttelepülnie. Tudom, hogy több európai nyelvet beszél. Nos, hova szeretne menni, és mivel fedné tevékenységét?

– Azt hiszem – feleltem –, úgy tudnék legkönnyebben megtelepedni, ha létesítenék egy térképészeti ügynökséget. Már Németországban sikeresen vezettem egy ilyen orgánumot, amelynek Pressegeographie volt a neve, Franciaországban pedig Geopress. Legcélszerűbb volna Belgiumban vagy Svájcban letelepednem. Véleményem szerint Svájc aligha lép be a háborúba, az ügynökség működéséhez a hatósági engedélyt azonban úgy vélem, könnyebb Belgiumban megkapni, s onnan már egyszerűbb lesz átköltöznöm Svájcba.

Az Urickijjal és Artuzovval folytatott beszélgetésből kiviláglott, hogy szerintük a Szovjetunió számára a jövőben a legfenyegetőbb veszélyt a náci Németország és a fasiszta Olaszország jelenti. Mindkét állam sietve fegyverkezik, a népben felszítják a revans szellemét, dühödt militarista és kommunistaellenes propagandát folytatnak. Lehet-

séges, hogy ezek az agresszív hatalmak háború esetén a Szovjetunió fő ellenfelei lesznek. Szükséges, hogy figyelemmel kísérjük tevékenységüket a nemzetközi porondon, és idejekorán feltárjuk a fasiszta vezetőknek a Szovjetunió ellen irányuló titkos terveit. Ez a szovjet hírszerzés célja.

Nekem mint hírszerzőnek éppen ezt a feladatot szánták. Kár, hogy nem küldhetnek Németországba, ahol hosszabb ideig éltem, az országot jól ismerem, illegális munkában sem vagyok kezdő. De ez lehetetlen; a nácik jól ismernek engem és feleségemet, és bizonyára rögtön elkapnának. A másik variáció: letelepedni egy Németországgal határos államban, például Belgiumban vagy Svájcban — ahogy én ezt javasoltam –, és onnan szervezni meg a szükséges információk megszerzését. Forrásokat ne csak helyben, hanem közvetlenül a hitleri birodalom területén keressek. Így, ha Németország és Olaszország mégis eltökélnék magukat a háború kirobbantására, folytathatnám az adatgyűjtés munkáját anélkül, hogy a német elhárítástól vagy a Gestapótól kellene tartanom, miután semleges államban nem tudnának kézre keríteni.

Végül az a vélemény alakult ki, hogy próbáljak Belgiumban elhelyezkedni; emellett szólt az is, hogy akkoriban ez volt Nyugat-Európa legolcsóbb országa, ami igen nagy előny egy, az egész világnak dolgozó ügynökség rentabilitása szempontjából.

A hírszerző szolgálat vezetősége azt a feladatot tűzte elém, hogy hagyjam el Franciaországot, mint geográfus és kartográfus foglalkozzam tudományos munkával, s Belgiumban üzleti alapon létesítsek térképészeti ügynökséget. Abban bíztunk, hogy tudományos vonalon volt már nevem, s így könnyebben célhoz érek. Ezekkel a tanácsokkal és utasításokkal ellátva hagytam el Moszkvát, hogy megkezdjem egészen új életpályámat, amely tele volt váratlan eseményekkel.

Párizsban bejelentettem, hogy az Inpress befejezi működését, s utasítást adtam felszámolására. Decemberben Belgiumba mentem, hogy előkészítsem cégem megnyitását.

Brüsszelben felkerestem a belga rendőrség főnökét. Előadtam, hogy mint földrajztudós, sajtóirodát szeretnék nyitni, és tartózkodási engedélyt kértem. Szótlanul végighallgatott, és nemet mondott. Hiába bizonygattam neki, hogy azért választottam Belgiumot, nem pedig valamely más országot, mert itt nagyon jól szervezett a tudományos információcsere, és hogy Belgium számára is előnyös, ha különféle aktuális térképeket készítő cég fog az országban működni, hiszen ezek-

re a térképekre világszerte egyre nagyobb az igény. A rendőrfőnök makacs ellenállását semmilyen érvvel nem lehetett megtörni.

Mielőtt elutaztam Brüsszelből, kilátogattam a város közelében levő waterlooi csatatérre, annak az ütközetnek színhelyére, amely 1815-ben eldöntötte Napóleon sorsát, és új korszakot nyitott a világtörténelemben. Kemény tél volt, rajtam kívül sehol egy lélek, egymagam jártam sorra a híres hadvezér megtépázott dicsőségét hirdető emlékműveket, s közben azon töprengtem, mit tegyek. Itt, Napóleon vereségének színhelyén ébredtem tudatára annak, hogy új hivatásomban elszenvedtem első kudarcomat.

Párizsba visszatérve értesítettem Moszkvát, hogy Belgiumban nem sikerült legalizálódnom. A levelet átadtam az összekötőnek, akit még Moszkvában bemutattak nekem.

Hamarosan megérkezett a válasz. A közösen kidolgozott terv második változata került előtérbe. Azt ajánlották, próbáljak meg letelepedni Svájcban, ebben a hagyományosan semleges országban, és ott nyissam meg tudományos ügynökségemet.

Akkoriban általában bárki kaphatott Svájcban letelepedési engedélyt, akinek volt elég pénze. Gyakran előfordult, hogy egy-egy gazdag külföldi házat vagy birtokot vásárolt, s ezzel biztosította magának az országban való tartózkodás jogát, de munkát nem vállalhatott. Sokkal nehezebb volt engedélyt kapni kereskedelmi, üzleti tevékenységre.

Letelepedési engedélyt az egyes kantonok kormánya adott, az én esetemben Genf kanton kormánya, de csak a berni szövetségi kormány hozzájárulásával. Azért választottam Genfet, mert itt székelt a Népszövetség, tehát itt volt a nemzetközi politikai élet központja, ez látszott a legalkalmasabb helynek egy tudományos-információs iroda munkájához. A Népszövetség remek politikai-gazdasági könyvtárral rendelkezett, amelyet tudományos munkámhoz korábban is gyakran igénybe vettem, annál is inkább, mert a számomra legfontosabb párizsi könyvtár, a Központi Statisztikai Hivatal könyvtára akkoriban egyáltalán nem tartott nyitva, s egyébként is siralmas állapotban volt. Amikor elmentem a Quai d'Orsayre, a portás közölte velem, hogy nincs könyvtáros, ezért a könyvtárral senki sem foglalkozik. Én azonban ragaszkodtam hozzá, hogy dolgozni szeretnék könyvtáros nélkül is, erre kinyitotta egy hatalmas terem ajtaját, ahol több ezer könyvet és folyóiratot pillantottam meg becsomagolva, ahogy postán megérkeztek, s már hónapok vagy talán évek óta hevertek szanaszét.

Párizsi könyvtári búvárkodásaim során történt az alábbi mulatságos eset a Richelieu utcai ódon, pazar palotában levő Francia Nemzeti Könyvtárban. A katalógusteremben az iránt érdeklődtem, mi van meg a könyvtárban Lenintől, mert akkor még korántsem volt természetes, hogy valamennyi műve megtalálható egy burzsoá ország központi könyvtárában. A név szerinti katalógust lapozgatva Lenin neve mellett nagy meglepetésemre az orvosi könyvek katalógusára való utalást találtam. Rá is akadtam Lenin „orvosi" könyvére – „»Baloldaliság« – a kommunizmus gyermekbetegsége". Meggyőződésem, hogy ma, amikor Lenin tanítása széles körben elterjedt Franciaországban is, ez a karton a tudományos könyvtárban már a megfelelő helyen található.

De térjünk vissza Svájcba. A zsúfolt vagy nem működő párizsi könyvtárak után tudományos paradicsomnak tetszett a Népszövetség genfi könyvtára, amelyet ízléses, új épületben helyeztek el, a legmodernebb technikával szereltek fel, és csak kevés olvasója volt. Genfben a kanton szocialista kormányától elég könnyen megkaphattam volna a letelepedési engedélyt, mert arra hivatkozhattam, hogy tudományos munkámat a Népszövetség sajtóosztályának támogatásával kívánom folytatni. A sajtóosztályhoz ugyanis volt ajánlólevelem. Sokkal nehezebb volt a dolgom Bernben, a szövetségi rendőrség főnökénél. Először is nem tetszett neki, hogy Genfben akarok letelepedni, mert – mint mondta – „ott már idestova több az idegen (főleg francia), mint a svájci állampolgár". A Népszövegségre való hivatkozás azonban elég meggyőzően hangzott. Viszont értésemre adta, hogy csak a svájci nemzetgazdaság számára előnyös vállalkozást engedélyez, ennek az előnynek pedig elsősorban abban kell kifejeződnie, hogy a vállalkozás jogilag részvénytársaság, melynek igazgatóságában a svájci törvények szerint svájci állampolgároknak kell többségben lenniük. Az én esetemben tehát rajtam, külföldin kívül, tagja kell hogy legyen legalább két svájci is. Mindjárt ajánlott is nekem két Genfben élő svájci tudóst.

Most ezt a két tudóst kellett valahogyan megnyernem az ügynek.

Az első, egy geológus professzor, hűvösen, bizalmatlanul fogadta ajánlatomat, a beszélgetés végén pedig kereken megmondta, hogy semmilyen viszonyba nem akar kerülni külföldiekkel. A második jelöltet, a genfi egyetem földrajzprofesszorát sikerült megnyernem a megalakítandó Geopress tudományos perspektívájával és várható üzleti hasznával. Sőt, nagyobb sikerem volt, mint kívántam volna. Túlságo-

san jól győztem meg a professzort a Geopress üzleti lehetőségeiről, s ő elfogadhatatlan követelésekkel állt elő: magának akarta a részvénytársaság részvényeinek 75 százalékát (természetesen ingyen), s ezen kívül nagy összegű havi fizetést kért – ellenkező esetben nem ad ajánlást a szövetségi rendőrségnek, tehát nem kapom meg a letelepedési engedélyt. Odáig fajult a dolog, hogy kénytelen voltam kilátásba helyezni a „diplomáciai" tárgyalások megszakítását. Figyelmeztettem, hogy végszükség esetén letelepedhetem Genf egyik elővárosában, a már francia területen levő Annemasse-ban, s onnan járok be naponta a Népszövetségbe, amelynek sajtóosztályánál közben sikerült akkredikáltatni magam, s hogy Genfben fogom kinyomatni térképeimet; a genfi rendőrségnek természetesen nem lesz kifogása ez ellen a genfi nyomdák számára előnyös variáció ellen. A professzor nyomban megértette, hogy túl sokat követelt, s leszállította igényét előbb 50, majd 25 százalékra. Ekkor azonban már én is megmakacsoltam magam. Végül beleegyeztem, hogy neki adom a részvények 1 százalékát és kap havi 100 frank fizetést.

Ezután nagyon ritkán láttam a professzort. Rendszeresen megkapta nem nagy, de az apróbb háztartási kiadások fedezésére mégis elegendő „fizetését", az ügynökség dolgai iránt azonban nem érdeklődött. Csak egyszer kért tőlem tanácsot, de akkor sem fogadta meg. A svájci lengyel követség és Lengyelország képviselete a Népszövetségnél felkérte a professzort, hogy a nevével adja ki Európa néprajzi térképét, amely azt volt hivatva bizonyítani, hogy Lengyelország keleti határvidékén a lengyel nemzetségűek vannak többségben, az ukránok és a beloruszok pedig „kisebbségben". Azt tanácsoltam neki, hogy ne tegye rá a nevét ennek a nyilvánvalóan propagandakiadványnak a címlapjára. Ő azonban mindenre hajlandó volt jó pénzért. 1939-et írtunk, Németország már elfoglalta Ausztriát és Csehszlovákiát. A professzor szerencsétlenségére a térképen nemcsak az osztrákok szerepeltek a német nép részeként, hanem a svájciak is. További szerencsétlenségére a fővárosban, Bernben, a főutca egyik könyvkereskedésének kirakatába kitették ezt a térképet. Arra járó svájci hazafiak, akiket amúgy is ingerelt és nyugtalanított a német imperialisták növekvő étvágya, betódultak az üzletbe, kivitték a térképet az utcára, és nyilvánosan elégették. A professzor kénytelen volt önkritikus levelet írni pártfogójának, Motta külügyminiszternek.

Nem sokkal később sikerült találnom még egy üzlettársat.

Úgy látszott, az előkészületek rendben haladnak. Engem azonban nyugtalanított a tartózkodási engedély körüli furcsa huzavona. Eltelt egy hónap, kettő, három, de az ügy nem ment előbbre. A párizsi svájci követségen udvariasan arra kértek, várjak még egy keveset, mert tisztázni kell néhány formaságot.

Kérték, hogy igazoljam anyagi helyzetemet. Én egy elég nagy összegre szóló bankbetétet tudtam felmutatni. Igazolnom kellett politikai megbízhatóságomat. A rendőrség ezzel kapcsolatban megérdeklődte a magyar rendőrségnél, hogy van-e ún. priuszom, vagyis voltam-e büntetve, nem követtem-e el valamilyen bűncselekményt. Miután ezt az okmányt nemleges válasszal megkapták, magyarországi életem egyéb vonatkozásai nem érdekelték a svájciakat. Ez a szerencsés körülmény segített ki az eléggé kényes helyzetből.

1936 májusában végre rendeződtek a dolgaim. Megkaptam az engedélyt, hogy három évre letelepedhetek mint önálló munkaadó a genfi kantonban, feleségemnek és anyósomnak is megadták a beutazási vízumot, s készülődni kezdtünk, hogy átköltözzünk Svájcba.

Az első akadályt leküzdöttem. Most arról kellett gondoskodnom, hogy a Geopress térképkiadót életképes részvénytársasággá fejlesszem.

HOGYAN LETTEM KOMMUNISTA

Azt hiszem, nem érdektelen, ha elmondom ifjúságom néhány olyan eseményét, amely egész további életemre kihatott.

Újpesten, Budapest északi ipari peremvárosában születtem. Szüleim nagyon egyszerű emberek voltak. Apám nagy nyomorban nőtt fel, családja a cigánysoron lakott. A régi Magyarországon ez afféle gettó volt, ahol a legszegényebb emberek laktak. Ekkor tanulta meg apám a cigányok nyelvét, melyet a magyarok közül csak kevesen tudnak, s mindig saját nyelvükön beszélt a cigányzenészekkel. Mind apám, mind anyám népes családban nevelkedett, 8–10 testvérük volt.

A burzsoá Magyarországon az ilyen nagy létszámú szegény családokban gyakori volt a kivándorlás. Apám mesélte, hogy egyszer ő is eljutott Hamburgig, de nem volt elég pénze az Amerikába tartó hajóra és visszatért. Fivére, Miksa pedig belépett a francia idegenlégióba, Afrikában harcolt, míg valamilyen úton-módon apám segítségével sikerült megszöknie az algériai Szidi-bel-Abbeszből, az idegenlégió

főállomáshelyéről. Apám nem szívesen beszélt arról, hogyan jutott el Algériába, és hogyan szöktette meg öccsét, csak néha-néha a családi összejöveteleken egy-egy szóval és huncut összenézéssel céloztak erre. Hazatérése után Miksa bácsi mérnök lett és Frigyes nagybátyámmal együtt, aki vasutas volt, és elég nagy városok – Besztercebánya, Sátoraljaújhely — állomásfőnökségéig vitte, a második világháború végén a fasiszták gázkamráiban pusztult el, mint ahogy ott veszett csaknem egész rokonságom.

Anyám is szegény családban, falusi suszter gyermekeként született. Nagyapám, akinél gyakran vendégeskedtem Nyugat-Magyarországon, büszkén mutogatta lábán azt a sebet, amelyet az 1848-as szabadságharcban kapott, és a sebből kivett golyót. Anyám szintén idegenben kereste a boldogulást. Igaz, nem messze nyugat-magyarországi szülőfalujától, Bécsben, ahol fehérnemű-varrónőként dolgozott. Ott ismerkedett meg apámmal, aki akkoriban szintén Ausztriában próbálkozott jobb megélhetést találni, minthogy az iparosodott osztrák főváros abban az időben magához vonzotta a magyarországi nincstelenek közül a vállalkozóbb szelleműeket. Később szüleim visszatértek hazájukba. Apám sokáig kishivatalnok volt, majd a század elején Újpesten kiskereskedést nyitott.

Apám az elemi iskolának csak négy osztályát járta ki, de roppant gyors észjárású, fogékony ember volt. Mint kereskedőnek, gyakran akadtak kisebb peres ügyei. Soha nem fogadott ügyvédet, s a bíróságon mindig sikeresen képviselte ügyét.

Gyakran mesélt azokról az évekről, amikor az osztrák–magyar hadseregben szolgált szörnyű körülmények között a Monarchia félgyarmatán, Boszniában. Egész életére meggyűlölte a hadsereget, az ostoba katonai szellemet és az osztrák uralmat.

Magam igen jó tanuló voltam, mindig eminens egészen a gimnáziumi érettségiig. Szüleim nem sokat törődhettek iskolai előmenetelemmel, hiszen mindketten késő éjszakáig dolgoztak, no meg számukra egyre ismeretlenebb tájakra vittek engem tanulmányaim. Emlékszem, milyen, szinte tisztelettel vegyes csodálkozással hajolt néha anyám matematikai egyenleteim vagy latin dolgozatom fölé. És talán épp azért, mert ők nem tanulhattak, de felismerték, mit jelent a tudás, igyekeztek megadni gyerekeiknek a tanulás minden lehetőségét. Az iskolán kívül különórákon németül, franciául, angolul tanultam, hegedültem és zongoráztam, majd fuvolán játszottam, partitúrát olvastam,

egyszer-kétszer még dirigáltam is működvelő diákzenekart. Így alapos és sokoldalú zenei nevelésben részesültem, és egész életemben lelkesedtem a zenéért, amely sok nehéz helyzetben volt vigaszom. Sokat sportoltam.

Hatesztendős koromban – épphogy megtanultam írni-olvasni – került kezembe az első könyv. Szüleim előfizettek a „Tolnai Világlapja" című képes hetilapra. A folyóirat kiadóinak dicsérendő kezdeményezése volt, hogy karácsonyi mellékletként minden évben valamilyen új könyvet küldtek az előfizetőknek, még több kötetes lexikont és világtörténetet is. 1906-ban ilyen mellékletként kaptuk meg Barátosi-Balogh Benedek tanár riportkönyvét, amelyben megírta, hogy az 1905-ös orosz–japán háború idején mint tudósító hogyan jutott el a szibériai vasúton Japánba. A „Dai Nippon" című könyv, tehát az első könyv, amelyet életemben olvastam, nagyon érdekelt. Az első oldal – ma is emlékszem – így kezdődött „Tajga – Tomszk felé átszállni. Hogyan? – kérdezte az újságíró. – Szibéria fővárosa nem a transzszibériai fő vasútvonalon fekszik?" Következett az ismert történet, hogy Tomszk város kispolgárai, félve nyugalmuk megzavarásától a rettenetes újdonság, a vasút által, nem engedték meg, hogy a vasútvonal érintse a várost. Ezért kellett később egy szárnyvonalat Tajga állomástól Tomszkba vezetni. A borító belső oldalára térképet nyomtak, amelyen piros vonal mutatta Barátosi-Balogh útját Magyarországról Szibérián keresztül Japánba. Ez volt az első térkép, amelyet láttam, és rajta az orosz birodalom volt feltüntetve.

Egész életemre emlékezetembe véződött az óriási ország térképe. Úgy is mondhatnám, hogy megszabta sorsomat. Mindenesetre ettől kezdve szenvedélyesen érdekeltek a térképek, a messzi országok, nagyon érdekelt a földrajz és a történelem.

Három és öt évvel fiatalabb húgom és öcsém korai gyermekkora már más, jobb körülmények között telt el, mint az enyém. Apám ugyanis a század eleji konjunktúrában gyorsan meggazdagodott, s testvéreim már nem ismerték a nélkülözést, amiből nekem kiskoromban még bőven kijutott.

Még emlékszem arra, amikor petróleumlámpa égett nálunk, amelyet később a család életkörülményeinek javulása és az általános technikai haladás folytán gázlámpa, majd az első izzólámpa csodálatos fénye váltott fel. A lóvasútra is emlékszem, amelyet később kiszorított a villamos és az autóbusz. Megjelentek az első repülőgépek. 1907–1908-

ban Budapestre jött két francia repülő, Blériot és Latham, és a lóversenytér felett, óriási tömeg előtt, amelyben mi is ott szorongtunk, bemutatkoztak ma vízözön előttinek tűnő, akkor a csodával határos repülőgépeiken.

Újpest – ma Budapest IV. kerülete – akkor még önálló, úgynevezett rendezett tanácsú város volt. De csak a nevében rendezett, maga a város inkább sáros, elhanyagolt, piszkos munkástelep a Duna mentén, füstölgő gyárkéményekkel. Még nem régen az egész város területe a Károlyi grófok tulajdonában volt.

Kicsi koromtól kezdve tapasztalhattam a társadalmi különbségeket. Az elemi iskolában még szegény munkásgyerekekkel ültem egy padban, legjobb barátom, egy piaci kofa örökbe fogadott árvaházi lelence, szállította nekünk az élelmiszert (anyám egész nap apám fakereskedésében dolgozott, nem járhatott a piacra). A velem egyidős fiú nehéz munkát végzett, az árut hordta a vevőknek. Anyám megtudta, hogy a fiú a szó szoros értelmében éhezik, s attól fogva a gyerek nálunk ebédelt és vacsorázott. Így együtt nőttem fel Fodor Lacival, egyetlen gyerekkori barátommal, és sok mindent megtudtam a szegények életéből. Az első világháború alatt vesztettem szem elől, amikor bevonult katonának.

A középiskolában már jobbára a gazdag polgárság, az értelmiség és a dzsentri hivatalnokok gyerekei voltak az osztálytársaim. Ebben gyorsan fejlődő ipari elővárosban, ahol a néhány emeletes ház és a jómódúak villái mellett ott éktelenkedett a szürke földszintes kalyibák tömkelege, szembeszökő volt a társadalmi rétegződés, és egy fogékony sokat olvasó gyereknek feltűntek ezek a nagy ellentétek. Mert olvasnivalóban az ifjúsági regényeken kívül sem volt hiány. Amióta eszemet tudom, a sokkötetes világtörténelem, a lexikonok, földrajzi leírások voltak legkedvesebb olvasmányaim. És amikor időről időre láttam a munkástüntetéseket, akaratlanul is a felkelések, a Gracchusok, a nagy francia forradalom eseményei jutottak eszembe. Emlékszem 1912 májusának nagy tüntetésére, amikor Fodor Lacival együtt néztük, ahogy Újpest munkásai végeérhetetlen oszlopokban a főutcán végigvonulva Budapest felé indultak, hogy részt vegyenek a később vérbe fojtott nagy demonstráción. Igen nagy hatással volt rám, amikor az újságból másnap megtudtam, hogy sokan meghaltak, akiket előző nap még énekelve vonulni láttam. Bár még nem tudatos szimpátiától vezetve – tizenhárom éves voltam ekkor – másnap, mint Fodor barátom, vörös

nyakkendővel jelentem meg az iskolában, ami az igazgatónak szüleimhez intézett figyelmeztető levelét vonta maga után.

A rendőrségről ekkor már megvolt a véleményem. A házunk szomszédságában volt ugyanis az újpesti rendőrkapitányság, és kertünket csak egy alacsony kerítés választotta el a rendőrség udvarától. Nap mint nap áthallatszott onnan azoknak a jajgatása, akiket a rendőrök vertek. Amit ott mint gyerek a közvetlen közelből állandóan észleltem, a mindennapos verések, a megkínzottak jajgatásai, egész életemre belém véződtek, és lehetséges, hogy ezek nyomán fejlődött ki bennem az akkori hatalom és rendőrsége elleni antipátia.

Most, hogy idős korban elemzem gyermekkori érzéseimet, ezzel próbálom megmagyarázni, hogy bennem, az eléggé tehetős szülők fiában, hogyan kezdett kialakulni, ha csak csírájában is, ezeknek az élményeknek hatására az úri társadalommal szembeni ellenzékiség.

A gimnáziumban már tágabb lett a látóköröm. Ehhez hozzájárult, hogy családunk gyakran nyaralt az Adriai-tenger partján, amelynek egy része akkor a Monarchiához tartozott, vagy Olaszországban, olykor Ausztriában a Salzkammergutban, vagy a Magas-Tátrában, amely akkor szintén Magyarországhoz tartozott. Megismertem a csillogó osztrák fővárost, Bécset is. Egyik távoli rokonom, Kont Ignác, az első világháború előtt a magyar nyelv első docense volt a párizsi Sorbonne-on. Ritkán találkoztam vele, gyerekkori emlékeimben azonban élénken szerepelt elbeszélései révén Franciaország, a francia kultúra, a francia életmód. Mindez valószínűleg szintén hozzájárult bizonyos gondolkodási irányok kialakulásához bennem. Kont 1912-ben halt meg. Amikor 1924-ben először jártam Párizsban, felkerestem sírját a Montparnasse temetőben.

A világháború kitörésekor fokozódott érdeklődésem a földrajz iránt a részletes fronttérképek nyomán. Ez különben nemcsak nálam mutatkozott, hiszen a háborús események általános érdeklődést keltettek, az emberek el akartak igazodni a harctéri eseményekben, annál is inkább, mert Magyarország elég közel volt a hadszíntérhez, sokkal közelebb, mint Ausztria német tartományai vagy Németország. 1914 decemberében az orosz hadsereg átlépte a Kárpátokat, vagyis az akkori magyar határt. Az orosz parancsnokság hadijelentéseiben már szerepelt ez a mondat „támadás Budapest irányában". A lakosság széles rétegei izgatottan latolgatták, hogyan alakul a helyzet a fronton.

A háború első nagy megrázkódtatását számomra szeretett unoka-

bátyám halálhíre jelentette: a fiatal orvos Przemyśl ostrománál esett el. Először néztem szembe a megsemmisülés borzalmával, ami a háború velejárója. Nagybátyám, aki neves orvos volt Sopron megyében, s egyetlen fiának akarta átadni praxisát, mindenképpen rá akart bírni, hogy az orvosi pályára menjek, s majd az utódja legyek. Engem azonban egyáltalán nem vonzott ez a hivatás.

Az élet közben ment tovább. A kamaszkor szertelensége különböző területeken tombolta ki magát. Így például a szigorú iskolai tilalom ellenére labdarúgócsapatot szerveztem, s emiatt majdnem kicsaptak a gimnáziumból. Utána jött a sakk-kör. Ez olyan jól sikerült, hogy a szülők panaszt emeltek ellenem, mert gyermekeik tanulás helyett éjjel-nappal sakkoztak. Már 12 éves koromban újságot írtam és szerkesztettem, amelyet kézi sajtón, persze kézírásos formában, apám irodájában indigóval „sokszorosítottam". A szervezési hajlam már csírájában hordta későbbi énem sok vonását.

A gondtalan gyermekkor egycsapásra véget ért.

Még nem töltöttem be tizennyolcadik évemet – 1899 végén születtem –, amikor közvetlenül az érettségi után korosztályomat behívták. Szüleim mindent elkövettek, hogy olyan fegyvernemhez kerüljek, ahol kisebb a valószínűsége, hogy a frontra küldenek. Ebből a szempontból legmegfelelőbbnek a vártüzérséget találták. A család távoli rokona, Hazai Samu volt honvédelmi miniszter, altábornagy, aki akkor az osztrák–magyar hadsereg utánpótlási főnöke volt, segített bejutnom a vártüzérséghez. Így kerültem a Bakony nyúlványainál, a Balatontól nem messze levő Hajmáskér melletti vártüzértiszti iskolára. Ennek a fegyvernemnek az egész Osztrák–Magyar Monarchiában egyedül itt volt iskolája, ahol zömmel előkelő vagy gazdag családok fiait képezték ki. Az iskola a minden eresztékében recsegő-ropogó Monarchia vezető rétegeinek sajátos keresztmetszetét mutatta. A különböző nemzetiségű – osztrák, magyar, lengyel, cseh – arisztokratáknak érdekük fűződött a Habsburg-monarchia létéhez. A magyar és a cseh nagypolgárságból származó tisztiiskolások előtt viszont mindinkább világossá kezdett válni a háború elvesztése, és teljes nemzeti önállóságról álmodoztak, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének lehetőségét latolgatták. Itt találkoztam először azokkal az ellentétekkel, amelyek az összetákolt Habsburg-monarchiát mardosták.

1918-ban ezredem törzséhez, az úgynevezett titkos parancsok irodá-

jához, Budapestre vezényeltek. Itt kezdődött életem sorsdöntő fordulata, tudatomban a dolgok értékrendjének átformálása, nézeteim végleges megváltozása. Ezekbe az irodákba ugyanis befutottak az osztrák–magyar hadügyminisztérium titkos rendelkezései. A hadügyminisztériumot nagyon nyugtalanította az egész hadseregben egyre erőteljesebben terjedő bomlási folyamat. Ukrajnából, amelynek egy részét az osztrák–magyar hadsereg tartotta megszállva, mind több szabadságolt vagy sebesült katona tért vissza, akik az Októberi Szocialista Forradalom után a fronton barátkozni kezdtek az orosz katonákkal. A breszt-litovszki béke után sok olyan hadifogoly tért haza Oroszországból, akiket a bolsevizmus már „megfertőzött". A bécsi kormány ezekben a katonákban látta az egész Monarchiában észlelhető bomlás forrását. A hadvezetés a volt hadifoglyokat nem engedte haza, hanem táborokban tartotta, hogy megpróbálja kiverni fejükből a veszedelmes gondolatokat, és távol legyenek a lakosságtól.

Így kezdett kinyílni a szemem, megvilágosodni előttem sok minden, amit azelőtt nem értettem, vagy amiről addig egyszerűen nem volt tudomásom. Ehhez hozzájárult még az a furcsaság is, hogy az ezred titkos irodájának főnöke, Kunfi őrnagy, a magyar szociáldemokrácia egyik vezetőjének fivére volt. Tőle hallottam először a marxista eszmékről. Még bevonulásom előtt beiratkoztam a budapesti egyetem állam- és jogtudományi karára, és a katonai szolgálattal párhuzamosan tanultam és vizsgáztam. A jogtörténetet és a gazdaságtörténetet tanulmányozva kerültek először kezembe Karl Marx és Friedrich Engels művei. 1918-ban kezdtem tehát megismerkedni a marxizmussal, és mondhatom, néhány hónap alatt világnézetem gyökeresen átformálódott. Ehhez az is hozzájárult, hogy az országon egyre jobban úrrá lett az elégedetlenség, az éhség, a reménytelenség, a vesztett háború atmoszférája. A lakosság zúgolódott, hol itt, hol ott robbant ki zavargás, lázongás. A fiatal katona és diák kutató elméje a legidőszerűbb és legégetőbb kérdésekre tökéletesen világos válaszokat talált a marxista tanításban. Még a szülői házra is, amely pedig azelőtt távol állt a politizálástól, hatottak az események, apám a liberális polgári, úgynevezett demokrata pártnak tagja, majd annak városi tanácstagja lett. Különben éppen ezért kerültem a jogi fakultásra, mert apám ebben látta előfeltételét a nekem szánt politikai tevékenységnek. Persze nem olyannak, mint amilyent a későbbiekben én választottam.

Magyarországon mind magasabbra csaptak a politikai viták hulla-

mai. Néhány egykori iskolatársam szociáldemokrata lett. Egyikük, Gerő Ernő, később a Magyar Kommunista Párt vezetői közé tartozott. A földesúri Magyarországon, ahol sok millió paraszt talpalatnyi földet sem mondhatott magáénak, az egyik legfontosabb probléma a földreform volt. Heves viták folytak arról, hogyan kell megoldani ezt a kérdést: kártalanítással sajátítsák-e ki a nagybirtokokat, vagy ingyenesen osszák szét a földet a parasztok között.

Az újságokban utalások jelentek meg az esetleges béketárgyalásokról. Rebesgették, hogy magának az uralkodóháznak az egyik tagja, Sixtus pármai herceg, Svájcban különbékéről tárgyalt. Még a gimnáziumban összedugtuk fejünket néhány osztálytársammal a haza sorsáról elmélkedve, és az ő révükön lehetőségem nyílt egyszer-kétszer az országgyűlés karzatáról meghallgatni Károlyi Mihály ellenzéki beszédeit, amelyekben már felrémlett az ország kilátástalan, bizonytalan helyzete.

Elérkezett 1918 októberének vége.

Az Osztrák–Magyar Monarchia vereséget szenvedett a háborúban, és darabjaira hullott. Ez végleges lökést adott a polgári forradalomnak. A régi, ezeréves „történelmi" Magyarország elvesztette területének nagy részét, amely Jugoszláviához, Romániához és Csehszlovákiához került. A baloldali polgári pártok és a Szociáldemokrata Párt vezetőiből megalakult a Magyar Nemzeti Tanács.

Az őszirózsás forradalom számomra azzal kezdődött, hogy október 31-én Újpestről a Lehel úti laktanyába menet, korán reggel a villamosmegállónál nekem rontott egy katona, és letépte rólam a Károly király kezdőbetűjét viselő jelvényt, helyébe egy őszirózsát tűzve, majd letépte ruhámról a csillagokat – a rangjelzést. A laktanyában teljes volt a felfordulás, ott akkor már Kunfi volt a spiritusz rektor, ő rendelkezett, hogy ki hová menjen őrséget állni. Így kerültem én az Astoria Szálló elé, ahol a Nemzeti Tanács ülésezett, és ahol az volt a feladat, hogy az óriási tömegtől, amely ellepte az egész utcát, legalább az úttestet valahogyan szabadon tartsuk.

Ezredemben, mint az egész hadseregben és az országban, ekkoriban egyre jobban felülkerekedtek a baloldali érzelműek. A polgári politikusok szerették volna fenntartani a királyságot, a hadsereg, a nép azonban követelte a köztársaság megteremtését.

Így történt, hogy két héttel a forradalom kitörése után, 1918. november 16-án a parlament előtti téren százezres tüntetés zajlott le, ahol

többek között a mi ezredünk tevékeny közreműködése mellett, kikiáltották a köztársaságot.

A gyűlés idején a tüntetők tömege fölött hirtelen repülőgép jelent meg, alacsonyan szállva röpcédulákat dobott le, amelyeket a jelenlevők kézről kézre adva olvastak. A röplapokon az állt, hogy az egyetlen kivezető út a szocialista köztársaság megteremtése. Ez volt a magyar forradalmi szocialisták egyik első megjelenése a nyilvánosság előtt. A Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyokkal együtt ezek a forradalmi szocialisták alkották az új kommunista párt egyik magvát. Ekkor olvastam először forradalmi röplapot és tudtam meg, hogy már van egy olyan mozgalom, amely radikálisan meg akarja változtatni, teljesen új alapokra akarja helyezni a társadalmi rendet.

Az egész polgári forradalom októbertől márciusig mint egy nagy tüntetési periódus él emlékezetemben. Embertömegek hömpölyögtek az utcákon, jelszavakat kiáltozva, a pályaudvarok környékén a frontról visszajött, lerongyolódott katonák hevertek éjjel-nappal, egy részük már nem is tudott hazakerülni, mert a Monarchia felbomlása következtében szünetelt a vasúti összeköttetés.

Újpesten ezekben a hetekben alakult meg az úgynevezett Szociológiai Társaság, ahol a fiatalság tanulmányozhatta a marxista elveket a társadalmi rend megváltoztathatóságáról. A társaság ülésein Gerő és mások mellett én is felszólaltam. Itt kötöttem az első politikai ismeretségeket. Erre az időre esik egy másik ismeretségem is, amely jelentős lökést adott életemnek. Udvaroltam egy kislánynak, a nővérének pedig egy fiatal Ganz-gyári munkás, Román Jancsi tette a szépet. Jancsi tagja lett az akkor alakult Kommunista Pártnak. Hosszas beszélgetéseink hatására 1918 végén beléptem a Kommunisták Magyarországi Pártjába.

Így végződött ez a számomra sorsdöntő 1918-as év. A következő év sokkal kisebb horderejű, prózaibb dolgokkal kezdődött, leszereltem, jogi vizsgáimra készültem. Az időközben illegálissá vált pártnak nem újpesti – ahol túl sokan ismertek –, hanem a budapesti VIII. kerületi (józsefvárosi) szervezetével tartottam a kapcsolatot. Amint azonban a kommunisták meglepetésszerűen átvették a hatalmat március 21-én, egycsapásra véget ért életem addigi menete, amely ez időtől kezdve szorosan összefonódott a politikai eseményekkel.

A kommunisták, mint az a történelemből ismeretes, eléggé különös körülmények között, egyenesen az illegalitásból jutottak hatalomra.

Az efölött érzett örömbe kezdettől fogva üröm vegyült. A nem nagy taglétszámú Kommunista Párt a vezetőség határozata alapján egyesült a Szociáldemokrata Párttal.

A Kommunista Pártnak az egyesüléskor mindössze néhány ezer tagja volt, a szociáldemokraták létszáma viszont megközelítette az egymilliót, minthogy Magyarországon minden szakszervezeti tag automatikusan tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak. Ezért mi, fiatal kommunisták igen aggályosan fogadtuk a hatalomra jutott Kommunista és Szociáldemokrata Párt egyesülésének hírét, félve attól, hogy a fiatal Kommunista Pártot elnyeli a kispolgári ideológiával átitatott szociáldemokrata tömegpárt.

A burzsoá hadseregek már néhány héttel a Magyar Tanácsköztársaság megalakulása után megindították ellene csapataikat, megkezdődött az intervenció. Elsőként a bojár Románia csapatai indultak meg Erdélyből. Jugoszláviából kiindulva a határ menti városokat franciák szállták meg, majd pedig ugyancsak francia (és olasz) vezetéssel támadni kezdett a frissiben alakult burzsoá állam, Csehszlovákia hadserege.

A helyzet rendkívül súlyossá vált.

Megkezdődött a Vörös Hadsereg szervezése. Budapesten „internacionalista" (nemzetközi) ezredek alakultak a Magyarországon élő szlovákokból, kárpátaljai ukránokból, románokból, jugoszlávokból, bolgárokból, osztrákokból, a még itt tartózkodó egykori orosz hadifoglyokból. Román Jancsi barátom bátyját kinevezték a 4. nemzetközi ezred politikai biztosává, s ő kért, hogy segítsek neki az ezred szervezésében, ezért én is ebbe az ezredbe léptem be, mindjárt az első napokban.

Közben a frontokon a helyzet tovább rosszabbodott.

Május 1-én hatalmas, feledhetetlen tüntetés zajlott le. Május 2-án megkezdődött a szervezett, tömeges toborzás a Vörös Hadseregbe ezzel a jelszóval: „Minden öntudatos munkás, szocialista, kommunista és ifjúkommunista keljen a Tanácsköztársaság védelmére!" A következő napon fiatal józsefvárosi barátaimmal együtt elindultam a frontra. Először Nagykőrösre küldtek, ahol meg kellett kapnunk beosztásunkat.

A magyar Vörös Hadseregnek ekkor szinte egyáltalán nem voltak tereptérképei, az osztrák–magyar hadsereg már nem létezett, a térképeket pedig azelőtt a Monarchia egész hadserege számára csak Bécsben

nyomták. Rendkívül nagy szükség volt térképekre. Ezért, amikor a gyülekezőhelyen térképészeket kerestek, úgy véltem, hogy gyermekkorom óta űzött „szenvedélyem" folytán így hajthatok legtöbb hasznot, s valóban mint térképész kerültem a 6. hadosztály törzskarához.

Lassan haladt szerelvényünk északnak, a cseh front felé. Már elmaradtak a magyar Alföld sík mezői, beértünk a Mátra előhegységének zöld dombjai közé. Végül megérkeztünk a kisterenyei állomásra. Egy mellékvágányon két összekapcsolt vasúti kocsi állt, itt volt a hadosztály vezérkara. Jelentkeztem Münnich Ferenc elvtársnál, a hadosztály politikai biztosánál (36 év múlva láttam őt viszont, mint moszkvai nagykövetet, majd az 1956-os ellenforradalom után találkoztam vele ismét, amikor a Minisztertanács elnöke volt). Amikor közöltem vele, milyen megbízással küldtek, Münnich az ő joviális módján, nevetve jelentette ki:

– A kommunistáknak most nincs idejük térképeket rajzolgatni. Kinevezem az 51. gyalogezred biztosává.

A Vörös Hadsereg minden nagyobb egységében voltak politikai biztosok. Minthogy a parancsnokok többsége a régi hadsereg katonái közül került ki, a politikai biztosok feladata volt az ő ellenőrzésük, továbbá, hogy fegyelmet tartsanak és a katonák jó ellátására ügyeljenek. Szörnyen zavarba estem, hiszen tizenkilenc éves fejjel alkalmatlannak tartottam magam erre a posztra, és hirtelenében azt hoztam fel e beosztás ellen, hogy nem gyalogos vagyok, hanem tüzér.

– Nagyszerű – felelte Münnich –, akkor kinevezem politikai megbízottnak a hadosztály tüzérosztályához.

Ezek után meg sem mertem mukkanni, attól tartva, hogy még magasabb beosztásba helyez.

Így kerültem tizenkilenc éves koromban, alig pelyhedző állal (hasztalan próbáltam a tekintélyem kedvéért szakállt növeszteni) a tüzérség politikai biztosának felelősségteljes posztjára. Mellékesen feladataim között szerepelt az is, hogy szemmel tartsam Folkusházy egykori tábornokot, a hadosztály vezérkari főnökét, akit megbízhatatlannak véltek. Minthogy állandóan térképekkel dolgozott, engem azzal az ürüggyel tettek mellé, hogy mint „szakember" segítek neki.

A frontvonal Salgótarjánnál húzódott, amely akkor barakkjaival és viskóival inkább isten háta mögötti falucskának tűnt, mint városnak. A domboldalakon körös-körül aknatornyok emelkedtek, de a bányászok nem dolgoztak, hanem a lövészárkokban tartottak őrséget, a mi

hadosztályunk nekik jött segíteni. Eleinte elég különös volt a légkör. Az ellenség nem támadott, az idillikus csöndet alig zavarta meg egy-egy puskalövés. A bányászfeleségek a lövészárokba hordták az ebédet. Még olyan furcsa eset is előfordult, hogy egyik bajtársunk, Csillag Laci – később jó barátom – valahogy eltévedt, s estig nem került elő. Keresésére indulva úgy találtunk rá, amint egy fa alatt aludt a cseh és a magyar lövészárkok közötti térségen.

A furcsaságokhoz tartozott az is, hogy mindkét ellenfél a volt osztrák–magyar hadsereg egyenruhájában (más nem lévén) küzdött, úgyhogy nehezen lehetett megkülönböztetni saját sorainkat az ellenségtől. Így történhetett meg, hogy egyik dandárparancsnokunk, kocsiján behajtva egy faluba, nem vette észre, hogy azt már megszállták a csehek, és elsőnek került fogságba a dandárból. De az idillnek hamarosan végeszakadt. Csapatainkat bekerítették, el voltunk vágva Budapesttől, ahonnan repülőről ledobott röpcédulákon szólítottak fel bennünket, hogy tartsunk ki.

Ez az állapot sem tartott sokáig. Hamarosan megindultak a harcok. A magyar Vörös Hadsereg rövid idő alatt felszabadította csaknem egész Szlovákiát, ahol kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A helyzet azután hirtelen megint megváltozott. Clemenceau francia miniszterelnök a következő alkut ajánlotta: a Magyar Tanácsköztársaság adja vissza Szlovákia felszabadított részét, ennek fejében visszakapja a Tiszától keletre fekvő területet (amelyet ekkor már megszálltak a románok, s ahonnan közvetlenül fenyegették Budapestet). A román hadsereg parancsnokságának persze esze ágában sem volt visszaadni a Tiszántúlt.

Sokan már akkor úgy véltük, hogy nem szabad elfogadni ezt a kétes ajánlatot. A magyar kormányhoz intézett táviratában maga Lenin is felhívta a figyelmet az imperialisták ajánlatának fondorlatos jellegére, de sajnos, a magyar tanácskormány, amelyben a szociáldemokraták voltak többségben, elfogadta az antant által felajánlott kompromisszumot. Soha nem felejtem el azt a kassai nagygyűlést, ahol az egész lakosság kivonult a főtérre, és kérte, ne hagyjuk őket magukra az intervenciósokkal szemben. Mi azonban parancsot kaptunk, és néhány nap múlva, éjszaka, a sötétség leple alatt csöndben kivonultunk a városból. Kardcsapás nélkül feladtuk Szlovákiát, amelyet forradalmár katonáink vére öntözött.

Még Szlovákia feladása előtt, amikor átutazóban Újpesten tartóz-

kodtam, június 24-én dél felé tompa ágyúlövésekre lettem figyelmes. Rögtön a városi tanácshoz siettem. Ott már összegyűlt jó néhány párttag a tanács titkáránál, a későbbi kiváló írónál, Illés Bélánál. Megtudtuk, hogy az Újpesten állomásozó dunai flottilla ellenforradalmi tisztjei lázadást robbantottak ki, és a monitorok lőtték Budapestet. A telefon nem működött, nem ismertük a részleteket. Elhatároztuk, hogy bemegyek Budapestre, megnézem, mi a helyzet.

Minthogy a villamos nem járt, végiggyalogoltam a hosszú Váci úton, amelyet soha nem éreztem ilyen végtelennek. Már beesteledett, a sötét utcák teljesen kihaltak, mire odaértem a VIII. kerületi munkás- és katonatanács épületéhez, az általam leginkább ismert elvtársakhoz. Mindenki kezében puska. Kiderült, hogy az épülettel szemközti telefonközpontot elfoglalták az ellenforradalmárok, és onnan időnként tűz alatt tartották a tanács épületét. Olyan hírek jöttek, hogy a Duna túloldalán egy tüzérüteg áll, amely nemrég érkezett a budai I. kerület határához. Némi töprengés után úgy döntöttünk, hogy átmegyek és segítséget kérek. A Dunán az ellenforradalmárok monitorai cirkáltak, és fényszórókkal világították meg a hidakat, ezért nehéz volt észrevétlenül átjutnom a folyó túlsó partjára. Kénytelen voltam kúszva megtenni a hosszú utat. Eljutottam a Gellért Szállóhoz, ahol az I. kerületi munkás- és katonatanács ülésezett. Ismertettem a helyzetet, de nem tudtak segíteni. Ugyanúgy, ahogyan jöttem, visszatértem Pestre, s elmentem a Hungária Szállóba, ahol a kormány székelt, hogy jelentsem az eseményeket. A Duna-parti Hungáriában óriási zűrzavar uralkodott, nem találtam senkit, aki hajlandó lett volna intézkedni. Amikor közöltem, hogy a város szélén áll egy tüzérüteg, amelynek segítségével szétverhetnénk a telefonközpontba befészkelődött ellenforradalmárokat, senki sem figyelt rám. Érződött, hogy valamilyen erők zavarják, gátolják a harcot. Később kiderült, hogy Haubrich József, Budapest szociáldemokrata városparancsnoka ekkor már kapcsolatban állt az ellenforradalmárokkal.

Végül is Szántó Béla hadügyi népbiztossal és néhány katonával a teljes sötétségbe borult, kihalt utcák kísérteties csöndjét autórobogásunkkal felverve, visszatértem a Józsefvárosba, ahol már erősen állt a harc: az utcán fekve vettük tűz alá a telefonközpontot, míg végre hajnalban az épületet megszállva tartó ellenforradalmár hadapródok megadták magukat. Az ellenforradalmároknak azonban hajuk szála sem görbült; „átnevelésre" küldték őket.

Az 1919. júniusi ellenforradalmi felkelés egyik irodalmi visszhangja, Gyetvai János novellája 1925-ben jelent meg német kiadásban Berlinben „Eine Nacht" (Egy éjszaka) címmel, amelyhez mint az események résztvevője, én írtam az előszót, újra átélve ezt az emlékezetes éjszakát.

Hadosztályunkat átcsoportosították. A főhadiszállásról értesítettek, hogy leváltanak, és rendelkezési állományba helyeznek, mert nem onnan neveztek ki politikai megbízottnak. Ez már része volt a hadsereg főparancsnoka, a szociáldemokrata Böhm Vilmos intézkedéssorozatának, amely arra irányult, hogy a hadseregből fokozatosan eltávolítsák a kommunistákat a vezető pozíciókból.

Az ellenforradalmat ugyan levertük, de a Tanácsköztársaság ekkor már a súlyos gazdasági és politikai helyzet következtében az intervenciósok gyűrűjében utolsó heteit élte. Senki sem akarta már elfogadni a Károlyi-kormány alatt kiadott bankjegyeket. Ennek a papírpénznek, amely az Osztrák–Magyar Monarchia bankjegyeit volt hivatva felváltani, egyik oldala teljesen fehér volt, mindenféle szöveg nélkül; a Bécsben székelő Osztrák–Magyar Bank ugyanis csak az egyik oldal kliséjét adta át a magyar pénznyomdának, s a kisemberekben természetesen az ilyen félig kész pénz bizalmatlanságot keltett. A Monarchia kék színű húsz- és tízkoronásait (a kékhasú bankót, ahogyan nevezték) kezdték mint jó valutát rejtegetni, és a fehér bankjegyet az utolsó hetekben már egész nyíltan visszautasították.

Ugyanakkor egyre jobban érződött mindenütt, hogy az ellenség már bent van sorainkban, hogy mind jobban szorul a hurok, és aligha sikerül ellenállni az intervenciósok mindenünnen ránk nehezedő nyomásának. Így is történt. Július 31-én Újpesten ért a hír, hogy a tanácskormány lemondott. Soha nem felejtem el azt az éjszakát, amikor Újpesten még utoljára fegyveresen jártuk be a várost a munkáshatalmat biztosítva járőrszolgálatban.

A tanácskormány után megalakult szociáldemokrata kormány alig néhány napig volt hatalmon. Augusztus 5-én a néma szemlélők tömegében állva, tanúja voltam, amint a román csapatok Mardarescu tábornokkal az élen bevonultak Budapestre. Hogy mennyire tele voltunk illúziókkal még akkor is, amikor a románok bevonultak a városba s az ellenforradalom szele már süvíteni kezdett, ez abból is látszik, hogy pártkönyvemet több barátom segítségével elástuk egy újpesti telken azzal, hogy nemsokára majd újra elővehetjük. Amikor 36 év után hazatérve megérdeklődtem, mi van a telekkel és a pártkönyvvel, nagyot

nevettek rajtam, a telek már rég be volt építve, és természetesen pártkönyvemnek híre-hamva sem volt.

Az események gyorsan peregtek. Megérkeztek Horthy tengernagy ellenforradalmárai. Megkezdődtek a letartóztatások és a kivégzések. Menekülni kellett. Megtudtam, hogy a budai Déli pályaudvarról, amelyet még nem szálltak meg, vonat indul az ország nyugati része felé. Menekülők ezrei lepték el a pályaudvart és környékét. Ez az egyetlen, zsúfolásig telt vonat végre éjjel elindult, de már az első állomáson, Kelenföldön a románok tűz alá vettek bennünket. A vonatnak sikerült átrobogni, és éppen úgy, megállás nélkül száguldottunk keresztül az ellenforradalmároktól megszállt Székesfehérváron. Így jutottam el Balatonlellére, ahol egy ismerősömnél csak néhány napot tölthettem, mert ott is megkezdődtek a razziák; összefogdosták a kommunistákat és azokat is, akik őket bújtatták.

Hová menjek? A nyugati határ közelében, a sopron megyei Kapuváron élt a nagybátyám, megyei főorvos. Nagy nehézségek közepette – mert az ellenforradalmi hatóságok már mindenütt megvetették a lábukat, és útközben megszállni is csak rendőri igazolással lehetett – érkeztem meg úticélomhoz. Néhány hétig e rokonomnál rejtőztem, de Kapuváron az ellenforradalmi terror már az első hetekben erősen tombolt, akasztották a Tanácsköztársaság funkcionáriusait. Nem akarván rokonomat bajba keverni, elhatároztam, hogy átmegyek a közeli Ausztriába. Ez azonban nem volt olyan egyszerű, mert nem juthattam hivatalos határátlépési igazolványhoz, csak egy igen kétes értékű papírt sikerült szereznem. A vonat telve volt már menekülő szocialistákkal, kommunistákkal, szótlanul szemlélgettük egymást a kerekek egyhangú zakatolása közben, az elkövetkező órák esélyeit mérlegelve. Így érkeztem az akkori határállomásra, Savanyúkútra. Persze igazolványom nem segített, a határőrség letartóztatott. Egy Polacsek nevű kommunistának véltek, akinek körözési leírása rám illett. Hiába erősködtem, hogy itt valami tévedés lehet, sűrű pofonok között cinikusan megkérdezték, melyik fára óhajtom felköttetni magam. A véletlen mentett meg. A vonat indulására váró tömegben felfedeztem egy kapuvári fiatalembert, aki a húgomnak csapta a szelet, s őt bírtam rá személyazonosságom igazolására. A csekély személyem okozta nagy késés miatt már türelmetlenkedek a vasutasok, s így a határőrök nem firtatták tovább kilétemet. Sötét éjjel gördült át a vonat az osztrák határon. Akárcsak odakint, a vonaton is vaksötétség ural-

kodott. Teljes mozdulatlanságban vártuk az osztrák határőröket. A savanyúkúti kaland során utolsó kétes iratomtól is megfosztottak, nem volt nálam, csak egy budapesti villamosbérlet. De ezen volt egy fénykép, voltak pecsétek, s ami a fő, magyar szöveg, amit az osztrákok nem értettek meg. A vámőr villanylámpájának halvány fényében ez egészen elfogadható dokumentumnak tűnt. Így hagytam el hazámat, hogy csak 36 év múlva lássam viszont.

Kuriózumként említem meg, hogy Polacsek elvtárssal évtizedek múlva hozott össze a sors. Ő a Szovjetunióba emigrált, ahol mint orvos működött, s néhány évvel ezelőtt tért vissza Magyarországra. Majdnem félszázad után ünnepeltük meg szerencsés megmenekülésünket.

1919. szeptember elsején léptem át az osztrák határt, nem is sejtve, hogy egy hosszú emigrációnak az első napja virradt rám. Mi, magyar emigránsok akkor mind úgy véltük, hogy kényszerű külföldi tartózkodásunk csak néhány hónapig tart majd, s nemsokára sikerül visszaállítani a Tanácsköztársaságot, hiszen a szovjethatalom, mindnyájunk reménysége, továbbra is fennállt.

Bécs úgy élt emlékezetemben, mint a nagy osztrák–magyar birodalom pompás császárvárosa. Az átélt események és viszontagságos kiérkezésem után, bár nagy megkönnyebbüléssel, felszabadultan lélegeztem fel, mégis rögtön szemembe tűnt a város elhanyagoltsága, az emberek szegényes öltözete – hová lett a kedélyes és elegáns, könnyed Bécs? A volt birodalmi főváros egy országocska központjává degradálódott, ahová özönlöttek az utódállamokból az állás nélkül maradt egykori császári hivatalnokok, volt katonatisztek. És ide irányult a magyarországi emigránsok egyre nagyobb tömege is. Míg legtöbbjüket barakklakásokban helyezték el, nekem sikerült egy régi ismerősömnél, egy külvárosi cipésznél szállást kapnom.

Teltek-múltak a hetek, Magyarországról a fehérterror tombolásának hírei érkeztek. Hosszabb tartózkodásra kellett berendezkednem. Elhatároztam, hogy beiratkozom a bécsi egyetemre, s végre legkedvesebb tárgyammal, a földrajzzal foglalkozom, abban a tudományágban képezem ki magam, amihez kora ifjúságom óta a leginkább vonzódtam, hiszen a jogi tanulmányokra annak idején csak apám kívánságára adtam a fejem. Ez azonban nem ment könnyen. Az egyetemen állandó tartózkodási engedélyt kértek tőlem, a rendőrségen pedig azt követelték, hogy mutassam be az egyetemi felvételt igazoló papírt. A kör bezárult. Kénytelen voltam közvetlenül Johannes Schoberhez, a köz-

ismerten reakciós bécsi rendőrfőnökhöz fordulni (később több alkalommal volt miniszterelnök), akinek már jelentették, hogy kommunista emigráns vagyok. Schober helyett a rendőrség politikai osztályának vezetője, dr. Presser fogadott, és minden további nélkül nekem szegezte a kérdést: – Hogy lehet az, hogy ilyen fiatal létére már gonosztevő?! – Majdnem felnevettem.

Végül is tekintettel voltak fiatal koromra, sikerült beiratkoznom az egyetemre, és megkapnom a tartózkodási engedélyt. Életemnek ebben az eléggé sivár időszakában egyetlen vigaszom az volt, hogy amikor csak tehettem, az egyetem földrajzi előadásait hallgattam, és részt vettem térképészeti szemináriumokon. Az egyetemen a természeti földrajzot a világhírű Brückner glaciológus professzor adta elő. A Magyarországról jött újonc számára, aki azonfölül az akkori középiskolai tantervben ismeretlen geológiáról, méghozzá gleccsertudományról semmit nem tudott, teljesen érthetetlen volt, amit az öreg Brückner előadott. Az első időben kétségbe voltam esve: hát ez az a földrajz, amiért annyira lelkesedtem? Szerencsére Otto Lehmann docens (később egyetemi tanár Zürichben), akinek szemináriumát látogattam, lassanként bevezetett a földrajztudomány többi ágába. Sőt, meg is védett az osztrák diákok csúfondáros megjegyzéseivel szemben, amikor a terminológiát nem ismerve, néha elég nagy lapszusokat csináltam. Pl. egy terület leírásánál a mocsarat, ami németül Sumpf, Morastnak mondtam, ami magyarul ugyan szintén mocsár, de az osztrák-németben erkölcsi fertőt jelent.

Mindezzel azonban a nem könnyű emigránséletnek csak az egyik problémája oldódott meg.

Az orosz polgárháborúról igen leverő, nyugtalanító hírek érkeztek. 1919 egyik borús októberi estéjén megrendített bennünket, amikor a bécsi újságárusok azt rikoltották, hogy a bolsevik Petrográd elesett, Jugyenyics csapatai elfoglalták az orosz forradalom bölcsőjét. Másnapra aztán kiderült, hogy a hír kacsa volt, de soha nem felejtem el, milyen komor, letört hangulatban töltötték velem együtt emigráns barátaim az estét.

Az emigránsélethez szorosan hozzátartozott a bécsi kávéház, mint egészen sajátos „intézmény". A pénztelen, különösen az első időben foglalkozás nélküli emigráns ezekben a (télen meleg) kávéházakban akár egész nap elüldögélhetett egy csésze kávé és egy pohár víz mellett. Olvashatott bel- és külföldi lapokat, találkozhatott barátaival,

megírhatta (és elküldethette) leveleit, a neki szólókat akár oda is címeztethette, sőt még kölcsönt is kérhetett a pincértől. A szegény emigránsok számára mentsvár volt a kávéház, ahol, ami még ennél is fontosabb, e nehéz időkben a közös sors, meggyőződés alapján életre szóló barátságok kovácsolódtak. Persze nemcsak emigránsok ültek a pohár víz mellett, amit a pincérek minden órában cseréltek, hanem sok kétes egzisztencia is, akik úgynevezett luftüzletekkel foglalkoztak. Valaki kijelentette például, hogy jó áron hajlandó eladni egy vagon szöget, a vásárló pedig 10 százalékos haszonnal mindjárt tovább is adta ezt a misztikus tételt. Így ment ez mindaddig, míg ki nem derült, hogy nyoma sincs semmiféle szögnek.

Egy ilyen kávéházban ismerkedtem meg egy erdélyi magyar kereskedővel, aki osztrák árut vásárolt és szállított Romániába. Maga mellé vett titkárnak. Az volt a feladatom, hogy a bécsi dunai kikötőben felügyeljek az áru berakására, s ami még fontosabb, eljárjak a román követségre, és vesztegetéssel vámmentes beviteli engedélyeket szerezzek. Akkoriban nagyon rosszul ment a sorom, koplaltam, ezért még az ilyen keresetről sem mondhattam le.

A magyar emigránsok azonban nem érték be csupán kávéházi beszélgetésekkel, már néhány hónap múlva megjelent szerkesztésükben a „Kommunismus" című német nyelvű folyóirat, az első tudományos kommunista havilap a szovjetköztársaságok határain kívül. A folyóiratba katonai szemlecikkeket írtam, hiszen ebben az időben a polgárháború és az intervenció Oroszországban a tetőpontra hágott. A zűrzavaros jelentésekből megpróbáltam kihámozni a tényleges hadihelyzetet. Cikkeinkkel igyekeztünk segíteni az olvasóknak, hogy eligazodjanak az orosz forradalom eseményeiben, megmagyarázni, hogy ez a forradalom mit védelmez, miért küzd. A folyóiratot illegálisan eljuttattuk Oroszországba is.

Leo Lania osztrák kommunista, a folyóirat szerkesztője (később ismert baloldali polgári író) egy alkalommal izgatottan közölte velem, hogy a szerkesztőség levelet kapott Lenintől, amelyben kritikai megjegyzéseket fűz folyóiratunkhoz, és azt írja, hogy Lania vezércikkét és az én cikkemet az angolok perzsiai betöréséről figyelemre méltónak tartja. Ettől a meglepő hírtől egész nap örömmámorban jártam-keltem.

Egy szép napon megjelent nálam apai nagybátyám, a magyar elemi iskolai oktatás országos főfelügyelője, Kőrösi Henrik. Ő képviselte családunkban az „arisztokratikus" ágat (amelyhez a már említett Hazai

altábornagy is tartozott). Érdekes, igen művelt és ambiciózus ember volt. IV. Károly király egyik legutolsó rendelkezésével nemesi rangra emelte. Egyik fia, aki aktív katonatiszt volt, a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben a hadosztályomhoz tartozó egyik ütegnél szolgált. Elképzelhető a családi jelenet, amikor a volt katonatiszt a fronton tejfelesszájú unokaöccsével mint felettes politikai biztossal találkozott. Nagybátyám nagyszerű alkalmazkodóképességgel a Tanácsköztársaság alatt is helyén maradt a minisztériumban. Amikor megjelent nálam szüleim első üzenetével, közölte velem, hogy változatlanul ugyanazon a poszton dolgozik. Útban Svájcba keresett fel, és rá akart beszélni, hogy települjek át Zürichbe, ahol svájci rokonai segítségével fel tud vétetni az ottani egyetemre. Ebből azonban nem lett semmi, mert 1920 nyarán újra éles fordulat következett életemben.

A BÉCSI ROSZTA

A Herrenhof Kávéházban, a haladó értelmiség kedvelt találkozóhelyén megismerkedtem a „vörös gróffal". Xaver Schaffgotsch grófot nevezték így, az egyik legismertebb német arisztokrata család sarját, aki Oroszországban mint hadifogoly a kommunistákhoz csatlakozott. A hórihorgas, vöröses hajú Schaffgotsch izgatott beszédmodorában elmondta nekem, hogy van egy ismerőse, bizonyos Konsztantyin Umanszkij, aki az osztrák külügyminisztérium sajtóosztályán a bécsi rádióállomás által felfogott szovjet szikratáviratok szövegét fordítja. Hamarosan bemutatott Umanszkijnak, aki még nálam is fiatalabb volt, szinte még gyerek (én akkor húszéves voltam, ő pedig tizenkilenc), Moszkvában azonban már komoly művészettörténész hírében állt. Minthogy jól beszélt németül (gazdag családból származott), Lunacsarszkij népművelésügyi népbiztos Németországba küldte, hogy propagálja a szovjet művészet új formáit. Umanszkij feltűnést keltő remek könyvet írt az orosz futuristákról és kubistákról, amelyet Piper, az egyik legismertebb német kiadó jelentetett meg Münchenben. Amikor először jártam Moszkvában, még láthattam az Umanszkij könyvében ismertetett hipermodern festmények nyomait az egyes középületeken, bár a Kreml falairól már eltűntek. Ezzel kapcsolatban hallottam, hogy Lenint egyik nevelt lánya, aki festőnő volt, elvitte egyszer egy ilyen futurista, kubista kiállításra. Lenin hosszan szem-

lélte ezeket a festményeket, majd kijelentette: ő bizony ebből semmit sem ért, ami azonban nem jelenti azt, hogy ezek a művek nem lesznek jelentősek a jövő nemzedékek számára, akik talán meg fogják érteni mondanivalójukat.

Umanszkij 1920-ban költözött át Bécsbe, megismerkedett Schaffgotsch gróffal, aki behozta őt fordítónak az osztrák külügyminisztériumba, amelynek élén akkor Otto Bauer, az ismert szociáldemokrata vezető állt.

Umanszkijtól tudtam meg, hogy a bécsi rádió az osztrák kormány belső tájékoztatására naponta veszi Moszkvából a „Mindenkihez, mindenkihez!" címzett táviratokat, amelyek a szovjet köztársaságok híranyagát tartalmazták. Ez volt akkor az egyetlen hírforrás Moszkvából. Az ügy nagyon érdekelt, mert a nyugati lapok csak nagyon szűkszavú és ellenséges hangú tájékoztatást közöltek Szovjet-Oroszországról. A Moszkvából sugárzott táviratokat nem hozták nyilvánosságra, s az újságolvasó publikumnak fogalma sem volt, mi történik Oroszországban, amelyet az intervenció és a polgárháború frontjai elzártak a világ többi részétől. Az a gondolatom támadt, hogy ezt a híranyagot valamilyen módon el kellene juttatni szélesebb újságolvasó rétegekhez, de legalábbis a baloldali sajtóhoz. Erre sajtóügynökség alapítása látszott a legjobb megoldásnak. Schaffgotsch és Umanszkij révén megismerkedtem a külügyminisztérium sajtóosztálya baloldali szocialistának ismert vezetőjével, Schwartz-cal, akinek megtetszett az ötletem. Figyelmeztetett azonban, hogy ha hozzá akarunk jutni a táviratokhoz, a rádióállomás vezetőjét és a távírászokat külön díjazni kell. Havi 50 dollárban állapodtunk meg. A háború utáni éhező Bécsben ezért a tulajdonképpen nevetséges összegért megvásárolható volt az állami rádióállomás a személyzettel együtt. Most már csak az volt a kérdés, hogy ezt a lehetőséget hogyan hozzuk a szovjet kormány tudomására.

Szovjet-Oroszországnak ekkor még egyetlen országgal sem volt diplomáciai kapcsolata. Csak a szovjet Szövetkezeti Központnak, a Centroszojuznak volt Stockholmban képviselője – Makszim Makszimovics Litvinov, később a szovjet külpolitika egyik irányítójának személyében –, aki ott külkereskedelmi ügyleteket bonyolított. Kapcsolatot kerestem és találtam egy Stockholmba emigrált magyar elvtárs révén Litvinovhoz, akivel közöltem lehetőségeinket. Ez 1920 tavaszán történt.

Múltak a hónapok. Megkezdődött a lengyel–szovjet háború. Litvinovtól nem jött semmi hír.

Egyszer aztán egy júliusi napon üzleti tárgyalásra magához kéretett a legnagyobb osztrák bank, a Wiener Bankverein vezérigazgatója. Kíváncsian léptem be a fényűző bankpalotába, ahol a titkár előzékenyen a mindenható bankár dolgozószobájába vezetett. Láttam, hogy személyem némi meglepetést keltett, nyilván fiatal külsőm miatt a vezérigazgató többször is megkérdezte, csakugyan én vagyok-e az, akit meghívott. Majd nagy értekezésbe kezdett az osztrák–orosz kereskedelem sok évtizedes tradícióiról, Ausztria és Oroszország egykori kiterjedt gazdasági kapcsolatairól s arról, hogy az ő bankja mindig nagy szerepet játszott e kapcsolatok közvetítésében. – Remélem – mondta –, bankunk a jövőben is közvetítője lehet ilyen kereskedelemnek. – Elképedve bámultam rá, semmit sem értettem. Az igazgató ekkor átnyújtott nekem egy tízezer svéd koronáról szóló csekket, amelyet a Centroszojuz svédországi képviselete állított ki Stockholmban a nevemre.

Az akkor óriási összeggel már másnap elkezdtem előkészíteni a Roszta-Wien szervezését. (Roszta – Rosszijszkoje Telegrafnoje Agentsztvó – Orosz Távirati Iroda.) Néhány nap alatt sikerült megfelelő bútorozott helyiséget kibérelnem és munkatársakat felvennem, akik zömmel magyar kommunista emigránsok voltak. 1920 júliusának végén, a legfeszültebb helyzetben, amikor a Vörös Hadsereg Varsó felé nyomult előre, munkához láttunk.

Amikor a Roszta első ideiglenes helyiségeibe beköltöztünk, a szomszédos irodában egy „Józef Krasni" névre vagy álnévre hallgató lengyel kommunista forradalmár tevékenykedett, akit még a Tanácsköztársaság idejéből ismertem. Lengyel folyóiratot adott ki, amelyben az akkor dúló szovjet–lengyel háború természetesen nagy helyet foglalt el. A „Kommunismus" című folyóiratban megjelenő frontjellemzéseim anyagát Krasnival tanácskoztam meg, őt mérvadónak tartottam a helyzet megítélésére. 1920 augusztus elején jártunk, a szovjet csapatok már Varsó előtt álltak, nekem határidőre le kellett adnom az esedékes havi tájékoztatómat, és Krasni nagy határozottsággal állította, hogy Varsó eleste már csak napok kérdése, tehát ebből a szemszögből írhatom meg a hadihelyzet értékelését. Meg is írtam, Varsó azonban nem esett el, ellenkezőleg, a szovjet csapatokat a francia vezetés alatt álló lengyel túlerő kiszorította Kelet-Poroszországba, ahol a németek

lefegyverezték őket. Krasni erre az egész szerkesztőségi berendezésével együtt nyomtalanul eltűnt estétől virradóra. Soha többé nem hallottam róla.

A Roszta munkatársai között volt a magyar tanácskormány tagja, Lukács György, a nagy magyar filozófus, Fogarasi Béla, szintén marxista filozófus, aki 1945 után a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora és a Tudományos Akadémia alelnöke lett. Az iroda munkáját segítette a francia Svájcból származó Charles Reber, a „l'Humanité" tapasztalt tudósítója, valamint a már akkor ismert nevű, rendkívül elegáns, egy angol lord benyomását keltő amerikai újságíró, Frederick Kuh, a „Daily Herald"-nak, az angol Munkáspárt orgánumának tudósítója. Sokat segített nekem Gerhard Eisler, a bécsi kommunista lap, a „Rote Fahne" szikrázó szellemű szerkesztője, akihez élete végéig szoros barátság fűzött. Az utóbbi időben 1968-ban bekövetkezett haláláig a Német Demokratikus Köztársaság Rádióját és Televízióját vezette. Több orosz és ukrán kommunista is dolgozott a Rosztának, az orosz nyelvű anyag németre fordítását végezték. Mint volt hadifoglyok rekedtek Bécsben. Egyikük, a kis fekete hajú, fekete szemű, virgonc fiatalember, akit mi csak Fegya keresztnéven ismertünk (később sem tudtam meg, hogy hívják, pedig többször találkoztam vele Moszkvában), kommunista propagandatevékenysége miatt gyakran került a bécsi rendőrség börtönébe. Egy ilyen alkalommal összecsukták egy idős csempésszel, aki sötét színekkel ecsetelte neki e foglalkozás nehézségeit, majd megkérdezte Fegyát, ő mivel foglalkozik, és miért van börtönben. Fegya nemes egyszerűséggel csak azt válaszolta. – Kommunista vagyok. – Szintén nehéz kenyér – mondta elgondolkozva az öregember. Később, amikor bajaink voltak, gyakran idéztük fel nevetve ezt a kijelentést. „Auch ein schweres Stückchen Brot!"

Egy másik fordítóm, Walter Krivickij, később világhírű, jobban mondva hírhedt lett. Ő volt a spanyol polgárháború alatt a köztársasági hadsereg egyik gazdasági funkcionáriusa, azután mint renegát, az amerikai sajtó hasábjain egész előbbi életét megtagadta.

És végül ott volt a munkatársak között Schaffgotsch gróf. Az ő neve szerepelt felelős szerkesztőként, ami nem akadályozta abban, hogy néha-néha vadászatra utazzon Felső-Sziléziába, a gazdag porosz Schaffgotschok óriási birtokaira.

Meg kell mondanom, olykor meglehetősen kényelmetlenül éreztem

magam a főnök szerepében a nagy tudású, nálam többnyire jóval idősebb munkatársakkal szemben.

A Roszta-Wien szerkesztőségi főtitkára Konsztantyin Umanszkij volt. A moszkvai táviratokat, amelyeket azelőtt az osztrák külügyminisztériumnak fordított, most nálunk imprimálta. Umanszkij sorsa közismert: előbb szovjet sajtóattasé volt Rómában és Párizsban, majd szovjet külügyi sajtófőnök, azután egy ideig a TASZSZ hírügynökséget vezette, később a Szovjetunió nagykövete az Egyesült Államokban, végül Mexikóban, ahol feleségével együtt repülőszerencsétlenség áldozata lett. A Rosztánál ismerte meg feleségét, aki mint gépírónő, szintén ott dolgozott. Umanszkijhoz élete végéig meghitt barátság fűzött.

A moszkvai táviratokat közvetlenül én vettem át a bécsi rádió vezetőjétől, ez Schwartz egyik feltétele volt. A rádióállomás a Ballhaus Platzon álló régi barokk épületben, a külügyminisztériumban volt, ahol Napóleon veresége után a híres bécsi kongresszust tartották. Schwartz, a sajtóosztály vezetője utasította a portásokat, hogy mindig engedjenek be, mert Etiópia diplomáciai megbízottja vagyok (ezzel az országgal Ausztriának nem volt semmiféle külkapcsolata). Ezt az utasítást én időről időre néhány koronával megerősítettem, így azután két éven át, amíg a Roszta-Wien működött, naponta bejártam a külügyminisztériumba, s ott megkaptam a szovjet táviratokat, amelyeket a bécsi rádióállomás éjjel-nappal vett.

A táviratok egy részét több nyugati nyelven is sugározták, egy részüket pedig mi fordítottuk oroszról németre, franciára és angolra, s naponta adtunk ki bulletint a három nyelven, ezeket azután szétküldtük a világba, elsősorban minden baloldali újságnak és szervezetnek.

A Roszta tartalma igen változatos volt. A hadijelentések, az ellenforradalmi bandákkal vívott harcokról szóló közlemények mellett áttekintést adott a gazdasági és kulturális élet eredményeiről is, így teljes képet nyújtott a szovjet köztársaságok életéről. Sokszor lehoztunk csak helyi jelentőségű tudósításokat is, de a mi számunkra minden onnan jövő eredmény híre a szovjet forradalom sikerét, alkotásainak előbbrevitelét jelentette.

A Roszta-Wien felbecsülhetetlen szerepet játszott abban, hogy a világ megtudja a tényleges igazságot Szovjet-Oroszországról. Akkoriban még létezett a „bolsevik ragály" lokalizálására Clemenceau által szervezett hírhedt „egészségügyi övezet", ezért rendkívül fontos volt,

hogy a Nyugat egyik fővárosában naponta a valóságnak megfelelő, hivatalos szovjet információ látott napvilágot az Oroszországban folyó forradalmi harcról.

Különösen fontos szerepet töltöttek be a moszkvai szikratáviratokból megismert „Pravda"- és „Izvesztyija"-cikkek a nemzetközi munkásmozgalomról és a nemzetközi politikai eseményekről, amelyek akkor irányt mutattak a rendkívül bonyolult világhelyzet értékelésében.

A szovjet rádiótáviratokon kívül a Roszta-Wien megkapta magát a „Pravdá"-t, az „Izvesztyijá"-t és kapott folyóiratokat is. De ezek a lapok nagyon hosszú úton jutottak el hozzánk, Murmanszkból halászbárkák vitték Vardöbe, az északi sarkkörön túli norvég kikötőbe, onnan kis gőzhajóval Trondheimbe, majd vasúton szállították Oslóba (akkor még Kristianiának nevezték) és onnan tovább Ausztriába.

A szovjet lapokat fényképmásolatok útján fakszimilében a könyvtárak számára is sokszorosítottuk, hiszen ezek az újságok már akkor rendkívüli bibliofil értéket képviseltek. Egyszer megkaptuk Lenin beszédeit hanglemezen. Nagy termet béreltünk ki Bécsben, és óriási közönség előtt lejátszottuk a lemezt. Városszerte ilyen plakátok voltak láthatók: „Jöjjön el holnap a Dreher-terembe, ahol meghallgathatja Lenin beszédeit eredetiben és fordításban."

A bécsi rádióállomás távírászai utasítást kaptak, hogy mindent fogjanak fel, amit Moszkva sugároz. Így ők még azokat a rejtjeles táviratokat is vették, amelyeket Londonba küldtek Kraszinnak, az 1921-ben megnyílt szovjet kereskedelmi képviselet vezetőjének. Mi a táviratokat postán továbbítottuk Kraszinnak, aki ily módon ellenőrizhette, hogy Moszkva valamennyi távirata eljutott-e hozzá.

A Roszta működésének azonban más jelentősége is volt. Azon az úton, amelyen az információk a szovjet köztársaságokról a tőkés világ minden baloldali szervezetéhez eljutottak, megindult az információ az ellenkező irányban a bécsi Rosztához. Abban az időben, amikor a baloldali munkásmozgalom nemzetközi illegális kapcsolatai igen nehéz körülmények között épültek ki, megnyílt a lehetőség, hogy legális úton híranyagot szerezzünk a világ minden részéből a munkásmozgalomról, amelyet azután mint sajtótáviratokat megküldtünk Moszkvának. Ez az anyag később úgy felduzzadt, hogy külön hírügynökséget kellett alapítanunk „Intel") (Internationale Telegrafen Agentur – Nemzetközi Távirati Iroda néven. Ez olyan sikeres volt, és úgy álcáztuk, hogy a II. és az úgynevezett két és feles Internacionálé lap-

jai is a saját hírügynökségüknek tartották. Az Intelnek balkáni osztálya is volt, amelynek olyan neves emigráns kommunisták voltak állandó munkatársai, mint a jugoszláv Cvijić és a bolgár Sztojanov.

Az Intel sikerét elősegítette, hogy a hírközlés új módját alkalmaztuk. A világ hírügynökségei ugyanis abban az időben főként távírón továbbították jelentéseiket, az országok közötti távolsági telefonösszeköttetés még csak csírájában létezett. Egy magyar emigránsnak, Heislernek, a zürichi egyetem adjunktusának segítségével sikerült Svájcban közvetítő állomást létesítenem. Heisler telefon útján mint „diszpécser" működött az Intel bécsi központja, valamint párizsi, berlini és római tudósítói között. Így sokkal gyorsabban és olcsóbban több információhoz jutottunk, mint távirati úton.

Tudósítóink az akkori legjobb kommunista újságírók közül kerültek ki, Rómában Leo Lania, Párizsban Valeriu Marcu és Berlinben Josef Bornstein. Ők egyúttal a helyi sajtónak közvetítették a többi tudósítónktól kapott híreket. Közülük ki kell emelnem a fekete szemű, vézna Marcut, akinél érdekesebb, sziporkázóbb embert alig ismertem. Habár alig múlt húszéves, nagy forradalmi múlt állt mögötte: mint román forradalmárt a háború alatt a németek letartóztatták, és Németországba vitték, ahol a holzmindeni erődben együtt raboskodott Piłsudskival, a lengyel köztársaság későbbi diktátorával. A háború végén Bécsbe került és a „Rote Fahne" külügyi szakértője lett. Nagyon összebarátkoztunk, gyakran töltötte nálam az éjszakát is, amikor különösen a hadihelyzet és a stratégiai tudomány értelmezéséről folytatott hosszú vitáink után már nem volt kedve hazamenni. Akkor játszódott le a görög–török háború Kisázsiában, és Marcu kiváló tanulmányokat írt erről a „Rote Fahné"-ban. Heteken keresztül együtt olvastuk Hans Delbrücknek a „Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte" című négykötetes könyvét, amely felöleli a világ hadi történetét a görögöktől és rómaiaktól kezdve egészen a XX. századig. Úgy látszik, mindkettőnk sorsára nagy hatást gyakorolt a hadi tudományokkal való akkori beható foglalkozás. Marcu 1922 után Németországba került, ahol hamar feltűnést keltettek a Napóleon elleni háborúk nagy német ellenálló hadvezéreiről (Scharnhorst, Gneisenau) írt tanulmányai, könyvei, amelyek egycsapásra az első sorba helyezték őt a porosz katonai irodalomban. Marcu ettől kezdve már csak generálisok és gyárosok, bankárok társaságában forgott. Emlékszem, egyszer meglátogattam őt pazar villájában a Berlin melletti Saa-

rowban, amely akkor a kiválasztott kapitalisták üdülője volt, és ott találkoztam Trude Hesterberggel, a legismertebb berlini színésznővel, akivel Marcu láthatóan igen bizalmas kapcsolatban volt. Később feleségül vette egy dúsgazdag textilgyáros lányát, és a francia Riviérán élt egy gyönyörű villában, egészen a német fasiszták bejöveteléig; őt éppúgy megölték, mint a többi német emigránst, akikre rá tudták tenni a kezüket. Marcuval utoljára még a harmincas években találkoztam egy párizsi kávéházban. Rendkívül kiélt benyomást tett rám. Szemrehányással illetett, hogyan maradhatok továbbra is kommunista, amikor szerinte eltorzult a szocializmus ügye. Ő viszont levonta a következtetéseket. Egyszer csak belépett a kávéházba Jacques Doriot, a Francia Kommunista Párt egykori vezetője, akkor már egy fasiszta csoportosulás főnöke, s nagy meglepetésemre Marcu és Doriot mint kebelbarátok üdvözölték egymást. Mi persze sokkal hidegebben köszöntöttük egymást, habár Doriot-t jól ismertem, hiszen berlini illegális útjain többször szállt meg nálam. Miután Berlinben elég nagy lakásom volt, méghozzá a város szélén, gyakran küldött hozzám a párt olyan átutazóban levő elvtársakat, akiket illegális missziójuk miatt nem akartak hotelben elhelyezni. Így többek között Doriot-t is.

De térjünk vissza Bécsbe, az Intelhez. A telefonösszeköttetés révén igen operatív volt információs szolgálatunk. Az 1922. évi genovai konferenciáról például, ahol Szovjet-Oroszország először jelent meg hivatalosan a nemzetközi diplomácia porondján, az Intel több órával hamarabb adott beszámolót, mint a legnagyobb európai hírügynökségek, a Reuter, a Havas vagy a Wolff.

Érdekes fejezetet és fordulatot jelentett a bécsi Roszta történetében, amikor 1921 tavaszán egy borotválatlan, majdnem rongyokba öltözött férfiú jelent meg nálam, és bemutatkozott mint Mieczysław Warszawski, az Orosz Szovjetköztársaság első diplomáciai képviselője Ausztriában. Az állítólagos „Warszawski" nem volt más, mint Bronski, ismert lengyel kommunista, akiről Krupszkaja emlékirataiban megírja, hogy Lenin Zürichben tőle tudta meg egy korai reggelen az 1917. évi februári forradalom kitörését. Bronski Warszawski álnéven működött Dániában, ahol letartóztatták, és Lenin csak úgy tudta kiszabadítani, hogy kinevezte diplomáciai képviselőnek, természetesen ugyanazon az álnéven. Az első ausztriai szovjet diplomáciai képviselő, éppúgy, mint Németországban, kezdetben az orosz hadifoglyok repatriálási bizottságának volt a vezetője, miután hivatalosan még nem

állt fenn diplomáciai kapcsolat. Igen humoros volt másnap a bécsi újságokban olvasni, hogy a szovjet diplomata az egyik legrégibb lengyel arisztokrata család, a Warszawskiak sarja.

1921-ben mint a bécsi Roszta vezetője részt vettem Moszkvában a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán. Természetesen nem utazhattam a magyar kormány által kiadott útlevéllel, hiszen Magyarországnak semmi kapcsolata nem volt Szovjet-Oroszországgal. Bár akkor még édeskeveset tudtam oroszul, szovjet útlevéllel utaztam, amelyet Berlinben kaptam meg, de kiutazási vízum nélkül. Stettinbe irányítottak, magához a városi rendőrfőnökhöz, aki némi borozgatás után maga nyomta a kiutazási bélyegzőt útlevelembe. Innen helyi vonattal hosszas utazás következett a pomerániai és poroszországi erdőségeken át a német–litván határállomásig. Ott, Eydtkuhnenben mindannyiunknak ki kellett szállnunk. Legnagyobb csodálkozásomra a német rendőrök egy fürdőszobába vittek, levetkőztettek, beültettek a kádba, és valami folyadékkal dörzsölték a hátamat. Amint később megtudtam, az illegális futárok hátára néha vegytintával írták fel a titkos üzenetet. Litvánián keresztül hosszú utazás után – a vonat minden állomáson megállt – érkeztem a lettországi Rigába, ahol a szovjet diplomáciai képviselő, Ganyeckij fogadott. Akkoriban a balti országok, amelyek önállósították magukat Szovjet-Oroszországtól, akarva, nem akarva már elismerték a hatalmas szomszédot. Ganyeckijel csak néhány napot töltöttem, de egész életemre emlékezetes maradt ez a rövid együttlét ezzel a nagyszerű, képzett és rendkívül megnyerő emberrel.

Rigából végre elindultunk az egyetlen vasútvonalon, amely akkor Szovjet-Oroszországot a kapitalista világgal összekötötte. Amikor a szebezsi kis határállomásnál öreg mozdonyunk odaért a fából ácsolt egyszerű kapuhoz, rendkívüli izgalom fogott el. Megláttam a kapu fölött ívelő több nyelvű feliratot: „Éljen a szovjethatalom!" A Magyar Tanácsköztársaság bukása óta először éreztem magam odahaza. Úgy tekintettem erre az országra, mint az ígéret földjére, telve határtalan bizalommal.

Meg kell vallanom, az első benyomások nem voltak lenyűgözőek. Szebezs után ugyanis a vonat időnként megállt, hogy a szomszédos erdőkben fát vágjanak a mozdony fűtésére. A fát felrakták a szerkocsiba; szénhiány miatt a mozdonyokat fával fűtötték.

Az utasok nagyrészt a kommunista világkongresszus delegáltjai voltak.

Május közepén érkeztem Moszkvába. A hosszú orosz telet átmenet nélkül váltotta fel a forró nyár. Ebben a városban, amelynek megismerésére olyan régóta vártam, amelynek híreit napról napra szétküldtem a világba, első benyomásaim egyenesen lehangolóak voltak. Akkoriban a Volga vidékén éhínség dúlt, az országban tífuszjárvány tombolt. A Nacional Szállóban, ahol több ágyas szobában laktam, szintén sokan feküdtek betegen. A vízművek és a csatornahálózat nem működött, a városi közlekedés megbénult, a villamosok nem jártak. A fő közlekedési eszköz az ún. izvoscsik volt, ami oroszul kocsist, de a kocsiját – egylovas, kétkerekű kordét – is jelentette. Elöl, fent a bakon trónolt a kocsis hosszú, piszkos zöld vagy kék kaftánjában, amelyet rikító vörösszínű öv fogott össze. A meleg nyári napokon a város utcáin édeskés, kellemetlen bűz terjengett. Az élet sivárságához hozzájárult, hogy napi fejadagként mindenki egy heringet, tíz cigarettát és kenyérként egy fekete, megnevezhetetlen valamit kapott. Szerencsémre nem dohányoztam, így cigarettaadagomat még egy heringre vagy egy darab kenyérre tudtam cserélni. Az üzletek legnagyobb része be volt zárva, ez felidézte bennem a magyar proletárdiktatúra emlékét, amikor a boltokat áruhiány miatt szintén zárva tartották, azzal a különbséggel, hogy itt a boltok cégtábláin nem láttam azokat a vászonsávokat, amelyek engem annak idején annyira lehangoltak ideiglenes jellegükkel.

Távolról persze mindent másmilyennek képzeltem.

Ugyanakkor lenyűgözött ebben az óriási faluban a Kreml, a középkori katedrálisok, a Vörös tér négyszögének impozáns látványa. De mindennél inkább megragadott az a hihetetlen lelkesedés és bizakodás, az a világforradalmat mint messiást váró hangulat, ami az embereket a legnagyobb nélkülözések közepette eltöltötte. Másfelől lehetetlen volt nem észrevenni a Vörös tér bejáratánál az ibériai szűzanyának alig felismerhető fekete képe előtt térden csúszó öreg asszonyokat; míg a szentképpel szemben vörös alapon forradalmi jelmondat hirdette: „A vallás ópium a népnek."

Akivel csak dolgom volt, a jövőbe vetett nagy hittel és meggyőződéssel, óriási lelkesedéssel beszélt és cselekedett. Ez a szinte lázas forradalmi légkör majdnem a forrpontra emelkedett a Kreml György-termében, ahol a Kommunista Internacionálé kongresszusának üléseit tartották. A forradalmár szónokok beszédei éles ellentétet képeztek az aranyba vésett cári címerekkel és a Szent György rend lovagjainak névsorával, amely az egész óriási termet minden oldalról díszítette. A

terem tele volt a világ minden részéből összesereglett delegátusokkal. Az elnökség pódiumának oldalán lépcsősen kialakított padokon ültünk mi, a sajtó képviselői. Egyik nap az ülés alatt megnyílt a mellettem levő kis ajtó, és ezen Lenin lépett be. Közvetlenül az előttem levő lépcsőfokra ült le, és rám nézve, ujját a szájára illesztve jelezte, hogy hallgassak, hogy ne vegyenek tudomást jelenlétéről. Így ült ott hosszan, hallgatva a szónokot, egész idő alatt jegyzetelve.

Rendkívüli hatást tett rám és az egész teremre, amikor ő lépett a szónoki emelvényre. Már az a tény, hogy néhány óra hosszat beszélt először oroszul, utána németül, majd franciául és angolul, lenyűgözte a hallgatóságot, érződött, hogy ez a gyors léptekkel ide-oda járkáló, fürkésző szemével élénken tekintő és gesztikuláló ember rendkívüli képességekkel bír. Egy másik alkalommal a Vörös tér hevenyészett tribünjén hallottam szenvedélyes hangú, temperamentummal fűtött, rövid, velős mondatokkal teli beszédét. S aztán végül személyesen is beszéltem vele.

Moszkvai tartózkodásomat arra is fel akartam használni, hogy minél több orosz térképet szerezzek, mert már akkor foglalkoztam a gondolattal, hogy megjelentetem Nyugaton az első térképet a szovjetköztársaságokról. A Kreml Palota folyosóján adtam elő ezt a kérésemet Szkljanszkijnak, az egyik helyettes hadügyi népbiztosnak. Orosz szókincsem azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy megértessem magam, és szemmel láthatóan kínlódtam. Lenin, aki ekkor véletlenül éppen arra haladt, felajánlotta tolmácsolását. De nemcsak közvetítette a beszélgetést, hanem maga is bekapcsolódott; megérdeklődte kérésem indítóokait. Amikor hallotta, hogy tudományos érdeklődésem a földrajzra és a térképészetre irányul, néhány szóval utalt arra, hogy az imperializmus problémái a kartográfiai ábrázolás különleges formáit teszik szükségessé, s mellesleg megkérdezte, nem akarnék-e ezzel a kérdéssel Oroszországban foglalkozni, ahol alig van kommunista földrajzos. Erre akkor még nem tudtam vállalkozni, mert előbb be akartam fejezni tanulmányaimat. De ettől kezdve célul tűztem ki, hogy a Szovjetunió földrajzával és térképészetével, különösen pedig Lenin elgondolásaival behatóan foglalkozzam. Ezt első nagy kartográfiai munkámban, „Az imperializmus atlaszában" (amely 1929-ben jelent meg Berlinben és 1930-ban Tokióban) igyekeztem is a lenini szellemben realizálni.

Mondanom sem kell, hogy Lenin segítségével megkaptam minden térképet, amire szükségem volt.

Moszkvai tartózkodásom során alkalmam nyílt megismerkedni a szovjet állam több vezető politikusával. Talán a legérdekesebb egyéniség Csicserin külügyi népbiztos volt. Legelőször is nála jelentkeztem, hiszen a külügyminisztérium sajtóosztálya küldte a „Mindenkihez, mindenkihez!" jelzésű táviratokat, amelyeket én Bécsben közzétettem. Csicserin a Külügyi Népbiztosságon, a Metropol Szállóban fogadott éjjel két órakor (ez volt a fogadóórája). Iratokkal zsúfolt óriási íróasztala mellől hozzám lépve, az éjszakázástól és éjjel-nappali munkától kivörösödött szemével végigmért és összecsapta a kezét. – Hát ez a fiatal fiú a mi fő propagandistánk külföldön? Valamit tennie kell, hogy komolyabb legyen a megjelenése. Az ilyen fiatal, gyerekes külső nagy hiba olyan valakinél, aki a nagy szovjet birodalom sajtóorgánumának képviselője a Nyugaton – szólt inkább tréfásan, mint komolyan. Moszkvai heteim alatt éjszakáim nagy részét Csicserin irodájában töltöttem, ahol ő maga ellenőrizte a táviratok szerkesztését. Nagy élmény volt megfigyelni azt az egészen furcsa atmoszférát, amelyben ez az egykori arisztokrata, Mozart zenéjének tudós értelmezője és esztéta, vezette a szovjet kormány külügyeit. Amikor a Külügyi Népbiztosság áthurcolkodott a Metropol Szállóból a Kuznyeckij Mosztra, Csicserinnek csak az az egyetlen kérdése volt: hol lesz az íróasztalom, hol lesz az ágyam? Mert a Metropolban magától értetődően ágya az íróasztal mellett volt.

A népbiztosság munkatársai között fesztelen, elvtársias volt a viszony, amire Csicserin rendkívül egyszerű, emberi magatartása nyomta rá bélyegét. Emlékszem például a következő éjszakai jelenetre: fogadásra érkezik Brockdorff-Rantzau gróf, német nagykövet, szikár, katonás tartású porosz arisztokrata, jellegzetes kis bajuszkával; ott találja a nagy vörös szakállú Csicserint az előszobában, amint egy csecsemőt dajkál. Az történt ugyanis, hogy az őrt álló katonát meglátogatta felesége a gyerekével, valamit meg akartak egymás között beszélni, és megkérték, hogy amíg kimennek, a népbiztos elvtárs foglalkozzék a gyerekkel, amit ő szívesen meg is tett. Elképzelhető a német gróf megrökönyödése, amikor Csicserin kis türelmet kért, amíg ellátja dajkateendőit. A Külügyi Népbiztosságon még sokáig uralkodott ez a légkör, amelyben a hivatalos formaságokat mellőzték.

Megismerkedtem az örökké mozgó és örökké vidám Podvojszkij-

jal is, aki a nagy Vszevobucs (Glavnoje Upravlenyije Vszeobscsevo Vojennovo Obucsenyija) szervezetnek – az ifjúság honvédelmi és sportszövetségének – volt tehetséges szervezője. Mint ismeretes, a cári birodalom nem ismert tömegsportot. Szinte látom magam előtt, amint a Lenin-hegyen (akkor még Veréb-hegynek hívták) fölvonultak az ifjúság tízezrei az orosz sport első seregszemléjén, s Podvojszkij rendkívül nagy lelkesedéssel üdvözölte egy új, jobb élet letéteményeseit.

A kongresszus alatt részt vettem a „Moszkva" című lap szerkesztőségének munkájában. A lap több európai nyelven közölte a kongresszuson elhangzott beszámolókat és beszédeket. Tükröződtek benne a szenvedélyes viták és határozatok, amelyek hosszú évekre megszabták a világ kommunistáinak politikáját. Ezen a réven számos szovjet és külföldi elvtárssal kerültem össze, s a velük folytatott hosszú beszélgetések kiszélesítették látókörömet. Moszkvai tartózkodásom, a sok különböző felfogású és szellemi alkatú emberrel való kapcsolat, akik között anarchistáktól jobboldali szocialistákig mindenféle árnyalat képviselve volt, megerősítette meggyőződésemet a Lenin által képviselt út helyességében.

Moszkvában újra találkoztam fiatal barátommal, Umanszkijjal, aki néhány hónappal előbb hirtelen eltávozott Bécsből. Nem tudtam ennek a mindenkit lefegyverző fiatalembernek szemrehányást tenni amiatt, hogy szó nélkül távozott. Umanszkij megelégelvén az újságírást, újra a művészetekhez pártolt át. Moszkvában igen aktívan működött a képzőművészetek szövetségében, az IZO-ban. Umanszkij révén ismerkedtem meg Majakovszkijjal, aki éppen a moszkvai Cirkuszban előadásra kerülő „Misztérium-Buffo" című darabjának próbáival volt elfoglalva éjjel-nappal. Ez szó szerint értendő, mert a próbák késő éjszakába nyúltak, és a közlekedés teljes hiánya miatt a szereplők, rendező, író és baráti köre ottmaradtunk, és a páholyokban aludtunk. Az akkori atmoszférára jellemző, hogy a női főszerepet bécsi ismerősömnek, Schwartz sajtófőnöknek a lánya játszotta; Schwartzot akkoriban nevezték ki Ausztria moszkvai követévé. Még az is előfordult, hogy Schwartz a Kommunista Internacionálé épületéből követségi autóján vitt a cirkuszi próbákra.

Egy alkalommal a kongresszus szünetében érdekes beszélgetésem volt az Ukrán Szovjetköztársaság akkori vezetőjével, Manuilszkijjal és Rakovszkijjal. A Magyar Tanácsköztársaság idején ugyanis az Ukrán Szovjetköztársaság két küldöttje jelent meg Budapesten, akik Ra-

kovszkij és Manuilszkij által kiállított igazolványt mutattak fel. Azt mondták, azzal a céllal küldték őket, hogy Magyarországon egy önálló kommunista párt újjászervezését segítsék elő, miután az akkori helyzet, a kis számú kommunista feloldódása a szociáldemokrata tengerben hosszabb távra tarthatatlannak látszott, és előrevetette árnyékát, hogy a szociáldemokraták politikája a Tanácsköztársaság bukásához vezet. Számos fiatallal, köztük velem is, kapcsolatba kerültek, és mi szenvedélyesen vitatkoztunk erről a kérdésről. Éveken keresztül rágódtunk az emigrációban azon, hogy a két férfi csakugyan szovjet küldött volt-e. Most ezzel a kérdéssel fordultam Manuilszkijhoz és Rakovszkijhoz. Mindketten emlékeztek az ügyre, és megerősítették, hogy hivatalos küldöttek voltak. Néhány éve jelent meg Földes Péter könyve „Drámai küldetés" címmel, amelyben ezt a kérdést is tárgyalta. Ő azt írja, hogy az ukrán küldöttek Magyarországra jövet ellenforradalmárok kezére kerültek, és az eredeti dokumentumokkal diverzánsokat csempésztek helyükbe.

Több hónapos ott-tartózkodás után Petrográdon, az egykori cári fővároson át utaztam vissza. Az orosz forradalom bölcsője – ahol megilletődve kerestem fel a Szmolnij Intézetet, a Téli Palotát, az orosz forradalmi múlt megannyi emlékét és az orosz irodalomból már jól ismert városrészeket – igen deprimálóan hatott rám. A város fő sugárútján, a legendás Nyevszkij proszpekten, bokáig ért a fű, Észak Velencéjének rengeteg csatornáján hulladékokkal teli szennyes víz hömpölygött, a város Moszkvához képest is kihaltnak tűnt. A volt Szentpétervár, az egykori birodalmi székhely, érezhetően a perifériára került, az ablak Európa felé bezárult, a nagy kikötő teljesen forgalom nélkül ásított, s habár a háború véget ért, Oroszországot még mindig a kapitalista világ blokádja vette körül, Petrográd pedig a blokád határvonalán feküdt.

Késő éjjel indultam egy lassan, kényelmesen pöfékelő vonatocskával Tallinnba, a nemrég függetlenné vált Észtország fővárosába. A diplomáciai kapcsolatot éppenhogy helyreállították a szovjetköztársaságokkal, a diplomáciai képviselő Litvinov volt. Végre személyesen mondhattam el neki, mit jelentett közbenjárása a bécsi Roszta létrejöttében. Litvinov a rendkívül közvetlen Csicserinnek épp az ellentéte volt; akit kevésbé ismert, azzal szemben igen tartózkodóan és kimérten viselkedett.

Egy finn hajóra kaptam jegyet, amely Helsinkiből jövet Stettinbe,

Németországba tartott. A hajón igen kellemetlen helyzetbe kerültem. Villámgyorsan híre terjedt, hogy szovjet útlevelem van, és ez elég volt ahhoz, hogy a burzsoá és ellenforradalmi érzületű utasok léptennyomon belémkössenek, sértegessenek, sőt leköpdössenek. Végül is a kapitány – aki nem látott még élő embert szovjet útlevéllel, ennélfogva csak azt tudta elképzelni, hogy diplomáciai futár vagyok – jött segítségemre, s nyomatékosan figyelmeztette az utasokat. Így aztán az út hátralevő része viszonylag nyugodtan telt el. Gondot okozott viszont, hogyan fogok Németországba bejutni a nem egészen szabályos stettini vízumommal. Amikor azonban a révkalauz a hajóra lépett, a kapitány mint „diplomata különlegességet" mutatott be szovjet útlevelemmel, úgyhogy szerencsésen átjutottam ezen az akadályon is.

Moszkvai tartózkodásom utolsó napjaiban sikerült Umanszkijt rávennem arra, hogy térjen vissza a bécsi Rosztához, ahol igen nélkülöztük ezt a tehetséges és a szovjet viszonyokat olyan jól ismerő munkatársat. Visszatérése azonban némi nehézségekbe ütközött, mert a bécsi követ, Warszawski-Bronski, aki ekkor szintén Moszkvában tartózkodott, nem vette olyan könnyedén Umanszkij hirtelen eltűnését Bécsből. Közbenjárásomra csak azt ígérte meg, hogy ha Umanszkijnak sikerül ismét Bécsbe jutnia, felveheti munkáját, de ő nem tesz egy lépést sem ennek előmozdítására. Persze Bronski, aki majdnem kétszer olyan idős volt, mint mi, másképp ítélte meg Kosztya kirúgását a hámból. Így aztán kedves fiatal barátomnak nem maradt más hátra, mint hogy a véletlenre bízza magát; végre egy hónap múlva kalandos utazás után csakugyan beállított Bécsbe.

Néhány hónap múlva Umanszkijjal ismét Moszkvába utaztunk, ahol megbeszélést tartottak az információs munka koordinálásáról és a Roszta-tudósítók hálózatának kiépítéséről. 1921 októberében indultunk útnak osztrák útlevéllel mint lókupecek. A nyári tapasztalatok után ugyanis helyesebbnek véltük, ha nem szovjet útlevéllel utazunk. Sikeresen eljutottunk Moszkvába, bár Virbalis litván határállomáson a következő kalandunk volt. A vámőrség termében valamennyi utas egy hosszú padnál foglalt helyet, a terem közepén levő asztalnál egy határőr az előtte levő, előzőleg már összegyűjtött útlevelek alapján mindenkit név szerint szólított. A mellettem ülő Umanszkij egyszerre csak odasúgja nekem: – Hogy is hívnak engem? – Elfelejtette az útlevélben szereplő nevét. Nekem persze elég volt megtanulnom saját nevemet és adataimat, Umanszkijét bizony nem tudtam. Szörnyű izga-

lomban vártunk, amikor az egyik név hallatára Kosztya az asztal felé iramodott, mint akit puskából lőttek ki. Ráismert a nevére.

Moszkvában ekkor ismét alkalmam volt látni Lenint. A Külügyi Népbiztosság sajtóosztályának vezetője, Goldenberg, meghívott bennünket egy propagandista tanácskozásra, amelyen legnagyobb meglepetésünkre Lenin tartotta a beszámolót. Egyszer csak megszakította beszédét, és kettőnkhöz fordulva, akik az első sorban álltunk (az ilyen összejöveteleken székről szó sem volt), örömét fejezte ki, hogy az idősebb propagandisták között ilyen fiatal arcokat is lát, akik szintén kezdenek „bekapcsolódni az aktívába". Mi persze szégyenkeztünk, hogy minket is az aktív propagandisták közé sorolt, és így, akaratunk ellenére is, megtévesztettük. Lenin nem tudhatta, hogy az „újoncok" Szovjet-Oroszország akkori legfőbb propagandistái közé tartoztak. Mindenesetre nagy élmény volt nem egy nemzetközi kongresszus pódiumán, hanem közvetlenül a munkások körében látni és hallani a szovjet proletariátus nagy vezérét.

Visszautazásunkkor az illegalitás szabályait betartva, nem együtt utaztunk. Én zárkózott, hallgatag természetű lévén, szerencsésen átjutottam az összes határokon. Kosztya azonban alighogy túljutott az utolsó – litván és német – határállomásokon, félretéve az óvatosságot, beszédbe elegyedett útitársaival. A fiatal, állítólagos lókereskedő rémülten vette észre, hogy útitársai igazi lókereskedők, akik nagy érdeklődéssel kezdték faggatni az osztrák lófajták felől. A legközelebbi állomáson sürgősen leszállt, s egy hideg váróteremben várta be a következő vonatot. Bécsben aztán jót nevettünk ezen a kalandon, ami kellemetlenebbül is végződhetett volna.

Bécsi életem ebben az időben eléggé eltérő síkokon folyt. Időm legnagyobb részét egy nagy, az egész világgal kapcsolatban álló, több tucat munkatárssal dolgozó sajtóiroda szerteágazó igazgatási és szerkesztési munkája foglalta le. Az iroda fejlődésére jellemző, hogy már nem kézi sokszorosítóval, hanem nyomdai úton állítottuk elő a bulletineket. Ugyanakkor mint szerény egyetemi hallgató vettem részt a földrajzi szemináriumokon, esténként pedig, ha csak tehettem, zene iránti szenvedélyemnek hódoltam. Csaknem minden este jegyet váltottam – igaz, csak állóhelyre – a Musikverein vagy a Konzerthaus hangversenyére, és így alkalmam volt a világ legnagyobb zeneművészeit hallani. Hangverseny után rendszerint magyar emigráns barátaim körében, kávéházi asztal mellett, megvitattuk a világ eseményeit. Legszűkebb baráti kö-

römhöz tartozott a mindig optimista és sziporkázóan szellemes Kelen Jolán, aki családjával együtt ott volt a Kommunisták Magyarországi Pártja bölcsőjénél, az örökösen könyveket bújó Lándor Béla, akiben a párt egyik elméleti reménységét láttuk, Csillag László, romantikus álmokkal teli barátom még a salgótarjáni katonaidőkből, és a bihari szocialista baloldal Tanácsköztársaság előtti egyik vezéreként ismert K. Lipót, mindnyájunk jogtanácsosa, minden igazságtalanság szenvedélyes kipellengérezője.

Baráti körömhöz tartozott Bécsben a szovjet követség titkára, Huber, akit tulajdonképpen Hubermann-nak hívtak, a világhírű hegedűművész öccse volt. Huber tragikus sorsra jutott. Amikor később visszatért Lengyelországba, illegális kommunista munkája miatt elfogták, évekig ült a lengyel börönökben, amíg végre a fogolycsere révén kijutott a Szovjetunióba. De ahogy megérkezett Moszkvába, az őt váró autóbusz kerekei alá került, és így halt meg.

1922-ben, amikor hivatalosan létrejött a diplomáciai kapcsolat Ausztria és Szovjet-Oroszország között, véget ért a bécsi Roszta forradalmi szerepköre. A bécsi szovjet követség sajtóosztályának csak korlátozott feladatkör jutott. Felajánlották, hogy mint bécsi tudósító, működjem tovább. Én azonban úgy véltem, hogy miután a hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételével lezárult a számomra oly sokat jelentő forradalmi hírközlés hőskora, ideje egyetemi tanulmányaimat befejeznem. A szovjet kormánytól kapott végkielégítés lehetővé tette, ha szerényen is, ennek anyagi fedezetét.

Az elmondottak alapján érdekes összehasonlítani életemnek ezeket az éveit azokkal a valótlanságokkal, amiket erről az időről az úgynevezett kremlinológusok rólam írtak. Például David Dallin 600 oldalas angol nyelvű „Soviet Espionage" (A szovjet kémkedés) című könyvében – amely megjelent németül is – a következő olvasható: „Bár Radó a budapesti események és a Tanácsköztársaság idején csak 19 éves volt, az emigráns Radó Moszkvában rövid idő múlva már a tisztelettel körülvett régi gárda soraihoz tartozott, a Kommunista Internacionálé legmagasabb köreiben mozgott, és különösen a Komintern elnökének, Zinovjevnek a kegyét és védelmét élvezte."* (Ehhez csak anyyit, hogy Zinovjevvel soha életemben egyetlen szót sem váltottam, 1921-ben a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán lát-

* *David Dallin:* Die Sowjet Spionage. Köln 1956. 220. old.

tam és hallottam őt először és utoljára.) De hol vagyunk mi még 1921-től? Dallin úr szerint már 1919-ben, amikor Oroszországnak semmiféle kapcsolata nem volt a külvilággal „ezt az igen fiatal embert" – márminthogy engem – „Moszkvából Haparandába küldték a svéd határra, ahol az első szovjet sajtóügynökségnek, a Rosztának egy fiókját kellett megalapítania. Az igazi oka ennek azonban az újságírói és a hírszerzési tevékenység összekapcsolása volt." Dallin úr elfelejtette megmondani, hogyan juthattam én 1919-ben, amikor pedig a Tanácsköztársaság idején Magyarországon tartózkodtam, utána rögtön Oroszországba, amely szerinte a világtól teljesen el volt zárva, és mi értelme lett volna, hogy éppen a kis svéd városkában, Haparandában (ahol különben életemben nem jártam) alapították volna meg a Rosztát. Ez csak egy kis részlet a valótlanságok, ferdítések, torzítások, rosszakaratú rágalmak egész halmazából, amelyet tisztelt életrajzíróim személyem köré fontak, és ami odáig ment, hogy a nevemet is elferdítették. Először Jon Kimche svájci újságíró könyvében találkoztam azzal a légből kapott állítással, hogy igazi nevem nem Radó, hanem Radolfi,* ezt aztán nemcsak az amúgy is minden sületlenséget készséggel elfogadó Accoce és Quet francia újságírók**, de olyan objektív mezbe öltözött hadtörténész, mint von Schramm is kritika nélkül átveszi. Különben Schramm Dallinra hivatkozik***, mint akinél a Radolfi név először szerepel, pedig Dallinnál erről szó sincs.° Egy 1968-ban indiai és japán újságokban rólam megjelent, a legvadabb hazugságokkal teli cikkben pedig már Radomski néven szerepelek.

LENE

Miután már semmi sem kötött Bécshez, elhatároztam, hogy Németországba költözöm. Szemben az akkori osztrák provincializmussal, Bécs reménytelen légkörével, már előző átutazásaim alkalmával megcsapott Berlin világvárosi lüktetése, a német munkásmozgalom for-

* Lásd *Jon Kimche:* Spying for Peace. London 1961. 91. old.

** *Pierre Accoce–Pierre Quet:* La guerre a été gagnée en Suisse. Párizs 1966. 139. old.

*** *Wilhelm von Schramm:* Verrat im zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1967. 25., 90. old.

° *D. Dallin:* Id. mű, 220. old.

rongó aktivitása, az irodalom és művészet terén tapasztalható útkeresés. Ahogyan akkoriban szállóigévé is vált: „Németországban a helyzet komoly, de nem reménytelen, Ausztriában nem komoly, de reménytelen." De nemcsak én láttam így a dolgokat, a magyar emigráció számos tagja hasonló elgondolásokból ugyancsak ezt az utat választotta. Nálam még közrejátszott ebben az is, hogy jövendő élettársam, akit még a bécsi évek alatt ismertem meg, szintén hazaköltözött Berlinbe.

Egyik első németországi benyomásom 1922 júniusában Walter Rathenau, a fasiszták által meggyilkolt német haladó politikus, külügyminiszter temetéséhez kapcsolódott. Óriási tömegek lepték el az utcákat, kísérték utolsó útjára a megölt államférfit. Ezek a hihetetlen méretű tömegmegmozdulások arról tanúskodtak, hogy még mindig izzik a forradalom parazsa Németországban. Az 1918. évi nagy megrázkódtatás után még évekig érződött a forradalmi hangulat, a forradalom kibontakozásának a lehetősége. Visszagondolva erre az időre, mindig felrémlik előttem egy német baloldali író akkor megjelent könyve: „Wenn wir in Neunzehnhundertachtzehn . . ." (Ha mi 1918-ban . . .) – azaz, ha 1918-ban a német nép a háború elvesztése után nem a versailles-i békét választotta volna kiútnak, hanem a bolsevikokkal együtt állt volna szemben az imperializmussal! Ilyen hangulatok a jobboldali körök széles rétegeinél is lábrakaptak, az úgynevezett „nemzeti bolsevikok" között, akikhez volt katonatisztek is tartoztak.

1922 nyarán költöztem Németországba. Berlinben azonban mint „gyanús elemet" nem vettek fel az egyetemre; ugyanez várt rám Halléban is, noha ennek az egyetemnek hagyományos kapcsolatai voltak Magyarországgal. Végül Jénában sikerült bejutnom a türingiai egyetemre, mert Türingiában akkor szocialista-kommunista kormány volt, az egyetem kurátori tisztségét pedig a neves kommunista professzor, Karl Korsch töltötte be. Jénába élettársam, Lene Jansen is követett. A kis városkában, nem találva más foglalkozást, munkásnőként dolgozott az ottani üveggyárban. 1923 tavaszán azonban pártmegbízatása Szászországba, Lipcsébe szólította. Nekem is sikerült felvétetnem magam a lipcsei egyetemre a szászországi kormányban levő kommunisták segítségével. Ennek a kormánynak többek között tagja volt Paul Böttcher is, akivel jóval később ismét összekerültem, egészen más körülmények között, amelyekről még szó lesz.

Lene akkor már kijárta a politikai harc megpróbáltatásokkal teli iskoláját. Húszesztendős volt, amikor megismerkedtünk, de ismeret-

ségünk első percétől kezdve vonzott határozottsága, politikai képzettsége, beszédének szárnyalása, művészi kifejező ereje, önuralma. Aki csak ismerte, érezte, hogy nem mindennapi ember. Minden barátunk rajongott érte. Lenével való találkozásom nagy jelentőségű volt számomra azért is, mert habár sok megpróbáltatáson és nélkülözésen mentem át fiatal éveimben, sok mindent átéltem, bizonyára tele voltam még kispolgári csökevényekkel, és benne olyan társra találtam, aki csakugyan a forradalmi munkásosztály mélyéből jött. Ezenfelül minden kérdésben rendkívül tisztán látott. Az egyszerű munkáslány minden forradalmi eseménynél jelen volt, ezért idővel a német párt „két lábon járó történelmének" nevezték. Véleménye egész életemben iránytű volt számomra. Amikor majdnem tíz évre kiestem életéből, és rólam csak azt hallotta, hogy már régen meghaltam, mint Peer Gynt Solveigje, rendíthetetlenül hitt abban, hogy egyszer visszatérek. Minden hónapban írt nekem, noha nem tudhatta, hogy levelei eljutnak-e hozzám. Kidobták állásából, megszakítottak vele minden kapcsolatot, súlyosan megbetegedett, mégsem tört meg, híven kitartott politikai meggyőződése mellett... Tíz hosszú és szenvedéssel teli esztendő után abban a pillanatban, ahogy lehetőség nyílt rá, minden nehézséget vállalva újra megosztotta velem életét, sajnos, már csak három évre, 1958-ban bekövetkezett haláláig.

Lene apja, Karl Jansen, kitűnő cipészmester volt. Tevékenyen részt vett a Német Szociáldemokrata Párt munkájában, jól ismerte Bebelt, és még az első világháború előtt a német birodalom parlamenti képviselőjének jelölték. Apósom megrendelői gazdag emberek voltak, még arisztokrata családok is dolgoztattak nála. Az „előkelő társasági" emberekkel való érintkezés úgy látszik rossz hatással volt rá. Elhagyta a családját, és felesége, az egyszerű munkásasszony, magára maradt három kislányával. A család nyomorgott. Az első világháború alatt Lene anyja egy hadianyaggyárban dolgozott. Proletárnegyedben laktak, a tipikus hátsó udvarban, ami annyira hozzátartozott a berlini bérkaszárnyákhoz, ahol az utcai front bérlői kispolgárok voltak, de az udvari részen olcsó szoba-konyhás lakásokban zsúfolódtak össze a sokgyermekes családok, a lift nélküli öt-hatemeletes házakban, minél magasabban, annál olcsóbb lakbérrel – és Jansenék persze a legfelső emeleten laktak. Az anya a konyhában aludt, a lányok a szobában. Ennél az egyszerű munkásasszonynál menedéket találtak a német hadseregből megszökött munkásemberek, a szökött orosz hadifoglyok.

Lakásuk már az Októberi Forradalom előtt a Bolsevik Párt futárainak találkozóhelye volt. A lányok tehát igen korán, szinte gyermekkorukban, még a forradalom előtt kapcsolatba kerültek a munkásmozgalommal és Oroszországgal.

Lene és nővére, Gustel, Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg legfiatalabb követői közé tartoztak. Részt vettek a baloldali szocialista ifjúság forradalmi mozgalmában, majd pedig a Német Kommunista Párt megalapításában.

Gustel az ismert német szociáldemokratának, Karl Kautskynak a titkárnője volt, és bizonyára az ő befolyása alatt kezdett jobbra tolódni. Később megismerkedett Hermann Scherchen karmesterrel, aki orosz fogságból jött haza. Hermann mesélte, hogy a hadifogságban, Vjatkában ismerte Lunacsarszkijt, a későbbi közoktatásügyi népbiztost. Az ő hatására lett Scherchen kommunista. Ő hangszerelte Németországban az összes orosz és nemzetközi munkásdalt, munkáskórust szervezett, amely előadta ezeket a dalokat. Úttörője volt a modern zenének, propagálta Sztravinszkijt, szerkesztette a „Musica Nova" című haladó folyóiratot.

Később Scherchen élvonalbeli karmester lett. Koncertezett egész Európában és Amerikában. Amint azonban pályája egyre feljebb ívelt – a híres leipzigi Gewandhaus zenekarának lett a karnagya, majd főzeneigazgató Frankfurt am Mainban és Svájcban –, úgy távolodott el a munkásmozgalomtól. Személyes kapcsolatunk azonban ennek ellenére is egész életén át fennállt, mert Lenének nagy tisztelője volt. Még Genfben is el-ellátogatott hozzánk. Ő ismertetett össze Ernest Ansermet-vel, a híres genfi karmesterrel. 1966-ban halt meg a milánói Scalában dirigálás közben.

Lene tizenöt éves korában eladó lett egy áruházban, majd amikor 1918-ban, a breszti békekötés után Berlinben megnyílt Joffe vezetésével az első szovjet követség, az akkor tizenhét éves lány már a követség politikailag legmegbízhatóbb munkatársai közé tartozott. Mint ismeretes, a szovjet követséget néhány nappal a német polgári forradalom előtt, 1918 októberében kiutasították Németországból. Tiltakozása jeléül Helene „Csisztyakova" néven a követség munkatársaival együtt Oroszországba ment. Max Hoffmann német tábornok Mologyecsno állomáson, a demarkációs vonal közelében több hétig fogva tartotta a követség valamennyi munkatársát, többek között olyan későbbi vezető személyiségeket, mint Buharin, Rakovszkij, Rosenberg.

Hoffmann, aki kierőszakolta a szovjet köztársaságtól a breszti béke aláírását, a német forradalom után sem akart belenyugodni a német birodalom bomlásába. Lene elbeszélése nyomán élénken magam előtt láttam e kis forradalmár csoport tagjait, akik később olyan nagy szerepet játszottak a szovjet köztársaság hajnalán.

Mologyecsnóban egyébként Lene egy alkalommal elesett és eltörte a karját. Rakovszkij, aki orvos volt, a primitív helyi körülmények között sínbe rakta a törött kart, de a csont rosszul forrt össze és időjárásváltozáskor mindig emlékeztette Lenét erre a balesetre.

Miután végre kiszabadultak és Moszkvába érkeztek, Lenének újra útra kellett készülődnie, visszatérnie Németországba. Lenin üzenetét kellett elvinnie a frontokon keresztül a német kommunistákhoz. Sokan festették le nekem azt a drámai jelenetet, amikor 1918 decemberének végén a Német Kommunista Párt alapító kongresszusán az elnökségben megjelent egy törékeny fiatal lány, ott felfejtette kopott kabátját, és előhúzta az oda bevarrt vásznat. Ez tartalmazta Lenin üzenetét.

A Jansen lányok számára viharos idők következtek. Gustel, az ismert lengyel forradalmár, Karl Radek menyasszonyának adva ki magát; vitt és hozott üzeneteket a moabiti börtönben fogvatartott Radektől. Lene a repatriálásra váró orosz hadifoglyok táboraiban a Bolsevik Párt eszméit terjesztette. Tolmácsa egy Pahomov nevű orosz hadifogoly volt, Lene mint állítólagos felesége jutott be a táborba. Egy szép napon azt a tábort, amelyben éppen tartózkodott, rendőrség vette körül, valamennyi foglyot Stettinben hajóra rakták és Oroszországba szállították. Mint „Pahomovának", neki is meg kellett tennie ezt az utat. Ez 1920 decemberében történt, amikor éppen kitört a kronstadti ellenforradalmi lázadás. Lene habozás nélkül fegyvert ragadva, a befagyott Finn-öböl jegén rohamozó vörös katonákkal ment Kronstadt ostromára. Meg kell mondanom, soha életemben olyan rettenthetetlen bátor embert még férfiban sem ismertem, mint amilyen ő volt. Például a Spartakus-felkelés utolsó napjaiban, 1919 januárjában, amikor a spartakisták végső támaszpontjukat, a „Vorwärts" lapkiadó épületét védelmezték, egyike volt az utolsóknak Misiano olasz kommunistával együtt, akik az épület tetején át menekülve tűzharcban fedezték a visszavonulást.

1921 elején természetesen igyekezett mielőbb visszajutni Németországba, de Rigában, azzal a gyanúval, hogy bolsevik agitátor, letartóztatták. Itt az mentette meg, hogy amikor a lett főügyész elé vezették,

kiderült, hogy az egy Ozolis nevű szociáldemokrata volt, akit a németországi hadifogolytáborból ismert. Ennek a véletlennek folytán kapta vissza szabadságát.

Németországba visszatérve Lene a német és a nemzetközi munkásmozgalom nagy nőalakjának, Clara Zetkinnek a titkárnője lett, ott is lakott nála Stuttgarttól nem messze, Sillenbuchban, ahol Lenét nemsokára ismét letartóztatták. Kiszabadulása után a Német Kommunista Párt úgy határozott, hogy illegális munkára külföldre küldi.

Akkoriban szervezték meg Bécsben a Kommunista Internacionálé konspiratív Balkán Irodáját, hogy kapcsolatot teremtsenek a balkáni kommunista pártokkal. Lene az irodában dolgozott a Magyar Tanácsköztársaság egykori népbiztosának, Szántó Bélának a vezetése alatt. Az irodának több magyar munkatársa volt, köztük Komját Aladár, az ismert forradalmár költő.

Amint már említettem, a bécsi Roszta, illetőleg Intel széles körű kapcsolatot létesített számos ország munkásmozgalmával, így a balkáni kommunista pártokkal is. Ezek a kapcsolatok annyira kiszélesedtek, hogy külön munkatársaink voltak a balkáni pártokból. Ezen a réven kerültem össze a Balkán Iroda munkatársaival, köztül Lenével.

Az elmondottakból látható, hogy Lene tapasztalt harcos volt, rábízhatták a legbonyolultabb és legveszélyesebb konspiratív munkát is. Emlékszem például, hogy amikor Magyarországon bíróság elé állították Rákosi Mátyást, a Kommunista Párt egyik akkori vezetőjét, Lene illegálisan Magyarországra utazott, hogy átadja a védőnek az utasításokat és a pénzt a védelem kiadásainak fedezésére. Rákosi a maga módján köszönte meg ezt a szolgálatot. 1948-ban, amikor a sztálini személyi kultusz következtében nyom nélkül eltűntem, és Lene Rákosihoz fordult segítségért, válasza az volt, hogy megfosztotta őt és gyermekeimet a magyar állampolgárságtól.

Lenének viszont egyik jellemző vonása volt, hogy jóban-rosszban hűen kitartott minden barátja és ismerőse mellett. Egy példát említek csak erre. Lene legjobb barátnője Arthur Ewertnek, a Német Kommunista Párt 1926–1928 közötti vezetőjének felesége volt, akit mindnyájan csak Sabo néven ismertünk (lányneve, Saborovski rövidítéseképpen). Ewert feleségével a harmincas évek elején Brazíliában volt pártmunkán, ott mindkettőjüket 1935-ben letartóztatták. Ewert a börtönben a kínzások következtében megőrült, húsz év múlva engedték vissza az NDK-ba, ahol 1959-ben halt meg teljesen elborult elmével. Sabo

sorsa azonban talán még szörnyűbb volt. Őt ugyanis a brazil hatóságok kiszolgáltatták a Hitler-rendszernek. Az újságok közölték, melyik német hajóval szállítják a fasiszta birodalomba; amint megtudtuk, a hajó Dunkerque francia kikötőben menetrendszerűen megáll. Lene, aki éjszakákat nem aludt Sabo miatt, erre építette barátnője megmentésének tervét. Valahogyan összeköttetésbe került az akkor uralmon levő népfrontkormány egyik miniszterével – ha jól emlékszem, az ifjúsági és sportügyek minisztere volt –, és rávette, hogy utazzanak Dunkerque-be, ott tartóztassák fel és kutassák át a német hajót. Így is történt, Sabót azonban nem találták a hajón; kiderült hogy a következő hajóval küldték el. És a következő hajó a dunkerque-i incidens után nem kötött ki Franciaországban, Sabo a német fasiszták börtönébe került, és ott is halt meg, ha jól emlékszem, 1941-ben. (Lene még azt is megszervezte, hogy álnéven és álcímen levelezni tudott vele.)

A PROLETÁRSZÁZADOK

De térjünk vissza 1923-ra. A nagy forradalmi erjedés és az inflációval kísért gazdasági összeomlás évében a kommunista párt megkezdte a felkészülést a hatalom átvételére. Lipcsében megalakult a középnémet forradalmi bizottság; vezetője régi bécsi ismerősöm, Gerhard Eisler lett. Lenét munkája szintén ehhez a szervezethez kötötte. Természetesen én is bekapcsolódtam ebbe a munkába. Egyetemi tanulmányaim mellett mint „operatív vezető" (vezérkari főnök) megkezdtem a proletárszázadok szervezését. A proletárszázadokat – fegyveres munkásosztagokat –, mint a majdani Vörös Hadsereg magvát, egész Németországban létrehozták. Nyugat-Szászországban, Kelet-Türingiában és Poroszország Szász Tartományában mintegy 15 000 jól felfegyverzett ember állt a parancsnokságom alatt. Még ágyúink is voltak, egyelőre persze elrejtve. Ezeket eredetileg a német kormányszervek rejtették el (a versailles-i békeszerződés szerint ki kellett volna szolgáltatni az antantnak). A mozgalom mind erősebben gyűrűzött. Egyszer a demilitarizált torgaui várban a szó szoros értelmében katonai szemlét tartottam több ezer felfegyverzett munkás részvételével. A szocialista-kommunista tartományi kormányok Szászországban és Türingiában kedvező talajt biztosítottak a szervezkedések számára. A vesztett háború utáni, gazdaságilag-társadalmilag teljesen zűrzavaros helyzetbe

került Németországban nemcsak a munkásság, de az értelmiség körében is sokan a kommunizmusban, a Szovjetunióval való szövetségben látták a kiutat. Az egyetemen, az ultranacionalista diákok, sőt a docensek között is egyre jobban terjedt az ún. „nacionálbolsevik" ellenzéki irányzat, amely a versailles-i békeszerződés felszámolását tűzte ki célul.

A felkeléstől rettegő össznémet kormány végül nem látott más megoldást, mint hogy csapataival megszállja Szászországot és Türingiát. Megkezdődtek a házkutatások, elfogatások, állandóan razziáztak a munkásnegyedekben, összeesküvők után kutattak. Ugyanakkor a birodalmi csapatok, tartva a velük szemben ellenséges hangulattól, Lipcsében elbarikádozták magukat a városon kívül fekvő kaszárnyákban. Éjjelente onnan indultak akcióikra. Egy alkalommal, amikor megtudtuk (mert mindenütt ott voltak embereink), hogy az éjjel a mi lakónegyedünk átfésülésére kerül sor, nem találtam jobb búvóhelyet, mint magát a laktanyát, ahol a tiszti kaszinó szakácsával (egy elvtárssal) sakkozva láttam, amint a katonákkal megrakott teherautók kigördültek, majd néhány óra múlva visszatértek.

Közeledett a nap, amelyre a felkelést kitűztük. Az általános stratégiai terv a következő volt: egyidejűleg kirobbantani a felkelést északon, Hamburgban és Közép-Németországban, Lipcsében és Hallében, a Reichswehr kaszárnyáinak megrohanásával. Elfoglalni ezt a három nagyvárost, aztán koncentrikusan megindulni Berlin ellen. A Türingiai hegyekben védelmi vonalat kiépíteni Bajorország ellen, amely a reakció fő fészke volt. Nyugaton egyelőre nem lehetett fegyveres felkelésre gondolni, mert a Ruhr-vidék ipari fellegvárát a franciák tartották megszállva.

Végre elérkezett a felkelés előtti, 1923. október 22-ről 23-ra virradó éjszaka. Lepecsételt borítékban megkaptam a Forradalmi Bizottság parancsát, amelyet csak akkor volt szabad felnyitnom, ha megérkezik a futár Chemnitzből (a mai Karl-Marx-Stadt), ahol a német üzemi bizottságok országos kongresszusa ülésezett. A kongresszus döntése adta volna meg a jelet a felkelésre. Az üzemi bizottságok vezetői azonban nem merték megtenni az utolsó lépést, a Kommunista Párt akkori jobboldali vezetősége pedig Brandlerrel és Thalheimerrel az élén, a kongresszus formális többsége nélkül nem volt hajlandó belemenni az akcióba.

Éjjel fél egykor a futár azzal a paranccsal érkezett, hogy nem szabad megkezdeni a felkelést. Addigra az illegális gyülekezőhelyeken már a

proletárszázadok több ezer tagja fegyverrel a kezében várt a jeladásra. Egyik helyről a másikra kellett vinnem a hírt, és harc helyett hazaküldenem az embereket. Ez az éjszaka egyik legkeserűbb emlékem maradt. A harcra kész munkásokra hideg zuhanyként hatott a hír, rendkívül fel voltak háborodva, néhol majdnem megvertek.

Viszont a Hamburgba küldött futár késve érkezett, és így ott Ernst Thälmann vezetésével kirobbant az ismert hamburgi felkelés, amely azonban a kezdeti sikerek ellenére kudarcra volt ítélve, minthogy Németország többi részén a felkelést visszafogták.

Ez után a kudarc után egy ideig még fenntartották a fegyveres proletárszázadokat. Egy borús őszi napon, délután két óra körül a rendőrség behatolt a proletárszázadok lipcsei vezetőségének irodájába, amely egy kis munkásvendéglő első emeleti különszobájában volt. Egyik futárunk elárult bennünket. A szobában tartózkodott az egyik politikai vezető, néhány munkatársunk, Lene és én. A rendőrség nem számított arra, hogy többen leszünk, csak két revolveres rendőr rontott ránk, akik látva a túlerőt, rögtön kihátráltak, megparancsolva, hogy kövessük őket. A szűk, sötét folyosón Lene még odasúgta nekem: „tűnj el" – és én hirtelen elhatározással benyitottam a folyosóról nyíló első ajtón, amely a vendéglősné szobájába vezetett. Néhány perc elteltével már kerestek, mire ledobtam kabátomat, és kiugrottam az ablakon. A szomszéd udvaron kerékpárjavító műhely volt, vékony kátránypapírral bevont tetőzettel, ezen csúsztam le a műhely elé. Elképzelhető a jelenlevők elképedése, amint felülről megjelentem és a következő pillanatban kiléptem az utcára. Láttam a szomszéd ház előtt álló teherautót és rajta az elvtársakat, köztük Lenét. Nyugalmat színlelve mentem lassan a következő sarokig, ott aztán nekiiramodtam, majd felugorva az első villamosra, kiutaztam a város végére. Így egérutat nyerve, volt időm azon gondolkodni, mitévő legyek. Tudtam, hogy ha az irodát átkutatják, a házilag gyártott bombák, a fölkelés stratégiai tervei és egyéb áruló jelek felfedése kihathat a szászországi szocialista—kommunista kormánykoalíció sorsára, annál is inkább, mert a szocialisták nem bíztak a kommunistákkal való szövetségben. Ezért visszamentem a városba, a pártlap szerkesztőségébe, s a főszerkesztőnek elmondtam a történteket. Abban állapodtunk meg, hogy megvárom a pártbizottság utasítását, mégpedig Lipcse legelőkelőbb kávéházában, ahol bizonyára nem fognak keresni. Így tehát a Lipcse főterén, az Augustusplatzon levő Corso Kávéházban várakoztam. Végre meg-

érkezett a Forradalmi Bizottság futára, és nem kis csodálkozásomra közölte velem hogy minden rendben van, nyugodtan hazamehetek. Kis elővárosi szobácskámban még nagyobb csodálkozásomra már ott találtam Lenét. Tőle tudtam meg, hogy a letartóztatottakat bevitték a kerületi rendőrkapitányságra. A rendőrbiztos hozzálátott kihallgatásukhoz. Behívta Lenét a szobájába és ráförmedt:

– Mit csináltál ott?!

– Hogy mer tegezni engem? – kérdezte felháborodva Lene.

Amikor egyedül maradtak, a rendőrbiztos megmagyarázta, hogy ismer minket, egy utcában lakunk, és ő is kommunista.

– Ki kell találnunk valamit, hogy mindenkit kiengedhessek.

Lenének össze kellett beszélni a többiekkel, hogy egyöntetűen jelentsék ki: szakszervezeti taggyűlést készítettek elő. A rendőrbiztos ilyen értelemben vett fel jegyzőkönyvet, az elkobzott iratokat és tárgyakat visszaadta, és mindnyájukat hazaengedte. Az ügy azonban tovább bonyolódott azáltal, hogy a Kommunista Párt kerületi bizottsága, értesülve a történtekről, összekötői útján megkísérelte visszaszerezni a letartóztatáskor talált „bűnjeleket" Lipcse szociáldemokrata rendőrfőnökétől, akinek erre persze gyanús lett, hogy a rendőrbiztos csak holmi egyszerű szakszervezeti összejövetelről tett jelentést. A rendőrbiztosnak ebből kellemetlensége támadt, főként, mert firtatták az én elmenekülésemet. Éjjel megjelent nálam, és kérve kért, menjek el a rendőrségre, és valljam azt, amit ő mondott, hogy ugyanis diák vagyok és a menyasszonyomat vártam, különben semmi közöm az egész ügyhöz. Hiába ugrottam tehát ki az ablakon, mégis csak el kellett mennem a kapitányságra, ahol elbeszélésemre a szász rendőrök – menteni akarván kollégájukat – kedélyesen csak annyit jegyeztek meg: szép kis vőlegény, aki a menyasszonyát ilyen helyzetben cserbenhagyja. A történetnek mégis szomorú vége lett, a gyanúba keveredett rendőrbiztost utcai szolgálatra helyezték át, ahol két hét múlva az akkor napirenden volt utcai összetűzések egyikén a fasiszták megölték.

Ilyen légkörben fejeztem be diákéveimet. Ugyanekkor már kiadtam a Szovjetunió első külföldön megjelent politikai térképét, amelyet 1924-ben publikált az ismert Westermann kiadóvállalat Braunschweigban. Ettől kezdve földrajzi körökben a Szovjetunió szakértőjének számítottam.

A rendőrség közben lázasan kereste a szász proletárszázadok vezetőjét, akiről a felkelés kudarca után csak annyit tudtak meg, hogy külföl-

di és „Weser" a neve (ez volt a fedőnevem). Nyugat-Szászország proletárszázadainak politikai vezetője, Alwin Heucke, akivel mindvégig kitűnően együttműködtünk, börtönben ült Breslauban. Onnan üzente, hogy a kihallgatásokon a foglyokból azt próbálják kiszedni, ki rejtőzik a Weser fedőnév mögött. A Német Kommunista Párt vezetősége ezért azt tanácsolta, hogy egy időre hagyjam el Németországot.

Egyetemi tanulmányaim befejezését Lenével ünnepeltem meg egy szász-svájci kiránduláson. A Bastei szikláinak megmászása után a nap fénypontjául a mindenütt hirdetett lichtenhaini vízesés megtekintését terveztük. Odaérkezve lefizettük a beléptidíjat, és csak azután tudtuk meg, hogy a vízesés látványában csak egy fél óra múlva lehet részünk. Kiderült, hogy egy kis patak mesterségesen felduzzasztott vizét eresztették le óránként „vízesés" formájában. A látványosságra összesereglett nagy tömeggel együtt mi is nagyot nevettünk a menetrend szerint irányított zuhatagon, és jó hangulatban ültünk le ebédelni a közeli vendéglő kertjébe. Vidámságunknak azonban hirtelen vége szakadt. 1924. augusztus 1-e volt, az első világháború kitörésének 10. évfordulója. Egy fiatalember, akinek összeszabdalt arca a párbajvívó reakciós diákszervezetekhez való tartozásáról tanúskodott, felszólította a jelenlevőket, hogy álljanak fel, és énekeljék el a „Wacht am Rhein" császári katonai indulót. Mi Lenével oda se hederítettünk a felszólításra, és ennek majdnem kellemetlen következményei lettek. Ugyanis mindenki felállt, és levett kalappal, ünnepélyesen fújta a reváns harci dalát. Alighogy észrevették „ellenzéki" magatartásunkat, a vesztett háború kiváltotta hazafias düh ellenünk fordult, és ha néhány pincér segítségünkre nem siet, az évfordulót nem úsztuk volna meg szárazon.

FÖLDRAJZ ÉS POLITIKA MOSZKVÁBAN ÉS BERLINBEN

1924 szeptemberében tehát a Szovjetunióba költöztem. Stettinből hajón tettem meg az utat Leningrádig, ami így jóval hosszabb ideig tartott, mint vasúton, de megkímélt különböző határvizsgálatoktól, s rá adásul még kellemes kikapcsolódást is jelentett. Reggel kötöttünk ki a Néva torkolatában. A vonat csak este indult Moszkvába. Napom egy részét arra akartam felhasználni, hogy a Szaltikov-Scsendrin Könyvtárban, a világ egyik legnagyobb könyvtárában, választ kapjak

néhány kérdésre, amely akkor foglalkoztatott. A katalógusteremben voltam, és elmélyedésemben nem vettem észre, hogy bezárták a könyvtárat. Tanácstalanul álltam egyedül a nagy kupolateremben. Szerencsére kiderült, hogy egyik könyvtárosnő szintén bennrekedt, és így az ő helyismerete alapján egy keskeny, meredek hágcsón felmászva a legfelső emeletig, sikerült kijutnom a vészkijáraton át.

Moszkvába érkezésemkor, emigránséletem új szakaszának küszöbén tele voltam optimista várakozással. Érdekes munkát találtam a Kremlben működő Külföldi Segélybizottságban, amely a következő évtől kezdve a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társasága (VOKSZ – Vszeszojuznoje Obscsesztvo Kulturnoj Szvjazi sz Zagranyicej) nevet viselte. Azt a feladatot kaptam, írjam meg a Szovjetunió első útikönyvét. Geográfus-kartográfus létemre a munka nagyon érdekelt, mert lehetővé tette, hogy beutazzam az óriási országot, közvetlen tapasztalatok alapján ismerjem meg a szocializmus építésének kezdetén. A Kremlben levő irodából a kérdőívek özönét küldtem szét az országba, és a beérkezett válaszok és utazásaim alapján szerkesztettem meg az első szocialista ország teljesen eredeti anyagon alapuló leírását. Művészeti vonalon konzultánsom Oroszország legnevesebb művészettörténésze, Igor Grabar volt, történelmi vonatkozásokban pedig a szintén ismert Koncsalovszkij professzor. Ennek a munkának a során kerültem kapcsolatba a szovjet újságírás legkiemelkedőbb képviselőjével, Mihail Kolcovval, aki ettől kezdve egyik legbensőbb barátom lett.

Az útikönyv 1925-ben jelent meg Moszkvában a Goszizdatnál (Állami Kiadónál) németül és angolul. A második, teljesebb kiadás a szovjethatalom tizedik évfordulójára jelent meg Berlinben németül, angolul és franciául.

A Kulturális Kapcsolatok Társaságának elnöke révén sikerült lakáskiutalást kapnom. A szobát időközben megérkezett feleségem néhány hónapig megosztotta velem, azután pártmegbízatása ismét Berlinbe szólította. Házunkkal szemben, a tűzoltó-főparancsnokságon még elég primitív módszerrel, egy torony tetejéről kémlelték, nem ütött-e ki tűz valahol a városban. Tűz esetén a kocsik nagy csengetéssel és kolompolással rohantak ki a kapun. Elég sűrűn volt részem ezekben a riadókban. A ház különben valamikor Gyenyiszovnak, Tolsztoj „Háború és béke" című remekművében is szereplő partizánvezérnek, a napóleoni háború egyik hősének a fészke volt. Lehet, hogy még ebből az időből maradt meg a katonasággal való kapcsolata, mert

most is sok katona lakta. Közvetlen szomszédom egy moszkvai dohánygyár igazgatója, Szemjon Mihajlovics Kopilov volt, egykori dohánygyári munkás, a híres Bugyonnij lovashadsereg 6. hadosztályának legendás parancsnoka, akinek személye több szovjet elbeszélésben is szerepel. Kopilov különben az új gazdasági politika bevezetésekor belekeveredett abba az ellenzéki mozgalomba, amely azt állította, hogy Lenin új gazdaságpolitikája visszaállíthatja a kapitalizmust. Emlékszem, amint az ellenzék vezérei, Sljapnyikov és a még mindig nagyon szép, sudár termetű Alekszandra Kollontaj a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán is szenvedélyesen ezzel vádolták Lenint. Az általam is jól ismert Lutovinov pedig, aki mint a hadifogolycsere-bizottság vezetője a szovjethatalom első képviselője volt Berlinben, agyonlőtte magát, mert meg volt győződve, hogy elárulták a szocializmust. Hát ebbe a mozgalomba keveredett bele Kopilov is. Később még egyszer találkoztam vele Moszkvában, véletlenül futottunk össze egy étteremben. Akkoriban valamilyen gazdasági, azt hiszem, kereskedelemügyi népbiztos volt a Krímben. Panaszkodott, hogy az élet milyen egyhangú és unalmas ott a krími vidéken, mennyire más, mint a polgárháború idején volt.

Kopilov felesége, Olga Mihajlovna, ritka szép, tipikus kozák asszony, tűzön-vízen át követte férjét, minden ütközetben ott volt mellette. 1922-ben, amikor a lengyelek által felfegyverzett diverzáns bandák Bulak-Balahovics vezetésével betörtek a szovjet területre, Kopilovot küldték ellenük. Az asszony vele tartott, és harc közben szembe került egy ellenforradalmár tiszttel, aki már-már elragadta magával. Utolsó pillanatban sikerült Kopilovának lelőni ellenfelét, akinek keze haláltusájában belemarkolt az asszony lábszárába úgy, hogy ujjait ki kellett onnan operálni. Magam is láttam ezeket a sebeket, amelyeket persze nem lehetett többé eltüntetni.

1925 nyarán visszatértem Berlinbe, mert ekkor született meg idősebbik fiam, Imre. Nevét jó barátom, Sallai Imre, a magyar kommunista mozgalom egyik vezéregyénisége után kapta, aki később Horthy bitófáján végezte életét. Berlini tartózkodásom alatt az akkor szervezett TASZSZ hírügynökség tudósítójaként dolgoztam.

Ugyanazon év őszén Lenével együtt ismét Moszkvában telepedtem le, ahol a Kommunista Akadémia Világgazdasági Intézetének titkára és főmunkatársa lettem. Az intézetet Fjodor Rotstein külügyi népbiztoshelyettes vezette, ez a rendkívül művelt, széles látókörű ember, az

angol munkásmozgalom kiváló ismerője, korábban publicistája. Amikor megismerkedtem vele, szakálla már őszes volt, az obligát, hegyes kis kecskeszakáll, amely oly jellegzetesen hozzátartozott sok régi orosz forradalmár külsejéhez. Rotstein egy ideig Perzsiában (Iránban) volt szovjet nagykövet. Az ő révén kerültem össze Raszkolnyikovval, a polgárháború egyik híres alakjával, a volgai folyami flottilla parancsnokával, aki a harmincas években a Kommunista Internacionálé keleti osztályát vezette. A pirospozsgás, életvidám, örökifjú arcú Raszkolnyikovon mindig érződött a régi volgai matróz.

A Világgazdasági Intézet fiatal munkatársai közé tartoztak olyan, később neves történészek is, mint a korán elhunyt Ivanov és Jeruszalimszkij. Rotstein utódával, a rendkívül éles eszű Oszinszkij-Obolenszkij közgazdásszal és történésszel már nem volt ilyen szoros kapcsolatom.

Moszkvai tartózkodásom egyik érdekes élménye volt a Külügyi Népbiztosság fogadása a Szpiridonovka utcában, egy régi nemesi kastély ilyen célokra átalakított épületében, ahol Lunacsarszkij felesége, N. A. Rozenel volt a ház úrnője. A véletlen itt hozott össze az olasz nagykövet, Cerutti feleségével, aki nem volt más, mint Paulay Erzsi, a budapesti Nemzeti Színház egykori ünnepelt hősnője, gyermekkori bálványom, aki a Tanácsköztársaság idején Magyarországon tartózkodó olasz misszió egyik vezető tagjával, gróf Ceruttival kötött házasságot, és most mint az olasz nagykövet neje ékesítette a csillogó fogadást. Magyarországnak akkor nem volt diplomáciai kapcsolata a Szovjetunióval, ilyen fogadásokon tehát nemigen lehetett magyarokra akadni. – Íme, van itt még egy magyar – mondta a ház asszonya, nagy örömmel, amikor bemutatott. Beregi Oszkár egykor ünnepelt partnere kíváncsian kezdett velem beszélgetni. Amikor azonban kiderült, hogy milyen magyar vagyok, vagyis hogy magyar kommunista, igen hamar elhidegült a beszélgetés tónusa, én pedig egy gyermekkori illúzióval lettem szegényebb.

Lene egy berlini lapnak volt a tudósítója az őt elsősorban érdeklő irodalmi és szociális témakörben. Szorgalmasan járta a moszkvai színházakat. Így kerültünk közelebbi kapcsolatba Zalka Mátéval, a magyar emigráns íróval, aki akkor Moszkva egyik vezető színházának, a Forradalmi Színháznak volt az igazgatója, amely a Gorkij utcában állt, alig néhány lépésre a lakásunktól. Zalkára nagy benyomást tett, amikor Lene első kritikája megjelent Berlinben színháza előadásairól. Attól

kezdve állandóan meghívott bennünket az előadásokra. Előfordult, hogy ugyanazt a darabot megnéztük háromszor-négyszer is. Hasonló esetünk volt Mihoelsszel, a zsidó színház híres igazgatójával. Lene valamikor, hosszabb danzigi tartózkodása alatt összebarátkozott egy lengyel zsidó elvtársnővel, nála is lakott, és bár ő maga apai-anyai ágról tősgyökeres „árja", protestáns volt, egészen jól megtanulta barátnőjétől a jiddis nyelvet. Így Lene számára nemcsak a díszletek és a színjátszás, hanem maga az előadás is nagy élvezetet okozott a zsidó színházban, Mihoelsz pedig nagyon sokat adott Lene értékelésére, megjegyzéseire. Ez a nagyon csúnya ember egészen átszellemült, amikor színházáról, rendezéséről, színészeiről, a zsidó irodalomról beszélt. Ő is áldozata lett a személyi kultusz dühöngésének.

1926 végén a TASZSZ Berlinbe küldött, hogy szervezzem meg a Pressclichét, a TASZSZ foto-ügynöksége külföldi fiókját. Az ügynökség igen hamar megtalálta az utat a német sajtóhoz. Engem azonban ez a tevékenység nem elégített ki, s amint átadhattam megfelelő kezekbe, visszatértem a tudományos munkához. Annál is inkább, mert 1924 után, amikor a Szovjetuniót elismerték, és megkezdődött a békés építés korszaka, nem láttam helyesnek, hogy továbbra is mint valami hivatalnok vagy mint fizetett pártmunkás folytassam életpályámat. Nem mindenki volt azonban ilyen véleményen. Rákosi Mátyás például, amikor átigazoltak a Német, illetve a Magyar Kommunista Pártból a Szovjetunió Kommunista Pártjába 1924 vége felé, azt a véleményét nyilvánította Mickevičius-Kapsukasnak, a neves litván kommunistának, aki az átigazolásokat ellenőrizte, hogy nem tart engem százszázalékos kommunistának, mert nem vagyok hivatásos forradalmár. Kun Béla is, valahányszor Moszkvában találkoztam vele, gúnyorosan, kissé megvetően kérdezte: „maga még mindig szabadúszó?" Ami azt jelentette, hogy én még mindig nem pártállásban vagyok, hanem tudományos munkásságomból élek. Előttük bizonyára a lenini hivatásos forradalmár képe lebegett, aki az illegális időkben teljes erejét és munkáját a párt rendelkezésére bocsátotta, és ezért a párttól fizetést kapott. De nem hiszem, hogy Lenin azon a véleményen lett volna, hogy minden kommunistának csak pártmunkásnak vagy hivatásos forradalmárnak kell lennie. Jól emlékszem Kraszin példájára, aki az 1905-ös forradalom leverése után hosszabb ideig Berlinben az AEG-nél vezető mérnöki állásban dolgozott, ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy a párttal továbbra is szoros kapcsolatban maradjon.

Földrajzi és térképészeti munkáimban elsősorban a Szovjetunióval foglalkoztam (magát ezt a rövid elnevezést – Szovjetunió a teljes államjogi elnevezés helyett elsőként használtam). A nagy német atlaszokban (Stieler, Andree, Meyer), amelyek akkor a világon a legismertebbek voltak, az orosz birodalom térképoldalain bevezettem a szovjet politikai földrajzi beosztást és terminológiát. Ugyanilyen elvek alapján szerkesztettem a nagy Meyers Lexikonban a Szovjetunióra vonatkozó címszavakat.

Tudományos munkám egy másik területe a munkásmozgalom geográfiájának és az ahhoz kapcsolódó kartográfiának marxista felfogásban való ábrázolására irányult. 1929-ben jelent meg első ilyen atlaszom, az imperializmus korszakát bemutató „Arbeiter-Atlas", egykori igazgatóm, Fjodor Rotstein előszavával. A német kiadás után az atlasz japán nyelven is megjelent, majd egy évtized múlva újabb formában „Atlas of to-day and tomorrow" (A ma és holnap atlasza) címen Londonban, angolul adta ki az ismert Gollancz kiadó. Mint említettem, már Moszkvában kapcsolatba kerültem Nyikolajevics Baranszkijjal, a szovjet gazdasági földrajz nagy korifeusával. Baranszkijhoz élete végéig (1963-ban hunyt el) szoros baráti kapcsolat fűzött; későbbi életem sok nehéz órájában igaz barátként állt mellettem.

A szovjet földrajzosokkal és térképészekkel való együttműködésem során részt vettem a Nagy Szovjet Világatlasz munkálataiban mint a külföldi országokat tárgyaló kötet szerkesztője. A második világháború kitörése miatt e kötet nem jelent ugyan meg, de ez a munka még jobban megszilárdította a szovjet földrajzos és térképészkollégákhoz fűződő, mindmáig szoros kapcsolatomat.

Érdekes ismeretséget kötöttem akkortájt – bár csak levelezés útján – Nyikolaj Morozovval, az orosz forradalmi értelmiség egyik legismertebb alakjával, aki 1881-ben részt vett a Narodnaja Volja, II. Sándor cár megölésére irányult összeesküvésben, majd 25 évig raboskodott a Péter-Pál-erődben és Schlüsselburg várában, ahonnan csak az 1905. évi forradalom szabadította ki. Morozovra a következő miatt figyeltem fel: annak idején a Népszövetség minden évben bibliográfiát publikált, amely minden tagállamnak az illető ország kormánya által legjobbnak ítélt az évi könyvei címét tartalmazta. A Szovjetunió akkor még nem volt tagja a Népszövetségnek, a listát a szovjet könyvekről Rubakin, egy még 1905-ben emigrált orosz bibliográfus állította összse, aki Lausanne-ban élt, és nemzetközi elismerésnek örvendett.

Ezeket a könyveket azután, mint az év legértékesebb terméseit Berlinben a Preussische Staatsbibliothek kiállította olvasótermében. 1927-ben, amikor először nézegettem ezt a kiállítást, elsősorban az érdekelt, hogy a Szovjetunió könyvei közül melyeket ítélték a legjobbaknak. Két könyv volt kiállítva: az egyik Krupszkaja emlékiratai Leninről, a másik Morozov egy sokat vitatott hétkötetes munkájának első kötete, a „Krisztus". Ebben Morozov az asztronómia, a geológia és a fizikai földrajz, továbbá az összehasonlító nyelvészet fegyverével próbálta a biblia és a klasszikus görög–római irodalom adatait ellenőrizni. A nagy vitában, amely a „Pravda" hasábjain folyt, az oktatásügyi népbiztos, Lunacsarszkij Morozov mellett, az ókori történelem professzorai ellene foglaltak állást. Felfigyelve művére, amelyet ezután tüzetesen tanulmányoztam és amennyire módomban állt, német szaktudósok bevonásával is ellenőriztem, Morozovnak adtam igazat, és célul tűztem ki műve kiadását német nyelven. Sajnos, későbbi életem viszontagságai ebben megakadályoztak, de mindmáig nem mondtam le arról, hogy ezt megvalósítsam. Morozov 1946-ban, 96 éves korában halt meg, mint a szovjet Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.

1927 őszén, útikönyvem újabb kiadásáról folytatott moszkvai tárgyalásomról a Deruluft német–szovjet társaság kis egymotoros gépén indultam vissza Berlinbe. A gépen rajtam kívül egy utas volt, Wronski úr, a Lufthansa német légiközlekedési vállalat vezérigazgatója. A felszállás után kigyulladt a repülőgép. Mihejev, a kiváló szovjet pilóta azonnal visszafordította az égő gépet, és mesterien leszállt vele a moszkvai repülőtéren. Amíg másik repülőgépre vártunk (néhány óra múlva szálltunk fel újra), a közös élmény hatása alatt hosszú beszélgetés alakult ki Wronskival. Ennek során alkalmam nyílt kifejteni elgondolásaimat az akkor még gyermekcipőben járó légiközlekedés földrajzáról és térképészetéről. Ez a beszélgetés vetette meg az alapját egy több évre kiterjedő nagyméretű munkámnak, amely lehetővé tette, hogy beutazzam Európa, Ázsia, Afrika akkori összes repülővonalait, majd ezután évekig dolgoztam légiközlekedési térképeken. Repülőtérképeim a maguk nemében az elsők voltak; néhány évvel ezelőtt egy Münchenben rendezett repülőtérkép-kiállításon mint ennek az ágazatnak az első produktumai szerepeltek. Később ez a tevékenységem továbbfejlődött, és 1932-ben a lipcsei Bibliographisches Institutnál kiadtam a világ első légi útikönyvét.

A könyv kiadásakor érdekes incidensem támadt, amely jellemző a náci puccsot megelőző időszak Németországának feszült politikai légkörére. A kiadó a jobb reklám kedvéért javasolta, hogy a könyvhöz írjon előszót Erhard Milch, a német légiközlekedés egyik vezetője, aki már akkor meggyőződéses fasiszta volt, később pedig mint a légierők marsallja Hermann Göring jobbkeze lett. Nem voltam hajlandó a nevemet adni egy olyan könyvhöz, amelyen egy fasiszta neve is szerepel. Milch sem akart előszót írni olyan könyvhöz, amelyen az én nevem áll. Végül úgy egyeztünk meg a kiadóval, hogy a címlapról leveszi a nevem, s csak a kiadói előszóban tüntetnek fel mint a könyv szerzőjét, s ezt követi Milch előszava.

Repülőútjaim során több millió kilométert tettem meg az akkori kezdetleges, gyakran csak egymotoros, még rádióval sem rendelkező gépeken.

Ha most visszatekintek arra, hogy éveken keresztül nap mint nap ezeken a primitív gépeken repültem, az igazat megvallva, elborzadok. Abban az időben azonban ezt egészen természetesnek találtam, s mivel nem sokat értettem a repülőtechnikához, a legnagyobb nyugalommal ültem be ezekbe a kezdetleges járművekbe. Az utazások közben igen sok kalandos élményem akadt, amelyekről még külön szólok.

Családommal Berlinben éltem. Mint külföldi kommunistának, Németországban nem volt lehetőségem közvetlenül tudományos intézetnél elhelyezkedni. Ekkor támadt az a gondolatom, hogy a teljesen színtelen napisajtót a rengeteg világesemény tudományos igényű térképillusztrációival lássam el. Így született meg a világ első – földrajzi és térképészeti sajtóügynöksége, a Pressgeo (Pressegeographie), amely később Párizsban, majd Genfben Geopress néven működött. De mindenekelőtt néhány szót kell szólnom egy berlini ismerősömről, Willy Münzenbergről, aki kezdetben egyengette utamat. Ez a rendkívül tehetséges, aránylag fiatal, akkor 35 év körüli funkcionárius, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé megalapítója, tősgyökeres türingiai dialektusával a Kommunista Párt legjobb szónoka volt a parlamentben. Jovális modorával, ellenállhatatlan vitalitásával mindenkit elbűvölt, akinek vele dolga akadt. A húszas évek elején részt vett az úgynevezett Nemzetközi Munkássegély (Internationale Arbeiterhilfe) létrehozásában, amely célul tűzte ki, hogy segélyt nyújtson a politikai és gazdasági nehézségekkel küzdő munkásoknak a világ minden táján. Ennek a gazdasági segélynyújtásnak az anyagi alapjai lassan egy egész tröszt

kontúrjait öltötték fel. A Munkássegélynek mindenütt a világon megvoltak a maga képviseletei, úgyhogy a Kommunista Internacionálé mellett Münzenberg egy másik nemzetközi kommunista szervezetet hozott létre és vezetett. Ebbe az organizációba óriási összegek folytak be az egész világon akadozó, balsorsra jutott társaikon segíteni akaró munkásoktól és alkalmazottaktól és különböző nagy jövedelmű létesítményekből. A Münzenberg-konszernnek, ahogy gúnyosan nevezték, lapjai voltak – így pl. Münzenberg adta ki az egy időben igen elterjedt „Arbeiter Illustrierté"-t és a szintén széles körben olvasott „Welt am Abend" című berlini esti lapot (ennek volt Lene irodalmi tudósítója Moszkvában) –, cigarettagyárat és harisnyakötő szövetkezetet finanszírozott, világhírű filmgyárat szervezett, mintafarmot létesített Moszkva mellett. Az Internationale Arbeiterhilfe szovjetunió beli központja Moszkva egyik nagy irodaházában volt. Münzenberg minden iránt érdeklődött, amiből szervezete számára és természetesen a saját pozíciója megerősítésére, pénzt lehetett előteremteni. Elméje minden új iránt rendkívül fogékony volt, minden új ötlettel érdeklődéssel foglalkozott.

Egyik jelentős, egy ideig világméretekben is nagysikerű vállalkozása volt a gyarmati szabadságharcosokat tömörítő Antiimperialista Liga. Münzenbergnek a Tiergarten előkelő negyedében nagystílűen berendezett lakásában tartott fogadásain volt alkalmam találkozni a még Moszkvából ismert brazil barátommal, Luis Carlos Prestesszel, az indiai Royjal, a japán Szen Katajamával, aki Lene nagy tisztelője volt, és ott ismerkedhettem meg az imperializmus elleni harc olyan közismert vezéralakjaival, mint Jawaharlal Nehruval, a világhírű mexikói festővel és ismert kommunistával, Diego Riverával vagy Szung Csinlinggel, Szun Jat-szen özvegyével, akinek ajándékát, egy kínai legenda zománcra festett képsorozatát ma is őrzöm. Különösen jó kapcsolatom alakult ki a kistermetű, sovány, indiai Nambiarral. Barátnője, Éva, több éven át titkárnőm volt. 1933-ban Hitler uralomra jutása után, amikor nekünk már menekülnünk kellett, Éva rendkívüli körültekintéssel és hidegvérrel számolta fel háztartásomat, mentette meg és szállíttatta Párizsba lakásberendezésemet, amelynek egy része annyi viszontagság után, ma is otthonomban áll.

Nehru, mint ismeretes, a felszabadult India első miniszterelnöke lett. 1968 decemberi delhi tartózkodásom alatt a Yamuna partján fekvő sírjánál, amely ma az indiaiak zarándokhelye, elmélkedhettem a dolgok

múlandóságán. Nambiar, Nehru barátja, úgy tudom India első nagykövete volt Nyugat-Németországban.

De térjünk vissza Münzenberghez. Az ő kiadója, a berlini Neuer Deutscher Verlag adta ki a Szovjetunióról írt könyvem második és következő kiadásait, valamint a Pressegeographie-t, amely az egész német sajtóban, pártállásra való tekintet nélkül, igen hamar elterjedt. Münzenberg volt az, aki felismerve a légiközlekedésben mint új közlekedési eszközben rejlő nagy lehetőségeket, mindjárt elfogadta azt a javaslatomat, hogy az utasok részére légi útleírásokat és térképeket kellene kiadni, és erre külön kiadót is alapított. Viszont, ha új alapítványai nem hoztak elég rövid idő alatt megfelelő nyereséget, akkor amilyen gyorsan felkapott egy ötletet, éppolyan gyorsan el is ejtette azt. Így a Pressegeographie-t egy év múlva már saját magam adtam ki, mert szerény háztartásom számára ugyan szilárd anyagi bázist biztosított, de Münzenberg szemében nem volt elég jelentős üzlet. Mi még azt is megengedhettük magunknak, hogy Berlin mellett, Britzben, kis városi házat béreljünk a megszaporodott család (feleségem, két fiam, anyósom) számára.

A Pressegeographie titkárnője, Lilly Korpus, Lene jó barátnője, még két-három évvel ezt megelőzően a Német Kommunista Párt berlini szervezetének titkára volt, kiváló szónok és elsőrendű újságíró lévén. A frakcióharcok következményeképpen mint az ultrabaloldali pártfrakció egyik vezetőjét máról holnapra leváltották. Ezért kapva kapott ajánlatomon. De nem sokáig dolgozott ebben a szerény munkakörben, mert kitűnő újságírói kvalitásai révén az ugyancsak a Münzenberg-konszernhez tartozó, fent említett baloldali képeslap, az „Arbeiter Illustrierte Zeitung" főszerkesztője lett. Majd férjhez ment a híres kommunista költő, Johannes R. Becherhez, az NDK későbbi művelődésügyi miniszteréhez. 1945 után Lilly az NDK nőmozgalmának egyik vezetője.

Ezekben az években továbbra is kapcsolatban maradtam Umanszkijjal, aki előbb TASZSZ-tudósító volt, majd a párizsi, illetve a római szovjet nagykövetség sajtóattaséja. Gyakran meglátogatott Berlinben.

Másik jóbarátom, Mihail Kolcov, rendkívül színes, sokoldalú ember volt. Amellett, hogy a Szovjetunió legjobb újságíró-riportereként tartották számon, és irodalmi körökben vezető szerepet vitt, ugyanakkor repülőraj-parancsnok is volt. Most is látom magam előtt, amint hátrafésült hajával, nagy, kiálló metszőfogaival a telefon mellett áll,

ahol élete egy részét töltötte számos szervezetének irányításában. Az igazgatása alatt álló Zsurgaz (Zsurnalno-Gazetnoje Objegyinyenyije – Újság és Folyóiratkiadó Egyesülés) nagy újságtröszt adta ki többek között az „Ogonyok"-ot, a Szovjetunió legnagyobb képes folyóiratát, amelynek Kolcov volt a főszerkesztője, azonkívül a Szovjetunióban megjelenő idegen nyelvű újságokat, a „Moscow Daily News"-t (amelynek szerkesztőjével, Borogyinnal is közelebbi ismeretségbe kerültem, azzal a legendás Borogyinnal, aki politikai tanácsadója volt sok éven át Csang Kaj-seknek). A Zsurgaz adta ki a „Journal de Moscou" című folyóiratot is, csakúgy, mint a „Moskauer Rundschau"-t. Kolcov nagy tisztelője volt az általam kiadott Pressegeographie-nak, amelyről egyszer vezércikket is írt a „Pravdá"-ban. Már Párizsban éltem, amikor baráti segítségképpen megszerveztem a Zsurgaz által kiadott folyóiratoknak, sőt a „Pravdá"-nak és az „Izvesztyijá"-nak is a nagy francia monopolcég, az Hachette által történő terjesztését. Kolcov nagy megelégedésére szolgált, hogy Párizs utcáin mindenütt láthatta a moszkvai újságokat, folyóiratokat.

Kolcov repülőrajához tartozott a nyolcmotoros „Makszim Gorkij" repülőgép is, a világ akkori legnagyobb repülőgépe, amely vasárnaponként propagandarepüléseket (olyan értelemben, hogy a repülést propagálta) végzett Moszkva felett. Ezen százak és százak vettek részt. Egyik vasárnap Kolcov megígérte, hogy elvisz engem is, de valami közbejött, és a következő vasárnapra halasztotta. Erre azonban már nem került sor, mert még azon a vasárnapon egy kis turistarepülőgép összeütközött a „Makszim Gorkij"-jal, amely lezuhant, minden utasa meghalt, nagyszerű pilótája, Mihejev is, akivel 1927-ben a már említett kalandom volt. Igazán kis híja, hogy megmenekültem a biztos haláltól.

Kolcov felkarolta az ejtőernyős gyakorlatokat is. Ilyeneken a moszkvai kultúrparkban egy elmésen megkonstruált szerkezettel mindenki részt vehetett. Elég magasról, 30–40 méterről kellett leugrani a gyakorló toronyból. Az ember hátára csatoltak egy ejtőernyőt, amely automatikusan kinyílt ugrás után. Én is megpróbáltam, és meg kell mondanom, igen kellemetlen élmény volt.

A tudományos munka nagyon elfoglalt, de igyekeztem időt szakítani a pártmunkára, a propagandára. Feleségemmel együtt újra tagja lettem a Német Kommunista Pártnak, s mindketten végrehajtottunk bizonyos feladatokat. Lene (más név alatt) a párt Központi Bizottságának agitációs és propaganda osztályán dolgozott. Így került kapcsolat-

ba a Kommunista Párt számára dolgozó különböző művészekkel. Közöttük volt John Heartfield, aki elsőként alkalmazva a fotomontázst, később világhírre tett szert. Roppant akaraterő, szilárdság és rendkívüli művészi adottságok rejlettek ebben a kis termetű, élénk tekintetű temperamentumos emberben, akivel 1968-ban bekövetkezett haláláig szoros barátság fűzött össze. Ezen a réven ismertük meg „Keil" fedőnéven mint fiatal rajzolót Ék Sándor festőművészt és a Kommunista Párt választási plakátjaival nagy sikert elért bolgár művészt, Borisz Angelusevet, aki a hitlerizmust átélve, nemrég halt meg Szófiában. Berlinben sokat megfordultam irodalmi körökben is. Volt munkatársam, Leo Lania darabjait Piscator rendezésében mutatták be. Ehhez a körhöz tartozott Ernst Toller, ismert forradalmi író is és az akkor Berlinben élő Ernest Hemingway. (Apósa, Gellhorn, a dessaui Bauhaus egyik építésze tervezte íróasztalomat, amelynél e sorokat írom.)

Lene a Német Kommunista Párt épületében, a Karl Liebknecht Hausban dolgozott. Személyazonosságát leplezve, a pártközpontban tartott házkutatások alkalmával gyakran kellett elrejtőznie. De az egyik igazoltatásnál egy letartóztatott fiatal kézbesítő, aki Lene igazi nevét ismerte, elárulta őt. Lenét beidézték szembesítésre a rendőrségre, méghozzá a moabiti börtönbe, ahol a kézbesítőt fogva tartották. Elkísért bennünket Kurt Rosenfeld, akinél porosz igazságügyi-miniszterségé idején Lene titkárnőként dolgozott, és aki jogi ügyeinkben mindig tanácsadónk volt. A börtön közelében levő kis kávéházban beszéltük meg, hogyan viselkedjék Lene. Nem tudtunk végleges álláspontra jutni, ezért Lene úgy döntött, hogy majd intuíciójára bízza magát. Bement a börtönbe, ahol a fiút elővezették, de még mielőtt az egy szót is szólhatott volna, Lene határozott léptekkel eléje ment és rákiáltott: – Ki maga, én magát nem ismerem! – A fiú nem merte az ellenkezőjét állítani, és ezzel a szembesítés véget is ért. De az ügy következményeképpen lakásunkon is házkutatást tartottak. A detektívek egyszerre csak elém tették a Forradalmi Szakszervezeti Ellenzék (RGO – Revolutionäre Gewerkschaftsopposition) felhívását, s felszólítottak, írjam alá, hogy ezt nálam találták. Minthogy ez nyilvánvaló provokáció volt, megtagadtam az aláírást, sőt követeltem: adják írásba, hogy az anyagot nem nálam találták. Erre viszont nem voltak hajlandók. Az ügy folytatásaként beidéztek az Alexanderplatzra, a főkapitányságra, ott keresztül-kasul faggattak, főként arról, milyen kapcsolataim vannak az RGO-val, amely akkor a kommunisták befolyása alatt álló bal-

oldali szakszervezet volt. A szervezettel valóban semmi dolgom nem volt, annyira, hogy amikor megkérdezték, tudom-e, mi az az RGO, hirtelen azt feleltem, hogy az R-t és a G-t tudom, az a Royal Geographic rövidítése – a Royal Geographic Society, az angol Királyi Földrajzi Társaság jutott eszembe. A detektíveket ezzel meggyőztem arról, hogy egy jámbor geográfussal van dolguk, mire el is engedtek. Lenének be kellett azonban szüntetnie munkáját a Karl Liebknecht Hausban, mert a rendőrség megfenyegette, hogy ellenkező esetben mindkettőnket mint idegen állampolgárt – Lene szintén magyar állampolgár volt – kommunista tevékenység miatt kiutasítanak.

Csak jóval később tudtam meg, mi is rejlett az egész faggatás mögött. Nógrádi Sándor, a felszabadulás után a Magyar Népköztársaság egyik vezető funkcionáriusa, akkoriban Alex álnéven csakugyan dolgozott az RGO keretében. A rendőrség csak annyit tudott, hogy a szervezetben működik egy Alex nevű magyar, ezért gyanakodtak rám, aki mint Alex Radó eléggé ismert voltam tudományos irodalmi tevékenységem révén. Mindezt csak annak a lehetetlen feltevésnek megcáfolására részletezem, amely az összes úgynevezett biográfusomnál visszatér, hogy tudniillik én állítólag már a húszas évek eleje óta a Szovjetunió hírszolgálati szervezetében működtem, és valamiféle kémiskolát végeztem. Hogyan dolgozhatott volna a feleségem ugyanakkor a pártközpontban – ami a legelemibb előírásoknak is ellentmond –, és hogy mertem volna magam is ki- és bejárni oda. Amit a weimari köztársaságnak akkor még nem olyan szigorú korszakában egy külföldi kommunista, megfelelő óvatossággal megtehetett, azt semmi esetre nem tehette volna meg egy szovjet hírszerző. Kapcsolatom a pártközponttal pedig annyira szoros volt, hogy Lenét, ha kellett, éjjeli szolgálat esetén én helyettesítettem. Az éjszakai szolgálat abból állt, hogy a párt összes vidéki lapjának le kellett adni telefonon a távirati irodák legújabb híreit és egyéb újdonságokat. Így például 1927 húsvétján a gyengélkedő Lene helyett reggel 4 órakor én vettem át a híreket a pártközpont tájékoztatási osztályán és adtam le őket a vidéknek. Azért emlékszem erre ma is olyan élesen, mert a legfrissebb hír az volt, hogy Csang Kaj-sek, aki addig a kommunisták segítségével a kínai forradalom vezető személye volt, miután Sanghajt elfoglalta, a kommunisták ellen fordult, és vérfürdőt rendezett közöttük. A vidéki kommunista lapok szerkesztői nem akartak hinni a fülüknek, és bizony fájdalmas volt ezt a tragikus és meglepő hírt tucatszor elismételni.

Természetesen, ha bármi közöm lett volna a szovjet hírszolgálathoz, ilyen kisegítéseket nem vállalhattam volna el.

Jómagam tanítottam a berlini marxista iskolán, előadásokat tartottam gazdaságföldrajzból, a munkásmozgalom és az imperializmus kérdéseiről. Alapjában véve tudományos tevékenységem is hathatós propagandaeszköznek bizonyult, ezt még a polgári geográfusok is így értékelték. Hadd idézzem csupán Haushofer tábornokot, a fasiszta „geopolitika"-elmélet atyját, aki „Geopolitik" című folyóiratában szovjet útikalauzom hatását a „Potyomkin páncélos" című filmhez hasonlította, mert mindkettő eljutott a lakosság olyan rétegeihez, amelyek általában hozzáférhetetlenek a bolsevik propaganda számára. Harold Nicholson, Anglia egyik vezető publicistája a „Ma és holnap atlasza" című művemről azt írta a londoni „Daily Telegraph"-ban, hogy a szerző egy szóval sem beszél politikai meggyőződéséről, de minden szavából érezhető világnézeti felfogása.

Lene főnöke a Központi Bizottság agitációs-propaganda osztályán Hugo Eberlein, a Német Kommunista Párt egyik kiváló vezetője volt. Élettársa a francia származású forradalmárnőnek, Inessa Armandnak volt a leánya. Armand mint a Bolsevik Párt Központi Bizottságának titkára, az egész emigrációban követte Lenint, és 1920-ban halt meg kolerában. A Vörös téren van eltemetve, a Kreml falánál. Két lányát attól kezdve Lenin és Krupszkaja nevelte. Eberleinnel és feleségével – szintén Inának hívták – különösen közel kerültünk egymáshoz, amikor ugyanazon a lakótelepen szereztünk nekik lakást, ahol mi is laktunk. 1967-ben, amikor Inát legutóbb felkerestem moszkvai otthonában, adott nekem egy régi fényképet a III. Internacionálé alakuló ülésszakáról; Lenin mellett ott ült Albert (ez volt Eberlein fedőneve) mint a német párt megbízottja. Ina különben már túl van a hetvenen, de még a legutóbbi időkig is a moszkvai Marx-Engels Intézet tudományos munkatársaként dolgozott.

LÉGI TÉRKÉPÉSZET

Mielőtt lezárnam életemnek ezt a szakaszát, elmondom repülőutaim néhány élményét.

1931-ben, miután az uráli, magnyitogorszki nagy építkezés első hónapjainál jelen lehettem, Szibériába készültem. Már Novoszibirszkbe

elég nagy üggyel-bajjal jutottam el, mert az új hárommotoros repülőgépeken akkor próbálták ki az első Bristol-motorokat, és mindennap legalább egy felmondta a szolgálatot. Novoszibirszkből egy kis repülőgép vitt volna tovább Kuznyeckbe, a harmincas évek másik nagy létesítményének építkezéséhez. Kiderült, hogy egyelőre várnom kell, mert a gép leszállt valahol a tajgában, és most éppen keresik az őserdőben. Néhány nap múlva meg is érkezett egy Junkers 13-as típusú négyszemélyes kis gép, mint gyári száma elárulta, a dessaui gyár 1919. évi második terméke. A felszállásnál a repülőtér parancsnoka közvetlen kedvességgel figyelmeztetett, hogy mindjárt szíjazzam le magam, mert a landolásoknál többször megtörtént, hogy az utas kiverte fejével az ablaküveget, márpedig „nincs több üvegünk!" Igen emékezetes számomra egy ugyancsak ilyen kis gépen történt utazás Stockholmból Helsinkibe. Felejthetetlen látvány volt amint a Botteni-öböl sok ezer kis sziklaszigetét a délutáni nap lehanyatló fénye pirosra festette. Háttérben a sötétzöld tenger. A kis gépen elhelyezett emléktábla szerint ezzel a géppel mentette meg Lundberg svéd repülő a Nobile-expedíció tagjait a Jeges-tengeren. Nobilével különben többször volt alkalmam találkozni. Először a gatcsinai repülőtéren Leningrád mellett 1926-ban, amikor nagy léghajójával az Északi-sark átrepülésére készült. Lene mint a berlini „Welt am Abend" moszkvai tudósítója meginterjúvolta Nobilét felszállása előtt. Majd néhány évvel később a genovai pályaudvaron találkoztam nevével, amint nagy tömeg lelkesen várta – igaz, nem Nobilét, hanem expedíciójának szikratávirászát, aki a leghősiesebben viselkedett az expedíció alatt. És végül 1935-ben a moszkvai főpostán, amint épp fel akarok adni egy levelet, ki áll előttem, mint Nobile, megöregedve, megtörten, hazájából dicstelen expedíciója után kiűzve, csak a Szovjetunióban talált menedéket.

Egyik legizgalmasabb repülőutam az volt, amikor Isztambulból Görögországon át készültem visszatérni Olaszországba. Gépünk, egy kétmotoros Dornier-hidroplán – amelybe az utaskabinba felülről kellett beszállni, mint egy nagy csónakba – Athénből Patrasz kikötője felé tartott. A leszálláskor sok víz zúdult ránk a felvert hullámokból, ezért, amikor ismét felszálltunk, a hidroplánból kifelé vezető ajtót jó erősen bezártuk, habár egyik útitársunk rendkívül energikusan protestált ez ellen. Elmondta, hogy mint az olasz külügyminisztérium tisztviselője, konzuli minőségben az olasz király nevében pálmaágat vitt a siracusai ünnepi játékokról a görögországi, delphi játékokra, és most

Delphiből Venizelosz köztársasági elnök nevében babércsokrot visz a siracusai játékokra. Ideutazásakor egy ugyanilyen repülőgépen kigyulladt a motor, s ha nem tudta volna idejében kinyitni a felső csapóajtót, bennégtek volna. Követelte, hogy az ajtó maradjon nyitva, a pilóták viszont erre nem voltak hajlandók. Már elhagytuk az Ioni-szigetcsoport utolsó tagját is, amikor az első pilóta átkopogva az ablakon, magához hívott. Tudta, hogy utazásom célja térképkészítés, és tengeri térképet kért – neki nem volt –, mert mint közölte, a két motor közül az egyik meghibásodott, és lehetőleg gyorsan le akar szállni az egyik sziget közelében. Nekem kellett az utasokat értesítenem, hogy kényszerleszállást kell végeznünk a tengeren. Akármilyen óvatosan is mondtam ezt meg, olasz konzul barátunk rögtön előrerohant, hogy kinyissa a csapóajtót, ami nem sikerült neki. Erre egy hölgy pánikba esett, mire a többi utast is elhagyta hidegvére, sőt a másodpilótát is, aki rögtön elkezdte az egyetlen mentőeszköz, egy kisméretű egyszemélyes gumicsónak kiszerelését. Erről csak akkor vettünk tudomást, amikor a pilótakabin ajtaja kinyílt, és a másodpilóta egy erős ökölcsapástól – amely az első pilótától származott – közénk esett. Ezek után megkezdtük a leereszkedést 700 méter magasságból. A tenger felülről simának és biztonságosnak látszott, lejjebb érve mind jobban kivehettük a hullámok taraját, míg végre egy hullámhegy tetejére esve, rendkívüli robajjal lezuhantunk egy hullámvölgybe, majd ismét a hullám tetejére értünk. Szerencsére a Dornier-gép kibírta a megrázkódtatást. A meglevő egy motorral most már mint motorcsónakkal indultunk a közeli Othoni, a legészakibb Ion-sziget felé. A partról a sekély vízben szakállas, öreg halászok siettek segítségünkre, és hátukra véve gázoltak ki velünk a szigetre. A halászok, nem kis meglepetésünkre, nem görögül, hanem tősgyökeres New York-i slangben szóltak hozzánk. Kiderült, hogy életük nagyobb részét Amerikában töltötték, csak öreg napjaikra tértek haza. Fiatalok viszont nemigen akadtak a szigeten, mert ugyancsak Amerikában próbáltak szerencsét. Több napot is időztünk a szigeten, csak bogyóval és hallal táplálkozva. Épen maradt rádiónk a repülőtársaság székhelyével, Brindisivel a hétvégi szünet miatt csak két nap késéssel tudott összeköttetést teremteni. Végre közölték, hogy egy Athén felé indult személyszállító hajó kapott parancsot, hogy kerülőt téve, közelítse meg a szigetet, és vegyen fel bennünket, a repülőgép „hajótörötteit". A halászok gondterhelten bizonygatták, hogy a szigetet körülvevő víz alatti sziklák miatt emberemlékezet óta nagyobb

hajó nem tudott náluk kikötni, mi azonban bíztunk a görög hajóskapitány ügyességében. Éjjel kettőkor azzal ébresztettek bennünket, hogy „hamar a csónakba, a hajó kinn áll a réven, sziklára futott és süllyed, mentsük az utasokat". A legalább 80 éves óceánjáró gőzös – még a németek engedték át a görögöknek a világháború után reparáció fejében – az első sziklát érintve léket kapott. A hajó fedélzetén filmbe illő jelenet fogadott. A leeresztett hágcsó végénél egy angol állt, revolverrel a kezében, állandóan ismételve: „Ladies and children first!" (Először a nők és a gyermekek!) Engem mint németül beszélőt odadirigáltak egy német úrhoz, aki óriási pánikot keltve, hálóingben futkosott fel s alá valamiféle nagy dobozt szorongatva, miközben kétségbeesetten ordította „mentsenek meg, mentsenek meg". Nagynehezen sikerült megnyugtatnom, hogy a hajó csak lassan süllyed, mint közölték, még 12 órája van. Kicsit magához tért, és elmondta idekerülésének tragikomikus történetét. Fogorvos az Erzgebirge egyik kisvárosában, Falkenstein im Vogtlandban, s az ottani entomológiai társaság titkára. Szabadságra a messzi Dél-Olaszországba utazott idegen, egzotikus rovarokat gyűjteni. Így került Brindisibe, ahol zöld lepkehálójával felkereste a városszéli mezőket, s eközben az erőd közelébe tévedt. Hamar felfedezték ottlétét, és mivel furcsának találták tevékenységét egy katonai erőd közvetlen közelében, a járőrök elfogták. Akárhogy erősködött, börtönbe vetették, s mint kémgyanús egyént, másnap kiutasították Olaszországból. Felültették az első Brindisiből kifutó hajóra – amelyen találkoztunk. A doboz féltve őrzött rovargyűjteménye volt.

Mindezek után a repülő- és hajótöröttekkel a sziget lakossága már elég számottevő lett. A tengeri törvények szerint minden kimentett tárgy bizonyos százaléka a halászokat illette, akik nagy izgalommal és rendkívül szorgosan minden megmozdíthatót kihordtak a hajóról még a szalonból a nagy állóórát is nagynehezen kivonszolták. Minthogy most már hajó sem volt, tovább kellett várakoznunk. Pilótánk javaslatára többen kibéreltünk egy vitorlást, hogy azzal eljussunk a pár órányira fekvő Korfuba. Alig értünk ki azonban a szigertsort az albán partoktól elválasztó Santi Quaranta tengerszorosba, elállt a szél, és 14–15 órát étlen-szomjan vesztegeltünk, már-már a szomjhalállal számolva. Végre mégis felkeredett a szél, és így megérkeztünk Korfuba, ahol nagy pompával fogadtak bennünket. A polgármester ebédet adott tiszteletünkre, és megnézhettük a híres kastélyt, amely Erzsébet oszt-

rák császárné és magyar királyné, később Vilmos német császár üdülőhelye volt. Amikor végre repülőgépen Brindisibe utaztunk, még egy kört írtunk le szigetünk felett, láttuk az ott veszteglő gépünket, mellette a már teljesen felfordult hajót. De a történetnek még nincs vége. Néhány hét múlva Tuniszban találkoztam ugyanazzal a pilótával, akivel a kalandunk történt. Elmesélte, hogy ez volt utolsó útja az Aero Espresso repülőtársaságnál, mivel nemrég összekülönbözött a társaság főpilótájával. Amikor meghallotta, hogy a halálos ellensége jön minket megmenteni, javasolta, hogy szálljunk inkább vitorlásra. Nem bírta volna elviselni, hogy ellensége mentse meg.

Repülőútjaim sok érdekes útitárssal hoztak össze. Egyszer Párizsból hárommotoros Fokker gépen repültem Brüsszelbe. Még a hárommotoros gépeken is legfeljebb 18–20 hely volt akkoriban, de ez alkalommal egyetlen utas volt rajtam kívül. Útitársam élénken érdeklődött munkám iránt, kérdezgetett a térképek szerkesztési elveiről, a légitérképek különleges formáiról. Megérkezésünkkor Brüsszelben már a kiszállásnál feltűnt, hogy a pilóta odajött útitársamhoz és tisztelgett, a reptér kijáratánál álló katona haptákba vágta magát. Kérdésemre: ki ez az úr? – A belga király, II. Albert – válaszolta a katona.

Érdekes kalandom fűződik Albániához, ahová vízirepülőgéppel érkeztem Brindisiből. A nagy vihar miatt nem tudtunk Valonában leszállni, hanem az egyik közeli part menti lagunán vártuk meg a vihar elvonulását. Amint a laguna sima vízére szerencsésen leereszkedtünk, a környező falvak lakói kivájt fatönkökön vették körül a gépet – alig lehet nagyobb ellentétet elképzelni a közlekedés területén, mint a modern, huszadik századi közlekedési eszköz, a repülőgép mellett az évezredekkel ezelőtti technikával készült, fából kivájt csónakot. A valonai hotel elég furcsa benyomást tett rám. Szobám falát egy nagy keretben Mussolini képe és egy sokkal kisebben Ahmed Zogu, Albánia királyának fényképe ékesítette, szemléltetően bizonyítva a tulajdonképpeni erőviszonyokat az akkori albán bábállamban. A városban alig lézengett néhány ember. A szállodás felvilágosított, hogy május eleje a maláriajárvány menetrendszerű ideje, ilyenkor a lakosok néhány kilométerrel a hegyek felé vonulnak, kiürül a város.

Másnap reggel a primitív repülőtéren az olasz gépbe beszállva csodálkozva látom, hogy egyesek a poggyásztérbe szállnak be, ahol mint a heringek, feküsznek. Kik ezek? Az albán arisztokrácia tagjai, akik az országukban elterjedt vérbosszú miatt a hegyi ösvényeken leselkedő

veszélyeknél sokkal biztonságosabbnak tartották a repülőn való utazást, és miután a négyszemélyes repülőgépen már minden hely elkelt, nem volt más megoldás, mint a poggyásztér. Útközben az idő elromlott, a fekete felhőfalat többszöri próbálkozás után sem sikerült áttörnünk, és a gép visszafordult. Egyik utasunknak rendkívül fontos lett volna hogy eljussunk Tiranába. Ő ugyanis mint a Shell olajtröszt képviselője még aznap alá akarta írni a szerződést az albán olajmezők kiaknázására, és tudta, hogy a Standard Oil amerikai vállalat megbízottja is útban van Tiranába, ha tehát ő nem ér oda időben, az amerikaiak elcsípik orra elől az üzletet. Ezért mindent elkövetett, fenyegetőzött, pénzt ígért a pilótának, mindhiába. Mikor már nagyon követelőző lett, a másodpilóta megelégelte tombolását – éppen az Adriai-tenger tajtékzó hullámai fölött jártunk vagy 500 méter magasságban –, és felszólította az ordítozó utast, hogy ha neki úgy tetszik, szálljon ki. Ezután elcsendesedett. Visszatértünk Valonába, s csak másnap jutottunk el Tiranába. Hogy a szerződésből mi lett, mindmáig nem tudom.

Mint földrajzosnak, az akkori repülőutak sok élményt nyújtottak, nem úgy, mint ma, amikor 8–10 ezer méter magasságban a felhők fölött jóformán semmit sem látni. Akkoriban viszont kellemetlenebb volt a repülés, az alacsonyan szálló kis, törékeny gépek jobban ki voltak téve az időjárás viszontagságainak vagy a légzsákoknak. Így például az Adriai-tenger partja mentén Velencétől Anconán és Barin keresztül Brindisiig repülve a szó szoros értelmében öt óra hosszat állandóan bukdácsoltunk, mert a tenger felől jövő meleg szél ott találkozik az Appenninekről lezúduló viharokkal. Olykor feledhetetlen látványban volt részem. Így például, amikor Calais felől Angliába repültem, már a Csatorna közepénél feltűnt a doveri fehér mészkőfal. Vagy az Alpokon át repülve, amikor a gép nem tudott az ormok fölé emelkedni, és a szurdokokon keresztül vágott át Karintiából a tarvisiói hágón a velencei síkságra – szinte úgy érezte az ember, hogy kézzel tudja érinteni a sziklákat, míg a messze távolban már ott kéklett az Adria. Némely repülőút közvetlen földrajzi szemléltető órát jelentett számomra, például Bázelből Amszterdamba repülve a Rajna minden kanyarulatát, a Lorelei-sziklákat, Kölnt székesegyházával közvetlen közelből szemlélhettem. Éppen olyan élmény volt egy repülőút Barcelonából Madridba a Sierra de Guadarrama hegyei felett, mint a Földközi-tengeren átrepülni Marseille-ből a korzikai Ajacción keresztül Tuniszba.

A húszas években, a repülés őskorában, amikor a legtöbb gépen

még nem volt rádió sem, az egyetlen orientálódási lehetőség a városszéli gáztartályok tetejére vagy valamiféle magas háztetőre, templomokra óriási betűkkel kiírt városnév volt. Emlékszem olyan repülőútra, amikor Moszkvából Berlin felé jövet a gép eltévesztette útját Litvánia erdőségei felett, és nem maradt más hátra, mint mélyrepülésben, a vasútvonalat követve a legközelebbi vasútállomás nevét leolvasni.

Egy másik emlékezetes élményem: Bécsből kellett volna Velencébe repülnöm, de a Velencéből jövő ellengép lezuhant, és néhány napot várnom kellett, míg újabb gépet állítottak be, az akkor elterjedt négyszemélyes kis Junkers típust. Lehet, hogy a szerencsétlenség sajtóvisszhangja miatt, de én voltam az egyetlen utas. A gép leszállt Grazban, egy idősebb asszony, a pilóta anyja várt ránk, össze-vissza csókolva fiát. Ugyanis pilótánk volt a néhány napja szerencsétlenül járt gép vezetője, a gép a Wörthi-tóba zuhant, ő azonban úszva kijutott a partra, éppúgy, mint egyetlen utasa, Mirko Jelusich ismert osztrák író. A néni ezután helyet foglalt a gépen, és velünk jött Klagenfurtig. Érdekes volt megfigyelni ezt az öreg parasztasszonyt, amint minden félelem nélkül tekingetett le, és sorolta föl az Alpok völgyeiben alattunk elterülő összes falvakat. Klagenfurttól már csak a pilótával kettesben folytattuk utunkat. A Wörthi-tó fölött, a gép egyszerre csak mélyen leereszkedett, az az érzésem volt, hogy ugyanaz a sors éri, mint az előző gépet. Akkor jöttem rá, miről van szó, amikor a pilóta hátrakopogott hozzám, és lefelé mutatott: a tó fenekén az átlátszó zöldeskék vízben ott feküdt a póruljárt gép.

Még egy kis történet repüléseim korszakából. 1928-ban Berlinből Rotterdamba utaztam. A repülőtérről a városba menet figyelmemet nagy plakátok szövege kötötte le: „Rotterdamiak, szerencsétlenség fenyegeti városunkat; egy indiai hajóval behurcolták az ázsiai pestist." Ezután mindenféle egészségügyi rendszabályok, tanácsok következtek. Nem sokat törődve az egésszel, intéztem ügyeimet, és a vasárnapot a Rajna torkolatánál fekvő kis kikötőváros, Hoek van Holland strandján töltöttem. Esetefelé furcsa viszketést éreztem, és egész derekamat körös-körül kis vörös pontok borították be. Felvillantak előttem a plakátok: az ázsiai pestis! Ha ezzel orvoshoz megyek, biztos a 40 nap karantén, ha viszont nem megyek, megfertőzhetem egész Rotterdamot. Nehéz szívvel mégis úgy határoztam, hogy miután a pestisnek a viszketésen és a kiütéseken kívül nyilván más ismérvei is vannak, megvárom, mi lesz. Múltak a napok, minden maradt a régi-

ben. A tíz napig tartó ideggyötrelem után (ennyi ideig tartott ügyeim intézése) Berlinbe visszatérve orvos barátom megállapította, hogy övsömört kaptam. Azt is kiderítette, mitől: Rotterdamba menet a repülőn, hogy friss levegőt kapjak, kinyitottam az ablakot (abban az időben ez lehetséges volt); ülésem az egyik motor kipufogója mögött volt, úgyhogy egész idő alatt friss levegő helyett a kipufogó gázokat lélegeztem be, és ez volt tulajdonképpeni oka az ideggyulladás által okozott övsömörnek – és kiállott izgalmaimnak.

A hitlerizmus hatalomra jutása előtt, 1932-ben ünnepeltük utoljára Berlinben november 7-ét, a szocialista forradalom győzelmének napját a szovjet nagykövetségen. Lene előbb érkezett, mint én. Az előcsarnokban a vendégeket fogadó Kresztyinszkij nagykövet odasúgja nekem: Nézze csak meg, hogy a felesége milyen társaságban szórakozik . . . Belépek az első terembe, és megkövülten látom Lenét kedélyes beszélgetésben Sahmmal, a berlini főpolgármesterrel, von Papen miniszterelnökkel és Schleicher hadügyminiszterrel. Alig vártam, hogy Lene magyarázatot adjon. A rejtély nyitja igen egyszerű volt: Lene belépésekor megpillantotta Sahmot, egy tagbaszakadt óriást, akinek a képét napról napra láttuk a filmhiradóban, s akit azért ismerősének vélve szívélyesen köszöntött. Erre a főpolgármester nagy örömmel beszédbe elegyedett csinos „hódolójával". Közben odaért Papen és Schleicher, és ők is csatlakoztak a csoporthoz. Ez volt utolsó társasági „szereplésünk" a hitlerizmus előtti Berlinben.

Egész addigi életemnek, utazásaimnak, munkámnak, hosszú időre véget vetett, és teljesen más irányt adott a fasizmus uralomra jutása Németországban, 1933 elején.

URALMON A HITLERISTÁK

1933. január 30-án, annak a napnak az estéjén, amelyen Hindenburg köztársasági elnök a nácik vezérét, Hitlert kinevezte birodalmi kancellárrá, tehát a német kormány fejévé, Lenével, Eberleinnel és még néhány barátommal az Europa-Haus vendéglőkombinát sörözőjében ültünk, hogy megbeszéljük az eseményeket. A helyiségbe egyszerre csak egy ordítozó, már félig részeg SA-csapat élén diadalittasan berohant Frick, az újdonsült náci belügyminiszter, és pillanatok alatt mindent teljesen felforgattak, kis ízelítőt adva az eljövendő évek terrorjából.

A következő napokban furcsa telefonhívást kaptam a berlini rendőrfőnökségtől. Bár új rendőrfőnököt neveztek ki, Levetzow szélsőjobboldali admirálist az addigi szociáldemokrata helyébe, de az apparátus még a régi maradt. Azt telefonálták, hogy ki akarnak hallgatni marxista oktatói tevékenységemről, mégpedig egyelőre csak telefonon. Semmitmondó válaszaimra közölték, hogy néhány nap múlva berendelnek személyes kihallgatásra. Ez bizonyára figyelmeztetés akart lenni a szociáldemokrata hivatalnokok részéről, akik felismerték, hogy az ő napjaik is meg vannak számlálva. Megkezdődtek a letartóztatások, a szabadjára engedett náci bandák gyilkosságai. De még volt egy csekély remény a náci előretörés feltartóztatására a március 5-ére kiírt választásokig. Mindenesetre Lenét, aki az utóbbi időben betegeskedett, Ausztriába küldtem, a gyerekek pedig német nagyanyjukkal együtt átmenetileg szüleimhez, Magyarországra utaztak. (Ez a néhány hét volt fiaim egyetlen magyarországi tartózkodása.) Nyomban hozzáláttam a háztartás felszámolásához. Közben folyt a pártok propagandája a küszöbönálló választásokra. A nyilvánvaló fasiszta veszély ellenére a német munkásosztály továbbra is megosztva menetelt, a szociáldemokraták nem voltak hajlandók a kommunistákkal választási szövetségre lépni. Egy vasárnap délután, február közepén, együtt ültünk feledhetetlen barátommal, Theo Neubauerrel, a türingiai kommunisták lánglelkű vezetőjével és Frederick Kuh-val, aki annak ellenére, hogy akkor a United Press nagy amerikai polgári sajtóügynökség berlini tudósítója volt, hű maradt szélsőbaloldali szimpátiáihoz. Külsőre alig lehetett volna nagyobb ellentétet találni, mint amilyen a szénfekete hajú, hevesen gesztikuláló, szenvedélyektől fűtött, egyszerű kordbársony ruhát viselő Neubauer, és a minden szavát mérlegelő, rendkívül elegáns, szőke amerikai újságíró között volt. Mindketten megegyeztek azonban abban, hogy az egyetlen, bár gyenge remény, a szocialisták és kommunisták szövetkezése lehetne. Neubauernek támadt az az ötlete, hogy miután a szociáldemokraták nem voltak hajlandók tárgyalóasztalhoz ülni a kommunistákkal, talán meg lehetne próbálni a közeledést két külföldi – az amerikai világügynökség tudósítója és személyem, a nagypolitikában nem ismert földrajztudós – közvetítésével. A szavakat nyomban tett követte. Kuh és én felkerestük Friedrich Stampfert, a Szociáldemokrata Párt egyik vezetőjét, akiről az hírlett, hogy hajlandó volna az utolsó pillanatban az egységfrontra. Stampfert otthon találtuk. Minden ékesszólásunkat latba vetettük, hogy meg-

győzzük. Szótlanul hallgatott végig bennünket, s utána csak annyit mondott, hogy ő már semmit sem tud változtatni pártja politikai vonalán.

1933. február 27-én este az Anhalti pályaudvarhoz mentem az Ausztriából visszaérkező Lene elé. A pályaudvarhoz vezető Budapester Strasse tele volt őrjöngve kiáltozó, a kommunistákat szidalmazó nácikkal, a közeli Reichstag palotája felé rendőrök és SA-osztagok reteszelték el az utcát; a palota égett. Mint később kiderült, maguk a nácik gyújtották fel, hogy a kommunistákat vádolva e bűntettért, ürügyet találjanak még a választások előtt a Kommunista Párt törvényen kívül helyezésére.

Alig, hogy Lene megérkezett, még ott, a pályaudvaron elhatároztuk, hogy nem megyünk többé lakásunkra, mert minden pillanatban várható volt letartóztatásunk. Lene nővéréhez, Gustelhez költöztünk, férje, Hermann Scherchen főzeneigazgató éppen karmesteri turnén volt. Két napja voltunk nála, amikor este csöngettek, és egy SA-egyenruhás állt az ajtóban. Azt hittük, nyomunkra akadtak. Kiderült azonban, hogy a derék náci a háztartási alkalmazott udvarlója volt, és csak esti sétára hívta szerelmét. Ezek után persze már nem maradtunk tovább Gustelnél. Lipcsébe utaztunk, ahol a tavaszi nemzetközi vásár éppen megnyitotta kapuit, ezért ott a nácik egyelőre kevésbé garázdálkodtak. Egyik ismerősünk külterki hétvégi kunyhójában húzódtunk meg, várva a választások eredményét.

Március 15-én a lipcsei főpályaudvar zsúfolásig telt éttermében Kurt Rosenfeldnek, a baloldali Szocialista Munkáspárt vezetőjének társaságában hallgattuk a választást követő éjjelen a rádió híreit a fasiszták győzelméről.

A kommunisták tisztában voltak azzal, hogy megkezdődött a reakció legféktelenebb erőinek kegyetlen harca Európa haladó, forradalmi szervezetei ellen. A kötelességérzet és a lelkiismeret azt parancsolta nekem és feleségemnek, hogy ismét álljunk az első vonalba. Csak egyetlen lehetőség volt arra, hogy nyíltan harcolhassunk a fasizmus ellen, ha emigrálunk Németországból s – ahol még lehetséges – harcos politikai újságot vagy sajtóügynökséget alapítunk.

A lipcsei vásárról hazatérő sok ezer kereskedő közé elegyedve sikerült felszállnunk egy Belgiumba induló különvonatra. Végtelennek tűnő, gyötrelmes éjszakai utazás után érkeztünk Aachenbe, az utolsó német állomásra. Útlevelünk rendben volt, francia vízummal is ellátva,

de a most már teljhatalommal rendelkező fasiszták akárkit visszatarthattak, hát még kommunistagyanús személyeket. Rövid várakozás után a vonat megindult, vámőrség, útlevélvizsgálat sehol. Valószínűleg Aachen és a határ között lesz – gondoltuk. De a vonat egyre gyorsabban száguldott. Egy állomáson robogtunk át: Herbestal. De hiszen ez már Belgium! Megmenekültünk. A nácik hatalomra jutására jellemző óriási kavarodás abban is megnyilvánult, hogy a rendszerességéről és pontosságáról híres német hivatalnokapparátus egyszerűen nem működött.

Így kezdődött el az újabb emigráció, most már Lene számára is. Délután már Párizsban voltunk, de néhány nap múlva, az elhelyezkedés első nehézségei, a franciák nyílt ellenszenve minden német iránt, elkedvetlenített bennünket. Emlékszem, amikor az egyik külvárosban, Clamart-ban lakást kerestünk, egy testes néger asszonyság szívélyesen nyitott ajtót, de meghallva, hogy néhány szót váltottam Lenével németül, kiutasított bennünket: – Én francia hazafi vagyok, a házamban nem tűrök német beszédet – mondotta.

Mindennek következtében Lenével Ausztriába mentünk, de már ott is érződött a nácizmus előszele.

Egy bécsi kávéházban találkoztam újra Kurt Rosenfelddel (aki szintén hátat fordított a fasiszta Németországnak) és egy másik régi jó ismerősömmel, Leo Ledererrel, a „Berliner Tageblatt" nagy német lap oszlopos tagjával, aki baloldali érzelmeit sohasem titkolta, és most szintén emigrálásra kényszerült, mert a német világlap szintén a nácik kezére került. Itt született meg az antifasiszta sajtóügynökség terve, és ezért Rosenfelddel együtt 1933 májusában mégis Párizsba költöztünk, most már határozott célkitűzéssel.

A gyerekek miatt a párizsi kőrengetegen kívül, a meudoni magaslat erdői közelében, Bellevue-ben telepedtünk le. Rabelais egykori parókiáját, Richard Wagner menedékhelyét nemcsak mi találtuk megfelelő lakóhelynek. A sors különös iróniája folytán, a lakóházunkkal szemben, egy nagy park közepén álló villa lakója nem volt más, mint Kirill, az orosz cári trón követelője.

Sokkal közelebb állt hozzánk közvetlen szomszédunk, a már akkor neves írónő, Anna Seghers, aki a mi tanácsunkra telepedett le Bellevue-ben két kis gyermekével és magyar származású férjével, Radványival.

Bellevue félúton fekszik Párizs és Versailles között, ahol másik jó-

barátunk, Egon Erwin Kisch lakott. Gyakori vendégünk volt gyermekeim nagy örömére, akiket Kisch bűvészmutatványaival minden alkalommal elkápráztatott. „Egonek", ahogy barátai hívták, Versaillesban egy rozoga hotelben ütötte fel hadiszállását, szemben a világtörténelembe bevonult Labdaházzal, a Pavillon de jeu de paume-mal, ahol – mint ismeretes – 1789-ben az ott összegyűlt rendek esküjével vette kezdetét a nagy francia forradalom. A Labdaházat múzeummá alakították át, és ha Kischhez vendégek jöttek, első dolga volt őket a szomszédos múzeumba kalauzolni, ahol minden kiállított tárgyat és történetét ismerte. A múzeumőr, egy öreg obsitos, növekvő gyanakvással figyelte Kisch tevékenységét, aki a maga sziporkázó humorával kommentálta a kiállított rézmetszeteket, egyenruhákat, dokumentumokat. Egyszer aztán már nem tudta szó nélkül hagyni a „konkurrencia" sikereit, és követelte, hogy Egon barátunk ossza meg vele a „busás borravalókat", amelyeket véleménye szerint kapott a turistáktól. Nagy volt a felháborodása, amikor megtudta, hogy „vetélytársa" ingyen osztogatta tudományát a látogatóknak. Kischhez fűződő barátságom késztetett arra, hogy ausztráliai kalandjai idején, feleségét, Giselt elkísérjem Londonba. Mint ismeretes, Kischt vízuma ellenére mint kommunistát nem engedték partra szállni Ausztráliában, és ugyanazzal a hajóval, amellyel érkezett, vissza akarták küldeni Európába. Melbourne kikötőjében azonban Kisch leugrott a hajó fedélzetéről több méter magasságból a rakpartra, eltörte ugyan a lábát, de ezzel kierőszakolta, hogy Ausztráliában maradhasson. Az antiimperialista kampány, amelynek keretében kellett volna fellépnie, a szenzációt keltő ugrás hatására óriási mértékben fellendült. Teltek-múltak a hónapok, Gisel mind idegesebb lett, mi lesz férjével, akit rendőri felügyelet alatt kórházban tartottak. Ezért kerestük fel Mr. Bruce-t, Ausztrália akkori londoni főbiztosát, a későbbi miniszterelnököt. Amikor az impozáns palotában megjelentünk, igen barátságtalanul fogadtak bennünket, és nem akartak a főbiztos őexcellenciájához beengedni. Ahogy azonban kiejtettük Kisch nevét, amely hónapok óta az ausztráliai napilapok első oldalán szerepelt, és akinek érdekében épp akkoriban az angol parlamentben is felszólaltak, azonnal megnyíltak előttünk az ajtók. Bruce igen udvariasan fogadott bennünket, és valami olyasfélével nyugtatta meg Giselt, hogy országa alig várja, hogy megszabaduljon Kischtől. Mihelyt lehetséges, visszaküldik Európába. Ez csakugyan meg is történt.

Párizsban, a hagyományos polgári szabadságjogok légkörében sikerült megalakítani az Inpress sajtóirodát. Az induláshoz szükséges pénzt a társkiadó, Kurt Rosenfeld szedte össze, neki széles kapcsolatai voltak befolyásos és tehetős haladó francia körökben.

Arról már szóltam, mi volt az Inpress jelentősége az antifasiszta propagandában.

Európa felett azonban egyre sűrűsödtek a felhők. Még Párizsban is egyre nehezebb lett nyíltan politikai tevékenységet folytatni. A politikai légkör változása azt sugallta, keresni kell a harc más módját, amely nehezebben sebezhető és hathatósabb. Ilyen mód kínálkozott, és én habozás nélkül azt választottam.

Második rész / 1936–1941

GEOPRESS

1936 forró nyarán családommal Párizsból Genfbe költöztem. A család vonaton utazott, én pedig a bútorainkat szállító nagy fedett teherautón. Mellettem a két hallgatag sofőr kétóránként váltotta egymást. Éjszaka magunk mögött hagytuk a burgundiai dombokat. Szunyókálásomból időnként felriadtam, amint nagy zajjal átrobogtunk az alvó kisvárosokon. Reggel a Jura-hegység sötét szakadékaiból kijutva elérkeztünk az utolsó francia helységhez, Ferney-Voltaire-hez, amelyet a nagy író kétszáz évvel azelőtt lakóhelyéül választott. Hirtelen elém tárult Genf napsütötte, gazdag vidéke. Ismét új fejezet kezdődött életemben, s tisztában voltam azzal, hogy ez lesz a legnehezebb, a legfelelősségteljesebb.

Első genfi heteimet beárnyékolta nagyra becsült tudós barátom, a híres francia sarkkutató, Jean Charcot halálhíre. Világszerte ismert, de már rozoga hajócskájával a „Pourqoui-pas"-val együtt Grönland felé hajózva Izland partjai előtt elpusztult. Szó esett arról, hogy én is részt veszek ezen a néhány hétre tervezett expedíción. De a kötelesség Genfbe szólított.

Genfben a rue de Lausanne egyik hatemeletes házában béreltem lakást, az úgynevezett „régisseurtől", a háztulajdonos megbízottjától; magát a tulajdonost sohasem láttam, még a nevét sem ismertem. Mint később megtudtam, Genfben a bérházak zöme ezeknek a régisseuröknek a kezében volt, akik a város fő gazdasági, politikai rétegét alkották. A négyszobás lakás egyik szobája a gyerekeké volt a nagymamával, a másik a feleségemé és az enyém, a harmadikat nappalinak, a negyediket pedig dolgozószobának rendeztük be. A német Svájcból származó háztartási alkalmazottunknak is volt egy szobácskája. A

lakás persze nem volt túlságosan tágas ahhoz, hogy ekkora család mellett még munkahelyül is szolgáljon, de más előnyei kárpótoltak a helyszűkéért.

Amikor lakást kerestem, szándékosan választottam olyan házat, amellyel szemben nem állt épület, ahonnan szemmel tarthattak volna engem és a lakásomat. A rue de Lausanne 113. számú ház pontosan megfelelt kívánságomnak. A város szélén, a kispolgári Sécheron negyedben állt. A házzal szemben a Mon Repos, gyönyörű régi park, terült el. Nem messze volt a világhírű precíziós műszereket gyártó üzem. Néhány percnyi gyaloglás után elérhettem a Népszövetség hatalmas, sokemeletes épületéhez, pár lépésnyire esett tőlünk a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és a Nemzetközi Vöröskereszt központja. Ezért aztán az iparosokon, munkásokon, kiskereskedőkön kívül ebben a kerületben főként, magában a házban pedig kizárólag ezeknek a nemzetközi szervezeteknek a tisztviselői laktak. Valamennyien diplomáciai előjogokat élveztek, és vajmi keveset törődtek a város életével.

Egykor Genfnek ebben a kerületében, Sécheronban lakott Vlagyimir Iljics Lenin, amikor kénytelen volt emigrálni Oroszországból.

Tőlünk, az ötödik emeletről, gyönyörű kilátás nyílt Genfre és környékére, a távolban a fák koronája mögött kéklett a Genfi-tó. Tiszta időben az ablakunkból élvezhettük a Mont Blanc fenséges látványát. Különösen felejthetetlen képet nyújtott esténként, amikor már az egész látóhatár sötétbe borult, de örök hóval borított csúcsát még megvilágította a nap. A tó partján jól kivehetően húzódott a modern bérházak sora. A levegő tiszta volt, a lakás bőven kapott fényt. A gyerekek számára valóságos paradicsomi élet kezdődött. Sokat sétáltak a nagymamával, játszottak az ősi parkban.

Hogy megnyithassam az irodát, el kellett intézni különböző formaságokat, munkatársakat felvenni, bankszámlát nyitni a részvénytársaságnak, megindítani az előfizetők gyűjtését. Mindezek a feladatok a jövendő Geopress ügynökség igazgatójára és szerkesztőjére, vagyis rám hárultak.

Mint már említettem, a másik két részvényes svájci volt, de a részvények többsége, 98 százaléka az én kezemben maradt, s később az egész gyakorlati munkát egymagamnak kellett végeznem.

Konspirációs okokból nem kerestem a Geopress számára külön helyiséget. No meg a munka szempontjából is előnyös volt, hogy az

iroda a Népszövetség közelében feküdt. Így hát minden megfelelt a követelményeknek.

Az egész munka az egyetlen dolgozószobában folyt. Itt terveztem meg a térképeket, itt mindjárt meg is rajzolták őket, majd rögtön nyomdába küldtük, ahol elkészítették a klisét; itt írtam a térképek kísérőszövegét angol, német, francia és olasz nyelven. Csupán két munkatársam volt, a térképrajzoló és a feleségem. Lene gépelt, és intézte a gazdasági ügyeket. Időnként eljött hozzánk a Népszövetség egyik tisztviselőnője, aki a könyvelést végezte.

Négyen megbirkóztunk az egész munkával, nem volt szükség arra, hogy növeljem a munkatársak létszámát. Ez előnyös volt takarékossági szempontból is.

1936 július végére befejeződött az iroda megnyitásának előkészítése és augusztusban életre kelt az új svájci sajtóügynökség, a Geopress.

A vállalkozás gyorsan fejlődött, és hamarosan világszerte ismerték. Akkoriban az egész világon ez volt az egyetlen ilyen jellegű szerv: időszerű térképeket adott ki, amelyek megvilágították a világ politikai, gazdasági eseményeit és természeti-földrajzi változásait. Később „Permanens Atlasz" címmel színes térképsorozatot is adtam ki. Hamar megtérült az üzletbe befektetett tőke, a cég jövedelmező lett. A térképek iránt óriási kereslet mutatkozott. A Geopress állandó előfizetői közé tartoztak újságok, könyvtárak a világ minden részéből, egyetemek földrajzi tanszékei, különböző hivatalok, minisztériumok, vezérkarok, követségek, előfizetőnk volt még II. Vilmos német excsászár is.

Az iroda megnyitásának időpontja egybeesett a spanyol polgárháború kitörésével, és rengeteg megrendelés érkezett a hadműveleti térség térképeinek készítésére. Ez a körülmény nyomban megnövelte az iroda fontosságát, különösen azután, hogy az egyik ilyen térkép megjelent az „Illustration" című vezető francia képeslapban. Gyakran éjszaka is dolgoznom kellett, mert a világsajtó a naponta kiadott hadijelentéseket rögtön térképekkel akarta illusztrálni.

Előfordult, hogy az előfizetők sürgősen kérték a térképek lenyomatát, ilyenkor két-három óra alatt kellett megrajzolnom és kinyomatnia térképeket. A genfi Atar nyomda elkészítette a kliséket, egy másik nyomda a matricákat, és az első reggeli repülőgépekkel szétküldtük a friss, aktuális anyagot az újságoknak, folyóiratoknak és intézményeknek a világ sok országába.

Szoros kapcsolatban álltam a Népszövetséggel, amelynek sajtóosztályánál voltam akkreditálva, ott saját postafiókkal rendelkeztem, a könyvtárban állandó helyem volt, használhattam a hivatalos anyagokat, meghívtak a hivatalos fogadásokra, amelyeken (bár távolról) láttam Litvinovot is. A Népszövetség fogadásain megfigyelhettem a nemzetközi politika egész vezérkarát, többek között Anthony Eden brit minisztert, aki egyúttal a divatkirály szerepét is betöltötte, a román külügyminisztert, Titulescut, e remek szónokot, aki temperamentumos gesztikulálásával törvényszék előtt álló ügyvédhez hasonlított, a vallásos Halifax lordot, akivel egyszer ugyanazzal a párizsi vonattal érkeztem Genfbe, és láttam, hogy reggel hat órakor a pályaudvarról egyenesen a templomba sietett. Különösen jó viszonyba kerültem dr. Rajchmannal, a Népszövetség egyik főtisztviselőjével, a lengyel kormány egykori miniszterével és Csang Kaj-sek tanácsadójával, mert a leánya kartográfus volt, s az ő közreműködésével publikáltam „A ma és a holnap atlasza" című művemet, amelyet Londonban az ismert Gollancz kiadó jelentetett meg. Ugyancsak Rajchmannál ismerkedtem meg Zilliacus baloldali angol politikussal, aki szintén a Népszövetségben dolgozott, valamint Álvarez del Vayóval, a spanyol köztársasági kormány külügyminiszterével. Ezek a kapcsolatok természetesen igen fontosak voltak számomra.

A VILÁG KÖZEPE

Úgy vélem, helyénvaló elmondani egyet s mást az akkori Genfről és magáról Svájcról, hogy az olvasó elképzelhesse azt a légkört, amelyben mint szovjet katonai hírszerzőnek dolgoznom kellett.

Csaknem mindig nagyvárosban éltem: Budapesten, Bécsben, Berlinben, Moszkvában, Párizsban. Most első alkalommal kellett évekig viszonylag kis városban laknom. Genf, a Népszövetség székhelye azonban nem volt provinciális, ellenkezőleg, a világ közepének („milieu du monde") tartotta magát, ami a vendéglők, üzletek cégtábláján is tükröződött. Láttam például ilyen cégtáblát: „A világ közepének borbélya." A kis méreteket ellensúlyozta Genf gyönyörű fekvése. A város a tó két partján terül el, a tóból szökell fel a messziről látható, 110 méter magas szökőkút, a sebes Rhône folyó zöld vize pedig a város központjában lép ki a tóból. Kétoldalt a város felett hatalmas kulisz-

szaként emelkednek keleten az Alpok havas tömbjei, nyugaton a Jura-hegység fekete falai.

Európának ez a kellemes klímájú, gyönyörű zuga régóta üdülőhely, ezt bizonyítja a számos nagy szálló. Minden évben összegyűltek itt a világ minden részéből a milliomosok, az unatkozó arisztokraták, a téli sportok kedvelői, a politikusok és a diplomaták. Különösen szeptemberben, a Népszövetség évi közgyűlésének idején Genf kozmopolita várossá vált. Ekkor vendégszerepelt a városban a milánói Scala, játszottak a párizsi és londoni színházak. Ez a tarka nemzetközi tömeg, amely a főútvonalon, a rue du Mont Blancon és a partmenti sétányokon hullámzott, a „kis Párizs" lüktető éjszakai élete éles ellentétben állt a balparti dombokra épült óvárossal, zárkózott polgárházaival, amelyekben még a szigorú, puritán kálvinista erkölcs szellemében éltek.

Genf persze nemcsak a szórakozás városa, itt tevékenykednek híres aranykezű munkásai is. A genfi cégek óráit az egész világon ismerik, a gyárakban és műhelyekben egész munkásdinasztiák dolgoznak, a mesterség apáról fiúra száll. Kaphatók itt a legkülönbözőbb órák, egészen olcsón, de egymillió frankért is. A gyárakon kívül sok a maga kis műhelyében dolgozó iparos és kiskereskedő.

A harmincas évek végén már az európai fővárosok képéhez hozzátartozott, hogy az utcák zsúfoltak voltak közlekedési eszközökkel, persze nem olyan katasztrofálisan, mint napjainkban. A genfi utcán azonban a közlekedés királya a kerékpár volt. Szinte az egész város apraja-nagyja így közlekedett. Csúcsforgalmi időben a tereken és az utcakereszteződésekben hemzsegtek a kerékpárosok: a felnőttek munkába vagy haza igyekeztek, a gyerekek iskolába. Az én családomnak is meg kellett tanulnia ezt az egyéni közlekedési módot. Akkoriban Genfben egy belga társaság villamosai jártak, de ósdi kocsijain alig akadt utas. Magánautó is elég sok volt, több tízezer a mintegy 140 000 lakosú városban.

Svájcban magas volt az életszínvonal. Még a munkanélküliek is napi 5 frank segélyt kaptak, amikor az egyszerű vendéglőkben fél frankba került egy ebéd. Azzal a számítással adták a segélyt, hogy a munkanélküli újságot járathasson, beiratkozhasson nyilvános könyvtárba, teljen belőle rádió előfizetési díjra stb.

A kis burzsoá ország főképp azért tudott igen magas életszínvonalat biztosítani, mert Svájc több száz éve nem viselt háborút. A nagyhatalmak által garantált semlegessége nagyon csábította a világ koronás és

koronázatlan királyait, a politikusokat, a kereskedőket arra, hogy vagyontartalékukat itt tartsák; ömlött az arany a svájci bankokba. Ennek révén az ország óriási vagyont halmozott fel. Svájc nem hadakozott, annál inkább hadakoztak a svájciak. Évszázadokon keresztül valamenynyi európai harcmezőn harcoltak (mégpedig igen bátran) a svájci zsoldosok, még egymás ellen is. A zsoldjukat előre megkapták a csata előtt. Azóta tartják jellemzőnek a svájciakra – nemcsak a zsoldosokra – ezt a mondást: nincs pénz – nincs svájci.

Eléggé szemléletes a következő adat: a harmincas években ennek a négymillió lakosú országnak a bankjaiban nyolcmillió bankbetétet nyitottak.

Egy nagyon tájékozott ügyvéd ismerősöm elmondta, hogy svájci bankokban őrzik az olasz királyi család, az iráni sah, Csang Kaj-sek kínai elnök és mások pénzét. A második világháború után az egész világ tudomására jutott, hogy a hitleri birodalom főkolomposai ugyancsak Svájcban tartották összerabolt vagyonukat.

Érdekes, hogy míg a genfiek megelégszenek a francia nyelvvel (Genf kantonban csak a francia a hivatalos nyelv), a svájci németek arra törekszenek, hogy gyermekeik tudjanak franciául. A vagyonos családok rendszerint Genfbe vagy Lausanne-ba küldik tanulni gyermekeiket, mert ebben a két városban a legtisztább a francia kiejtés, Rousseau és Voltaire nyelvét beszélik. Fiaimmal történt, hogy amikor Genfbe költözésünk után először mentek iskolába, mindketten könnyes szemmel tértek haza; társaik ugyanis párizsiaknak csúfolták őket „helytelen kiejtésük", párizsi akcentusuk miatt.

Genf az azonos nevű kanton, vagyis autonóm köztársaság fővárosa, Svájc 25 ilyen kanton államszövetsége. Genf régóta úgy ismert, mint szabadgondolkodású város; többek között azért nem tartozott a XIX. századig Svájchoz, mert a reakciós katolikus kantonok ellenezték csatlakozását. Az önálló genfi köztársaságnak, a XVIII. század közepén kidolgozott alkotmánya prototípusa volt a burzsoá demokrácia alaptörvényének. A világ minden országából ide jöttek a haladó emberek, ide menekültek az emigránsok – forradalmárok, protestánsok –, akiket Franciaország, Spanyolország, a Habsburg-birodalom katolikus kormányai üldöztek. Genf központjában emlékmű áll, amely azt jelképezi, hogy a város befogad mindenkit, aki politikai vagy vallási menedéket keres. Itt már a XVII. században bevezették az általános tankötelezettséget. Az iskolákban törvény tiltotta a vallásoktatást. A papok nem

léphettek be az iskolába: a vallási dogmákat otthon és a templomban verték a gyerekek fejébe.

A genfi iskolarendszer, amelyben az elemi iskola régtől fogva koedukált, annak idején a leghaladóbb volt. Azokban az években, amikor a Szovjetunióban kutatták a leghelyesebb oktatási módszereket, Lenin felesége, N. K. Krupszkaja mintának állította a svájci rendszert.

A polgári társadalom azonban erre a haladó oktatási rendszerre is rányomta bélyegét. A középiskolák csak tehetős szülők gyermekei számára hozzáférhetők. Akinek nincs pénze, az Svájcban is nagyon rögös úton jut el a tudományokhoz.

Nagy a pénz hatalma, óriási hatással van a svájci polgárok lelkivilágára és erkölcsére. Csupán két érdekes példát hozok erre fel.

Genf gyönyörű operaházának története szinte anekdotába illő. Az egyik német reakciós uralkodó, Braunschweig hercege pénzén építették. Az 1848. évi forradalom után ennek az uralkodónak menekülnie kellett hazájából. Genfben telepedett le, ott is halt meg. A zsarnok végrendeletében a menedéket nyújtó városra hagyta akkor óriásinak számító 25 millió frankos vagyonát, de azzal a kikötéssel, hogy a genfi polgárok ugyanolyan síremléket állítsanak neki, amilyet a reneszánsz idején Veronában a Scaliger-dinasztia építtetett. Ez a feltétel látszólag teljesen elfogadhatatlan volt olyan szabad gondolkodású város számára, mint Genf. Heves vita folyt a városi tanácsban arról, erkölcsös-e emlékművet állítani olyan reakciósnak, mint a braunschweigi herceg, ráadásul lemásolni a középkori zsoldosvezér emlékművét. A pénz azonban minden erkölcsi meggondolást háttérbe szorított. A városatyák úgy döntöttek, hogy felállítják az emlékművet. Ötmillió frankot költöttek rá. A megmaradt húszmillióból felépítették az operaházat. Azóta is áll a herceg óriási, oszlopos emlékműve, és az év nagy részében üres színház. A genfieknek ugyanis állítólag nem volt pénzük állandó operatársulatra. (A háború után egyébként a színház leégett.)

A másik esetnek magam voltam tanúja. Ez is anekdotába illik.

Egy alkalommal meghívtam ebédre a professzort, a Geopress ügynökség részvényesét. Helene és a nagymama kitettek magukért, nagyszerű ebédet tálaltak fel. A professzor viszonozta a meghívást, vacsora utáni időpontra. Nagyon meglepődtünk, amikor az elegáns Champel negyedben levő fényűző lakásán asztalhoz ültünk: csak teát és kekszet kaptunk. Telefonálnom kellett a nyomdába, ahol a klisék készültek. Az előszobában álló készülék mellett dobozt pillantottam meg, felirattal:

„Kérjük, minden beszélgetésért dobjon be húsz centime-ot." (A hivatalos tarifa tíz centime volt.)

Svájc a klasszikus polgári szokások, a polgári demokratikus szabadságjogok és a polgári gondolkodásmód országa. Szokásaiban és erkölcsi felfogásában nekem sok minden nem volt ínyemre. De sokkal kedvezőbb körülmények között lehetett ott különleges feladatokkal foglalkozni, mint Németországban, Olaszországban vagy a háborúban általuk megszállt országokban.

Ebben az időben aggasztó események történtek a világban, amelyek újabb világháború veszélyét hordozták magukban.

1935-ben a fasiszta Olaszország megszállta Abesszíniát. Kínában már több éve megindult a japán agresszorok terjeszkedése. A köztársasági Spanyolország frontjain elkeseredett küzdelem folyt a Franco tábornok hadseregét támogató világreakció erőivel. Ez volt a német és az olasz fasizmus első erőpróbája.

Európában tisztán érezhető volt a puskaporszag.

Ebben a politikai helyzetben a szovjet kormány kénytelen volt több intézkedést tenni a Szovjetunió biztonsága érdekében. Szükségessé vált, hogy figyelemmel kísérjék az agresszorok tevékenységét. Ennek a fontos feladatnak a megoldása részben rám hárult.

A FASISZTA OLASZORSZÁGBAN

1937 június végén levelezőlapot kaptam Párizsból. A sorok közé láthatatlan tintával azt írták, hogy találkoznom kell Párizsban a Központ megbízottjával. Közölték a találkozó helyét, időpontját, a megbízott személyleírását.

Sokszor utaztam már Párizsba, ahol találkoztam a hírszerző szolgálat munkatársaival. Nekik adtam át az információkat és azokat a térképeket, amelyeket külön megbízásra készítettem. Ilyen térképet készítettem például a német és olasz újságok, folyóiratok, legális gazdasági és földrajzi szaklapok alapján a hadiipar területi elhelyezkedéséről. Ezeket az anyagokat aztán továbbították Moszkvába. Néhány esetben Párizsba postán küldtem jelentésemet, természetesen nem a saját nevemen. Két fedőnevem volt: „Dóra" és „Albert". Ezeket a neveket akkor is megtartottam, amikor kineveztek a svájci csoport vezetőjévé.

A gyakori külföldi utakhoz jó ürügyül szolgált, hogy üzleti ügyei-

met intézem a Geopress számos előfizetőjével, mégis jobbnak láttam, ha fölöslegesen nem hívom fel magamra a figyelmet. Az állandóan Genfben élő külföldi ugyanis kapott „tartózkodási engedélyt", útlevelét viszont a rendőrségen őrizték, s minden külföldi útnál a rendőrség adta azt ki a tartózkodási engedély ellenében. Genf sajátos fekvése azonban lehetővé tette, hogy elkerüljem ezt a kellemetlen procedurát. A várost ugyanis majd minden oldalról francia terület veszi körül, csupán egy 7 km-nyi széles folyosó köti össze Svájccal a Genfitó mentén. Minthogy a város élelmiszer-ellátása csaknem teljesen a környező francia területtől függ, Genf kanton, vagyis Svájc határán túl még 1814-ben úgynevezett szabad övezetet alakítottak ki, amelyből, bár francia terület, vámmentesen jöhetnek be az áruk Genfbe. Ezért a vámházak nem a politikai határon, hanem néhány kilométerrel odébb, francia területen állnak.

Ezt a körülményt kihasználva gyakran a következőképpen utaztam: Genfben villamosra vagy helyiérdekű vasútra szálltam, és húsz perc múlva már Franciaországban, Annemasse-ban vagy Saint-Julienben voltam, de még mindig a svájci vámhatáron belül. Olykor igénybe vettem a Lausanne és a Genfi-tó francia partján levő üdülőhelyek, Thonon vagy Évian között közlekedő sétahajót. Ezeken a vonatokon és hajókon nem volt vámvizsgálat, még kevésbé útlevélvizsgálat, így aztán az utas könnyen átjuthatott egyik országból a másikba. Amikor pedig már Franciaországban voltam, helyi lakosból átvedlettem távolsági utassá, nyugodtan felültem az Évian–Párizs között közlekedő francia vonatra, ahol már nem voltak határőrök. Más lett a helyzet persze akkor, amikor kitört a háború, és a határokat szigorúan lezárták.

A párizsi levelezőlap vétele után is Évianban szálltam fel a párizsi vonatra és a meghatározott napon Párizsba érkeztem.

Az egyik bulváron, a megbeszélt helyen leültem egy padra, megtöröltem a szemüvegem, amely régóta hozzátartozott külsőmhöz, kinyitottam egy német újságot, magam mellé pedig könyvet tettem. Ezek alapján kellett a megbízottnak felismernie. Még volt idő, a hirdetőoszlopokat és a járókelőket nézegettem.

Pontosan a megbeszélt időben odajött hozzám egy magas, középkorú, jól öltözött férfi. Hirtelen bukkant fel, két lépésnyire a padomtól.

– Bocsánat, nem zavarom, ha leülök? – kérdezte franciául, idegenszerű kiejtéssel.

– Tessék – válaszoltam.

Leült arra az oldalra, ahol a könyv feküdt. A lábán megfeszült a nadrág, sovány térde majd kiszúrta a szövetet. Jelszót váltottunk. A férfi „Koljának" nevezte magát, ahogyan Párizsból küldött levelezőlapon szerepelt.

– Jobb lesz, ha kocsiba szállunk.

Beültünk a kocsijába, amelyet kitűnően vezetett (mint később megtudtam, harckocsizó volt). Párizs nyugati széle felé tartottunk. Velünk szemben, az országúton egész falka kerékpáros jött. Az út két oldalán rengeteg ordítozó ember állt. Ez volt az évenként megrendezett „Tour de France" kerékpárverseny utolsó szakasza. Letértünk az útról, és megálltunk egy kis erdei tisztásnál, amely igen alkalmas volt intim beszélgetésre. Új ismerősöm egy fejjel magasabb volt nálam. Udvariasan, de nagyon tartózkodóan beszélt. Látszott rajta, hogy sok mindenen ment keresztül, bár a külseje alapján aligha lehetett több, mint negyvenöt éves. Sűrű fekete hajába már ősz szálak vegyültek, sárgás árnyalatú arcát ráncok hálózták, csaknem színtelen szeme hidegen csillogott, elszántság tükröződött benne. Táskás szemealja arra utalt, hogy nem egészséges.

– A külseje alapján nem is gondolná az ember, hogy konspirációs dolgokkal foglalkozik – jelentette ki hirtelen Kolja. – Olyan mint egy tekintélyes polgár, akinek jól mennek a dolgai. Kitűnő. Pontosan ilyennek kell lennie.

Majd a találkozó célja került szóba. A Központ utasítására mától fogva a tőle, Koljától kapott feladatokat fogom végrehajtani. Párizsban fogunk találkozni. A találkozók napjában és színhelyében is megállapodtunk. Ha valamilyen változás történne, Kolja levélben értesít. Jelentéseimet csak neki adhatom át.

Ezzel elváltunk. Konkrét feladattal tértem vissza Genfbe, amelyet következő olaszországi utaimon kellett teljesítenem.

A Központot nagyon érdekelték a Franco tábornok támogatására Spanyolországba vezényelt olasz csapatok. Az adatok megszerzése végett többször jártam a fasiszta Olaszországban. Kereskedelmi ügyben, a térképészeti ügynökség tulajdonosaként utaztam. Jól jött, hogy Olaszországban a Geopressnek sok előfizetője volt, még olyan szélsőjobboldali lap is, mint a római „Tempo", amelynek fasiszta szerkesztőjével többször tárgyaltam. Néha pedig „kikapcsolódást kereső turistaként" utaztam.

Üzleti kapcsolatban álltam az olasz légügyi minisztériummal. Mint

már említettem, még Németországban kiadtam az európai légi útvonalak térképeit és kézikönyvét, s e kérdés szakértőjének tartottak. Már korábban repültem az olasz légitársaságok gépein Görögországba, Törökországba, az égei-tengeri akkor olasz gyarmatra, a Dodekanészoszra, Tunéziába; a Fiat-cég meghívott a Torino–London-útvonal első járatára. Rómában megismerkedtem Teruzzival, a légierők tábornokával, a légügyi minisztérium államtitkárával; még egy fogadásra is meghívott, amelyet maga Mussolini adott, aki légügyi miniszter is volt. Így alkalmam volt egész közelről tanulmányozni rendkívül öntelt fellépését. Kissé távolabbról már megfigyelhettem őt egy másik római tartózkodásom során. A Termini pályaudvar melletti félkör alakú nagy tér, a Piazza Esedra egyik panziójában szálltam meg. Reggel a szobának a térre néző ablakából kitekintve szokatlan kép tárult elém. Rengeteg feketeinges fiatal vonult fel a téren. Április 21-e volt, Róma legendás alapításának hagyományos évfordulója, és ezen a napon adták át a fasiszta gyermekszervezetnek, a Balillának a serdülő korból kilépő tagjait az ifjúsági szövetségnek, a GIL-nek (Giovani Italiane). Érdeklődéssel vártam a fejleményeket. A tér közepén felállított szónoki emelvényen nemsokára megjelent Mussolini. Kezdődött egy csak színpadinak nevezhető jelenet, dialógus a Duce és a fasiszta fiatalok között, ilyenformán. Duce: „Ki a ti vezéretek?" A tömeg kórusban: „Il Duce" Duce: „Ki vezet benneteket győzelemre?" A kórus: „Il Duce." – És a párbeszéd így ment tovább. Kifejezője volt ez annak a hihetetlen személyi kultusznak, amely akkoriban úton-útfélen megnyilvánult a fasiszta Itáliában. Úton-útfélen – szószerint értve, mert aki autón utazott az országban, minden kilométernél Mussolini ilyesfajta kijelentéseit olvashatta márványtáblákról: „Ha előre megyek, kövessetek, ha meghátrálok, öljetek meg!"

Egy másik adalék ehhez a hajmeresztő öntömjénezéshez. La Spezia főutcáján sétálgattam, amikor egy vendéglő ajtajából a tulajdonos beinvitált helyiségébe. Még nem volt egészen dél, ezért azt válaszoltam, hogy majd később térek be. – Ne felejtse el, uram, bemondták a rádióban, a Duce beszédet tart délben, és amint az utcákon felszerelt hangszórókon felhangzik Mussolini hangja, ott állhat az utcán felemelt kézzel, és várhatja a tűző napon a beszéd végét. – Ez az érv győzött, mert bár mint külföldinek, nem feltétlenül kellett volna fasiszta tisztelgéssel haptákban állnom, de bizonyára feltűntem volna. Így inkább a vendéglőt választottam, ahol a tulajdonos jóvoltából az emeleti

különszobában étkezhettem, míg a lenti helyiségben és az utcán megmerevedve álltak a jó olasz polgárok, fasiszták és nem fasiszták egyaránt, és hallgatták a Duce szózatát, amelyben kinyilvánította, hogy Olaszország kilép a Népszövetségből az Etiópia megtámadása következtében ellene foganatosított szankciók miatt.

Az olasz közélet, sőt az egész világ egy másik vezető személyiségének is közvetlen közelébe kerültem egyik olaszországi utamon. Rómában történt, ahol üres óráimban a műemlékeket és egyéb nevezetességeket tekintettem meg. Így tévedtem be a San Giovanni in Lateranoszékesegyházba, s a padsorok között indultam az oltár műremekei felé. Egyszer csak észreveszem, hogy az előttem lépkedők térdre esnek, és térden csúszva haladnak tovább. Ugyanakkor a mögöttem levők már figyelmeztettek, hogy viselkedjem hasonlóképpen. Így kellett eljutnom az oltárig, ahol nem más, mint XI. Pius pápa adta áldását az alázatos hívőknek, „urbi et orbi" (a városnak és a világnak).

Egyszer a következő eset fordult elő velem. Térítés nélküli jegyet akartam szerezni a Róma–Szicília–Tunisz járat térképének elkészítéséhez, s Rómában az ALI légitársaság irodájához fordultam. Az iroda vezetője, egy nagyon szívélyes gróf, aki már levelezésünk alapján ismert, elvben hozzájárult, és megadta a társaság igazgatójának címét, akitől megkapom a végleges engedélyt. A megadott címen, a Corso Vittorio Emmanuelén, az épület bejáratánál azonban két fegyveres fasiszta állta utamat: „Vostro biglietto di partito?" („A párttagkönyve?") Elképzelhető meglepetésem: a fasiszta párt központi bizottságának székháza előtt álltam. Kiderült, hogy a légitársaság igazgatója egyben a párt egyik titkára. Nem visszakozhattam. Irataim ellenőrzése után beengedtek. A várószobában többen gyűltek össze. A mellettem ülő fekete szakállas férfi udvariasan bemutatkozott: „Ferrara tartomány titkára (federale) vagyok. Ön melyik tartományt képviseli?" Ejha, fasiszta titkárnak néztek, mégpedig egy egész tartományának. Valahogy kivágtam magam, de tűkön ültem. Végre bejutottam a párttitkárhoz. Átnyújtottam neki a gróf ajánlólevelét, a légügyi államtitkárság levelét, de nagyon hűvös fogadtatásra találtam. Eleinte nem értettem az okát, de amint rápillantottam az igazgató-titkár asztalán fekvő borítékra, s megláttam a címzést: „Alla Vostra Eccelenza" (őexellenciája), nyomban tudtam, mekkora hibát követtem el, amikor egyszerűen signor direttorénak (igazgató úrnak) neveztem. De még

nem volt késő, gyorsan áttértem az exellenciás úrra, és öt perc múlva kezemben volt a repülőjegy.

Ilyen módon eléggé biztonságban éreztem magam utazásaim során ahhoz, hogy meglátogassak néhány hadikikötőt. La Speziában három olasz hadihajó horgonyzott, folyt a katonák és a fegyverek behajózása. A parton sétálva néztem az öböl forgalmát, a vízen kirándulók csónakjai siklottak, a távolban hadihajók körvonalai rajzolódtak ki. Egy szakállas fiatal férfi, olasz halász, bizonyára észrevette, hogy idegen vagyok, mert odajött és felajánlotta, hogy megcsónakáztat. Nekem nagyon kapóra jött az ajánlat.

– Miféle hajók azok? – kérdeztem a fiatalembert, amikor kézbe fogta az evezőt. – Nem nézhetnénk meg közelebbről?

– Azok ott? Két torpedónaszád és egy cirkáló. Második napja ott állnak. Az ördög vinné el őket! A csavarjaikkal úgy felkavarják a vizet, hogy minden halat elriasztanak. Ön, signor, portugál vagy brazil?

– Miből gondolja? – kérdeztem kissé meghökkenve.

– Hasonlít rájuk – felete az egyszerű legény. – A kiejtése is olyan, mint a portugáloké.

Nem szóltam semmit, hadd higgye, hogy portugál vagyok.

Közel eveztünk a lehorgonyzott hatalmas hajóhoz, a „Giovanni delle Bande Nere" cirkálóhoz. A fedélzetről valaki lekiáltott hozzánk: „Beppo, kivel csónakázol?" Kiderült, hogy a kíváncsi matróz halászlegényem ismerőse volt. Beppo azt felelte, hogy egy portugál turista úr ül a csónakjában. Nagy megrökönyödésemre meghívtak, menjünk fel. A feketeingesek bizonyára dicsekedni akartak egy külföldi előtt. Megmutatták az egész hajót. Beszélgettem a matrózokkal, megtudtam, hogy a cirkáló hamarosan elindul a spanyol Baleárok szigetcsoport felé, Palma de Mallorcába tart, hogy részt vegyen a köztársasági városok tengeri blokádjában.

Egy másik utamon La Speziában egy könnyen rosszul végződhető kalandba keveredtem. Kirándultam a várost övező magaslatokra, ahonnan jó kilátás nyílik az egész tengeröbölre és persze az ott horgonyzó hadiflottára is. Egyszerre csak egy katonai járőr állít meg: „Mit keres ön tiltott területen?" Hiába erősködtem, hogy nem vettem észre a tiltó táblát (és ez igaz is volt), bekísértek az őrszobára, ahol egy hadnagynak adtak át kihallgatásra. Mit mondjak neki? Ha nem tudom mindjárt kivágni magam, akkor mint gyanús idegent bevisznek egy lak-

tanyába, és esetleg tüzetesebben vizsgálni kezdik kilétemet. Mentő gondolatom támadt. „Csupán meg akartam tekinteni az öblöt, ahol Spezia közelében a nagy angol költő, Shelley lelte halálát a hullámsírban." A hadnagy szerencsére jártas volt az irodalomban, és hazafias érzelmeinek is hízelgett, hogy a messze földről jött embert ennyire érdekelte a híres olaszbarát költő emléke, ráadásul a fasiszta Olaszországgal szimpatizáló magyar hatóságok által kiállított útlevelem végleg megnyugtatta. Hála Shelleynek, elkerültem a további bonyodalmakat.

Egy alkalommal, szintén „turistaként" Nápolyba utaztam. A Központ olyan híreket kapott, hogy a nápolyi kikötőből titokban német csapatokat szállítanak a spanyol frontra. Ezt kellett ellenőriznem.

Legelőször is Nápolyból kirándultam Capri szigetére. A hajó fedélzeti büféjében beszédbe elegyedtem a mellettem ülő hölggyel, akiről kiderült, hogy német. A bájos leány beteg édesanyját kísérte, akinek az orvos idegerősítőként tengeri klímát írt elő. Nemrég nagy bánat érte őket, a férj, illetve az apa halála. A lány apja ismert tábornok volt, aki szemben állt a náci rendszerrel. Hitler parancsára több más elégedetlen tiszttel együtt 1933-ban megölték.

A fedélzeten a friss szélben sétálgatva beszélgettem a tábornok leányával, aki mesélt nekem magáról, a családjáról, és gyűlölettel emlékezett meg Hitlerről és a náci rendszerről. A beszélgetést úgy irányítottam, hogy a komoly dolgok mellett közömbös témák is szóba kerültek, így akartam megtudni, kivel van dolgom. Érthető, hogy nem akartam elszalasztani egy ilyen kedvező alkalmat: a lány nagyon hasznos munkát végezhetett volna nekünk Németországban. De attól is tartani lehetett, hogy német felderítő. Mégis vállaltam a kockázatot. Igaz, először elriasztott, mennyire készségesen vállalta, hogy Németország ellen dolgozzék. Mégiscsak a hazája . . .

Felírtam a címét, a nevemet természetesen nem árultam el. Az már azután a Központ dolga volt, hogy ellenőrizzék le a lányt. Hátha hasznunkra válik. Később természetesen semmit sem hallottam róla.

Nápolyba visszatérve, szállodai portásom tanácsára késő este elmentem a fényben úszó gyönyörű tengerparton egy, a külföldiek által látogatott, előkelő bárba, amely tele volt félvilági nőkkel.

Leültem egy asztalhoz, vacsorát, egy üveg bort rendeltem, és figyelni kezdtem. Hamarosan fiatalemberek zajos csoportja érkezett. Valamennyien németül beszéltek, civil ruhát viseltek, és azt szerették volna elhitetni magukról, hogy egyszerű kalandvágyó turisták. De a tartá-

suk, szögletes mozgásuk, az a jellegzetes katonás udvariasság, ahogyan a prostituáltakhoz közeledtek, nyomban elárulta őket. Nem is kellett túlságosan éles szem hozzá. A lányokkal folytatott beszélgetésüket hallgatva megtudtam, hogy a csoport másnap reggel Szicíliába megy. Reggel a kikötőben vártam, hogy megjelenjen a tegnapi német csoport. Most már kétszer annyian voltak. Felszálltam ugyanarra a hajóra.

Megérkeztünk Szicíliába, Palermóba, ahol sikerült megállapítanom, hogy ott vonnak össze Spanyolországba induló német csapatokat. A katonákat olasz egyenruhába öltöztették.

A fasiszta Olaszországra jellemző élményem játszódott le a firenze–római gyorsvonat egyik első osztályú fülkéjében. Jól bevált módszerem volt, ha beszélgetésbe akartam elegyedni olasz útitársaimmal, elővettem a párizsi „Le Temps" című világlapot. Mindig akadt valaki, aki érdeklődni kezdett aziránt, hogyan ítélik meg a fasiszta diktatúrát külföldön. Most is ez történt. Egyedül voltam egy idősebb úrral, akinek gomblyukában ott díszelgett a fasiszta párt jelvénye. Ennek ellenére azonban már néhány percnyi társalgás után a legdühödtebb hangnemben szidta Mussolinit és kormányát. Kérdésemre, hogyan lehetséges, hogy egy fasiszta így nyilatkozik, megvető kézlegyintéssel felelt: ma tízmillió ember hordja Olaszországban ezt a jelvényt, de ezeknek csak egy kis töredéke meggyőződéses fasiszta. A beszélgetés során bemutatkozott: Umberto trónörökös jogtanácsosa. Végül olyan jóba lettünk, hogy meghívott római, a piazza San Silvestro egyik ősi palotájában levő tízszobás otthonába, ahol büszkén mutatta meg Umberto és apja, a király neki dedikált fényképeit. Sajnos, a nemsokára bekövetkezett háborús események lehetetlenné tették ennek a kapcsolatnak a kiépítését.

Még egy inkább anekdotikus, de jellemző élményemet szeretném elmondani a fasiszta Olaszországból. Télvíz idején, egy esős decemberi estén érkeztem Velencébe, ahol megbeszélésem volt az ottani helyi lap szerkesztőjével Geopress-ügyben. A lagunák gyönyörű városa most nem a legszebb oldaláról mutatkozott, a ködlepte Canale Grandén alig siklott egy-egy gondola, a nagy turistahotelek zárva voltak, és így a pályaudvarral szemben levő, főként átutazók által látogatott szállodába tértem be. Lementem vacsorázni az étterembe. Kongott az ürességtől, csak az egyik asztalnál fedeztem fel egy vendéget. Fekete, kigombolt inge, fekete nadrágja, magas fekete csizmája miatt első pillanatban fasiszta „feketeingesnek" néztem. De hamisítatlan bajor táj-

szólásban üvöltött szidalmai hamar elárulták az olaszok nagy szövetségesét, a német nácit. Az úr igen elégedetlen volt a kiszolgálással és az ételekkel, egyre-másra repítette a reszketve hajladozó pincérek felé a sörösüvegeket, tányérokat. Megkérdeztem az egyik pincért, mi történik itt. Miért tűrik ezt, miért nem dobják ki a botrányosan viselkedő németet? Hova gondol uram – volt a válasz –, ez magának Hitlernek a gépkocsivezetője, itt van átutazóban.

Egy kis adalék volt az olasz–német „szövetségi" viszonyhoz.

Az Olaszországban szerzett információkat Párizsban közöltem Koljával, akivel körülbelül fél évig tartottam így a kapcsolatot.

PAKBO

1938 áprilisában egy szép napon nagy meglepetésemre dolgozószobám küszöbén Kolja hórihorgas alakját pillantottam meg.

Tapintatosan és némán állt a félhomályos előszobában Helene mögött, aki bevezette hozzám.

Az arcomon bizonyára zavar tükröződött, mert Kolja rögtön megnyugtatott, hogy nincs semmi baj, minden rendben van. Halaszthatatlan dolog miatt jött.

Konspirációs kérdésekben rendkívül igényes, egyenesen kicsinyes volt. Tudtam hát, hogy ha Kolja most első ízben eljött genfi lakásomra, nem volt más választása. A szomszédokban nem kelthetett gyanút a jövetele, hiszen az irodának naponta voltak látogatói. Elővigyázatosságból mégis kizártuk eddig a kapcsolatnak ezt a módját.

Kolja egy darabig hallgatott. Nagyon fáradtnak látszott. Arca mintha még barázdáltabb lett volna, a szeme olyan karikás, mint aki nem aludt. A hangja azonban kemény, a tekintete, mint mindig, nyugodt és hideg.

– Utasítást kaptam a Központtól, hogy adjam át önnek a csoportomat. Úgy döntöttek, hogy önt nevezik ki a svájci csoport vezetőjévé. Ezért jöttem. Most önállóan fog dolgozni.

– És ön? – buggyant ki belőlem. Ilyen kérdéseket nem szokás feltenni, mert úgysem válaszolnak rájuk.

Kolja azonban, a szabályok ellenére, mégis válaszolt.

– Ön marad, én megyek. – Átható pillantást vetett rám. Szemében megint az az elszántság vagy talán szomorúság tükröződött, amit oly-

kor már eddig is észrevettem. – Azt is megmondhatom, hová – folytatta –, Moszkvába . . . visszahívtak. Most pedig térjünk a lényegre. Holnap bemutatom Bernben egy bizonyos Otto Pünternek. A fedőneve „Pakbo". Vannak használható emberei. Pakbo megbízható, kipróbált ember. Ő lesz a közvetlen munkatársa.

Ezt a furcsa fedőnevet a nagyfantáziájú Flicke, hitlerista hírszerző a Parteibüro Bormann (Bormann-pártiroda) rövidítéseként magyarázza*, azaz hogy Pünter információit nem mástól, mint a nácipárt egyik legfelsőbb vezetőjétől, magától Bormanntól kapta volna. Ez kétségtelenül fantasztikus kitalálás és szemenszedett hazugság. Maga Pünter fedőnevét a háború előtti állítólagos konspiratív csoportjának tagjaival fennállt találkozóhelyei öt kezdőbetűiből vezeti le. (Pontresina/Poschiavo–Arth Goldau–Kreuzlingen–Bern/Basel–Orselina = Pakbo)**. Kolja, akinek csak tudnia kellett, sokkal prózaibb magyarázatot adott erre. Pünter az ő kacsázó, döcögő mozdulataival mintegy evezett járás közben, ami Kolját mindig hajóra emlékeztetette, hajóra, ami franciául paquebot, az orosz fonetikus kiejtés szerinti átírásban pedig pakbo.

Kolja elmondta, hogy Otto Pünter újságíró, a svájci Szociáldemokrata Párthoz közel álló tájékoztató iroda, az Insa (Internationale Sozialistische Agentur) igazgatója és tulajdonosa. Széles körű kapcsolatai vannak sajtó- és diplomatakörökben, sőt még a svájci kormányszervekben is. Éles hangú antifasiszta cikkekben ítéli el Németország és Olaszország spanyolországi akcióit, ezért a jobboldaliak természetesen nem nagyon kedvelik. Meggyőződését tekintve Pünter baloldali szocialista, rokonszenvez a Szovjetunióval. Eszmei indítékokból vállalta, hogy segíti hírszerzésünket, mert a fasizmus elleni harcot párt- és állampolgári kötelességének tekinti.

Pünternek ez a jellemzése egyébként nem egészen egyezik azzal, amit 1967-ben megjelent emlékirataiban („Titkos háború semleges országban") állít magáról: „Annak az elhatározásomnak, hogy együttműködöm Radóval, nem volt semmi köze politikai meggyőződésemhez és a kommunizmussal szembeni antagonizmusomhoz . . ."***

Ezzel kapcsolatban meg kell említenem, ismeretségünk folyamán Pünter többször kifejezte azt a szándékát, hogy be akar lépni a kommu-

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. Kreuzlingen 1957. 159–164. old.
** *Otto Pünter:* Der Anschluss fand nicht statt. Bern 1967. 73. old.
*** *Otto Pünter:* Guerre secréte en pays neutre. Lausanne 1967. 123. old.

nista pártba. Mint mondotta, teljesen elítéli pártjának, a svájci szociáldemokrata pártnak szoros együttműködését a burzsoáziával és az osztályharc elvének feladását jelentő reformista politikáját. Igyekeztem erről a lépésről lebeszélni, hiszen ezzel számunkra mint munkatárs nem jöhetett volna többé számításba. Vagy talán mindez csak gesztus volt, hogy bizalmamat még jobban megnyerje?

– Azt ugye tudja, hogy az Insa székhelye Bern? – kérdezte Kolja.

– Tudom. A sajtóban időnként látom ennek az irodának a közleményeit. A jelek szerint Pünter tehetséges újságíró, de ha segíteni akar nekünk, akkor nagy meggondolatlanság, hogy ilyen nyíltan hirdeti nézeteit. Ez nem gátolja a vele való együttműködésünket?

– Igen, igen – bólintott Kolja –, Pünter meggondolatlan, néha cseppet sem körültekintő, könnyelműségéért esetleg nagy árat fizethetünk. Kérem, ezt vegye tekintetbe. Pünter egyáltalán nem elővigyázatos az ismerősei megválasztásában. Néha jöttment kalandorok veszik körül. Kétségkívül közöttük vannak a rendőrség és a fasiszta hírszerzés emberei. Már többször figyelmeztettem, hogy legyen óvatosabb. Pünter azonban úgy véli, hogy túlzottan aggályoskodunk, hiszen őt mint újságírót mindenfajta információ érdekelheti anélkül, hogy bárkiben is gyanút keltene. Elvégre ez természetes szakmai kíváncsiság, amely megbízható védelmet nyújt számára.

– Nem figyelik?

– Sajnos, figyelik. Elmondta, hogy a svájci szövetségi rendőrség ellenőrzi a postáját és a telefonbeszélgetéseit. Néha telefonon provokálják, igaz, eléggé ostobán. Az a gyanúnk, hogy a Gestapo már felvette nyilvántartásába. Úgy látszik, a németek érdeklődnek iránta. Már puhatolózott nála egy svájci, bizonyos Jabet, a japán követség titkára, aki Pünter gyermekkori ismerőse. A Központ nemrégiben szigorúan figyelmeztette, hogy kerülje a találkozást az ilyen alakokkal.

Kolja elhallgatott, hunyorgott az ablakon keresztül szemébe vágó éles napfénytől, és hátradőlt az árnyékba.

– Alaposan fontolja meg, hogyan tartja a jövőben a kapcsolatot Pünterrel, hogy a konspiráció megbízható legyen. Ez nagyon fontos.

– És ön hogy csinálta? Itt Svájcban találkoztak vagy Párizsban?

– Eleinte itt. Pünter nem tudta, hol lakom. Telefonon közöltem vele a találkozás helyét. Hetenként kétszer találkoztunk, rendszerint valahol a hegyekben. Amikor azonban Pünter észrevette, hogy figyelik, a Központ azt ajánlotta, hogy ne utazzam Svájcba, hanem Püntert

hívjam Párizsba. Elég biztosnak látszott, hogy oda nem követik. Bár – Kolja elmosolyodott – a mi szakmánkban szinte semmi sem biztos. Két dologban bízhatunk, a saját megfigyelő képességünkben és az óvatosságban.

– Ön szerint tehát nem lenne célszerű Bernben vagy Genfben találkoznom vele.

– Azt hiszem, nem. Bár az ön helyzete más. Ön is sajtóiroda igazgatója, akárcsak Pünter, lehetnek közös üzleti ügyeik. A legális találkozások nem keltenek gyanút, ha nem túl gyakoriak. Egyébként azt hiszem, a Központ majd utasítást ad arra vonatkozóan, hogyan lenne jobb megszervezni a kapcsolatot. A Központtal továbbra is Párizson keresztül tartja az összeköttetést. Bernben fiktív néven mutatkozzék be Pünternek, és egyelőre a Geopressről se szóljon.

– Most beszéljünk arról, milyen lehetőségei vannak Pünternek – folytatta Kolja. – Neki az a fő feladata, hogy katonai információkat szerezzen Németországról és Olaszországról, és természetesen igyekezzék mindent megtudni a spanyolországi intervencióról. Néhány jó hírforrása van. Hasznos információkat közöl a „Gabel" fedőnevű jugoszláv (Pünter emlékiratában „Niklá"-nak nevezi) egykori pilóta, jelenleg diplomata. Vannak használható emberei Olaszországban is. Ezenkívül mint már említettem, sok ismerőse van politikai, diplomáciai és újságíró körökben, ahonnan kapnak néha bizonyos információkat. Pünter majd részletesebben beszél az embereiről.

Kolja fáradtan végigsimította sárgás arcát, rám nézett.

– Abban egészen biztos lehet, hogy Pünter jó munkatársa lesz. Könnyen megtalálja a közös nyelvet az emberekkel, gyorsan a bizalmukba férkőzik. Intelligens, művelt ember, folyékonyan beszél több nyelven. Önök ketten, biztos vagyok benne, összehangolódnak. Csak arról ne feledkezzék meg, hogy Püntert időnként le kell hűteni. Energikus ember, szeret kockáztatni, s ismerjük el, gyakran sikerrel, de minthogy egyszerre túl sokat akar csinálni, szétforgácsolódik. Le kell beszélni a különböző légből kapott, irreális tervekről. Erről ne feledkezzék meg. Arra ösztönözze, hogy bővítse a kapcsolatokat az olyan típusú emberekkel, mint Gabel. A legfontosabb, hogy információkat szerezzünk Németországról és Olaszországról. Hát nagyjából ez minden. Kolja kényszeredetten mosolygott. – Holnap Bernbe megyünk, találkozunk Pakbóval este hatkor egy étteremben – megnevezte az egyik elegáns berni éttermet –, Pakbo addigra ott lesz.

– Se á nevét ne árulja el, se azt, hogy mivel foglalkozik — figyelmeztetett.

Kolja az esti vonattal elutazott Bernbe. Másnap én is útnak indultam, hogy találkozzam Pünter–Pakbóval.

A megbeszélt időpontnál korábban érkeztem a svájci fővárosba. Sétálni indultam ebben a kis középkori városban, amely az Aare-folyó éles kanyarjában fekszik. Valahányszor Bernben jártam, gyönyörködtem a város érdekes építészeti arculatában. A főutca járdája felett egymást követik a boltívek, szinte befedik az utcát. Esős időben (ami itt elég gyakori) az ember végigmehet a városon úgy, hogy nem lesz vizes a ruhája.

A városban az úgynevezett bernerdütsch német dialektust beszélik, amelyet még a nem svájci németek is nehezen értenek. Genfben és Bernben nemcsak a nyelv, hanem az életstílus is egészen különbözött. Genfben, akárcsak Párizsban sok szórakozóhely késő éjjelig nyitva tartott. Bernben, de az egész német Svájcban is, tizenegy órakor minden elcsendesedett, az utcán alig lehetett embert látni.

Kolja bizonyára azért tűzte ki a találkozót estére, mert számított rá, hogy a svájci főváros olyankor már elég néptelen. Minél kevesebb szem, annál jobb – így szól a konspiráció első szabálya.

Hat óra tíz körül járt, amikor beléptem az étterembe. Kolja már ott ült egy sarokasztalnál, ahonnan belátta az egész termet. A szomszédos ablak melletti asztal üres volt. Kolja mellett ült jövendő munkatársam.

Pünter–Pakbo harminc év körülinek látszott. De tévedtem. Én már betöltöttem a harmincnyolcat, ő viszont csak egy évvel volt fiatalabb nálam. Ez később, a beszélgetés során derült ki.

Otto Pünter keménykötésű, vállas, alacsony, szőke férfi volt. Szemüvege mögött vidáman csillogott szürkéskék szeme. Kerek arcáról sugárzott az egészség és az energia. Élénk, kellemes társalgónak bizonyult.

Különféle témákról beszélgettünk, a fő témát kerültük. Pakbo készségesen mesélt magáról. Megtudtam, hogy nős, de nincs gyermekük.

Pünter, akárcsak én, sokfelé járt, sok mindent látott. Csak az volt a különbség, hogy engem az emigránsok nyugtalan sorsa sodort a világba, őt pedig az újságíró heves temperamentuma hajtotta országról országra. Hogy hol nem dolgozott már! Párizsban, Londonban, Lipcsében, Barcelonában. Járt a spanyol fronton, riportokat és cikkeket

írt a spanyol köztársaság védelmében. Most végre letelepedett Bernben, csinálja az Insát, ezt a harcos szocialista orgánumot.

Pünter tetszett nekem. Művelt, széles látókörű ember benyomását keltette. Nézeteink sok tekintetben megegyeztek.

Kolja alig vett részt a beszélgetésben. Evett, ivott, néha udvariasságból szólt néhány szót, aztán ismét elhallgatott. De nagy figyelemmel kísérte beszélgetésünket, majd egy idő múlva a fő témára terelte a szót.

– Meg kell állapodniuk a következő találkozóban – mondta Kolja. – Ön, Otto, mától fogva Alberthez tartozik (ezen a fedőnéven mutatott be Pünternek). Azokat a feladatokat, amelyeket tőle kap, a Központ adja.

Elsőként Kolja távozott. Tudtam, hogy nyomban a pályaudvarra megy, és felszáll a bern–párizsi vonatra.

Távozása után megállapodtunk, hogy a legközelebbi napokban találkozunk. Az utolsó vonattal visszatértem Genfbe.

Ettől kezdve én vezettem a svájci hírszerző csoportot.

Kolját többé nem láttam. Vagy két hét múlva üdvözlőlap érkezett tőle Moszkvából, amelyen köszöntött engem és feleségemet május elseje alkalmából.

1938-ban jártunk, akkor találkoztam először Pünterrel, nem pedig 1940 júniusában, ahogyan ő állítja emlékirataiban*, nyilván nem ok nélkül.

Úgy véltem, helyesebb, ha nem Genfben találkozunk. Jobb, ha Pakbo egyelőre nem tudja, hol lakom. Bernben viszont jól ismerték és figyelték. Veszélytelenebb volt tehát valamely más városban, vagy valahol Genf és Bern között félúton találkoznunk. Például Chexbres vasútállomásán. Minden alkalommal meg kellett állapodnunk a következő találkozóban. Egyelőre csak heti egy-két alkalomról volt szó. Még nem döntöttem el, hogyan tartsuk a kapcsolatot a későbbiekben.

A megbeszélt napon találkoztunk Chexbres kis néptelen állomásán. Rekkenő hőségben, az állomástól elindulva lassan ballagtunk egy dűlőúton a szőlők között. Körülnéztem, szemügyre vettem a terepet.

– Azt nézi, nincs-e valaki a nyomomban? – kérdezte Pakbo. – Legyen nyugodt, az állomáson egyedül én szálltam le a vonatról.

– Otto, legyen nagyon körültekintő, túlságosan komoly dolgot bíz-

* *O. Pünter:* Der Anschluss fand nicht statt. 115. old.

tak önre. Kolja elmondta, hogy önt már próbálták provokálni gyanús egyének, a svájci rendőrségről nem is szólva, és határozottan állította, hogy a Gestapo nyilvántartásában is szerepel. Azt viszont nálam jobban tudja, hogy Svájcot elárasztották a német ügynökök.

Pakbo szeméből eltűnt a vidám csillogás. Elkomorodott.

– Sőt, Svájcban jó néhány illegális náci szervezet működik. Nem titok, hogy Hitler tervei között szerepel német Svájcnak (az ország kétharmad részének, ahol a lakosság német nyelvjárást beszél) a Német Birodalomhoz való csatolása. Még a svájci hadseregben is vannak tisztek, akik az osztrák Anschlusshoz hasonló valamiről ábrándoznak.

Aggódtam Pakbo miatt, ismét visszatértem az előbbi témához.

– Ezek a svájci fasiszták természetesen a német titkosszolgálatnak dolgoznak, bizonyára szemmel tartják magát, hiszen olyan vörös hírében áll, hogy vörösebb már nem is lehetne. A „Courrier de Genève" című lapban olvastam egy cikket, amelynek ez volt a címe: „A Komintern Svájcban." Szerepel benne az ön neve és az ügynöksége, mint amely káros bolsevik agitációt folytat.

Pakbo felnevetett.

– De vannak benne kevésbé nevetséges dolgok is – folytattam. – Azt írják, hogy a hírek szerint ön kapcsolatban áll a Komintern ügynökeivel. Bár ez nyilvánvaló provokáció, a veszélyét nem szabad lebecsülni. Ilyen nyílt gyanúsítás után kényelmetlen lesz az ön számára hasznos emberektől információt kapni.

Pakbo a fejét csóválta.

– Engem ez nem nagyon izgat. Ön, Albert, bizonyára új ember Svájcban, még nem ismeri a mi liberális rendszerünket. Annak idején megmagyaráztam Koljának és jelentettem a Központnak – amely szemrehányást tett nekem a túlságosan kockázatos akciókért–, hogy nekem mint újságírónak jogom van információt gyűjteni és bárkihez továbbítani. Csak abban az esetben tartóztathatnak le, ha ártok Svájc államérdekeinek, ezt pedig soha nem tettem és a jövőben sem teszem. Ezenkívül bizonyos védelmet nyújt nekem, hogy a Szocialista Párt tagja vagyok. Mint tudja, pártunknak nagy súlya van az országban. Mindenesetre megígérem, hogy rendkívül óvatos leszek.

– Rendben van, Otto, ezzel végeztünk. Most térjünk a tárgyra. Előbb arról meséljen, hogyan dolgozik Gabel. És kicsoda ő voltaképpen?

– Kicsoda? – ismételte meg a kérdést Pakbo, és egy pillanatra elgondolkozott. – Számunkra nagyon hasznos és abszolút megbízható ember. Konzul, a spanyol köztársasági kormány érdekeit képviseli Jugoszláviában, a jugoszláv határon, Sušak kikötőben. Van egy jó ismerőse, aki Jugoszlávia hivatalos megbízottja Franco tábornok mellett, az ő révén kap Gabel információkat Olaszországról és Spanyolországról.

Messze jutottunk az állomástól. Sehol egy lélek.

– Gabelről már az első benyomásom az volt, s ez a következő találkozókon megerősödött – folytatta Pakbo –, hogy politikai felkészültsége nem kielégítő. Nem tud elvi politikai értékelést adni. Antifasiszta, bár rokonszenve inkább érzelmi, semmint értelmi alapon nyugszik. Egyszerűen gyűlöli az olasz feketeingeseket, sokkal jobban, mint a német fasisztákat. Rendkívül heves természetű, hangulata gyorsan változik. Ez persze nagy hiba a mi szakmánkban, de igyekszem hatni rá. Kizártnak tartom, hogy árulásra vetemedjék. Nyílt, becsületes jellem.

– Mikor és hol találkoznak?

– E hónap utolsó napjaiban egy svájci faluban az olasz határon.

Megkértem, mondja el részletesebben, hogy tartják egymással a kapcsolatot. Kiderült, hogy az operatív információ továbbítása nagy időveszteséggel jár. Gabel Olaszországon keresztül jön Svájcba. Pakbo nem akarta Sušakban felkeresni, bár mint svájci állampolgárnak nem volt szüksége olasz átutazó vízumra, de egy eléggé ismert antifasiszta újságíró utazása kockázatos lett volna. A diplomataútlevéllel rendelkező Gabel viszont könnyen kapott átutazási engedélyt Svájcba anélkül, hogy gyanút keltett volna, hiszen Sušakot csak egy kis folyó választotta el Fiume olasz kikötőtől, ahol a hivatalnokok jól ismerték őt. Gabel magával hozza az információt. Ha valamilyen oknál fogva nem hagyhatja el Sušakot, postán keresztül tartják a kapcsolatot. Rejtjeles levélben megállapodnak a következő találkozó helyében és időpontjában.

– Ez nagyon hosszú út. Amíg Gabel eljut önhöz, átadja az értesüléseket, amíg mi azután eljuttatjuk a központba, az információ elavulhat. Ez különösen a csapatok Spanyolországba szállítására vonatkozó adatok esetében áll fenn. Ki kell találni valami operatívabb megoldást. És a többi hírszerzővel egyszerűbb?

– Sokkal egyszerűbb – bólintott Pakbo. – Svájcban élnek, bármikor találkozhatom velük.

Ezeket az embereket Pakbo Kolja utasítására szervezte be. Néhányan fontos információkat adtak.

Köztük volt egy német szociáldemokrata, azelőtt a Népszovetség apparátusának hivatalnoka a Saar-vidéken, amely 1935-ig népszövetségi kozigazgatás alatt állt. Emigrált Németországból, svájci állampolgár lett. Széles korű kapcsolatai voltak. Gyűlölte a fasisztákat. Az előzetes beszélgetések során beleegyezett, hogy kozli a tudomására jutó híreket, s megígérte, rövidesen ad információt Hitler kormányának katonapolitikai intézkedéseiről.

A Kozpontnak küldott jelentéseinkben ezt a hírforrást „Poisson"-nak neveztuk.

Megállapodtunk Pakbóval a kovetkező találkozóban, és visszatértem Genfbe.

A vonatról Genf előtt, a csedes Pregny megállónál szálltam le, ahonnan már nem volt messze Sécheron. Ezt jobbnak láttam, mint megérkezni az expresszel a genfi főpályaudvarra, a Cornavinre, amelyen mindig nyuzsogtek a kopók. Személyvonattal utaztam, amely minden állomáson megállt, bőven volt tehát útkozben időm arra, hogy végiggondoljam a Pakbóval folytatott beszélgetést. Őszintén szólva, csalódtam. Mindaz, amit Pakbo elmondott, lényegében jelentéktelennek tunt: újságírói berkekben terjengő hírek, olcsó romantika. Érdemes-e ezért ekkora apparátust fenntartani? Lehet, hogy a kis besszarábiai faluból származó Koljának (ezt tőle magától tudom) mindez érdekes és fontos volt, nekem viszont, aki ismertem a zsurnalisztikai hírek értékét, mindez nem nagyon imponált. Ezért mindig eléggé óvatosan kezeltem a Pakbótól szerzett információkat, ahogyan ő maga írja rólam „Az Anschluss nem történt meg" című konyvében: „Albert nagyon kedvetlenul és szkeptikusan reagált a felemás dolgokra, a pontatlan utalásokra, a hiányos forrásokra."*

Valóban, egyuttműkodésunk egész ideje alatt nem tartottam elsőosztályú hírforrásnak Pakbót. Sokkal jobb volt a hírszerzés „technológiájában", mikrofényképezőgépeket fabrikált, egyszerű rejtjeleket talált ki, de mindennek volt valami romantikus mellékíze, mintha Jules Verne vagy Edgar Allan Poe regényeinek hatására tette volna.

Én magam nem kaptam hírszerző kiképzést. Mint két francia újságíró, Accoce és Quet szenzációt hajhászó konyvének sok más állítása, az

* *O. Punter*. Der Anschluss fand nicht statt. 121. old.

is fantáziájuk szüleménye, hogy engem a számomra ismeretlen Moszkva környéki hírszerző iskolában képeztek volna ki.* Az illegális munkában szerzett jártasság természetesen nem pótolhatta teljesen a szakmai tapasztalatokat. Ez a lényeges hiányosság akkor lett nyilvánvaló, amikor átvettem a hírszerző hálózat önálló irányítását. Mint mondani szokás, menet közben kellett megtanulnom. Rengeteg kérdésre kellett gyors és pontos megoldást találni. Ebben az időszakban sokat segítettek azok a tanácsok, amelyeket a Központ egyik vezetőjétől, a „Direktortól" kaptam.

Világos volt azonban előttem, hogy a munka méretei nem kielégítőek, a munkamódszer naiv. Márpedig Európában egyre erősebben érződött a közelgő háború szele, a köztársasági Spanyolország a végét járta, a nyugati hatalmak Münchenben kiszolgáltatták a fasisztáknak Csehszlovákiát.

1938 decemberében az alábbi levelet kaptam Moszkvából:

„Kedves Dóra! – írta a Direktor. – Az ön által jól ismert általános helyzettel kapcsolatban azzal a feladattal bízom meg, hogy a legnagyobb energiával végezze a munkát, maximálisan használjon fel minden rendelkezésére álló eszközt. Fokozottan ösztönözze Pakbót értékes katonai információ szerzésére és számunkra érdekes személyek beszervezésére . . . Pakbo figyelmét koncentrálja elsősorban Németországra, Ausztriára és Olaszországra . . ."

A Központ utasítását végrehajtva megbeszéltem Pakbóval, hogy nemcsak a rendelkezésünkre álló forrásokat kell felhasználnunk, hanem újabb kapcsolatokat kell kiépítenünk.

1939-ben egy kis csoport már állandóan szállította nekünk az olykor igen érdekes információkat. Ez kiegészült az esetenként különböző személyektől nyert értesülésekkel.

Egyelőre a legértékesebb információt Gabeltől kaptuk. A Központ utasítására közölte az olasz hadsereg és légierő hadmozdulatait, adatokat szerzett az olasz hadiipar helyzetéről, a Francónak küldött fegyverszállítmányokról. Részletes anyagot adott az olasz hajóépítő ipar és egyéb iparágak fejlődéséről. Genovában, Nápolyban, Speziában Gabel barátai szemmel tartották a feketeingesek flottájának mozgását, és igyekeztek mielőbb értesíteni őt, ha valamelyik hajó vagy tengeralattjáró elindult a harcoló Spanyolország partjai felé.

* *P. Accoce–P. Quet:* La guerre a été gagnée en Suisse. Párizs 1966. 139. old.

A német fegyveres erők helyzetéről, katonapolitikai akcióinak előkészítéséről elsősorban Poisson továbbított adatokat Pakbón keresztül. 1939 nyarán ezekből a forrásokból azt a fontos hírt kaptuk, hogy a hitlerista kormány Danzig elfoglalására készül, amely akkor a Népszövetség felügyelete alatt álló „szabad város" volt. Ismeretes, hogy ez az agresszív akció jeladás volt azután a második világháború megindítására.

A beérkezett hírek alapján írt jelentéseimet Párizson keresztül küldtem el a Központnak.

Franciaországban elég sok ismerősöm volt, a magyar emigránsok között is, még abból az időből, amikor ott laktam és dolgoztam. Jó viszonyban voltam Károlyi Mihály gróffal, az egykori magyar köztársasági elnökkel, aki nagyszerű ember volt, haladó nézeteket vallott. Horthy hatalomra jutása után családjával emigrálni kényszerült. Károlyiék Párizsban éltek, igen nehéz anyagi körülmények között, de kiterjedt családi kapcsolatok fűzték őket a Horthy-rendszerrel szemben álló, ellenzéki magyar legitimista arisztokrata körökhöz.

A Károlyi családon keresztül, amely engem az Inpressből antifasiszta újságíróként ismert, szintén kaptam információkat, elsősorban külpolitikai jellegűeket, minthogy a családtagok bejáratosak voltak bizonyos diplomáciai körökbe.

A kapcsolat Párizzsal azonban nem sokáig állt fenn.

A világ már a nagy háború küszöbén állt.

KAPCSOLAT NÉLKÜL

1939 augusztusában Svájcban már óriási feszültség volt érezhető, hiszen Hitler egyre nagyobb nyomást gyakorolt Lengyelországra. A turisták kezdtek elutazni az országból. Az utcán, a vendéglőkben arról vitatkoztak az emberek, hogy lesz-e háború vagy sem. A svájci kormány közölte a lakossággal, hogy háború esetén az üzletek két hónapig zárva lesznek, ezért mindenki gondoskodjék megfelelő tartalékokról. Megkezdődött a pánikszerű felvásárlás. A nagy zűrzavarban az emberek nemcsak egész konzervhegyeket halmoztak fel, hanem pl. a gyerekeknek több pár különböző nagyságú cipőt vettek, arany ékszereket vásároltak.

A Svájccal szomszédos országok augusztus 27-én mozgósítottak.

Azon a derűs vasárnapon családommal kirándultam az olasz határhoz, a Nagy Szent Bernát-hágóhoz; ott még minden csendes volt. Az olaszok még azt is megengedték, hogy útlevél nélkül átmenjünk olasz területre. Itt semmi sem mutatott arra, hogy már küszöbön áll a világháború.

A következő hét döntő volt. Augusztus 30-án a svájci parlament megválasztotta Svájc hadseregtábornokát. Most már a békés Svájcban is megértették, hogy ütött a katasztrófa órája. Svájcban akkor nevezik ki a hadsereg egyetlen tábornokát, ha az ország nagy veszélybe kerül.

Augusztus 29-én megszakadt a posta- és telefonösszeköttetés Franciaországgal. Megszűnt a légi közlekedés. Lemondták a külföldi hírességek hangversenyeit. Rémült turisták tömegei rohamozták meg a zsúfolt vonatokat. A külföldiek menekülése hihetetlen tumultust okozott a határátkelőhelyeken és az utakon. Háztartási alkalmazottunk, akit pedig családtagnak tekintettünk, egy óra leforgása alatt otthagyott bennünket, hazautazott a határmenti Genfből német svájci parasztszüleihez.

Bár Otto Köcher, Németország svájci követe már korábban hivatalos nyilatkozatban biztosította a svájci szövetségi kormányt, hogy háborús konfliktus esetén Németország tiszteletben tartja Svájc semlegességét, a nyugtalanság óráról órára fokozódott. Augusztus 30-án éjjel a svájciak még úgy tértek nyugovóra, hogy égtek az utcai lámpák, a környező országokban viszont már elrendelték az elsötétítést.

Szeptember 1-én hajnalban a német csapatok megszállták Danzig „szabad várost", s megkezdődtek a hadműveletek Lengyelország északi, nyugati és déli határain. Anglia és Franciaország — Lengyelország szövetségesei — még mindig a kérdés békés megoldásának lehetőségeit latolgatták.

Szeptember 1-én Marcel Pilet-Golaz, Svájc elnöke és a poltikai hivatal (a külügyminisztérium) vezetője fogadta az ellenségeskedő országok képviselőit. Valamennyien biztosították a minisztert, hogy államuk tiszteletben tartja a Svájci Államszövetség semlegességét és területi épségét.

A garantáltan semleges kis Svájc mégis kénytelen volt sebtében védelmi intézkedéseket tenni. Az Anschluss után, a békés Csehszlovákia lerohanása és Lengyelország megtámadása után már egyetlen ország sem hitt a náci vezérek politikai ígéreteiben.

Svájc szeptember 2-án elrendelte az általános mozgósítást. Ezen a

szép szombaton, a munkahét végén, a genfiek elárasztották a tóparti városi strandokat, élvezték az egészen nyárias napot. Néhány óra múlva pedig a hirdetőoszlopokra felragasztották az általános mozgósításról szóló parancsot, és a pályaudvarokról egymás után gördültek ki a vonatok, vitték a bevonulókat a gyülekező helyekre. Négyszázezer katona foglalt el hadállást az erdő borította hegyekben. A svájciak eltökélték, hogy harcolni fognak hazájukért.

A kormány a németek tudomására hozta, hogy amint a német csapatok átlépik a határt, minden svájci ipari központot felrobbantanak (1942-ig több mint ezer gyár és egyéb létesítmény megsemmisítését készítették elő, háború esetére)*, a lakosság és a hadsereg pedig a hegyekbe, az úgynevezett „réduit-be", az ellenállási fellegvárba húzódik, hogy harcoljon a megszállók ellen. A hegyekben négy évre elegendő élelmiszert tartalékoltak.

A Svájci Nemzeti Bank aranytartaléka, amely háromszorosa volt a bankjegyforgalomnak, már Fort Knox amerikai erőd pincéiben volt. Bizalmasan a németek tudomására hozták, hogy nem érdemes megtámadni Svájcot, mert az arany Amerikában van, ugyanakkor pedig a németek hátában, a hegyekben jól felfegyverzett hadsereg áll harcra készen.

A hegyek között vívandó hosszú harc perspektívája természetesen nem nagyon csábította a németeket. Ráadásul a fő csalétek, az aranytartalék már nem volt az országban. Nem lett volna tehát értelme katonákat feláldozni egy kis ország meghódításáért, amelyet a fasiszta államok már amúgy is elzártak a külvilágtól. Hitler egyelőre megelégedett annyival, hogy Svájc teljesítette katonai jellegű követeléseit. A kitűnő fegyvereket, hadianyagot, műszereket gyártó svájci üzemek teljes kapacitással kezdtek dolgozni a Wehrmachtnak. Németország és olasz szövetségese között pedig akadálytalanul, sőt teljesen ingyen közlekedhettek Svájcon keresztül a szerelvények, a háború utáni elszámolás ígéretének fejében. Hitler úgy gondolta, ráér majd a végső német győzelem után foglalkozni Svájccal.

Még három évvel később is, 1942 őszén, a német külügyminisztérium kérdésére a berni német követ azt válaszolta, hogy „Svájc annyi élelmiszert és nyersanyagot halmozott fel, hogy az úgynevezett réduit-

* *Jon Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. Frankfurt/Main 1962. 121. old.

ben kb. két évig kitarthat". A követ felhívta a figyelmet arra, hogy a svájciak, „ez a kemény, hegyvidéki nép elkeseredetten fog védekezni, és hogy a (németek számára) létfontosságú közlekedési objektumok semmi esetre sem fognak lerombolás nélkül a támadó kezébe kerülni".*

Szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak. Európában embermilliók számára megkezdődött a súlyos megpróbáltatások, a bánat, a szerencsétlenség és a fasizmus sötét erőivel vívott bátor harc időszaka. Csaknem valamennyi európai állam belesodródott ebbe az örvénybe.

Ez a helyzet gyakorlatilag megbénította a munkánkat. A Központtal Párizson keresztül tartott kapcsolat megszakadt. Bekövetkezett az, amitől legjobban féltünk, s amit nem tudtunk idejében megszervezni. A szigorú határzár és a katonai cenzúra bevezetése után nem is remélhettem, hogy Párizzsal valamilyen módon újra felvegyem a kapcsolatot.

A francia–svájci határ több hónapig zárva volt. A posta, a távíró- és telefonösszeköttetés szünetelt.

Múltak a hetek, a hónapok, de a Direktortól nem érkezett semmilyen utasítás arra vonatkozóan, hogy mit tegyek, hogyan teremtsek kapcsolatot.

Volt egy rövidhullámú rádióadónk, amelyet csak végszükség esetén vehettünk igénybe. Ez volt az a pillanat, amikor elővettük. Csakhogy nem volt sem képzett rádiótávírászunk, sem rejtjelünk, sem az adás időpontjában nem állapodtunk meg a Központtal.

Csoportunk tétlenkedett. Idegeskedtem, csodálkoztam a Központ hallgatásán. Háborús időben kapcsolat nélkül maradni!

Akkor persze nem tudtuk és nem tudhattuk, hogy a Központ általános terve szerint nekünk bizonyos ideig tudatosan nem adtak semmiféle feladatot. Tartalékba helyeztek. A kitűzött időpont később érkezett el.

A hosszú, kényszerű tétlenség lehetővé tette Lenének, hogy gyorsabb ütemben tanuljon angolul (franciául már kitűnően beszélt, oroszul kevésbé jól), és folytassa irodalmi munkásságát. Már fiatal lány korában írt versei alapján tehetségesnek tartották, még olyan híres német író, mint Richard Dehmel is így vélekedett. Okos, szemléletes társalgási módja, határozott és találó irodalmi ítéletei vonzották az is-

* *Gert Buchheit:* Der deutsche Geheimdienst. München 1967. 409–410. old.

merősöket. Berlinben, majd Párizsban is házunk a kommunista művészek afféle irodalmi szalonja lett. Gyakori vendégünk volt a zeneszerző Hans Eisler, John Heartfield grafikusművész, az írók közül Rudolf Leonhard, Egon Erwin Kisch, Anna Seghers, Johannes R. Becher, akikhez egész életüknben szoros barátság fűzött. Genfben pedig, ahol nem tudtunk érintkezni elvtársainkkal, Helene francia és angol könyveket fordított német nyelvre. Mindig nagyon érdekelték az irodalomtörténet nagy nőalakjai, egész könyvtára volt róluk, elsősorban Rachel Varnhagenről, a német romantika ismert alakjáról. Genfben felfedezte a német olvasók számára Marguerite Audoux, egykori fehérneművarrónőt, e Franciaországban is majdnem elfelejtett írónőt, és lefordította „Marie-Claire szalonja" című remekművét, miután megszerezte Fasquelle párizsi kiadótól, Audoux szerzői hagyatékának letéteményesétől a fordítás jogát. A kéziratot Maria Arnold álnéven elküldte Zürichbe, Rascherhez, az egyik nagy svájci kiadóhoz. A teljesen ismeretlen írónő regényét a teljesen ismeretlen fordító tolmácsolásában azonnal elfogadták, és Maria Arnold neve mind gyakrabban tűnt fel a könyvek címlapján. Évekig tanulmányozta a három angol írónő, a Brontë nővérek furcsa életét, majd megbízták, hogy fordítsa le francia Svájc egyik legnagyobb írójának, Robert de Traz-nak (aki mellesleg a svájci hadsereg vezérkari ezredese volt) a Brontë családról szóló könyvét. Maria Arnoldnak, ennek a kitalált személynek postai címe is volt egyik barátunknál, a Népszövetségnél akkreditált Pinkus újságírónál. Lenének sokat kellett járnia kiadókhoz, írókhoz, de még arra is maradt ideje, hogy dolgozzék a német Svájcban, Bázelben megjelenő kommunista lapnak, a „Vorwärts"-nek. Különleges feladatom miatt nem nagyon helyeseltem ezt a tevékenységét, de ő valóban nagyon ügyesen szervezte meg ezt a második életét, ráadásul a polgári társadalom által elismert írónő neve szükség esetén segítségünkre is lehetett.

A háború utáni nehéz években pedig, amikor nem lehettünk együtt és Lene súlyos betegen egyedül maradt, Maria Arnold irodalmi munkássága anyagi szempontból is fontos volt.

1939 decemberében véget ért a várakozás.

Valaki, aki átutazott Genfen, a házunk kapualjában levő postaládámba bedobott egy levelet, amelyben értesítettek, hogy a közeli napokban a Központ megbízottja révén helyreáll a kapcsolat.

Valóban, bizonyos idő múlva megérkezett egy magas, sudár, törékeny nő. Szövetruhája rásimult az alakjára. Harmincöt évesnek néztem. Mozdulatai puhák, kicsit lassúak voltak.

A dolgozószobámban jelszót váltottunk.

– A fedőnevem „Szonya" – mondta németül a vendégem, és elmosolyodott. – Utasítást kaptam a Direktortól, hogy vegyem fel önnel a kapcsolatot. A Központ megadta a nevét és a címét, és közölte, hogy látogassam meg önt, érdeklődjem meg, hogy mennek a dolgok. A Direktort érdekli, milyen helyzetben van az irodája, van-e pénze. Milyen lehetőségek vannak a hírszerzésre, és milyen segítségre van szüksége a rádióadó működtetéséhez? Mennyi időn belül lehet megteremteni a rádióösszeköttetést? Nincs-e arra lehetőség, hogy Olaszországon keresztül tartsa a kapcsolatot a Központtal? Ezeket kell tisztáznom önnel és jelentenem a Direktornak. Rajtam keresztül bizonyára további utasítások érkeznek.

Kifejtettem elgondolásomat a Központot érdeklő dolgokkal kapcsolatban, és beszéltem azokról a problémákról, amelyeket a sikeres munka érdekében sürgősen meg kellett oldani. A Geopress iroda továbbra is biztos fedőszerv volt, a helyi hatóságok nem gyanakodtak rá. A háború kitörésével a cég jövedelme csökkent, mert Svájc nyugateurópai határainak lezárása után sok külföldi előfizetőnket és megrendelőnket, akikhez nem juttathattuk el a térképeket, elvesztettük. De azért még messze vagyunk a csődtől, mert az iroda ellátja térképekkel Svájcot, ahol majdnem minden jelentős újság előfizetőnkké vált, és ellátja az olaszországi és németországi ügyfeleket, ezekkel nem szakadt meg az összeköttetés. Ami a hírszerző munkát illeti, a forrásokból rendszeresen érkezett az információ, sok érdekes anyag felgyűlt, amit nem volt módomban eljuttatni a Központba. Természetesen szükség van rádióadóra, képzett rádiósokra, lakásra. Megbízható embereket találhatunk; kérdéses a rádióadó; tudnak-e küldeni nekünk, vagy megjavítják azt, amely már a háború előtt került hozzánk, de elég ósdi,

rossz konstrukciójú. Szükségem van kódokra, rejtjelekre, ki kell dolgozni az adás és a vétel időpontjait.

– Amint látja – mondtam –, több mint elég problémánk van. Az olaszországi utazásokkal kapcsolatban az a véleményem, hogy ez most nem reális. És egyáltalán szükséges-e, ha rádió-összeköttetésünk lesz Moszkvával? Olaszországon keresztül a kapcsolat nagyon nehézkes lesz.

Szonya megígérte, hogy másnap elküldi a Központnak a rejtjeles jelentést. Abban is megállapodtunk, hogy ezentúl az ő számára „Albert" leszek.

Körülbelül 1940 január elején Szonya közvetítésével stabil rádió-összeköttetést teremtettünk Moszkvával.

Együttműködésünk idején sokáig vajmi keveset tudtam Szonyáról. Nem tudtam, hol lakik, kik a munkatársai, milyen információkat gyűjt. A konspiráció szabályai megtiltották, hogy erről érdeklődjem, neki pedig, hogy erről beszéljen. Csupán sejtettem, hogy Szonya a Központ megbízható embere, és kellő tapasztalattal rendelkezik.

Mindkettőnk csoportja teljesen önállóan, egymástól elszigetelve dolgozott mindaddig, amíg a körülmények arra nem késztettek bennünket, hogy kapcsolatot teremtsünk egymással.

Az angol Alexander Foote, aki „Jim" fedőnéven Szonya csoportjához tartozott, azt írja „Kémek kézikönyve" című művében*, hogy a Központ utasítására 1938-ban ismerkedett meg Szonyával Svájcban. Rajta kívül Szonyának volt még egy munkatársa, szintén angol fiatalember, „John" fedőnévvel. Mindketten a spanyolországi nemzetközi brigádban harcoltak a fasiszták ellen. Amikor titkos, veszélyes munkát ajánlottak fel nekik, készségesen elfogadták. Svájcban Szonya lett az oktatójuk. Megtanította őket a konspiráció szabályaira, a rejtjelezésre, a rádiótávirászi munkára és mindarra, amit egy hírszerzőnek tudnia kell. A több hónapig tartó oktatás alatt Jim és John időnként Németországba utazott. Egyszerű feladatokat hajtottak végre, katonai információkat gyűjtöttek, és mellesleg tökéletesítették német nyelvtudásukat, amelynek alapjait szintén Szonya irányításával sajátították el.

1940 márciusában a Központ Szonyán keresztül rádiótáviratot küldött nekem. A Direktor értesített, hogy azon a héten Brüsszelből meg-

* *Alexander Foote:* Handbook for Spies. London 1949. 25. old.

látogat egy bizonyos „Kent". Elhozza a Központtal megszervezendő rádió-összeköttetéshez szükséges dokumentumokat. Ezenkívül átadja a Direktor utasításait munkánk egyes részleteire vonatkozóan, pénzt hoz Szonyának s munkatársainak és tartalékalapot az én csoportomnak.

Nagyon elégedett voltam, hogy közvetlen összeköttetésbe léphetünk a Központtal, nem kell terhelnünk Szonya rádióját, amelynek megvoltak a maga feladatai. Most már nem volt más hátra, mint megjavítani a tartalék készülékeket vagy összeszerelni az újat.

Az operatív munka szempontjából rendkívül fontos volt a Központtal való önálló kapcsolat. Ezenkívül letartóztatás esetén (ami bármikor megtörténhetett) a két adó-vevő közül az egyik üzemben maradna.

Az összekötő látogatására feltétlenül szükség volt. Az viszont természetesen nyugtalanított, hogy a Központ megadta Kentnek (és annak idején Szonyának) a valódi címemet. Ezt nagy meggondolatlanságnak tartottam. Ha már a háborús Európa nehéz közlekedési viszonyai miatt nem volt más mód arra, hogy eljuttassák hozzám a rejtjelet és egyebeket, legalább úgy szervezték volna meg, hogy valahol másutt találkozzam Kenttel, fölösleges volt felfedni kilétemet és címemet. Azonnal rádióüzenetet küldtem a Központnak, tiltakoztam az ellen, hogy a vezetőség bárkivel is közölje adataimat, és a lakásomon szervezzen találkozókat.

Úgy látszik, a Direktor jogosnak találta tiltakozásomat, mert a későbbiekben ilyen eset többé nem fordult elő.

Kent márciusban érkezett meg, már nem emlékszem, hányadikán. Előzetes telefonértesítés nélkül egyenesen a lakásomra jött.

A magas, szikár, szőke, elegánsan öltözött férfi fesztelenül, sőt kicsit leereszkedően viselkedett. Mozdulatai választékosak és kiszámítottan magabiztosak voltak. Amolyan világfi benyomását keltette.

– A Direktor megbízott, hogy látogassam meg Dórát – mondta a vendég.

A táviratban közölt utasítás szerint ezt kellett mondania.

– Ön Kent?

– Igen, munkában ez a nevem – felete. – Megkapta a Direktor rádióüzenetét?

Bólintottam. Ezzel az azonosítás befejeződött, a tárgyra tértünk.

– Megbíztak, hogy adjam át önnek a munkájához szükséges fontos anyagokat – mondta Kent. – Ezenkívül meg kell beszélnem önnel

az új, háborús helyzetből adódó szervezési kérdéseket. Ezért jöttem Brüsszelből. Megvallom, nem könnyű az út két határon keresztül! Vissza is ugyanúgy megyek. Dehát a parancs az parancs.

Franciául beszélt, de nagyon hibásan és igen erős akcentussal. Közben kotorászni kezdett nagy, krokodilbőr aktatáskájában.

– Itt vannak az önnek szánt anyagok. Először is a rejtjelkönyv. Ennek segítségével fogja rejtjelezni rádiótáviratait. A második a rádióösszeköttetés programja.

Szavait hallgatva, érdeklődéssel figyeltem ezt a mondhatnám önhitt embert. Furcsa, hosszú, keskeny lóarcát, ha valaki egyszer látja, nem felejti el. Hírszerző számára nagyon előnytelen.

– A rádiótáviratokat németül szerkessze meg – folytatta Kent, és kirakta az asztalra a rejtjelkönyvet és mellé néhány gépírásos papírlapot. – Az a fontos, hogy mielőbb összeszerelje az adóvevőt és kiképezze az embereket. Ez a Központ sürgős kérése. Vannak már rádiótávírászai? Nincsenek? Ez már baj. Igyekeznie kell az emberek kiképzésével. Értse meg, hogy a Siegfried- és a Maginot-vonalnál folyó „furcsa" háború, ahogy az újságok nevezik, előbb vagy utóbb véget ér. Olyan híreket kaptam, hogy tavasszal megindul a német támadás. Attól tartok, hogy a nyugati szövetségesek számára ez siralmasan végződik. És akkor már nem lehet tudni, hogy olyan ember, mint Hitler, tiszteletben tartja-e a szovjet–német megnemtámadási szerződést. Ne felejtse, hogy Lengyelországban az új szovjet határon jelentős német fegyveres erők állnak.

Józanul gondolkodik. Nehéz kizárni ezt a lehetőséget – gondoltam magamban. Kioktató hangneme azonban ingerelt. Láthatóan fontos személynek tartotta magát. Az ilyeneket nem szíveltem.

– Köszönöm a politikai felvilágosítást.

Kent gyorsan felém fordította hosszú arcát, egy pillanatra irónikus mosoly villant meg rajta, de komoly maradt.

– Ne vesztegessük az időt – jegyezte meg kimérten. – Igyekezzék figyelmesen meghallgatni, amit az utasítás szerint el kell modanom. A tájékoztatás után elbeszélgethetünk bármilyen témáról.

Nem szóltam semmit, és Kent magyarázni kezdte a bonyolult rejtjelezés fortélyait. Aztán lediktált néhány táviratot, amelyet a rejtjelkönyv segítségével gyakorlatképpen rejtjeleztem. Kent azt is elmondta, hogyan használjam a rádióadások programját.

– Később, amikor saját adóvevőik lesznek, a Központ közli majd a

hívójeleket, a hullámhosszokat, az adások időpontját. Az adók munkájában nem lehet semmiféle rendszer. Ellenkezőleg, az adás gyakoriságát és időpontját minél többször kell változtatni, ez a legjobb védekezés a bemérés ellen. Jó volna, ha a rádiótávirászok számára nem egy, hanem több lakás állna rendelkezésre. Ez is csökkentené a bemérés veszélyét. Ha van rá lehetőség, váltogassa a lakásokat, de szintén rendszer nélkül. Minél nagyobb a köd, annál jobb.

Kent nagyon részletesen és értelmesen oktatott. Igazán értett a dolgokhoz. Már több órája foglalkoztunk, elfáradtunk. A rejtjelgyakorlatok után Kent megkérdezte, menyi pénzt tudok adni neki. Csodálkozva meredtem rá, hiszen úgy értesítettek, hogy őtőle kapok pénzalapot. Ekkor bevallotta, hogy a kockázatos útra csak a legszükségesebb összeget merte magával hozni, abban bízott, hogy a visszautazásra tőlem kap pénzt. Én persze szűkös költségvetésemből csak keveset adhattam.

Vendégem elbúcsúzott, és gyorsvonattal Lausanne-ba utazott, ahol egy szállodában vett ki szobát, ott másnap este ismét találkoztunk. Kent elcipelt egy kabaréba, hogy igyunk egyet, beszélgessünk, ismerkedjünk meg közelebbről. Udvariatlan lett volna visszautasítani a meghívást, hiszen ez az ember nehéz, veszélyes útra vállalkozott, hogy segítsen, megtanítson egyre-másra, s végtére is, mint mondani szokás, fegyvertársak voltunk.

A kabarében, ahol hiányos öltözékű nők táncoltak, Kent igen otthonosan viselkedett. Sokat ivott, és elmondta, milyen nagy lábon él Brüsszelben. Eldicsekedett, hogy a pincéje tele van pezsgővel, s a készletet mindig kiegészíti. Bizonygatta, hogy ő egy majd fél Európát ellátó kereskedelmi cég vezetője, nem tehet mást. Viselnie kell a gazdag vállalkozó álarcát. Majd, hogy egyre ittasabb lett, olyan dolgokat fecsegett ki, amikről még velem sem lett volna szabad beszélnie. Amúgy is sejtettem, hogy nem egyszerű összekötő, hanem a belgiumi csoport vezetője, de ahhoz nem volt joga, hogy részleteket eláruljon a munkájáról.

Őszintén megvallva nagyon meglepődtem Kenten. Viselkedése elárulta, hogy könnyelmű ember. Ettől persze még lehetett nagyon találékony, ügyes, sőt virtuóz hírszerző.

Másnap visszautazott Brüsszelbe. Májusban pedig a németek szétverték a nyugati szövetségesek csapatait, megszállták Belgiumot, Hollandiát és Észak-Franciaországot.

Többé nem találkoztam Kenttel, mint ahogyan előzőleg sem, ellentétben azzal, amit Flick könyvében, mint sok minden mást, teljesen alaptalanul állít.* 1941 március–áprilisában megbízták ugyan, hogy ismét keressen fel halaszthatatlan ügyben, de a Központ hamarosan visszavonta az utasítást.

Mint a háború után a Nyugaton megjelent irodalomból megtudtam, a német elhárítás 1941 végén felfedezte és szétzúzta Kent brüsszeli csoportját, de Kentnek sikerült elrejtőznie és Franciaországba menekülnie. Végül a Gestapo ott is nyomára bukkant és elfogta.

Kent letartóztatása később súlyos csapást jelentett a svájci csoportnak, mert sokat tudott, és egyet-mást elárult a Gestapónak. Erre majd még visszatérek.

1940 júniusában Genfből hallhattuk az ágyúzást, amely a Rhône folyó völgyét védő Fort d'Écluse francia erőd katonáinak utolsó, egészen a fegyverszünetig tartó ellenállását kísérte. Ugyanakkor Olaszország is belépett a háborúba.

Mussolini, tüntetően ragaszkodva a szabályokhoz, a hadműveletek megindítása előtt 24 órával hadat üzent, ezzel is hangsúlyozva a különbséget maga és Hitler között, aki hadüzenet nélkül támadott.

Ugyancsak pontosan 24 óra múlva megjelentek a brit repülőgépek, amelyek Olaszország bombázására indultak. Útjuk Genf légiterén át vezetett, és a svájci polgárok kitódultak az erkélyekre, gyönyörködtek a nagy magasságban, harci rendben szálló sok száz bombázóban. Egyszerre csak szörnyű dolog történt, robbanások hallatszottak. Genfet bombázták. Sok kíváncsi ember a háza erkélyén halt meg. Mi történt? A brit pilóták (többségükben ausztráliaiak) azt a feladatot kapták, hogy bombázzák Como határmenti olasz várost, a német–olasz vasúti közlekedés fontos csomópontját. Como csakúgy, mint Genf, egy hosszú tó végében fekszik, és a tengerentúli pilóták, akik nem ismerték jól Európa földrajzát, eltévesztették a célt.

Számomra ennek az éjszakának igen fontos következményei voltak. Abban a hatemeletes házban, ahol az én lakásom volt, kizárólag külföldiek, a Népszövetség tisztviselői laktak. Még azon az éjszakán eltávoztak, jobban mondva elmenekültek nemcsak Genfből, hanem Svájcból is. Egyetlen lakója maradt ama háznak, ami a későbbiekben nagyon megkönnyítette a konspiratív munkát.

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 34–35. old.

Svájc helyzete két hatalmas ellenséges csoport között, jobban mondva mint egy sziget a fasiszta hatalmak kezében levő Európa közepén, mind labilisabbá vált; állandóan lavíroznia kellett, hogy megőrizhesse semlegességét és különösen, hogy ne adjon okot a területére való betörésre. Már maga az a tény, hogy az ország lakosságának 70 százaléka német anyanyelvű, elég indítóok lehetett volna, hogy a hitleristák bekebelezzék a nagynémet birodalomba.

Lépten-nyomon érezhető volt az országra nehezedő nyomás. Svájcon keresztül bonyolódott a német hadianyag és szén szállítása Olaszországba. Naponta kb. 150 vonat, mindegyike legalább 50–60 megrakott teherkocsival, gördült Svájcon át a déli szövetségeshez, írja J. Kimche*. Egyszer Chiasso svájci határállomáson magam is láttam, amint tízpercenként robogott át egy-egy német tehervonat.

Ugyanakkor a semleges Svájc átmenő útja lett az angol légierőnek. Minden éjjel hallottuk a motorok tompa dübörgését. A gazdasági helyzet napról napra rosszabbodott. Békeidőben Svájcban sokkal kifizetődőbb volt az állattenyésztés, mint a gabonatermesztés, ezért a termőföld java részét legelőnek használták, a gabonát pedig tengerentúli országokból hozták be. Most viszont megszűnt a gabonabehozatal, s a kérdés így állt: az ember vagy az állatok? 1941 tavaszán leölték csaknem az egész állatállományt, a legelőket pedig bevetették. Szigorú jegyrendszert vezettek be, a napi kenyérfejadag 225 gramm volt.

A németek Svájcot, az egyetlen semleges országot Európa szívében, amelyben még kivilágították az utcákat, az angolok „világítótornyának" nevezték, mert az angol légierő minden éjszaka az országon át repülve bombázta Németországot és Olaszországot. A németek követelésére be kellett vezetni az elsötétítést. Genfet csak a német fényszórók világították meg a város felett emelkedő, de már a megszállt francia területen álló Salève-hegyről.

A svájci nép, különösen német Svájcban, meglepően bátran tartotta magát ebben a rendkívül veszélyes bekerítésben; nyíltan kimutatta a fasiszta Németország iránti gyűlöletét. Német Svájcban az emberek tüntetően csak svájci dialektusban beszéltek, amely nagyon elüt az irodalmi némettől. Ha Bernben vagy Zürichben akadt dolgom, észrevettem, hogy a villamoson ellenségesen méregettek, mert irodalmi német nyelven kértem jegyet. Minthogy nem volt alkalmam megtanul-

* *J. Kimche:* Gerneral Guisans Zweifrontenkrieg. 82. old.

ni a svájci német dialektust, jobbnak láttam, ha Zürichben is franciául beszélek, annál is inkább, mert azt ott általában értik.

De nemcsak Svájc helyzete volt labilis, mindnyájunk helyzete bizonytalanná vált.

Szonya tudta, miért érkezett hozzám Kent, hiszen ő maga vette és fejtette meg a Központ táviratait. Nagyon lehangolta, hogy Kent nem hozott pénzt. A tartaléka bizonyára fogytán volt. A Montreux melletti villából – ahol, mint később megtudtam, ekkoriban lakott – átköltözött Genfbe, méghozzá igen közel az én lakásomhoz. Ez eléggé boszszantott, mert olyan kisvárosban, mint Genf, ahol egy-egy negyedben mindenkit ismernek, veszélyes volt találkoznunk egymás lakásán. A gyermekeivel és Johnnal érkezett, akihez nemrég ment férjhez. Mindenesetre még lehetősége nyílott arra, hogy elutazzék Svájcból, ahol a helyzet egyre kilátástalanabbá vált. 1940 júniusa, vagyis Franciaország kapitulációja után ugyanis Svájc teljesen a német–olasz fasiszta gyűrűbe került. Akkoriban ez a keserű vicc járta: Svájc a világ legnagyobb börtöne, amelyben négymillió ember él Hitler és Mussolini hadserege által teljesen elszigetelve a világ többi részétől. Csak egy szűk folyosó maradt a kerékpáros- és autóközlekedés számára Genf közelében, ahol ki lehetett jutni Franciaországnak a Pétain-kormány fennhatósága alatt álló, a németek által meg nem szállt övezetébe, onnan pedig Spanyolországon és Portugálián keresztül Angliába vagy Amerikába. Várható volt, hogy egy szép napon ezt a folyosót is lezárják, és Szonya egyre jobban idegeskedett a gyerekei miatt, félt a németektől, akik Genf szomszédságában, a svájci határon álltak. Komolyan készülődni kezdett, hogy Johnnal együtt elutazzék.

UTAZÁS JUGOSZLÁVIÁBA

Mint már említettem, a háború kitörése után csökkent a Geopress jövedelmezősége, és hamarosan csak annyi hasznot hozott, amiből eltarthattam családomat, de nem futotta belőle a szükséges információk beszerzésére.

Legújabb életrajzíróm, egy Drago Arsenijević névre hallgató jugoszláv fiatalember*, aki magát svájci újságírónak nevezi, most, har-

* *Drago Arsenijević:* Genève appelle Moscou. (Genf hívja Moszkvát.) Párizs 1969.

minc év múltán, egykori ismerőseim és munkatársaim közül mindenkit meginterjúvolt, akit Svájcban jelenleg elérhetett. Ez a szenzációt hajhászó, pletykákkal teli iromány nagyrészben csak a csoportunkról már korábban a Nyugaton megjelent könyvek ferdítéseit és hazugságait ismétli kritikátlanul. Kicsinyes és korlátolt valótlanságaira nem érdemes kitérnem, de az általa közölt rendőrségi dokumentumok és fényképek nyomán rekonstruálni lehet egyes, eddig csak a rendőrség előtt ismeretes tényeket. Könyve 14. oldalán Arsenijević maga is írja, hogy adatait a svájci rendőrségtől és elhárítástól kapta. A „mű" színvonalára jellemző például a szerző beszélgetése Jenny Gorobzoff kisasszonnyal, a Geopress egykori könyvelőnőjével, aki most, egy emberöltő után, állítólag csodálkozik, milyen kevés tiszta jövedelmet hozott a térképszolgálat* – pedig annak idején büszke volt arra, hogy könyvelése révén a részvénytársasági forma által biztosított fizetésem és az összes műszaki és egyéb kiadások levonása után igen kevés adó alá eső nyereséget mutatott ki. Könyvének ugyanazon oldalán a szerző nem kisebb képtelenséget állít, mint hogy rajzolóm néha 30 000 svájci frankra kiállított csekkeket látott volna nálam. Már csak a konspiratív munka miatt sem lettem volna olyan elővigyázatlan, hogy ilyen csekkeket mutogassak a nálam alkalmazásban levő, politikai tevékenységemről mit sem sejtő rajzolómnak. Mindenesetre, ha rendelkeztem volna ilyen összegekkel, nem kellett volna pénzhiánnyal küszködnöm, ami gyakran akadályozta csoportomat a Központ által elénk tűzött feladatok végrehajtásában. Ezenkívül legalitásomat is veszély fenyegette, mert a rendőrség sokkal jobban a körmére nézett a külföldieknek. Be kellett bizonyítanom a helyi hatóságoknak, hogy cégem rentábilis vagy legalábbis nem veszteséges, ami hála Gorobzoff kisasszony könyvelésének, sikerült is. Szonyának még nagyobbak voltak a pénzügyi nehézségei, minthogy már régen nem kapott átutalást.

A helyzet kritikussá vált.

Háborús időben a Központ számára rendkívül bonyolult feladat volt a mi finanszírozásunk. Először Kenttel próbálkoztak, de mint láttuk, még ez a találékony ember sem merte áthozni a határon a nekünk szánt összeget. Vámvizsgálatkor letartóztathatták volna valutacsempészésért. Rendkívül ésszerűtlen, hogy egy fontos hírszerző csoport vezetője „valutázásért" kerüljön börtönbe.

* Ugyanott, 32. old.

Természetesen átutalhatták volna a pénzt bankon keresztül, de gyanút keltett volna, ha nagyobb összegek érkeznek a számlámra. Kerülő utat kellett keresni. Ehhez pedig időre volt szükség.

Foote azt írta könyvében erről a szituációról, hogy abból a pénzből éltem, amit a svájci Kommunista Párttól kaptam*, ez azonban szemenszedett hazugság. Éppen ilyen hazugság Arsenijević állítása a Kommunista Párttal való kapcsolatomról, hiszen a szovjet hírszerzés egyik legfontosabb elve, hogy ne legyen semmilyen kapcsolata a kommunista párttal. Ráadásul a kis taglétszámú, illegális svájci Kommunista Párt akkoriban bizonyára jelentéktelen anyagi eszközökkel rendelkezett.

A Központ tudta, milyen nehéz helyzetben vagyunk, és az egyetlen lehetséges megoldást ajánlotta. A Direktor rádión közölte, hogy külön futárral juttathatnak nekünk pénzt. De minthogy elképzelhetetlen, hogy bejusson a német–olasz csapatok által körülvett Svájcba, találkozzam a futárral valahol külföldön. Előbb a franciaországi Vichyre gondoltak, de amikor bementem a genfi francia konzulátusra, és megláttam, milyen kérdőíveket kell kitöltenem, rájöttem, hogy ez a konzulátus tulajdonképpen a Gestapo fiókja. Ezt nyomban jelentettem a Központnak, s közöltem, hogy ez az utazás nagyon kockázatos lenne, igen valószínű a lebukás. Ekkor azt javasolták, szervezzük meg a találkozót Jugoszláviában vagy Bulgáriában, amelyet még nem szálltak meg a németek.

Latolgatva a lehetőségeket, közöltem a Direktorral, hogy Jugoszláviába valószínűleg sikerül eljutnom. A Központ megadta Belgrádban a találkozás helyét, a jelszót és a futár ismertető jeleit. Az összekötő átad nekem pénzt, egy mikrofényképezőgépet, titkos íráshoz szükséges új vegyianyagot és használati utasítását.

Svájcból akkoriban nagyon nehéz volt eljutni Jugoszláviába, csak vonattal mehettem Ausztrián vagy Olaszországon keresztül. A hitleristák által bekebelezett Ausztriáról természetesen szó sem lehetett, egyetlen esélyem volt, ha olaszországi átutazó vízumot szerzek. Ez nem volt egyszerű, mert Mussolini kormánya már hadiállapotban volt a nyugati szövetségesekkel, és külföldinek nem szívesen adtak vízumot.

Tervem mégis sikerült. Egy magas rangú személyhez, Suvichhoz, az

* *A. Foote:* Handbook for Spies. 782. old.

olasz külügyminisztérium államtitkárához fordultam, akit rendszeresen elláttam sajtóirodám térképeivel, s megírtam, hogy családi ügyben feleségemmel együtt Magyarországra kell utaznom. Suvich külön engedélyt adott. A vízumok megszerzését az is megkönnyítette, hogy egy Olaszországgal szövetséges ország állampolgárai voltunk.

Így 1940 októberében kockázatos utazásra kellett indulnom, amely hasonlított Kent útjához. Csakhogy ezúttal a találkozóra én magam mentem el.

A gyerekeket az anyósom gondjaira bíztuk, s Helenevel nekivágtunk e különleges útnak. Lausanne-ból Belgrádba közvetlen összeköttetés volt a kényelmes Simplon-expresszel. Éjfélkor szálltunk fel a vonatra, és akaratlanul is felmerült bennünk a gondolat, milyen meglepetések várnak ránk.

Számunkra persze nem volt újdonság az ilyen utazás. Az illegális munka sok mindenre megtanított bennünket. Ezúttal teljesen legálisan, igazi útlevéllel és hamisítatlan olasz engedéllyel indultunk el. Visszaemlékezéseim során már felelevenítettem néhány kalandos utazásomat. Ilyen váratlan epizódokban bővelkedett például egyik utazásom Párizsból Moszkvába, 1934 elején. Meghívást kaptam, hogy vegyek részt a Nagy Szovjet Világatlasz előkészítő munkálataiban. Minthogy Németországban már a fasiszták voltak hatalmon, csak hosszú kerülőúton – Svájcon, Ausztrián, Csehszlovákián, Lengyelországon, Litvánián és Lettországon keresztül – lehetett eljutni Moszkvába. Az átutazó vízumokon kívül észt beutazó vízumot szereztem, mert az én magyar útlevelembe nem üthettek be szovjet vízumot. Ha ugyanis ilyem vízummal nyújtottam volna be a magyar konzulátuson meghosszabbításra útlevelemet, bevonták volna. Ezért kellett az utazás végcéljaként Észtországot feltüntetni, hiszen az akkori magyar útlevelekben szerepelt ez a figyelmeztetés: „Érvényes valamennyi európai országra, kivéve Oroszországot" (a fasiszta Magyarország számára a Szovjetunió elnevezés nem létezett). A szovjet vízumot külön papíron kaptam, hogy „Oroszországnak" nyoma se legyen az útlevélben. Tehát úgy tettem, mintha Észtországba utaznék, de Daugavpils (Dvinszk) lett állomáson megváltoztattam útirányomat. Egy napig várakoztam ebben a csendes, hóborította, vidéki városban, majd felszálltam a Bigoszovo szovjet határállomás felé tartó vonatra. Amíg azonban idáig eljutottam, átéltem néhány eseményt. Az elsőt még Párizsban. Úgy terveztem, hogy február 6-án az esti vonat-

tal utazom Svájcba, s találkozót beszéltem meg az Inpress egyik munkatársával, aki a vasúti jegyet hozta nekem. Ültem a megbeszélt kávéházban, amikor hirtelen nagy tömeg zúdult be, kiszórta az utcára az asztalokat, fogasokat, s ezekből meg kövekből barikádokat kezdett építeni; ez volt a tűzkeresztesek emlékezetes fasiszta puccskísérletének kezdete. A rendőrkordonokon keresztül nagynehezen eljutottam a pályaudvarra. Néhány napig Svájcban maradtam, az ügyeimet intéztem, és február 11-én érkeztem Bécsbe. Másnap a Mariahilferstrassén levő szállodám előtt teljes fegyverzetben masíroztak a Heimwehr fasiszta alakulatai, puskalövések, majd ágyúlövések hallatszottak. Belecsöppentem az osztrák munkásoknak a reakciós Dollfuss-kormány elleni „februári felkelésébe". Csak nagy késéssel utazhattam el a városból, ahol napokon át elkeseredett harc tombolt. Végre megérkeztem Moszkvába, ahol Mihail Kolcov barátom lakásán, mindjárt megérkezésem napján elvesztettem az eszméletemet, s csak három nap múlva, a Kreml kórházában tértem magamhoz. Kiderült, hogy skarlátot kaptam. (Később megtudtam, hogy párizsi szomszédunk kisfiától szereztem, aki nyomban elutazásom után betegedett meg). Hat hétig nyomtam az ágyat Moszkvában.

Már április volt, amikor nagy nehézségek után visszatértem Franciaországba (hiszen amíg betegen feküdtem, minden vízumom lejárt, Moszkvában pedig nem hosszabbíthattam meg őket). A feleségem azzal a kellemetlen hírrel fogadott, hogy távollétemben a családommal együtt kiutasítottak Franciaországból. Erre azért került sor, mert még 1933-ban, amikor a német fasizmus elől menekülők tömegesen elárasztották Franciaországot, a jobboldali körök (bizonyára a hitleristák sugallatára) követelték a parlamentben, hogy Franciaország területét „tisztítsák" meg a fölösleges, vagyis a politikailag megbízhatatlan, Franciaország számára gazdasági hasznot nem hajtó külföldiektől. Én is erre a listára kerultem, és a feleségem március 15-én megkapta a felszólítást, hogy február 15-ig (!) hagyjuk el Franciaországot. Feleségem azt a tanácsot kapta, hogy kérjen segítséget Longuet szocialista ügyvédtől, aki mellesleg Marx Károly unokája volt. Longuet elzárkózott, mert nem látott a dologban „politikát". Ekkor a francia közéletben jártas barátaink felhívták az ügyre Gaston Bergerynek, a befolyásos baloldali politikusnak (egy időben Kraszin szovjet külkereskedelemügyi népbiztos lánya volt a felesége) a figyelmét, aki ráadásul lakhelyünk, Seine-et-Oise megye parlamenti képviselője volt, s így

formailag sem tűnt fel, hogy éppen hozzá fordultak ügyünkben. Bergery a következő módszert eszelte ki: – Madame – mondta a feleségemnek –, elmegyünk Albert Sarraut belügyminiszterhez. Ön csinos, elegáns asszony, a miniszter pedig nagy hódolója a szépnemnek, ráadásul van egy gyenge pontja (ez nagy hiba ezen a poszton), nem tudja elviselni, ha szép nők könnyeznek. Mint az ön ügyvédje, természetesen én beszélek majd vele, ön csak hallgasson, és ha jelt adok, zokogjon. – Az egész jelenet úgy folyt le, mintha jó rendező állította volna be. Amikor a Beauvau téren álló minisztérium aranyozott kapuján beléptek, a feleségem már olyan izgatott volt, hogy nem esett nehezére a kellő pillanatban elsírnia magát. A miniszter ideges lett, és győzködni kezdte a feleségemet: – Madame, az istenért, ne sírjon. Nem olyan nehéz ügy, elrendezzük. – És amikor egy hónap múlva megérkeztem, már valóban minden elrendeződött, tartózkodási engedélyünket meghosszabbították, sőt azáltal, hogy ilyen pártfogónk volt, a helybeli rendőrségnél nagyot nőtt a tekintélyünk. (Mint ismeretes, Bergery később egészen jobboldali lett, és Pétain fasiszta kormányának nagykövete volt a háború alatt Törökországban.)

A hosszú emigráns élet évei alatt nem kevés hasonló történetről beszélhetnék, amelyeknek néha humoros mellékíze volt, néha viszont siralmasan is végződhettek volna.

Mindazok után, amit Lenéről elmondtam, magától értetődött, hogy amikor Belgrádba kellett utaznom, Lene, akkor már két gyermek anyja, habozás nélkül velem tartott. Így még jobban kihangsúlyoztuk az utazás családi jellegét.

Az expressz, amelyen utaztunk, midössze egy hálókocsiból, egy étkező- és egy postakocsiból állt. Nagy meglepetéssel tapasztaltuk, hogy nem volt más utas a vonaton. Úgy látszik, az olaszok csak rendkívüli esetben adtak engedélyt, s ezen a napon rajtunk kívül senki sem részesült ebben a kedvezményben.

Egyedül vettük tehát birtokba az egész hálókocsit. Ennél jobbat el sem képzelhettünk volna. Az étkezőkocsi szakácsa előzékenyen megérdeklődte, mit és mikor akarunk enni, s figyelmeztetett, hogy kávét még svájci területen rendeljünk, mert a szövetségesek blokádja miatt Olaszországban hiánycikk a kávé, ami mellesleg mondva, minthogy az olaszok közismerten nagy kávéfogyasztók, rendkívül nagy megpróbáltatás volt számukra (tréfásan az a mondás járta, hogy egy kiló kávéért maga az olasz király is megvásárolható). Ez a kényelem azon-

ban nem sokáig tartott. Amikor a vonat kiért a világ leghosszabb alagútjából, a Simplon-alagútból, az olasz határállomáson, Domodossolában a fasiszta milícia egész osztaga tódult be a kocsiba, és a velünk szomszédos fülkékben telepedett le. Egész Észak-Olaszországon végigkísértek a feketeingesek. Amikor Milánóban leszálltam, hogy újságot vegyek, valamennyien leugráltak utánam, viszont egész úton egy szót sem szóltak hozzánk. Ezzel a néma kísérettel utaztunk a jugoszláv határig. Ha tudták volna, kit kísértek ily tapintatosan!

Egyébként saját szememmel győződtem meg róla, hogy a milánói pályaudvar teljesen sértetlen volt, noha az angolok már többször hírül adták lebombázását. Ugyancsak sértetlenül álltak a kőolajraktárak Velence mellett, Mestrében, amelyeket állítólag szintén rég megsemmisítettek.

Simán eljutottunk Belgrádig. Természetesen nem szándékoztunk folytatni utunkat Magyarország felé.

A Direktor rádiógramjában az állt, hogy menjek el Belgrád egyik terére, a Vrangel-kápolnához; ezt a hasonnevű fehérgárdista tengernagy építtette, aki a húszas években itt élt emigrációban. A kápolna mellett találkozom az összekötővel. Legyen a kezemben egy „Journal de Genève", az összekötő kezében pedig egy bolgár napilapot, a „Dnesz"-t fogom látni.

Valamilyen félreértés történt, mert a Vrangel-kápolnát már rég lebontották, csak a helye volt meg. A Központ összekötője a kitűzött időpontban nem jelent meg a találkozón. Természetesen vártam. Bosszantó és ostoba dolog lett volna üres kézzel visszatérnem ilyen bonyolult utazás után, no meg a pénzre is rendkívül nagy szükségünk volt.

A Szrbszki Král (Szerb király) szállóban szálltunk meg. (1941 áprilisában a Jugoszlávia elleni első német légitámadáskor az első bomba lerombolta ezt a szállodát.) Sétálgattunk a városban; visszatérve magyar zászlót pillantottunk meg a szállodánkon.

Eszembe jutott, amikor 1932-ben a finn Aero Osake Yhtiő légiközlekedési vállalat megbízásából repülőtérképek készítésének ügyében Stockholmból a finn Turkuba és Észtország fővárosába, Tallinnba érkeztem, mindkét városban a rokon finn-ugor Magyarországból származó vendég – személyem – tiszteletére felvonták szállodámon a magyar zászlót. Ezúttal azonban a magyar zászló természetesen nem lehetett velem kapcsolatban. Kérdésemre a pincér elmondta, hogy a szál-

lodában lakik Csáky gróf, magyar kulugyminiszter, aki ezekben a napokban írta alá a Jugoszláviával kotott „orok barátsági" szerződést (Ez az orok barátság pontosan fél évig tartott, Jugoszlávia lerohanásában 1941 áprilisában a németek oldalán a fasiszta Magyarország is részt vett.)

Egy másik zászló is nagy nyugtalanságot keltett bennunk Belgrádban. Amikor érkezésunk másnapján a napsugár felébresztett bennunket, az ablakon kitekintve óriási horogkeresztes német zászlót pillantottunk meg. Mi történt? A németek az éjszaka elfoglalták Jugoszláviát? Kiderult, hogy a Száva meredek partján álló szálloda ablakai a túlparti síkon fekvő Zimonyra néztek, s ott volt a beszarábiai németek tábora, akiket akkor áttelepítettek Németországba. Hatalmas szekereken érkeztek, és a Belgrádban székelő német fogadó bizottság a Dunán hajón kuldte tovább őket Németországba. A bizottság pedig a kozismert nácí szemtelenséggel és a jobboldali beállítottságú Stojadinović-kormány engedélyével nyomban kitúzte a táborra a fasiszta zászlót, amely az első pillanatban nagyon megijesztett bennunket. Egyébként az egész városban robogtak a fasiszták teherautói és személykocsijai, kihívóan kozszemlére téve a fasiszta jelvényt, ingerelve a helyi lakosságot

Telt-múlt az idő, mindennap elmentem a találkozóra, a Kozpont osszekotője azonban nem jelent meg. Már kezdtem feladni a reményt Hogy valamivel agyonussuk a kínosan lassan múló időt, feleségemmel beiratkoztunk egy kolcsonkonyvtárba, és reggeltől estig olvasva azzal nyugtattuk magunkat, hogy bizonyára kozbejott valami, azért késik a futár. Korulbelul két hét múlva a megbeszélt helyen és időben megjelent egy férfi, aki nyilvánvalóan keresett valakit. Hamarosan kiderult, hogy valóban a Kozpont megbízottja.

Az osszekotő átadott egy nagyobb osszeget, egy mikrofényképezőgépet, titkos íráshoz szukséges port és használati utasítást. A fényképezőgépet visszaadtam, mert aligha sikerult volna átcsempésznem a határon, no meg nem is volt nagy szukségem rá.

A port és a használati utasítást persze szintén megtalálhatták volna. Feleségem segített ki. Sűrű szőke hajába rejtette, amelyben egyáltalán nem lehetett észrevenni.

Ugyanazon az útvonalon tértunk haza, amerre jottunk, s megint végigkísért bennunket a vonaton az olasz fasiszták osztaga.

A belgrádi utazás eléggé kockázatos vállalkozás volt ugyan, de lehetővé tette, hogy kiterjesszük a munkánkat, Szonya pedig visszatérésünk után hamarosan elhagyta Svájcot.

EDUARD, MAUD ÉS JIM

A hírszerző mint harcos semmit sem ér, ha nincs jól megszervezett kapcsolata a vezetéssel. Ebben az esetben nem tud hasznot hajtani hazájának, és nem jelent különösebb veszélyt az ellenség számára, még ha ismeri is titkait.

Még 1940 nyarán, belgrádi utam előtt sikerült olyan embert találnom, aki a lehető legalkalmasabb volt a kapcsolat megteremtésére. Szakmáját tekintve rádiótechnikus volt, Párizsban tanult. Gefben rádióüzlete volt, s az üzlet mellett javítóműhelyt rendezett be.

Gondos ellenőrzés után arra a következtetésre jutottam, hogy Edmond Hamelre – így hívták a rádiótechnikust – rábízhatok olyan fontos dolgot, mint amilyen a rádiókapcsolat. Az azonos eszmei meggyőződés hozott össze bennünket. Edmond antifasiszta, baloldali szocialista politikai nézeteket vallott. Nyomban vállalta az együttműködést, noha figyelmeztettem az esetleges súlyos következményekre.

Az alacsony, sovány, jelentéktelen külsejű embert senki nem nézte volna merésznek. De fegyelmezett, megbízható munkatársnak bizonyult, s ráadásul kitűnően értett a rádiótechnikához.

Olga, Edmond Hamel felesége, külsőleg homlokegyenest ellentéte volt férjének. Szegényparaszt családból származott, nagy és erős keze tanúskodott arról, hogy már ifjú korától hozzászokott a nehéz fizikai munkához. A magas, jó alakú, szimpatikus Olga energikus, egyenes ember volt. Az ő vállán nyugodott az egész háztartás és az üzlet kereskedelmi része. Voltaképpen ő volt a családfő.

Szülei az orosz emigránsok iránti rokonszenvből adták neki az orosz Olga nevet. Ezek az oroszok az 1905. évi forradalom után menekültek Svájcba, s Olga szülei összebarátkoztak velük. A szülők rokonszenvét lányuk is örökölte. Az egyszerű családban nevelkedett asszony osztotta férje baloldali meggyőződését, s a Szovjetunióban a dolgozó emberiség eszményképét látta. Ezért férjével együtt őt is felkértem munkára. Olga bátran vállalta, s amikor körülbelül fél év múlva a rádióinformáció anyaga nagyon megnövekedett, és szükség volt még

egy rádiósra, ő is megtanulta a morzeábécét. Természetes tudásszomja és találékonysága révén kitűnő rádiós lett. Gyorsan, hibátlanul dolgozott a távírókulccsal. Bármilyen furcsa, a szakember Edmond nem tudta felvenni vele a versenyt.

A Hamel házaspár a genfi munkásnegyed, Plainpalais egyik főutcájában, a rue de Carouge 26. számú házában lakott. Az üzlet és a műhely a földszinten volt, ahonnan falépcsőn lehetett feljutni az első emeletre, a lakásba. Ha felkerestem őket, rendszerint ezt a bejáratot vettem igénybe.

Edmond és Olga engem Albert néven ismertek. Másik fedőnevemet, Dórát csak a Központ tudta. A Direktorral Dóra néven tartottam a kapcsolatot. A rádiósok ezt nem sejtették, igazi nevemet és lakcímemet természetesen senkinek sem árultam el. A Központtal váltott üzenetekben Edmondot „Eduard"-nak, Olgát pedig „Maud"-nak neveztem.

Edmondnak, kitűnő szakember lévén, nem került különösebb fáradságába, hogy megkonstruáljon és összeszereljen egy új rádiót, amilyent üzletben nem lehetett beszerezni, mert a háborús törvények szigorúan megtiltották az ilyen áruk forgalomba hozatalát.

1940 augusztusában Edmond, később pedig Olga hozzáfogott a morzeábécé tanulásához, gyakorolt a távíróbillentyűvel. A Direktor utasítására az oktatást Szonya vállalta, aki ettől fogva a maga készülékét is Edmond üzletében helyezte el. Találtak egy elég jó rejtekhelyet is, ahová használat után elzárták a készüléket. Szonyának segített John és Jim, akik addigra jól megtanulták a rádiózást. Felváltva gyakoroltatták Edmondot és Olgát, és a megbeszélt időpontokban, többnyire éjjel, fogták a Központ hívójelét.

Késő este tanultak és dolgoztak, amikor az üzletet már bezárták. Az ablakokat elfüggönyözték, a külső ajtót kulcsra zárták. Kívülről úgy látszott, hogy a műhelyben senki sincs. A mieink viszont a hátsó bejáraton jutottak be ezzel a jelszóval: „Weber úrtól üdvözlet a Hamel családnak."

Noha Szonya, John és Jim soha nem együtt, hanem külön-külön jöttek Hamelékhez, konspirációs okokból mégsem volt egészen helyes, hogy három hírszerző látogatta a lakást. De nem tudtunk okosabbat kitalálni. Amikor az oktatás befejeződött – addigra már a tartalék rádió is elkészült –, a rádiósokat elkülönítettem egymástól.

Szonya elutazása után John a Központ kérésére még Genfben maradt, hogy befejezze Olga és Edmond oktatását.

Nem sokkal elutazása előtt mutatott be Szonya Alexander Footenak (Jimnek) Albert néven. A Direktor döntése alapján Jim Svájcban maradt, és rádiósként csoportomhoz került. Eddig a találkozásig Jim semmit nem tudott rólam, s azután sem ismerte a nevemet, foglalkozásomat, a lakáscímemet. Én viszont Szonya elbeszéléséből meglehetősen tiszta képet alkothattam erről az angolról. Szonya genfi lakásán ismerkedtünk meg. Alexander Foote elég vegyes benyomást tett rám. Kétségkívül jó eszű és erős akaratú ember volt. Kedvelte a humort, maga is szívesen élt vele, sőt néha ironizált is. A kék szemű, mindig simára borotvált, magas, vállas, erőteljes férfi betegesen sápadt volt, ez a sápadtság valamilyen rejtett betegségről tanúskodott.

Nem volt iskolázott ember, szakmával sem rendelkezett. Egy keveset tudott németül, franciául már jobban, de nagyon elnyújtotta a szavakat, mintha dadogott volna.

Legjobban az lepett meg, hogy nem volt semmilyen politikai képzettsége. Ez a műszaki vagy gazdasági természetű kérdések megoldásában találékony ember nehezen igazodott el a bonyolult nemzetközi helyzetben, a munkásmozgalomról pedig valószínűleg csak ködös fogalmai voltak. Egy példát említek: 1942. november 7-én, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 25. évfordulóján egy üveg pezsgővel állítottam be lausanne-i lakására, hogy megünnepeljük ezt a napot. Igyunk az ünnep tiszteletére, mondtam neki, mire ő kérdőn nézett rám. Kiderült, hogy egyáltalán nem tudta, mi ez a nap, mit jelent nekünk és az egész emberiségnek.

Nem sokkal Szonya elutazása után az alábbi utasítást kaptam a Direktortól: Jim költözzék át Lausanne-ba, és ott helyezze üzembe Szonya készülékét, John maradjon Genfben, onnan tartsa a kapcsolatot a Központtal.

A Központ határozata ésszerű és időszerű volt. Edmond megszerezte az alkatrészeket, s elég nagy teljesítményű adó-vevőt szerelt össze. A készülék jól működött. Ezen John tartotta a kapcsolatot Moszkvával. Most két rádiónk volt. A bemérés lehetőségére számítva nem lett volna célszerű, ha mindkét készüléket Genfben hagyjuk.

Jim Lausanne-ba költözött, ahol talált is megfelelő lakást, és Vaud kantonban, amelynek területén Lausanne fekszik, megszerezte a tartózkodási engedélyt. Ezután átvitte Lausanne-ba rádiókészülékét.

1941 márciusában Jim stabil összeköttetést teremtett a Központtal. Erről Johnon keresztül értesített, mert – mint már említettem –, nem

tudta, hol lakom. Később, amikor a körülmények szükségessé tették, találkoztunk egymással. Lausanne-i címét és telefonszámát szintén Johntól tudtam meg, akivel néha-néha találkoztam Hamelék üzletében.

Jim tehetséges tanítványa volt Szonyának, kitűnő rádiós lett. Rendkívüli munkabírású ember lévén, nagyszámú táviratot lekopogott egy éjszaka. Az információk szövegét Johnnal küldtem el hozzá, amíg az utóbbi el nem utazott Svájcból. Később én találkoztam vele és adtam át a rejtjeles szöveget, vagy a feleségemet küldtem el hozzá Lausanne-ba, ő volt az összekötő „Maria" fedőnévvel.

1941 tavaszára a nagy szorgalommal tanuló Edmond és Olga jó szakemberekké váltak, John befejezettnek tekintette az oktatást és elutazott Svájcból.

Így tehát még mielőtt a hitleristák megtámadták a Szovjetuniót, rendelkezésemre állt két adó-vevő és három kiképzett rádiótávirász.

SISSY

Az élet nem fukarkodik meglepetésekkel.

Egyik alkalommal a feleségem nagyon felindultan tért haza. A városban járt, holmi háztartási bevásárlásokat intézett.

– Képzeld, Alex – újságolta –, az imént találkoztam egyik régi ismerősömmel, németországi kolléganőmmel. – Feleségem arca kissé zavart és gondterhelt volt. – Nem tudom, jó-e ez a találkozás vagy rossz. Inkább rossz. Nagyon jól ismer engem. Amikor Berlinben a Központi Bizottság agitációs és propaganda osztályán dolgoztam, még a hitlerista puccs előtt, ő is ott volt mint gyorsírónő. Esthert most férje után Bösendorfernek hívják (nevezzük így. – *R. S.*).

A feleségem kérdőn nézett rám.

– Elképzelheted, milyen volt ez a találkozás. Annak idején ő is emigrált Németországból, és itt, Genfben telepedett le. Férjhez ment, de olyasmit mondott, hogy elvált. Ezt nem egészen értettem. Szerintem kár, hogy találkoztunk. Mi a véleményed?

– Bizony kár. Hiszen Esther engem is ismer. Kellemetlenségeket okozhat nekünk. Nem kellett volna észrevenned.

– Lehetetlen volt. Tudod, hogy elég körültekintő vagyok, de valósággal egymásba botlottunk. Az egyik kávéházban süteményt vásá-

roltam, és ekkor lépett be Esther. Persze rögtön megismert, és a nyakamba ugrott. Szerinted mit tehettem volna?

– Természetesen jobb lett volna, ha ez nem történik meg. De remélem, nem hívtad meg hozzánk!

– Nem, de bármilyen furcsa, ő sem hívott meg. Vagyis mondott valami ilyesmit, de nagyon tétován, és még a címét is elfelejtette megadni. Egyébként nagyon sietett valahová.

– Nos, meg kell gondolni, hogyan viselkedjünk ezzel a régi ismerősöddel, hiszen bármikor újra találkozhattok.

Ámde nem kellett törnünk a fejünket. Egész váratlanul minden sokkal egyszerűbben alakult.

Az egyik májusi napon meglepő távirat érkezett a Központtól. Utasítottak, hogy haladéktalanul vegyem fel a kapcsolatot Esther Bösendorferrel, aki Genfben lakik. Jelszóval keressem fel, és vegyem át csoportjának vezetését.

Ez nagyon különös volt, de a parancsot végre kell hajtani, akár tetszik, akár nem. Nekem az volt a véleményem, hogy nem érdemes csoportunkat túlságosan felduzzasztani, újabb csoportokkal kiegészíteni, mert az egyes csoportok szigorú elkülönítése sokkal jobban megfelel a konspiráció szabályainak. Azt is hátrányosnak tartottam, hogy Esther Bösendorfer túlságosan sokat tudott rólam és feleségemről. Ráadásul közölnöm kell vele a címünket, olykor meg kell hívni hozzánk, végtére is régóta ismerjük egymást pártvonalon. Eddig azonban Kolján, Szonyán és Kenten kívül senki sem tudta, hol lakom.

Bösendorfer telefonszámát megtaláltam a telefonkönyvben, felhívtam, és feleségemmel együtt egy este meglátogattam. A tágas lakás egy öreg bérház első emeletén volt. Megtermett, teltkarcsú nő nyitott ajtót. A feleségemet megpillantva, örömmel megölelte, kézenfogva bevezette az előszobába.

– Gyertek csak, gyertek. Akkor, a kávéházban elfelejtettem megmondani a címemet! Ő pedig, ha jól látom, a férjed, Alex!

A háziasszony bevezetett az egyik szobába.

– Mindkettőtök számára meglepetésem van! – mondta menetközben. – Mindjárt nagyot néztek.

Igen, újabb meglepetés várt ránk. A sors útjai valóban kifürkészhetetlenek!

A szalonból ötven év körüli, magas, szőke férfi jött elénk. Impozáns alakja, világoskék szeme, hátrafésült haja valahonnan ismerős

volt. Szótlanul, mosolyogva nézett hol rám, hol a feleségemre. De hiszen ez Paul Böttcher! Az a Böttcher, aki olyan baráti segítséget nyújtott nekünk, amikor elhatároztuk, hogy összeházasodunk.

Később, a vacsoránál felelevenítettük ezt a régi, fiatalkori históriát. A húszas évek elején történt. Lenével Lipcsében éltünk, s arra készültünk, hogy hivatalosan házasságot kössünk. Ám ez nem ment simán, az akkori magyar törvények értelmében ugyanis csak huszonnégy éves korban érte el egy férfi a nagykorúságot. Én viszont csak a huszonharmadik évemet töltöttem be, tehát mint magyar állampolgár szülői vagy hatósági engedély nélkül nem köthettem házasságot. Minthogy azonban Németországban éltünk, a helyi hatóságok kivételesen engedélyezhették a házasságkötést. Paul Böttcher akkor magas állást töltött be Drezdában, a szászországi munkáskormány állami kancelláriájának főnöke (afféle belügyminiszter) volt. Ajánlást kaptam hozzá, és Böttcher kiadta nekünk a „diszpenzációt", a hivatalos házasságkötési engedélyt.

Paul Böttcher a húszas évek elején lépett be a Német Kommunista Pártba. Az első világháborúig baloldali szociáldemokrata nyomdász – szedő – volt, forradalmi propagandamunkájáért üldözésekben volt része. Mint kommunista aktívan dolgozott a pártban, tagja volt a Központi Bizottságnak, a szászországi Landtagnak (parlamentnek), amelynek kommunista frakciója elnökévé választotta. Később azonban, a frakcióharc idején kilépett a Német Kommunista Pártból. A fasiszta diktatúra megteremtésekor emigrált Németországból.

Svájcban találkozott Esther Bösendorferrel, akit már korábban ismert, összebarátkoztak, majd összeköltöztek. Böttcher voltaképpen illegalitásban élt, mert nem volt tartózkodási engedélye, így aztán sehol sem tudott elhelyezkedni. Úgy keresett némi pénzt, hogy álnéven cikkeket írt újságokba.

Beszélgetés közben kiderült, hogy Paul Böttcher régóta tudta, hogy családommal Genfbe költöztem és a Geopress igazgatója vagyok. Esther Bösendorfer persze szintén tudott erről. Nem mondhatnám, hogy kellemesen érintett ez az újság, de szerencsére, magamfajta emberek, megbízható elvtársak voltak, sőt ugyanolyan munkát végeztek, mint mi. Ez változtatott a helyzeten.

Esther Lengyelországban született, de szüleivel még gyermekkorában Németországba került, s ott élt Hitler hatalomra jutásáig.

A svájci állampolgárság lehetővé tette, hogy Esther elhelyezkedjék a

Genfben székelő Nemzetkozi Munkaugyi Hivatalnál, ahol francia és német nyelvtudását felhasználva gépírónőként dolgozott. Hivatalos munkájával osszekapcsolódott hírszerző munkája. A Központban „Sissy" volt Esther Bosendorfer fedőneve.

Kis csoportot vezetett, amely Németország hadigazdaságára vonatkozó információk gyűjtésével foglalkozott. A hadműveletek megindulásával a rendszeres kapcsolat a Kozponttal megszakadt, s a csoport tevékenységét egy időre felfuggesztették.

Ha az olvasó hű képet akar kialakítani a szovjet hírszerzés svájci csoportjának tevékenységéről, vegye figyelembe azokat a kulonleges korulményeket, amelyek kozott ott működtunk. Ezekről a sajátos korulményekről már szó esett az Urickijjal folytatott beszélgetésem ismertetésében. De szukségesnek tartom, hogy erre most visszatérjek, és egyszer s mindenkorra megcáfoljam a nyugati „történészek" kulonböző ferdítéseit és hamisításait, amelyekkel sajtójukban mindmáig igyekeztek nevemet és munkatársaim nevét beszennyezni, s ezáltal konspiratív antifasiszta tevékenységunk jellegét eltorzítani.

Csoportomat, akárcsak Szonya és Sissy csoportjait, a munkatársak biztonsága és a béke ugye számára oly fontos kuldetésuk céljából hozták létre Svájcban s nem a hitleri Németország teruletén. A munka még a háború előtt elkezdődott, és csakis a támadó országok ellen irányult. Európa más országairól hírszerzési anyagot nem gyűjtottunk, ilyen feladatot nem is kaptunk. Ez kulonosen vonatkozik a semleges Svájcra, kivéve természetesen az olyan információkat, amelyek valamilyen formában kapcsolatban voltak a német agresszióval.

A hírszerzés számára valószínűleg hasznosabb lett volna ezeket a hírszerző csoportokat kozvetlenul a hitleri birodalom teruletére telepíteni, mint ahogy működtek is szovjet hírszerzők Németországban, és onnan továbbítottak Moszkvába értékes információkat. De csak olyan emberekről lehetett szó, akiket a nácı titkosszolgálat semmivel sem gyanúsíthatott. Ezt nem lehetett elmondani sem rólam, sem Lenéról vagy Szonyáról, Sissyről vagy Bottcherről. Bennunket mint azelőtt a Német Kommunista Párt tagjait jól ismert a Gestapo. Illegalitásban nem sokáig maradhattunk volna, hasznos munkát tehát csak Németorszag határain kívul, valamelyik szomszédos országban végezhettunk Azt hiszem, Kent csoportját szintén ezekből a meggondolásokból telepítették Belgiumba. Magától értetődik, semmiféle Belgium

elleni hírszerzésről nem lehetett szó, hiszen ez a kis ország nem jelentett veszélyt a Szovjetunió számára.

A vezetőségnek kettős célja volt azzal, hogy hozzám csatolta Sissyt és embereit; egyrészt az, hogy bekapcsoljam őket a munkába, másrészt, hogy újabb tapasztalt tagokkal erősítse az én csoportomat.

Sissy révén sikerült később együttműködnünk olyan hírforrással, amelynek nagy lehetőségei voltak fontos információk megszerzésére.

Ezért a szinte valószínűtlen jólinformáltságért nagy árat kellett fizetnünk, amikor a német elhárítás, amely rendkívül megrémült a legtitkosabb hírek érthetetlen kiszivárgásától, végül is addig szimatolt, míg a nyomok Svájcba vezették.

MIKOR TÁMAD HITLER?

Ez volt a legfontosabb kérdés, amelyre a szovjet hírszerzőnek 1940–1941-ben egyértelmű választ kellett adnia.

Megtámadja-e a fasiszta Németország a Szovjetuniót, avagy az agressziót elhalasztja addig, amíg győzelemmel fejezi be az Angliával vívott harcát? Ha viszont mégis támadna, a Vörös Hadsereg parancsnokságát jó előre értesíteni kell, hogy mikor és milyen erőkkel tör az ellenség a Szovjetunió határaira.

Naivitás volna azt hinni, a szovjet kormány nem tudta, hogy előbb vagy utóbb, merre indítja el hordáit Hitler, a kommunizmus elleni keresztes hadjárat újsütetű hirdetője. A háború természetesen elkerülhetetlen volt, küszöbön állt azóta, hogy a hitleri Németország megkezdte véres mészárlásait Európában. De nagyon fontos volt minél későbbre tolni a támadás időpontját és megakadályozni, hogy az angol–francia tömb összeugrassza Németországot a Szovjetunióval. Ezt a számukra kedvező szituációt kihasználva a kapitalista országok újabb, még erősebb antantot szervezhettek volna, hogy megsemmisítsék a világ első szocialista államát. Amint ma a nyilvánosságra került történelmi okmányokból tudjuk, az angol és a francia kormány ilyen terveket szövögetett.

A szovjet–német megnemtámadási egyezmény felborította azoknak a számításait, akik szerettek volna másokat beugrasztani a háborúba. A Szovjetunió számára pedig bizonyos időt adott a hadsereg felkészítéséhez, folyamatban volt ugyanis a hadsereg új fegyverekkel és hadi-

technikával való felszerelése. Kétségtelen, hogy ez az egyezmény, amely azokban az években úgy meglepte és elbátortalanította a Szovjetunió sok őszinte hívét, a szovjet diplomácia fontos győzelme volt.

A politika egét egyre jobban elborították a sötét fellegek. Egyre nyugtalanítóbb katonai információkat kaptam.

Különösen azokra az értesülésekre figyeltem fel, amelyeket Pakbo hozott. Amikor helyreállt a rádióösszeköttetés a Központtal, 1940 januárjában, Pakbo ismét felvette a kapcsolatot egyik legjobb informátorával, Gabellel, aki akkor már Bernben diplomáciai munkát végzett. Korábbi olaszországi ismeretségeit felhasználva Gabel elsősorban Mussolini hadseregéről továbbított nekünk adatokat.

Pakbo továbbra is találkozott Poisson német emigránssal, aki még a háború előtti tág ismeretségi köre révén szóbeli katonai-politikai értesüléseket szerzett a Népszövetség diplomáciai köreiből a német kormány szándékairól. Valaha ő maga is – mint már említettem – magas rangú hivatalnoka volt ennek a szervezetnek. Pakbo ezenkívül továbbra is értesüléseket szerzett újságíró kollégáitól, valamint a követségi és kormányfogadásokon a diplomatáktól.

Körülbelül 1940 nyarától különböző forrásokból igen nyugtalanító hírek kezdtek érkezni. A Központnak küldött egyik ilyen információ ezt tartalmazta:

1940. VI. 6. Direktornak.

Japán attasé kijelentése szerint Hitler úgy nyilatkozott, hogy a nyugaton elérendő gyors győzelem után megkezdődik a német–olasz támadás Oroszország ellen.

Albert

Ezt az információt a svájci japán követség titkára fecsegte ki Pakbónak. „Albert" fedőnévvel írtam alá az üzeneteket 1940 végéig.

Egyébként magam is többször kiutaztam a megszállt Franciaország határára, ahol helyenként csak az országút választotta el a semleges Svájcot a német megszállóktól; néhány lépésnyi távolságból láthattam a német katonákat, sőt szót is válthattam velük. Mondhatom, furcsa érzés volt közvetlen kapcsolatba kerülni a német hadsereggel.

1940 decemberében a Központ, amelyet nyugtalanítottak a bizonyára nemcsak tőlünk, hanem más hírszerzőktől is befutó hírek, utasított, hogy Pakbo tisztázza Gabelen keresztül, milyen a német hadsereg lét-

száma és területi elhelyezkedése az adott időpontban. Néhány nap múlva a megszerzett adatokat Moszkvába táviratoztam.

Az adatok, mint később kiderult, hasznosak voltak a Voros Hadsereg vezérkarának tájékoztatására.

A külső jelek nem utaltak arra, hogy Németország hamarosan a Szovjetunió ellen kovet el agressziót. Egyelőre Angliát támadta. Elkeseredett harc dúlt a tengeren és a levegőben. A németek megpróbálták blokád alá venni a brit szigeteket. Ez a Wehrmachtnak túlságosan sok erejét kötötte le. A németekkel szovetséges olasz csapatok 1941 telén sikertelen harcokat folytattak Gorögországban, Észak- és Kelet-Afrikában pedig megsemmisítő vereséget szenvedtek el az angoloktól. Noha csaknem egész Európát – a még szabadságáért harcoló Gorogország és Jugoszlávia kivételével a Balkánt is – német csizma taposta, a Harmadik Birodalom vezéreinek még volt elég gondjuk nyugaton. Úgy látszott, hogy Hitler nem szándékszik belebonyolódni a Szovjetunió elleni katonai kalandba, és kész tiszteletben tartani a szovjet–német szerződés szellemét.

Ez lett volna a logikus stratégia. Ezúttal azonban a világnak kulonleges típusú hódítókkal akadt dolga, akik legfőbb politikai elvként a totális kalandorságot, a hitszegést és az arcátlanságot hirdették meg.

1941 telén egyre nyugtalanítóbb híreket kaptunk. Pakbónak sikerült kapcsolatba kerulnie a svájci titkosszolgálat egy tisztjével. Egyik találkozónkon Pakbo rendkívul felindult állapotban jelent meg. Amikor átfutottam az információ szovegét, megértettem izgatottságát. Néhány óra múlva a kovetkező rejtjeles távirat szállt az éterben:

1941. II. 21. Direktornak.

Egy svájci tiszttől nyert értesulések szerint Németországnak jelenleg 150 hadosztálya van keleten. Véleménye szerint Németország május végén támadni fog.

Dóra

Áprilisban a Kozpont ilyen jelentést kapott:

1941. IV. 6. Direktornak.

Luisétól

Az összes gépesített német hadosztály keleten van. A korábban a svájci határon állomásozó csapatokat átdobták délkeletre.

Dóra

A „Luise" fedőnevet a svájci hírszerző szolgálat tisztjének adtam, akitől a fenti információk származtak. A későbbiekben is kaptunk Pakbón keresztül értesüléseket tőle. A Központ nagyra becsülte ezt a hírforrást, és javasolta, foglalkozzunk vele aktívabban.

Kétségtelen, hogy Moszkvát nyugtalanította az ilyen természetű információ, és bizonyára levonta belőle a következtetéseket az operatív feladatokra.

A Direktor kérte, hogy továbbra is közöljünk mindent, ami tudomásunkra jut Németország és Olaszország Szovjetunió elleni hadi készülődéseiről. Moszkvában a vezetőség feszülten figyelte az étert, amelyen éber hírszerző csoportjai riasztó híreket küldtek. Ma már nyilvánvaló – noha velünk hivatalosan nem közölték –, hogy a Központ tudott a háború közelségéről, és az akkori bonyolult viszonyok között a lehetőségekhez képest készült is rá.

Sokszor eszembe jutottak Szemjon Petrovics Urickij szavai, amelyek kíséretében 1935-ben megbízott különleges feladattal és utamra bocsátott. Urickij akkor elsősorban Németországot és Olaszországot említette a valószínű ellenfelek között. Ez logikus következtetés volt, amely az objektív tények tanulmányozásán alapult. Teljesen egyetértettem véleményével.

Mint „A Szovjetunió Kommunista Pártja története"-ben olvashatjuk: „A fasiszta agresszió kibontakozása és a háborús veszély megnövekedése miatt a szovjet kormány jelentős intézkedéseket foganatosított az ország védelmi erejének megerősítése céljából. 1939-től 1941 júniusáig a szovjet fegyveres erők létszámát majdnem megháromszorozták, 125 új hadosztályt állítottak fel. A csapatokat új harci technikával és újfajta fegyverekkel szerelték fel. De a Vörös Hadsereg átszervezését és új technikával való felfegyverzését nem tudták befejezni, a fasiszta Németország előbb támadt, mint várták. A Vörös Hadsereg balsikerei a háború kezdetén elsősorban az ellenség meglepetésszerű támadásának tudhatók be . . . Közrejátszott a hitlerista Németország ellenünk indított támadása lehetséges időpontjának téves megítélése. Ezzel kapcsolatban hibák történtek az első német támadások visszaverésére irányuló felkészülésben. Megbízható értesüléseink voltak arról, hogy a német csapatokat a szovjet határon összpontosítják, és hogy Németország a Szovjetunió megtámadására készül. A szovjet nyugati határmenti katonai körzetek csapatait azonban nem helyezték a teljes hadikészültség állapotába. Sztálin óvakodott attól, hogy

a német fasisztáknak ürügyet szolgáltasson a támadásra, arra számított, hogy diplomáciai tárgyalások útján elodázza az összeütközést."*

Amint a nyilvánosságra hozott dokumentumokból kiderült, a fasiszta vezérek először 1940 őszére tervezték a Szovjetunió elleni háborút, később azonban – több oknál fogva – ezt az időpontot áttették 1941 tavaszára.

1940. július 31-én Németország katonai vezetői a Berchtesgaden melletti Berghofban értekezletet tartottak. Hitler ezen az értekezleten hangsúlyozta: „Ha Oroszországot szétzúzzuk, Anglia elveszíti utolsó reményét is. Akkor Németország fog uralkodni Európában és a Balkánon. A következtetés: Oroszországot tehát likvidálni kell. Időpont: 1941 tavasza."**

Hitler nemcsak saját véleményét fejezte ki, hanem a német imperialisták és a tábornoki kar véleményét is, amikor bizalmasai körében kijelentette: „Én nem követem el azt a hibát, amit Napóleon; amikor megindulok Moszkva ellen, eléggé korán kezdek, hogy a tél beállta előtt odaérjek."***

1941 áprilisában forrásaink, Gabel és Poisson pontos adatokat közöltek. Az alábbi táviratokat küldtük a Központnak:

1941. IV. 12. Direktornak.
Gabeltől.

A német hadsereg elosztása március közepén: Franciaországban 50 hadosztály, Belgiumban és Hollandiában 15, Dániában és Norvégiában 10, Kelet-Poroszországban 17, a Főkormányzóságban° 44, ezen belül 12 motorizált és páncélos hadosztály. Romániában 30, Bulgáriában 22, Szlovákiában, Csehországban és Ausztriában 20, München és Ulm körzetében 8, Olaszországban 5, Afrikában 5 hadosztály. Összesen 226. Ezenkívül Németországban szervezés alatt van 25 hadosztály.

Dóra

* Isztorija KPSZSZ. 3. kiad. Moszkva 1970. 478–479. old.
** *Franz Halder:* Kriegstagebuch. II. kot. Stuttgart 1963.
*** *W. Root:* The Secret History of the War. II. kót. New York 1945. 520. old. A hitleristák adták a megszállt Lengyelországnak ezt a nevet.

1941. IV. 22. Direktornak.

Poisson megtudta egy svájci parlamenti képviselőtől, hogy berlini kormánykörök június 15-ét emlegetik az Ukrajna elleni támadás időpontjaként. Csak gyenge ellenállásra számítanak.

Dóra

A beérkezett információból ítélve a német hadvezetés terveiben bizonyos változások történtek. Az 1941 februárjában szerzett értesülések szerint Németország május végén akarta megtámadni a Szovjetuniót. Hitler kezdetben így is tervezte, mert remélte, hogy „villámháborúval" a tél beállta előtt szétzúzza a Vörös Hadsereget. A német tábornoki karnak azonban, mint ma már tudjuk, négy-öt héttel el kellett halasztania a Szovjetunió megtámadását, mert a német csapatok váratlanul makacs ellenállásba ütköztek Jugoszláviában és Görögországban. Ezek a harcok nagy erők összevonását tették szükségessé a Balkánon.

Poissont jól tájékoztatták – ezért tudtuk közölni a június 15-i időpontot. A táviratot április 22-én küldtem el. Néhány nap múlva azonban „a német fegyveres erők főparancsnoksága elfogadta azt az előzetes döntést, hogy a Szovjetunió elleni támadást 1941. június 22-én indítják meg"*.

Ugyanez idő tájt részvényesem, a professzor, akivel különben ritkán találkoztam, elmondta, hogy tanulmányúton járt Németországban, s egy tiszt ismerőse meghívására meglátogatta a Berlintől délre, Zossen mellett fekvő katonai tábort. Rommel tábornok, aki akkor jött meg Afrikából, beszélgetés közben kijelentette, hogy nincs messze a Szovjetunió elleni támadás napja. Szerinte nem várható nagy ellenállás, gyors eredményre számítanak. Ez is megerősítette a németek agressziós készülődéséről szóló információkat.

Az ellenség természetesen igyekezett leplezni valódi szándékait. A motorizált és páncélos hadosztályokat szállították legkésőbb a szovjet határra, hogy idő előtt ne tűnjék fel a készülődés. A szög azonban kibújt a zsákból.

Májusban újabb adatokat kaptam, amelyek alátámasztották azokat a korábbi híreket, miszerint német erőket vonnak össze a Szovjetunióval határos területeken.

* A nürnbergi per. Anyaggyűjtemény. II. köt. Moszkva 538. old. (Oroszul.)

Egy német tiszttel június elején folytatott beszélgetésből megtudtuk, hogy a szovjet határon levő összes motorizált egység állandó készültségben van, noha most nem olyan nagy a feszültség, mint április végén–május elején volt. Az április–májusi időszaktól eltérően a készülődés az orosz határon kevésbé demonstratív, de sokkal intenzívebb.

Június 17-én reggel Sissy izgatottan felhívott a lakásomon, és kérte, hogy menjek azonnal hozzá, mert fontos hírt kapott. Rögtön felkerestem. Az információt egyik embere hozta, aki üzeme megbízásából Németországban járt, és most tért haza. Még aznap éjjel továbbítottuk a rejtjeles táviratot.

1941. VI. 17. Direktornak.

A szovjet–német határon körülbelül 100 gyalogos hadosztály áll, ezek egyharmada motorizált. Ezenkívül 10 páncélos hadosztály. Romániában különösen sok német csapat van Galacnál.

Jelenleg készítik fel a különleges rendeltetésű elit hadosztályokat, ezekhez tartozik a Főkormányzóságban állomásozó 5. és 10. hadosztály.

Dóra

Itt már nem lehetett semmi kétség. A német hadseregek teljes készenlétben álltak a Szovjetunió határánál, csak a jelre vártak.

Hamarosan megtudtam Sissy egy másik, számomra akkor még ismeretlen hírforrásából a támadás pontos időpontját, június 22-ét. Nyomban értesítettem a Központot, de ezzel semmi lényegeset nem tettünk hozzá ahhoz, amit már korábban közöltünk.

Flicke szerint e dátum forrásaként „Taylort" adtam meg.* Ebben az időben Taylor (alias Schneider) létéről még nem is tudtam. Csak sokkal később értesültem arról, hogy ez a hír tőle származott.

Jim azt írja könyvében, hogy állítólag tétováztam, elküldjük-e ezt a végzetes hírt a Központnak.** Ez egyszerűen hazugság, ami abból is látszik, hogy állítása szerint azt is közöltem volna vele, hogy a hír Lucytól vagy Werthertől származik, holott akkor még nem is tudtam róluk. Ezenkívül akkoriban Jim minden táviratot rejtjelzetten kapott meg tőlem, tehát nem is tudhatta, mit továbbít.

A háború után értesültem arról, hogy Richard Sorge Japánból szin-

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 108–109. old.

** *A. Foote:* Handbook for Spies. 89. old.

tén jó előre értesítette a szovjet vezérkart a németek háborús készülődéséről.

Június 22-én reggel bekapcsoltuk a rádiót, és ekkor hallottuk felesegemmel a német rádióban Hitler nyilatkozatát. A Harmadik Birodalom vezére hisztérikus, rikácsoló hangon beszélt a német nép történelmi kuldetéséről, az utolsó nagy hadjáratról, arról, hogy elkezdődött a konyortelen harc a bolsevizmus ellen . . .

A német csapatok betortek a Szovjetunió teruletére. Utott az óra a fasizmus elleni dontő harcra.

Várnunk kellett a Kozpont újabb utasításait. Valamennyiunkre nehéz es roppant felelősségteljes munka várt.

Harmadik rész 1941—1942

A BARBAROSSA-TERV

1941. VI. 23. Direktornak.

Ebben a történelmi órában megfogadjuk, hogy rendületlen hűséggel, megkettőzött energiával fogunk harcolni előretolt őrhelyünkön.

Dóra

Ezt a rádiótáviratot küldtem valamennyi munkatárs nevében június 23-ra virradó éjszaka a Központnak, miután több munkatársammal találkoztam.

Június 22-én reggel felhívtam telefonon Jimet, Sissyt és Pakbót. Bár ettől a pillanattól fogva feladataink a napnál világosabbak voltak, és mindegyikünk tudta, mit várnak ebben a helyzetben tőlünk, mégis elhatároztuk, hogy találkozunk, és meghányjuk-vetjük dolgainkat. A Bernben lakó Pakbóval másnapra beszéltem meg találkozót. Sissyt és Böttchert feleségemmel este akartuk meglátogatni. Addig is Lausanne-ba kellett utaznom Jimhez, és beszélnem kellett Eduarddal és Mauddal.

Jim Lausanne egyik felső utcájában lakott. Rendszerint Genfben vagy Lausanne-ban találkoztunk, forgalmas helyeken, kávéházakban, pályaudvarokon. Néha azonban a körülmények úgy hozták, hogy el kellett mennem a lakására. Ilyenkor előbb telefonáltam neki.

Jim egy nagy bérházban vett ki bútorozott lakást, a ház legfelső, negyedik emeletén. A lakás jól megfelelt a konspiratív munkának. A hosszú folyosó legvégén, erős reteszekkel felszerelt dupla ajtó biztosíték volt a hallgatózás ellen, és komoly akadályt jelentett arra az esetre, ha bizonyos hívatlan vendégek erőszakkal próbáltak volna bejutni Jim barlangjába. Mindenesetre, amíg a rendőrség ugynökei betörnék a

két ajtót, Jimnek elég ideje lenne, hogy összetörje a rádiót és elégesse a titkos papírokat.

A lakás nappaliból, alkóvos hálószobából, konyhából, fürdőszobából és mellékhelyiségből állt. Egy ember számára remek, de drága lakás, havi 200 frank, ráadásul a háztulajdonos fél évre előre kifizettette a lakbért.

A szobákban régi, kopott bútorzat állt, a szalon teljes hosszában átlósan volt kihúzva az antenna, amely a sarokban, az asztalon álló nagy teljesítményű vevőkészülékhez vezetett. A rádióvevőt nem kellett elrejteni idegen szem elől, mert a rádióhallgatás nem volt megtiltva. De az összes többi titkos eszközt a ruhásszekrény felső részében kiképzett, titkos rekesz őrizte. Jim szellemesen egy írógép tokjába építette be az adót, a titkos rekeszt pedig olyan ügyesen szerkesztette meg, hogy az egész szekrényt szét kellett volna verni, csak úgy bukkanhattak volna rá.

A külföldieket ellenőrző rendőrfelügyelő már látogatást tett nála lausanne-i tartózkodási engedélye kiállításának ügyében. Ezt jól megúszta. A felügyelő Foote pénzügyi helyzete felől érdeklődött, mert munkavállalói joggal nem rendelkező külföldi csak akkor bérelhetett lakást, ha olyan bankbetétje volt, amely legalább négy esztendőre biztosította megélhetését, vagy ha rendszeresen kapott külföldről elegendő pénzt. Az előírások értelmében azokat a külföldieket, akik nem rendelkeztek hosszabb időre szükséges anyagiakkal, a számukra berendezett panziókban vagy menekülttáborokban helyezték el.

Foote-nak elég jelentős bankbetétje volt, egy része annak az összegnek, amelyet Belgrádban kaptam a Központ futárától. Ez a pénz most nagyon jól jött.

A rendőrfelügyelő kérdésére Foote kijelentette, hogy Svájc német körülzárása miatt nem tudott visszatérni Angliába, de a megélhetése biztosítva van, mert a Cook & Co. turistairodán keresztül havi 750 frankot kap. Nem akar szállodában lakni, mondotta, mert mint gazdag és nem teljesen egészséges ember, előnyben részesíti a bérlakás kényelmét. Orvosi bizonyítványa volt a spanyol polgárháborúban szerzett betegségéről, amely időnként kiújult. Az udvarias felügyelő mindezt tudomásul vette, még a csekk-könyvet sem akarta látni. A rendőrség többé nem zaklatta Foote-ot. Ideiglenes tartózkodási engedélyt kapott, amelyet félévenként minden nehézség nélkül meghosszabbítottak.

Jim átköltözése Lausanne-ba tehát sikeresen lezajlott, a hatóságok nem gyanakodtak. Feltételeztük, hogy a kanton külföldieket ellenőrző szolgálata később sem fogja háborgatni a „gazdag beteg" embert, aki csendes magányban él.

Tehát június 22-én a lausanne-i főpályaudvaron leszálltam a vonatról, és Jim közeli lakása felé tartottam. A város utcái ezen a vasárnapon teljesen néptelenek voltak. Imitt-amott a kapukban emberek álltak, és ijedt arccal tárgyalták a reggeli rádióközleményeket.

Csöngetésemre megcsikordult a belső ajtó retesze, aztán néhány másodpercig csend volt, a házigazda a külső ajtó lesőlyukán át nézett ki. Majd ismét csikorgott valami, s megpillantottam Jim magas alakját. Gyorsan beengedett az előszobába, és gondosan bezárta az ajtót.

Jim szokása szerint simára volt borotválva, szájában pipa. Nyugodtnak akart látszani, de arcára rányomta bélyegét az izgalom. Eltűnt megszokott ironikus hunyorgása. Felindultságában még jobban elnyújtotta a francia szavakat. Hogy neki kényelmesebb legyen, áttértem az angol nyelvre.

Beszélgettünk a hadműveletek lehetséges alakulásáról. Egyetértettünk abban, hogy a szovjetek kivédik a támadást, és ellentámadásba mennek át. Ez a meggyőződésünk azon alapult, hogy hittünk a Vörös Hadsereg erejében, hősiességében, és bíztunk a Szovjetunió jó felkészültségében.

Kérdésemre, hogyan működik az adója, megbízható-e a kapcsolata a Központtal, Jim biztosított, hogy minden rendben van.

Megbeszéltük, hogy ezentúl hetente kétszer találkozunk, rendkívüli esetben pedig telefonon hívom.

– Legközelebb a feleségemmel jövök. Meg kell őt ismernie. Ő lesz a futár, ő hozza majd az információt, ha valamilyen oknál fogva nem tudok eljönni a találkozóra. Legyen nyugodt, feleségem tapasztalt és nagyon óvatos – mondottam. Néhány nap múlva „Maria" fedőnévvel bemutattam neki a feleségemet.

Genfbe visszatérve meglátogattam Hameléket. Vasárnap lévén, üzletük zárva volt. Otthon találtam mindkettőjüket. Türelmetlenül vártak.

Eduardot és Maudot a német támadás híre váratlanul érte. Nagyon izgatottak voltak, különösen Maud. Ez az egyszerű lélek dühösen szidta a németeket, Németországot, Hitlert a szószegésért. Alig tudtam megnyugtatni. Asztalhoz ültünk, és félóra hosszat tárgyaltunk a

dolgainkról. Lényegében csak azt akartam látni, minden rendben van-e a rádiókapcsolattal, s hogy milyen hangulatban vannak.

Elégedetten távoztam, Eduard és Maud jó benyomást tett rám. Készen álltak a harcra. Sőt úgy vélték, túlságosan keveset teszünk. Több munkát kértek, s kijelentették, hajlandók felváltva 24 órás ügyeletet tartani a rádió mellett, csak hogy segíthessenek a Vörös Hadseregnek.

Késő este feleségemmel elmentünk Sissyhez és Böttcherhez. Előbb-utóbb meg kellett kapnunk a Központtól az új munkakörülményekre vonatkozó utasításokat. Ezért közösen számba kellett vennünk lehetőségeinket, hogy aztán több javaslatot tehessünk a Direktornak újabb hasznos emberek bevonására, akiket már kiszemeltünk. Sissy is kereste a módját, hogy ilyen emberekhez közel kerüljön. Megállapodtunk, hogy amint kapcsolatot teremt új hírforrásokkal, haladéktalanul értesít engem, hogy meghatározott feladatokat adhassunk nekik.

Míg Sissynél voltunk, fontos közleményt hallottunk a rádióban: az angol adó Churchill nyilatkozatát közvetítette. A brit miniszterelnök, noha régóta antipátiával viseltetett a Szovjetunió iránt, ezúttal kormánya nevében kénytelen volt bejelenteni, hogy most Anglia és a Szovjetunió céljai a Németország elleni harcban azonosak, s a két ország együtt fog küzdeni a közös ellenség ellen.

Az angol kormány eme politikai akciójának rendkívül nagy volt a jelentősége, mert megerősítette azt a tényt, hogy a hitleri diplomáciának nem sikerült megteremteni a tőkés hatalmak egységfrontját a Szovjetunióval szemben. Így aztán Németország került nehéz helyzetbe, mert két fronton kellett harcolnia. Noha a második front nagyon későn nyílt meg, mégis nagyobb siker reményével kecsegtetett az elkövetkező küzdelemben.

Néhány nap múlva az alábbi utasítást kaptam:

1941. VII. 1. Dóránák.

Egész figyelmét fordítsa a német hadseregre vonatkozó információk szerzésére. Kísérje figyelemmel és rendszeresen jelentse a német csapatok átcsoportosítását keletre Franciaországból és más nyugati területekről.

Direktor

Ettől kezdve csoportunk munkáját annak a feladatnak szenteltük, hogy információt szerezzünk a fő ellenfelekről, a hitlerista Németországról és a fasiszta Olaszországról.

A későbbiekben a Központ olykor sokkal szélesebb körű és bonyolultabb feladatokat adott. Ezért törekedtunk olyan kapcsolatokat kiépíteni, amelyek közvetlenül az információk forrásához vezetnek.

A Szovjetunió elleni háború első hónapjaiban tehát az ellenfélről szóló adatok megszerzése mellett munkánk fontos része lett, hogy újabb munkatársakat vonjunk be, és közvetlen kapcsolatot létesítsünk értékes informátorokkal. Ezt a munkát persze korábban is végeztuk, és igen nagy ütemben folytattuk később, 1942–1943-ban is. De abban az időszakban, amikor a Vörös Hadsereget balsikerek érték, és kénytelen volt időlegesen visszavonulni, újabb információs források felkutatása különösen fontossá vált.

Legelőször Pakbóra mosolygott a szerencse.

A legközelebbi találkozónkon örömmel kozolte, hogy az egyik berni kávéházban egy újságíró révén megismerkedett valakivel, aki a kozelmúltban a francia kovetség sajtóattaséja volt. Most kitették gaulle-ista orientációja miatt, mert Pétain kormányának utasítása szerint az állami szervekből el kellett távolítani de Gaulle minden hívét.

– Az ön munka nélküli diplomatája tehát a francia ellenállás híve – összegeztem Pakbo információját.

– Természetesen. Katonatiszt, s bizonyára nagy szolgálatokat tett Franciaországnak. Persze nagyon gyűlöli a pétainistákat, mégpedig nem annyira személyes sérelme miatt, hanem azért, mert elárulták Franciaországot. Célzásaiból ítélve, kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik, még Berlinben is vannak emberei, mert régebben ott dolgozott újságíróként, és mint elzászi, tökéletesen beszél németul.

– Az olyan ember, aki kész harcolni Franciaország felszabadításáért, nagyon megfelel a mi munkánk szempontjából. Kikérem a Központ véleményét.

Azzal váltunk el, hogy a napokban értesítem Pakbót, folytassa-e a tárgyalásokat a francia diplomatával, vagy szakítson meg vele minden kapcsolatot. Nyilvánvaló volt, hogy az illető kapcsolatban áll de Gaulle tábornok hírszerző szolgálatával.

A Kozpont helyeselte a kapcsolatot a franciával. Az pedig, amikor megtudta, kicsoda Pakbo, nagy lelkesedéssel vállalta az egyuttműködést velünk. Véleménye szerint Európában ma a Voros Hadsereg az egyetlen olyan erő, amely képes szétzúzni a német hadsereget, és ezzel elősegíteni Franciaország felszabadítását. E cél mielőbbi eléréséért új barátunk mindenre hajlandó volt, s valóban a legjobb olda-

láról mutatkozott meg. „Salter" fedőnévvel dolgozott, személyesen soha nem találkoztam vele, a kapcsolatot Pakbón keresztül tartottuk.

Ebben az időben a szovjet–német fronton igen nehéz helyzet alakult ki. A Vörös Hadsereg, nem tudván időben mozgósítani, a túlerő nyomására súlyos harcokban vonult vissza kelet felé. Júliusban és augusztusban az ellenség elfoglalta Moldovát, Belorussziát, a Baltikumot, Ukrajna jelentős részét, a Karél-finn Szovjet Köztársaság egy részét. Elkeseredett csaták dúltak a Leningrád felé vezető utakon, Szmolenszk, Brjanszk, Dnyepropetrovszk és Herszon térségében. Hősiesen védekezett a szárazföld felől körülzárt Odessza, amely magára vonta csaknem az egész román hadsereget. Az ellenség a stratégiai kezdeményezés birtokában arról ábrándozott, hogy néhány hét alatt befejezi a „keleti hadjáratot" az előzetesen kidolgozott Barbarossa-tervnek megfelelően, amelyet a háború utáni irodalom részletesen ismertet.

Ebben, a 21. sz. hitleri direktívában kifejtett terv szerint „a német fegyveres erőknek készen kell állniuk arra, hogy még az Anglia elleni háború befejezése előtt gyorsan lefolytatott hadművelet útján legyőzzék Szovjet-Oroszországot". A haditerv alapeszméjét a direktíva így határozta meg: „Az orosz hadseregnek Oroszország nyugati részén tartózkodó csapatait páncélosegységek mély előnyomulásával végrehajtott merész hadműveleteivel meg kell semmisíteni. Meg kell akadályozni, hogy harcképes egységek visszavonuljanak... A hadművelet végső célja: elhatárolódni ázsiai Oroszországtól, általában az Arhangelszk-Volga-vonalon."*

Messzemenő, egészen az Urálig terjedő terveikben a Harmadik Birodalom vezetői nagymértékben számítottak erős szövetségesük, Japán segítségére. Japán leköthette volna a Távol-Keleten a szovjet csapatok nagy erőit, s ezzel jócskán megkönnyítette volna a Wehrmacht céljainak elérését. A Mandzsúriában állomásozó Kvantung-hadsereg a szovjet határ mentén komoly veszélyt jelentett.

Jóllehet a Szovjetunió és Japán között megnemtámadási szerződés állott fenn, rendkívül fontos volt kifürkészni Japán agresszív kormányának tulajdonképpeni szándékait. Sikerült is megtudnunk egyet s mást berni diplomáciai körökből. 1941 augusztusában a Központ ilyen tartalmú táviratot kapott:

* Hitlers Weisungen fur die Kriegsführung. 1939–1945. Frankfurt/Main 1962. 183–188. old.

1941. VIII. 7. Direktornak.

A berni japán nagykövet kijelentette, hogy mindaddig szó sem lehet a Szovjetunió elleni japán támadásról, amíg Németország nem arat döntő győzelmeket a frontokon.

Dóra

Mint ismeretes, sokkal részletesebb információt továbbított a Japánban dolgozó kiváló szovjet hírszerző, Richard Sorge. Megbízható értesülései lehetővé tették a Vörös Hadsereg parancsnokságának, hogy aggodalom nélkül átvessen a Távol-Keletről nyugatra több hadosztályt, amelyek a legkritikusabb napokban nagy szerepet játszottak a Moszkva elleni német támadás visszaverésében.

A háború első időszakának nehéz körülményei között a Vörös Hadsereg vezérkarának különösen nagy szüksége volt különféle stratégiai információkra. A Központtól szinte naponta kaptuk a kérdéseket. A genfi és a lausanne-i rádióadó éjszakánként, de olykor nappal is rendszeresen sugározta a csoportunk által szerzett információkat.

1941. VII. 2. Direktornak.

A jelenleg érvényben levő német hadműveleti terv az 1. számú terv. A cél Moszkva. A szárnyakon indított hadműveletek csak elterelő hadmozdulatok. A súlypont a front középső szakaszára esik.

Dóra

1941. VIII. 23. Direktornak.

Németországban 28 új hadosztályt szerveznek, amelyeknek szeptemberre készen kell állniok.

Dóra

1941. IX. 20. Direktornak.

A németek azt tervezik, hogy Murmanszk elfoglalásával elvágják a Szovjetuniót Angliával és Amerikával összekötő közlekedési vonalakat, s a Japán által gyakorolt nyomással megbénítják az Amerikából Vlagyivosztokon keresztül történő szállítást.

Dóra

Ez csak csekély hányada annak az információnak, amelyet a Honvédő Háború első hónapjaiban kaptunk és továbbítottunk.

A Svájc és Moszkva közötti óriási távolság ellenére jó volt az összeköttetés. A Központ nagy teljesítményű adóját kitűnően vették a mi

rádiósaink. A Központ tapasztalt távírászai pedig, akik megszokták Jim, Eduard és Maud „kézírását", gyorsan megtalálták a hangok zűrzavarában a hívójelet.

Egy ideig minden simán ment. Júliusban azonban bekövetkezett, ami várható volt, s amitől különösen tartottunk.

A német katonai elhárítás (Abwehr) kiépítette az illegális adók lehallgatásának hálózatát. Ehhez kis és nagy hatósugarú lokátorokat (bemérőket) használt fel. Segítségükkel az Abwehr szakértői megállapították számos illegális – hírszerző, partizán és katonai – adó működési helyét. Ilyen rádióadókat, amelyek több európai városban működtek, a fasiszta tengelyhatalmak ellen dolgozó különböző hírszerző szervek, ellenállási mozgalmak, illegális kommunista szervezetek üzemeltettek.

Ma már tudjuk, hogy 1941 július közepe táján a Balti-tenger partján, Cranzban (Kelet-Poroszország) levő nagy hatósugarú bemérők, amelyek a Moszkvába irányuló konspiratív adásokat figyelték, felfedeztek egy nagy teljesítményű adót, amely intenzív kapcsolatot tartott fenn nyugati adókkal. A németek feltételezték, hogy ez a Moszkva környékén működő adó a szovjet hírszerzés központjának a rádiója. A Szovjetunió elleni támadásuk után bemértek berlini és brüsszeli illegális adókat, amelyek rejtjeles közleményeket sugároztak Moszkvába. Az Abwehr rádiószolgálata a Gestapo kezébe adta azokat a szálakat, amelyeket megragadva, a német kémelhárítás kutatni kezdte a szovjet hírszerzők adóit.

Július elején ugyanaz a cranzi rádiófigyelő szolgálat bemérte a mi csoportunk genfi adóját is. Először csak körülbelül határozták meg Eduard és Maud adójának helyét. Egy év múlva a németek pontosan megállapították, hogy az őket nyugtalanító adó Genfben van. Erről részletesen ír könyvében Flicke egykori német hírszerző, aki 13 évig dolgozott vezető beosztásban az Abwehr rádiószolgálatánál.* Ez a német felderítő szervezet titkaiba beavatott szakértő tanúskodik arról, hogy a németek állandóan figyelték a genfi adót. Egy idő múlva Jim lausanne-i adóját is felfedezték.

Láthatatlan veszély fenyegette csoportunkat, miközben mi nyugodtan folytattuk munkánkat, sejtelmünk sem volt arról, hogy létezésünkről tud az ellenség, hogy az éterben már „elkaptak" bennünket.

* Lásd *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 8–18. old.

Az adó bemérése persze nem jelentette azt, hogy a németek nyomban hatékony intézkedéseket tehettek volna szervezetünk felszámolására. Amit Flicke ír, hogy már akkoriban egyes táviratainkat megfejtették,* teljesen légből kapott állítás. Az úgynevezett, „betorés" rejtjelrendszerembe, ami lehetővé tette volna egyes táviratok vagy részeik megfejtését, a dupla rejtjeles módszernél egyszerűen lehetetlen. Csak a rejtjelkulcs ismerete esetén van mód az így rejtjelezett szöveg megfejtésére, akkor viszont az egész távirat elolvasható, nemcsak részei. A Flicke által idézett táviratokat, melyeket annak idején felfogtak, csak évek múltán tudták a németek megfejteni, amikor a kódkulcs kezükbe került.

Mindenesetre ott ólálkodott már a veszély tőlünk több ezer kilométerre, a Balti-tenger partján.

A MOSZKVAI CSATA

A szovjet–német fronton tovább rosszabbodott a helyzet. A német hadsereg, a legfontosabb fegyvernemekben még mindig nagy túlerővel, kezében tartotta a kezdeményezést.

Augusztus 10-én megbízható forrásból jelenthettem, hogy a német főparancsnokság Brjanszkon keresztül Moszkva ellen küldi erőit.

Ahogyan Paul Carell írja az „Unternehmen Barbarossa" című könyvvében, ez az információ kétségkívül helyes volt, mert pontosan ezt tervezte a német vezérkar.**

A hadműveletek azonban egyáltalán nem úgy alakultak, ahogyan a hitlerista vezérkar stratégái tervezték. A szovjet csapatok elkeseredett védelmi harcokban meghiúsították az ellenség hadvezetésének „villámháborús" számításait. 1941 őszén nyilvánvaló lett, hogy a német propaganda által agyonreklámozott tervet nem sikerült megvalósítani. A legfontosabb szakaszokon a front átmenetileg stabilizálódott.

A Vörös Hadsereg nyári balsikerei következtében azonban az ellenség elég mélyen benyomult a Szovjetunió területére.

Szeptember elején a fasiszták már elfoglalták a balti-tengeri haditengerészeti támaszpontokat, a szárazföldön blokád alá vették Lenin-

* Lásd ugyanott, 14–22. old.

** Lásd *P. Carell:* Unternehmen Barbarossa. 4. kiad. Frankfurt/Main 1966. 97 old. – Paul Carell Paul Schmidtnek, Ribbentrop volt sajtófőnökének az álneve.

grádot, amelynek csak a Ladoga-tavon keresztül és légi úton volt összeköttetése Moszkvával. Az ellenség Szmolenszknél állt, 300 kilométerre Moszkvától, Ukrajnának a Dnyepertől jobbra fekvő területét majdnem teljesen elfoglalta, fenyegette a harkovi iparvidéket, a Donyec-medencét, a Krím-félszigetet és a fekete-tengeri katonai támaszpontokat.

A genfi mozikban a német katonai filmhíradó bemutatásánál elszorult szívvel néztük feleségemmel együtt a felvételeket, amelyeken Leningrádot mutatták be. A pulkovói magaslatokról távcső segítségével felvett filmeken világosan kivehető volt az Admiralitás tornyának csúcsa.

A hitlerista tábornoki kar mindenáron szerette volna győztesen befejezni a háborút még a tél beállta előtt. A legfontosabbnak Moszkva bevételét tartották. A szovjet hadvezetés azonban megerősítette ezt a frontszakaszt, itt vonta össze a Vörös Hadsereg fő erőit.

„A moszkvai csata volt a Nagy Honvédő Háború első időszakának legfőbb eseménye. A harci tevékenység, méreteit és időtartamát tekintve, addig páratlan volt a második világháború történetében. A hadműveletek, amelyekben mindkét fél részéről 172 hadosztály, mintegy 30 000 löveg és aknavető, körülbelül 2500 harckocsi és körülbelül 1500 repülőgép vett részt, óriási területen – 750 km-es arcvonalszakaszon és több mint 400 km-es mélységben – bontakoztak ki és körülbelül 6 hónapig tartottak."*

Szeptember 6-án Hitler utasította a Wermacht főparancsnokságát, hogy indítson általános támadást az egész szovjet–német fronton. Az „Észak" hadseregcsoport azt a feladatot kapta, hogy vegye teljes blokád alá Leningrádot, egyesüljön a Ladoga- és az Onyega-tó között támadó finn csapatokkal. A „Dél" hadseregcsoport célja a Krím és a Donyec-medence elfoglalása volt. A fő irányban támadó „Közép" hadseregcsoport azt a parancsot kapta, hogy zárja körül és semmisítse meg a Szmolenszktől keletre álló szovjet egységeket, majd folytassa előnyomulását Moszkva felé.

Megkezdődött a gigantikus ütközet, amelynek Hitler elgondolása szerint el kellett volna döntenie a Szovjetunió elleni küzdelmet és az egész világháborút.

* A Nagy Honvédő Háború története. 1941–1945. (A továbbiakban rövidítve NHH...) 2. köt. Budapest 1964. 180. old.

A németek a nyári csatában elszenvedett óriási ember- és hadianyagveszteségek ellenére, átcsoportosítások révén és nyugati tartalékok átdobásával nagy erőfölényt biztosítottak a front legfontosabb szakaszain. Szeptember 30-án a hatalmas „Közép" hadseregcsoport megindította a Moszkva elleni döntő támadást.

Október közepén az ellenség gépesített és páncélos hadosztályai több helyen áttörték a szovjet csapatok védelmi vonalát, és 80–100 kilométerre megközelítették a fővárost. A harcok példátlan hevességgel folytak, bonyolult és fenyegető helyzet alakult ki. Moszkva veszélybe került, lényegében frontváros lett.

Svájcban aggódó együttérzéssel figyeltük a szovjet főváros hősi ellenállását. A német rádióállomások dicsekvő önbizalommal közölték, hogy Moszkva sorsa eldőlt, s ha nem ma, akkor holnap a Führer vitéz katonái győztesen vonulnak be utcáira és tereire.

A Szovjet Tájékoztatási Iroda közleményeit beolvasó moszkvai bemondó hangja azonban továbbra is nyugodt maradt. Bíztunk benne, hogy a főváros védői állják a sarat, bár a helyzet kétségkívül nagyon súlyos volt.

Folytattuk munkánkat. A genfi és a lausanne-i rádióadó szilárd kapcsolatban állt a Központtal. Jim, Eduard és Maud maximális terheléssel dolgoztak, továbbították az információkat.

Azokból az adatokból, amelyeket hírforrásaimtól kaptam, nyilvánvaló volt a német csapatok fő csapásának iránya. Igyekezni kellett újabb értesüléseket szerezni az ellenség hadműveleti terveiről, a rendelkezésére álló tartalékokról, a csapatok átcsoportosításáról és a Moszkva előtti súlyos harcokban elszenvedett veszteségeikről. A Központ azt akarta, hogy bármi áron szerezzünk megbízható adatokat.

Pakbón és Sissyn keresztül utasítottam a munkatársakat, hogy gyorsabban szerezzenek információt, s kutassanak fel újabb hírforrásokat. Pakbo hamarosan közölte, hogy egyik munkatársunknak, Salternek régi ismerőse hajlandó velünk együttműködni.

Salterhez hasonlóan az új munkatárs, akinek a Központhoz küldött távirataimban a „Long" fedőnevet adtam, szintén hivatásos hírszerző volt. Míg Salter korábban diplomáciai téren működött, Long újságírással leplezte titkos tevékenységét. Long, a Becsületrend tisztje, a francia vezérkar 2. számú osztályának fontos ügynöke, a háború előtt több nagy francia lapot tudósított Berlinből. 1940-ben, Franciaország

veresége után nem volt hajlandó együttműködni a pétainistákkal, Svájcba emigrált, csatlakozott de Gaulle tábornok híveihez.

Most Bernben élt, s a Londonban székelő Szabad Franciaország Nemzeti Bizottsága hírszerző apparátusának dolgozott. A Szovjetunió kormánya kapcsolatba lépett a Szabad Franciaország Bizottságával közvetlenül azután, hogy a Bizottság elnöke, de Gaulle tábornok 1941. június 24-én kijelentette: „A francia nép támogatja az orosz népet Németország elleni harcában..." Később, 1941. szeptember 27-én a Szovjetunió katonai szövetséget kötött a Szabad Franciaország Bizottságával.

Ha tekintetbe vesszük ennek a katonai szövetségnek a megkötését, amely köztudomásúan tartós és szilárd volt azokban az években, nincs abban semmi meglepő, hogy a tapasztalt francia hírszerző szívesen vállalta a velünk való együttműködést. Ebben az esetben a „kétkulacsosság" nem minősíthető árulásnak. Sőt elismerésre méltó gesztus volt, mert a fasiszta erők szétzúzását szolgálta.

Longot, akárcsak az őt ajánló Saltert, érzései késztették a velünk való együttműködésre. Lehetséges, hogy vezetőik helyeselték lépésüket, mint ahogyan a mi Központunk is beleegyezett, hogy bevonjam a munkába ezeket a tapasztalt embereket. Később a Direktor több táviratában köszönte meg a francia hírszerzők révén szerzett pontos értesüléseket.

Salter is, Long is tökéletesen tisztában volt azzal, hogy hazájuk csak úgy szabadulhat fel, ha a Vörös Hadsereg teljes győzelmet arat a hitlerista hordák felett. S hogy minél előbb bekövetkezzék ez a győzelem, lelkiismeretesen, igen hasznosan dolgoztak.

Long okos, tapasztalt hírszerző volt, kiterjedt és rendkívül jó kapcsolatokkal rendelkezett a legkülönbözőbb társadalmi körökben, amelyeknek kiépítésén valószínűleg már a háború előtt sokat munkálkodott, másokat újonnan épített ki. Számos értékes hírforrással rendelkezett.

Long szoros kapcsolatot épített ki a svájci hírszerző szolgálattal, összeköttetésben állt német burzsoá emigráns körökkel és Berlinben, háború előtti tevékenységének színhelyén élő személyekkel. Értékes híreket kapott a vichyi kormány szerveiben működő titkos gaulleistáktól.

1941 októberétől tehát csoportozomhoz új munkatárs csatlakozott, jelentős információs lehetőségekkel.

Longgal Pakbo tartotta a közvetlen kapcsolatot. Állandó lakhelyükön Bernben találkoztak. Long mint hivatásos hírszerző maga értékelte és osztotta meg információit a szovjet és a gaulle-ista hírszerzés között. Többször értésére adta Pakbónak, hogy előnyben részesíti a szovjet hírszerzést, mert a Vörös Hadsereg parancsnoksága – a szovjet–német fronton – használhatja fel leghatásosabban az általa szerzett híreket.

Az egyik októberi éjszakán azonban a Központ adójának hívójele elveszett az éterben. A rádiósok nyomban értesítettek, hogy nem tudnak összeköttetést teremteni a kollégákkal. A moszkvai adó nagy erejű hangja addig mindig kitűnően hallatszott. Találgattunk. Jim, Eduard és Maud éjszakákat töltöttek a készülékeknél, keresték a sípolásban, fütyülésben, más állomások kopogásában Moszkva hívójelét. Mindhiába.

Mi történhetett? Ha a Direktor új hívójelet és adási időt vezetett volna be, erről bennünket előre értesítettek volna. Lehetséges, hogy lebombázták a Központ rádióállomását?

Rendkívül nyugtalanok voltunk, egyik kérdést a másik után küldtük, de választ nem kaptunk.

Az ostromlott Moszkva folytatta a harcot. A Központ azonban hallgatott.

1941. X. 29. Direktornak.

Már több napja nem halljuk önöket. Hogyan hallják a mi adásainkat? Folytassuk-e az adásokat, vagy várjunk, amíg helyreáll az összeköttetés? Választ kérek.

Dóra

Az előzőekhez hasonlóan erre a rádiótáviratunkra sem érkezett válasz. A Központ azelőtt minden közleményünket „nyugtázta", közölte, hogy ilyen és ilyen szám alatt vette rádiótáviratunkat. Most viszont a Központ rádiója meg sem szólalt, mintha nem is létezett volna. Nem kétséges, hogy valami rendkívüli esemény jött közbe.

Mi történhetett ott keleten, a szovjet fővárosban, amely felé az ellenség hadosztályai közeledtek? Ez a kérdés nem hagyott nyugton.

Sejtettük, mi lehet a hallgatás oka. Valószínűleg a Központ rádióját a Moszkva előtt kialakult veszélyes helyzet miatt óvatosságból valahová keletebbre evakuálták. Ahhoz pedig idő kell, hogy új helyen üzembe helyezzék a rádióállomást, és helyreállítsák a kapcsolatot.

Feltevésünket a Moszkvában és Berlinben kiadott hadijelentésekre, továbbá arra a svájci lapokban nyugati hírforrások alapján közölt tudósításra építettük, hogy Moszkvából Kujbisevbe költözött néhány szovjet kormányhivatal és valamennyi diplomáciai képviselet. Csak az evakuálással magyarázhattuk azt a tényt, hogy a Központ ilyen feszült helyzetben megszakította a kapcsolatot.

Sz. M. Styemenko hadseregtábornok, aki akkor mint fiatal ezredes a szovjet vezérkar hadműveleti osztályának munkatársa volt, nemrég megjelent emlékezéseiben megfejti a talányt: „A csapatok minden körülmények közötti megbízható vezetése érdekében a Főhadiszállás úgy döntött, hogy a Vezérkart két lépcsőbe osztja el. Az első Moszkvában marad, a második pedig... kitelepül... Október 17-én reggel megkezdődött a páncélszekrények berakása a vasúti kocsikba... Rendeltetési helyünkre október 18-án érkeztünk."*

Ezek a dátumok teljesen egybeesnek a mi rádióösszeköttetésünk megszűnésével.

A távoli Svájcban nap mint nap izgatottan lestük a hadijelentéseket, amelyek arról szóltak, hogy a német hadosztályok támadják a szovjet védelmi vonalakat, hol itt, hol ott törték át a szovjet csapatok állásait, megpróbálták bekeríteni Moszkvát.

November végén vagy december elején, amikor a németek óriási veszteségeik ellenére még mindig szörnyű nyomást gyakoroltak Moszkvára, helyreállt kapcsolatunk a központtal. Styemenko fent idézett könyvében írja, hogy még decemberben visszatért a második osztag (tudniillik a vezérkaré) Moszkvába. Újra meghallottuk rádióállomásának erős hangját. A központi rádióállomás távírászai nyugodtan, a tőlük megszokott gyorsasággal kopogták a hívójeleket, a kérdéseket, az utasításokat, egyetlen szóval sem magyarázták a kapcsolat megszakadását, mintha nem is történt volna semmi. Minden visszazökkent a régi kerékvágásba. Megnyugodtunk, s gyors ütemben továbbítottuk a nálunk felgyülemlett híranyagot, amely főként Long forrásaiból származó, rendkívül lényeges adatokat tartalmazott.

Íme, néhány ezekből a jelentésekből, amelyeket a rádióösszeköttetés megszakadása miatt csak egy hónappal később továbbíthattunk.

* *Sz. M. Styemenko:* Ahol a győzelmet kovácsoltak. Budapest 1969. 50–51. old.

1941. X. 27. Direktornak.

Ribbentrop hivatalának munkatársa (a továbbiakban „Ágnes"-nek fogom nevezni) telefonon közölte Berlinből a „Neue Zürcher Zeitung" szerkesztőivel:

1. A propagandaszázadok harckocsijai Brjanszkban állnak, várják a Moszkvába való bevonulást. A bevonulás időpontját október 14-re, majd 20-ra tűzték ki.

2. Október 17-én utasításokat adtak arra az esetre, ha Moszkva ostroma hosszabb ideig tartana. Partvédő nehéztüzérség és tüzérség a Maginot-vonalról és Königsbergből már néhány napja útban van a moszkvai frontra.

A német saitónak megtiltották, hogy a moszkvai csatáról írjon.

Dóra

Long e hírforrása nem volt más, mint Ernst Lemmer ismert publicista, akinek nevével a „Pester Lloyd", a Horthy-kormány budapesti félhivatalos, német nyelvű napilapjának hasábjain is gyakran találkozhattunk mint a lap berlini tudósítójával. Long még berlini tartózkodása idején ismerkedett meg vele. Lemmer a német külpolitikai bulletint szerkesztette, és egyben 1940 óta a „Neue Zürcher Zeitung"-ot tudósította a Harmadik Birodalom fővárosából. Ez a magas állású informátor, akinek az Ágnes fedőnevet adtam, később fontos híreket közölt Longgal Ribbentrop hivatalából. A háború után, mint ismeretes, a nemrég elhunyt Lemmer hosszabb ideig a nyugatnémet kormány tagja volt.

Long másik jól értesült forrása, mint említettem, a svájci vezérkar hírszerző szolgálatának tisztje volt. Ottani kollégáitól ilyen jellegű híreket kapott:

1941. X. 28. Direktornak.

Magyar kormánykörökből származó értesülések szerint: a keleti fronton levő magyar expedíciós hadtest 40 000 emberből áll.

Dóra

1941. X. 26. Direktornak.

Berlinből, Luisétól.

A németeknek június végén 22 páncélos hadosztályuk és 10 tartalék páncélos hadosztályuk volt. Szeptember végére ebből a 32 hadosztályból 9 teljesen megsemmisült, 6 hadosztály elvesztette személyi állományának 60 százalé-

kát, ennek felét pótolták. 4 hadosztály 30 százalékban elvesztette gépi erejét, ezt szintén pótolták.

Dóra

Említésre méltók még Longnak a következő jelentései, amelyek a pár hetes késés ellenére még hasznosak lehettek:

Hitlernek Murmanszk bevételét és a Kaukázus elleni előnyomulást elrendelő parancsa arra a feltételezésre alapult, hogy Leningrádot és Odesszát szeptember 15-ig elfoglalják. Mindkét tervet most föladták.

Franciaországban jelenleg 20–22 hadosztály áll, főként népfelkelők (Landsturm). A létszám igen változó az állandó veszteségek folytán. Október elején a Bordeaux-ban és délebbre állomásozó csapatokat a keleti frontra vitték.

December folyamán genfi és lausanne-i állomásunk intenzív kapcsolatban állt a Központtal. Minél gyorsabban továbbítanunk kellett a különböző forrásokból érkezett híreket. Jim, Eduard és Maud erejét megfeszítve éjjel, néha nappal is dolgozott, kopogta a táviratokat. Idézek két decemberi táviratot.

1941. XII. 9. Direktornak.

Luisétól, Berlinből.

A Moszkva elleni újabb támadás nem stratégiai tervekben előirányzott lépés, hanem azért kerül rá sor, mert a német hadseregben nagy az elégedetlenség, június 22-e óta az eredetileg kitűzött célok közül ugyanis egyet sem értek el. A szovjet csapatok ellenállása folytán a németek kénytelenek voltak lemondani az 1. sz. – Urál-, a 2. sz. – Arhangelszk–Asztrahany-, a 3. sz. – Kaukázus-tervről.

Dóra

1941. XII. 12. Direktornak.

Tisztektől Münchenből, Luisén keresztül.

November elején a német hadsereg teleltetését a Rosztov–Szmolenszk Vjazma–Leningrád-vonalra tervezték.

A Moszkváért és a Krímért vívott harcokban a német hadsereg bevetette összes anyagi és embertartalékát. A németországi laktanyák és táborok szinte teljesen kiürültek. A gyalogsági kiképzést 8 hétre rövidítették.

A Moszkva és Szevasztopol elleni támadáshoz a németek odaszállították a németországi erődökből a nehézmozsarakat és a messzehordó lövegeket, amelyeket speciális traktorokkal és páncélautókkal vontattak rendeltetési helyükre.

A német hadsereg-főparancsnokság már november elején tartott a hadműveletek kudarcától, mert akkor tapasztalta, hogy a visszavonuló szovjet csapatok Moszkva előtt megálltak.

A moszkvai csata már a változás jelét tükrözte. A hozzánk befutó információk arról tanúskodtak, hogy zavar és fejvesztettség tapasztalható az ellenség soraiban. Ebből a szempontból jellemzők voltak a zürichi doktor Eugen Bircher Oberstdivisionär (altábornagyi rangnak felel meg) észrevételei. Bircher annak a speciális egészségügyi küldöttségnek volt a vezetője, amelyet a németek meghívtak a keleti front mögöttes területére. Egyik munkatársunknak sikerült bizalmas kapcsolatba kerülnie vele, s magánbeszélgetéseik közben Bircher igen érdekes információkat adott.

A szmolenszki küldetéséből nemrég visszatért orvos véleménye szerint a németek számára már nem kedvező a helyzet a keleti fronton. Legutóbbi szmolenszki útjáig Bircher a németek győzelmét várta, most azonban már úgy látta, hogy szó sem lehet győzelemről. Még a novemberi támadás megindulása előtt Berlinben járt, és beszélgetett Göringgel (régóta ismerték egymást). Göring ekkor azt mondta neki: hamarosan újabb támadást indítunk Moszkva ellen, minden erőnket bevetjük, s reméljük, hogy két hét alatt végzünk, ha a hófúvás nem akadályozza meg a nehéztüzérség mozgását. – És azután? – kérdezte Bircher. Göring válaszképpen csak vállat vont. Azok a német tábornokok viszont, akikkel Bircher erről a témáról beszélgetett, körülbelül így nyilatkoztak: ha Moszkva elesik, tovább megyünk, ha nem, akkor a csapatokat visszavonjuk védőállásba egészen Szmolenszkig.

Birchernek elég sok német tiszttel sikerült beszélnie.

Egy katonaorvos, aki a német vezérkarnál teljesített szolgálatot, közölte vele, hogy október elejéig az orosz fronton 1 250 000 emberük esett el, illetve sebesült meg. Kétmilliós veszteség válságot okozna a hadseregben. A német vezérkar számítása szerint ez a kritikus pillanat a tél végére várható.

Úgy látszik, a moszkvai hadművelet kudarcától lehangolt németek szükségét érezték, hogy kiöntsék szívüket Birchernek. Ráadásul – Bircher célzott erre – ezek a tisztek a Führerrel szemben ellenzéki hangulatú csoporthoz tartoztak. Nem helyeselték Hitler egyes politikai és stratégiai elgondolását, s arról ábrándoztak, hogy megteremtik Németországban a katonai elit diktatúráját. Sok főtisztnek az a véleménye,

mondta Bircher, hogy Hitler esztelensége juttatta zsákutcába a hadsereget. A tábornokok, a vezérkari tisztek, állítólag maga Göring is lehetetlennek tartja már a győzelmet. A tisztikarban megfigyelhetők a kétkedés első jelei. Így például Brauchitsch tábornagynak, a szárazföldi csapatok főparancsnokának segédtisztje bevallotta Birchernek, hogy a tábornagy szerint a háborút elvesztették. A katonák kimerültek, a harci szellem romlik. Ami a Wehrmacht ütőerejét illeti, csupán október végéig 16 páncélos hadosztályát verték szét az orosz fronton.

Ennek a „semleges" svájci megfigyelőnek a szavaiból ítélve a Wehrmachtot valóban nagy megrázkódtatás érte.

Bircher nácibarátságát különben Hans Speidel tábornok, Rommel egykori vezérkari főnöke (aki tudvalevőleg a háború után egy ideig a NATO közép-európai haderőinek főparancsnoka volt), emlékirataiban igen dicsérőleg említi meg.* Ezt még a bizonyára nem baloldali „Neue Zürcher Zeitung" is igen fanyarul kommentálja 1969. október 5-i számában, hogy Bircher magatartását – mint már a háború alatt is – „svájci szempontból fenntartás nélkül nem lehet" pozitívan értékelni.

Mindazt, amit Birchertől megtudtunk, haladéktalanul továbbítottuk a Központba.

Ezeket az adatokat a következő távirat egészítette ki:

1942. I. 6. Direktornak.

Longon keresztül a svájci vezérkari ezredestől, aki 1941. XII. 11-én beszélgetett Brauchitsch segédtisztjével, aki kijelentette:

Az utóbbi négy hétben a németek naponta körülbelül 32 000 halottat vesztettek. A német elit egységek nem álltak a helyzet magaslatán, szétverték vagy megsemmisítették őket. A légiflotta és a gépesített szállítóeszközök fele megsemmisült. Az oroszok csak most vetették be elit egységeiket, amelyek felülmúlják a német csapatokat.

Dóra

Körülbelül ugyanebben az időben Pakbo olyan értesülést továbbított Longtól, amely közvetve alátámasztotta azt, amit Bircher doktor révén tudtunk meg.

* Hans *Speidel:* Zeitbetrachtungen. Mainz 1969.

1941. XII. 21. Direktornak.

A német főparancsnokság egy összekötő tisztje közölte Longgal:

1. Németországban 650–700 000 fiatal, 19–20 éves katona kiképzését tervezik.

2. Nem annyira a keleti fronton elszenvedett veszteségek óriási volta nyugtalanít bennünket, mint inkább ezeknek a veszteségeknek a minősége, hiszen a német hadsereg legjobb, legtapasztaltabb egységei semmisültek meg, amelyek eddig megnyerték a csatákat. A megmaradt rész formátlan tömeg.

3. Két-három hónapos lélegzetvételre van szükségünk, hogy tavasszal megindíthassuk a döntő csapást. Félő, hogy az oroszok nem adják meg ezt a szünetet.

Dóra

Guderian tábornok megállapította, hogy a szovjet csapatok Moszkva körüli ellenállása folytán „a harcoló alakulatok létszáma rohamosan megcsappant, ami erősen demoralizáló hatással volt a még harcképes csapatokra".*

December 13-a ünnepnap volt számunkra. Lenével régóta nem voltunk olyan jó hangulatban, mint ezen a napon, amikor a Szovjet Tájékoztató Iroda a moszkvai rádióban hírül adta, hogy meghiúsult a németek Moszkva körülzárása és bevételére vonatkozó terve. A bemondó csengő, diadalmas hangon olvasta a hadijelentést, amely szerint a szovjet csapatok visszaverték az ellenség második támadását Moszkva ellen, 1941. december 6-án ellentámadást indítottak, és súlyos vereséget mértek az ellenségre.

„Az oroszok csapásának ereje és ellentámadásuk mérete – írja Tippelskirch volt német tábornok – olyan nagy volt, hogy jelentős szélességben megingatta az arcvonalat, és csaknem jóvátehetetlen katasztrófához vezetett."**

Egy másik német tábornok, Siegfried Westphahl elismerte, hogy „a korábban legyőzhetetlennek tartott német hadsereg a tönk szélére jutott".***

Assmann német altengernagy „Németország sorsdöntő évei" című könyvében bevallja: „A háború menetében a fordulat a moszkvai csa-

* *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg 1951.

** *Kurt von Tippelskirch:* Geschichte des zweiten Weltkrieges. Bonn 1951. 209. old.

*** The fatal decisions. New York 1956. 34. old.

tatéren következett be. 1941 végén itt törték meg először a német haderő támadó erejét, itt állították a német csapatokat először olyan feladatok elé, amelyekkel nem tudtak megbirkózni. Itt ragadta először magához a kezdeményezést az ellenség. A német hadseregnek csak súlyos veszteségek árán sikerült ellenállnia az ellenség támadásával szemben.*

Ugyanebben az időben a világháború frontja kiszélesedett: a Pearl Harbor amerikai haditengerészeti támaszpont ellen intézett japán támadás után az Egyesült Államok is belépett a fasiszta tömb elleni háborúba.

Svájcban tudomásunk volt arról, milyen zűrzavar támadt Hitler főhadiszállásán a moszkvai csata kimenetele miatt. Long elég részletes információt kapott erről berlini forrásától, Ágnestől.

1942 első napján kaptuk a hírt, hogy az élőerőben és technikában elszenvedett óriási veszteségek pótlására Hitler rendkívüli intézkedésekre kényszerült: totális háborúra szólította fel Németországot, ami a Harmadik Birodalom ember- és ipari tartalékainak általános mozgósítását jelentette. Körülbelül 2 millió embert hívtak be a hadseregbe.

A német tábornoki karban változások történtek, új parancsnokok kerültek a „vétkesek" helyére. A feldühödött Führer elmozdította Brauchitsch tábornagyot, és maga vette át a szárazföldi erők parancsnokságát. Erről berlini forrásunktól, Ágnestől értesültünk. Ugyanakkor jeleztem, hogy

Ágnes óva int a németek gyors szétzúzásához fűzött reményektől. Az óriási anyagi és emberveszteségek ellenére a német hadseregnek és iparnak elegendő tartalékai vannak.

Ez a figyelmeztetés természetesen helyénvaló volt. A Wehrmacht erejét végzetes lett volna lebecsülni. Ekkor azonban, a váratlan megrázkódtatás utáni sokkban ütni kellett, mielőtt még magához tér. A Vörös Hadsereg parancsnoksága ezt figyelembe is vette, és januárban a szovjet csapatok a front teljes szélességében támadásba lendültek.

* *Heinz Assmann:* Deutsche Schicksalsjahre. Wiesbaden 1951. 286. old.

1942-ben konspiratív csoportunk néhány újabb munkatárssal bővült, akik hajlandók voltak a fasizmus elleni harcnak szentelni magukat.

Egyre több információ érkezett, három rádiósunk s két rádiónk már csaknem maximális terheléssel dolgozott. A Vörös Hadsereg vezérkara pedig mind több értesülést kért az ellenségről. Ezért a Központ azt tanácsolta, hogy keressünk még egy rádiótávírászt tartalékul. Persze nem volt egyszerű megfelelő embert találni, rádió adó-vevőt konstruálni számára és megtanítani rajta dolgozni. Más megoldás azonban nem volt.

Találtunk egy megbízható fiatal lányt, Margarete Bollit. Édesapja a Bázel közelében lakó, antifasiszta meggyőződésű alkalmazott, a valdenseknek – egy eretnek szekta tagjainak – a leszármazottja, akiket hajdani antiklerikális meggyőződésük miatt kiüldöztek a katolikus Itáliából. Margarete szintén antifasiszta volt, apja megbízásából már végrehajtott egyes feladatokat. Gyűlölte a nácikat. Egyelőre csak annyit közöltek vele, hogy ha szeretne részt venni a fasizmus elleni küzdelemben, összehozhatják illetékes elvtársakkal. A lány szívesen beleegyezett.

A déli típusú, sudár, fekete hajú Margarete eleinte mint futár működött. Ezzel a feladattal ügyesen megbirkózott, óvatos, körültekintő volt, a találkozókra percnyi pontossággal érkezett.

Később felajánlottuk neki, hogy ismerkedjék meg a rádiótávírászat rejtelmeivel. Oktatását Jim vállalta, ő bánt legügyesebben a távíróbillentyűvel, és elég jól ismerte a rádiókészülék technikáját. A Központtal tartott állandó kapcsolat miatt azonban Jim nem utazhatott Bázelbe, ezért úgy döntöttünk, hogy tanítványa keresi fel bizonyos időközönként Lausanne-ban. A lány szülei úgy tudták, hogy ott élő rokonait látogatja meg. Jim szomszédaiban nem kelthetett gyanút, hogy egy fiatal lány időnként meglátogatja a nőtlen külföldit, legfeljebb szerelmi kapcsolatra gondolhattak.

1942 tele és tavasza tanulással telt el. Amikor a lány már ismerte a készüléket, és jól kezelte a távíróbillentyűt, megbeszéltem szüleivel, hogy házukban szereljük fel a rádiót, mert ezt már nem lehetett előttük titokban tartani. Noha tisztában voltak a lányukat és őket magukat fenyegető veszéllyel, tétovázás nélkül beleegyeztek. Győzött bennük a

szenvedélyes akarat, hogy valamiképpen segítsék a nácizmus ellen vívott harcot.

Eduard megszerezte a szükséges alkatrészeket, és elég nagy teljesítményű adó-vevőt készített (arról persze sejtelme sem volt, kinek készíti), Jim pedig felszerelte Bolliék lakásán. Otthon Margarete tovább gyakorolta a morzejeleket és a távíróbillentyű kezelését. Jim, amikor akadt néhány szabad órája, felkereste Bolliékat, és rejtjeles táviratok vételére, adására tanította a lányt. Így egészült ki szervezetünk a negyedik rádiótávírásszal, aki a „Rosa" fedőnevet kapta.

Nyár végére Rosa elég fürgén kezelte a billentyűt, már nem hibázott, és fokozatosan kezdtem bevonni a munkába. Eleinte rövid, egyszerű információkat továbbított a Központba, majd egyre hosszabbakat. A rejtjeles szöveget én vittem el hozzá vagy a feleségem.

Sajnos, Rosa hamarosan kénytelen volt elhagyni a szülői házat, mert apja a házkutatástól tartva, egyre idegesebb lett, és követelte, hogy lakásukon szüntessék meg a rádiótáviratozást. Rosa ekkor elhatározta, hogy elköltözik Bázelből. Apja ezt nem ellenezte, bár aggódott lánya sorsáért.

Genfben a Henri Mussard utcában sikerült találnunk egy kényelmes egyszobás lakást, és 1942 augusztusában Rosa odaköltözött. Eduard segített felszerelni a készüléket. Rosa mint diáklány volt bejelentve, aki a francia nyelv tanulása céljából jött német Svájcból.

Eduard, Maudhoz és Jimhez hasonlóan főleg éjszaka dolgozott, nappal pihent. Rosa csak velem, Lenével, Pakbóval és Jimmel volt kapcsolatban. Az utóbbi kettőt csak akkor kereste fel, ha valamilyen sürgős információt kellett vinni vagy hozni, s nekünk nem volt rá időnk. A csoport többi tagját nem ismerte, ez garantálta a megbízható konspirációt. Az Henri Mussard utcai lakás címét pedig rajtam és Lenén kívül csak Eduard tudta, aki felszerelte a lakásban a készüléket.

1942 őszén tehát már három adónk működött: Jimé Lausanne-ban, Eduardé és Maudé, valamint Rosáé Genfben.

A negyedik távírász kiképzésével párhuzamosan kitartóan folytattuk az újabb informátorok beszervezését. Ezt a feladatot kapták legfontosabb munkatársaim: Pakbo, Sissy, Long, Salter. A két utóbbival továbbra is a konspiráció szigorú betartásával, Pakbón keresztül tartottam a kapcsolatot.

Long bámulatos sikereket ért el az ügyünk számára hasznos források felkutatásában. Ez az okos és óvatos ember elnyerte olyan ma-

gas állású német hivatalnokok rokonszenvét, majd pedig támogatását, akikről nem hittük volna, hogy hírszerző számára megközelíthetők. Nem tudnám részletezni, miként érte ezt el, de annyi bizonyos, hogy ezek az ismerősei maximális segítséget igyekeztek nyújtani a szövetségeseknek. Mindent elmondtak Longnak, amit a németek terveiről és katonai készülődéseiről megtudtak.

Long egyik új, érdekes kapcsolata egy lyoni tiszt volt, a Pétain-kormány ottani katonai hírszerzési fiókjából. Long elárulta a tisztnek, hogy a gaulle-isták érdekeit képviseli, mire az több információt adott át neki.

Long megállapodott egy osztrák arisztokratával, aki szerinte ádáz antifasiszta volt. Ausztria elfoglalása után Svájcba emigrált, s itt minden lehetséges módon ártani akart a fasisztáknak. Arról ábrándozott, hogy hazájában visszaállítják a monarchiát. Bernben lakott, s úgy tudtuk, hogy az Angliában levő emigráns lengyel kormány hírszerzésének dolgozott. Ennek az arisztokratának kitűnő kapcsolatai voltak külföldön, valamint svájci diplomáciai és ipari-pénzügyi körökben.

A lyoni tiszt a „Lyoni Minna" az osztrák pedig a „Grau" fedőnevet kapta.

Salter is jól tájékozott emberekre bukkant. Megbarátkozott a vichyi kormány berni nagykövetségének katonai attaséjával. Salter szerint az attasé sejti, hogy de Gaulle ügynökével van dolga, de a kapcsolatuk igen baráti. Minden segítséget megígért Salternek. Valószínűleg alibit akart magának szerezni a szövetségesek győzelmének esetére. (Az attasé a rádiótáviratokban „Lili" néven szerepelt.)

Salter még egy honfitársát megkörnyékezte. Az illető a vichyi kormány külügyminisztériuma postáját szállította mint diplomáciai futár. Kapcsolata volt a Vichyben székelő katonai hírszerzéssel. A diplomáciai futárnak a „Vichy Minna" nevet adtam.

Néhány szót más, használhatónak bizonyult hírforrásokról. Az egyik egy francia vállalkozó, egykori ezredes, hadosztály-törzsparancsnok, Franciaország megszállt övezetében lakott, de üzleti ügyekben gyakran jött Svájcba. Long többször találkozott vele. A másik egy német, a stuttgarti Bosch Művek egyik igazgatója, aki szintén gyakran megfordult Svájcban. Long szerint közeli kapcsolatban állt német tábornoki körökkel. Long fontos értesüléseket szedett ki belőle, elsősorban a hadiiparról. A táviratokban a „Peter" nevet kapta.

Svájcban egyébként is gyakran jártak német tisztek, gyárosok, hiva-

talnokok. Minket persze fölöttébb érdekeltek. Akadtak közöttük olyanok, akiket Long már a háború előtt ismert, amikor francia lapok tudósítójaként dolgozott Berlinben. Baráti vacsora, fesztelen beszélgetés közben Long néha fontos információkat tudott meg tőlük.

Pakbo, mint az informátorok egyik csoportjának vezetője, nem szorítkozott a hírek összegyűjtésére és hozzám való továbbítására, hanem maga is igyekezett új kapcsolatokat szerezni.

1942 elején Esther Bösendorfernek, azaz Sissynek is új segítőtársai akadtak. Sissy szerint „Marius" – aki Franciaországot képviselte a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnál – hivatalos ügyben gyakran utazott Vichybe, s ott találkozott egy ismerősével, aki jó viszonyban volt Laval miniszterelnökkel és bejáratos Abetzhez, a német birodalom franciaországi nagykövetéhez. Ezt az informátort „Diemen"-nek neveztem el.

Sissy munkatársai közül a leghasználhatóbbnak Taylor bizonyult. Ezzel a fedőnévvel Christian Schneider jogászt, egykori német állampolgárt jelöltük. A Taylor nevet – amely angolul ugyanazt jelenti, mint Schneider, azaz szabó – én adtam neki, és senki, maga Schneider sem ismerte. Schneider fordítóként dolgozott a Munkaügyi Hivatalnál, s amikor Németországban a nácik jutottak hatalomra, nem volt hajlandó hazatérni, Genfben maradt. Schneider antifasiszta meggyőződése folytán tudatosan vállalta a velünk való együttműködést. 1942 végén nagy szolgálatot tett csoportunknak, kapcsolatba hozta Sissyt Rudolf Rösslerrel, akinek a segítségével bejutottunk a Wehrmacht szentélyébe, az OKW-ba (Oberkommando der Wehrmacht), a német hadsereg főparancsnokságába. De erről majd később.

Sissynek ezenkívül sikerült titkos adatokat szereznie a Genfben működő német katonai felvásárló bizottság irodájából. A bizottság svájci hadianyaggyárakkal állt kapcsolatban.

Pakbo, Long, Salter és Sissy új forrásai lényegesen kiegészítették a régi segítőtársainktól beérkező adatokat. Így sok mindent megtudtunk a német tábornoki kar 1942 nyarára tervezett hadműveletéről, amelynek során a Kaukázus előhegységeiben és a Volga menti sztyeppéken grandiózus ütközet bontakozott ki.

A Vörös Hadsereg első támadó hadművelete 1942 telén és tavaszán gyökeresen megváltoztatta a hadihelyzetet. A szovjet csapatok súlyos vereséget mértek a hitlerista Werhmachtra, a front különböző szakaszain négy hónap alatt 150–400 kilométerre vetették vissza az ellenséget. 1941 decemberétől 1942 áprilisáig a Wehrmacht számottevő hadfelszerelést és katonát vesztett, még a hitleri parancsnokság kisebbített adatai szerint is több mint egymillió katonát.*

A fasiszta Németország első súlyos sebeit nyaldosta. A törzseknél a halottakat és sebesülteket vették számba. A birodalomban és a csatlós államokban újabb tartalékokat hívtak be.

Csoportunk a német veszteségekről és a mozgósításról gyűjtött anyagot.

A Junkers Repülőgépművek egyik igazgatója, aki üzleti ügyben Svájcban járt, elmondotta Longnak, hogy a németországi kórházak zsúfolva vannak fagyási sérülést szenvedett katonákkal. Ezek számát több mint 100 000-re becsülte.

Luise értesülései szerint a német páncélos egységek a harckocsik háromnegyedét elvesztették, s újra felszerelik őket. A svájci hírszerző azt is közölte, hogy Németországban március végéig behívják 70 éves korig az összes tartalékos és nyugdíjas tisztet. Ezek váltják fel a frontszolgálatra alkalmas, de jelenleg a megszállt országokban, az őrcsapatoknál, a hadbiztosságnál stb. szolgálatot teljesítő tiszteket. Ezenkívül Luise és Sissy adatokat kapott arról, hogy hiány van szakemberekben, jól kiképzett pilótákban és tengeralattjárón szolgáló tisztekben.

Az óriási veszteség ellenére a fasiszta tömb embertartalékai és technikai erőforrásai még igen nagyok voltak. A revansvágytól fűtött hitlerista hadvezetés 1942 tavaszára általános támadást tervezett. Hírszerző szolgálatunk adatai szerint az ellenség erőt gyűjtve nagyszabású előkészületeket folytatott az újabb hadműveletekre. A német vezetők durva nyomást gyakoroltak szövetségeseikre, egyre több ágyútöltelékeket követelve tőlük.

Erre vonatkozólag 1942 februárjában és márciusában Longtól és Saltertől a következő információkat kaptam:

* *Walter Görlitz:* Der zweite Weltkrieg. 1939–1945. I. köt. Stuttgart 1951. 292. old.

Románia kötelezettséget vállalt, hogy a tavaszi támadáshoz további 6 hadosztályt ad.

Ribbentrop 800 000 katonát követelt Magyarországtól a keleti front részére. Magyarországon 8 hadosztályt mozgósítottak.

Római látogatásakor Göring követelte, hogy a Duce legalább 50 hadosztályt küldjön a keleti frontra.

Németországban a tavaszi támadásra állítólag 6 millió embert hívtak be.

1942 tavaszán a Vörös Hadsereg, megszilárdítva a téli támadás során elért sikereket, védekezésbe vonult. A fronton stabilizálódott a helyzet. Ez azonban csak átmeneti szünet volt. Mindkét fél hadvezetése készült a nyári hadjáratra.

Hasznos információt kapott 1942 január, február és március folyamán Long. Pakbo által átadott január 14-i jelentése szerint a napokban beszélgetett a Nemzetiszocialista Párt Lipcsében élő ügyvédjével (mellesleg ő védte Hitlert a bíróság előtt az 1923-as fasiszta puccskísérlet után). Ennek a megrögzött nácinak a szavaiból az derült ki, hogy Hitler 1942 őszén be akarja fejezni az Oroszország ellen viselt háborút. Addigra tervezik Moszkva bevételét. A német támadás szerintük eléri a Volga partját, sőt az Urált is. Hadjáratot indítanak a Kaukázusba is.

A Központnak márciusban küldött egyéb táviratokban már közöltük a tavaszi német támadás körülbelüli időpontját, ismertettük az OKW bizonyos konkrét céljait. Íme, néhány ezek közül a táviratok közül:

1942. III. 8. Direktornak.

Longon keresztül Saar-vidéki katolikus ügyvédtől, aki antifasiszta érzelmű, és jó kapcsolatai vannak a wiesbadeni 12. katonai körzet törzsével.

1. A Törökország elleni hadműveletet egyidejűleg indítják meg a keleti front déli szakaszán a Kaukázus- és Teherán irányában indítandó hadművelettel. A támadásra készenlét április harmadik vasárnapjára.

2. A kaukázusi és iráni gazdasági és ipari irányító szerveket április 1-ig kell létrehozni Drezdában.

Dóra

1942. III. 17. Direktornak.

Longon keresztül a berlini nagykövetség tanácsosától.

1. A Svédország elleni hadműveletet a németek egyelőre elhalasztották. Az ezzel kapcsolatos intézkedések zömét hatálytalanították.

2. A Törökország elleni hadműveletről még nem született végleges döntés, de a hadművelet valószínű.

3. A Don-vonal ellen a Kaukázus irányában tervezett támadást az OKW döntőnek tekinti. Ha sikerül megszerezni a bakui kőolajat, és Németország ezután tartani tudja magát 1943 végéig, akkor az OKW szerint még megnyerhető a háború.

Dóra

1942. III. 23. Direktornak.

Longon keresztül a magyar külügyminisztérium osztályvezetőjétől.

1. Keitel szófiai látogatásakor elhatározták, hogy Törökországba német, olasz és bolgár csapatok törnek be, magyar csapatok ebben nem vesznek részt. Ennek a hadműveletnek a végső pontja az ukrajnai hadművelet kialakulásától függ.

2. Németország nem tart igényt a tavaszi támadáshoz Magyarországtól követelt csapatokra, ehelyett azt követeli Magyarországtól, hogy a Donyec-medencében biztosítson nagy frontszakaszt, amelyhez magyar számítások szerint 300–400 000 emberre van szükség. A Donyec-medencében a támadás április második felében kezdődik, ha az időjárás megengedi. Magyarország most 1,2–1,4 millió embert mozgósított.

Dóra

Ebben a három jelentésben említés történik arról, hogy a németek törökországi és svédországi agressziót terveztek. Ismeretes, hogy a hitleristák nem sértették meg ezen országok szuverenitását. Felmerülhet az a gondolat, hogy megtévesztettek, szándékosan dezinformáltak bennünket. A Harmadik Birodalom titkosszolgálata széles körben alkalmazta a dezinformálás módszerét, hogy leplezze a valódi szándékokat, megtévessze az ellenséges hírszerzést. Ez esetben azonban az értesülések helytállók voltak. Felmerültek ilyen tervek, de nem realizálódtak.

A semleges Svédországgal kapcsolatban ez inkább zsarolás, mintsem komolyan tervezett akció volt. Hitler rá akart ijeszteni a svédekre, szorosabban a saját szekeréhez akarta kötni az északi szomszédot, nehogy esetleg átálljon Anglia és szövetségesei oldalára. Hiszen ez a skandináv ország nemcsak stratégiai helyzete miatt, hanem mint Németország egyik legnagyobb fém- és vasércszállítója is fontos volt számukra.

Ami Törökországot, a tengelyhatalmak tulajdonképpeni szövet-

ségesét illeti, ebben az időben valóban fenyegethette a német betörés veszélye. Az akkori török kormány hivatalosan nem üzent ugyan hadat a Szovjetuniónak, de Szovjet-Örményország határán ott állt harci készültségben egy nagy török hadsereg, amely csak parancsra várt. Ma már tudjuk, hogy a délről fenyegető veszély arra késztette a szovjet hadvezetést, hogy jelentős erőket tartson a Kaukázusban. 1941 nehéz őszén Törökország részéről bármikor várható volt az agresszió. A Wehrmacht Moszkva előtt elszenvedett súlyos veresége azonban lehűtötte, óvatosabbá tette a török tábornokokat, fel kellett adniuk a szovjet Kaukázusontúl meghódítására irányuló terveiket. Ugyanilyen hatással volt ez az esemény Japánra is. A német diplomáciai nyomás a keleti szövetségesre mit sem használt.

Ekkor a hitleristák a következő változatot eszelték ki: Törökországon keresztül eljutnak a szovjet Kaukázusontúl határához, majd csapást mérnek Baku irányába, valamint a már megszállt Irán felé, ahol akkor már szovjet és angol csapatok tartózkodtak. Így egyszeriben megoldanak több fontos stratégiai feladatot: a Szovjetuniót délen elvágják a külvilágtól (Iránon keresztül érkezett az angol és az amerikai segítség), Törökország feltétlenül aktívan bekapcsolódik a háborúba, Németország pedig hozzájut a számára létfontosságú kaukázusi kőolajhoz, s ezzel meggyengíti a szovjet hadsereget és ipart.

Meg kell adni, volt ebben a tervben koncepció és céltudatosság, és újabb veszélyt jelentett a Szovjetunió számára. A németeknek azonban nem sikerült ezt idejében realizálniuk, 1942 tavaszán pedig már aligha lett volna megvalósítható. Törökország bizonyára nem tűrte volna, hogy a Wehrmacht akadálytalanul átvonuljon az országon, mert tartott a Szovjetunió megtorlásától, hiszen az kénytelen lett volna védeni déli határait, nemcsak saját területén.

Március utolsó napjaiban újabb hírek érkeztek arról, hogy a németek támadásra készülnek a front déli szakaszán. Rádiósaink sürgősen jelentették Moszkvának:

1942. III. 25. Direktornak.

Hamann német tábornoktól.

a) A tavaszi támadás előkészítésének végső határideje május 22. A támadásnak május 31. és június 7. között kell megindulnia.

b) A németek számítása szerint a benzinhiány pótlására és Ukrajna természeti kincseinek kiaknázására elegendő elfoglalni az észak-kaukázusi olaj-

lelőhelyeket. Ejtőernyős osztagok készenlétben állnak, hogy megakadályozzák ezeknek a lelőhelyeknek a megsemmisítését. Számításaik szerint az esetleg lerombolt kutakat hat hónap alatt helyre lehet állítani. A helyreállításhoz szükséges gépeket és műszaki személyzetet készenlétben tartják. Ez ugyanaz a műszaki személyzet, amelyet 1941 júliusában szerveztek.

Dóra

Hamann tábornok igen jól informált ember volt, mert az OKW törzsénél teljesített szolgálatot. Ehhez a magas beosztásban levő hitlerista hivatalnokhoz az utat Long találta meg.

Más források is alátámasztották, hogy a Wehrmacht a fő támadást a Kaukázus irányában indítja, legkorábban május végén. Az is tudomásunkra jutott, hogy a németek harckocsiállománya 1941-hez képest 30 százalékkal növekedett, ami a gépesített támadó egységek tekintetében jelentős fölényt biztosított nekik.

Ma már megállapítható, hogy a svájci csoportnak az értesülései nemigen különböztek azoktól a hadászati tervektől, amelyeket később a szovjet csapatok német törzsektől zsákmányolt dokumentumai tartalmaztak. Kitűnik ez többek között a német főparancsnokság 1942. április 5-i, 41. sz. utasításából, amely kifejtette a keleti arcvonalon működő német fasiszta hadsereg nyári támadásának általános elgondolását és a fő hadművelet tervét. Az utasításban többek közt ezt olvashatjuk: „Mihelyt az időjárási és a terepviszonyok kedvezővé válnak, a német hadvezetésnek és a csapatoknak, fölényüket kihasználva, ismét kezükbe kell ragadniuk a kezdeményezést, és rá kell kényszeríteniük akaratukat az ellenségre. A cél az, hogy teljesen megsemmisítsük a szovjeteknek még rendelkezésükre álló emberállományát, s megfosszuk az oroszokat minél több fontos hadigazdasági központtól. Ehhez fel fogjuk használni magunk és szövetségeseink minden rendelkezésre álló fegyveres erejét." Az utasítás hivatkozott arra, hogy „a keleti hadjárat eredetileg kitűzött fő célja" továbbra is érvényben marad. Ez a cél, mint ismeretes, az volt, hogy „a szovjet fegyveres erőket szétzúzzák és a Szovjetuniót az Arhangelszk–Volga-vonalig elfoglalják."*

Zeitzler tábornok (a német szárazföldi erők volt vezérkari főnöke) Hitler szándékait ismertetve megjegyzi: „Amikor Hitler az 1942. évi nyári offenzívát tervbe vette, elsősorban Sztálingrádot és a Kaukázust

* Hitlers Weisungen für die Kriegsführung. 1939–1945. 183–188. old.

akarta elfoglalni. E szándékának megvalósulása kétségkívül óriási jelentőségű lett volna. Ha a német hadsereg a Volga alsó folyásánál át tudott volna kelni a folyón, és így át tudta volna vágni a fő közlekedési ütőeret észak és dél között, s ha a kaukázusi olajat Németország háborús szükségleteinek kielégítésére fordíthattuk volna, keleten gyökeresen megváltozik a helyzet, s a háború kedvező kimeneteléhez fűzött reményeink sokszorosan növekedtek volna."*

Paulus német tábornagy is megerősíti, hogy a hitlerista hadvezetés 1942-ben be akarta fejezni a keleti háborút. Visszaemlékezéseiben ezt írja: „Az 1942. évi nyári támadás kísérlet volt arra, hogy megvalósítsuk azokat a terveket, amelyek 1941 késő őszén meghiúsultak, vagyis győzelmesen befejezzük a keleti háborút."**

A Harmadik Birodalom vezetői, miköben a nyári támadás tervein dolgoztak, nagy diplomáciai játékba kezdtek Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal. Miután vereséget szenvedtek Moszkva előtt, és belátták, hogy a Szovjetunió ellen tervezett „villámháború" sem sikerült, politikai intrikákat szőttek abban a reményben, hogy felbomlasztják az antifasiszta hatalmak szövetségét, s a Szovjetuniót gazdaságilag és katonailag elszigetelik a világ többi részétől.

A különbéke-tárgyalások a Vatikánban folytak a legnagyobb titokban. Mi mégis kaptunk valamelyes információt ezekről. Hadd idézzek most teljes terjedelemben egy táviratot, amelynek ma is visszhangja lehet a béke erőinek az agresszió és a háború ellen vívott harcában.

1942. I. 1. Direktornak.

Longon keresztül Rómából.

Ledochowskynak, a jezsuita rend „generálisának" beszámolója Maglione bíborossal, a Vatikán államtitkárával folytatott beszélgetéséről.

1. Myron Taylor amerikai nagykövetnek a pápánál tett legutóbbi látogatásakor a pápa felvilágosítást kért arról, milyen álláspontra helyezkedik az Egyesült Államok a Szovjetunióval kapcsolatban. A pápa figyelmezteti Rooseveltet, hogy ne kössön a Szovjetunióval a katonai segítségnyújtáson túlmenő politikai megállapodásokat, mert valószínűleg hamarosan elkövetkezik az a pillanat, amikor választani kell Németország és a bolsevizmus között.

Ebben az esetben a pápa Németországot választaná, és szeretné, ha Németország és Anglia kompromisszumos békét kötne.

* The fatal decisions. 132. old.

** Der zweite Weltkrieg. Dokumente und Materialien. Berlin, 1961.

Az új Európa a korporáció alapján álló tekintélyuralmi államokból fog megalakulni.

A kompromisszumos béke megkötésére ma már hajlandó Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Japán, Magyarország és Törökország.

Ha az Egyesült Államok és Anglia a pápa ezen terve szerint – Németország számára váratlanul – különbékét kötne az említett országokkal, Hitler teljesen elszigetelődne, ez lehetővé tenné leváltását, a hadsereg képviselőinek vagy barátaiknak hatalomra juttatását.

2. A kompromisszumos béke fő feltételei:

a) *Németországot nem kell lefegyverezni, mégpedig azért, hogy gátat alkosson a Vörös Hadsereg és Európa között. Olaszország visszakapja Líbiát, Eritreát és nekik adják Dalmáciát, Albániát és Tunézia egy részét.*

(Ezzel kapcsolatban) Mussolini tudatta, hogy közte és Hitler között nincs semmiféle megállapodás a béke közös céljaira és közös békekötésről.

3. Spanyolország gazdasági előnyökhöz jut, és valamit kap Kínában. Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát és Norvégiát teljesen helyreállítják; Jugoszláviát szövetségi állam formájában, Lengyelországot később megállapítandó formában. Csehszlovákiáról és Ausztriáról nem beszéltek.

4. A Vatikán álláspontja alapjában véve fasisztabarát, oroszellenes.

A pápa akciói mögött Mussolini, Pétain, a madridi brit követ és maga Myron Taylor áll, aki az Egyesült Államokban a világgazdaság korporatív szervezésének híve.

5. Pétain az amerikai sajtónak adott interjúban közölte: hajlandó támogatni Roosevelt minden kezdeményezését, abból a célból, hogy megnyerje őt ezeknek a terveknek; ez azonban nem sikerült.

6. A Vatikán terve voltaképpen német–olasz terv, amelynek a tengelyhatalmak megmentése a célja.

Dóra

Nem hinném, hogy különösebb magyarázatra szorul ez a jelentés, amely letépi az álarcot egyes körökről és a katolikus egyház akkori vezetőiről. Az olvasónak nem nehéz levonni belőle a megfelelő következtetéseket.

Értesüléseink szerint a német csapatoknak a keleti fronton elszenvedett téli veresége zavart keltett a hitleri koalíció országaiban, Olaszországban, Romániában, Finnországban, Magyarországon és Bulgáriában, ahol már kevésbé bíztak a Führer és „legyőzhetetlen" hadserege

szerencsecsillagában. A koalíció tagjai között politikai nézeteltérések támadtak.

A németek újabb csapatokat kértek Mussolinitól. A Duce azonban nem sietett katonákat küldeni a szovjet–német frontra, inkább földközi-tengeri és afrikai hódításaival törődött, annál is inkább mert a feketeingeseket eléggé megszorították ott az angolok. Olaszországban, amely nagy gazdasági nehézségekkel küszködött, a belső nyugtalanság jelei mutatkoztak. Az olasz hadsereg és a fasiszta párt között növekedett a feszültség, erről már 1941. szeptember 21-i táviratomban adtam jelentést.

Az olasz–német ellentétekről diplomáciai csatornákon keresztül értesültünk. Ezúttal 1942 január közepén Longon keresztül a Berlinből érkezett uruguayi követtől. Szerinte *Hitler azzal vádolja az olaszokat, hogy alig segítenek neki az oroszok elleni harcban. 25 hadosztályt és különleges hegyivadász alakulatokat követel a keleti frontra, 30 hadosztályt Görögországba, Jugoszláviába, Hollandiába és Belgiumba a rend fenntartására.*

Hírt kaptunk arról is, hogy a moszkvai csata kedvezőtlen kimenetele, a Leningrád előtt és Karéliában elszenvedett nagy veszteségek hatására Finnországban elégedetlenkedik a lakosság, és nyugtalanok az uralkodó körök. Még a harcias mannerheimisták sem bíztak többé a „keleti hadjáratnak" a németek által ígért gyors befejezésében. 1942 telén Németország északi szövetségese teljesen elvesztette orientációját, sőt másfajta politikai és katonai kiút lehetőségét latolgatta. Ezt az információt Luisén keresztül a Berlinben tartózkodó finn újságíróktól kaptuk.

A finnek állítólag nem terveznek többé semmilyen nagy támadó hadműveletet. A németek és a finnek külön-külön harcolnak. A németek az Onyega-tó és Salla vidékén tevékenykednek. Finnországban olyan törekvés tapasztalható, hogy tömböt alakítsanak Svédországgal és Norvégiával. Ha sikerül megalakítani, kívánatos volna az angolok partraszállása Narvikban, hogy támadást indítsanak a németek ellen.

A vereség demoralizálta Hitler másik szövetségesét, Horthyt is. Erről osztrák forrásunktól értesültünk.

1942. IV. 2. Direktornak.

Graun keresztül barátjától, Kállay magyar miniszterelnök németellenes érzelmű fiától.

1. December 7-től március elejéig nem küldtek magyar csapaterősítéseket a keleti frontra. Az új év elején Ukrajnából visszavontak magyar hadosztályokat. Március elején a Dnyeper jobb partján 5 magyar hadosztály és a 41. gépesített dandár állt.

2. Keitel 300 000 magyar katona mozgósítását követelte a keleti front számára. Horthy a magyar nép rossz hangulatára való tekintettel ezt megtagadta, és azt ajánlotta, hogy Jugoszláviában a német csapatokat váltsák fel magyar egységekkel.

3. Erdélyben két magyar gyalogoshadosztály, egy lovashadosztály és egy gépesített dandár állomásozik. Budapesten két Waffen-SS ezred állomásozik, állítólag a német nagykövetség védelmét látja el. Minden minisztériumban német megfigyelők vannak.

*Dóra**

A Vörös Hadsereg hatalmas visszacsapásának hatása tehát a Harmadik Birodalom valamennyi csatlósának politikai és gazdasági életében megmutatkozott.

A nyári támadás előkészületei ezalatt teljes erővel folytak. Németország vissza akart vágni, hogy megszilárdítsa politikai és katonai helyzetét.

Hitler, miután leváltotta azokat a tábornokokat, akiket a téli vereségért okolt, és másokat állított a helyükbe, viszonylag gyorsan le tudta küzdeni a Wehrmacht vezetésében a válságot. Sokkal nehezebb feladat volt meggyorsítani és jelentősen növelni a haditechnika, a hadfelszerelés, az üzemanyag gyártását.

A fasiszta Németország vezetői mozgósították csaknem egész Európa gazdasági tartalékait, és 1942 telén és tavaszán gyors ütemben növelték a birodalom katonai potenciálját.

A Központ feladatokat adott e fontos kérdés sokoldalú vizsgálatára. Többek között kérte, szerezzünk adatokat a repülőgép- és harckocsiüzemek termeléséről, a kőolajtermelésről és -tartalékokról, a repülőterek és hadianyagraktárak építéséről, az újonnan szervezett katonai alakulatokról stb.

Lehetőség szerint igyekeztünk válaszolni a Vörös Hadsereg vezérkarának kérdéseire. Példaként idézek egy kis válogatást az 1942 telén küldött táviratokból.

* Későbbi értesülések szerint abban az időben Budapesten csak egy SS-zászlóalj állomásozott.

„A németek 1942 januárjára 3100 darab repülőgép építését tervezik, ebből Németországban és az általa megszállt országokban készül 2400, Olaszországban 300, Franciaország meg nem szállt részében 400. A Vichy-kormány fennhatósága alatt álló terület repülőgépiparának kapacitása napi 15 gép."

„A Párizs melletti Lorrain Művek Messerschmitteket, a Morane Művek vadászgépeket gyárt. Az utóbbit két Morane-Tajfun típusú ágyúval szerelik fel. A Párizs melletti Hispano Művek új vadászgépet tervez saját gyártmányú motorral."

„Románia kőolajtermelése 7 százalékkal alacsonyabb a szokásosnál. Nyáron az egész kőolajat a Dunán szállítják. Van elegendő tankhajó, mert a németek a Dunára irányították minden tankhajót Hollandiából, Belgiumból, Lengyelországból és Franciaországból.

Tábornokok véleménye szerint Németország nagy műbenzintartalékokkal rendelkezik.

A német üzemanyag-tartalékok, beleértve a műbenzin termelését és a galíciai termelést, évi 5 millió tonna. Ebben nincs benne a Romániából származó behozatal."

„Franciaország északi részén üzembe helyeztek egy új műbenzinüzemet, amelynek termékét Svájcon keresztül Olaszországba szállítják."

„Lipcse környékén álcázott hadianyagüzemeket és műbenzinüzemet építettek."

„Új műbenzinüzem épül Bécs környékén és a Prága melletti Kladnóban."

„A keleti front ellátásának fő központja Drezda és Breslau."

„Szmolenszk 40–50 hadosztály élelmiszer- és hadianyag-ellátó bázisa."

„A német hadsereget 1942-ben az ukrajnai termésből kell élelmezni."

„Jelenleg a német fegyveres erők és a Todt-szervezet együttes létszáma 14 millió fő."

„A németeknek Európában jelenleg 22 páncélos hadosztályuk van, Afrikában pedig kettő. Ezenkívül 1942 május végéig 5 páncélos hadosztályt akarnak szervezni."

„A Berlintől 100 kilométernyire északra fekvő prenzlaui légitámaszpont a keleti fronton folytatott légi tevékenység kiindulópontja. Számos repülőgép van a föld alatti hangárokban. A repülőtér nyugati részén nagy javítóműhelyek találhatók. A repülőtér légvédelme nem túl erős."

„Orlyban (Párizstól délre) föld alatti hangárok vannak. Föld alatti repülőgépgyárak épültek Hannover mellett és a türingiai Suhl mellett."

„A harckocsigyártás fő központja az Autounion Chemnitzben és Zwickau-

ban. Zwickauban jelenleg 2–3000 harckocsi áll készen arra, hogy a keleti frontra szállítsák."

„Lipcse mellett új hadianyaggyárak épültek a Torgau és Herzberg, valamint a Wurzen és Eilenburg közötti erdőkben."

Ezekből a laikusok számára töredékesnek látszó, mozaikszerű adatokból a vezérkar szakemberei Moszkvában valamelyes képet alkothattak az ellenség hadiiparáról és potenciális erejéről, ha gondosan elemezték a tőlünk kapott információkat és összehasonlították más adatokkal.

Informátoraink szemmel tartották Németországban és a megszállt országokban az ellenség csapatmozdulatait és az új egységek szervezését. 1942 telén és tavaszán a legtöbb információt Long, Salter és Pakbo hírforrásai adták. Különösen tájékozott volt Luise, a svájci hírszerzés tisztje, mivel emberei Berlinben közvetlenül az OKW-ból szereztek információkat.

Lássuk például, milyen értesülést közölt Luise egyik januári jelentésében válaszul a Központtól kapott kérdésekre:

1942. I. 17. Direktornak. Válasz a 96-ra.

Luisétól.

1. Az SS páncélos egységeit leszámítva Németországnak jelenleg 21 páncélos hadosztálya van. Ebből 1 Bordeaux-ban, 2 – a 15. és 21. – Líbiában. Egyet Líbiába való szállítás közben az angolok megsemmisítettek. 16 hadosztály a keleti fronton van. Hollandiában és Norvégiában nincs páncélos hadosztály.

Szerveződik egy páncélos hadosztály Párizs térségében, négy pedig Németországban. A szervezést 1942 májusáig be kell fejezniük.

2. Az utóbbi hetekben nem volt tapasztalható csapatszállítás a keleti frontról nyugatra.

3. Bulgáriában, nem ellenőrzött adatok szerint, 6 német hadosztály állomásozik.

4. A keleti fronton 3 erődítményvonal van. Az 1. vonal: Harkov–Brjanszk, tovább Vjazma és Szmolenszk között Leningrád irányában.

A 2. vonal: Herszon–Szmolenszk–Leningrád.

A 3. vonal: Ogyessza–Gomel–Leningrád.

A védelmi munkálatokban a Todt-szervezet 100 000 emberét foglalkoztatják.

Az erődítmények jellegüket tekintve az első világháborúból ismert somme-i erődítmények és a betonbunkerek közötti kategóriába sorolhatók. Ugyancsak nagy erővel folynak a védelmi munkálatok a Főkormányzóságban.

5. A már ismert légiflottákon kívül Németországban állítólag még 5 flotta van. Németország arra törekszik, hogy januárban havi 2800 darabra növelje a repülőgépgyártást. A háború eleje óta havonta átlag 2000–2200 repülőgépet gyártottak.

Dóra

Ebben az utolsó pontban forrásunktól téves adatokat kaptunk. Valójában 1941-ben Németországnak csak öt légiflottája volt (négyet közülük a Szovjetunió ellen vettek be), egyéb légiflottákat akkor még nem állítottak fel. Nem pontosak az adatok a repülőgépgyártásról sem. A hitleri birodalom nem tudott abban az időben havonta 2000–2200 repülőgépet gyártani. Mai ismereteink szerint Németország 1941-ben 11 030, 1942-ben 14 700 repülőgépet gyártott, tehát havonta kb. a felével kevesebbet, mint a fenti rádiógram adata (NHH 2. köt. 336. old.). Úgy látszik, akaratlanul vagy szándékosan, de megtévesztettek bennünket.

Megtudtuk, hogy a hitlerista hadvezetés bolgár és román kikötőkben összpontosítja a flottát, hogy csapatokat dobjon át a Kaukázusba. Többek között Constantában, Burgaszban és Várnában körülbelül 800 bárkát vontak össze.

Azt is megtudtuk, hogy április 1-től a németek nagy hadműveletet akarnak indítani az Atlanti-óceánon és a Barents-tengeren, hogy megakadályozzák a Szovjetunióba irányuló hadianyag-szállítást. A szövetségesek szállító és őrhajóit 140 német tengeralattjárónak kellett megtámadnia Dönitz tengernagy parancsnoksága alatt. Ezeket az értesüléseket Long szerezte.

Az általunk küldött információt, mint most a levéltári anyagokból megállapítható, a Központ a haditengerészeti népbiztosnak bemutatta, és a parancsnokság fel tudta használni az ellenfél tengeri erőinek megítélésénél, támadásainak visszaverésénél.

Tavasszal a Pakbótól és Sissytől kapott jelentések azt mutatták, hogy a német hadvezetés nagyon siet az újabb támadás előkészítésével. Hitler nyilvánvalóan követelte a tábornokoktól, hogy ne lépjék túl az igen rövidre szabott felkészülési időt, mert nem akarta elszalasztani a stratégiai csapás számára kedvező nyári időszakot.

Noha a német csapatok összevonását és átcsoportosítását a legszigorúbban titokban tartották, egyes adatokat sikerült megtudnunk, és erről értesíthettük a moszkvai vezetőséget.

Ezúttal is Luise hajtotta a legtöbb hasznot, hála kapcsolatainak a német fővárosban. Idézek kettőt ezek közül a táviratok közül.

1942. IV. 3. és 4. Direktornak.

Luisétól.

Március elején egész Kelet-Németországba, a Baltikumba, Lengyelországba és a Szovjetunió megszállt területeire, különösen a déli területekre egymás után érkeznek a tavaszi támadásra előkészített csapatok. Létszámuk, de főleg a haditechnika mennyisége kétségkívül nagyobb, mint 1941 júniusában volt. A tüzérség tűzereje is nagyobb, különösen a déli szektorban, mint 1941 júniusában. A déli szektor valamennyi útját teljesen elárasztják a hadianyagszállítások.

Változások a német hadsereg területi elhelyezésében március elején: a 98. hadosztály (lehetséges, hogy 90.) törzse Allensteinben; a 197. gyalogos hadosztályt a Baltikumból Odesszába vezényelték; a 23. (Potsdami) hadosztályt február 23-án a tartalékkal Nyikolajevbe vezényelték; a 3. gépesített gyalogos hadosztály Frankfurt an der Oderből Zaporozsjéba érkezett. Landsberg an der Warthéban több ezred és egy törzs van, valószínűleg a tavaszi támadáshoz a csapatok kiegészítésére.

Dóra

1942. IV. 6. Direktornak.

Luisétól.

1. Odesszába és Nyikolajevbe naponta érkeznek ejtőernyősök, SS-egységek és harckocsiegységek.

2. Königsberg, Varsó, Insterburg tele vannak a támadásra váró csapatokkal. Ezeket a térségeket fokozottan védik a légitámadások ellen.

3. Zaporozsjéban számos csapatszállító repülőgépet vontak össze. A Donyec-medencében – Sztálinóban – van a harckocsik fő összpontosítási helye. Szmolenszkben számos vasúti szerelvény és műszaki alakulatok nagy tábora található.

Dóra

Március és április folyamán rádiósaink majdnem minden nap, illetve minden éjjel hasonló jelentéseket továbbítottak a Központba.

Ne higgyük azonban, hogy a svájci csoport tévedhetetlen volt. Előfordult, hogy a jelentésekbe egymásnak ellentmondó számok vagy

valótlan adatok csúsztak be. A jelenleg rendelkezésünkre álló hadtörténeti adathalmaz alapján pontosan megállapítható, hogy mikor és miben tájékoztattak bennünket tévesen. Egy ilyen hibára már fentebb rámutattam Luise egy jelentésével kapcsolatban (lásd e kötet 186. old.), de említhetek más példát is. Long forrásaitól 1941 októberében olyan jelentések érkeztek, hogy Németország összes fegyvernemei 1941 szeptember végén állítólag 400 hadosztályból álltak, ehhez járult még a Todt-szervezet másfél millió embere és a különböző légi körzetek egymillió katonája (beleértve a repülőket, a repülőterek legénységét, a karbantartó egységeket a hírszerzők és a légelhárító tüzérség nélkül). Ezek a számok rendkívül túlzottak. A valóságban a németeknek 1941-ben csak 214 hadosztályuk volt a harckocsi-, a gépesített és a gyalogsági hadosztályokkal együtt. Ha ehhez még hozzászámítanánk azokat a friss alakulatokat, amelyekkel a hitleristák a szovjet–német fronton végrehajtott offenzívájuk során elszenvedett veszteségeiket pótolták, akkor sem érnénk el a 400 hadosztályt. A Todt-szervezet katonai alakulataira vonatkozó számok is túlzottak.

Nem eléggé ellenőrzött jelentéseket adott 1942 tavaszán Salter. Forrásainak jó tájékozottságát feltételezve áprilisban azt jelentettük Moszkvának, hogy a hitleristák behívott tartalékosokból 150 új hadosztályt készítenek fel támadásra a Volga irányába, és hogy ezek az új egységek állítólag kiegészítik a már a szovjet–német fronton álló hadosztályokat. Ezek a számok pontatlanok, a fasiszta Németország az egész háború folyamán sohasem rendelkezett ekkora tartalékkal. 1942 elején a németeknek – nem számítva szövetségeseik csapatait – összesen 232 hadosztályuk volt, ebből 178 állt a Vörös Hadsereggel szemben.

Becsúsztak egyéb hibák is jelentéseinkbe. Például Luise 1942 januárjában arról informált, hogy a német hadtáphivatalból származó titkos adatok szerint 1941. december 1-ig a keleti fronton a német hadsereg vesztesége 1 900 000 halott és négy és fél millió sebesült volt. Egy másik információ szerint a Wehrmacht 1941–1942 telén állítólag félmillió halottat vesztett és több mint kétmillió volt a sebesültek és a fagyás miatt harcképtelenné vált katonák száma. Ezeket az adatokat túlzottaknak tartottuk, de nem állt módunkban ellenőrizni őket, így fenntartással bár, de továbbítottuk Moszkvába. Ma a következő számok ismeretesek: A Szovjetunió elleni háború első öt hónapjában a fasiszta Németország 750 000-et, 1941 június végétől 1942 február

végéig pedig több mint egymillió embert vesztett, és több mint 100 000-en váltak fagyás következtében harcképtelenné (NHH . . . 2. köt. 232. és 312. old.).

Információinkba tehát hibák is keveredtek, elsősorban a háború elején. Mi volt ennek az oka? Talán túl hiszékenyek voltunk, és minden megszerzett információt hitelesnek tekintettünk? Ez persze nem így volt. Az információkat megrostáltuk, a Központnak csak azt küldtük, ami véleményünk szerint érdekes lehetett a Vörös Hadsereg vezetősége számára. Hogy egyes jelentések mégis helytelen adatokat tartalmaztak, annak két oka volt. Az egyik – a német titkosszolgálatok nagyszabású aktív, az ellenfél hírszolgálatának megtévesztésére irányuló tevékenysége; pl. államtitoknak beállított hamis hírek „elfecsegése" olyanok által, akik magukat a hitlerizmus állítólagos ellenségének adták ki – lehetséges, hogy egyes forrásaink néha lépre mentek. A másik ok pedig az volt, hogy egyes informátorainknak rangjuk, szolgálati beosztásuk folytán a háború első idejében nem volt lehetőségük kellő tájékozódásra. Csak kb. a sztálingrádi csatától kezdve jutottunk igen értékes forrásokhoz, de néha még elsőrendű informátoraink is tévedtek.

Mindebből következik, hogy a Központ a hírszerzési adatoknak a vezérkar számára összeállított összegezésénél bizonyára nemcsak a svájci csoport információjára támaszkodott, ellentétben azzal, ahogyan a háború után Flicke, Carell, Accoce és Quet, valamint egyéb nyugati szerzők könyvei állítják. A Központnak a svájci és más hírszerző csoportok tevékenységén kívül rendelkezésére álltak más források is, az ellenség hátában működő partizánok és illegális szervek, továbbá a harctéri és légi hírszerzés adatai. Mindezek összevetése alapján alakulhatott ki a végleges kép az ellenség szándékairól.

Az egyes melléfogásoktól eltekintve azonban ma már megállapítható, hogy 1941-től kezdve a svájci csoport megfelelt rendeltetésének. Különösen hangsúlyozom, hogy 1942-ben a németek nyári offenzívájának előkészítésére vonatkozó információk teljesen fedték a valóságot.

„A Nagy Honvédő Háború története"-ben ezzel kapcsolatban az alábbi megállapítások olvashatók: „A szovjet hírszerzés idejében megállapította, hogy a német hadsereg nagyszabású nyári támadásra készül, és nagy erőket von össze a szovjet–német arcvonal déli szakaszán. Hírszerzésünk tájékoztatta a Legfelsőbb Főparancsnokságot és a ve-

zérkart a Délnyugati Front sávjában a Volga és a Kaukázus irányában készülő csapásról.

A Főhadiszállás elismerte annak a lehetőségét, hogy a német hadsereg délen támadást indít, de úgy vélte, hogy az ellenség, amely nagy erőket csoportosított Moszkva közvetlen közelében, fő csapását minden valószínűség szerint nem Sztálingrád és a Kaukázus irányában méri, hanem a Vörös Hadsereg középső arcvonalszakaszára, azzal a céllal, hogy elfoglalja Moszkvát és a Központi iparvidéket.

Minthogy a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság tévesen határozta meg az ellenség fő csapásának irányát, a nyári hadjárat első szakaszában hadászatilag hibás elhatározásokat hozott. Ahelyett, hogy a Délnyugati s a Déli Front sávjában összpontosította volna az erőket s a szovjet–német arcvonal balszárnyán az ellenség számára leküzdhetetlen, mélyen lépcsőzött védelmet épített volna ki, a Főhadiszállás a középső arcvonalszakaszt és a Brjanszki Frontot tovább erősítette, s itt a csapatok zömét a jobbszárnyon összpontosította, amely a Tulán át Moszkvába vezető irányt fedezte."*

A hitleri hadvezetés terveinek elemzésében elkövetett hibák megkönnyítették a németek számára a front déli szárnyán a hadműveleteket. Közismert, milyen súlyos következményei voltak ennek, amikor az ellenség páncélos hadosztályai a Donnál áttörték a szovjet csapatok védelmét, s megindultak a Volga és az Észak-Kaukázus felé. Amint Zsukov marsall kifejti emlékirataiban, „ha a délnyugati hadszíntér hátsó térségében a szovjet Főhadiszállás néhány tartalék hadserege állt volna, akkor nem érhette volna 1942 nyarán katasztrófa a délnyugati hadszíntér csapatait". És tovább: „Meg kell mondanunk, a legfelső parancsnok megértette, hogy 1942 nyarán kialakult hátrányos helyzet az ő személyes hibájának a következménye, miután jóváhagyta csapataink akciótervét az 1942. évi nyári hadműveletekhez."**

ELSŐ VÉSZJELEK

1942 tavaszán és nyarán olyan események történtek, amelyek méltán keltettek aggodalmat a Központ vezetőségében és bennem csoportunk biztonsága miatt.

* NHH... 2. köt. 352—353. old.

** *G. K. Zsukov:* Emlékek, gondolatok. Moszkva, 1969. 399., 407. old.

Miközben megfeszített munkával gyűjtöttük és továbbítottuk az információkat, a német titkosszolgálat szervei, amelyek már tudtak létezésünkről, igyekeztek megtalálni bennünket.

Mint már említettem, az Abwehr rádióelhárító állomása, Cranzban (Kelet-Poroszországban) már 1941 júliusában bemérte két adónkat és a Központ adóját munka közben. A lokátor sugara megmutatta az Abwehr szakértőinek a térképen, hogy az illegális adók Svájcban működnek. Később a németek különböző helyekről végzett bemérésekkel az elsőnél pontosabb adatokat kaptak. Megállapították, hogy a Moszkvával kapcsolatban álló adó-vevő készülékek minden jel szerint Genfben és Laussanne-ban tevékenykednek.

Berlinben a Matthäikirchplatzon levő rádiótechnikai felderítő központ vette kezébe az ügyet. A Moszkva és Svájc közötti intenzív rádiókapcsolatból a németek megállapították, hogy Svájcban hatékony szovjet hírszerző szervezet működik. Az Abwehr nagy hatósugarú bemérői állandóan, éjjel-nappal figyelték az illegális adókat. Nagy mennyiségű rejtjeles anyagot hallgattak le, de ennél tovább nem jutottak. Mint utólag kiderült, a német szakértők akkoriban hasztalan próbálták megfejteni rejtjelünk titkát. Csak annyit tudtak, hogy Genfben és Lausanne-ban összesen három adó működik, ezért az Abwehr a „Vörös Hármas" („Rote Drei") vagy „Vörös Trojka" nevet adta nekünk.

Canaris tengernagy különleges kémelhárító szolgálatának hivatalában nagy riadalmat keltett a hír, hogy három svájci adó állandó kapcsolatban van Moszkvával. Az Abwehrben nagyon jól tudták, hogy a keleti fronton indítandó döntő német támadás küszöbén nagy kárt okozhatnak a hadseregnek a rádiótáviratok adatai. A táviratokat azonban nem tudták elolvasni, mert a rejtjelkulcs nem volt a kezükben.

Mindezt több évvel a háború után a német levéltárakból tudtuk meg, valamint W. F. Flicke elhárító tiszt „Az ügynökök rádión jelentenek Moszkvának"* című könyvéből. Flicke személyesen vett részt a német rádiófelderítés csoportunk ellen indított akciójában.

A németeknek nem volt arra lehetőségük, hogy egy semleges állam területén nyíltan keressék az illegális rádióadókat, ezért titkosügynököket küldtek Svájcba. Az egyik 1942 április végén jelent meg Genfben, és csoportunk látókörébe került.

Egyik munkatársam barátját felkereste otthonában egy állítólagos

* W. F. Flicke: Agenten funken nach Moskau.

francia újságíró. Yves Rameau néven mutakozott be, s valami olyasmit mesélt, hogy Franciaországban illegális szervezetet hozott létre. Rádióadóval is rendelkeznek, és lehetőségük van katonai információ szerzésére, amely bizonyára nagyon jól jönne az oroszoknak, csak az a baj, hogy nem tudják nekik továbbítani. Barátunkat nagyon meglepte az „újságíró" látogatása, aki arról faggatta, nincs-e valamilyen kapcsolata a Szovjetunióval vagy lehetősége az információ továbbítására. Hozzátette, hogy az illetékes szovjet szerveknek ismerniük kell őt „Aspiráns" fedőnéven.

Barátunk mint tapasztalt konspirátor, természetesen nem ugrott be ennek a „Rameau-Aspiránsnak", csodálkozását fejezte ki, miért hozzá fordul olyan dologban, amelyről neki sejtelme sincs. A furcsa vendég látogatása azonban óvatosságra intett. Az is gyanús volt, ahogyan ez az ember Genfben viselkedett. Újságírókkal, diplomatákkal beszélgetve, orosz fehér emigránsok lakásán járva nagy hangon hirdette antifasiszta meggyőződését, de Gaulle hívének, sőt kommunistának vallotta magát.

Tudomásunkra jutott, miket beszélt, és az is, hogy kikkel találkozik Genfben. Magatartása nyilvánvalóan provokációs jellegű volt. Az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy Rameau-Aspiráns egyáltalán nem az, akinek vallja magát, sőt lehetséges, hogy valakinek a megbízásából érkezett Genfbe. Gyanúmat közöltem a Központtal. A Direktor választáviratában egyetértett a véleményemmel, s figyelmeztetett, hogy tartsuk távol magunktól Rameaut, legyünk vele rendkívül óvatosak.

Hamarosan sikerült megállapítanunk, ki rejtőzik az Aspiráns fedőnév mögött. Kiderült, hogy Rameau igazi neve Zweig (mindkét név magyarul ágat jelent), s már a háború előtt a francia vezérkar 2. osztályának (a hírszerzésnek) a munkatársa volt, később, Franciaország kapitulációja után, felajánlotta szolgálatait a németeknek. Valamikor ismertem Párizsban egy Ewald Zweig nevű újságírót, egy mindenre kapható tollnokot, aki bulvárlapokba írogatott. Minden jel arra vallott, hogy ez ugyanaz a Zweig. Egyébként kötelességem volt szigorúan ragaszkodni a Központ utasításához, hogy kerüljük a vele való találkozást. Mégis szembekerültem ezzel a Zweiggel, de erről később; közben több mint egy év telt el.

Körülbelül ugyanez idő tájt bonyodalmaim támadtak a svájci rendőrséggel és hatóságokkal. Ezek a bonyodalmak veszélyeztették a

Geopress ügynökség létét és csoportunk egész tevékenységét, amelyet oly nagy erőfeszítéssel szerveztem meg.

Lejáróban volt svájci tartózkodási engedélyem. Eddig a rendőrség minden alkalommal huzavona nélkül beütötte útlevelembe a meghosszabbítást jelentő pecsétet. Ezúttal azonban a rendőrfelügyelő egyszeriben szőrszálhasogató lett. Kijelentette, hogy útlevelemből ítélve a magyar törvények szerint elvesztettem magyar állampolgárságomat, tehát hontalan lettem, ezért nincs joga meghosszabbítani svájci tartózkodási engedélyemet. Utazzam haza Magyarországra, hozzam rendbe az irataimat. A felügyelőnek formálisan igaza volt, s nem lett volna értelme fellebbeznem. Az akkori horthysta törvények szerint az a magyar, aki több mint tíz éve nem tartózkodott Magyarországon, automatikusan elvesztette állampolgárságát. Én viszont 1919-ben emigráltam, és azóta nem jártam Magyarországon. Haza nem mehettem, mert nyomban letartóztattak volna politikai tevékenységemért. Mit tegyek? Hogyan hosszabbíttassam meg a tartózkodási engedélyt, hogy megmentsem a Geopresst? Máskülönben be kell zárnom az irodát, és illegalitásba kell vonulnom. Illegalitásból azonban rendkívül nehéz irányítani a csoportot. És mi legyen a családdal? A feleségemet, a gyerekeket és az anyósomat nyomban kiutasítják Svájcból. Hová mennek, miből élnek meg? Európában köröskörül fasiszták, Gestapo-ügynökök ólálkodnak . . .

Sokat tanácskoztam Lenével, s végül elhatároztam, hogy megpróbálok kihasználni egy lehetőséget. A genfi magyar főkonzulátus egyik hivatalnokával jó viszonyban voltam. Az ő segítségével diplomáciai postával levelet küldtem Magyarországon élő szüleimnek. Megkértem, segítsenek rendezni magyar állampolgárságomat. Apám, akkor már gazdag ember, pénzzel könnyen elintézhette. Szüleim találtak is Mór községben egy hivatalnokot, aki pénzért hajlandó volt igazolni, hogy 1935–36-ban Magyarországnak ezen a vidékén geológusként dolgoztam. Az igazolást konzulátusi ismerősömön keresztül juttatták el hozzám. Ez a papír elegendő volt ahhoz, hogy meghosszabbítsák tartózkodási engedélyemet.

A másik, humorosabb jellegű, de nem kevésbé veszélyes kellemetlenség egy baklövésem miatt támadt.

Az egyik genfi polgári lapban megjelent egy cikk a csendes-óceáni hadműveletekről. Ilyen helyzetképeket rendszeresen hoztak akkoriban minden valamirevaló lapban. A szóban forgó cikk azt állította, hogy a

japánok a közelmúltban elfoglalták a Karácsony-szigetet, amely stratégiailag kulcsfontosságú a Csendes-óceánon, s lehetővé teszi a japán légierőnek és flottának, hogy onnan csapást mérjen közvetlenül az Egyesült Államok területére. A Karácsony-sziget valóban fontos támaszpont a Csendes-óceánon. Ez esetben azonban a cikk szerzője egyszerűen tévedett. Ugyanis azonos nevű sziget van az Indiai-óceánban is, a japánok ezt a Karácsony-szigetet foglalták el.

Mint földrajzi szakember, kötelességemnek éreztem, hogy tisztázzam ezt a dolgot, nehogy az olvasókat megzavarja. Egy másik újságban felhívtam a szerző figyelmét tévedésére. Erre másnap már sürgősen hivatott a lapszerkesztő, és izgatottan kérdezte: – Mit csinált? Miért közöltette velünk a Karácsony-szigetekről szóló jegyzetét? Nem tudta, ki a legutóbbi cikk szerzője? – Kiderült, hogy az illető a svájci vezérkar igen magas beosztású tisztje, ha nem maga a vezérkar főnöke volt. Helyreigazításom kihozta a sodrából. Persze, szerintem ilyen elemi dologban nem lett volna szabad tévednie. De csakugyan nem tudtam, kicsoda, és milyen tisztséget tölt be ennek a szerencsétlen cikknek a szerzője. Akkor csak nevettem az egészen. Kis idő múlva azonban már megbántam, hogy megsértettem hiúságában ezt a magas beosztású urat. Megbántam, mert attól fogva éreztem, hogy a hatóságok nagy érdeklődést mutatnak a Geopress iránt. Az újságincidens után például nehezebben jutottam hozzá az átlátszó „codatrace" fóliához, amely nélkül nem tudtam volna térképet rajzolni. Beszerzése a háború alatt még a semleges Svájcban sem volt könnyű.

Kevéssel utóbb pedig megjelent a lakásomon az adóhivatal tisztviselője, és megérdeklődte, honnan és mekkora jövedelme van a Geopressnek. Ilyenre eddig nem volt példa. A könyvelésem rendben volt, a tisztviselő bocsánatot kért és elment.

Mindez nem volt véletlen. Nyilvánvaló, hogy a sértett vezérkari tiszt valamelyik embere megmozgatta a hatóságokat, ezért figyeltek fel rám. De szerencsére egy idő múlva békén hagytak.

Hát igen, a legcsekélyebb baklövés vagy egy előre nem látható eset elég ahhoz, hogy az illegális munkában nagy bonyodalmak adódjanak.

Minket elsősorban az védett, hogy a németek által meg nem szállt országban dolgoztunk – és természetesen a szigorú konspiráció. Ráadásul, mint már említettem, a svájci kormány és a lakosság náciellenes volt, rokonszenvezett az Egyesült Nemzetek harcával. Ez nyugodtabb munkakörülményeket teremtett.

Ugyanakkor a svájci hatóságok, mivel tartottak az agressziótól, kénytelenek voltak a németek kedvében járni, óvatos, kompromisszumos politikát folytatni. Németország vezetői zsarolással, agresszióval fenyegetőzve néha elérték, amit akartak.

A svájci kormány nyilvánvaló angol–amerikai orientációja, néhány olyan akciója, amely hátrányos volt a németek számára, amúgyis ingerelte a nácikat. Ezért aztán időnként fenyegetőzésképpen csapatösszevonásokat hajtottak végre a határon, feszültséget okoztak a diplomáciai viszonyban, olyan híreket terjesztettek, hogy küszöbön áll az agresszió. Ilyenkor a helyi fasiszták lázasan készülődtek a puccsra.

Különösen feszült volt a helyzet 1942 júniusában, amikor a világsajtó közölte az európai második front megnyitásáról szóló angol–amerikai–szovjet egyezményt. A svájci kormány attól tartott, hogyha a szövetségesek partra szállnak Franciaországban, a németek haladéktalanul benyomulnak Svájcba. A svájci hírszerzés titkos értesülései alátámasztották ezeket a feltevéseket. A mi németországi hírforrásaink is közölték, hogy a második front megnyitása esetén nincs kizárva a Svájc elleni agresszió. Ez azt jelentette volna, hogy a megszállás körülményei között kellene dolgoznunk, ami rendkívül bonyolult, gondos előkészítést, más módszereket igényel.

A helyzet még 1942 augusztusában is feszült volt. A németek csapatmozdulatokat hajtottak végre a svájci határnál. Utasítottam Jimet, hogy azonnal értesítse a Központot, és kérdezze meg a vezetőség véleményét. Azt az utasítást kaptuk, hogy német megszállás esetén illegalitásban folytassuk a munkát. A nyugtalankodó Direktor megkérdezte, készen állunk-e erre, hol szándékszunk felszerelni a rádiót, hogyan akarunk illegalitásba vonulni, ki maradhat a német megszállás alatt a saját papírjaival, ki alkalmazható összekötőnek stb.

A szervezetet fenyegető újabb veszély nem hagyott időt a töprengésre. Sürgősen fel kellett készítenem munkatársaimat, titkos találkozóhelyeket keresni, kioktatni az összekötőket, megállapítani a találkozókra jelszavakat, Pakbót és Sissyt megtanítani rejtjelezni, és megoldani még sok egyéb feladatot.

A Központ szinte naponta érdeklődött, hogyan halad az illegalitásba vonulás előkészítése, s egyszersmind kérte, hogy változatlan intenzitással gyűjtsük és továbbítsuk az információkat, amelyekre rendkívül nagy szükség volt, mert a németek már megindították a nagy nyári offenzívát.

Akárcsak 1941-ben Moszkva alatt, 1942 nyarán a szovjet–német front déli részén rendkívül súlyos helyzet alakult ki. Az ellenség Sztálingrád és a Kaukázus irányában mérte fő csapásait, s a Vörös Hadsereg csapatai nem állták a nagy nyomást, visszavonultak, miközben az ellenséges légierő és a harckocsik nagy veszteségeket okoztak soraikban. A kezdeményezés egy időre ismét a hitlerista tábornokok kezébe került.

Mi történt? Miért került a Vörös Hadsereg megint nehéz helyzetbe azután, hogy a téli hadjáratban súlyos vereséget mért a németekre, s hogyan történhetett, hogy a fasiszta hadsereg sikeresen folytatta az előnyomulást a hitleri főhadiszálláson kidolgozott tervek szerint?

Erre több körülmény ad magyarázatot.

Az egyik ok az volt, hogy Európában nem nyílt meg a második front, bár az angol–amerikai–szovjet tárgyalások sikeres befejezése után, az 1942. június 12-én kiadott nyilatkozatban ez állt: „...teljes megegyezés született abban, hogy halaszthatatlan feladat az európai második front megnyitása 1942-ben". Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke két ízben is biztosította a szovjet kormányt, hogy ezt a kötelezettséget teljesítik. Ámde hamarosan nyilvánvaló lett, hogy az angol és amerikai uralkodó körök nem szándékoznak megnyitni az európai második frontot, mert az a távolabbi céljuk, hogy hagyják Németországot és a Szovjetuniót kimerülni. A front megnyitásának elhalasztását Churchill hivatalosan bejelentette, amikor 1942 augusztusában Moszkvába érkezett. A brit miniszterelnöknek átnyújtott memorandumban, amelyben a szovjet kormány válaszolt a nyilatkozatra, ezt olvassuk:

„...a Szovjet Főparancsnokság nyári és őszi hadműveleteinek tervét az európai második front 1942-ben megvalósuló létrehozására számítva dolgozta ki... Nagy-Britannia kormányának lemondása az európai második front 1942-ben való létrehozásáról... megnehezíti a Vörös Hadsereg helyzetét a fronton, és árt a Szovjet Főparancsnokság terveinek."*

A Moszkva alatti vereség és a Vörös Hadsereg téli támadása arra késztette a német hadvezetést, hogy sok harcképes egységet átvessen keletre, ennek folytán nyugat–európai védelmi vonalaik nagyon meg-

* Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. I. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958. 73. old.

gyengültek. Az Egyesült Államok és Anglia fegyveres erőinek létszáma pedig 1942 tavaszán meghaladta a 6 millió főt. Ez az erő elegendő lett volna az európai második front megnyitásához.*

A szövetségesek azonban jobbnak látták, ha várnak, sőt olyan hírek is keringtek, hogy a Szovjetunió hathatós segítése helyett titokban tárgyalásokat folytattak Németországgal a külöbékéről.

A Wehrmacht főparancsnoksága, mivel biztosítottnak látta hátországát Nyugaton, 1942 nyarán a szovjet–német fronton összpontosította haderejét. Az egész háború folyamán ez volt a legnagyobb létszámú német hadsereg.

„A német fegyveres erők állományába 1942. május 1-én 232 hadosztály, 10 dandár és 6 légiflotta tartozott. Ebből a Vörös Hadsereggel szemben 178 hadosztály, 8 dandár, vagyis Németország szárazföldi csapatainak mintegy 80 százaléka és 4 légiflotta működött."** Ezenkívül Németország szövetségeseinek 39 hadosztálya, 12 dandárja és repülőkötelékei harcoltak a keleti fronton.

Bár a Wehrmacht már nem volt képes arra, hogy, mint 1941-ben, az egész fronton támadást intézzen a Vörös Hadsereg ellen, ahhoz azonban még elegendő erőkkel és tartalékokkal rendelkezett, hogy egyes frontszakaszokon jelentős erőket vonjon össze és stratégiai csapásokat mérjen.

A szovjet kormány a nyári hadjáratra való felkészülés időszakában még nem ismerte szövetségeseinek igazi szándékait, és arra számított, hogy a Vörös Hadsereg támadásával egyidőben az angol–amerikai haderő nyugatról mér csapást Németországra. A szovjet hadvezetést ezért utasították, hogy a hadsereget és a flottát nagyszabású támadó hadműveletre készítse fel.***

A szovjet parancsnokság stratégiai támadási szándéka azonban meghiúsult amiatt, mert a szövetségesek lemondtak a hadműveletek megkezdéséről Nyugat-Európában. De voltak más hibák is.

A fentebb idézett műben ennek az időszaknak a hibáiról a következő analízist olvashatjuk: „A Legfelsőbb Parancsnokság túlbecsülte a téli támadás sikereit, s nem vette számításba, hogy a német hadsereg a vereséget kiheverte, harcképességét visszanyerte, és jelentős támadó lehetőségei voltak. A szovjet fegyveres erők, jóllehet igen sok harci

* Lásd NHH... 2. köt. 349. old.
** Ugyanott, 348. old.
*** Lásd ugyanott, 350. old.

technikai eszközt kaptak, s tapasztalatokat is szereztek a támadó hadműveletekben, még nem érték el a szükséges technikai fölényt az ellenséggel szemben, s elmaradtak mögötte mozgékonyságban. Ahhoz, hogy ilyen körülmények közt megfosszák az ellenséget előnyeitől, és megteremtsék a reális feltételeket a sikeres támadó hadműveletek felújításához, az 1942. nyári hadjárat tervezésekor számolni kellett volna azzal, hogy a Vörös Hadsereg ideiglenesen hadászati védelembe menjen át. Ez lehetővé tette volna a szovjet csapatok számára, hogy előre előkészített terepszakaszon és a védelem szempontjából előnyös csoportosításban, védelmi ütközetekben megtörjék a német fasiszta hadsereg erejét, s kevesebb veszteséggel, amellett jóval előbb megteremtsék a szükséges feltételeket ahhoz, hogy a háború menetét gyökeresen a maguk javára fordítsák."*

Így a szovjet Főhadiszállás tévedései folytán a front déli szárnyán levő szovjet csapatok nem voltak kellőképpen felkészítve a védelmi harcra a hatalmas ellenséges csoportosulással szemben, amely júliusban kemény csapásokkal kettévágta a frontot, és gyors ütemben vonult a Volga és Észak-Kaukázus irányában.

Mi folytattuk a Központ informálását a szovjet–német front déli részén támadó német csapatokról.

Ettől fogva észrevettem, hogy a Központ különös figyelemmel kezdi kísérni jelzéseinket. Júliustól a Direktor utasítására a különösen fontos táviratokat „sürgős" jelzéssel küldtem, hogy a Központban elsősorban ezeket fejtsék meg. A táviratokat továbbra is én fogalmaztam, s németül továbbítottuk Dóra fedőnévvel. Eddig távírászaink nem tudták, ki rejtőzik e mögött a kitalált név mögött. Engem Albert néven ismertek, 1942 júliusában azonban a Direktor felfedte fő fedőnevemet Jimnek. Ennek az volt az oka, hogy feleségem, aki a táviratok rejtjelezésében segített nekem, megbetegedett, egyedül nem győztem volna a rengeteg munkát, ezért kénytelen voltam igénybe venni Jim segítségét, aki most már mindkét fedőnevemet ismerte. Ezentúl nyílt szöveget adtam neki megfelelő továbbításra. Addig, vagyis 1942 júliusáig az általam használt kulccsal rejtjelezett táviratokat kapott tőlem továbbításra, tehát nem ismerhette a tartalmukat. Annál furcsább, hogy később úgy állítja be a dolgot, mintha 1941 júniusától ismerte volna a táviratok tartalmát.

* Ugyanott, 353. old.

Júliusban a szovjet csapatok súlyos védelmi harcokat folytattak a voronyezsi és vorosilovgrádi irányban támadó náci erőkkel, és megpróbálták feltartóztatni Bock tábornagy hadseregét. A Központ ekkor információt kapott tőlünk a német főparancsnokság terveinek bizonyos megváltoztatásáról.

Bock páncélos és gépesített hadosztályainak sikerült azonban áttörniük a fronton, s a német támadás tervét, amelyet gyakorlatilag Rundstedt, a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka valósított meg, továbbfejlesztették a Volga felé, Sztálingrád irányában.

Luise információja szerint a németek a következőket tervezték:

Előbb elérik a Don- és Volga-vonalat (nem haladva tovább a Kaukázus felé), majd Küchler tábornagy hadseregcsoportja az Ilmeny-tótól kiindulva csapást mér a Leningrád és Moszkva közötti szakaszon, hogy északról megkerülje Moszkvát.

Ezután Küchler hadseregcsoportja dél felé fordul, Bock viszont a Volgához érve észak felé fordul, hogy a két hadseregcsoport Moszkvától keletre egyesüljön.

Moszkva átkarolása után összpontosított támadás indul a főváros ellen.

Ha figyelembe vesszük a Vörös Hadsereg megnövekedett erejét és harcképességét, jogosnak látszottak Luise jól informált hírforrásának azok a kétségei, hogy az OKW-nak nem lesz elég ereje ilyen nagyszabású hadműveletre, Moszkvának délről és északról való bekerítésére. A Wehrmacht azonban még erős volt, és kedvező helyzetben nagy csapásokat tudott végrehajtani. A németek csak azért nem tudták 1942-ben győzelmesen befejezni a „keleti hadjáratot", mint ahogyan tervezték, mert a Vörös Hadsereg Sztálingrádnál megtörte a Wehrmacht erejét, szertefoszlatta a német tábornoki kar rózsás reményeit.

Hitler bízott abban, hogy revánsot vesz 1941-ért, újabb támadást indít Moszkva ellen, megsemmisíti a gyűlölt bolsevikok fővárosát. Ez ma már számos dokumentumból és a második világháborúról szóló könyvből ismert. Mi viszont már akkor tudtunk erről a szándékáról, mert különböző forrásokból értesültünk róla.

1942 nyarán újabb bizonyítékot kaptam. Ezúttal az információ finn diplomata körökből származott. Grau szerezte, aki júniusban Longon és Pakbón keresztül értesített Hitlernek Mannerheimnél tett látogatásáról.

Finnországi tartózkodása alatt Hitler találkozott Mannerheimmel.

Informátorunk szerint, aki tanúja volt a beszélgetés egy részének, Hitler azért utazott váratlanul Finnországba, mert a finn elnök május 15-én értesítette Berlint, hogy Finnország hamarosan különbékét köt a Szovjetunióval.

Ezután történt, hogy Németország beszüntette az élelmiszerszállítást a finn hadseregnek.

Terveiről szólva Hitler kijelentette, hogy legfontosabb stratégiai elgondolása az Asztrahany–Sztálingrád-vonalon való támadás, hogy elvágja a Szovjetuniótól Észak-Kaukázust, majd elfoglalja a Kaukázust és Bakut. Egyidejűleg támadást indít Moszkva ellen...

Hitler megígérte Mannerheimnek, hogy a rend fenntartására haladéktalanul rendelkezésére bocsát négy SS-hadosztályt, a háború után kiterjeszti Finnország keleti határát a Ladoga-tóig.

Hitler azt követelte Mannerheimtől, hogy energikusabban védjék a finn állásokat, vegyenek részt a Leningrád elleni támadásban, a finn hadsereg hajtson végre határozott akciókat Murmanszk irányában...

Mint ismeretes, a szovjet–német front déli szárnyán a harc első szakaszában a németek jelentős sikereket értek el. Nagy területen és hevesen támadtak.

Az ellenséges hadseregcsoportok folytatták előnyomulásukat két irányban: Sztálingrád és Észak-Kaukázus felé.

A Központba továbbított értesüléseink igazolták, hogy Hitler a német támadás tervét lényegében változatlanul végre akarja hajtani.

Augusztusban például a következő információt kaptam:

1942. VIII. 4. Direktornak.

Longon keresztül.

A legmagasabb katonai körökből származó hírek szerint Hitler azt a feladatot tűzte eléjük, hogy augusztusban vegyék be Majkopot és Groznijt. Az OKW abban bízik, hogy az oroszok által a visszavonuláskor lerombolt olajkutakat 6 hónap alatt sikerül helyreállítani.

Úgy számítanak, hogy az orosz kőolaj kielégíti a Wehrmacht egész szükségletét. Valamennyi neves olajszakember Berlinben tartózkodik, várja a parancsot, hogy Észak-Kaukázusba induljon.

Dóra

Ezt a jelentést Berlinből megerősítette Ágnes. Szerinte egyelőre változatlan az OKW-nak az a terve, hogy Észak-Kaukázust a Sztálin-

grád–Asztrahany–Groznij–Majkop-vonalon foglalják el, bár a makacs ellenállás Sztálingrádnál és a viszonylag könnyű előnyomulás az Észak- és Nyugat-Kaukázusban vitákat váltott ki az OKW-ban és Hitler főhadiszállásán. A német főhadiszállás július 27–28-ra tervezte Sztálingrád bevételét. Latolgatják az OKW korábbi (első) tervét a Bakun és Irányon keresztül a Perzsa-öbölig való előnyomulásról.

Minden jel szerint a németek csak akkor térnek vissza ehhez a tervhez, ha Japán megindulna a Szovjetunió ellen.

Ágnes hangsúlyozta, hogy a német katonai sikerek ellenére Japán továbbra is várakozó álláspontra helyezkedik.

A Vörös Hadsereg vezérkarának fontos volt tudni nemcsak az ellenség szándékait vagy a hadműveleti terveiben eszközölt változtatásokat, hanem azt is, hogy a front déli szárnyán milyen létszámú német egységek támadnak, az ellenség milyen tartalékokkal rendelkezik, milyen a fegyverzete, mennyi a vesztesége.

A Központ választ kapott néhány olyan kérdésre, amelyet például a Direktor 1942. augusztus 25-i távirata tett fel:

1. Hol van Hitler főhadiszállása? 2. Fennállnak-e és ha igen, hol állomásoznak a 73., 337., 709. hadosztályok és a „Reich" SS-hadosztály? Adataink vannak arról, hogy a 337. és 709. hadosztályt nyugatról keletre szállították, a 73. hadosztályt és a „Reich" hadosztályt keletről nyugatra. Hol vannak jelenleg?

Salternek sikerült ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásán kívül, részletes adatokat nyújtani a német csapatok franciaországi állomáshelyeiről. 1942. szeptember 30-i táviratában a Direktor közölte, hogy Salternek ez az információja igen értékes, és külön kifejezte elismerését.

TAYLOR

Amikor megkezdődött a csata Sztálingrád falainál, a németek hadszíntéri akcióiról meglepően tájékozottnak bizonyult Taylor. Értesülései, amelyeket Sissy továbbított hozzám, konkrétak és részletesek voltak, olyannyira, hogy már-már tűnődtünk, hátha valaki megtévesztésül hamis adatokat csempész be nekünk Tayloron keresztül. Azért is furcsállottuk a dolgot, mert ez az ember egyszerű fordító volt a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalban, nem is volt lehetősége katonai jellegű információk szerzésére, előzőleg nem vártunk és nem is kaptunk

tőle értékes adatokat, s most egyszerre rendkívül értékes anyagot hozott. Olyan híreket, hogy ha ezek kiszivárgásáról tudomást szerzett volna az ellenség, riadalom támadt volna a német vezérkarban.

Mint Sissy most közölte, Taylor volt az, aki figyelmeztette őt annak idején, hogy Németország megtámadja a Szovjetuniót, a pontos időpontot is közölte, amit akkor rögtön továbbítottam a Központnak.

Volt hát min elgondolkoznom . . .

Taylor első információit azzal az érzéssel továbbítottam a Direktornak, hogy végre igazán nagyon fontos forrásra bukkantunk. Minthogy azonban nem volt alkalmam ellenőrizni a híreket, amíg választ nem kaptam Moszkvából, gyötört a kétség, hogy hitelesek-e a továbbított információk.

Meglepetésemre az egyébként nagyon óvatos Direktor rendkívüli érdeklődést mutatott a tőlünk kapott anyag iránt, és javasolta, hogy serkentsük minél aktívabb munkára Taylort. De hogy tisztában legyünk ennek az embernek az igazi lehetőségeivel, azt javasolta, bízzam meg Taylort a következő feladattal: sorolja fel azoknak a német egységeknek a számát, amelyek a front déli szakaszán harcolnak, s ezenkívül közölje a Szovjetunióban levő német hadifoglyok jelenlegi számát. Ez utóbbit természetesen a német hadvezetés rendelkezésére álló adatok alapján.

Nem volt könnyű feladat.

Néhány nap múlva azonban megkaptuk a választ. Taylor jelentésében, amelyet nyomban rejtjeleztem és továbbítottam a Központba, ez állt:

1942. VIII. 15. Direktornak.

Taylortól.

1. Közlöm majdnem az összes német egységek számát, amelyek május 1-től a keleti front déli szakaszán, különösen a Don és Donyec között, valamint a Donyec-medencében és a Krím-félszigeten részt vettek a harcokban:

Páncélos hadosztályok: 7., 11., 14., 16., 22.

Gépesített hadosztályok: 18., 60., 70.

Gyorshadosztályok: 5., 99., 100., 101.

A két hegyi hadosztályból álló 49. hadtest

Gyalogos hadosztályok: 15., 22., 24., 28., 35., 50., 57., 62., 68., 75., 79., 95., 111., 113., 132., 164., 170., 211., 221., 226., 254., 257., 262., 298., 312.

A 61. páncélos ezred, egy bajor SS-dandár, egy tüzérdandár (ehhez tartozik a küstrini 20. nehéztüzérezred); ezrednyi erőt képviselő vegyes SS-osztag, amely dán és norvég önkéntesekből és német SS alegységekből áll.

2. Jelenleg a Szovjetunióban levő német hadifoglyok száma 151 000.

Dóra

Svájcban nehéz lett volna ellenőriznem, hogy ezek a számok azonosak-e a szovjet–német front déli részén harcoló alakulatok számával. Elvben bizonyos mértékben ellenőrizhető lett volna például a keleti frontról a német tulajdonban levő svájci kórházakba és szanatóriumokba érkező sebesültekkel való beszélgetés révén. Ezt a hasznos forrást néha igénybe is vettük. Bern, Bécs, Berlin újságíró köreiből is meg lehetett volna szerezni egyes adatokat. Ehhez azonban hosszú időre lett volna szükség. A Központ vezetősége könnyebben ellenőrizhette Taylor adatainak hitelességét, hiszen nem kellett egyebet tennie, mint összevetni a harctéri felderítők adataival. A hadifoglyok számának ellenőrzése még egyszerűbb volt.

A Központ elégedetten vette tudomásul Taylor válaszait, s ettől fogva rendszeresen kért tőle értesüléseket.

Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy Taylor elég jól tájékozott a német birodalom katonai intézkedéseiről. Honnan és hogyan szerezte ez a Németországból emigrált szerény hivatalnok az értékes információkat? Mindez hétpecsétes titok maradt előttünk: Taylor adott szavára hivatkozva megtagadott minden ilyen természetű felvilágosítást. A Központ többször követelte, hogy tisztázzuk, milyen hírforrásokkal rendelkezik Taylor, mi azonban kénytelenek voltunk erről lemondani, nehogy elveszítsük ezt a jól informált embert. Annál is inkább, mert egy alkalommal Taylor értésünkre adta, hogy hamarosan talán módjában lesz kielégíteni „zaklató kíváncsiságunkat" – ahogy ironikusan kifejezte magát.

Mi mást tehettünk? Vártunk.

Ebben a nehéz időszakban, amikor a németek ideiglenes sikereket értek el a Donnál, Sztálingrádnál és az Észak-Kaukázusban, gyümölcsözően, találékonyan dolgoztak csoportunk „veteránjai" – Pakbo, Sissy, Long, Salter. Több alkalommal kaptunk tőlük fontos jelentéseket.

A szovjet hadvezetés feltételezte, hogy Németországban egy friss

erőkből álló tartalék hadsereg van készenlétben. A Sztálingrádnál folyó heves harcok során ezzel nagyon megerősíthették volna a német csapatokat, ami nagy veszélyt jelentett. A Központ utasítást adott, hogy tisztázzuk és jelentsük, valóban van-e Németország területén tartalék hadsereg, vagy ez csak blöff.

Leghamarabb Salternek sikerült ezzel kapcsolatban értesüléseket szereznie Lili nevű forrásától. A Központtal ennek értelmében közöltem:

Németországban nincs úgynevezett tartalék hadsereg; vannak újoncokból és idősebb korosztályú katonákból álló egységek, nem több, mint 20 hadosztály. Ez az információ különböző német katonai köröktől szerzett adatokra épül.

Ebben nem szerepelnek az 1942 augusztusában behívottak.

Ekkoriban, körülbelül 1942 július közepén sikerült megszereznünk az első értesüléseket arról, hogy a németországi laboratóriumokban uránmaghasadással kísérleteznek, ami köztudomásúan lépcsőfok az atombomba előállításához.

A Központ vezetősége külön köszönetet mondott mindazoknak a munkatársaknak, akik részt vettek e hadászatilag rendkívül fontos tudományos híranyag megszerzésében.

A hozzám befutott információkat minél gyorsabban továbbítanom kellett, s ezzel a feladattal már nagyon nehezen birkóztam meg. Nappal a Geopressben dolgoztam a térképeken, leveleztem, olvastam a lapokat és a tudományos irodalmat, állandóan figyeltem a rádió híreit, amelyek valamennyi harcoló országból érkeztek a semleges Svájcba, este és éjjel pedig dolgozószobámba bezárkózva rejtjeleztem a rádiótáviratokat.

A Geopress-szel kapcsolatos üzleti utazásokat igyekeztem ugyan a minimumra csökkenteni, de gyakran kellett más városokban találkoznom szervezetünk tagjaival. Rosához és Maudhoz rendszerint magam vittem a rejtjeles táviratokat, vagy a feleségemmel küldtem el nekik. A Genfben lakó Sissyvel is én tartottam a kapcsolatot, ami szintén sok időbe került, és még inkább Pakbóval és Jimmel való találkozásaim, mert ők nem tudták, nem is tudhatták a címemet. Jimhez gyakran Lausanne-ba utaztam a kész információval, Pakbóval pedig különböző városokban találkoztam.

Ha végképp nem tudtam időt szakítani az utazásra, a feleségemet vagy Rosát küldtem Lausanne-ba. Rosa köztem és Pakbo között is

teljesített futárszolgálatot, előre megbeszélt helyen találkoztak Pakbóval.

Amikor Lenét és Jimet bevontam a rejtjelzésbe, sokkal gyorsabban ment az anyag feldolgozása, habár mindketten amúgy is alaposan meg voltak terhelve. Lene intézte a Geopress gazdasági ügyeit, gépelnivalóit, futárszolgálatot teljesített, s ráadásul két gyermek anyja volt. Jim pedig a távírászi munka mellett a Központtól kapott egyes feladatait végezte.

A „sürgős" jelzésű táviratokat genfi távírászaink továbbították. Ezek közül Jim csak azokat kapta meg, amelyeknek egy-két nap késedelem nem ártott. Ha viszont nekem vagy a futároknak (Lene és Rosa) volt annyi időnk, hogy Lausanne-ba menjünk, akkor a „sürgős" táviratot Jim továbbította.

Természetesen nagyon kimerültünk. A fáradtságot és a hírszerző életének állandó velejáróját, a feszültséget tetézte a Svájc egész lakosságára kiterjedő általános idegesség. Az ország az egész tavasz folyamán és a nyár elején várta a németek betörését. A kormány által elrendelt általános mozgósítás még a mi szervezetünkön is rést ütött, mert behívták katonai szolgálatra Pakbót. Emiatt megszakadt a kapcsolat legjobb informátorainkkal, olyanokkal, mint Long, Salter, Luise, Ágnes.

Szerencsére ez nem tartott sokáig. Pakbónak hamarosan sikerült leszerelnie, visszatért Bernbe. Ugyanis sok tartalékost leszereltek, mert elmúlt a megszállás veszélye. Amikor erről megbízható híreket kaptunk, abbahagytuk az illegalitásba vonulás előkészítését.

Július közepén Sissy egyik munkatársa megtudta a következőket: A német hadimegrendeléseket intéző genfi iroda vezetője rejtjeles táviratot kapott az OKW-tól, amelyben utasítják, hogy hagyják abba a svájci fasiszta puccs előkészítését, mert Svájc tudomást szerzett az előkészületekről, és bizonyítékai vannak arról, hogy ezeket Németországból pénzelték. Németországnak rendkívül fontos, hogy a svájci hadiipartól megkapja a hadianyagokat. Az iroda vezetőjének azt ajánlják, hogy egyelőre szakítsa meg kapcsolatait a genfi fasisztákkal.

Sissy erről tudomást szerzett egyik új ismerősétől, aki később is fontos információkkal látott el bennünket.

Svájc valamelyest megnyugodott, de egészen a háború végéig rettegett az álnok szomszédtól és farkasétvágyától.

Már több mint egy év telt el azóta, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót, s hírszerző csoportunk sikeresen végezte munkáját, nem tapasztaltuk, hogy a rendőrség felfigyelt volna ránk, nem éreztünk semmilyen nagyobb veszélyt. Ha nem számítjuk a német betörés veszélyét, amely elmúlt, és az embereink látókörében forgolódó Gestapo-provokátor Rameau-Zweiget, akinek felbukkanásáról a Központot értesítettük (s akit egyébként messze elkerültünk), semmilyen bonyodalom nem adódott a csoport tevékenységében.

Más dolog, hogy a németek már régen felfedeztek bennünket az éterben, erről azonban nem volt tudomásunk sem nekünk, sem a Központnak. De ha tudtuk volna is, hogy adóinkat bemérték, ez nem keltett volna bennünk különösebb nyugtalanságot, emiatt nem csökkentettük volna munkánkat. A bemérés ellen lehet védekezni.

1942 nyarától azonban véget ért nyugodt, kiegyensúlyozott életünk (ha hírszerző esetében egyáltalán beszélhetünk ilyenről). Több egymást követő eseményből egészen nyilvánvaló lett, hogy az ellenség tud rólunk és keres bennünket.

Már említettem, hogy Jim időnként külön feladatokat kapott a Direktortól, amelyek nem függtek össze közvetlenül a csoport munkájával. Erről természetesen nem beszélt, vagy csak annyit közölt, amennyit tudnom kellett, ha kettőnkre bízták a feladat végrehajtását. Ebben az esetben a Központ is értesített. Ilyen közös feladatot kaptunk 1942 júliusában. Az egyik hírszerzőnek, „Paolónak", aki Olaszországban dolgozott, lejárt a svájci útlevele, meg kellett hosszabbítani. Moszkva rádiótáviratban arra kért bennünket, hogy sürgősen intézzük el, mert Paolót a lejárt útlevéllel bármikor letartóztathatja az olasz rendőrség.

Lausanne-ba utaztam, hogy Jimmel megbeszéljem a részleteket.

Reggel tíz órakor érkeztem lakására; hiányos öltözékben találtam.

– Későn feküdt le? – kérdeztem.

– Igen, háromig kopogtam a rádión, továbbítottam több információt, amelyet öntől kaptam, azután pedig vettem a Direktor két táviratát. Az egyik az útlevélre vonatkozik.

A Direktor ismét kérte az olaszországi útlevél meghosszabbítását. A dolog nyilván nem tűrt halasztást. Azt már kigondoltuk, hogyan juttassuk át az útlevelet az olasz–svájci határon, de most haladéktala-

nul cselekedni kellett. Ki és hogyan intézze el a meghosszabbítást a rendőrségen? Nehéz feladatot jelentett. Jim azonban utasítást kapott a Központtól, hogy keressen fel valakit, aki mindent elintéz.

Én is megtettem az előkészületeket. Megbízható embereket találtam a határszélen, akik hajlandók voltak Olaszországból Svájcba, majd pedig visszajuttatni az útlevelet.

Akkor természetesen nem tudtuk, ki az az ember, akinek a sorsát ennyire szívén viselte a Központ, bár sejtettük, hogy bajtársunk szovjet hírszerző. Most az volt a legfontosabb, hogy minden követ megmozgatva segítsünk neki kievickélni a nehéz helyzetből.

Az útlevél sikeresen átjutott a határon; csoportunk egyik tagjának rokonai csempészték át, akik az olasz–svájci határ két oldalán laktak. A Központ által jóváhagyott terv szerint Paolo futára valahonnan Olaszországból érkezik Comóba, a határmenti olasz városba, megkeresi egy szabó házát, nála hagyja a svájci útlevelet. Ezt azután a szabótól átveszi a mi Svájcból jött futárunk, visszatér Svájcba, átadja az útlevelet egy orvos ismerősünknek, aki eljuttatja közvetítő láncon keresztül hozzám.

Minden a terv szerint történt. Telefonáltam Jimnek, átadtam neki az útlevelet. Most már rajta volt a sor, mert csak ő tudta annak az illetőnek a címét, aki meghosszabbíthatja az útlevelet.

Jim vonatra ült, elutazott Bázelbe, ahol egy „Anna" nevű varrónőt kellett felkeresnie.

A német származású Anna Müller, a Központ kipróbált munkatársa volt. Fiatalkora óta végzett illegális munkát. A Központ rendkívül kényes dolgot bízott rá, ő látta el a hírszerzőket különféle iratokkal.

Anna nem hagyott cserben bennünket. Régi ismerőse gyorsan elintézte a formaságokat, s négy vagy öt nap múlva Paolo meghosszabbított útlevele Jim kezében volt, ő pedig rögtön átadta nekem.

Az útlevelet ugyanazon az úton vitték vissza Olaszországba; eljuttattam az orvoshoz, a futár átvitte a határon Comóba, a szabóhoz.

Az orvos futára augusztus 20-án érkezett meg Comóba; észrevette, hogy a szabó házát figyelik: két civil ruhás férfi – lerítt róluk, hogy detektívek – sétált fel és alá az utcán, a ház közelében. A futár nem ment be a szabóhoz, hanem az útlevelet visszahozta Svájcba.

A jelekből ítélve a szabó házát már korábban figyelték, talán már akkor, amikor a futár elhozta az útlevelet. A szabót vagy az orvost nem

vádolhattuk azzal, hogy nem voltak elég körültekintőek, hiszen az orvos csak két nappal előbb értesült az útlevél visszaküldéséről, a szabót pedig szándékosan nem értesítettük róla.

Az olasz rendőrség kétségkívül jó előre tudomást szerzett arról, hogy az útlevél ugyanazon az úton megy vissza. Ez óvatosságra intett.

A történtekről értesítettem a Központot. A Direktor úgy rendelkezett, hogy keressünk más utat, és az útlevelet haladéktalanul küldjük át Olaszországba. Utasítására a találkozót Tirano határszéli olasz városba beszéltük meg. Csoportunk egyik tagjának megbízható embere utazott el Tiranóba, s a megbeszélt helyen átadta az útlevelet egy jelszóval jelentkező férfinak.

Azt hittük, minden rendben van. Az útlevél azonban nem jutott el a tulajdonoshoz. Később sikerült megállapítani, hogy Paolo még 1942 júniusában lebukott, vagyis körülbelül egy hónappal azelőtt, hogy az útlevélakció megkezdődött.

Az olasz kémelhárítás a letartóztatáskor lefoglalta a rejtjelkulcsot és az adó-vevőt. Tiranóba a találkozóra már az olasz kémelhárítás ügynöke jött el, és vette át az útlevelet. Az olaszok az útlevélüggyel kapcsolatban megtudták, hogy a szomszédos Svájc területén szovjet hírszerző csoport működik, amelynek közvetlen rádióösszeköttetése van Moszkvával. Az olaszok arról is tudomást szereztek, hogy a szovjet hírszerzésnek beépített emberei vannak a svájci rendőrségnél, legalábbis Bázelben. Az olasz titkosszolgálat pedig köztudomásúan szorosan együttműködött a német Biztonsági Szolgálattal (Sicherheitsdienst – SD) és a Gestapóval. A németek újabb adatokat kaptak a svájci csoportról, amelyről már amúgy is tudtak egyet-mást.

A Gestapó és az SD rendkívül szigorúan ellenőrzött mindent, ami összefüggött az Európában működő szovjet konspiratív csoportok felkutatásával. A Németországgal szövetséges országokban is olyan szabad keze volt, mint otthon. Amikor pedig 1943-ban Mussolini hatalmát megdöntötték, a Gestapó az olasz börtönből Németországba szállította Paolót. Újabb kihallgatások és kínzások kezdődtek . . .

Nehéz lenne megmondani, hogy az útlevélügy mennyiben juttatta közelebb a német és az olasz titkosszolgálatot a svájci csoport felkutatásához. Maga a tény azonban nyugtalanító volt, hiszen a konspiratív elszigeteltség elve csorbát szenvedett. Sürgősen intézkednünk kellett, hogy szervezetünket megvédjük a megfigyeléstől és attól, hogy ellenséges ügynökök épüljenek be közénk.

A Direktor utasítására Jim értesítette a történtekről Annát, és óvatosságra intette. Jim megszakította az összeköttetést Annával. 1943-ban azonban a körülmények úgy alakultak, hogy Jimnek ismét fel kellett vennie a kapcsolatot vele.

Én is igyekeztem mindent megtenni, hogy elejét vegyem az orvossal kapcsolatos esetleges provokációknak. Ő megbízható volt, de munkatársainknak átmenetileg nem volt szabad találkozniuk vele. Később, 1943 végén, amikor a svájci rendőrség az egész országban nyomozott utánam, az orvos révén sikerült megbízható búvóhelyet biztosítani feleségemnek és nekem.

RÁDIÓADÓ ÉS OSZCILLÁTOR

1942. október 27-én olyan esemény történt, amely veszélybe sodorhatta szervezetünket: a svájci rendőrség rajtaütött a Hamel házaspár lakásán, a rue de Carouge-on, házkutatást tartott, átkutatta a földszinten levő üzletet, és letartóztatta Eduardot.

A rendőrség rajtaütéséről Olga Hamel értesített. Siettem találkozni vele a városon kívül.

Szavaiból megtudtam, hogy a rendőrség este kilenc óra felé tört be házukba. Eduard éppen akkor kapcsolta össze az adó-vevőt az antennával, munkához készülődött, mert közeledett az adás időpontja. Ekkor a földszintről, az üzlet felől zaj hallatszott, dörömböltek a kulccsal és vasretesszel zárt ajtón. A házaspár rögtön sejtette, hogy a rendőrség keresi. Olga összekapkodta az asztalról a rejtjeles táviratokat, kiszaladt a konyhába és a tűzbe dobta őket. Aztán felkapva az adó-vevőt, a hátsó ajtón leszaladt a kis raktárkamrába, az ott előre kiásott gödörbe helyezte a készüléket, és betemette a gödröt. Az ajtózár és a retesz percekig ellenállt az ütéseknek, mialatt Olga eltüntette az áruló nyomokat. Amikor visszatért a lakásba, a lépcsőn már lábak dobogtak.

A rendőrök egy szót sem vesztegetve félretolták a végül is ajtót nyitó Eduardot, berontottak a lakásba, és megkezdték átkutatását. Az egész házat felforgatták. A kamrában elrejtett adó-vevőt nem találták meg, de a parkettakockák alatt felfedezték azt a tartalék készüléket, amelyet Eduard szabad óráiban alkatrészekből szerelgetett össze. A rendőrök az asztalra tették, és tanulmányozni kezdték. Szerencsére még nem készült el, hiányzott róla a távíróbillentyű. Azonkívül Edu-

ard álcázás végett egy egészségügyi célokra használt oszcillátorba építette be az adó-vevőt. Az oszcillátor és a rádió azonos elv szerint működik, mindkettő rövidhullámú rezgéseket bocsát ki. Ha hiányzik róla a távíróbillentyű és néhány más alkatrész, még szakember sem könnyen különbözteti meg az oszcillátort a rádióadótól.

Eduard a rendőröknek is azt magyarázta, hogy ez orvosi készülék, ő maga szerelte össze, mert készen nem kapható. Neuralgiája van – az orvosi igazolást is megmutatta –, és ezzel a készülékkel kezeli magát, mert az orvos túlságosan sokba kerül.

A rendőrök azt válaszolták, hogy még akkor is le kell tartóztatniuk rövidhullámú készülék rejtegetéséért, ha az gyógyításra szolgál. Magukkal vitték Eduardot és a készüléket.

Elmúlt egy nap, kettő, Eduard még nem tért haza, de Olgát sem hívták be kihallgatásra a rendőrségre. Végül a harmadik napon hazaengedték a férjét.

A rendőrségen Eduard kitartott állítása mellett, és meggyőzően játszotta szerepét. Minthogy semmilyen bizonyítékot nem találtak, a vizsgálóbíró kénytelen volt szabadon bocsátani. Nagyon kapóra jött az orvosi igazolás és az, hogy a magas frekcenciájú besugárzó készülékbe szerelt adó-vevő így, félig készen, pontos mása volt az orvosi műszernek. A rendőrségi szakértők elismerték, hogy Eduard maga készítette készüléke valóban inkább hasonlít az oszcillátorra, mint rövidhullámú adó-vevőre, és véleményük Hamel javára billentette a mérleg nyelvét.

Eduard rendőrségi kihallgatásának egy fontos körülménye bizonyos tekintetben eloszlatta rossz sejtelmeinket. Kiderült, hogy a rendőrök nem titkos adót, hanem illegális irodalmat kerestek Hameléknél, azért törtek be hozzájuk. A genfi rendőrség ugyanis előtte való nap elfogta Edmond Hamel fivérét, amikor éppen baloldali szocialista irodalmat vitt egy illegális lakásra. Fivérének semmi köze sem volt csoportunkhoz, Eduard sem foglalkozott illegális pártmunkával. Fivére letartóztatását azonban természetszerűen követte a házkutatás Eduardnál. A svájci rádióbemérők tehát akkor még nem bukkantak rá genfi adóinkra. Egyébként is kevés volt ezekből a bemérőkből, és általában csak arra használták őket, hogy figyelemmel kísérjék a svájci légtérbe behatoló német repülőgépeket.

Kissé megnyugodtunk, habár ez az eset már felhívta a rendőrség figyelmét Eduardra.

Noha az előzetes nyomozás során nem tudták rábizonyítani, hogy illegális rádióadóval dolgozott, ügyét további kivizsgálás végett átadták a hadbíróságnak. Szerencsére a rendőrségi nyomozati anyag és tárgyi bizonyíték – alig összeszerelt adó-vevő – valami oknál fogva körülbelül fél évig feküdt ott. Eduardot nem háborgatták, folytathatta munkáját.

1943 május végén azonban váratlanul idézést kapott a bíróságra.

Három nappal a tárgyalás kezdete előtt utasítottam Eduardot, hogy hagyja abba a munkát, és jól rejtse el a tartalék készüléket, amelyen időnként dolgozott. A riadalom fölöslegesnek bizonyult.

A hadbíróság a június 2-i tárgyaláson nem állapított meg Eduard ügyében különösebb bűncselekményt. Az ítélet meglepően enyhe volt: rövidhullámú orvosi készülék jogtalan őrzéséért tíz napi felfüggesztett börtön.

Eduard ügyét, amelynek súlyos következményei lehettek volna számunkra, végül is egy kis ijedtséggel megúsztuk.

ROSA „BARÁTJA"

Rosa volt csoportunk legfiatalabb tagja, 1942 decemberében töltötte be huszonharmadik évét. Bár szilárd jellemű, zárkózott természetű volt, és odaadással szolgálta ügyünket, e pozitív tulajdonságai mellett voltak negatívak is: hiányzott belőle az óvatosság, a körültekintés, ami többnyire csak hosszú évek során, lassanként alakul ki az illegalitásban dolgozó emberben.

Abban bíztunk, amikor ezt a lányt – egy régi internacionalista gyermekét – bevontuk munkánkba, hogy idővel az illegális front jó harcosa válik belőle.

Több hónapig tartott, amíg kipróbáltuk Rosát, megtanítottuk a konspiráció szabályaira és a rádiótávírászi munkára. 1942 őszén – mint már említettem – Rosa már önállóan tartotta a rádiókapcsolatot a Központtal.

Lene és én rendszerint nappal vagy este látogattuk meg Rosát. Ebben nem volt semmi feltűnő, mert a szomszédok vagy francia nyelvtanárnak, vagy a lány rokonainak nézhettek bennünket. Egy diáklány túlságosan zárkózott élete is fölösleges kíváncsiságot kelthetett volna.

Rosa elég jól dolgozott. Időben megkezdte az adást, hibátlanul leadta a rejtjeles szöveget, a futári feladatokat fegyelmezetten és pontosan teljesítette. Nem vettük észre, hogy megszegte volna a konspiráció szabályait. És mégis megtörtént a legrosszabb.

Rosa a fodrásznál, ahol hosszú fekete haját rendben tartották, megismerkedett egy Hans Peters nevű fodrásszal. Ez a fiatal, jó megjelenésű német már régóta Svájcban élt. Bizonyára mindent elkövetett, hogy magába bolondítsa a lányt. Elhitette Rosával, hogy egy illegális ellenállási csoport tagja, antifasiszta, sőt kommunista. Rosa ugyanis nagy meggyőződéssel ezt állította róla később, amikor csoportunkban elkezdődtek a lebukások, és a gyanú egyebek között az ő szerelmesére is ráterelődött.

Az élettapasztalat hiánya, az ellenség fondorlatos módszereivel szembeni járatlanság ebben az esetben végzetes szerepet játszott. A lány hitt az udvarló szavainak, elfeledkezett arról, hogy állandóan résen kell lennie, szerelmes lett, elvesztette önkontrollját. És ami a legrosszabb, Rosa sem nekem, sem a feleségemnek nem szólt erről a kapcsolatról.

Ez úgy 1942 szeptemberében történhetett.

A háború után kiderült, hogy Hans Peters fodrász, aki Genfben lakott, tagja volt a harmincas években Svájcban alakított féllegális nemzeti szocialista szervezetnek és a Gestapo titkos ügynökeként működött. Szoros kapcsolatot tartott fenn Hermann Henselerrel, a genfi német konzulátus munkatársával, aki maga is a német titkosszolgálat ügynöke volt és Peterst rendszeresen pénzelte.

Egy idő múlva Rosa meghívta Peterst a lakására. Ez a „német kommunista" ügyesen játszotta szerepét, Rosa végül is a szeretője lett. Az éjszakákat vagy Peters vagy Rosa lakásán töltötték. A német ügynök így furakodott be abba a lakásba, ahol szervezetünk egyik rádiója működött. Könnyű elképzelni, milyen diadalt ült a Gestapo vezetősége, amikor Peters közölte vele ezt a hírt.

Ezzel kapcsolatban szólnom kell a himmleri kémelhárító központ úgynevezett Rote Kapelle Kommandójáról, amelynek az volt a feladata, hogy Európában felkutassa a szovjet hírszerzőket.

A levéltári anyagokból, a német titkosszolgálat munkatársainak a háború utáni kihallgatásakor készített jegyzőkönyvekből kialakul a Rote Kapelle Kommando megalakításának és működésének története.

A szervezet munkáját részletesen leírja továbbá a már fentebb említett W. F. Flicke, a hitlerista kémelhárítás kitűnő ismerője.*

A nácik a „Rote Kapelle" („Vörös Zenekar") fedőnevet adták mindazoknak az európai szovjet hírszerző csoportoknak, amelyeknek rádióit a Szovjetunió elleni háború kezdete óta bemérték. Az Abwehrnek, az SD-nek és a Gestapónak 1941-ben sikerült lelepleznie munkatársainkat Brüsszelben és Hollandiában, majd magában a német birodalom fővárosában. Ám a hollandiai, a brüsszeli és berlini lebukások ellenére a német rádiófigyelő szolgálat jelentette, hogy a franciaországi és a svájci adók továbbra is élénk rádiódialógust folytatnak Moszkvával.

Ekkor Himmler személyes utasítására a politikai titkosrendőrség néhány megbízható, kvalifikált munkatársából sürgősen kialakítottak egy csoportot. E különleges Gestapo-csoport, amely a Sonderkommando Rote Kapelle elnevezést kapta, szorosan együttműködött a katonai rádiófelderítéssel és a Birodalmi Biztonsági Szolgálattal.

1942 nyarán a Kommando Párizsba érkezett. Vezérkara előbb a rue de Saussaie-ban, az SD (azelőtt a francia titkosszolgálat, a Sureté) épületében ütött tanyát, majd átköltözött a boulevard de Courcelle-re egy önálló épületbe.

Később a Kommando Rote Kapellét „Pannwitz-kommando" néven emlegették, mert 1943 nyarától Heinz Pannwitz SS-Hauptsturmführer, a Gestapo prágai irodájának tapasztalt kriminalistája vezette a különleges csoport munkáját.

Párizsban a Kommando ügynökei nyomozni kezdtek a szovjet hírszerző szervezet után, amelynek Moszkvával fenntartott rádiókapcsolatát az Abwehr lokátorai már több mint egy esztendeje figyelték. Ügynökeik egy részét Franciaország meg nem szállt övezetébe küldték, mert a Kommando vezetőinek feltételezése szerint ott rejtőzött a belga–holland csoport vezetője és több tagja, akiknek 1941-ben sikerült elkerülniük a lebukást.

Ezzel egyidejűleg a Kommando akcióba kezdett a svájci csoport ellen. A németek tudták, hogy két adónk valahol Genfben vagy a környékén, a harmadik pedig Lausenne-ban működik. Meg kellett találniuk az adókat, ami sűrűn lakott városokban nem könnyű feladat. De a legtöbb gondot a Kommando embereinek az okozta, hogy igen

* *W. F. Flicke:* Spionagegruppe Rote Kapelle. Kreuzlingen 1954.

nehéz volt kutatni és nyomozni a semleges Svájc területén, amelynek kormánya lojálisan viselkedett ugyan a német birodalom hivatalos képviselőivel szemben, de Himmler titkosszolgálatának svájci akcióit határozottan akadályozta.

1942 nyarán a németek még nem tudták megfejteni táviratainkat. A lehallgatott táviratok ott porosodtak a szakértők asztalán, értelmüket elfedte az egyelőre megfejthetetlen rejtjel. De az sem lett volna teljes siker, ha kiderítik, hol működnek az adók, s ha csak a távírászokat fogják el, és birtokukba kerülnek a készülékek. A németek tapasztalatból tudták, hogy a szervezet mindezt pótolhatja, ha nem fogják el a vezetőket.

A német titkosszolgálat új, ravaszabb taktikát alkalmazott. W. F. Flicke szerint ennek a taktikának az volt a lényege, hogy előbb az illegális szervezet műszaki vonalát (adó-vevőt, távírászt) kutatják fel, majd ezen a nyomon tovább haladva megszerzik az egész dokumentációt, a rejtjelkulcsot, a munkatársak névsorát stb. A „Spionagegruppe Rote Kapelle" című könyv szerzője szerint így két legyet ütnek egy csapásra, vagyis teljesen felszámolják a szóban forgó hírszerző csoportot, és ami nem kevésbé hasznos, felvehetnek rádiókapcsolatot Moszkvával, és így félrevezethetik a szovjet hírszerző szerveket.

A siker érdekében a németek az adók bemérése és működési helyének felkutatása után megfigyelés alatt tartották a távírászokat és mindazokat, akik az információkat továbbították hozzájuk. A kitartó megfigyelés révén újabb illegális lakások és újabb emberek nyomára bukkantak. Ezenkívül provokátorokat küldtek a megfigyelt személyekhez, hogy bizalmukba férkőzzenek és bejussanak szervezetükbe. Amikor a lakásokat, az embereket és kapcsolataikat felkutatták, a kör bezárult, következtek a letartóztatások.

A mi csoportunk után kutatva a német elhárítás nagyjából ezt a módszert alkalmazta, csupán az volt a különbség, hogy ügynökeinek munkája sokkal nehezebb volt Svájcban, mint a német birodalom területén vagy a megszállt országokban.

A Gestapo hivatalos levelezéséből a háború után kiderült, hogy 1942 augusztusában két ügynöküknek, Hermann Henselernek és Hans Petersnek (a genfi fodrásznak) azt a feladatot adták, hogy próbáljanak beférkőzni a szovjet hírszerző szervezetbe. Az egyik ügynöknek sikerült közeli kapcsolatba kerülnie bizonyos Margarete Bollival, aki, mint kiderült, rádiótávírász volt.

Ugyanezt leírja könyvében W. F. Flicke is: 1942 nyarán Lausanneba és Genfbe küldtek két ügynököt azzal a feladattal, hogy keressenek kapcsolatot a svájci csoport rádiótávírászaival.*

Flicke „Az ügynökök rádión jelentenek Moszkvának" című másik könyvében alátámasztja ezt. A szerző szerint az ügynökök állítólag tudták, hogy az egyik rádiót egy fiatal lány kezeli. Közli a lány fedőnevét – Rosa –, az én nevemet és Jim valódi nevét, részleteket ismertet Rosa életrajzából, bár ezeknek a részleteknek legalább a fele kitalálás, és az egész csak kombináció a jóval később kiderült adatok alapján. Flicke azt írja, hogy Rosának a legcsekélyebb oka sem volt gyanakodni barátjára, nem sejthette, hogy a Gestapo ügynöke.**

Igen, ami Rosát illeti, valóban így történt.

Rosa és Peters megismerkedésének ténye, amit ilyen „illetékes" német szervek és személyek bizonyítanak, nem lehet kétséges. Csak az nem világos, hogyan állapította meg a Gestapo ügynök, hogy Rosa az, akit keres, vagyis hogy rádiótávírász, tagja csoportunknak.

Egész nyilvánvaló, hogy amíg Rosa meg nem ismerkedett Petersszel, a németek nem tudták hol található az adó-vevője. Ennek megállapításához egészen közelről, magában a városban kellett volna méréseket eszközölni, ellenőrizni minden negyedet, minden házat (egy esztendő múlva a svájci rendőrség – lehetséges, hogy a németektől kapott támpontok alapján – sikeresen el is végezte ezt). A német ügynökök tehát csak abban az esetben gyaníthatták Rosáról, hogy a hírszerző szervezethez tartozik, ha a lány rendszeresen találkozott olyan személyekkel, akiket a Gestapo vagy az SD megfigyelés alatt tartott. Rosa Pakbóval, Jimmel, velem és Lenével tartott kapcsolatot. Henry Mussard utcai lakásának címét tudta még Eduard, aki felszerelte ott a rádiókészüléket.

Akkoriban, tehát augusztusig, melyikünket tarthatták szemmel?

A Gestapo és a svájci rendőrség Pakbót már jóval a háború előtt ismerhette mint haladó újságírót, antifasiszta, szocialista sajtóügynökség igazgatóját. Eduardot a szövetségi rendőrség októberben ideiglenesen letartóztatta. Rólam és Lenéről olyanok közölhettek adatokat a Gestapóval, akik tudtak kommunista múltunkról. Így például a fentebb említett Zweig (Rameau-Aspiráns), a Gestapo ügynöke, aki 1942 tava-

* *W. F. Flicke:* Spionagegruppe Rote Kapelle. 168. old

** *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 304–305., 316–318. old.

szán Franciaországból érkezett Svájcba. Zweig ismert engem és a feleségemet még Párizsból.

Figyelemre méltó az a tény is, hogy Peters abban a fodrászatban dolgozott, ahová a feleségem rendszeresen járt. Ide járt Rosa is. Látszólag mi sem természetesebb, mint két olyan barátnő találkozása és csevegése a fodrásznál, akik szakítottak maguknak egy kis időt, hogy a külsejükkel törődjenek. Az élet azonban gyakran felborít minden józan számítást.

Az is lehetséges, hogy Peters, miután felhívták figyelmét Lenére, szemmel tartotta őt, és abban a fodrászatban vállalt munkát, ahová a feleségem járt. Itt gyakran tanúja lehetett Lene és Rosa beszélgetésének.

Ezen feltevés mellett azt sem vethetjük el teljesen, hogy Rosára Pakbót követve figyeltek fel. Akárhogyan történt is, tény az, hogy 1942 augusztus-szeptemberében a Gestapo-Kommando csoportunk nyomára bukkant.

Nem tudom, mit mondott el Rosa a „kommunista" Hans Petersnek, elárulta-e a hiszékeny lány, hogy rádión tartja a kapcsolatot Moszkvával, de egy biztos: Peters állandóan a sarkában volt, ha alkalom kínálkozott, átkutatta a lakást, kereste az adó-vevőt, és természetesen megfigyelhette Rosát, amikor velem vagy Lenével találkozott, vagy feladattal elutazott Genfből. Bizonyára így sikerült megállapítaniuk, hogy Rosa kapcsolatban van Pakbóval és Jimmel. Ez pedig rendkívül nagy veszélyt jelentett.

Ám, ha tudjuk, milyen súlyos hibát követett el Rosa, még mindig módot találhattunk volna rá, hogy megvédjük szervezetünket: az összeköttetések gyors átszervezésével, megszakítva Rosával a kapcsolatot, elvéve tőle az adó-vevőt, Jim lakásváltoztatásával. Némelyikünk illegalitásba vonult volna, onnan irányítva a csoport munkáját.

Mi azonban nem sejtettük, merről lopakodik felénk az ellenség.

MEGJELENIK SCHELLENBERG

Himmler nyilván elégedetlen volt amiatt, hogy lassan halad az Európában – többek között Svájcban – megmaradt és már bemért illegális csoportok felkutatása. A Reichsführer SS elhatározta, hogy közeledni fog a Svájci Államszövetség titkosszolgálatához, s így próbálja meg-

szerezni a szükséges információkat és a szabad mozgást ebben a semleges országban. Ezt a titkos küldetést Himmler tanítványára és kedvencére, Walter Schellenberg SS-Brigadeführerre (tábornokra) bízta.

A háború után fény derült ennek a ravaszul kitervelt akciónak sok részletére.

Schellenberg a náci „elithez" tartozott, amely Hitler teljes bizalmát élvezte, s amelynek a kezében volt Németországban az egész politikai hatalom. Ezek a fasiszta boncok irányították a titkosrendőrséget (a Gestapót) és a Birodalmi Biztonsági Szolgálatot (az SD-t). A Gestapo és az SD, amely szerves része volt a Himmler által teljhatalommal vezetett, hírhedt SS-apparátusnak, megtorló és kémelhárító funkciókat töltött be a birodalom területén, ezenkívül kémkedéssel, diverzióval foglalkozott a semleges és a Németországgal hadban álló államokban.

Schellenberg mint a hitlerista Biztonsági Szolgálat egyik vezetője irányította az SD-nek azt a részlegét, amely felderítéssel és elhárítással foglalkozott Németország határain kívül.

Berlin-schmargendorfi berkastrassei rezidenciájából, amelyről nagyon kevesen tudtak, Schellenberg óriási, az egész világot behálózó ügynöki apparátust irányított. Otto Skorzeny ejtőernyős diverziós osztagának SS-fejvadászai is az ő rendelkezése alá tartoztak.

Schellenberg mindenképpen igyekezett tökéletesíteni a rábízott felforgató szervezetek mechanizmusát. Az ő lelkén szárad sok ezer illegális antifasiszta halála, akiket koncentrációs táborokban és börtönökben gyilkoltak meg. Schellenberg felelt is ezért: Németország leverése után a szövetségesek katonai törvényszéke elítélte mint háborús bűnöst, bár a kiszabott büntetés (négyévi fogház) egyáltalán nem volt arányban gaztetteivel.

Konspiratív svájci kezdeményezéséhez Schellenberg a megfelelő időpontot választotta ki: a németek ekkor érték el a legnagyobb katonai sikereket a szovjet–német fronton. A Wehrmacht rohamhadosztályai betörtek Sztálingrádba, elkeseredett csaták dúltak a Kaukázus előhegyeiben. Úgy látszott, még egy kis erőfeszítés és a szovjet hadseregek ellenállása délen megtörik. Nyugat-Európában viszont semmilyen előkészület a szövetségesek partraszállásához, a második front megnyitásához nem volt észrevehető, a Harmadik Birodalom hátországában pedig viszonylagos nyugalom uralkodott.

Himmler megbízottja számíthatott rá, hogy ebben a Németország számára kedvező katonapolitikai helyzetben a svájciak könnyebben

hajlanak a közeledésre, könnyebben tesznek engedményeket a titkosszolgálatok vonalán. Schellenberg nem tévedett. Az SS-Brigadeführer nem kisebb célt tűzött maga elé, mint hogy személyes kapcsolatot teremtsen Roger Masson brigádezredessel (vezérőrnagyi fokozatnak felel meg), a svájci hírszerző és kémelhárító szervek főnökével, akinek ezenkívül alá volt rendelve a vámőrség és a határőrség. Nagyon csábító volt kapcsolatba kerülni egy ilyen befolyásos személlyel, akiről azt beszelték, mint az e tekintetben bizonyára nem részrehajló volt hitlerista vezérkari tiszt, Wilhelm von Schramm írja, hogy Masson „majdnem akarata ellenére, de hitt a német birodalom győzelmében".* Ebben különben nem állt egyedül. Maga a Svájci Államszövetség elnöke (1941-ig) és külügyminisztere, Marcel Pilet-Golaz is „biztos volt a németek végső győzelmében". Pilet-Golaz odáig ment, hogy Svájcban lelőtt német repülőket és repülőgépeket a svájci hadsereg-parancsokság tudta nélkül kiadta a németeknek, anélkül, hogy a hitleristák ezt kérték volna.** Ugyanő megengedte, a svájci államügyészséget nem is értesítve, a betiltott náci újságok újraterjesztését Svájcban, bár a legtöbb svájci újság be volt tiltva Hitler birodalmában. Pilet-Golaztól származott az a jellemző mondás, hogy az események (azaz a német győzelmek) gyorsan követik egymást; alkalmazkodni kell ritmusukhoz. 1941. október 31-én egy parlamenti bizottságban gyorsírói jegyzet szerint a következőket jelentette ki: „A németek a győztesek. A győzelem Oroszországban is bekövetkezik, ha nem ősszel, akkor a jövő tavasszal."***

Nem meglepő ezek után, hogy az állam- és kormányfő ilyen magatartása láttán, miként Barbey, Guisan tábornok adjutánsa feljegyzéseiben írja, „Masson fellelkesedett a küszöbönálló találkozás miatt, mert Schellenberg, ez a művelt és finom fiatalember, nemcsak Himmlert, de magát Hitlert is befolyásolni tudta, és igen megértő Svájc helyzete iránt."°

Masson – mint általában a svájci kormánykörök, a politikai és gazdasági vezetők többsége – mindenképpen el akarta kerülni a feszültséget Svájc és hatalmas szomszédja a Harmadik Birodalom között. Masson és a svájci kormány legtöbb tagja már 1940-ben ezért a feszült-

* *W. v. Schramm:* Verrat im zweiten Weltkrieg. Düsseldorf, 1967. 266. old.
** Lasd *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 105., 111. old.
*** Neue Zürcher Zeitung, 1965. november 21.
° *P. Accoce- P. Quet:* La guerre a eté gagnée en Suisse.

ségért messzemenően a svájci sajtót okolta, amely állandóan kritizálta a náci rezsimet. Természetesen ez volt a hitlerista propagandaminisztérium véleménye is.

Az SD vezetőjének a svájci titkosszolgálat főnökével folytatott kulisszák mögötti játéka széles körű publicitást nyert két francia újságíró „A háborút Svájcban nyerték meg" című könyve révén, amely nagy feltűnést keltett Nyugaton.* Az általam vezetett csoport – amelynek tevékenysége következtében Accoce és Quet szerint „a háborút Svájcban nyerték meg" – ecsetelése nem felel meg a valóságnak. A szerzők akik megkísérelték, hogy a második világháború történetét durván meghamisítsák, könyvükkel mindenesetre hozzájárultak ahhoz, hogy Schellenberg és Masson 1942 őszén kialakult kapcsolatát jobban megvilágítsák. Roger Masson, aki nyugalomba vonulása után, 1967-ben halt meg, állítólag néhány évvel ezelőtt maga mondta el a könyvükhöz anyagot gyűjtő szerzőknek a hitlerista SD főnökével történt találkozásainak részleteit.** Megjegyzendő azonban, hogy ennek az állításnak homlokegyenest ellentmond a könyv német kiadásának szövege. Mindenesetre Schellenberg és Masson kapcsolatát nyomban a háború után szellőztették a svájci és amerikai lapok is, úgyhogy ez a két francia könyvének megírásakor már nem volt titok.

Schellenberg és Masson állítólag 1942-ben és 1943-ban két-két alkalommal, tehát összesen négyszer találkoztak (Kimche idézett művében csak két találkozásról tud). Először Waldshut délnémet határszéli városkában 1942. szeptember 8-án. Egy hónapra rá az SD főnöke maga ment Svájcba. Masson brigádezredes a Boden-tó partján Ermatingen mellett, a Wolfsberg-kastélyban fogadta vendégét, akivel október 16–18-án, tehát három napon át tárgyalt. A kastély Paul Meyer-Schwartenbachnak, Masson bizalmi emberének a tulajdona volt. Meyer, aki a háború előtt detektívregények írásával kereste jól-rosszul kenyerét, a háború alatt századosi rangját Masson hírszerző szervezetében összeegyeztethetőnek tartotta azzal, hogy Hans W. Eggen SS-Sturmbannführerrel, Schellenberg adjutánsával együtt Svájcból a német hadsereg számára hadiszállításokat bonyolítson. Ez úgy látszik olyan jól jövedelmezett, hogy 1942-ben már kastélya volt, ahol a német és svájci hírszerzők találkozásait közvetíthette.

* *J. Kimche:* Id. mű, 150. old.
** Ugyanott, 313. old.

A következő találkozások is a semleges Svájc területén történtek. Magától értetődően ezeket az utazásokat a legszigorúbb titokban tartották. Csupán a két látogató néhány bizalmasa és személyi őrsége tudott róluk.

Nem tudjuk pontosan, miről volt szó a hírszerző szolgálatok vezetőinek 1942. évi találkozóin. Lehetséges, hogy Schellenberg csak tapogatózott kollégájánál, és egyelőre nem próbált nyomást gyakorolni rá. Mindenesetre úgy látszik nagy hatással volt Massonra, aki a szeptemberi találkozó után, Bernard Barbeynak, Guisan tábornok szárnysegédének ezt mondta: „Mi (tudniillik Masson és Schellenberg) ugyanazon a hullámhosszon dolgozunk."*

Szép beismerés a semleges Svájc hírszerző főnökétől. Az biztos, hogy Schellenberg, a provokációk és a megtévesztések mestere, aligha fedte fel azonnal kártyáját olyan ellenfélnek, aki jól ismerte a kulissza mögötti intrikák szabályait. Schellenberg 1942-ben valószínűleg nem közölt Massonnal semmilyen adatot a „Vörös Hármasról", nem kért segítséget szervezetünk felkutatásához. De nem lehetetlen, hogy az SD főnöke értésére adta kollégájának, milyen nyugtalanító körülmények késztették arra, hogy Berlinből titokban Svájcba utazzék.

Egy dolog nyilvánvaló: Masson brigádezredesnek meg kellett értenie, hogy a birodalom olyan nagyhatalmú személyisége, mint Schellenberg, nagyon fontos ügyben próbál bizalmas viszonyt kialakítani vele. De mi lehet az? Mit keres Svájcban az SD főnöke? Masson könnyen kitalálhatta, hogy bizonyára Németország ellen dolgozó hírszerző szervezetről van szó.

LUCY

Mint említettem, 1942 nyarán rendkívül jó információkat kaptunk Sissyn keresztül Taylortól, ám hiába próbáltunk közvetlen kapcsolatba lépni hírforrásával, Taylor erről hallani sem akart. Körülbelül november közepén azonban, amikor Sztálingrádnál megkezdődött Paulus hadseregének bekerítése, Taylor közölte Sissyvel, hogy német barátja, akitől az információkat kapja, hajlandó rendszeresen ellátni a szovjet hírszerzést az őt érdeklő anyagokkal. Sissy előzőleg a Központ

* *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 21. old.

engedélyével megkérte Taylort, beszéljen nyíltan a barátjával, és bírja rá a velünk való együttműködésre.

Taylor elmondta, hogy barátja teljesen kikelt magából, amikor megtudta, hogy a keleti (szovjet) frontról szóló rendkívül értékes információkat, amelyeket (a svájci hírszerző szolgálaton keresztul) eljuttatott az angolokhoz, ott nem használták fel, hanem papírkosárba dobták. Bizonyára a Vörös Hadsereg Sztálingrád alatti sikerei is nagy hatással voltak rá, és ez különösen serkentette a velünk való együttműködésre. Mindenesetre Taylor közölte Sissyvel, hogy barátjával együtt készek ellenszolgáltatás, tehát fizetés nélkül, csak dologi kiadásaik megtérítése ellenében, segíteni a Szovjetuniót, mert látják, hogy ez az ország a hitlerizmus legkérlelhetetlenebb ellensége, és harcától függ a háború kimenetele.

Taylornak azonban kikötései is voltak. Barátja csak azzal a feltétellel működik együtt velünk, ha nem próbáljuk megtudni az igazi nevét, címét, foglalkozását. Taylor csak annyit közölt, hogy ez az ember Luzernben lakik.

Megkérdeztem a Központot, elfogadhatjuk-e ezt a feltételt. Nekem az volt a véleményem, hogy szokatlansága ellenére érdemes elfogadnunk, nehogy megszakadjon a kapcsolatunk ezzel a rendkívül jól értesült emberrel vagy talán egész csoporttal. A Direktor alaposan mérlegelve a dolgot, egyetértett velem, de figyelmeztetett, hogy Sissy is legyen óvatos, Taylor semmilyen körülmények kozott se árulja el barátjának Sissy nevét és címét. Taylor elfogadta ezt a feltételt.

Így került 1942 novemberében közénk olyan valaki, aki ettől fogva igen nagy szerepet játszott munkánkban. A Lucy fedőnevet adtam neki, amely összecsengett lakóhelyével, Luzernnel. Mint minden fedőnevet, ezt is csak a Direktornak kuldött táviratokban használtam.

Mindenesetre még a Direktor válasza előtt ki akartam próbálni, milyenek Lucy hírszerzési lehetőségei. Azzal a feladattal bíztam meg: derítse ki, mit tud a német vezérkar a Vörös Hadseregről, a csapatok elhelyezkedéséről a fronton, a parancsnokokról stb.

Lucy értesített Tayloron keresztül, hogy hajlandó válaszolni.

Harmad- vagy negyednap Sissy átadott nekem néhány oldalnyi géppel írt szöveget. A Lucytól kapott információ elképesztett bennünket, mert teljes beszámolót kaptunk az érintett kérdésről. Felsorolta a szovjet hadseregek és több hadosztály elhelyezkedését és számát, megnevezte a parancsnokokat, s a német vezérkarnak szemszögéből értékelte

őket. A parancsnoki kar tagjai közül az ellenség a legnagyobb elismeréssel Saposnyikov marsallról, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökéről nyilatkozott. A németek zseninek nevezték Saposnyikovot. Nagyon hízelgő szavakat mondtak a Vörös Hadsereg parancsnoki karának középrétegéről. Egyes front- és hadseregparancsnokok képességeit azonban nem sokra becsülték.

Természetesen ezeket az adatokat a németek a tábori felderítésből, a harctéren és a foglyoktól szerzett értesülésekből szűrték le, mert mint Paul Carell írja: „A német félnek nem volt betekintése a szovjet főparancsnokság nagy hadműveleti terveibe... nem volt német felderítő szolgálat a magas szovjet törzsekben."*

Ettől fogva a Központ a legbonyolultabb feladatokat bízta Lucyre, aki kiválóan teljesítette azokat.

Lucy igazi neve csak 1944 után derült ki, amikor csoportunk lebukása következményeképpen megkezdődtek a perek. Ekkor hangzott el először Rudolf Rössler neve. A háború után pedig tucatjával jelentek meg a róla írt cikkek és könyvek. A Rössler-„problémáról" folyó vita mindmáig nem csitult el a nyugati sajtó hasábjain.

Rudolf Rössler alakja ma már elég tisztán áll előttünk, de tevékenységét különböző európai körök és sajtóorgánumok különbözőképpen értékelik. Egyesek szerint Rössler „a második világháború legjobb hírszerzője", mások joggal tartják őt „igazi német hazafinak, a fasizmus elleni küzdelem harcosának", ismét más vélemény szerint elárulta hazáját és a német népet. Ugyanígy jellemzik azokat a mindmáig ismeretlen, állítólag magas beosztású tiszteket, akik ellátták Lucyt katonai információval.

Rudolf Rössler német kispolgári családban született Kaufbeurenben, egy régi bajor városkában. Apja magas állású erdészeti hivatalnok, a protestáns vallás szigorú szabályainak szellemében nevelte gyermekeit.

Amikor kitört az első világháború, az alig tizenhét esztendős Rudolfot is magával ragadta a soviniszta hév, és önként jelentkezett a frontra. A lövészárokélet valószínűleg kijózanította, mindenesetre hazatérése után esze ágában sem volt katonai karriert csinálni, hanem művészettel és újságírással foglalkozott. Színházi kritikákat írt, a húszas években Augsburgban újságszerkesztő volt, Münchenben irodalmi folyóiratot adott ki, a harmincas évek elején Berlinben a baloldali színházlátoga-

* *Paul Carell:* Verbrannte Erde. Frankfurt/Main 1966. 441. old.

tók Népszínházszövetsége (Volksbühnenbund) ellensúlyozására alakított „keresztény nemzeti szellemű" Színházi népi szövetséget (Bühnenvolksbund) vezette romantikus lelkesedéssel és hozzáértéssel.

A liberális demokrata nézeteket valló Rössler felesége, a népből származó, egyszerű lány, előbb eladó volt egy augsburgi áruházban. A nácik hatalomra jutásakor mindketten elhagyták Németországot, Svájcba emigráltak, és a hitlerizmus ádáz ellenségei lettek. Rössler 1934-ben Luzernben megalapította a Vita Nova könyvkiadót, amelynek tulajdonosa és igazgatója volt.

Az idegenbe szakadt Rössler elhatározta, hogy azzal a fegyverrel harcol a gyűlölt hitleri rendszer ellen, amelyet berlini antifasiszta barátai választottak. Ez a rendkívül éles fegyver: a hírszerzés.

Rössler valószínűleg még a háború előtt kapcsolatot teremtett az úgynevezett Ha Irodával, a svájci hírszerzésnek Guisan tábornok által patronált titkos fiókjával, amely nevét főnökétől, Hans Hausamann őrnagytól kapta, aki mellesleg a hatóságok beleegyezésével a svájci Szociáldemokrata Párt katonai tanácsadója volt.*

A svájci hírszerzés számára ez óriási nyereség volt. Rössler, amikor felajánlotta szolgálatait a Ha Irodának, már valószínűleg rendelkezett fontos hírszerző forrásokkal, amelyek készen álltak a Harmadik Birodalom elleni titkos háborúra. Rössler híranyagát Hitler németországi titkos ellenzékének hivatalos állásban levő személyiségeitől, valamint Svájcba emigrált németektől kapta. Kik voltak ezek a személyek, hogyan alakult ki ez a náciellenes szervezet, hogyan jutottak át az értesülések Berlinből a német–svájci határon Rösslerhez? Mindezekre a kérdésekre a mai napig sincs egyértelmű válasz.

Annyi azonban bizonyos, hogy Rudolf Rössler szorosan együttműködött a svájci hírszerzéssel, és szállította neki a Németországról szóló katonai információkat. Ezt bizonyítják különböző levéltári anyagok, továbbá Rössler vallomásai, amikor – már a háború után – a Svájci Államszövetség hatóságai bíróság elé állították.

A pörben 1953. november 2-án Rössler a svájci szövetségi bíróság előtt saját védelmében kifejtette álláspontját, amely egész beállítottságára jellemző. Idézem: „Engem kémnek neveznek. Egy kém, mint ismeretes, olyan ember, aki a hadviselés elismert szabályainak meg-

* Neue Zürcher Zeitung, 1970. február 6. Der Nachrichtendienst der Schweiz im zweiten Weltkrieg.

sértésével az ellenséget félrevezeti – például annak egyenruhájában belopódzik az ellenfél területére –, vagy pedig megtévesztéssel, csalással, esetleg erőszakkal fontos titkokat szerez meg. Hogy én ilyen vagy hasonló módon tevékenykedtem volna, azt még a vádirat sem állítja." Edgar Bonjour, a bázeli egyetem ismert történészprofesszora a svájci kormány megbízásából Svájcnak a világháború alatti külpolitikájáról készített jelentésében* ehhez hozzáfűzi, hogy Rössler és Radó „nem nevezhető kémnek a szó szoros értelmében. Ők maguk nem kémkedtek, hanem az ügynökeiktől hozzájuk eljuttatott híreket összegyűjtötték, rendszerezték, kiértékelték, és részint saját rádiójuk, részben futárok és posta útján továbbították". Mindnyájukra érvényes Bonjour szerint Rössler fentebb idézett kijelentése, éppen úgy, mint következő szavai: „Jó lelkiismerettel mondhatom, hogy nem gondoltam Svájc külföldi kapcsolatainak megsértésére cselekedeteim esetleges következményeképpen." Bonjour szerint Rössler „joggal lehetett ezen a véleményen, annál is inkább, miután Svájc és a Szovjetunió nem álltak egymással szemben a háború alatt, és vendégországának nem esett kára abból, amit ő az oroszokkal közölt".

Rössler kezdetben kétségkívül csak a svájciaknak dolgozott. A háború kitörése után értesüléseihez a hitlerellenes koalíció tagországainak hírszerző szolgálatai is hozzájutottak. És ezek a német katonai és kormánykörökből származó értesülések rendkívül értékeseknek bizonyultak. Accoce és Quet állítása szerint Rössler például idejében előre közölte a svájciakkal, hogy Németország megtámadja Lengyelországot, hogy a Wehrmacht betör Belgiumba és Hollandiába, és innen megkerülő hadmozdulattal csap le az angol–francia csapatokra, ami köztudomásúan Franciaország kapitulációjával végződött; ismertette továbbá a Szovjetunió elleni háborúra vonatkozó német terveket és több más nagy katonai akció tervét.

Rössler viszont betekintést nyerhetett a svájci titkosszolgálat Németországról szóló információs anyagába, amely különböző forrásokból érkezett Luzernbe – részben közvetlenül a katonai hírszerző központhoz, részben a Ha Irodába –, elemezhette és értékelhette azt. Ehhez az anyaghoz tartoztak a szökevények, a csempészek, a Németországból és a megszállt országokból menekültek vallomásai, a svájci kórházakba szállított sebesült német katonákkal és tisztekkel folyta-

* Ugyanott.

tott beszélgetésekből leszűrt adatok, a svájci katonai attasék és konzuli hivatalok jelentései, amint azt a svájci kormány németbarát tagja, Pilet-Golaz a svájci hírszerzőknek szemére is vetette.* A Ha Irodának megvolt a maga hírszerző vonala egészen az OKW-ig (a „Viking-vonal") és a Führer főhadiszállásáig, Himmler környezetéig, a legfelsőbb finn körökig.** Így alakult ki a svájci hírszerzés két vonala, Masson hivatala és a neki névleg alárendelt Ha Iroda. Az utóbbi tényked ését Masson nem jó szemmel nézte, olyannyira, hogy Masson a Ha Irodát németellenes tevékenysége miatt a vele egy húron pendülő Pilet-Golaznak denunciálta.*** Mindenesetre Rössler összevethette ezt az egész anyagot saját forrásaival, levonhatta a szükséges következtetéseket.

Guisan tábornok, aki az Egyesült Nemzetek győzelmét kívánta, mert Svájc csak így menekülhetett meg a német megszállástól, nem tiltotta meg beosztottjainak, hogy kapcsolatba lépjenek a szövetségesek hírszolgálataival. Ismeretes, hogy az Egyesült Államok hírszerzését Svájcban Allen Dulles képviselte, aki később a CIA, az amerikai Központi Hírszerző Hivatal igazgatója lett. Dulles 1942 novemberében érkezett Svájcba mint a diplomáciai képviselet tagja.

Bonjour professzor jelentésében° a következőképpen jellemzi Dulles tényked ését. Az amerikai hírszerző főnök „saját kijelentése szerint azon fáradozott, hogy a Svájcot környező országokból befutó információkkal lássa el a washingtoni és londoni (hírszerző) szolgálati szerveket és a (nyugati) szövetséges hadseregek olaszországi főhadiszállását; e címekre Dulles a híranyagot szikratávírón vagy futárok útján juttatta el. Dulles véleménye szerint az ő megbeszélései svájci politikusokkal és hírszerző tisztekkel ellensúlyozták Massonnak a tengelyhatalmak katonai képviselőivel való kapcsolatait. Így azután helyreállt a svájci semlegesség által a háborús felekkel szemben követelt egyensúly."

Guisan tábornoknak tehát rendkívül fontos információs anyaga volt Németországról; híranyag, amely Németország ellenségei számára sok hadosztállyal ért fel. És itt Kimche, ez a svájci származású angol újságíró felveti a kérdést: „Mit kezdjen ezzel? Az iratokhoz, az aktá-

* Lásd *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 135. old.
** Lásd ugyanott, 122. old.
*** Lásd ugyanott, 133. old.
° Neue Zürcher Zeitung 1970. február 6.

hoz csatolja?"* Ebben a gondolatmenetben folytatja tovább, majd a következő megállapításra jut: „Németország katonai veresége az egyetlen lehetőség, hogy megakadályozzuk a nácizmus győzelmét egész Európa felett... Ha az oroszok ellenállása összeomlik, akkor nincs többé semmi esély... Mivel járulhatott Svájc hozzá ahhoz, hogy ezt (a nácizmus teljes győzelmét) megakadályozzák?"** Bonjour írja ezzel kapcsolatban, hogy a svájci külpolitika akkori vezetőinek tudomásul kellett volna venniük, hogy az „oroszok fegyvereikkel hatékonyan hozzájárultak a nemzeti szocializmus megsemmisítéséhez, ami közvetve Svájcnak is javára szolgált".*** A továbbiakban Bonjour emlékeztet arra, hogy „a svájci szövetségi kormánypalotában pedig nagyon jól tudták, hogy ha Oroszország összeomlott volna, vagy az Urálig visszavetik, akkor Hitler az európai erődben nem tűrt volna meg többé demokratikus semleges országokat".°

WERTHER ÉS A TÖBBIEK

1942 végétől tehát Rudolf Rössler berlini náciellenes hírforrásai teljesítették a moszkvai Központunktól kapott feladatokat is. Mint már említettem, Tayloron kívül senki sem ismerte csoportomban Rudolf Rössler nevét. Azt sem tudtuk pontosan, bár sejtettük, hogy a svájci hírszerzésnek is dolgozik. Taylor Sissynek adta át az információ szövegét, Sissy pedig hozzám továbbította. A szöveget megszerkesztettem, rejtjeleztem, és „Lucytól" jelzéssel továbbítottam Moszkvába.

Később sem volt alkalmam megismerkedni Rudolf Rösslerrel. Munkatársaim közül csak Sissy és Jim találkozott vele egy ízben, 1944 őszén. Mit szóljak ezek után ahhoz, amit Pakbo úgynevezett memoárjaiban állít, miszerint 1941 májusában közöltem vele, hogy Rössler nevű nagyszerű informátorom van, és megbíztam őt, Pakbót azzal, derítse ki, hogy kicsoda. Egy egész oldalon írja le Pakbo, hogyan sikerült neki Rösslerről mindent megtudnia!°° Csodálatos memo-

* *J. Kimche:* Generál Guisans Zweifrontenkrieg. 140. old.

** Ugyanott, 138. old.

*** Neue Zürcher Zeitung, 1970. február 14. Das sowjetische Nein an die Schweiz.

° Neue Zürcher Zeitung, 1970. február 13. Bemühungen um eine Normalisierung mit Moskau.

°° *O. Pünter:* Der Anschluss fand nicht statt. 124. old.

árok; inkább fantazmagóriáknak lehetne őket nevezni, ha nem akarunk sokkal súlyosabb kitételt használni.

Pakbo fantáziáit a „jól értesült" Arsenijević még tovább szövi.* Eszerint én Böttcher és Schneider „megfigyeltetése és privát nyomozásom" által jöttem volna rá Rössler kilétére.

Különben adós maradnék az igazságnak, ha nem említeném meg, hogy 1967. december 18-án a „Tribune de Genève"-nek adott interjújában Pünter kijelentette: „Nincs semmi bizonyítékom arra, hogy Radó ismerte Rösslert, csak emlékezéseimre támaszkodom. Úgy rémlik, Radó adatokat kért tőlem Röslerről a Szovjetunió elleni német támadás előtt. Azonban nem adnám a fejemet rá. Tudja, több mint 25 év múltán..."

A Lucytól érkező információk különböző hivatalokból származtak. Hogy a Központnak pontos elképzelése legyen az értesülések eredetéről, a forrásokat különböző fedőnevekkel jelöltem, mégpedig némelyiket olyan fedőnévvel, hogy rögtön eszembe jusson a tényleges név. Így például:

„Wetther" – Wehrmacht. Ezzel tárgytalanná válnak azok a feltételezések, hogy olyan német vezérkari tisztről van szó, aki Goethe „Az ifjú Werther szenvedései" című remekművét tanulmányozta. Éppúgy tárgytalan persze von Schramm kijelentése, hogy „Werthert Rössler találta ki".**

„Olga" – Oberkommando der Luftwaffe. Accoce és Quet az Olga fedőnevet kapcsolatba hozzák Rössler feleségének keresztnevével***, ami persze éppen úgy légből kapott állítás, mint az, hogy ezeket a fedőneveket Rössler állítólagos tábornok barátai a hitleri vezérkarban találták ki.

„Anna" – Auswärtiges Amt.

A felsorolt fedőnevek, továbbá „Teddy", „Ferdinand", „Stefan", „Fanny" nem konkrét személyeket takartak, hanem egyes informátorokat. Lucy, amikor Tayloron és Sissyn keresztül eljuttatta hozzám az értesüléseket, megjelölte, honnan származnak, például: „az OKW-ból", „a légierőtől", „a külügyminisztériumból" stb. A táviratokat rejtjelezve a forrásokat csak az általam és a Direktor által ismert fedőnevekkel jelöltem.

* *D. Arsenijević:* Id. mű, 86–87., 112. old.

** *W. Schramm:* Id. mű, 163. old.

*** *P. Accoce–P. Quet:* La guerre a été gagnée en Suisse, 98. old.

Ezzel kapcsolatban megemlítek még egy nyilvánvaló ferdítést, amelyet Accoce és Quet követett el könyvében. A két szerző azt állítja, hogy a Berlinből „Werthertől" és „Olgától"' érkező információt Rössler 1939-ben, közvetlenül a háború kitörése előtt kezdte továbbítani a svájci Ha Irodába.* Ezt lehetségesnek tartom, de azzal a helyesbítéssel, hogy az általam kitalált Werther és Olga fedőnév akkor még nem létezett.

A könyvben továbbá ezt olvassuk: „Rössler valójában 1941. június 23-tól mindvégig Lucy maradt, rendelkezésére állt összekötőjének, Christian Schneidernek, idejét alárendelte a Szovjetunióra vonatkozó értesülések továbbításának, vagy az oroszok követeléseit teljesítette."**

A szerzők ebben is tévednek, mert csak 1942 novemberében teremtettünk kapcsolatot Rösslerrel (aki ettől kezdve lett Lucy). Nyilvánvaló, hogy azt megelőzően nem adhatott nekünk információkat, kivéve azokat a töredékes értesüléseket, amelyeket Taylor (Christian Schneider) hozott Rösslertől, de nem közölte vele, hogy kinek továbbítja. A Werther, Olga stb. fedőneveket is 1942 végén találtam ki, s ráadásul sem Rössler, sem más, Moszkván kívül nem ismerte őket.

Magától értetődik, ebben a roppant feszült időszakban Központunk vezetőségét nagyon érdekelte, kiktől kapja az információt Lucy, hol dolgoznak ezek az emberek, mi a nevük, a rangjuk, milyen intézményekből származnak az értesülések. Ez nem egyszerű kíváncsiság volt; ha tudni akarjuk, megbízhatóak-e az információk, ismernünk kell a forrást, nehogy a szándékos dezinformálás csapdájába essünk. S ha tekintetbe vesszük, milyen súlyos volt a helyzet Sztálingrádnál és az Észak-Kaukázusban, megértheţjük, miért tulajdonított a Központ olyan fontosságot az értesülések megbízhatóságának.

Ráadásul Lucy információi gyakran olyan alapossággal ismertették a német hadvezetés egyes elgondolásait, hogy nehéz volt elhinni valódiságukat. S mindez az információ igen gyorsan érkezett Berlinből, bár Foote állítása, hogy olykor 24 óra múltán tudomást szereztünk a hitleri főhadiszálláson született döntésekről,*** egyáltalán nem valószínű. De nem valószínű az sem, hogy egyes esetekben mi Genfben (állítólag) hamarabb értesültünk a német hadműveleti tervek megvál-

* Ugyanott, 103. old.

** Ugyanott, 168. old.

*** *A. Foote:* Handbuch für Spione. 95. old.

toztatásáról, a hadosztályok átcsoportosításáról stb., mint a keleti fronton harcoló német hadseregek parancsnokai.

Mindez Foote és Flicke regényes, szenzációhajhászó elbeszéléseiből származik, amit azután az összes többi „hadtörténeti" művek legtöbbször kritika nélkül átvettek.

Természetesen nagyon fontos volt a moszkvai Központnak Lucy híreinek frisseségét megállapítani. Ezért a Központ 1943. március 10-én kelt távirati utasításának megfelelően megkértem Lucyt, hogy jelentéseinek eredeti dátumát, tehát nemcsak a kis papírszeleteken hozzám érkező anyag Svájcban történt legépelésének, hanem Berlinből való elküldésének napját is jelölje meg. Ez meg is történt, és így ellenőrizhettem az információk átfutási idejét, ami (Lucy adatai szerint) mindig legalább 3–6 napot vett igénybe. Például az 1943. május 6-án általam küldött távirat berlini kelte május 2., a május 13-i táviratok május 6- és 7-ről származó adatokra hivatkoznak, a május 30-i távirat május 25-i, a július 10-i július 6-i eredeti dátumot ad meg stb.

A Központ kezdetben nagyon óvatosan fogadta a Lucytól kapott információkat. A gondos elemzés után azonban megszűnt a bizalmatlanság, szerettünk volna minél szorosabban együttműködni Lucyval, aki ezt szívesen vállalta, sőt bizonyos idő múltán részben fellebbentette a fátylat a titkáról: egyet és mást elmondott Taylornak berlini barátai beosztásáról és hírszerzői lehetőségeiről. Azt azonban kereken megtagadta, hogy elárulja igazi nevüket és beosztásukat, mert – mint mondotta – ez végzetes lehetne rájuk. Egyetértettünk vele, és többé nem zaklattuk ilyen kérdésekkel.

Minden jel szerint Lucynak ezt a titkát máig sem tudták felfedni. Nagyon érdekes ezzel kapcsolatban Allen Dullesnak, az Egyesült Államok Központi Hírszerző Hivatala egykori vezetőjének beismerése. „A hírszerzés technikája" című könyvében ezt írja: „A Szovjet emberei felhasználtak akkor egy fantasztikus hírforrást, a Svájcban élő Rudolf Rösslert, akinek Lucy volt a fedőneve. Rösslernek mindmáig felderítetlen informátorok segítségével sikerült rendszeresen megkapnia Svájcban a berlini német főparancsnokság rendelkezésére álló adatokat, gyakran nem egészen huszonnégy órával azután, hogy a keleti fronttal összefüggő kérdésekben naponta megszülettek a döntések . . ."*

* *Allen Dulles:* La technique du renseignement. Párizs 1964.

Tehát még az Egyesült Államok Központi Hírszerző Hivatalának vezetője, Allen Dulles számára is rejtély, hogy kitől kapta Rössler az információkat, noha Dulles a háború alatt Svájcban tartózkodott és a Németország elleni amerikai hírszerző munkát irányította. Különben Dulles is, mint látjuk, minden kritika nélkül ismétli Foote légből kapott állításait, sőt ő még „nem egészen 24 óra alatti" hírszerzésről ír.

Franz Halder vezérezredes, 1942-ig a hitlerista szárazföldi erők vezérkari főnöke, ugyanilyen fantasztikus kijelentést tesz 1955-ben, amikor tanúként kihallgatják egy pörben.* Ezt megismétli a „Der Spiegel" című nyugatnémet folyóirat 1967. január 16-i számában: „Majdnem minden német támadás kezdeményezése az OKW-ben, közvetlenül tervezése után, még mielőtt az íróasztalomra jutott volna, az OKW egyik beosztottjának árulása folytán az ellenség tudomására jutott. Az egész háború alatt nem sikerült ezt a forrást betömni." Halder nem mondja ki nyíltan, de állításának alaptónusa, hogy a németek csak emiatt nem nyerték meg a háborút. A rekordot, mint mindig ebben a témakörben, Accoce és Quet állítják fel, valótlanságoktól és ferdítésektől hemzsegő könyvükben: „A történelem e szakaszában (1942 nyaráról van szó. – *R. S.*) több mint egy hónapon át legfeljebb 10 órára volt szükség, hogy az OKW döntései Moszkva tudomására jussanak. Sőt egyszer ez az időrés csak 6 óra volt."**

Az általában óvatosabban és meggondoltabban mérlegelő Kimche is elragadtatja magát ebben a kérdésben, amikor ezt írja: „Mint a luzerni hírszerzőszerv Viking-vonala, úgy a Radó által Moszkvába sugárzott információk is gyakran szóltak csapatmozdulatokról és parancsokról, amelyek néha előbb jutottak a Vörös Hadsereg kezébe, mint azokhoz a német parancsnokságokhoz, amelyeknek azokat végre kellett hajtaniuk."***

Az is rejtély, hogyan tartotta fenn Rudolf Rössler a rendszeres és megbízható kapcsolatot berlini tudósítóival.

A nyugati sajtóban erről különböző feltevések láttak napvilágot. Egyesek szerint Rössler és berlini elvbarátai a svájci német követség diplomáciai futárán keresztül biztosították egymással az összeköttetést. Másoknak az a meggyőződése, hogy rádión keresztül. A futárral kapcsolatos feltevést lehetségesnek tartanám heti 1–2 jelentés esetén

* Lásd *P. Carell:* Verbrannte Erde. 84. old.

** *P. Accoce–P. Quet:* La guerre a été gagnée en Suisse. 232. old.

*** *J. Kimche:* Spying for Peace. 141. old.

ben, és ez megmagyarázná, hogy a jól megszervezett német rádiófigyelő szolgálatnak miért nem sikerült felfedeznie az éterben Rössler állítólagos adóját. De ez a feltevés megdől azon, hogy semmilyen futár nem tudta volna olyan gyorsan továbbítani Rössler kérdéseit és berlini barátainak válaszait, mint ahogy ez történt. Ehhez a gyorsasághoz több diplomáciai futárra lett volna szükség, akik állandóan úton lettek volna Berlin és Bern között. Ez persze lehetetlen.

Még kevésbé meggyőzően hangzik, hogy Rössler rádión keresztül tartotta a kapcsolatot. Accoce és Quet könyvükben úgy vélik, hogy Rösslert már a második világháború kitörése előtt felszerelték berlini elvbarátai rádió adó-vevővel és rejtjellel, s a svájci hírszerzéssel együttműködő Rösslernek nem kellett tartania a besúgóktól vagy a rendőrségtől, a nap bármely órájában nyugodtan bekapcsolhatta a készüléket. Barátai viszont – a francia újságírók szerint – szolgálati rádióállomást vettek igénybe, rejtjeles információikat egyenesen az OKW híradó központjából továbbították, amely Berlin közelében, Zossennél, a Maybach táborban volt. Semmilyen rádiófigyelő nem vehetett észre valamilyen gyanús táviratot a között a tömérdek rejtjeles rádiótávirat között, amelyet a Wehrmacht főparancsnokságának ez a híradóközpontja ontott az éterbe, továbbítva a parancsokat valamennyi frontra. Szerintük így építették fel Rössler és Berlin között a sebezhetetlen rádióhidat.

Nézetem szerint ez a koncepció nem állja ki a kritikát. Először is ostoba kitalálás, hogy Rösslert Christian Schneider (Taylor) tanította volna meg az adó-vevő készülék kezelésére. Biztosan tudom, hogy Schneidernek sejtelme sem volt a rádiózás technikájáról, soha nem dolgozott távírászként.

No és dolgozhatott-e Rössler önálló rádió adó-vevővel? Olyan emberek, akik ismerték őt azokban az években, állítják, hogy nem értett az adó-vevő kezeléséhez. Kételkedésemnek azonban ennél alaposabb oka is van. Ha ugyanis Lucy maga rádiózott volna, a németek feltétlenül felfogják adásait az éterben, mint ahogyan számos illegális adót bemértek.

Rössler minden bizonnyal nem maga továbbította és vette a táviratokat. Volt olyan feltevés, hogy valamilyen hivatalos szerv adó-vevő készülékét használta. Elképzelhető, hogy az információ a svájci német nagykövetség vagy konzulátus szolgálati csatornáin érkezett. Ne feledjük, hogy Hans Bernd Gisevius, a zürichi német alkonzul, egyik tevé-

keny részvevője volt az úgynevezett tábornoki összeesküvésnek és szervezője az 1944 júliusában Hitler ellen megkísérelt merényletnek, 1942 vége óta kapcsolatban állt Allen Dulles, diplomatának álcázott amerikai hírszerző főnökkel.* Gisevius egyetérthetett Rösslerrel és rendelkezésére bocsáthatott egy rádiótávírászt.

Volt még egy lehetőség: a Ha Iroda, amellyel Rössler együttműködött. A német rádiófigyelők mindkét esetben hivatalos adókat hallhattak. Nem valószínű, hogy saját követségüket vagy konzulátusukat kémkedéssel gyanúsították volna. Egy semleges ország hírszerzése ellen pedig nem tehettek semmit, mert nem rendelkeztek cáfolhatatlan bizonyítékokkal arra nézve, hogy a Ha Iroda rádiószolgálata németországi forrásokkal áll kapcsolatban.

Kimche is arra a következtetésre jut, hogy „figyelembe véve azt a gyorsaságot, amellyel az információk eljutottak Rösslerhez, azok csak rádió útján érkezhettek Svájcba és csak svájciak tudtával vagy beleegyezésével." Ezt a kérdét azután tovább analizálja: „Hogyan és hol kapta Rössler az adásokat a Führer főhadiszállásáról? Azok intézték ezt el számára, akik erre technikailag a legjobban képesek voltak, azaz a svájci hírszerző szolgálat szervei? Ha ezt feltételezzük, mert más utat egyáltalában nem tudunk elképzelni, akkor a rössleri rejtély egyik oldalát megtaláltuk."**

A németeknek mindvégig nem sikerült felfedezniük Rössler berlini forrásait. A Gestapo és az SD levéltári anyagaiban ennek nincs nyoma. Ugyanez derül ki W. F. Flickének, az Abwehr rádiófelderítőjének a könyvéből. Flickének sincs sejtelme arról, hogyan tartották fenn ezt a kapcsolatot, kik látták el Lucyt titkos információval.

A rejtély fellebbentéséhez két utalással tudok hozzájárulni. Az első még Lucyval való együttműködésünk kezdetétől származik. A Központ és jómagam állandóan ösztökéltük Sissyt, hogy faggassa ki Taylort, honnan és hogyan kapja Lucy a híreit. Sissynek sikerült Taylortól megtudnia, hogy Lucynak óriási adathalmaz áll rendelkezésére újságkivágásokból, német személyiségekkel folytatott beszélgetések eredményeiről, a svájci Davos német tulajdonban levő szanatóriumaiban lábadozó német katonák elbeszéléseiből. Wilhelm von Schramm német vezérkari tiszt, „Árulás a második világháborúban" című mű-

* *J. Kimche:* Spying for Peace. 163–164. old.
** Ugyanott, 142., 144. old.

vében behatóan ismerteti, „milyen »porózus«, hézagos volt Svájc és Németország között a határ, amelyet a közös német nyelv, sőt a közös délnémet–svájci alemann dialektus, a rendkívül sok és szoros rokoni, kulturális és üzleti kapcsolat, tőkeösszefonódások állandóan és könnyedén áthidaltak, és amelyek sohasem szakadtak meg. Ehhez járult, hogy Svájcban állandóan több mint 150 000 német állampolgár és a háború alatt kb. 8000 német emigráns tartózkodott, továbbá a határmenti községek lakosai az úgynevezett kis, azaz helyi határforgalom révén az országhatár másik oldalán dolgozhattak."*

A német állampolgárok közül még 1943-ban is 30 ezer a náci párt tagja volt, sőt 1940-ben a szervezet vezetőjének, Sigismund von Bibra bárónak kijelentése szerint (aki mellesleg a berni német követség tanácsosa volt), 100 ezerre ugorhatott volna a párttagok száma.**

Végül pedig a már említett Bonjour-jelentésnek a Neue Zürcher Zeitung 1970. február 6-i számában megjelent fejezetében most már teljesen hivatalos forrásból közlik, hogy a svájci vezérkar hírszerző szolgálata Roger Masson vezetésével a háború első hónapjaiban egy szerteágazó hírszerző hálózatot épített ki, amely katonai és politikai információkat szerzett a tengelyhatalmakról. „A hírszerző központnak külszervei voltak a határsávban, ahol a beutazó és a kishatárforgalomban közlekedő személyeket kihallgatták. A svájci hírszerző apparátus, amely a háború kitörésekor csak tíz munkatársból állott, a háború alatt 120 főre növekedett." Tovább olvassuk Bonjournál: „A hírszerző szolgálat a legkülönbözőbb lehetőségeket használta fel. Megkapta a svájci vám- és határőrség jelentéseit, ellenőrizte a postát, a távírót, a távbeszélőt és a rádiót, kiértékelte a bel- és a külföldi sajtót, kihallgatta a külföldről jött katonaszökevényeket, menekülteket, internáltakat, a hazatérő svájciakat. A legértékesebbek az ügynökök jelentései voltak, akiknek kapcsolatai egyes esetekben a potenciális német ellenfél vezető központjaiba, a birodalmi hadügyminisztériumig és a Führer főhadiszállásáig nyúltak."

A különböző hírforrások sokrétű, mozaikszerű anyagot szolgáltattak. Az adatok összekombinálása és értékelése révén gyakran azonnali választ lehetett adni a német hadsereg diszlokációjáról, csapatmozdulatairól. Mindezt maga Rössler is bevallotta a háború után, az ellene

* *W. Schramm:* Id. mű, 197–199. old.

** *Alphonse Matt:* Zwischen allen Fronten. Frauenfeld 1969. 196. old.

1953 novemberében Svájcban lefolytatott kémkedési per során. A nála talált 20 ezer cédulát tartalmazó szekrényre vonatkozólag kijelentette, hogy már publikált és egyéb úton hozzákerült politikai, gazdasági, katonai, katonapolitikai stb. adatok rendszerezésével és elemzésével elsőrendű híranyag felett rendelkezett, ez hírszerző információi bázisaként szolgált.*

A német sajtó kiértékelését a Ha Iroda is nagy figyelemmel végezte el.** Az ilyen mozaikmódszerrel összegyűjtött híranyagban persze egyes mozaikkövecskék hiányozhattak vagy hibásak is lehettek, sőt olyan helyről is származhattak, ahonnan tudatosan hamis információkat terjesztettek. Ahogy a „Neue Zürcher Zeitung" 1969. március 9-i számában a Hausamann irodájáról írt „Nachrichtendienst im Zweiten Weltkrieg" című cikkben olvashatjuk: „A számos jelentés között bizonyára voltak olyanok, amelyek a későbbiekben nem igazolódtak be. Ez elkerülhetetlen kockázata minden hírszerzőnek." A moszkvai Központnak természetesen a front mögötti közeli felderítés alapján alkalma volt jelentéseink egy részét ellenőrizni, és kételyek esetén nem használta fel azokat. Erre vallanak a Direktor által feltett olyan kontrollkérdések, mint amelyeket többi között az 1942. október 27-i távirata tartalmazott, vagy válasza a november 24-én Werther forrásából jelentett csapatmozdulatokra, avagy az október 26-i távirat, amelyből a következőket idézem: „Állapítsa meg Taylor forrását a német veszteségekre vonatkozó információjával kapcsolatban. Úgy látszik, jól informálták. Egyes adatok megegyeznek a mi adatainkkal. De néha Taylornál vannak ellentmondások." Vagy vegyük a Direktor november 30-i táviratát: „Az információ az új Weichs hadseregcsoportról a megadott összetételben és diszlokációban igen nagy kételyeket ébreszt bennünk." Ugyanezt a nézetet fejezik ki a Direktor 1943. február 5-i és 6-i táviratai. Jellemző, hogy ilyen bizonytalan adatokat Lucytól főleg együttműködésünk első heteiben kaptunk, később kevésbé adott kételkedésre okot. (Valószínűleg alaposabban kezdte ellenőrizni hírforrásait.)

Természetesen a cédula-módszer még nem elégséges annak magyarázatára, hogyan volt lehetséges a második világháborúban – ha nem is 24–28 óra alatt, de 4–5 nap alatt – rendkívüli fontosságú híranyagot

* Lásd *W. Schramm:* Id. mű, 318. old.; és *J. Kimche:* Spying for Peace 143. old.
** Lásd *A. Matt:* Id. mű, 183. old.

Berlinből eljuttatni hozzám. Egyértelmű válasz erre, véleményem szerint azon az úgynevezett „pódiumbeszélgetésen" hangzott el, amelyet a svájci televízió 1966. május 15-én és 22-én rendezett Accoce és Quet könyvéről. A beszélgetés néhány részletét közli Marc Payot Otto Pünter könyve francia kiadásának függelékében.* Mellesleg, egy ilyenfajta beszélgetésre közvetve engem is meghívtak, de tekintettel a svájci hatóságoknak velem szemben mindmáig tanúsított magatartására, a meghívást nem fogadtam el. (Arsenijević, akinek kapcsolatai révén ezt tudnia kell, könyve 251. oldalán közli, hogy a svájci hatóságok 1968 márciusában beutazási tilalmat rendeltek el velem szemben.)** Ezen a televíziós beszélgetésen dr. Xaver Schnieper, Rössler legmeghittebb barátja azt mondta, hogy a hírek Berlinből a Wehrmacht szolgálati telefonvonalán jutottak Milánóba és onnan futárral Luzernbe Rösslerhez. Valószínűleg ezt az összeköttetést látta el a két futár, akikről Rössler vallott 1944. májusi letartóztatásakor.

Luzernből Milánóba gyorsvonaton a háború alatt sem volt hosszabb az út 5–6 óránál, de esetleg nem is kellett Milánóig utazni, elég volt Chiasso határállomásig (3–4 óra). A negyedóránként Olaszországba robogó vagy onnan jövő német tehergyorsvonatok ehhez elég lehetőséget adtak. Ezen az úton kerülhettek a moszkvai központ kérdései is Berlinben megválaszolásra. Schramm a „Frankfurter Allgemeine Zeitung" 1966. december 13-i számában „Die rot-weisse Kapelle" című cikkében utal arra, hogy ugyanezt Schnieper már előzőleg egy beszélgetés alkalmával közölte vele. A pódiuminterjúra Schramm is kitér idézett könyvében, amelyben ez a logikusan, oknyomozó módszerrel dolgozó, ítéleteiben általában óvatos történész – kivéve, amikor éles kommunistaellenessége miatt néha Foote és Flicke legképtelenebb állításainak is felül – ezt a variációt elfogadja. Amint írja: „Berlin a háború alatt már nem bízott olasz fasiszta szövetségesében, és ezért a nyugatiak afrikai partraszállása óta mind több hivatalos szervet létesített Olaszországban, állítólag csak a német »Afrika-hadtest« ellátására. Milánóban külön német hadfelszerelési parancsnokságot rendeztek be, és nem lehetetlen, hogy az ottani német szervek Berlinnel közvetlen összeköttetésben álltak, és a titkosszolgálat ingaforgalmát Milánó és Luzern között is megszervezték. Még az is lehetséges –

* *O. Pünter:* Guerre secrète en pays neutre. 256–258. old.
** *D. Arsenijević:* Id. mű, 232. old.

jegyzi meg von Schramm –, hogy ez egy SS-szerv volt, mivel 1942 vége, tehát a sztálingrádi csata óta magasabb rangú SS-vezetők már kezdték kiépíteni visszavonulási vonalukat."* Schramm mint példát idézi Max Egon von Hohenlohe herceg beszélgetését 1943 februárjában Dulles amerikai hírszerző főnökkel.** Ezt a dokumentumot a zsákmányolt német levéltárakban találták meg a szovjet hatóságok, és fakszimilében közölték a „Novoje Vremja" című folyóirat 1960. évi 7. számában.

Végül pedig ismeretes, hogy Lucyhoz folyamatosan eljutott a luzerni Ha Iroda anyaga, márpedig ez az iroda a háború alatt több mint 25 ezer jelentést (az iroda vezetőjének, Hausamann-nak 1966. májusi televíziós nyilatkozata szerint 35–40 000 jelentést) adott a svájci hadvezetésnek. Carell azt írja – mint erről fentebb már szó volt –, hogy a Ha Irodának a felsorolt forrásokon kívül rendelkezésére állt a svájci diplomáciai külszolgálat (követek és konzulok) híranyaga is. „A híreket részben futárok hozták Berlinből, Kölnből és Münchenből a határt illegálisan átlépő személyek segítségével és a diplomáciai futárszervezet útján, továbbá olyan üzletemberek, akik ... rendelkezésre álltak. Különösen fontos információk jutottak el azonban egy zseniális trükk révén, rádió segítségével a Führer főhadiszállásáról, illetőleg a Hausamann-iroda berlini releállomásáról."*** Hogy mi volt ez a zseniális trükk, annak megválaszolásával Carell adósunk marad.

Alphonse Mattnak 1969-ben a Ha Iroda tevékenységéről kiadott könyvében azt olvassuk: „Hausamann már a háború előtt ... rádiókapcsolatot létesített Massonnal egyetértésben a legfontosabb külföldi központokkal ... Hausamann ért hozzá, hogyan kell a külföldi titkosszolgálatokat arról meggyőzni, hogy érdekükben áll rádió útján egy svájci titkosszolgálati szervvel kapcsolatot teremteni." A Ha Iroda rejtjelzett rádiókapcsolatai a háború kitörése után is működtek, az irodának egy nyugalmazott rádiótávírásznő is rendelkezésére állt. A Ha Iroda eme rádiókapcsolata a hitleri Németországgal 1941 március végén jelezte „első forrásból" a németeknek a Szovjetunió elleni készülődését. A szovjet hadsereg tartalékaira utalva Matt újra megemlíti a szövetségesek egyik katonai missziójával 1942 augusztus végén tartott

* *W. Schramm:* Id. mű, 118. old.
** Ugyanott, 233. old.
*** *P. Carell:* Verbrannte Erde. 94. old.

rádiókapcsolatot. A könyv fakszimilében közöl egy rádiótáviratot, továbbá szó van „a legfelsőbb német katonai köröktől" származó rádióinformációról. Ezek a kapcsolatok úgy látszik a háború végéig fennálltak, ha másképp nem, a Svájcban akkreditált külföldi katonai attasék útján.*

Amint Paul Carell írja, a Hausamann-iroda egész anyaga – 1939. augusztus 31-től 1945. április 30-ig – 771 mikrofilmtekercsen, amelyek mindegyike 36 felvételt tartalmaz, a koblenzi nyugatnémet (!) hadilevéltárban van elzárva, és mint titkos anyag csak hadtörténészek számára hozzáférhető.** (Mellesleg, hogy került a svájci titkos anyag 1963-ban, ahogy Carell írja, a Német Szövetségi Köztársaságba?) Carell áttanulmányozta ezeket a filmkockákat, és szerinte Hausamann őrnagy informátorai „minden kétséget kizáróan Németország legfelsőbb katonai köreiben keresendők, és Hitler legszűkebb környezetében is voltak bizalmas emberei". Különösen érdekesek azok az információk, amelyeket Hausamann az OKW-től és a német tartalék hadsereg parancsnokának szerveitől kapott. A Franciaországban, Olaszországban, a Luftwaffénál és a gazdasági életben történt hadieseményekről folyamatosan tájékoztatták. A csapatmozdulatokról, a német tartalék egységek helyzetéről, a speciális tanfolyamokról és a katonai gyakorlóterek eseményeiről naponta értesült. Így Hausamann is majdnem minden nap részletes különjelentést adhatott a foglyok és veszteségek nyilvántartásáról a svájci főparancsnokságnak. A Reichsführer SS (Himmler) legszűkebb környezetéből is megkapta Hausamann a legtitkosabb híreket. A német külügyminisztériumban pedig egyik informátora kulcspozícióban lehetett, mert kivonatokat, sőt az eredeti dokumentumok fényképeit találjuk Hausamann dossziéiban azokról a különösen titkos előterjesztésekről, amelyeket Hewel nagykövet, a külügyminiszter összekötője a Führer főhadiszállásán, Hitlernek tájékoztatás vagy döntés céljából benyújtott. A berni és a stockholmi német követségekről a német külügyminisztérium fontos utasításait szállították Hausamann-nak.

A hivatalosnak tekinthető Bonjour-jelentés is azt állítja, hogy bebizonyosodott, miszerint a legmagasabb német parancsnokságból egy hírközlő tiszt – az uralkodó nemzetiszocialista rendszer elvi ellensége –

* *A. Matt:* Id. mű, 15., 40., 139., 180., 181., 285., 302., 317. old.
** *P. Carell:* Verbrannte Erde. 95–96. old.

híranyagot továbbított Svájcnak. „Első hallásra bámulatba ejt, hogy a svájci hírszerző szolgálathoz információs anyag jutott a német hadsereg legmagasabb köreiből – írja a Bonjour-jelentés. – Ennek a következő a magyarázata: egyes németek, akik ideológiai indítóokokból magukban az uralkodó rendszert élesen elítélték, minden lehetőséget megragadtak, hogy a gyűlölt önkényuralmat megbuktassák. Ennek egyik eszközét abban látták, hogy fontos katonai és politikai titkokat továbbítsanak külföldre. Svájcot információval ellátva hallgatólagosan remélték, hogy a leadott híranyag eljut az elnyomók ellenségeihez, árt az elnyomásnak, és végül is katonai vereséghez vezet."*

Svájc vezérkara és kormánya ily módon a német legtitkosabb katonai és hadigazdasági adatokról pontosan tájékoztatva volt.

Egyébként itt is felbukkan az információ hihetetlen gyorsasága. „Néha a német csapatmozdulatokra vonatkozó parancsok előbb jutottak el Guisan tábornokhoz, mint az illetékes német hatósághoz."**

Rössler barátságban volt–olvasható a Bonjour-jelentésben***– Mayr von Baldegg vezérkari századossal, a svájci hírszerző központ egyik vezetőjével. Bonjour szerint „ez a svájci valószínűleg tudta, hogy Rössler a tőle kapott információs anyagot az oroszoknak átjátszotta, de ebben a kölcsönösségen alapuló ügynöki ténykedésben nem látott semmi kivetnivalót, hiszen minden csak azzal a céllal történt, hogy Hitlert megdöntsék, a hazát a háborútól megóvják és a béke eljövetelét siettessék".

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Rössler közvetlen hírforrása csak a Ha Iroda volt, amit az utóbbi években számos kutató állított. Carell könyvének 99. oldalán összehasonlítja a Hausamann-irodának a kurszki csatát megelőző, pontatlan, hibás adatokat tartalmazó jelentéseit Werther rendkívül pontos információival, és ebből azt a következtetést vonja le, hogy Werther kizárólagosan a szovjet hírszerző apparátus forrása volt. Hausamann pedig a fent említett televíziós interjúban azt állítja, hogy nem tőle kapott Rössler információt, hanem ő Rösslertől, és „konstatálhatta, hogy Rössler információi rendkívül pontosak voltak".°

* Ugyanott, 95. old.

** *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 138. old.

*** Neue Zürcher Zeitung, 1970. február 6.

° *O. Pünter:* Guerre secrète en pays neutre. 156. old.

Matt is azt írja idézett könyvének 191. oldalán, hogy Rössler „egy összekötőn keresztül a Ha Irodát is rendszeresen ellátta általában kitűnő információval".

Végül a legfantasztikusabb variáció: az „Observer" című angol hetilap 1967. január 8-i számában Malcolm Muggeridge ismert publicista – azelőtt az Intelligence Service munkatársa – hivatkozik jó ismeretségére Alexander Foote-tal, aki szerinte a háború alatt kapcsolatban állt Rösslerrel – ami már önmagában valótlanság –, s azt állítja, hogy Rössler információi a brit Intelligence Service-től származtak. Az angoloknak ugyanis a háború alatt állítólag sikerült a német katonai titkos kódot megfejteni, ezt azonban titokban akarták tartani. Másrészt viszont az információt az oroszoknak tudtára akarták adni, és ezt Rössleren keresztül játszották át. (Hogy miképpen, ezt nem említi.) Természetesen minden józanul gondolkodó egyetért Hausamann erre vonatkozó kijelentésével: „Teljesen légből kapottnak tartom, hogy ezt az anyagot az angolok először Rösslerhez, azután tőle az angolokhoz visszajátszották volna."*

De bízzuk ennek a rejtélynek a megoldását az időre, most csak annyit mondhatunk, hogy a kapcsolatot Lucy és informátorai között okosan, nagy hozzáértéssel szervezték meg, és hogy ez a kapcsolat kifogástalan volt.

MUNKÁBAN A KOMMANDO

1942 végén a német ügynököknek sikerült Nyugat-Európában kinyomozniuk és letartóztatniuk több szovjet hírszerzőt. Közülük néhányan, különböző időpontokban többé-kevésbé kapcsolatban álltak a svájci csoport egyes tagjaival. Szeptemberben a hitlerista titkosrendőrség kezébe került egy „Niggi" fedőnevű, Brüsszelben élő svájci állampolgár. Ez az ember ismerte Sissyt és a bázeli Annát, akivel a Központ utasítására Jim tartotta a kapcsolatot.

1942 novemberében ezenkívül nagy lebukások történtek Franciaországban. Konspiratív lakásukon letartóztatták az illegális csoportok több tagját, köztük Kentet.

Az olvasó bizonyára emlékszik rá, hogy Kent a hírszerzők egy belga csoportjának vezetője, a Direktor utasítására 1940 márciusában meg-

* Neue Zürcher Zeitung, 1967. január 11.

látogatott. Ő hozta a rejtjelet, a rádiókapcsolat programját, és megtanított a rejtjel használatára.

A brüsszeli lebukások után Kent jól elrejtőzött, úgyhogy a német kémelhárítás majdnem egy évig nem tudta megállapítani tartózkodási helyét. De amikor Franciaország meg nem szállt övezetébe küldték a Kommando ügynökeit, sikerült Kent nyomára bukkanniuk.

A német kémelhárítás adataira és a túlélők tanúságaira támaszkodó Gilles Perrault szerint Kentet 1942. november 12-én fogták el egy lakásban.* W. Flicke elbeszélése, hogy Kentet távírászával együtt éppen akkor tartóztatták le, amikor összeköttetésben volt a Központtal, úgy látszik teljesen alaptalan.

Bármennyire fájó is, be kell vallanunk, hogy néhány munkatársunk nem bírta elviselni a Gestapo fenyegetéseit, zsarolását, kínzását. Nemcsak azt ismerték be, hogy a szovjet katonai hírszerzéshez tartoznak, hanem beszámoltak munkájukról, és közöltek mindent, amit a svájci csoportról tudtak. Ez ma már pontosan ellenőrizhető.

A Gestapo tehát elég részletes adatokat tudott meg rólam: a nevemet és a fedőnevemet (Radó, Dóra), a foglalkozásomat, genfi lakáscímemet, személyleírásomat, családtagjaim számát, milyen nyelveket beszélek stb. És még egy felbecsülhetetlen értékű „ajándékot" kapott a német kémelhárítás, azt a rejtjelet, amelyet annak idején Genfbe hoztak nekem.

Ettől fogva, vagyis kb. 1942 decemberétől, a németek ellenőrizhették a Központ és közöttünk lezajlott üzenetváltás egy részét. A német rádiófigyelő szolgálat szakértői időről időre megfejtették a Központnak küldött egyes üzeneteimet és a Direktor utasításait. Megjegyzendő azonban, hogy 1942 őszétől kezdve táviratim egy részét Jimnek nyílt szövegben adtam át, azokat ő rejtjelezte és továbbította.

Jim rejtjelkulcsát a németek nem ismerték, így ezeket a táviratokat nem tudták megfejteni; márpedig azokon a napokon, amikor Jimmel találkoztam vagy futárt küldtem hozzá (általában hetenként kétszer-háromszor), őt bíztam meg a legfontosabb és legsürgősebb szövegek továbbításával, ismerve rendkívül gyors adástechnikáját. Egyébként később is csak a táviratok kis részét tudták megfejteni (Schramm szerint még 1943-ban is csak egytized részét), mert kibetűzésükhöz nem állt elég szakember rendelkezésre.**

* *G. Perrault:* L'orchestre rouge. 260. old.

** *W. Schramm:* Id. mű, 146., 105. és 111. old.

A német kémelhárítás, ahogy kezébe került a rejtjel kulcsa, megpróbálta megfejteni azokat a táviratokat is, amelyek 1941 óta gyűltek össze, azóta, hogy elkezdték lehallgatni a svájci adók és a moszkvai Központ üzenetváltásait. 1941-ben azonban táviratai nagy része Szonya adóján ment keresztül, amelyet még nem hallgattak le. Szonya rejtjelét amúgy sem ismerték. Schramm a német és svájci archívumokban őrzött, kb. 250 lehallgatott és megfejtett táviratszövegre hivatkozva írja könyvében, hogy a háború első évében a németek a rádiógramoknak csak egy részét fogták fel, és azokból is csak kb. harmincat tudtak utólag megfejteni.

Flicke részleteket közöl az SD levéltári anyagai alapján azokból a táviratokból, amelyeket a Központtal váltottam. Példaként idézek innen egy táviratot, amelyet 1941 decemberében a német rádióelhárítás felfogott, és Flicke szerint csak 1943 január végén (!) sikerült megfejteniök.

1941. XII. 10. Direktornak.

Longon keresztül a svájci légitársaság igazgatójától, aki nemrég tért vissza Münchenből, ahol tárgyalásokat folytatott a Deutsche Lufthansa társasággal.

1. A német légierőnek jelenleg 22 000 gépe, ezenkívül 6000–6500 Junkers 52-es szállító repülőgépe van.

2. Jelenleg Németországban naponta 10–12 zuhanóbombázót gyártanak,

3. A bombázó légierőnek azokat az egységeit, amelyek eddig Kréta szigetén állomásoztak, a keleti frontra vezényelték; egy részüket a Krím-félszigetre, a többit más frontszakaszokra.

4. Németország a keleti fronton június 22. és szeptember vége között naponta 45 repülőgépet vesztett.

5. Az új típusú Messerschmitt repülőgépnek két ágyúja és két géppuskája van. Valamennyi a szárnyakon. Sebesség 600 km/ó.

Dóra

Egy másik megfejtett távirat vége Flicke szerint, elképesztette a német kémelhárítás vezérkarát: „. . . a svájci vezérkarnak ez az információja egy német tiszttől származik, aki a német főparancsnokság főhadiszállásán dolgozik. A jövőben a svájci vezérkar hírszerző osztályát Luise névvel fogom jelölni. Dóra."

Flicke szerint Berlinben rendkívül megdöbbentek. A semleges Svájc

területén szovjet hírszerzők egy csoportja tartózkodott, amelynek nyilvánvalóan értékes hírforrása volt, és amelyet a német szervek nem tudtak ártalmatlanná tenni. „Mit tegyenek? Annak nem lett volna sok értelme, hogy a svájci szervektől magyarázatot kérjenek: Svájc intézkedett volna, de az árnyékban meghúzódó főszereplőkig nem jutott volna el. Ezért úgy döntöttek, hogy előbb a Németországba vezető szálakat kutatják fel . . ."*

A Birodalmi Biztonsági Szolgálat vezetőit egyre nagyobb rémület fogta el, ahogy a rádiófigyelő szolgálat rejtjelmegfejtő csoportja újabb és újabb táviratokat fejtett meg.

Flicke idéz a könyvében olyan táviratokat is, amelyeket 1942 végén kaptam a Központtól:

1942. X. 27. Dórának,

1. Milyen forrásokból kapja Taylor a keleti fronton levő német hadseregre vonatkozó információit? Beszélgetésekből vagy dokumentumokból?

2. Ellenőrizze: Guderian valóban a keleti fronton van? A 2. és. a 3. hadsereg van alája rendelve?

3. A 4. páncélos hadsereg Jodl hadseregcsoportjához fog-e tartozni, vagy másik páncélos hadsereg fog hozzá tartozni? Milyen számú?

Sürgős választ.

Direktor

1942. XI. 2. Dórának.

Ellenőrizze Taylornál és az összes többinél és sürgősen közölje:

1. Ki a 18. hadsereg parancsnoka, Lindemann vagy Schmidt?

2. Az északi hadseregcsoport kötelékében van-e a 9. hadtest és milyen hadosztályok tartoznak hozzá?

3. Megalakult-e Model csoportja? Ki tartozik hozzá, frontszakasza és a törzs tartózkodási helye?

4. Újjászervezték-e Kluge csoportját, milyen összetételben működik?

5. A 3. páncélos hadsereg törzse Vjazmában van? Ki tartozik ehhez a hadsereghez, ki a parancsnoka?

Direktor

Ezek a táviratok mutatják – írja Flicke –, „milyen magas színvonalra emelkedett már a »Vörös Hármas« hírszerző munkája. Most már nem

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 21. old.

ezredekről és repülőosztályokról, hanem hadseregekről és hadseregcsoportokról van szó".

Flicke felidézve az ezzel kapcsolatos riadalmat a német kémelhárítás vezetői körében, a következő jellemző megjegyzést teszi: „A rádióállomások (azaz a mi genfi és lausanne-i adó-vevőink – *R. S.*) egyszerű megkaparintásával semmi sem lenne megoldva; hamarosan másutt bukkannának fel, mint a gombák. A harcot nem a rádiók ellen kellett folytatni, a szervezetet kellett felgöngyölíteni..."*

Információinkat olvasva a németek fokozatosan megállapíthatták (bár jelentős késéssel) sok informátornak és a svájci csoport számos tagjának fedőnevét. Rajtam kívül ezen a listán szerepelt Pakbo, Sissy, Luise, Long, Salter, Rosa, Taylor és mások. 1942 decemberétől pedig a táviratokban újabb nevek bukkantak fel: Lucy, Werther, Olga. A német kémelhárítás természetesen nem találhatta ki, kit takarnak ezek a fedőnevek, de látta, hogy ezek az informátorok a Wehrmacht magas parancsnoki állásaiból küldik a legtitkosabb adatokat Svájcba.

A Központ és köztem folyó üzenetváltásból a németek azt is megtudhatták (habár csak sokkal később), hogy Lucytől nem közvetlenül, hanem Sissyn keresztül jut el hozzám az információ. Ekkor még nem tudták biztosan, kicsoda Sissy, mert a letartóztatott Niggi nem ismerte igazi nevét. A Gestapo csak az én nevemet ismerte.

A francia és a belga csoport lebukása közvetve súlyos csapást mért a svájci csoportra. A németek ellenőrizhették táviratainkat, konkrét adatokat kaptak néhány személyről. Ezeket kiegészítették azoknak az ügynökeiknek és provokátoraiknak (Hans Petersnek, Rameau-Zweignek) a jelentései, akik megpróbáltak beférkőzni szervezetünkbe.

A hitlerista titkosszolgálatok levéltári anyagai lehetővé teszik, hogy nyomon kövessük a németek akcióit. Több irányban indultak el: lehallgatták adásainkat, ügynököket küldtek Svájcba, nyomást gyakoroltak a svájci kémelhárításra. Az utóbbi feladatot maga Schellenberg vállalta. Később a németek még diplomáciai módszerekkel is próbálkoztak. Az SD és a Gestapo vezetősége úgy okoskodott, hogy így sikerül leleplezni az illegális adókat, a személyeket, a kapcsolatot az informátorokkal, magukat az informátorokat Németországban és más országokban, s végső soron felszámolhatják szervezetünket.

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 267., 286. és 311. old.

Negyedik rész / 1943 (októberig)

A SZTÁLINGRÁDI CSATA

1943 elején a hitlerista csapatok megsemmisítő vereséget szenvedtek a szovjet–német front déli szárnyán. Elérkezett a Vörös Hadsereg döntő győzelmének időszaka.

A Volga melletti és a doni sztyeppéken hat és fél hónapig tartott a gigantikus ütközet. Ez a csaknem százezer négyzetkilométernyi területen folyó csata 1942. július 17-től 1943. február 2-ig tartott. A hatalmas ütközet egyes szakaszaiban a két oldalon egyidejűleg több mint 2 millió ember, mintegy 25 ezer löveg és aknavető, több mint 2300 repülőgép vett részt a hadműveletekben.*

A sztálingrádi csatában a Wehrmacht következményeiben végzetes vereséget szenvedett. „Ez a város – írja Walter Görlitz német történész – a németek vérének özönét itta be, és lassanként a keleti hadjárat Verdunje lett."**

Köztudomású, hogy a Vörös Hadseregnek a Volgánál aratott győzelmével gyökeres fordulat kezdődött a Honvédő Háború menetében.

A német hadvezetés 1942-ben be akarta fejezni a Szovjetunió elleni hadjáratot. Ezt a tervét azonban éppúgy nem tudta végrehajtani, mint 1941-ben.

Jellemzők azok a szavak, amelyeket Hitler 1942. június 1-én a Poltava térségében állomásozó „Dél" hadseregcsoport törzsénél tartott értekezleten mondott. Friedrich Paulus vezérezredes szerint a Führer kijelentette, hogy „ha nem kapja meg Majkop és Groznij olaját, kénytelen lesz befejezni a háborút".***

* Lásd NHH... 2. köt. 370. old.

** *W. Görlitz:* Id. mű. 383. old.

*** A nürnbergi per. Anyaggyűjtemény. 378. old. (Oroszul.)

De nemcsak az olajról volt szó. A fasiszta birodalom vezetői messzemenő katonai-politikai terveket szőttek. Abban bíztak, hogy a török hadsereg megindul a Szovjetunió ellen. A török hadsereg 26 hadosztálya 1942 nyarán a szovjet Kaukázusontúl határánál állt. A német hadsereg eljutása ebbe a térségbe kedvező feltételeket teremtett volna a Közel- és Közép-Kelet elfoglalásához.

Rosenbergnek 1942 júliusában „A Kaukázus átalakításáról" összeállított, a szovjet Központi Állami Levéltárban található feljegyzésében ezeket olvassuk: „Németországnak az az érdeke, hogy szilárd pozíciót teremtsen a Kaukázusban, s ezzel garantálja a kontinentális Európa biztonságát, vagyis biztosítsa kapcsolatát a Közel Kelettel. Elengedhetetlen ez a kapcsolat az olajforrásokkal, mert Németország és egész Európa csakis így válhat a jövőben függetlenné a tengeri hatalmak koalíciójától. A német politika célja az, hogy a Kaukázust és a vele dél felől határos országokat mind politikai, mind katonai tekintetben uralmunk alá vessük."*

Ez a terv kétségkívül a fő tervtől, a Szovjetunió legyőzésétől függött. A fő terv sorsa pedig a Volga partjainál, Sztálingrádnál dőlt el.

Hitler rámutatott azokra az okokra, amelyek a német főparancsnokságot arra indították, hogy a sztálingrádi irányban kezdje a támadást. Idézem: „El akartam érni a Volgát egy meghatározott ponton, egy meghatározott városnál. Véletlen, hogy ez a város magának Sztálingrádnak a nevét viseli. Nem ezért igyekeztem oda, a várost másképp is nevezhették volna. Azért választottam, mert fölöttébb fontos pont. Rajta keresztül bonyolódott le 30 millió tonna áru szállítása, amelyből majdnem 9 millió tonna az ásványolaj. Oda áramlott Kubanyból és Ukrajnából a búza, hogy északra szállítsák. Oda szállították a mangánércet. A város óriási átrakodó központ volt. Éppen ezért akartam elfoglalni."**

Paulus tábornagy, a Sztálingrád irányában támadó 6. német hadsereg parancsnoka fogságba esése után – szovjet levéltári adatok szerint – ezt mondta***: Sztálingrád környéke „kedvező kiindulási állás ahhoz, hogy csapást lehessen mérni Moszkvára és tőle keletre. Ez a csapás, párosulva azzal, hogy a németek egyidejűleg áttörik a középső

* NHH... 2. köt. 398. old.

** *Hans Adolf Jacobsen:* Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. 1939–1945. Darmstadt 1959. 273. old.

*** Vojenno-isztoricseszkij zsurnal, Moszkva 1960. 2. sz. 82. old.

arcvonalat – körülbelül a Szmolenszktől keletre fekvő körzetből Moszkva irányában – komoly veszélyt jelentett volna a szovjet fegyveres erőkre és a szovjet főparancsnokság egész hadviselésére."

Minthogy 1942 őszén a front még mindig csak 150–200 kilométernyire húzódott Moszkvától, a németek sikere a Volgánál valóban nagyon előnyös stratégiai helyzetet teremtett volna számukra. Éppen ezért a hitleri hadvezetés óriási erőt vetett be a sztálingrádi csatába.

„Hosszan elhúzódó és kimerítő harcba bonyolódott a német fasiszta csapatok fő ütőerejét alkotó 6. hadsereg és a 4. páncéloshadsereg, valamint a 3. és 4. román és a 8. olasz hadsereg – összesen 50 hadosztály, nem számítva a speciális fegyvernemek csapatait. Itt harcolt az ellenség gyaloghadosztályainak egyötöde és páncélos hadosztályainak kb. egyharmada. Sztálingrád környékén több mint 1 millió ellenséges katona összpontosult."*

Mindebből látszik, milyen óriási fontosságot tulajdonított a német hadvezetés a volgai csatának. A fasiszta Harmadik Birodalom vezetői számára szégyenletes katonai és politikai vereséggel volt egyenlő, ha nem veszik be Sztálingrádot.

A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága tisztában volt a nagy ütközet minden következményével, ezért úgy határozott, hogy összpontosított ellentámadást indít, és szétzúzza Sztálingrád térségében az ellenség fő csoportosulását. Ezt a példátlan méretű hadműveletet remekül végrehajtották.

A. M. Vaszilevszkij marsall, a Vörös Hadsereg akkori vezérkari főnöke, aki részt vett a sztálingrádi hadművelet kidolgozásában, ezekre a napokra emlékezve így ír: „Csapatainknak mindössze öt napra volt szükségük ahhoz, hogy sikeresen befejezzék a több mint 300 000 főnyi német fasiszta hadseregcsoport bekerítését. 22 ellenséges hadosztály és több erősítésként küldött egység került a hatalmas gyűrűbe."**

A bekerített hadseregcsoport 1943. február 2-re teljesen megsemmisült.

Mint már említettem, éppen 1942 őszén kapcsolódott be a munkánkba Lucy csoportja. Egyik első információja a következőket tartalmazta: „Sztálingrádtól délkeletre, a félsivatagos, lakatlan úgynevezett

* NHH... 3. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1965. 11. old.

** *A. Vaszilevszkij:* Hervadhatatlan dicsőség. Pravda, 1968. február 2.

»Fekete Földeken« a német hadvezetés nem tartja lehetségesnek szovjet csapatok összevonását, ezért itt a német hadsereg szárnya védtelen."

Zsukov marsall „Emlékek, gondolatok" című művében szintén kiemeli, hogy éppen ezt a körzetet (Szarpa–Caca–Barmancak között) A. M. Vaszilévszkij, az akkori vezérkari főnök javaslatára választották ki a sztálingrádi front balszárnya novemberi ellentámadásának kiinduló térségéül. Zsukov idézi erre vonatkozólag Jodl tábornoknak, a német hadműveleti vezérkar volt főnökének a háború utáni kijelentését: „Nekünk fogalmunk sem volt az orosz csapatok erejéről ebben a körzetben. Korábban itt egyáltalán nem voltak csapatok és hirtelen olyan nagy erővel támadtak, amelynek döntő jelentősége lett."* Fenti közlésemet a Központnak olyan részletekre vonatkozó kérdései követték, mint például az 1942. november 9-i távirat:

Dórának.

Sztálingrádtól délnyugatra és a Don mentén hol húzódnak a németek hátsó védelmi vonalai? Hol épültek már védelmi vonalak a Sztálingrád–Kletszkaja- és a Sztálingrád–Kalacs-vonalon? Mi jellemzi őket? Milyen jellegű erődítéseket építettek a Bugyennovszk–Gyivnoje–Verhnye-csirszkaja–Kalacs–Kacsalinszkaja–Kletszkaja-vonalon és a Dnyeper és a Berezina vonalán?

Direktor

A sztálingrádi csata idején ilyen kérdésekre kellett még válaszolnunk:

1942. XI. 10. Dórának.

Ellenőrizze Tayloron és más forrásokon keresztül:

1. Hol van most a 11. és 18. páncélos hadosztály és a 25. gépesített hadosztály, amelyeket azelőtt Brjanszk–Bolhov frontszakaszán vetettek be?

2. Megvan már Weichs hadseregcsoportja? Összetétele és hadseregtörzsei?

3. Megvan már Guderian hadseregcsoportja? Mely hadseregek tartoznak hozzá? Hol vannak a törzsek?

Direktor

* *G. K. Zsukov:* Id. mű, 422., 431. old.

1942. XI. 26. Dórának.

Küldjön adatokat az OKW konkrét intézkedéseiről a Vörös Hadsereg sztálingrádi támadásával kapcsolatosan.

Direktor

1942. XII. 2. Dórának.

A legfontosabb feladat a legközelebbi időre a keleti front hátországában levő német tartalékok pontos megállapítása.

Direktor

Néhány nap múlva Taylortól azt az információt kaptuk, hogy német tábornokok – elsősorban Paulus, a Sztálingrádnál álló hadsereg parancsnoka – fel akarták adni a sztálingrádi és az észak-kaukázusi szakaszt.

Már december 4-én utasítást kaptunk, hogy sürgősen pontosítsuk Taylor információját.

Mint ismeretes, Hitler nem engedélyezte az ezekben az információkban ismertetett szándékok végrehajtását és a fronton továbbra is folytak az elkeseredett német ellentámadások.*

December 7-én újabb távirat érkezett:

Dórának.

Milyen katonai egységek tartanak nyugatról és Norvégiából a keleti frontra, és milyen egységek tartanak a keleti frontról nyugatra és a Balkánra? Kérjük az egységek számát.

Milyen tervei vannak az OKW-nak a Vörös Hadsereg offenzívájával kapcsolatban? A Wehrmacht csak védelmi harcokat fog folytatni, vagy az OKW ellentámadásokat tervez a keleti front valamelyik szakaszán? Ha igen, hol, mikor és milyen erőkkel?

Direktor

A lehetőség szerint igyekeztünk válaszolni a Központ kérdéseire. A december 2-án (majd december 22-én és 25-én ismételten) kapott kérdésre, hogy adjunk pontos információt a német hátországi tartalékokról, Wertheren keresztül pontos válasz érkezett, amely felsorolta a tartalék hadosztályok számát és állomáshelyét.

Nagyon gyorsan megjött a Központ pozitív értékelése jelentésünk-

* *P. Carell:* Unternehmen Barbarossa. 517–520., 519. old.

ről. Január 16-án a Direktor ezt táviratozta: *A Werthertől kapott információk nagyon fontosak voltak.* Január 18-án pedig: *Köszönjük Werthernek a kaukázusi frontról szóló információit.*

Egy február 22-i távirat így hangzott: *Fejezze ki Lucynek köszönetünket a jó munkáért. Az ön csoportjának utolsó információja a középső frontszakaszról igen fontos.*

Korábban már, november 5-én (születésnapomon), a sztálingrádi csata kifejlődése során értesítést kaptam kitüntetésemről. Később közölték velem, hogy Lenin-renddel tüntettek ki.

Sztálingrád mintegy a kiindulópontja lett a Vörös Hadsereg megsemmisítő csapásainak. A támadás két és fél hónapig tartott, az ellenséget messzire visszavetették a Volgától, a németek itt mindent elvesztettek, amit óriási áldozatok árán megszereztek.

A sztálingrádi vereség Németország hadigazdaságán is visszatükröződött. A német hadsereg rengeteg fegyvert és hadianyagot vesztett: „A német iparnak a harckocsik és gépkocsik pótlására hat hónapra volt szükség, a lövegekére 3–4 hónap, a gyalogsági fegyverek és aknavetők pótlására pedig 2 hónap kellett."*

Az embertartalékok hiánya miatt Hitler kénytelen volt 1943. február 18-án elrendelni az úgynevezett totális mozgósítást.

A Volga menti sztyeppéken elszenvedett óriási vereség az egész szovjet–német fronton, az ostromlott Leningrád falaitól egészen a Kaukázus hegyláncáig megrendítette a németek pozícióit. A Vörös Hadsereg általános támadásba lendült.

Különösen kedvező helyzet alakult ki a támadáshoz délen. A szovjet csapatok sztálingrádi sikere közvetlen veszélyt jelentett az ellenség kaukázusi hadseregcsoportjának és a „Don" hadseregcsoportnak, mert északról fenyegették őket a Vörös Hadsereg erői.

A német hadvezetés nagy ember- és anyagveszteség árán Észak-Kaukázusból kimentette a csapatok zömét, így elkerülte a végzetes bekerítést. A Vörös Hadsereg támadásai azonban nagyon meggyengítették ezeket a csapatokat.

A szovjet erők ezzel egyidejűleg a Don felső folyásánál is támadásba lendültek. Ennek eredményeképpen végleg szétverték azokat az olasz csapatokat, amelyek óriási veszteségeket szenvedtek a sztálingrádi csatában. Katasztrofális vereséget szenvedett a 2. magyar hadsereg is,

* *Chester Wilmot:* The Struggle for Europe. London 1957. 149. old.

amely voltaképpen megsemmisült. 10 hadosztálya 150 ezer katonát és tisztet vesztett, megsemmisült egész tüzérsége és felszerelése. Csak néhány szétszórt zászlóalj és század talált menekvést a futásban.*

Így végződött a csata a Don körzetében a német csapatok és a csatlós országok hadseregei számára.

A Vörös Hadseregnek viszont az itt elért siker kedvező feltételeket teremtett, hogy csapást mérjen a Donyec-medence és Harkov, a Dnyeper és Kurszk irányában. Megkezdődött Ukrajna keleti és északkeleti vidékeinek felszabadítása.

1943 januárjában még egy fontos győzelmet aratott a Vörös Hadsereg: áttörte a Leningrád köré vont ostromgyűrűt. A hős város, amely csaknem másfél évig állta a szárazföldről és tengerről indított ostromot, végre felszabadult.

Így kezdődött az 1943-as sorsdöntő esztendő. Az egész fronton megindult a Vörös Hadsereg összpontosított támadása.

Az új stratégiai helyzet alapján a Központ újabb hírszerző feladatokat bízott svájci csoportunkra.

SIKEREK ÉS GONDOK

Svájcban villámgyorsan elterjedt a németek vereségének híre. Legelőször a moszkvai rádió bemondójának ünnepélyes hangját hallottuk. A rádió többször sugározta a Szovjet Tájékoztató Iroda közleményét a Sztálingrádnál bekerített 6. német hadsereg szétzúzásáról. Még aznap a svájci rádióállomások is hírt adtak erről. Az angol BBC adását megszakítva ismételgette az oroszországi győzelem hírét, s egyre újabb részleteket közölt. A svájci lapok első oldalán nagybetűs szalagcímek tarkállottak.

A német újságok és rádióállomások hallgattak, mintha mi sem történt volna. Egyébként is már hónapok óta nem esett szó a körülzárt hadseregről. A svájci lapokban – amelyekhez nem jutottak el a szovjet hadijelentések, s amelyek a BBC adatai alapján nehezen igazodtak el a doni sztyeppék kis településeinek tömkelege között – megjelentek az én térképeim. Ezek a térképek mutatták, hogy szűkült a gyűrű. Később megtudtam, hogy a német diplomáciai körök tiltakoztak a svájci ha-

* Lásd NHH... 3. köt. 91. old.

tóságoknál a svájci sajtóban „a hadihelyzetről közölt hazug térképvázlatok" miatt. A német külügyminisztérium szóvivője, Schmidt követ (aki a háború után Paul Carell néven hadtörténésznek csapott fel) a svájci sajtó miatt valóságos dührohamot kapott egy sajtókonferencián, amint ezt Bonjour professzor írja jelentésében: „Nem lesz helyük az új Európában azoknak a svájci szerkesztőknek, akik ellene írnak. Talán Ázsia sztyeppéin találják meg hazájukat, de talán még jobb lesz, ha a túlvilágra küldjük őket."*

De nem sokkal Sztálingrád után a németek maguk is kénytelenek voltak közölni a sajtóban és a rádióban a goebbelsi hivatal szűkszavú beismeréseit.

A keleti frontról szintén naponta újabb meglepő hírek érkeztek. A lapok, az állami rádióállomások, az ellenállási csoportok illegális adói a legkülönbözőbb nyelveken egyre csak az „orosz csodáról", „Oroszország rejtélyes katonai potenciáljáról" beszéltek. A genfi kávéházakban, vendéglőkben, az utcán az emberek az oroszországi eseményeket tárgyalták, találgatták, hogyan fog folytatódni a Vörös Hadsereg támadása, számolgatták a németek veszteségeit.

A néphangulattal éles ellentétben reagált a svájci kormány a szovjet győzelmekre. Mint a Bonjour-jelentés felidézi, „a szövetségi kormány 1942 végén igyekezett megakadályozni minden szimpátia megnyilvánulását Oroszország irányában".

Aligha kell hangsúlyoznom, milyen lelkesedés töltötte el velem együtt munkatársaimat. Hiszen még nem is olyan régen egyikük-másikuk pesszimistán nézett a jövőbe, kezdte elveszíteni a nácizmussal vívott harc sikerébe vetett hitét, nem bízott munkánk célszerűségében.

Ezekben a napokban Pakbón keresztül egy információval együtt levelet kaptam Longtól. Gratulált nekem és munkatársaimnak a szovjet fegyverek hatalmas győzelméhez, megírta, milyen ámulattal tölti el a Vörös Hadsereg harcképessége és kitartása. Long bocsánatot kért a csüggedésért, amelyet néhány hónappal azelőtt nem tudott leküzdeni, azokért a kétségekért, amelyeket találkozásunkkor nekem elmondott.

Igen, valóban találkoztunk és beszélgettünk akkor, amikor a német csapatok a Kaukázus előhegyeihez közeledtek, Sztálingrádban pedig a

* Neue Zürcher Zeitung, 1970. február 7. Pressefehde zwischen Deutschland und der Schweiz.

Volga partjához próbáltak kijutni. Akkor úgy látszott, hogy nincs és nem is lehet olyan erő, amely képes lenne feltartóztatni őket.

Egyik találkozásunkkor Pakbo közölte velem, hogy nagyon nyugtalanítja Long hangulata. A mindig derűs, életvidám francia kétségbeesett, úgy találja, hogy minden elveszett, és aligha van már értelme a számunkra szerzett információinak. Long ragaszkodik hozzá, hogy találkozzék a szervezet vezetőjével.

Ilyen tapasztalt és tehetséges hírszerzőt, mint Long, nem veszthettünk el. Ez arra késztetett, hogy kivételesen találkozzam és beszéljek vele, noha ezzel megsértem a konspiráció szigorú szabályait.

1942 december első napjaiban találkoztunk Bernben, Pakbo lakásán. Alacsony, széles vállú, piros arcú, nagyon rokonszenves ember állt előttem. Long ötvenévesnek látszott.

Késő éjszakáig beszélgettünk Pakbónál. Nem tudom, mennyire sikerült lelket öntenem a csüggedt Longba, de kaptunk tőle igen érdekes információkat továbbra is rendszeresen.

Azokban a Szovjetunió számára nehéz időkben sokan kezdtek kételkedni a fasizmus feletti győzelemben. Voltak közöttük az illegalitásban, az ellenállási mozgalomban harcolók. Néhány ilyen elvtárssal nekem is kellett találkoznom. Ezekben az esetekben már az agitátor vagy a politikai tanácsadó szerepét töltöttem be.

Kapcsolatunk volt a Svájccal határos Haute-Savoie (Felső-Szavoja) megyében harcoló maquis-val, a francia partizánokkal.

Úgy esett, hogy éppen akkor, amikor a német hadosztályok áttörtek a Kaukázushoz, a szavojai partizánok is különösen nehéz helyzetbe kerültek. A német megtorló osztagok felszorították őket a hegyekbe, az alpesi gleccserek jégmezőire, szűkében voltak az élelemnek, lőszernek. És ekkor jutottak el hozzájuk a keleti frontról érkező rossz hírek. Az emberek elcsüggedtek, azon meditáltak, érdemes-e még harcolniuk, ha nincs honnan segítséget várni, talán jobb volna letenni a fegyvert és szétszéledni. A szavojai partizánok rossz hangulatáról attól a munkatársamtól hallottam, aki tartotta velük a kapcsolatot. Valahogy lelket kellene önteni ezekbe a bátor emberekbe, felszítani harci kedvüket, mondotta. Tudtam, hogy ebbe nem szabadna beleavatkoznom, de mint kommunista nem nézhettem tétlenül, hogy akár csak egyes partizánosztagok is széthulljanak, abbahagyják a megszállók elleni harcot.

Kérésemre munkatársam megszervezte valahol a határ mentén találkozómat az osztag képviselőivel. A megbeszélt helyre több partizán

érkezett francia területről. Miután hozzászoktak a titkolózáshoz és az óvatossághoz, természetesen nem érdeklődtek afelől, hogy ki és mi vagyok, nem tettek fel fölösleges kérdéseket. Arról beszéltem velük, hogy semmilyen körülmények között sem szabad letenni a fegyvert az ellenség előtt. Igyekeztem meggyőzni őket arról, hogy a hitleri Németország előbb-utóbb vereséget szenved, ebben úgy kell hinniük, mint a saját életükben, hazájuk sorsában, máskülönben Franciaország soha nem lesz szabad. Később jóleső érzéssel hallottam, hogy a szavojai maquis nem hátrált meg, állta a hegyekben a náci csapatok ostromát, sőt, ütni kezdték az ellenséget.

Nem ez volt az utolsó találkozásom velük. 1944-ben, mikor a svájci rendőrség kutatott utánam, ők, a szavojai partizánok nyújtottak segítséget, s feleségemmel együtt átszöktettek a határon.

Nem akarom azt állítani, hogy különös meggyőző erővel rendelkeztem. Ilyen tehetséget nem fedeztem fel magamban. Ezzel a talán jelentéktelen két példával csak azt szeretném érzékeltetni, hogy a szovjet–német front helyzete milyen nagy hatással volt az egész ellenállási mozgalomra. A Vörös Hadsereg volt az európai népek legnagyobb reménysége. Balsikerei nyomban tükröződtek az antifasiszta harcban, győzelmei viszont felszították ennek a harcnak a tüzét.

1943-ban érdekes adatokat kezdett ismét szolgáltatni Luise. Ezek egy lipcsei német ügyvédtől származtak, aki jó viszonyban volt a német katonai vezető körökkel, többek között Fritsch tábornok baráti köréhez tartozott.

Szervezetünknek ekkor már elég sok munkatársa és hírforrása volt. Közülük természetesen csak néhányat ismertem közvetlenül, s mellesleg szólva, a háború alatt még ezeknek a jellemvonásaikról is csak homályos elképzeléseim lehettek. Így később nem egyről meg kellett állapítanom, hogy túlságosan megbíztam benne. A számos, rendszeresen érkező információt alig győztük feldolgozni és leadni a Központnak. Naponta mintegy húsz gépelt oldalnyi, általam már tömören megszerkesztett szöveg gyűlt össze. És mindezt a lehető leggyorsabban továbbítani kellett. Éjszakánként írtam és rejtjeleztem a jelentéseket, nappal viszont a Geopressben kellett dolgoznom. Négy-öt órát vagy még annyit sem aludtam. Túlságosan nagy volt az idegi és fizikai megterhelés. Mint említettem, a rejtjelezésbe már korábban bevontam Lenét és Jimet, most a Direktor hozzájárulásával Sissy és Pakbo is segített ebben a munkában.

Persze, nagyon kockázatos dolog felfedni a rejtjel titkát többek előtt, még ha a legmegbízhatóbbak is. De az információk továbbításával sem késlekedhettünk. Különösen a Werthertől, Olgától, Teddytől és Lucy más berlini hírforrásaitól kapott értesüléseket kellett sürgősen továbbítani a Központba. A nyílt szöveg megszerkesztése azonban továbbra is az én feladatom maradt, mert a beérkező nagy mennyiségű anyag megrostálását és tömör, távirati stílusban való megfogalmazását nem bízhattam másra. Munkatársaim közül senki nem is vállalkozott volna rá, én viszont nagy tapasztalatot szereztem ebben mint távirati és sajtóirodák vezetője.

Lucy sürgős anyagait természetesen soron kívül rejtjeleztük és vagy én, vagy a feleségem, átadtuk a rádiósoknak.

A Központtal változatlanul szilárd volt a rádiókapcsolat, kivéve azokat a napokat, amikor légköri zavarok miatt gyengült a hallhatóság, vagy amikor a túlterhelt távírászok (a Központé és a mieink) hibáztak. Ilyen esetekben az adást megismételték. Amikor a Központ nyugtázta a vételt, az egész rejtjeles anyagot elégettük. Ez szigorú szabály volt.

Négy rádiótávírászunk, bár nagy megerőltetéssel, biztosította a normális kapcsolatot. A terhelés azonban egyre nagyobb lett. Mégis úgy láttam, hogy a távírászokkal minden rendben van. Csak Eduard helyzete nyugtalanított (Rosa és Hans Peters találkozásairól persze egyáltalában nem tudtam), habár az ítéletet felfüggesztették, letartóztatása bizonyára nyomokat hagyott.

A Hameléknál tartott házkutatás és Eduard letartóztatása, illetőleg szabadon bocsátása után biztosra vettem, hogy a rendőrség szemmel tartja őket, és Eduard már a gyanús személyek listájára került. Ha pedig a rendőrség vagy a kémelhárítás megfigyelés alá helyezi távírászunkat és a feleségét, könnyen kideritheti, hogy kikkel találkoznak.

A konspiráció elemi szabályai azt diktálták volna, hogy azonnal szakítsunk meg velük minden kapcsolatot. Ilyenkor a rádiót el kell rejteni, s a lakásban mindaddig nem szabad újra kezdeni a munkát, amíg százszázalékosan be nem bizonyosodik, hogy nem tartják szemmel. Erre vonatkozott a Direktor utasítása 1942. október 31-i, hozzám intézett táviratában:

Készítsen elő tartalék találkozókat Rosa, Pakbo, Jim és Sissy számára, abból a célból, hogy ha ön ideiglenesen nem tudja elvégezni a munkát, ezek a csoportok velünk a kapcsolatot fenntarthassák. Értesítse Jimet a történtekről és kölcsönösen a legnagyobb óvatosságot tanúsítsák a találkozóknál és a táv-

iratok Jimnek való átadásánál. Vegye tekintetbe, kedves Dóra, hogy az ön szervezetének munkája ma fontosabb, mint valaha; mindent meg kell tennie, hogy a munka folytatódjék.

Mi azonban nem engedhettünk meg magunknak akkora fényűzést, hogy lemondjunk két kipróbált, szakértő rádiótávírászról. Jim és Rosa nem boldogult volna a sok munkával. A fronton pedig nagyon rossz volt a helyzet: az ellenség a Volgánál és a Kaukázusnál állt. Ilyen nehéz időben nem ragaszkodhattunk az illegalitás „klasszikus" szabályaihoz.

Ezért aztán csak rövid ideig vártunk, amíg a rendőrség megnyugszik, majd Eduard és Maud újra dolgozni kezdett az adó-vevőn. A Központ némi habozás után hozzájárult ehhez, mivel a fronton a helyzet mind feszültebbé vált, és távírászaink csak nehezen tudták az összes információt naponta továbbítani, de a Direktor november 6-i táviratában nyomatékosan hangsúlyozta:

Vonja le a tanulságot Eduard esetéből. Haladéktalanul ellenőrizze a munkatársak minden kapcsolatát. Fordítson figyelmet a rádiósoknak a politikai körökhöz, különösen a kommunistákhoz és a baloldali szocialistákhoz fűződő kapcsolataira. Az ilyen kapcsolatok veszélyesek az egész szervezetre. Fontos, hogy a távírászok környezete teljesen megbízható legyen. Gondoljon szervezete fenntartásának jelentőségére.

December 19-i táviratában a Központ még egyszer visszatért erre a fontos kérdésre.

Az egész szervezet biztosítására vonatkozó összes intézkedése mellett tegyen meg mindent, hogy a munkát tovább folytathassák. Éppen most ez különösen fontos. Kérem, intézkedjék nyugodtan, okosan és körültekintően.

A feszültségre, amelyben éltünk, jellemző a következő anekdotikus eset. 1942. december 31-ére hajnalodott. Az éjszakai rejtjelező munkától kimerülve mélyen aludtam, amikor Lene izgatott hangja felébresztett. „Hallod? Ágyúznak! Csak nem vonultak be a németek?" Lélegzetünket visszafojtva hallgatóztunk. Nincs kétség, ágyúlövések. Kimentem az erkélyünkre, az utcán azonban semmi különöset nem tapasztaltam, a kevés koránkelő nyugodtan ment útjára, a rozoga genfi villamosok első kocsijai megszokottan csörömpöltek. Nemsokára zenekar vonult végig az utcán. Ezek csak nem a németeket fogadják? Kinyitottam a rádiót, és rögtön megoldódott a rejtély. Genf a hagyományos ágyúlövésekkel ünnepelte a napóleoni 15 éves megszállás alóli felszabadulásának 129. évfordulóját. A majdnem minden

oldalról fasiszta hadaktól körülvett város így mutatta meg kiállását évszázados szabadságáért.

Minthogy tartanunk kellett a rendőrség újabb rajtaütésétől, gondoskodtam Hamelék fokozottabb biztonságáról. Először is másik lakást kerestem nekik, ahol dolgozhattak. Találtam is egy villanegyedben, a Florissant-i út mentén, nem messze Genftől. A ház nagy, öreg park közepén állt. Ablakaiból minden irányban jó kilátás nyílt, az esetleges megfigyelőt rögtön észre lehetett volna venni. Ettől fogva Eduard és Maud főleg itt dolgozott, de olykor, ha nagyon sürgetett az idő, a saját lakásukon is a tartalék készüléken. A villában Eduard kitűnő rejtekhelyet készített, amelyre megbízható elektromos zárat szerelt. Ezt a rejtekhelyet a leggondosabb házkutatáskor sem igen fedezhették fel. Az óvintézkedések után a Hamel-házaspár ismét bekapcsolódott a megfeszített erővel folyó közös munkába.

Továbbra is hírszerző adatokat kellett biztosítanunk a szovjet csapatoknak az 1943 telén és tavaszán a különböző frontszakaszokon megindított támadó hadműveletekhez.

1943. január 20-án olyan feladatot kaptam a Központtól, amelyet minden egyebet félretéve kellett végrehajtanunk:

Állapítsák meg – táviratozta a Direktor –, hogy az OKW-nak milyen tervei és konkrét szándékai vannak a Vörös Hadsereg támadásával kapcsolatban, s főképp azt, hogyan gondolja az OKW kivédeni vagy semlegesíteni a Vörös Hadsereg csapásait. Milyen nézeteltérések vannak az OKW-ban a helyzet megítélésével, a szükséges intézkedésekkel és a tervekkel kapcsolatban. Ezt az utasítást továbbítsa Lucy csoportjának minden tagjához . . .

Február 22-én még precízebb feladatot kaptam a központtól Lucy részére:

Meg kell állapítani az OKW terveit a középső frontszakaszon Kluge hadseregcsoportjára vonatkozólag. Minden információ a középső frontszakaszról igen fontos.

Fontos és nehéz feladatok voltak ezek. Ilyen jellegű információkat csak Lucy berlini forrásai adhattak. Mint fentebb rámutattam, Központunk már kapott tőlük információkat a sztálingrádi és a kaukázusi frontszakaszon indított ellentámadás idején. Werther és Olga továbbra is adott információkat a hadsereg vezérkarából (OKH) és az OKW-ból.

Nem sokkal később utasítás érkezett, hogy mindent jelentsünk, amit a német főparancsnokságnak a többi frontszakaszra vonatkozó legközelebbi szándékairól tudunk.

Lucy hírszerzői az új feladatokkal is megbirkóztak, jelentéseikben ismertették a német főparancsnokság terveinek egyes részleteit.

Példaként egy információ ebből az időszakból:

1943. II. 28. Direktornak. Sürgős.

Werthertől.

Az OKW a szovjet támadás kulminálására számít, mégpedig a Vörös Hadsereg nagy támadását várja Kurszknál, Gluhov–Konotop irányában, továbbá arra számít, hogy legalább két hadtest megkísérli az áttörést Bogoduhov és Konotop között.

Ettől az áttöréstől azért tartanak, mert február 15. és 20. között a Bogoduhov–Konotop közlekedési vonal védelmére kirendelt tartalékokat, közöttük a 3. páncélos hadosztályt, átdobták a Donyec-medencébe.

A Vörös Hadsereg áttörése Harkov és Konotop között nemcsak a Poltava térségében levő német állások szempontjából döntő fontosságú, hanem a Kremencsug–Romni–Konotop közlekedési vonal szempontjából is, amelyet a németeknek márciusban esetleg fel kell adniuk.

Dóra

Súlyosbodott a németek helyzete Leningrád térségében is, amely kiszabadult az ostromgyűrűből. A kezdeményezést itt is a szovjet hadvezetés vette át.

1943. III. 29. Direktornak. Sürgős.

Werthertől. Berlin, március 25.

Az oroszoknak sikerült áttörniök a frontot a 61. gránátos hadosztály szakaszán (amely Lindemann tábornok 18. hadseregéhez tartozik).

A németek megállapították, hogy folytatódik a szovjet erők összevonása a Volhov alsó folyásánál és Leningrádnál. A német főparancsnokság feltételezése szerint az utóbbi hetekben Murmanszkon és Vologdán át nagy mennyiségű hadianyag érkezett Leningrádba, valamint csapatok érkeztek Slüsszelburgon keresztül és légi úton.

Fokozódik a hajózás Murmanszknál, ami annak a következménye, hogy gyengült a német légierő az Északi Jeges-tengeren. Ezért a német parancsnokság az oroszok nagyobb aktivitására számít, a Nyeva, a Volhov és a Szvir térségében. A német parancsnokság úgy döntött, hogy meggyorsítja elsősorban a „Keleti fal" nevű védelmi állások és erődítmények építését az északi szektorban, nevezetesen Észtországban és Lettországban. A Nyeva-fronton kiala-

kult, bizonyos fokig kritikus helyzet miatt március 23-án át kellett dobni az Oredes mellett állomásozó tartalékok egy részét. Ezek a tartalékok biztosítják a Szolci és Gyetszkoje Szelo közötti közlekedési vonalakat is.

Dóra

Amint Werther legutóbbi közléséből látszik, az északi fronton kimerültek a németek támadási lehetőségei. Összeomlottak azon terveik, hogy Leningrádot kiéheztetik, hogy elfoglalják Murmanszkot, hogy a Karél-földszoroson egyesülnek a finn hadsereggel. Az ellenség most már csak a védelemre gondolhatott, arra, hogy legalább ott megvesse a lábát, ahová a szovjet csapatok januárban, a blokád áttörésekor visszaszorították.

Ezért a német hadvezetés, amely megrémült déli pozícióinak gyengeségétől, elkezdte kiépíteni a Baltikumban a „Keleti gát" vagy „Keleti fal" nevű erős védelmi vonalat.

Csoportunk azt a feladatot kapta március 12-én a Központtól, hogy szerezzen adatokat az épülő német erődítményekről.

E feladatot később teljesítettük.

Annyi fontos anyag gyűlt össze, hogy a rejtjelezésbe a csoport újabb tagjait kellett bevonnom. A Központ beleegyezett, hogy Rosát és Maudot megtanítsam a rejtjelezésre, illetőleg annak egyes részleteire. Így Rosa feladata csak az volt, hogy a rejtjelkönyvből a további munkához szükséges oldalakat legépelje; Maud pedig csak a rejtjelezés egyszerű fázisát végezte el; a nyílt szöveget nem ismerték. Sissy már önállóan dolgozott, neki Moszkvából megküldték a rejtjelkönyv címét és használati utasítását.

Most már gyorsabban haladt a munka, a rádiógramokat késedelem nélkül továbbítottuk. Azonban megtörtént a baj: a németek tudomására jutott az a rejtjelrendszer, amelyet a Központ Sissynek küldött.

Erről ír W. F. Flicke „Agenten funken nach Moskau" című könyvében:

„A német rádiólehallgató szolgálat 1943. április 25-én megfejtett egy rádiógramot, amelyet a Központ két nappal előbb küldött Genfbe.

1943. IV. 23. Sissynek.

Közöljük új rejtjelkönyved címét. Vedd meg és megadjuk hozzá a kezelési utasítást. Albert ne tudjon az új könyvről. A könyv címe: Tempête sur la maison. H. Jebers kiadó, 471. oldal.

Direktor

A rádiógram – folytatja Flicke – szenzációt keltett. Most először jutott tudomásunkra a rejtjelkulcs, amely lehetővé tette minden olyan rádiógram megfejtését, amelyet ezzel rejtjeleztek."*

Természetesen a Központ nem bizalmatlanságból, hanem óvatosságból javasolta Sissynek, hogy velem se közölje a rejtjelkönyve címét. Csak arra emlékeztetek, hogy ha valamelyik illegális szervezetben lebukás történik, és az ellenfélnek sikerül megtudnia a rejtjel titkát, az egész munka füstbe megy. Abban az esetben viszont, ha a csoportnak két-három különböző rejtjele van, amelyet csak az azzal dolgozó személyek ismernek, a hírszerző munka még akkor sem marad abba, ha sok embert letartóztatnak. Ha csak egyetlen ember szabadlábon marad, aki ismeri a rejtjelrendszert és akinek van saját rejtjele és rádiókészüléke, a szervezet él és küzd.

Ezért nem kellett, hogy tudjam a Sissynek küldött rejtjelzési utasítást és a könyv címét. A Központnak az volt a legfőbb törekvése, hogy biztosítsa a svájci csoport maximális harcképességét. Annál is inkább, mert helyzetünk egyre aggasztóbbá vált.

ISMÉT SCHELLENBERG

Noha a német elhárítás rendkívül óvatosan próbálta megközelíteni szervezetünket, ezt különböző jelek alapján mindig észrevettük. 1943 tavaszán azonban kiderült, hogy a svájci határ mentén német rádióbemérők dolgoznak. Most már biztosan tudtuk, hogy minket keresnek. Közvetlen veszély fenyegette a genfi és a lausanne-i adókat.

Ámde a németek, mint már említettem, több irányban tényked tek, s ezeket az útjaikat nem ismertük. Csak a háború után, évekkel később vált sok minden ismeretessé.

Márciusban ismét megjelent Svájcban Walter Schellenberg. Úgy látszik, 1942. évi tárgyalásai a svájci titkosszolgálat főnökével nem jártak a várt eredménnyel, s elhatározta, hogy folytatja a játékot.

1943-ban az SS-Brigadeführer egyszer vagy kétszer találkozott Masson brigádezredessel. Az első találkozóra Berntől nem messze, Biglenben, a Bären Szállóban március 3-án került sor. Ezen a megbeszélésen részt vett Guisan tábornok is, a svájci hadsereg főparancsnoka és Bar-

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 281. old.

bey ezredes, a tábornok segédtisztje. A második találkozó Schellenberg szerint március 12-én történt a zürichi Baur-au-Lac Szállóban. Itt csak Schellenberg és Masson volt jelen. Természetesen mindkét találkozó a legnagyobb titokban zajlott le.

Ezekről a találkozásokról – állítólag Masson közlése alapján – beszámolnak könyvükben Pierre Accoce és Pierre Quet, továbbá beszámol az elsőről „Guisan tábornok háborúja két fronton" című könyvében Jon Kimche.* Könyvük német kiadásában a két francia a zürichi találkozó forrásaként már csak Schellenberg kijelentéseit idézi, amelyeket a brit titkosszolgálatnak tett.**

A szerzők szerint Masson brigádezredes, akárcsak 1942-ben, ezúttal is közvetlen főnökének, Guisan tábornoknak a tudtával egyezett bele, hogy találkozzék a német birodalom politikai hírszerzésének vezetőjével. A svájci hadsereg főparancsnoka azért vett részt a március 3-i találkozón Biglen faluban, mert Schellenberg ragaszkodott ehhez, s Guisan tábornokot aggasztotta hazája sorsa, amely felett állandóan ott lebegett a német betörés veszélye. Úgy gondolta, hogy Hitler megbízottja a Svájci Államszövetség érdekeivel összefüggő fontos dolgot akar vele közölni.

Az SD főnöke nagyon körültekintően bonyolította a játszmát. Kijelentette, hogy Hitlernek tudomása van erről az útjáról, sőt ő a Führer megbízásából jött. Éppen ezért kérte, hogy találkozhassék Guisan tábornokkal. A Führer attól tart, hogy Svájc bizonyos körülmények között nem fogja úgy védelmezni semlegességét, mint most. A német hírszerzés értesülései szerint várható az angol–amerikai csapatok partraszállása Olaszországban. A Führert aggasztja, hogy Svájc esetleg megengedi a szövetséges csapatoknak, hogy átvonuljanak területén és délről megtámadják Németországot. Hitler biztosítékot akar kapni arra, hogy a Svájci Államszövetség ezt semmilyen körülmények között nem engedi meg, és hogy továbbra is semleges marad a háborúban.

Válasz helyett Guisan utalt arra az interjúra, amelyet egy héttel ezelőtt adott egy svéd újságírónőnek. Ebben leszögezte, hogy Svájc minden körülmények között semleges marad, és a svájci csapatok védelmezni fogják az ország szuverenitását. Mint most Bonjour jelentésé-

* *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 152. old.

** *Pierre Accoce–Pierre Quet:* Moskau wusste alles. Zürich 1966. 229. old.

ből kiderül*, a találkozás után Schellenberg Bernben azt kívánta, hogy Guisan kijelentéseit írásban is foglalja össze, amit Masson sürgetésére a tábornok meg is tett, és március 6-án Arosában egy síverseny alkalmából Schellenbergnek átadott.

A második találkozón Zürichben (amelyről Kimche nem hallott) Schellenberg állítólag előadta végre a svájci titkosszolgálat vezetőjének bizalmas küldetése fő célját. Ezt a négyszemközti beszélgetést senki sem hallotta és senki sem jegyezte. De ha bizonyos későbbi forrásoknak és a két részvevő töredékes beismeréseinek hihetünk, akkor nem nehéz megérteni, miről volt szó.

Emlékezzünk rá, hogy a német kémelhárításnak akkor már kezében volt az általam használt rejtjel kulcsa, és bizonyára megfejtette már azoknak a táviratoknak egy részét, amelyek 1943 elejéig felhalmozódtak a rádiófigyelő szolgálatnál. Egyes megfejtett táviratokból Schellenberg megtudhatta, hogy a genfi szovjet hírszerző csoportnak kapcsolata van a svájci titkosszolgálat embereivel, s ezektől adatokat kap Németországról. Az SD főnöke számára ez igen kellemetlen meglepetés lehetett.

Ha pedig eléje tárták Lucy berlini hírforrásainak néhány információját, Schellenbergnek rá kellett döbbennie, hogy a legtitkosabb hírek kiszivárognak a Wehrmacht agytröszt jéből, az OKW-ből. Schellenberg gondolhatta, hogy a források mögött magas rangú tisztek, talán tábornokok húzódnak meg, akiknek betekintésük van a vezérkari dokumentumokba. De kik lehetnek ezek az árulók? Hogyan tartják egymással a kapcsolatot?

A birodalom érdekei azonnali cselekvést tesznek szükségessé, és az SD főnöke ismét svájci kollégájához siet, reméli, hogy sikerül kiszednie belőle mindent, amit a németországi összeesküvőkről tud. Amint von Schramm is megjegyzi: „Kézenfekvő, hogy ezeken a beszélgetéseken a Vörös Hármas (tehát az én rádióadóim. – *R. S.*) felszámolását akarták előkészíteni."**

Schellenberg 1949-ben, a nürnbergi perben, ügyének tárgyalásakor arra a kérdésre, hogy miért találkozott Massonnal, kitérő választ adott: „Az volt a szándékom, hogy Massonnal megszervezem a hír-

* Neue Zürcher Zeitung, 1970. február 5. Zusammenkunft zwischen Guisan und Schellenberg.

** *W. Schramm:* Id. mű, 268. old.

szerzés anyagainak rendszeres cseréjét. De nyomban le kellett mondanom erről, mert Masson nem egyezett bele . . ."

Úgy látszik, Schellenberg sokkal jobban megmagyarázta az angoloknak, amikor 1945-ben a kezükbe került, hogy miért találkozott Massonnal. Három éven át, egészen a tárgyalásig Londonban volt, s ezalatt az Intelligence Service embereit bizonyára beavatta a hitleri birodalom minden titkába. Részletesen ismertette találkozásait Massonnal, többek között március 12-i zürichi találkozásukat.

Pierre Accoce és Pierre Quet szerint a zürichi beszélgetés során* Schellenberg, a zsarolás e nagy mestere, előbb alaposan ráijesztett Massonra, azt bizonygatván neki, hogy Hirtler nagy híve Svájc elfoglalásának, ő azonban, az SD főnöke, ezt hibának tartja, és megpróbálja jobb belátásra bírni a Führert. Meg akarja menteni Svájcot a lerohanástól, mert szerinte Svájc semlegessége Németország számára igen értékes. A brigádezredes ne kételkedjék az ő, Schellenberg, őszinteségében, hiszen bizonyságát adta a Svájci Államszövetség iránt táplált baráti érzelmeinek, amikor személyes kapcsolatuk létrejötte óta Masson nem egy kérését teljesítette. Most sokkal többet akar tenni Svájcért, hiszen az ország sorsáról van szó.

Schellenberg csak ez után az előkészítés után fedte fel a kártyáit. „Nagyon aggódom a Führer biztonságáért" – jelentette ki a hitleri hírszerző szolgálat főnöke. Masson a korábbi találkozókon már nemegyszer hallotta Schellenbergtől ezt a mondatot, de akkor csak futólag, mellékesen hangzott el. Mi rejlik emögött? Az SD főnöke miért beszél erről neki, akinek igazán nem szívügye a német diktátor biztonsága? Masson csak találgathatott.

A francia újságírók úgy állítják be, hogy Schellenberg március 12-én Zürichben már nyíltan és követelőzve beszélt. „Tudomása van arról, hogy az OKW-ban néhány tábornok összeesküvést sző Hitler ellen. (Von Schramm szerint ezt a témát Schellenberg még az 1942. szeptember 9-i beszélgetésen vetette fel Massonnak.)** De az összeesküvők napjai meg vannak számlálva, Müller, a Gestapo főnöke most gyűjti össze a bizonyítékokat, s ezeket az embereket hamarosan leleplezik. Sorsuk azonban nem közömbös Schellenbergnek, s bár hivatali kötelessége ezt nem tenné lehetővé, szeretne segíteni rajtuk. A lekiismere-

* *P. Accoce–P. Quet:* La guerre a été gagnée en Suisse. 65. old.

** Lásd *W. Schramm:* Id. mű, 267. old.

tére hallgat. Ha tudná ezeknek a tábornokoknak a nevét, igénybe venné magas rangú barátai segítségét, beavatkozhatna az ügybe, és megmenthetné ezeket az embereket, amíg nem késő. Rajtuk segítve, folytatta Schellenberg, egyben újabb szolgálatot tenne Svájcnak, mert tudomása van arról, hogy Masson az OKW-ban levő összesküvőket hírszerzésre használja. Éppen azért, ha Masson is meg akarja menteni őket, minél előbb nevezze meg ezeket a tiszteket.

Az SD főnöke természetesen arcátlanul provokálta a svájci titkosszolgálat főnökét. Ha elhisszük, hogy Schellenberg valóban ilyen értesüléseket követelt Massontól, ez a provokáció nagyon naivnak látszik. De ha figyelmesen szemügyre vesszük az ismert tényeket, Schellenbergnek ez a lépése nem is tetszik olyan meggondolatlannak. Ellenkezőleg, a látszólag naiv kérés és érvelés ravasz taktikai csapda.

A háború után megjelent irodalomban olvasható, hogy Himmler, a náci rendszer és a Führer „védelmezője", az SS birodalmi vezetője közvetlen kapcsolatban állt a „tábornokok összeesküvésével". Tudott a Hitler ellen készülő merényletről, és helyeselte, mert arra számított, hogy a helyére kerül. Mindenesetre az összeesküvők az új katonai kormányban vezető tisztséget szántak Himmlernek. Ezért aztán Himmler, aki szintén bízott a nyugati hatalmakkal kötendő különbékében, szemet hunyt a tábornokok minden cselszövése felett. Az SS birodalmi vezetője csak akkor hozta meg a szükséges megtorló intézkedéseket, amikor kudarcba fulladt az 1944. július 20-i „katonai puccs", és füstbe mentek a tábornoki kar tervei.

A tábornokok összeesküvéséről ebben az időben már én is tudomást szereztem Pakbótól. Az ő informátora értesüléseit Goerdeler volt lipcsei főpolgármester révén a berlini Bendlerstrasséből (az OKW-tól) kapta. Az 1943. április 20-án Moszkvába küldött táviratom erre vonatkozó része így hangzott:

„A tábornokok úgynevezett második garnitúrája, amely Hitlert már januárban el akarta intézni, most el van szánva, hogy Hitlert és az őt támogató köröket is felszámolja."

Mindenesetre ezt a nagy port kavart és csúfosan megbukott Hitler elleni összeesküvést az akkori német vezető körök „családi" ügyének tekinthetjük. Az „ellenzékieknek" csak az volt a céljuk, hogy különbékét kössenek Angliával és az Egyesült Államokkal, hogy aztán minden erejüket a Szovjetunió ellen fordíthassák. Az összeesküvők a Führer diktatúráját katonai diktatúrával akarták felváltani, vagyis a

nyugati hatalmak számára elfogadható kormányt akartak alakítani, amellyel ezek a hatalmak megállapodhattak volna a Szovjetunió rovására. Kivétel volt Stauffenberg gróf csoportja, amely lehetségesnek tartotta a jövőbeni együttműködést a Szovjetunióval.

A „tábornoki összeesküvésnek" nagy irodalma van, ezért nincs értelme közismert részleteket ismételnem.

Schellenbergnek, az SS politikai hírszerzése vezetőjének, sok dolga volt Svájcban, de ezek egészen más természetűek voltak, mint amelyek miatt olyan makacsul faggatta a svájci titkosszolgálat főnökét.

Schellenberg eleinte úgy vélte, hogy a katonai információkat Svájcba kijuttató emberek az ellenzékiekhez tartoznak, akiknek a létezéséről Himmler hivatalában már tudnak. Ha Masson tud valamit a Hitler elleni összeesküvésről, okoskodott Schellenberg, akkor berlini informátorai ahhoz a körhöz tartozó személyek, tehát nincs kizárva, hogy fontos államtitkokat árulnak el a svájciaknak. Az SD főnökének már voltak bizonyítékai arra, hogy a brigádezredes a Wehrmacht magas fórumairól kapja az információkat. Különben miért érdeklődött volna afelől Masson a március 3-i találkozón oly nyugtalanul, igaz-e, hogy Dietl tábornok csapatai Svájc megtámadására készülnek. Más adat szerint Masson 1943. március 18-án bizalmasát, Meyer-Schwartenbachot bízta meg azzal, hogy puhatolja ki Eggenen, Schellenberg bizalmasán keresztül, hogy megfelel-e az információ a valóságnak.* Az információ valóban igaz volt, csakhogy ezeknek a svájci határon végrehajtott csapatmozdulatoknak kizárólag zsarolás volt a céljuk. Schellenberg folytatta a játékot, és sietve biztosította Massont, hogy mind a maga, mind magas rangú barátai minden befolyását latba veti, s ráveszik Hitlert, hogy mondjon le Svájc megszállásának tervéről.

Bernard Barbey ezredes, Guisan tábornok szárnysegédje, aki mint az olvasó bizonyára emlékszik rá, Guisan tábornokkal együtt találkozott Schellenberggel, „A tábornok parancsnoki posztja" (P. C. du Général. Neuchâtel, 1947) címmel kiadta az emlékiratait. 1943. március 23-án, vagyis tizennégy nappal Masson és Schellenberg zürichi találkozója után ezt írta naplójába: „Találkoztam a boldogságban úszó Massonnal. Értesítést kapott Eggentől (Schellenberg törzstisztjétől): Schellenberg üzeni, hogy »elégedettek lehetünk vele«. A megszállás veszélye elmúlt, Svájc többé nem ül a Wehrmacht főparancsnoksága

* *A. Matt:* Id. mű, 194. old.

előtt a vádlottak padján. A Svájcra vonatkozó tervet végleg elvetették."

Ha ez a tanúskodás igaz, a svájci titkosszolgálat vezetője súlyos hibát követett el, amikor Schellenberggel közölte azt, amit Rudolf Rössler forrásaiból vagy a „Viking-vonaltól" tudott meg. De hiába próbálta az SD főnöke azzal zsarolni, hogy a Führer Svájc megszállását tervezi, Roger Masson nem volt hajlandó semmilyen felvilágosítást adni neki ügynöki hálózatáról és arról a Berlinnel fennálló összeköttetésről, amelynek a svájci hírszerző központban a „Viking-vonal" szép fedőnevet adták.

Schellenberg csele tehát nem sikerült, nem kapott Massontól adatokat az őt érdeklő kérdésre. Rejtély maradt az is, hogy a brigádezredes berlini informátorai a Hitler-ellenes összeesküvők csoportjához tartoznak-e, vagy különálló, szigorúan konspirált szervezetet alkotnak.

A zürichi beszélgetés mégsem volt teljesen haszontalan a himmleri hírszerzés vezetője számára. A tényeket összevetve Schellenberg arra a következtetésre juthatott, hogy az az informátor, aki értesítette Massont Dietl tábornok csapatainak készülődéséről (Masson egyébként szándékosan szólta el magát, mert ellenőrizni akarta az információ helyességét), valószínűleg egyike azoknak a „hazaárulóknak", akik kapcsolatban állnak a svájci, illetőleg a szovjet hírszerzéssel. Az a parancs ugyanis, amelynek értelmében a svájci határra vezényelték Dietl hadosztályát, szigorúan titkos volt, csak az OKW néhány tábornoka és tisztje tudhatott róla. De nem lett volna ésszerű, ha puszta feltevés alapján elrendelik a „tisztogatást". Ez az akció aligha járt volna haszonnal.

Másrészről, ahogyan Barbey ezredes írja emlékirataiban, Schellenberg felbecsülhetetlen szolgálatot tett Massonnak, amikor biztosította, hogy Svájcot nem szállják meg, és az SD főnöke természetesen semmit sem tett ellenszolgáltatás nélkül. Massonnak tehát fizetnie kellett. Hogy mivel fizetett, erre vonatkozólag a következőket olvashatjuk Kimche könyvében: „Amikor a háború után Schellenberget a brit bíróság kihallgatta, ő kijelentette, hogy kapcsolata Massonnal azt a célt szolgálta, hogy ... híreket szerezzen a szövetségesekről."*

A mi informátoraink is közölték, hogy ebben az időszakban a németek gyanúsan mozgolódtak a svájci határnál. Ilyen értesülést kaptam

* *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg 156. old.

április közepén Luisetől és továbbítottam a Központnak. Eszerint *a svájci vezérkar még mindig nyugtalan amiatt, hogy a németek Svájc „villámgyors" lerohanására készülnek arra az esetre, ha Olaszország kilép a háborúból és a németeknek biztosítaniuk kell az alpesi hágókat. A Boden-tó német partján légi ejtőernyős egységek 6–7 ezer katonája állomásozik, akik az augsburgi és a jénai kiképző táborokból érkeztek.*

Ezek az egységek a Boden-tavon 300–400 gumicsónakkal gyakorlatoznak. A Boden-tavon Lindau kikötőben 18 gyorsnaszád áll. Dél-Németország laktanyái és táborai a svájci hírszerzés adatai szerint tele vannak újoncokkal. A „totális mozgósítás" határideje február 14., március 15. és április 1. volt.

Mint látjuk, Schellenberg nagyon ügyesen felhasználta saját céljaira az európai hadihelyzetben várható változásokat.

Schellenberg annyira magához kötötte a svájci titkosszolgálat főnökét engedményeivel és ígéreteivel, hogy Masson az egész háború folyamán lekötelezettjének érezte magát. Még többször találkozik Schellenberggel. 1943 júniusában a svájci kormány szankciókkal fenyegeti Massont, hogy megakadályozza berlini utazását, ahová a németek hívták meg. Az ezredes azonban nem zavartatja magát a svájci kormányhivatalnokok fenyegetőzésétől. Bizalmasai, Meyer-Schwartenbach és Paul Holzach állandóan utazgatnak Berlinbe információkkal. Hausamann figyelmezteti Massont, óvakodjék Schellenbergtől és Eggentől, továbbá Meyer-Schwartenbachtól, Holzachtól. „Masson megígéri, hogy a kapcsolatokat megszakítja, de nem tartja be ígéretét."* 1943 októberében ismét fogadja Schellenberget Ermatingen mellett a Wolfsberg-kastélyban, és vele tölti az egész vasárnapot. Masson egészen 1945-ig nyitva tartja a svájci határt a náci Hans W. Eggen, Schellenberg meghitt bizalmasa előtt, a háború után pedig befogadja az egykori SS-Brigadeführert, akit betegsége miatt kiengedtek a börtönből, és segítséget nyújt gyógykezeltetéséhez. Ezek a tények. Bizonyítja őket Schellenberg „The Labyrintht" című emlékiratataiban, bizonyítja Masson és a nyugati sajtó sok publikációja.

Ma már valószínűnek látszik, hogy Schellenberg mint a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt – RHSA) hírszerző szolgálatának vezetője, állandóan presszionálta Massont, hogy kutassa fel a svájci szovjet hírszerző csoportot. Nehéz lenne megmondani, mikor állapodtak meg egymással. Legvalószínűbb, hogy 1943 márci-

* *A. Matt:* Id. mű, 226–227. old.

usában a zürichi szállodában, de lehetséges, hogy valamivel később. Az viszont biztos, hogy a svájci titkosszolgálat főnöke vállalta és teljesítette ezt a feladatot. Az események további alakulásából látni fogjuk, hogy valóban így volt.

Massonnak természetesen esze ágában sem volt megfosztani a svájci vezérkart kitűnő berlini forrásaitól. Ez túlságosan nagy áldozat lett volna. Ezért aztán húzta-halasztotta ígérete teljesítését, mert Schellenberg jóindulatát sem akarta elveszteni, de az OKW-nál levő informátorait is meg akarta tartani. Mindig hivatkozhatott arra, hogy egyelőre nincsenek adatai a svájci szovjet szervezetről. Masson azáltal, hogy igyekezett időt nyerni, a mi munkánkat is segítette, hiszen 1943-ban az idő már a hitleri birodalom ellen dolgozott. A Vörös Hadsereg támadott, széles fronton szorította vissza a német hadosztályokat, és rendkívül értékes volt minden nap, amellyel tovább élt a Lucy információit Moszkvába eljuttató szervezetünk.

Schellenberg bizonyára sejtette, hogy a svájci ravaszkodik, macskaegér játékot játszik vele. A rádiófigyelő szolgálattól rendszeresen kapott értesülésekből az SD főnöke meggyőződött arról, hogy Svájcban továbbra is működik szovjet hírszerző csoport, Masson pedig orránál fogva vezeti. Miután az idő sürgetett, Schellenberg elhatározta, hogy csoportunk felkutatására mozgósítja egész svájci ügynöki hálózatát. Úgy számított, hogy ezzel az illegális mesterkedéssel cselekvésre készteti Massont, kezébe adva azokat a szálakat, amelyek elvezetik genfi és lausanne-i munkatársainkhoz.

1943 tavaszán tehát a német ügynöki hálózat Schellenberg utasítására megindította szervezetünk ellen az első közvetlen akciókat. A németeknek elegendő emberük volt ehhez Svájcban.

A kémeket a stuttgarti SD-támaszponton képezték ki, amely az ártatlan Alemann Munkakör nevet viselte.

A Schellenberg hivatala alá tartozó szervezet vezetője Klaus Hügel SS-Sturmbannführer volt. A német kémszervezet e vezetőjével a svájci államfő tudtával a svájci fasiszták 1940-ben és 1941-ben többször találkoztak. Ezt sokkal később Pilet-Golaz külügyminiszteri minőségében a svájci parlament előtt kénytelen volt beismerni. Hügelt mint Stuttgart város küldöttjét a zürichi városi tanács még 1942 februárjában is nagy tisztelettel fogadta.* Hügelnek ebben a hírszerző

* Lásd *A. Matt:* Id. mű, 168. old.

iskolájában egy-egy kiképzési ciklusban egyszerre háromszáz embert oktattak. Jelentős részüket Svájcba küldték, ahol elsősorban az állandóan Svájcban lakó német állampolgárok között szerveztek be informátorokat. Ezenkívül Bernben működött az F-iroda, a katonai kémelhárítás, az Abwehr fiókja. A nácizmus e svájci tűzfészkének aknamunkáját diplomáciai státussal leplezték: az F-iroda vezetője Hans Meisner német főkonzul volt, aki közvetlen rádiókapcsolatban állt a berlini biztonsági hivatallal. Accoce és Quet idézett művük 209. oldalán összekeverik az SD és a katonai elhárítás, az Abwehr szervezetét, ezzel is bizonyítva teljes tájékozatlanságukat. Meisner korvettkapitány az Abwehr embere volt.*

Schellenberg ügynökei tehát ugyanúgy nyomozhattak volna a semleges Svájc területén, mint Németországban, ha a svájci kormány nem tiltakozik ez ellen. A szigorú ellenőrzés azonban arra kényszerítette Schellenberg embereit, hogy lassan, óvatosan dolgozzanak. A letartóztatott náci kémekkel szemben ugyanis a svájci szövetségi kormány könyörtelen volt.

1943 tavaszán és nyarán a svájci német ügynökök mégis erőteljesen aktivizálódtak. Mi az SD és a Gestapo svájci tevékenységének erről a részéről természetesen nem tudtunk. Csak azt láttuk, ami a „színpadon" történt, a színfalak mögött történteket csak sejthettük.

Megjegyzendő, az SD, valószínűleg féltékenységből nem tájékoztatta kellően a német katonai kémelhárítást a „Vörös Hármasról". Csupán 1944 áprilisától kezdve helyezték az egész svájci német kémelhárítást a berni F-iroda alá.**

A LEGVESZEDELMESEBB ELLENFÉL

1943 április végén a svájci lapokban megjelent az a hír, hogy a Genfitó francia partján gépkocsira szerelt német lokátorok bukkantak fel, amelyek állítólag illegális francia adót keresnek. Valójában a bemérés három oldalról – a francia, az olasz és a német határról – folyt, s nem a franciák adóját keresték, hanem a mi genfi és lausanne-i adóink pontos helyét akarták megállapítani. Ezzel valószínűleg az Abwehr rádió-

* Lásd *Gert Buchheit:* Der deutsche Geheimdienst. München 1967. 285. old.
** Lásd *G. Buchheit:* Id. mű 285. old.

figyelői szolgálatának szakemberei foglalkoztak, akik együttműködtek a párizsi Kommando gestapósaival és Schellenberg ügynökeivel.

A lokátorbemérő a rádiós hírszerzők legalattomosabb és legveszedelmesebb ellensége. Bármilyen távolságról beméri a titkos adót, ő maga viszont észrevétlen marad.

A lokátor elég egyszerű vevőberendezés. A szokásos antenna helyett derékszögű, tengelyen forgó kerettel van felszerelve. A keresett rádióállomás akkor hallható a legjobban, ha a keret síkja az adó felé fordul. Így meghatározható a kutatás iránya. A maximális hangerőnél a keret síkjától húzott vonal megmutatja, merre található az adó. A pontos helymeghatározás rendszerint három különböző pontról való beméréssel történik. Az egymást metsző vonalak háromszögbe zárják az illegális adót. Ezután már a fegyveres kémelhárítók következnek.

A mi adóinkat a német rádiófigyelő szolgálat először nagy távolságról mérte be, és megállapította, hogy valahol Genf és Lausanne környékén működnek. Az ellenség most már egészen közel lopakodott. Az volt a célja, hogy háztömbnyi pontossággal rögzítse az adók helyét.

A német rádióbemérőkről szóló újsághír nagyon nyugtalanított. Kétségtelen, hogy bemérték Maud adóját, hiszen a Florissant-i út mentén levő villában, a francia–svájci határtól mindössze egy kilométernyire dolgozott. Rosa genfi adója és Jim lausanne-i adója szintén bemérhető volt rövid hatósugarú lokátorral.

A német kémelhárítás számára azonban ennek az akciónak mellékes jelentősége volt. A németeknek nem az volt a fő céljuk, hogy az adókat ártalmatlanná tegyék. Mint ahogyan W. F. Flicke írja könyvében, annak sem lett volna semmi haszna, ha a svájciak letartóztatták volna a távírászokat és elhallgattatták volna mind a három adót. Bizonyos idő múlva máshonnan, más távírászok újra felvették volna a kapcsolatot Moszkvával, akik – a német kémelhárító szerint – biztosan készen álltak erre. S akkor újabb hónapokba telt volna, míg ezeknek a működési helyét megállapítják. W. F. Flicke szerint még Radót (a németek tudták a nevemet), Sissyt és a csoport más tagjait sem lett volna értelme letartóztatni, ugyanezen oknál fogva. A németek minden erővel arra törekedtek, hogy megtalálják az informátorokat, elsősorban Werthert, Olgát, Teddyt és a többieket Lucy vonalán.*

Hitelt érdemlő bizonyítékok vannak arra, hogy a németek feltétle-

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau 311. old.

nül szerették volna felfedni és likvidálni az összes németországi hírforrást. Ezért nem siettek a svájci csoport elleni megtorló intézkedésekkel. A levéltári anyagokban nyomon követhetjük ennek a gondosan kidolgozott akciónak sok érdekes részletét.

Az imént említett berni F-irodában a nyomozást az ott szolgálatot teljesítő tisztek folytatták. Közöttük volt Hans von Pescatore kapitány és a hozzá beosztott Willy Piert káplár. Ők később a szövetségesek kezére kerültek és a nyomozás során vallomást tettek a svájci F-iroda aknamunkájáról. Ezek az egykori német kémelhárítók elmondták: az volt a feladatuk, hogy kutassák fel, a „Vörös Hármas" embereit.

Mit tudtak rólunk ebben az időben, vagyis 1943 tavaszán?

A kihallgatáson Pescatore és Piert elmondták, hogy alaposan tanulmányozták a szovjet hírszerzés szervezeti felépítését és elveit, de az idegen állam területén végzett munkájukban nagy nehézségekbe ütköztek. A kapitánynak és beosztottjának mégis sikerült bizonyos adatokat szereznie. A németek megtudták például Sissy igazi nevét (Bösendorfer), lakcímét és családi körülményeit. Ez azonban aligha az ő érdemük. Az adatokat Esther Bösendorferről valószínűleg a Gestapo brüsszeli irodájától kapták meg, amely letartóztatta a Sissyvel kapcsolatban álló Niggi nevű futárt.

A németek ezenkívül ismertek több olyan fedőnevet, amelyek a megfejtett táviratokban szerepeltek. A kitalált nevek azonban semmit sem mondtak nekik.

A berni F-irodán például megvolt annak a megfejtett táviratnak a másolata, amelyet a Direktor 1943. április 23-án küldött nekem, s ebben a Központ vezetősége konkrét adatokat kért Sissytől Lucy berlini informátorairól. Elképzelhető, milyen türelmetlenül várták a német kémelhárítók a választ erre a táviratra! Szerencsére Rössler nagyon körültekintő volt, és nem adott semmilyen személyes vagy szolgálati adatot Wertherről, Olgáról, Teddyről és saját magáról. A németek azonban továbbra is lehallgatták adásainkat, valószínűleg biztosra vették, hogy előbb-utóbb lehullik a titok leple ezekről a nevekről.

Hans von Pescatore kapitány és Willy Piert káplár vallomása szerint a német kémelhárítás attól fogva tudta megfejteni a Központtal váltott táviratainkat, hogy Franciaországban letartóztatták hírszerzőinket. Ezek szerint a németek legkorábban 1943 tavaszán jutottak a rejtjelkulcs birtokába. Flicke az írja, hogy még 1943 március végén is

„csak a táviratok egy részét tudták megfejteni... Gyakran csak egy távirat egyes részeit tudták megfejteni."* Későbbi időpontot jelöl meg a svájci rendőrség egyik felügyelője. Ezt a háború után Paul Böttcher, Sissy élettársa közölte, akit 1944-ben Genfben letartóztattak. Böttcher elmondta, hogy a kihallgatáson a felügyelő kijelentette: „1943 nyarától a németek lehallgatták és megfejtették az összes rádiógramot, amelyet az oroszok Genfből küldtek."

De mi tudjuk, hogy a német kémelhárítás, amikor birtokába jutott a rejtjelnek, az 1941–42-es időszakból származó táviratokból is megfejtett bizonyos mennyiséget. Idéztem néhány ilyen információt W. F. Flicke könyvéből. Márpedig ebben az időszakban a Központnak küldött rádiógramokban közöltük szervezetünk szinte valamennyi tagjának és informátorának igazi nevét és foglalkozását, hogy a Központ megfelelően értékelhesse a tőlünk kapott információkat. Ha a németek ezeket a rádiógramokat olvasták volna, a bennük szereplő adatok alapján könnyen felkutathatták volna munkatársainkat.

Mivel magyarázható, hogy ezek a táviratok mégsem kerültek a németek kezébe? Ennek két oka lehet. Az egyik az, hogy 1941–42-ben a Hamel házaspár még gyakorlatlan volt, ezért az információk többségét, mondhatnám, túlnyomó többségét Jim továbbította, ő viszont külön rejtjelet kapott a Központtól, amelyet más nem használt. Ennek a kulcsát, mint már említettem, a németek nem ismerték. A másik ok az, hogy az 1941–42-es rádiógramok tekintélyes részét nem fogták fel. Amint Flicke írja, a németek a Radó által küldött rádiógramoknak csak a felét tudták lehallgatni.** Ebből az 50 százalékból is – a fentebb említett okokból – csak mintegy 10 százalékot, vagyis az összes táviratok 5 százalékát sikerült megfejteniük. Voltak olyan hetek is, amikor egyet sem tudtak megfejteni. A kódot tudniillik naponta változtattam, és ha a németek valamilyen okból nem jegyezték a kód kezdetét tartalmazó első számcsoportokat, akkor még a kódkönyv birtokában is nagyon nehezen vagy egyáltalán nem tudták megfejteni a táviratot.

Így aztán az informátorok többsége megőrizte inkognitóját. A német rádiófigyelő szolgálatnak meg kellett elégednie a fedőnevekkel.

Amikor Genf közelében felbukkantak az ellenséges rádióbemérők, haladéktalanul intézkednem kellett. Nyomban értesítettem a veszélyről a Központot a következő táviratban:

* Ugyanott, 256–257. old.

** *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 328. old.

1943. IV. 29. Direktornak.

Az itteni lapok szerint a németek illegális adót keresnek Genf körzetében. Valószínűleg Maud adójáról van szó, amely mindössze egy kilométerre van a határtól. A bemérés megnehezítése végett javaslom: Maud páros napokon a 48 méteres hullámhosszon dolgozzék, páratlan napokon a 45 méteres hullámhosszon. A munka kezdete vasárnap, szerdán és pénteken greenwichi idő szerint 23,00, hétfőn és csütörtökön greenwichi idő szerint 23,30, kedden és szombaton greenwichi idő szerint 24,00. Ezenkívül felváltva a régi és az új lakásról. Erre a célra a régi lakásban felszereljük tartalék adómat. A régi lakáson történt házkutatás óta eltelt hat hónap, feltételezhető, hogy Eduard ellen a nyomozás befejeződött.

Dóra

Ezt a táviratot Flicke szerint megfejtették, persze sokkal később. A lehallgató szolgálatnak valószínűleg egy bizonyos időponttól kezdve elég tiszta képe lehetett Maud adójának működési körülményeiről.

Néhány nap múlva választ kaptam javaslataimra. Eszerint *május 5-től Maud az új program szerint dolgozhat. Május 10-ig azonban érvényben marad a régi program is, amely szükség esetén használható.*

A Központ kategorikusan megtiltotta, hogy a tartalékadón Eduard lakásán dolgozzunk és azt ott őrizzük, mert a házkutatási ügyet nem tekinthetjük befejezettnek. Maud számára új lakást kell szerezni. Ezt a legkörültekintőbben haladéktalanul szervezzem meg.

Utasítást kaptam továbbá arra, hogy mielőbb képezzünk ki egy újabb távírászt, és helyezzünk üzembe egy harmadik adót Genfben (vagyis ha Jim adóját is számítjuk, a negyediket. – R. S.).

A németek által lehallgatott táviratváltást Flicke idézi könyvében; a megfejtésnél adódó jelentéktelen eltérésektől eltekintve szóról szóra reprodukálja a német nyelvű eredeti szöveget.*

Az egyetlen megoldás az lett volna, ha más rejtjelet használok, mondjuk Jimét. Ezt nem lett volna nehéz megtenni, ha tudtuk volna, hogy táviratainkat megfejtik.

Május elején értesültem róla, hogy a német kémelhárítók likvidálták a határ túloldalán a franciák illegális adóját. Arra gondoltam, hogy a lokátorokkal talán mégsem bennünket, hanem az ellenállási szervezetek illegális adóit keresik. Most azonban semmi biztosíték sem volt

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 282–284. és 334. old.

arra, hogy rádiókapcsolatunk titokban marad. Eduard, Maud, Rosa és Jim naponta több órát dolgozott egyfolytában, helyváltoztatás nélkül, mert nem találtunk megfelelő lakást. Ez természetesen veszélyes volt.

A Központ május 5-i rádiógramjára válaszolva, amelyben a Direktor hozzájárult az adók működési időpontjának megváltoztatásához, közöltem, hogy a körülmények egyelőre nem teszik lehetővé, hogy a készülékeket új lakásban helyezzük el. Az sem volt könnyű feladat, hogy újabb távírászt találjak és képezzek ki a negyedik, tartalék adóvevőhöz.

Tisztában voltunk azzal, hogy a program megváltoztatása ebben a helyzetben nem elegendő. Újabb lakásokra, újabb kiképzett távírászokra volt szükség. Mindehhez idő kellett. Abban bíztunk, hogy ha a németek fel is fedezték rádiókapcsolatunkat Moszkvával, a távírászokat nem fenyegeti közvetlen veszély mindaddig, amíg a kutatás Svájc határain túl folyik. Rosszabb lesz a helyzet, ha kopóikat elindítják a nyomon Genfben és Lausanne-ban. Ehhez azonban az ellenségnek időre van szüksége. Tehát még módunkban áll, hogy tegyünk valamit.

A nyár elején nagy kellemetlenséggel kellett szembenéznünk: lelepleződött Bill, a Svájcban működő német katonai felvásárló bizottság titkárnője. Sissy csoportjához tartozott, és hasznos információkat adott. Találkozásunkkor Sissy izgatottan mondta, hogy a lányt azért bocsátották el, mert titkos adatok szivárogtak ki ebből a német hivatalból. Ezt a vádat állítólag nyíltan közölte vele egy tiszt, aki Bill meggyőződése szerint a Gestapo embere. A lány természetesen tagadta a vádat, de állásából elküldték. Akkor nem tudtuk, hogy min bukott le. Most már tisztábban látjuk. A német kémelhárítás nyilván a lehallgatott rádiógramokból állapította meg, hogy a lány a csoportunkhoz tartozik, mert az egyikben szerepelt a munkahelye.

Az egyik ilyen táviratnak a következő volt a szövege:

1943. V. 2. Direktornak.
Billtől.

Mannerheim Genfben tárgyalt Müller tábornokkal, aki az OKW-t képviseli abban a bizottságban, amely átveszi a német hadsereg számára a svájci fegyverzetet.

Dóra

Lehetséges, hogy a németek a Moszkvába küldött alábbi információkat is megfejtették:

1943. V. 18. Direktornak.
Billtől.

Müller tábornok köréből származó adatok szerint Németország április második felében Svájc megszállására készült a miatt az álláspont miatt, amelyre Svájc a tárgyalásokon helyezkedett. A németek komolyan számítottak a svájci tisztikarban kiépített ötödik hadoszlop segítségére. Svájcban az ötödik hadoszlop vezetője von Mitternich báró, a Vöröskereszthez delegált hivatalos megbízott. Csak az iparvidékek megszállását tervezték, lehetőséget adva a svájci hadseregnek, hogy visszavonuljon a hegyekbe. A megszállásról amiatt mondtak le, mert Svájc engedményeket tett a kereskedelmi tárgyalásokon.

Müller tábornok köréből származó értesülés szerint a német hadvezetés 1943 nyarán tömegméretekben be akarja vetni a keleti fronton az új nehéz harckocsit, a Tigrist.

Dóra

1943. VI. 28. Direktornak.
Billtől.

A német hadifegyverzeti hivatalból. A németek most a Párduc (Panther) típusú új tankon dolgoznak, amely a Tigris (Tiger) típus módosítása lenne, erősebb páncélzattal és nagyobb mozgékonysággal.

Dóra

Az imént említett adatok alapján természetesen nem volt nehéz megállapítani, honnan származnak a titkos értesülések, és ki felelős kiszivárgásukért.

Bill megúszta elbocsátással. Nekünk viszont nagy kárt okozhatott ez a história. Utasítottam Sissyt, hogy szakítson meg minden kapcsolatot a lánnyal, mert a németek minden bizonnyal nyomoznak utána. Szerencsére Bill nem tudta kicsoda Sissy és hol lakik.

Noha úgy láttam, hogy a lány miatt nem kell féltenem szervezetünk biztonságát, azon gondolkodtam, milyen további óvintézkedéseket tegyek.

Nem lett volna semmi probléma, ha rendelkezésünkre állt volna néhány tartalék lakás a szervezet vezetői számára, továbbá néhány tartalék adó-vevő készülék és képzett távírász. Noha a német kémel-

hárító, W. F. Flicke az ellenkezőjét feltételezi ezzel kapcsolatban könyvében, meg kell mondanom, hogy én mint vezető semmi ilyesmivel nem rendelkeztem. Még a kedvező svájci körülmények között sem volt olyan egyszerű a helyzet, mint a kívülállók gondolhatnák. Egy új adó-vevő készülék összeszereléséhez, megfelelő távírász felkutatásához vagy lakásváltoztatáshoz hosszas és rendkívül óvatos keresésre volt szükség, nehogy felkeltsük a svájci polgárok gyanakvását vagy éppoly veszélyes kíváncsiságát.

Különösen bonyolult volt új lakást találni. Genfben egyébként is nagyon nehéz volt lakást bérelni, mert – amint már említettem – az ember gyakran nem is tudta, ki a ház tulajdonosa, a lakások bérbeadásával kapcsolatos ügyeket az úgynevezett regisseurök intézték, akik a városban a lakásügyek – és nemcsak a lakásügyek – igazi gazdái voltak.

Mint már szintén említettem, egyedül laktam családommal egy nagy bérházban, és ez megkönnyítette a konspiratív munkát, így könnyebb észrevenni, ha megfigyelés alá helyezik a házat. Ésszerűtlen lett volna egy ilyen házból átköltöznöm egy másikba, ahol rosszabbak lettek volna a körülmények. De Bill esete után, különösen pedig később, amikor nyilvánvaló lett a gyanús mozgolódás a munkatársak körül, egyre gyakrabban gondolkodtam azon, nem kellene-e mégis elköltöznöm. De hogyan? Svájcban ismert ember voltam, tudós, a Geopress kiadó tulajdonosa. A német ügynökök játszi könnyedséggel megállapíthatták a lakcímemet, akár a telefonkönyvből is. A házunk regisseurjétől is megtudhatták, hiszen a regisseurök tartották egymással a kapcsolatot. Nem is szólva a svájci rendőrségről, ahol a nevem szerepelt a külföldiek listáján, s ahol időnként meg kellett jelennem, hogy meghosszabbíttassam a tartózkodási engedélyemet.

Nem, a lakásváltoztatás a legcsekélyebb biztosítékot sem nyújtotta volna. Akinek szüksége van rám, néhány nap alatt úgyis megtalál. Egyetlen megoldásnak az illegalitás látszott, ez azonban mindent nagyon komplikálttá tett volna.

Nagyjából hasonló körülmények között voltak munkatársaim is, Sissy, Pakbo, Jim, különösen az utóbbi, aki szintén nem volt svájci állampolgár. Aligha tehették meg, hogy lakásváltoztatással eltűnjenek a Gestapo titkos ügynökeinek szeme elől.

Mint később kiderült, 1943-ban több mint elegendő okunk lett volna arra, hogy nyugtalankodjunk szervezetünk miatt. A németek nem elégedtek meg azzal, hogy bemérték az adókat, kezdték megfej-

teni táviratainkat, provokátorokat és ügynököket küldtek a nyakunkra, hanem diplomáciai csatornákon is presszionálták a svájci kormányt, hogy megbénítsák munkánkat. 1943 folyamán a német külképviselet öt ízben követelte letartóztatásomat. Ezekben a jegyzékekben szovjet ügynöknek neveztek, aki a Svájci Államszövetség területén katonai információkat gyűjt a birodalom ellen. A németek bizonyára arra számítottak, hogy a hatóságok vagy internálnak, vagy kiutasítanak az országból, s a határon nyomban a rám leső Gestapo kezébe kerülök.

Szerencsémre ez nem következett be. A szövetségi kormány nem vette figyelembe a német jegyzékeket. Néhány évvel később a svájci újságok azt írták erről, hogy a svájci kormányban nem értették, mit akarnak a németek: letartóztatni egy ismert tudóst?! A hatóságok nem hitték el, hogy szovjet hírszerző vagyok. Lehetséges, hogy ez valóban így volt. Amint a „Gazette de Lausanne" a háború után, 1949. február 2-án írta, „különböző személyiségek tiltakoztak egy széles körben ismert földrajztudós ilyetén megsértése ellen, akinek jelenléte Svájcban az országnak becsületére vált". Valószínűbb azonban, hogy a svájciak politikai meggondolásból nem adtak ki a németeknek és nem internáltak.

A svájci katonai vezetés a Hitler-ellenes koalíció győzelmében látta a biztosítékát annak, hogy az ország megmenekül a német inváziótól. Ezért a szövetségi hatóságok elnézőek voltak a szövetséges államok hírszerzőinek tevékenysége iránt, s ezzel megkönnyítették a munkájukat. Csak olyankor tettek valamilyen tétova intézkedést, ha a német diplomaták tiltakoztak egyik vagy másik külföldi személy németellenes tevékenysége miatt. Így történt például Long és Salter esetében. A németek valószínűleg ismerték múltjukat, a birodalom elleni tevékenységgel gyanúsították őket, és határozott hangú tiltakozó jegyzékeket intéztek a svájci kormányhoz. Ilyen presszió hatására a hatóságok időnként rendőri megfigyelés alá helyezték mindkettőjüket, amit azonban bizonyos idő múltán mindig feloldottak. A szövetségi rendőrség persze sejtette, hogy mindkét francia a gaulle-ista hírszerzésnek dolgozik, de nem akarták őket komolyan akadályozni ebben, mert munkájukkal nem veszélyeztették Svájc biztonságát, sőt közvetve Svájc államérdekeit szolgálták.

Ilyen bonyolult, sok veszéllyel teli helyzetben végezte munkáját csoportunk 1943 tavaszán, a döntő hadműveletek küszöbén.

A Vörös Hadsereg folytatta a támadást. 1943 márciusában elkeseredett harcok folytak a front középső szakaszán, ahol Kluge tábornagy csapatai védekeztek, Ukrajnában, Harkov és a Donyec-medence térségében, amelyet a Manstein parancsnoksága alatt álló „Dél" hadseregcsoport védett. Vége felé közeledtek a szovjet csapatoknak Észak-Kaukázus felszabadítására indított hadműveletei. Itt a fő ütközet a Novorosszijszkhoz és a Tamany-félszigethez vezető utakon bontakozott ki, mert ezek voltak a kulcspontok a krími hídfőállás bevételéhez.

Vezetőségünk megbízott, hogy elsősorban azt fürkésszük ki, mik a németek szándékai ezeken a szovjet hadvezetés számára oly fontos frontszakaszokon.

A feladatot szokás szerint Sissyn és Tayloron keresztül továbbítottuk Lucynek. Elég gyorsan megérkezett a válasz a Központ kérdésére.

1943. IV. 8. Direktornak. Sürgős.
Werthertől. Berlin, április 3.

A német főparancsnokság és a szárazföldi erők parancsnoksága közötti nézeteltérés elsimult azzal az előzetes döntéssel, hogy a Kurszk elleni támadás folytatását május elejéig elhalasztják. Ezt a döntést megkönnyítette, hogy Bock, Kluge és Küchler be tudta bizonyítani, hogy a front egész északi szakaszán, különösen Velikije Luki és Leningrád térségében egyre nagyobb szovjet erőket vonnak össze, és felhívták a figyelmet arra, milyen veszély származhatna a rendelkezésre álló tartalékok idő előtti felhasználásából.

Manstein viszont kijelentette, hogy nem tudja tartani a déli frontszakaszt és Harkovot, ha a Vörös Hadsereg továbbra is olyan nagyszerű felvonulási területtel rendelkezik, mint a kurszki.

Mindenesetre sem a főparancsnokság, sem a szárazföldi erők parancsnoksága nem gondol átfogó jellegű támadó hadműveletre sem általában, sem pedig Oroszország déli részén és a Kaukázusban.

Az OKH véleménye szerint jól szervezett orosz támadó hadműveletek március 20-tól csak Leningrád, Orjol, a Kubany torkolata, Novorosszijszk és a Kercs-félsziget térségében lehetségesek.

Az OKH úgy véli, hogy újabb erős orosz támadás az Ilmeny-tó térségében és Harkov visszafoglalása céljából május 10-ig lehetetlen. Azt sem feltételezik, hogy az oroszok ezen időpont előtt megindulnak, vagy nagy támadást intéznek Velikije Luki térségében.

A keleti front helyzetének ilyen értékelése folytán csak némileg frissítették fel Keller és Richthofen légiflottáját, valamint a Kercs-félszigeten állomásozó légierőt. Ettől függetlenül a németek úgy vélik, hogy a leningrádi fronton, Novorosszijszknál és Tyemrjuknál a szovjet légierő erősebb a németnél.

Dóra

Mint már ismeretes, Hitler 1943. április 15-én aláírta a 6. számú operatív parancsot, amelyben a „Citadella" hadművelet kezdetének legkorábbi dátumát május 3-ban állapította meg.*

Április 20-án azonban Lucy azt a hírt továbbította Werthertől, hogy a Kurszk elleni előzőleg május első hetére kitűzött német támadás határnapját elhalasztották.

Néhány nap múlva Werther pontosabb adatot közölt. Eszerint

a német támadás új határnapja június 12.

Május elején a következő információk futottak be:

1943. V. 2. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, április 27.

A német főparancsnokság és Manstein fokozott mértékben foglalkozik azzal a lehetőséggel, hogy szárazföldön, a tengeren és a levegőben tervszerű szovjet támadás indul a Krím-félsziget ellen. Ezért rendkívüli intézkedések történtek a légierő és hadihajók bevetésére, hogy megakadályozzák a Vörös Hadsereg készülődését Batumiban, Potiban és Szuhumiban. A kubanyi hídfőállás védelmével a német hadvezetés reméli, hogy elkerülheti a harcot a Krímért.

Úgy tervezik, a támadó hadműveletek időben való megindításával segítenek a védelemnek. Erre a Kleist parancsnoksága alatt álló 1. páncélos hadsereget jelölték ki, amelynek támadásaival legalábbis fenyegető helyzetet kell teremtenie Rosztovnál és Vorosilovgrádnál, hogy megkönnyítse a németek védekezését a Kubany alsó folyásánál és Novorosszijszknál, enyhítse a Krímet s ezáltal a balkáni német pozíciókat fenyegető veszélyt.

Az 1. páncélos hadsereg azonban egyelőre nem képes végrehajtani az eléje tűzött feladatokat, mert utánpótlásra szorul mind élőerőben, mind hadtesti

* Lásd Kriegstagebuch des Oberkommandos der Werhmacht. Frankfurt/Main 1965. III. köt. 1425–1427. old.

tüzérségben és harci repülőkben. A terv szerint ennek a hadseregnek május 15-ig kell felkészülnie az említett támadó akciók végrehajtására. Konrad tábornok, a Kubany déli részén álló csapatok parancsnoka utasítást kapott, hogy eddig az időpontig bármi áron tartsa állásait.

Dóra

1943. V. 9. Direktornak. Sürgős.
Werthertől. Berlin, május 5.

A Vörös Hadsereg nyomása és a szovjet csapatoknak a kubanyi hídfőállás elleni további összevonása alapján a német hadvezetés meg van győződve arról, hogy a szovjet főparancsnokság elhatározta, bármi áron áttör a Kercshez vezető úthoz, hogy kihasználja az 1. német páncélos hadsereg felkészítéséhez szükséges időt, s megakadályozza ennek a hadseregnek a bevetését.

A kubanyi német védelem már most követeli, hogy vessék be Richthofen összes szabad repülőkötelékét. A német légierőt minden korlátozás nélkül bevetik, nem törődve a nagy veszteségekkel, mert Novorosszijszk és a Kubany védelme nagyon fontos a fekete-tengeri általános helyzet szempontjából, és eldönti azt a kérdést, hogy védeni kell-e a Krímet. A döntő harcok a Krimszkaja és Novorosszijszk közötti hegyekben várhatók főként észak-nyugaton Bakanszk körül.

Ha a németek nem tartják meg ezeket az erődítményeket, az egész kubanyi hídfőállást elveszettnek tekinthetik, mert a nyílt terepen a szovjet erők fölénye érvényesül.

Dóra

A szovjet hadvezetés végképp kiragadta a németek kezéből a kezdeményezést. A Vörös Hadsereg a front egyéb szakaszain is nagyon megnehezítette a német csapatok helyzetét. Februárban és márciusban a front középső és északnyugati szakaszán befejeződtek a szovjet Főparancsnokság egységes stratégiai terve szerint indított támadó hadműveletek. Ennek a tervnek két fő célja volt: bekeríteni és megsemmisíteni Kluge fő erőit (a „Közép" hadseregcsoportot), valamint az ellenséget Gyemjanszk térségében szétverve, a Leningrádi és a Volhovi Fronton harcoló német csapatok (az „Észak" hadseregcsoport) hátába kerülni.

Ennek a feladatnak a végrehajtása során a Brjanszki Front egységei Orjoltól délre csapást mértek az ellenség 2. páncélos hadseregére, s ezzel veszélyes helyzetbe hozták az egész „Közép" hadseregcsoportot. Ugyanebben az időben Kurszktól északra támadásba lendült a

Központi Front. Ezeken a frontokon a hadműveletek teljes sikerét megakadályozta az, hogy a németek ellentámadást indítottak Harkov térségéből, így a Főhadiszállás kénytelen volt további erőket odairányítani. A Központi és a Brjanszki Fronton indított támadás azonban mégis hozzájárult a Főparancsnokság által kitűzött cél eléréséhez. A németek féltették orjoli állásaikat, továbbá vereséget akartak mérni a szovjet csapatokra Harkovnál, ezért sebtében átdobtak ezekre a szakaszokra 16 hadosztályt a Rzsev–Vjazma-szakaszról, miáltal alaposan meggyengítették az ott védekező csapataikat. Ezt használta ki a Kalinyini és a Nyugati Front. Március végén megsemmisítették a rzsev–vjazmai hídfőállást, amelyet a németek hosszú ideig az esetleges Moszkva elleni támadás ugródeszkájaként védelmeztek. A németeket 130–160 kilométerrel nyugatra vetették vissza. A szovjet csapatok előtt nyitva állt a Szmolenszk felé vezető út.

Megsemmisítették a gyemjanszki hídfőállást is, megállították Manstein hadosztályainak Harkov térségéből indított ellentámadását. Március végén a front stabilizálódott, sok szakaszán a szovjet csapatok kétségkívül jobb helyzetbe kerültek.

A német hadvezetés szándékainak kipuhatolása mellett egyéb fontos katonai és politikai jellegű információt is gyűjtöttünk. 1943 tavaszán nemcsak Lucy berlini barátai révén, hanem régi forrásainktól is kaptunk ilyen értesüléseket.

A Központ vezetőségét érdekelte a Wehrmacht törzse főhadiszállásainak tartózkodási helye.

Lucy tájékoztatott arról, hogy *a német főparancsnokságnak a keleti fronton Baranovicsi mellett levő tábori törzshadiszállásán állandó különleges törzs működik, függetlenül attól, hol tartózkodik maga a főparancsnokság.*

Long a saját kapcsolatai révén megtudta, hogy *a német hadsereg főparancsnokságának egyik szállása Kelet-Poroszországban, Rastenburgban van, s hogy Hitlernek három főhadiszállása van: a Berchtesgaden melletti Obersalzberg, a Berlin melletti Neuruppin, valamint Kelet-Poroszországban a Königsberg melletti Lapfen.*

És ismét jelentkezik Lucy és jelentkeznek informátorai – Werther, Anna és Olga.

Anna például arról informált áprilisban, hogy *március második felétől Németországban megalakították a Birodalmi Védelmi Tanácsot. Ennek a Tanácsnak csak azok a miniszterek a tagjai, akik a védelem szempontjából*

fontos területeket vezetnek, rajtuk kívül tagja az igazságügy-miniszter és a pénzügyminiszter.

A Tanács elnöke Göring, helyettese Goebbels.

Ugyancsak áprilisban kaptuk Werthertől a következő értesítéseket:

1. A Hoth tábornok parancsnoksága alatt álló 4. páncélos hadsereg összetétele: a 3., 25., 27. páncélos hadosztály, a „Viking" SS-hadosztály; a 12., 26., 103. gépesített és könnyű hadosztály; kiegészítés végett ideiglenesen kivonták a 9. és a 11. páncélos hadosztályt; átszervezés céljából kivonták a 6. és 7. páncélos hadosztályt. A 4. páncélos hadsereg felkészítését a nyári hadműveletekre csak májusban kell befejezni.

2. Április 2-án és 3-án tanácskozást tartottak a német főparancsnokságon, amelyen megvitatták az 1943-as tavaszi, nyári és őszi terveket, valamint a tartalékok szétosztását.

A konferencia Göring elnökletével Hitler nélkül kezdődött, majd megérkezett Hitler, és részt vett rajta.

A konferencián kiderült, hogy elvi nézeteltérés van egyfelől Göring, másfelől Bock és Halder között (Haldert tanácsadóként hívták meg a konferenciára).

Halder és Bock kijelentette, hogy nem ért egyet a hadsereg és a légierő újonnan szervezett tartalékainak elosztására tervezett intézkedésekkel. Bock közölte, hogy nem vállalhat felelősséget olyan döntésért, amely nem írja elő a nyugati hadsereg és légierő megerősítését.

Göringet támogatta Dönitz, Keitel, Manstein, List, Zeitzler, Fromm, Milch, Jeschonnek. Mindezek a tábornokok részt vettek a konferencián, ezzel szemben Klugét, Küchlert, Rundstedtet, vagyis a hadseregnek azokat a vezetőit, akik támogathatták volna Bockot, nem hívták meg a konferenciára.

A konferencián a nézeteltérések állítólag mégis elsimultak; elfogadták Bocknak azt a kérését, hogy ő csak részben viselje a felelősséget a szárazföldi csapatok főparancsnokságáért.

Vezérkari tisztektől származó információk szerint Bock tölti be a szárazföldi erők főparancsnoki tisztét (Oberkommando des Heeres – OKH).

A Werthertől származó információban említett 4. páncélos hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, amikor a németek Harkov térségében ellentámadást indítottak. Friss erőkkel töltötték meg, hogy ismét harcképessé tegyék.

Ez idő tájt kaptunk adatokat Werthertől a német távolsági bombázó légierő eloszlásáról is.

Német távolbombázó repülőosztályok vannak az 1., 2., 3., 6. légiflottánál és a Távol-Északon. Ezek közül a 3. osztály februárig a Sperrle parancsnok-

sága alatt álló 3. légiflottához tartozott, márciustól a Nyugat-Szicíliában állomásozó, Kesselring parancsnoksága alá tartozó 2. légiflotta kötelékében van. Ezenkívül a 2. légiflottánál még három távolbombázó repülőosztály Giese alezredes parancsnoksága alatt. A 18. repülőosztály a Hollandiában állomásozó és az angol partvidéket támadó 3. légiflottához tartozik. A 19. repülőosztály a 6. légiflottához tartozik és a Krímben ténykedik.

Olga közölte Berlinből, milyen eredménnyel jártak a szovjet légierőnek a német katonai objektumok ellen intézett bombatámadásai, amelyek nagyon nyugtalanították a Wehrmacht parancsnokságát. Értesítése szerint *a szoviet légierőnek Kelet-Németország ellen intézett legutóbbi bombatámadásai arra a következtetésre juttatták a német főparancsnokságot, hogy a szovjet hadvezetés stratégiai céllal, a Vörös Hadsereg támadásának előkészítéseként folytatja a keleti front fő utánpótlási bázisainak tervszerű bombázását.*

A szovjet légierő Tilsit és Insterburg üzemei elleni támadásának romboló hatása sokkal nagyobb volt, mint a Königsberg elleni támadásnak.

A német főparancsnokság feltételezte, hogy a szovjet távolbombázó légierőnél egy legalább 400 bombázóból álló csoportot szerveztek a Németország elleni ellentámadásokra.

Áprilisban fontos híreket kaptam a katonai kiképző táborok helyéről és a német hátországban levő tartalék egységek állomáshelyeiről.

1943. IV. 17. Direktornak.
Olgától.

Újonnan felállított német egységek:

1. A 14. páncélos hadosztály egyik páncélosezrede a zeithaini táborban, ugyanennek a hadosztálynak másik páncélosezrede Bautzenben szerveződik.

2. A 11. gránátos hadosztály a közelmúltban újjászervezés végett a hesseni Wieber táborba érkezett.

3. A 94. gránátos hadosztály a königsbrücki táborban szerveződik.

4. A 294. gránátos hadosztály Alsó-Ausztriában állomásozik, és március 31-től útra készen áll (hogy a frontra küldjék).

5. A 29. gépesített hadosztály április 20-án áll készen arra, hogy a frontra menjen.

6. Az újonnan szervezett 305. gránátos hadosztály szintén április 20-án lesz készen arra, hogy a frontra küldjék.

7. Május 10-ig a következő hadosztályok állnak készenlétben arra, hogy

a frontra küldjék őket: a „Deutschland" Waffen-SS hadosztály, a 41., a 295., a 371. gránátos hadosztály, valamint a 60. gépesített hadosztály.

8. Május végéig menetkészen áll két újonnan felállított páncélos hadosztály, minimum egy gépesített és még 8 gyalogos gránátos hadosztály, lehetséges, hogy egy hegyi hadosztály is.

Dóra

Lucy hosszú listát állított össze a nyugat- és a dél-németországi, valamint az ausztriai katonai táborokról és kiképző lőterekről. Csak néhányat sorolok fel közülük:

Münsterlager Münsternél. Kiképző lőtér a Soltau melletti Bad Rosen fürdőhelytől délre. Ehhez tartozik Lüsser – tüzérségi lőtér Weiss-Iltzenben;

Sennelager – a Paderbornból Bielefeldbe vezető vasútvonal mentén;

Wieber nevű nagy katonai táborok Hessenben;

A Hammelburg-táborok Bajorországban tüzérségi lőtérrel;

A Lechfeld-tábor nagy tüzérségi lőtérrel az Augsburgból Landsbergbe vezető vasútvonal mentén . . .

A Központ útmutatása úgy szólt, hogy „minél többet tudjunk meg a fő ellenfélről", ezért igyekeztünk a legkülönbözőbb információkat megszerezni. A Központot többek között érdekelték műszaki adatok, Németország fegyverzetére, gazdasági potenciáljára vonatkozó adatok.

Ezzel kapcsolatos volt a következő kérdés:

1943. III. 28. Dórának.

1. Kérjük Teddynek a harckocsitípusokról szóló információját kiegészíteni taktikai és technikai adatokkal. Páncélzat vastagsága, fegyverzet, sebesség. Feltétlenül tudni szeretnénk fontos adatokat arról, mennyi harckocsit termelnek havonta.

2. Teddyn keresztül kívánatos volna azt is megtudni, hány repülőgépet gyártanak havonta Németországban és Olaszországban, valamint a német harci repülőgépek típusait.

Direktor

E kérdést részben megválaszolta az alábbi, április 14-i távirat, amelyben az új Tigris harckocsiról fontos adatokat közölt Berlinből Teddy. Mint ismeretes, a németek nagyon bíztak ebben a harckocsiban, és 1943 nyarán nagy számban vetették be Kurszk, Orjol és Belgorod térségében a szovjet erődítmények ostrománál.

Teddy értesített az *új német B–1 típusú (Tigris) nehéz harckocsi kipróbálásáról. A 10. páncélos hadsereg parancsnokának, Fischer tábornoknak, valamint a Guderian által Tuniszba küldött harckocsizó tiszteknek a véleménye szerint ez a harckocsi csak viszonylag alkalmas megerősített állások elleni harcra. Mozgó harcban, amelyben jelentős mértékben részt vesz a légierő is, nem megfelelő sebessége miatt (a harckocsi sebessége 26 km/ó) nem a legjobban alkalmazható. Ezenkívül a lánctalp páncélzata nem elégséges. A harckocsi egyéb páncélzata teljesen megfelelő. A Tuniszban jelenleg elvesztett 17 ilyen típusú harckocsiból 13-at angol repülőgépek tettek harcképtelenné. E harckocsi nem megfelelő mozgékonysága megkönnyíti a bombázását.*

Teddynek egy másik információja szerint *országúton vagy sima, kemény talajon a maximális sebessége 36 km/ó. A páncél vastagsága 88–100 mm. A páncél golyóállóságáról a frontról érkező vélemények pozitívak.*

A Tigris taktikai, technikai és harci lehetőségeinek ismerete rendkívül fontos volt. Ilyen információk alapján a szovjet hadvezetés már jóval a kurszki csata előtt elkészíttethette a szükséges páncélelhárító eszközöket a tartós védelmi vonal áttörésére szánt új, nagy erejű harckocsi megsemmisítésére.

A németországi harckocsi- és repülőgépgyártásról a Központ április-májusban újabb kiegészítő információkat kapott Teddytől.

A német főparancsnokság a védelmi háborúra való áttérés kényszerének engedve 1942 decemberétől vadászgépek és közelharcra alkalmas repülőgépek termelését sietteti, figyelmét Messerschmitt–109, Focke–Wulf–190, Ju–87 és Ju–88 termelésére összpontosítja.

Márciusban a német harckocsiipar 320 T–3 típusú harckocsit, 400–410 T–4 típusú és 90 B–1 típusú (Tigris) harckocsit gyártott.

Ugyanakkor Longon keresztül megtudtuk, hogy *a német ipar, beleértve Ausztriát és Csehszlovákiát, februárban 720 harckocsit gyártott, és a havi termelést fel akarják emelni 900 darabra.*

Németországban és a megszállt országokban élő munkatársaink figyelték és közölték, hol, milyen kárt okoztak az ellenség hadiüzemeiben a szövetségesek légitámadásai.

Így például Dél-Németországból április elején informáltak, hogy *az angol légierő legutóbbi támadásakor lerombolta a stuttgarti Bosch Művek felét. A munka egyelőre teljesen leállt. Untertürckheimben a Mercedes-gyár utasítást kapott, hogy 30 százalékkal növelje a harckocsigyártást.*

Valamivel később értesítést kaptunk egy mérnöktől, aki Nürnbergben, a Siemens konszern üzemében dolgozott. Adatai szerint az angol

bombázók alaposan szétverték a Siemens üzemet, aminek következtében haditermelése 15 százalékára csökkent. Súlyosan megsérült a Man üzem is, amelynek helyreállításához a németeknek nem kevesebb, mint három hónapra volt szükségük.

Olga arról értesített, hogy *az angol légierő március 13-i támadása után az esseni Krupp Művekben leálltak az alábbi üzemrészek: az ágyúcsöntő üzem, a páncélgyártó üzem, a gőzmozdony üzem, a gépgyár, a kazángyár, a csőhengerlő üzem.*

Az április 4-i légitámadás után ezenkívül leállt a nehéz katonai teherautókat gyártó üzem és a gyalogság számára termelő csaknem valamennyi üzem. Ezek az üzemek egyelőre teljesen abbahagyták a munkát.

Az angol repülőflotta júliusi támadásai szétrombolták a gelsenkircheni teherpályaudvart. A Mannesmann Csőgyár csöntödéje és nagyhengerműve Schalkében, Gelsenkirchen mellett teljesen megsemmisült, a vagongyár Köln-Deutzban súlyosan megrongálódott.

A selyemfonógyár Reutlingenben, amely az ejtőernyők egyik fő szállítója, május vége óta az angol repülők bombázása következtében háromnegyed részben leállt. A nyersselyemkészletek elfogynak, mert nincs a Távol-Keletről behozatal. Az augusztus 10-i USA-támadás következtében Schweinfurtban az Egyesült Golyóscsapágy Művek több üzemi főraktára megsemmisült. Ezáltal nagy a kiesés a szállítmányokban a tankok és teherautók számára. A város fele le van rombolva.

A Vörös Hadsereg vezérkara és a Legfelsőbb Parancsnokság Főhadiszállása képet akart kapni arról is, milyen veszteségeket szenvedett a hitlerista hadsereg és pótlásukra milyen embertartalékokkal rendelkezik még a birodalom. Ilyen adatokat is küldtünk Moszkvába.

Áprilisban Luise közölte, hogy a német hadsereg teljes létszáma, a kisegítő egységeket is beleértve, 14 millió fő. A Wehrmacht összes vesztesége (halott, súlyos sebesült, eltűnt) több mint 5 millió közkatona és tiszt. Olga adatai szerint a háború kezdete óta 1943. április 3-ig a pótolhatatlan veszteség 3 175 000 fő. A két adat közötti nagy eltérés első pillantásra furcsának tűnik. Különösen, ha azt is tudjuk, hogy mindkét informátor – Luise is, Olga is – a német szárazföldi hadsereg vezérkarának vagy az OKW-nak az adatait használta fel (a svájci titkosszolgálat munkatársa ezeket az adatokat a „Viking-vonalon" keresztül kapta).

Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a német hadvezetés hivatalos kimutatásainál, amelyekhez Olga hozzájutott, nem vették fi-

gyelembe az összes veszteséget, vagy szándékosan csökkentették, Luise ugyanezen adatokra épülő értesüléseit viszont kiegészítették a Wehrmacht valamennyi hadszíntéren elszenvedett tényleges veszteségeivel.

Mindenesetre, mint most utólag megállapítható, 1941 júniusától 1942 június végéig a németek vesztesége a szovjet–német fronton 1 980 000 ember volt, majd 1942 októberétől 1943 márciusáig az OKH vezérkarának adatai szerint 1 324 000 fő, azaz 18 hónap alatt 3 300 000 fő. Olga informátora tehát közel állt a valósághoz, amikor 21 hónapra 3 175 000 főnyi pótolhatatlan veszteséget jelentett – halottakat, súlyos sebesülteket, eltűnteket, fogságba esetteket.

1943-ban Németországon végigsöpört az új „totális mozgósítás" hulláma. Erről berlini forrásaink, Olga és Teddy a következő részletes adatokat küldték:

A „totális mozgósítás" eredményei a hadsereg számára 1943. január 1-től:

Behívtak 286 000 frontszolgálatra alkalmas embert. Áprilistól június 1-ig további 290 000 már besorozott ember vonul be a hadseregbe.

A hadsereget feltöltötték helyőrségi szolgálatra, építő munkára stb. alkalmas egységekkel – összesen 95 000 fővel. Egyelőre 57 000 fiatal önkéntest felmentettek.

Februárban és márciusban soron kívüli behívással kiegészül a hadsereg 108 000 frontszolgálatra alkalmas emberrel, 62 000 helyőrségi szolgálatra és építő munkára alkalmas emberrel.

Felgyógyult betegekből és sebesültekből a hadsereg január, február, március folyamán csak 190 000 emberrel egészült ki.

Az említett időszakban az SS-csapatok 80–120 000 főnyi utánpótlást kaptak.

DIPLOMÁCIA A KULISSZÁK MÖGÖTT

1943 tavaszán munkánk fontos része volt, hogy felderítsük a német vezetők és csatlósaik politikai és diplomáciai manővereit. Íme egy ilyen tartalmú távirat:

1943. IV. 25. Direktornak. Sürgős.
Olgától és Annától.

A németek feltételezése szerint a londoni lengyel kormány arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi hadihelyzetben Lengyelország számára sokkal kisebb veszélyt jelent a német megszállás, mint a szovjet megszállás.

Hitler, Göring és Ribbentrop abban bíznak, hogy az általuk alkalmazott taktikával nemcsak azt érik el, hogy a Szovjetunió számára kedvezőtlenül állapítsák meg a határokat, hanem megmérgezik az angol–orosz viszonyt, ami hatással lehet a háború további alakulására.

Dóra

Mint Salter megtudta, *április 17-én Mannerheim Svájcba érkezett, és Luganóban tartózkodott azzal az ürüggyel, hogy súlyos betegségből lábadozik. A svájci kormány megtiltotta a sajtónak, hogy erről hírt adjon.*

Néhány nap múlva tudomásunkra jutott, hogy *Mannerheim Interlaken üdülőhelyen tárgyal az Egyesült Államokkal. A finnek lemondtak arról, hogy közvetlen tárgyalásokba próbáljanak bocsátkozni a Szovjetunióval, és ragaszkodnak Amerika közvetítéséhez. A finnek az 1939-es határokat követelik, és az Egyesült Államoktól biztosítékot kérnek Finnország esetleges szovjet megszállása ellen.*

Ezenkívül Mannerheim Németország megbízásából tárgyalt az Egyesült Államokkal a Németországgal kötendő békéről.

Április végén Mannerheim Genfben járt, és meglátogatta Lestert, a Népszövetség titkárát. Megkérdezte, hogy a Népszövetség nem kapcsolódhatna-e be abba a finn próbálkozásba, hogy Finnország különbékét kössön a Szovjetunióval, azzal a feltétellel, hogy többrendbeli biztosítékot kap.

Lester nagyon tartózkodóan viselkedett, s kijelentette, hogy érdeklődnie kell Londonban és New Yorkban.

Végül május közepén Olga Berlinből az alábbiakról informált:

Mannerheim azért érkezett Svájcba, hogy hivatalosan bebizonyítsa a szövetségeseknek és Oroszországnak, hogy Finnország 1943-ban nem akar nagy kötelezettségeket vállalni Németországgal szemben.

A finnek Mannerheim utazásával azt akarták hangsúlyozni, hogy nincsenek érdekelve abban a konferenciában, amelyet a közelmúltban tartottak Németország szövetségesei Németország vezetése alatt.

Ezzel a kulisszák mögötti diplomáciával kapcsolatban érdekes a Központnak küldött még egy jelentésem. Ezúttal honfitársaim bocsátották fel a kísérleti léggömböt a Szovjetunió irányába.

1943. III. 2. Direktornak. Sürgős.

A berni magyar nagykövetség kereskedelmi attaséja, Mérei, azt kérdezte Longtól, nem tudnának-e a gaulle-isták közvetíteni Magyarország és a Szovjetunió között. Mérei jelentése szerint Magyarországon hamarosan leváltják

a kormányt. Az új kormányfő személyére két jelölt van: Bethlen gróf vagy pedig Rassay, a demokrata párt vezetője. Mindkettő békét akar kötni a Szovjetunióval.

Mérei megkérdezte Longot, el tudná-e juttatni Magyarország néhány kérdését a gaulle-istákon keresztül a Szovjetunióhoz a béketárgyalások előkészítése céljából. Long azt felelte, hogy a gaulle-isták bizottságának megkérdezése után választ ad. Mérei hazautazott Magyarországra, de néhány nap múlva rövid időre visszatér. Azonnali utasítást kérek.

Dóra

Ez a lépés a Szovjetuniónak a kompromisszumos békével kapcsolatos álláspontja kifürkészésére kilátástalan volt. Hitler kétségkívül megakadályozott volna minden olyan próbálkozást, amely gyengítette volna birodalmának védelmi erejét.

A magyar kormány később is folytatta tapogatózásait most már nem a Szovjetunió, hanem Anglia és az Egyesült Államok felé. Május 23-án kaptam jelentést Pakbón keresztül, amelyet rögtön továbbítottam. Eszerint Horthy Svájcba készül, hogy az angolokkal különbéke megkötése céljából felvegye a kapcsolatot. Május 28-án Lucy is jelentette, hogy Horthy és Antonescu Svájcba jönnének az angolokkal tárgyalni. Természetesen a németek csírájukban elfojtották ezeket a próbálkozásokat is.

Informátoraink további közléseiből kiderült, hogy a tengelyhatalmak táborában egyre fokozódtak a nézeteltérések a háború és a béke kérdésében.

1943. IV. 21. Direktornak.
Werthertől.

1. Borisz bolgár cár Hitlernél tett legutóbbi látogatásakor kénytelen volt megígérni, hogy Bulgária belép Németország és Románia oldalán a háborúba, ha szóba kerül a Dardanellák és a Boszporusz orosz–angol csapatok által való megszállása, figyelembe véve, hogy Törökország az angolszászok és a Szovjetunió politikai nyomására véglegesen az ő oldalukra állna.

2. A németek megígérték a bolgár cárnak, hogy előkészületként német hadsereget állítanak fel a Balkánon, amely szükség esetén 1943 nyarán a Dardanellák elfoglalásával megelőzheti az orosz–brit támadást. A német had-

sereg felfejlődési körzete, akárcsak 1941 február–márciusában, a Tundzsa-Marica térsége és Drinápoly előtere lesz.

3. A németek azért csikarták ki ezt az ígéretet Borisztól, hogy Mussolini ezt követő látogatásakor politikai ütőkártyával hatást gyakoroljanak rá, bebizonyítva neki, hogy a közel-keleti brit övezetre mérendő német–bolgár csapás megkönnyíti Olaszország helyzetét.

Dóra

De mint a továbbiakban látni fogjuk, ez a manőver nem tett olyan hatást Mussolinire, mint amilyet Hitler remélt.

1943. IV. 29. Direktornak.
Longtól.

Hitler és Mussolini legutóbbi találkozásakor Olaszország kategorikusan megtagadta annak a kérésnek a teljesítését, hogy újabb csapatokat küldjön a keleti frontra. Olaszország azt is kijelentette, hogy nincs érdekelve a németek Törökország ellen tervezett támadásában, mert Olaszország erői kimerültek.

A Mussolinival lezajlott találkozó után Hitler sietve felvette a kapcsolatot a többi vazallussal, nehogy azok Olaszország példáját kövessék. A bolgár, magyar és a román államfő németországi látogatásukkor megígérték, hogy hűek maradnak a tengelyhez, de nem hajlandók továbbra is aktívan részt venni a háborúban.

Dóra

Az aktív részvétel megtagadása nem azt jelentette, hogy ezek az országok végképp kilépnek a háborúból, hanem azt, hogy nem akartak több hadosztályt küldeni a szovjet–német frontra, mert ott a hitleri birodalom szövetségesei, különösen Olaszország és Románia, már nagy véráldozatot hoztak. Valóban nem volt már erejük ahhoz, hogy részt vegyenek keleten a harcokban.

1943-ban Hitler a szovjet–német fronton folyó harc fő terhét a német nép vállára helyezte, de továbbra is követelte szövetségeseitől, hogy a többi hadszíntéren nyújtsanak hatékony segítséget. A Führer legfőbb reménységei és támaszai a tengelyhatalmak: Olaszország és Japán voltak.

1943. IV. 19. Direktornak.
Olgától.

Japán megígérte a német főparancsnokságnak, hogy a haditengerészeti légierő és a tengeralattjárók segítségével fokozza a japán aktivitást az amerikaiak ausztráliai és a britek indiai hajózási útvonalai ellen.

Ebben az irányban a japán akcióknak akkor kell kulminálniuk, ha az angolszászok a Szicília elleni támadással megpróbálnák, hogy a szicíliai tengerszoroson keresztül szabad átjárást biztosítsanak a Földközi-tengeren. A németek nagyon határozottan felhívták a japánok figyelmét arra, hogy akcióiknak most kell elérniük a tetőfokot, amíg Bizerta és Tunisz a tengelyhatalmak kezén van, s nem ezek eleste után. A németek követelték továbbá Japántól Észak-Ausztrália bombázását, hogy elvonják az angolszászok figyelmét az európai partraszállásról. Japán mindeddig elutasította ezeknek a követeléseknek a teljesítését azzal az ürüggyel, hogy nincs elegendő távolbombázó repülőgépe.

Dóra

Japán csendes-óceáni hadműveletei azonban már nem tudták megmenteni a helyzetet a Földközi-tenger medencéjében. Az észak-afrikai front minden eresztékében recsegett-ropogott. A Rommel marsall parancsnoksága alatt álló olasz–német csapatok a szövetségesek által szorongatva egyik várost a másik után adták fel és a partvidék mentén visszavonulóban voltak. Ennek a stratégiai hídfőállásnak teljes elvesztése az angol–amerikai erők délről jövő közvetlen támadásának tette ki Olaszországot.

Ezzel kapcsolatban Werther közölte:

Hitler és Mussolini találkozása után Rommel utasítást kapott, hogy minél tovább tartsa magát. Ezt követeli Olaszország, amely ragaszkodik ahhoz, hogy Tuniszban és Bizertában makacsul védekezzenek.

Májusban a földközi-tengeri hadszíntéren még súlyosabb lett a helyzet. A németek nagyon nyugtalankodtak hátországuk miatt, mert Olaszország szétzúzása egy harcképes hadsereg elvesztését jelentené.

Erre vonatkozott Olga következő információja:

A német hadvezetés elhatározta, hogy ha a szövetségesek partra szállnak Dél-Olaszországban, a döntő harcokat az olaszokra bízza, a német hadsereg ugyanakkor csak az Adriai-tenger keleti partvidékének, valamint a Piave-vonalnak és Dél-Tirolnak a védelmét vállalja.

Ezt arra az esetre tartják szükségesnek, ha Olaszország átpártol a szövetségesek táborába, vagy kiválik a tengelyből.

Ehhez a problémakomplexumhoz tartozik a következő rádiógram:

1943. V. 30. Direktornak.
Werthertől, V. 25.

Az OKW előkészületeket foganatosít, hogy Bulgáriát még idejében bepréselje a német védelmi frontba. A bolgárokra nehezedő nyomás fokozása céljából a német csapatokat Szerbiában gyors ütemben tovább erősítik. A bolgár Balkán-zónát veszélyeztetettnek akarják nyilvánítani, tekintet nélkül Törökország és a Földközi-tenger keleti medencéjének helyzetére.

Ez az elhatározás összefügg az OKW elvi beállítottságával, amely szerint Németország védelme számára a Balkán fontosabb, mint Olaszország.

Dóra

Amikor égni kezdett a talaj Mussolini fasiszta rendszere alatt, a politikai színfalak mögött megélénkült a titkos diplomácia. A Duce addigi elvbarátai reménykedve nyújtották kezüket az angolszász táborban levő ellenfeleiknek.

1943 elején Rómában gyakoriak lettek az egymással szemben álló hatalmak hivatalos és nem hivatalos képviselőinek titkos találkozói. Mint korábban, most is a Vatikán volt a nemzetközi alkudozás egyik központja. Februárban a Vatikánba érkezett Spellman New York-i bíboros, aki kapcsolatban állt a Wall Streettel és Allen Dullesszal. Mint ma már tudjuk, az amerikai katolikus főpap felvette a kapcsolatot von Weizsäcker báróval, a vatikáni német követtel, és március 3-án Rómában találkozott Ribbentroppal. A Svájcban székelő Allen Dulles kérésére, aki az amerikaiak összes európai cselszövését irányította, a bíboros a pápával is tárgyalt.

Sikerült valamit megtudnom az egyház vezetői között lezajlott titkos beszélgetések tartalmáról. Az információt továbbítottam Moszkvába.

1943. IV. 2. Direktornak.
A Vatikánból.

1. A római pápa és Spellman bíboros főként a háború utáni politikáról tárgyalt. A pápa különösen nagy figyelmet szentelt az egyház részvételének a háború utáni szociális kérdések megoldásában. A pápa véleménye szerint

békekötésről és a békés időszak lehetőségeiről komolyan csak Hitler bukása után lehet beszélni, ami maga után vonja Mussolini bukását.

2. A pápa utasítást adott a francia püspököknek, hogy ne gátolják a francia katolikus ifjúság tevékenységét, és ne támogassák Giraud-t.

Dóra

Figyelemre méltó tény, hogy a pápa elismerte a német és az olasz fasiszta rendszer bukásának elkerülhetetlenségét. Nem véletlenül adta azt az utasítást a püspököknek, hogy ne támogassák Giraud tábornokot, akit Pétain nevezett ki az észak-afrikai francia gyarmatok főbiztosává az 1942 decemberében meggyilkolt német kreatúra, Darlan tengernagy helyett.

INGE ÉS MICKI

1943 februárjának utolsó napjaiban Freiburg délnémet várostól nem messze két szovjet hírszerző ereszkedett le éjszaka ejtőernyőn. A szovjet hírszerző központ speciális feladattal bízta meg őket. Mindkettő megkapta egy-egy konspiratív találkozóhely címét és a jelszót. Mindkettőnek volt adó-vevő készüléke. Ezenkívül nem kelthettek gyanút, mert Németország a hazájuk volt.

„Franznak" (Heinrich Koenennek) a Központ Klara Schabbel nevű illegális munkatársánál kellett jelentkeznie. A vele együtt érkező lány, „Inge" (Elsa Noffke) meg kellett hogy keresse Freiburgban „Hansot", majd Müchenben „Mickit".

Az akciót a Központ alaposan megfontolta, és jóval a végrehajtás előtt gondosan megszervezte. Az a lakás, ahol Franznak meg kellett jelennie, abszolút biztos volt. Az egyik franciaországi szovjet hírszerző felesége, Klara Schabbel lakott benne, Inge címzettjeihez sem fért kétség. Hans (Heinrich Müller) testvérbátyja volt a bázeli Anna Müllernek, akivel Jim tartotta a kapcsolatot.

Hans és felesége, Lina, antifasiszta meggyőződésüktől vezérelve tudatosan vállalták a veszélyes munkát. Minthogy a Müller házaspár lakóhelye, Freiburg, viszonylag közel feküdt a francia és a svájci határhoz, igen alkalmas volt arra, hogy Németországból Franciaországba és Svájcba, illetőleg vissza, küldjenek embereket. Ha ezek Bázelen keresztül mentek, ott Anna fogadta őket.

A Münchenben élő Micki, valódi nevén Agnes Zimmermann (Inge

második címzettje) Jim régi barátnője volt. Jim Münchenben ismerkedett meg vele, amikor 1938-ban a Központ utasítására ott járt. A háború előtt Micki többször járt Svájcban Jimnél, majd kényszerűségből nem találkozhattak, de továbbra is leveleztek.

Jim leírása szerint Agnes Zimmermann szép lány volt: magas, karcsú, világos szemű, hosszú, bronzvörös hajjal. Münchenben Micki bemutatta Jimet a családjának. Korán özvegyen maradt édesanyja nyelvtanítással kereste a kenyerét, így nevelte fel két lányát. Micki nővére titkárnő volt az egyetemen. Micki akkoriban a Központi Modebüróban (Divatirodában) dolgozott, amely kiállításokat rendezett Németországban és számos európai fővárosban. A háború alatt, minthogy jól beszélt angolul és olaszul, a müncheni posta cenzori hivatalában, tehát militarizált intézményben működött.

Micki apácákhoz járt iskolába, és amíg meg nem ismerkedett Jimmel, aki természetesen álnéven mutatkozott be neki, nemigen érdeklődött a politika iránt. Édesanyja távol akarta tartani a politikától, noha neki fiatal korában a legközvetlenebb kapcsolata volt a közügyekkel: bármilyen meglepő is, Frau Zimmermann az első világháború alatt német titkosügynökként dolgozott Svájcban, de a Harmadik Birodalom náci rendszerét nem szívelte, és ezt nem is titkolta időközben felnőtt leányai előtt.

Édesanyja politikai beállítottsága bizonyára befolyásolta Agnest barátai és ismerősei megválasztásában, akik művelt, főleg irodalmi és művészkörökhöz tartozó emberek voltak. Többségük utálta a hitlerista rendszert, amely eltiporta a nemzet minden kulturális értékét. A beszélgetések a családban és a dolgozó polgári értelmiség körében, ahol még megőrizték az elemi tisztességet és a humanista elveket – pozitív hatással kellett hogy legyenek a lányra, akit az apácák iskolájában szigorú szabályok szerint neveltek. Miután megismerkedett Jimmel, Micki nézetei teljesen megváltoztak. Ebben nagy szerepe volt a kibontakozó szerelemnek.

A fiatalok (Jim akkor alig múlt harmincéves) megszerették egymást és bíztak egymásban. Jim látta, hogy Micki hűséges társa és segítője lehet nemcsak a magánéletben, hanem az illegális munkában is. Egyszer aztán bevallotta neki, hogy Spanyolországban harcolt, antifasiszta és illegális munkát végez. Micki nem ijedt meg, sőt rögtön kijelentette, hogy szeretne Jimnek segíteni.

Jim menyasszonyának tekintette Mickit, arra készültek, hogy össze-

házasodnak, de a kirobbant háború elválasztotta őket. Micki édesanyjával Münchenben maradt, Jimet pedig várta az illegális munka Lausanne-ban. A fiatalok ezután csak leveleztek egymással, mégpedig elég gyakran.

Az akció tervének kidolgozásakor a Központ úgy számított, hogy Micki, akinek jó kapcsolatai voltak szülővárosában, felbecsülhetetlen szolgálatot tehet Ingének, elhelyezheti valamelyik müncheni hivatalba. Így a szovjet hírszerzőnő legalizálhatja helyzetét, ami a legfontosabb az első időkben. Ingének Anna Weber névre szóló német igazolványa volt.

A szovjet hírszerző lány azt a feladatot kapta, hogy nyomban földet érés után ássa el az ejtőernyőt, Freiburgban keresse meg a Müller házaspárt, kérjen náluk menedéket. Ezután rádión adjon hírt magáról a Központnak, majd menjen Münchenbe, telepedjen le, keressen munkát. Csak ezután kezdje el gyűjteni az információkat, és vegye fel a rendszeres kapcsolatot a Központtal.

Nem egészen úgy történt azonban, ahogy tervbe vették. Egy véletlen sok mindent elrontott: földetéréskor Inge elvesztette azt a bőröndöt, amelybe az adó-vevőt beszerelték. Éjjel nem tudta megkeresni, virradatig pedig nem várhatott. Franz nem tudta, mi történt, mert őt a szél ejtőernyőjével messze elsodorta.

Inge tehát nem tudta felvenni a kapcsolatot a Központtal. Ebből még nem keletkezett különösebb baj. A hírszerző lány hírt adhatott magáról postán Svájcba azok segítségével, akik befogadták. A kapcsolatnak ezt a módját csak arra az esetre engedélyezték, ha valamilyen oknál fogva a rádióadó felmondja a szolgálatot.

Freiburgban Müllerékhez érve Inge közölte a helyes jelszót, átadta a házaspárnak „Edit és az idős nagynéni" üdvözletét. Inge nem tudta, kiktől hozott üdvözletet, Heinrich (Hans) és Lina Müller nagyon jól ismerte őket: Edit néven Esther Bösendorfer (Sissy) mutatkozott be nekik, amikor még a háború előtt náluk járt, az „idős nagynéni" pedig Anna Müller, Heinrich nővére volt. Sissyt ő is Edit néven ismerte.

Abban az esetben, ha a rádió elromlik – így szólt a Központ utasítása –, Inge kérje meg Hansot, értesítse az „idős nagynénit", hogy megérkezett. S hogy a „néni" tudja, hogy a levélen láthatatlan írással írt szöveg van, tegyenek a margóra egy kis keresztet. Hans és Inge azonban némi töprengés után úgy határozott, nem használja ezt az egyszerű módszert, mert félő, hogy a minden hájjal megkent német cenzúra rá-

jön. Így aztán Hans egyszerű levelezőlapot küldött nővérének Bázelbe, amelyben megírta, hogy Inge, Edit barátnője megérkezett hozzájuk, üdvözli, és azt üzeni: útközben valahol elvesztette a bőröndjét. Hans remélte, hogy nővére megérti a célzást és értesíti a Központot.

Inge néhány napig Müller éknél lakott, majd Münchenbe ment, hogy találkozzék Mickivel.

A Központ vezetősége rádión értesítette Lausanne-ban Jimet Inge átdobásáról, s kérte, hogy idejében tájékoztassa Mickit állítólagos jó ismerőse érkezéséről. Jim nyomban levelet küldött Münchenbe. Még ezelőtt a Direktor kérdéseket intézett hozzá Mickire vonatkozóan, továbbá megérdeklődte, hogyan léphetne kapcsolatba Ingével. Jim válasza így hangzott:

„*Legjobb volna a következőképpen felvenni a kapcsolatot Mickivel: Inge menjen el Mickiék lakására, lehetőleg vasárnap vagy szombat délután, vigyen neki néhány pár szép harisnyát, s mondja azt, hogy Micki vőlegénye küldte Svájcból. Hogy ne kelljen Micki hozzátartozóival beszélnie, Inge nyomban az ajándék átadása után közölje, hogy nagyon siet, de hajlandó Mickivel találkozni később egy kávéházban. Ott, amikor négyszemközt beszélnek, Inge mondja azt, hogy svájci barátja ügyét jött folytatni Münchenbe, és a barátja nagyon kéri Mickit, segítsen neki . . .*"

Körülbelül egy hónap elteltével Jim az alábbi táviratot vette Lausanne-ban:

1943. IV. 10.

1. Utasítsa Annát, értesítse Hansot, hogy Edittől bőröndöt visznek neki, amelyet rejtsen el és őrizze meg addig, amíg Inge, Edit barátnője el nem viszi tőle.

2. Írja meg Mickinek, hogy közölje Ingével, a hónap végén Hanstól a lakásán átveheti elvesztett holmijának egy részét.

Direktor

Ezzel egyidejűleg a Központ utasította Franzot, aki Ingénél szerencsésebben ért földet, és már rádiókapcsolatban volt a Központtal, hogy a tartalék adó-vevőt adja át Ingének. Franzcal közölték a jelszót, Hans nevét és címét. A bőröndöt Franz háziasszonyának, Klara Schabbelnek kellett eljuttatnia Freiburgba.

Jim mindenben a Direktor előírása szerint járt el. Amikor legközelebb Bázelbe ment, Anna közölte, hogy Hanstól levelet kapott, amely-

ből látszik, megértette, miről van szó, és várja az említett bőröndöt. Micki értesítette Jimet, hogy Inge elmegy az elveszett bőröndért.

A terv szerint Ingének áprilisban kellett elhoznia Müller-éktől az adóvevőt tartalmazó bőröndöt és visszatérni Mickiékhez. Úgy látszott, minden apróságot számításba vettek, semmi sem okozhat bonyodalmat.

Júniusban azonban Jim izgatott hangú levelet kapott Mickitől, amelyből az derült ki: Inge április közepén ment el, s azt ígérte, hogy május közepére visszatér Münchenbe, de még nem érkezett meg. Micki nagyon nyugtalankodott.

Inge hosszú távolléte valóban érthetetlen volt. Jim közölte a dolgot a Központtal, és engedélyt kapott arra, hogy Bázelbe utazzon megérdeklődni Anna Müllertől, mi hírt kapott Hanstól. Lehetséges, hogy Inge nála lakik?

Jim csak akkor kereste fel Annát, ha segítsége nélkül nem hajthatta végre a Központ valamelyik utasítását. A Direktor minden esetben külön adott engedélyt erre. A bázeli útlevélcsoport ugyanis rendkívül fontos volt, a legnagyobb körültekintéssel kellett vigyázni rá. Jim rendszerint este, sötétedéskor érkezett Annához. Előbb azonban felhívta telefonon. Nem sokáig maradt, igyekezett elérni az utolsó vonatot. Soha nem éjszakázott szállodában, mert – ha lehet így mondani – az éjszaka volt számára a munkanap, ekkor adta és vette a táviratokat.

Jim Lausanne-ból felhívta Annát. Senki sem vette fel a kagylót. Többszöri próbálkozás után mégis úgy határozott, hogy Bázelbe utazik. Ilyesmi még nem fordult elő. Jim nyugtalankodott. Talán valami történt Annával? Végtére is nem fiatal, hatvanhárom éves. Legutóbb áprilisban találkoztak, amikor Jim átadta neki a Központ utasítását: értesítse Hansot, hogy Inge számára elvisznek hozzá egy bőröndöt. Akkor Anna makkegészségesnek látszott, semmire sem panaszkodott. A kemény, akaraterős asszony egyébként sem panaszkodott soha, és soha nem kért semmit. Még akkor sem, ha a jelekből ítélve nem volt pénze.

Bázelben Jim még egyszer felhívta egy telefonfülkéből. Anna nem vette fel a kagylót. Jim nem tudta mire vélni a dolgot, elindult a Rheinstrasse 125. számú ház felé. Óvatosságból azonban nem ment be, hanem az utcán sétálgatott, fürkészte Anna Müller lakásának ablakait. A fülledt júliusi estén sok ablak nyitva állt. Anna sötét, becsukott ab-

lakai azt jelezték, hogy a háziasszony nincs otthon. A veszélyt jelentő megbeszélt jel sem volt látható.

Egészen besötétedett. Jim körüljárta a házat, majd felment a lépcsőn az első emeletre. Anna lakásában az ajtó mögött néma csend. Az utcán Jim nem észlelt semmi gyanúsat, úgy látszik, nem figyelik a házat.

De hátha Anna ágyban fekszik, és annyira rosszul érzi magát, hogy nem tudja felemelni a telefonkagylót? Magányos, idős nő, senkije nincs ebben a városban . . .

Jim megnyomta a csengő gombját, majd még egyszer, és sokáig nem vette le róla az ujját. Úgy látszik, csakugyan nincs itthon. Elment, elutazott valahová. Nincs ebben semmi különös. Olykor mindegyikünk elmegy, elutazik. Csakhogy egy szóval sem említette, hogy szándékában áll elutazni. Talán megbetegedett és kórházba vitték? Elég valószínűtlen.

Jim elindult a pályaudvar felé. Nem sietett, töprengett. Ha Anna kórházban van, honnét tudhatná meg, hogy melyikben? A szomszédoktól kockázatos megkérdezni. Nem, ezt nem teheti meg. Ismerősöktől kérdezze? Nincs rá mód. Anna nagyon zárkózottan élt, és Jim különben sem tudja, kikkel barátkozott. Rokonai pedig, tudomása szerint Heinrich Mülleren (Hanson) kívül egyáltalán nincsenek. Ő viszont Németországban él!

És ekkor Jimnek eszébe jutott, hogy a télen Anna meglátogatta bátyját Freiburgban. Ő maga mesélte. Súlyos beteg volt a sógornője, Heinrich felesége. Anna szerzett német vízumot és odautazott. Addigra Lina már kijött a kórházból, de még nem gyógyult meg, és Anna vezette a háztartást. Február közepén tért vissza Bázelbe. Jim nem sokkal ezután járt nála. Lehet, hogy a sógornője megint megbetegedett, és Anna elment hozzájuk segíteni?

Éjjel Jim Lausanne-ból rádiógramot küldött a Központnak. Értesítette a Direktort, hogy Annát nem találta otthon, és közölte a feltevését. Úgy határoztak, hogy egy ideig várnak, aztán Jim újra megpróbálja Annát felkeresni.

Mickitől sem érkezett semmi hír. Ez is nyugtalanította Jimet. Legutóbbi levelét júniusban kapta. Jim rögtön válaszolt. Lehetséges, hogy Micki még nem kapta meg a levelet. 1942 végéig nyíltan leveleztek, de később ez lehetetlenné vált, mert Mickinek és családjának megtiltottak minden külföldi kapcsolatot, miután Micki katonai intézmény-

nél dolgozott. De találtak más módot a levelezésre. Bernben, Micki anyjának régi barátnőjénél bérelt szobát egy német lány, aki a német követségen dolgozott. Az ő segítségével folytatták a levelezést. A leveleket a követség diplomáciai futára, a lány barátja hozta-vitte. Így a kapcsolat biztos volt.

Végül augusztus elsején Jim levelet kapott Mickitől. De ez nagyon furcsa levél volt. Nem a szokásos megbeszélt úton, Micki anyjának berni barátnőjén keresztül, hanem postán érkezett. Micki úgy látszik megkért valakit, aki Münchenből jött, hogy dobja be a postaládába. De miért tette ezt? Különösen az nyugtalanította Jimet, hogy a levél név nélkül érkezett, géppel írták és nem volt alatta Micki ismerős aláírása. Annál inkább nem lett volna szabad, hogy Micki ráírja a borítékra Jim igazi nevét és lausanne-i címét.

Micki közölte, hogy még mindig nincs semmi hír Ingéről. A lány elutazott valahová Németország északi részébe, állítólag a rokonaihoz, pénzt adott Mickinek különféle piperecikkek vásárlására, de azóta sem jött el értük, eltűnt.

A levél aggodalommal töltötte el Jimet. Hátha nem is Micki küldte? De ha nem ő, akkor ki? Rajta kívül ki tudott Ingéről?

Néhány nap múlva azonban, amikor Jim felhívta Bernben Micki anyjának barátnőjét, ez örömmel közölte, hogy a futár levelet hozott neki Zimmermann-nétól, aki azt írja, hogy valamennyien jól vannak. A levelet július végén keltezték. Ez egy kicsit megnyugtatta Jimet. Arra gondolt, hogy fölöslegesen aggódik Mickiért, az idegei megviseltek, hiszen rég nem pihent, a munkája pedig gyanakvóvá tette.

Egy hét múlva azonban rádiógramot kapott, amely szertefoszlatta reményeit:

1943. VIII. 14.

Ingéről semmi hír. Fontos lenne megtudni, mit tud róla Micki. Annát meg kell nyugtatni, de ha felkeresi, legyen nagyon óvatos: hírt kaptunk arról, hogy a fivérét, Hansot letartóztatta a Gestapo.

Direktor

Ingének nyoma veszett, Anna Müller váratlanul eltűnt, névtelen levél érkezett, állítólag Mickitől – most már mindennek baljós értelme volt.

Nem nehéz elképzelni, mit élt át Jim, amikor megkapta a Központ-

nak ezt a táviratát. Most már szinte bizonyosra vette, hogy Micki a Gestapo karmai közé került. Elviselhetetlen volt elgondolni, hogy azok a vadállatok vallatják, kínozzák Mickit. Tudta, hogy ha kiderül a kapcsolatuk, Micki nevében bármilyen provokációra vetemedhetnek.

A Központot az ügy nagyon nyugtalanította. „Óvatosan derítse ki – utasította őt a Direktor –, hol van Anna, próbálja telefonon felhívni. Amíg telefonon nem beszél vele, megtiltjuk, hogy a lakására menjen."

De Annát sehogyan sem sikerült megtalálnia. Jim ellenőrizte, jó-e a telefon. Rendben működött. Arra gondolt, hogy Anna talán valamilyen oknál fogva lakást változtatott. Utánajárt, és kiderült, hogy a lakás még mindig Anna nevén van. Talán mégiscsak beteg és kórházban fekszik? De hol?

KEZDŐDNEK A PROVOKÁCIÓK

Ezekben a hónapokban Jim még egy feladatot kapott a Központtól: találkoznia kellett franciaországi csoportunk futárával, akinek Svájcba érkezését március végére jelezték.

A Direktor azt az utasítást adta Jimnek, hogy csupán adja át a franciaországi munkatársainknak szánt pénzt, de semmi esetre se elegyedjen beszédbe vele a munkával kapcsolatos dolgokról. Jó előre kitűzték a találkozás időpontjait és a két helyszínt: március 28-án, 29-én és 31-én Lausanne-ban és április 4-, 5- és 7-én Genfben.

Jim Lausanne-ban pontosan a megadott időben megjelent a találkozás színhelyén, de a futár nem jött. Bizonyára valamilyen oknál fogva késik. S valóban, néhány nap múlva Genfben, a megbeszélt helyen odament Jimhez egy férfi és hibátlan francia nyelven közölte a helyes jelszót.

Jimnek jelentős pénzösszeget kellett átadnia a futárnak svájci valutában. Akkor azonban a nem nagy jövedelmet biztosító Geopress pénztárában nem volt ennyi pénz. Jimnél tehát csak jelentéktelen összeg volt, ezért újabb találkozót beszélt meg a futárral, és megígérte, hogy akkor hozza a pénzt.

A találkozó különben normálisan zajlott le. Igaz, hogy Jim kissé csodálkozott két körülményen: először is: a francia szervezet küldötte, mint ő maga elmondta, állandóan Svájcban él, másodszor: a pénzről folytatott beszélgetés, nem tudni miért, váratlanul érte. Jim beszámolt

a Direktornak a futárral történt találkozásáról, és mindenesetre ismertette kételyeit.

A második találkozóra május 6-án került sor Bernben, a pályaudvar mellett. Jim a pénznek csak egy részét vitte el, az egész összeget még mindig nem sikerült összeszednünk. Átadta a futárnak a borítékot a pénzzel, és közölte, hogy a hátralevő részt a következő találkozóra hozza el. A futár azt felelte, hogy a következő találkozóra esetleg másvalaki jön el helyette. Látszólag mindent megbeszéltek, és Jim már búcsúzni akart, amikor a futár egyszerre csak elővett a táskájából egy rikító színű, narancssárga borítékot, és egyetlen szó nélkül átnyújtotta Jimnek, akit ez váratlanul ért, mert a Központ utasításában szó sem volt arról, hogy Franciaországból küldemény érkezik. Mégis átvette a borítékot, és nyomban elsietett.

A pályaudvar előtti téren megállított egy taxit, beült és szólt a sofőrnek, hogy minél gyorsabban hajtson. Kinek volt ez az ostoba ötlete, hogy a küldeményt ilyen élénk színű borítékba rakja? Egy kilométerre virít! És ha figyelik? Ilyen rikító ajándékkal a kezében semmilyen tömegben sem tűnhet el!

Jim a fogát csikorgatta dühében. Konspiráció! Csoda, hogy odaát nem buktak le mind egy szálig! Ilyen könnyelműség. Az ördög vinné el ezt az ostoba futárt! Meg kell szabadulnia ettől a borítéktól. Mégpedig azonnal és észrevétlenül. Jim megtapogatta a borítékot. Valami, kemény tárgy, mintha könyv lenne benne.

Megpillantott egy utcai illemhelyet, és megkérte a sofőrt, hogy álljon meg. A W. C.-ben összetépte a narancssárga borítékot és eldobta, a könyvet pedig becsomagolta az újságba, amely ismertető jelként a zakója zsebéből kikandikált a találkozó előtt. Mielőtt azonban összetépte volna a borítékot, alaposan szemügyre vette. Rögtön látta, hogy svájci gyártmány. Az európai országokból rég eltűnt a jó minőségű papír, ilyen típusú és minőségű borítékot csak a legjobb svájci papírkereskedésekben lehetett kapni. A futár tehát itt vásárolta a narancssárga borítékot és beletette a könyvet. De miért? Jimet megint nyugtalanság gyötörte.

Hogy összekuszálja a nyomokat, Jim nagy vargabetűket írt le Bern külvárosi utcáin, majd visszatért a pályaudvarra. Itt igyekezett elvegyülni a tömegben, és felszállt a vonatra. De nem a szokásos útvonalon tért vissza Lausanne-ba, hanem útközben átszállt másik vonatra,

és jókora kerülővel érkezett vissza a lakására. Biztosra vette, hogy esetleges követőit lerázta.

A megbeszélés szerint június 11-én kellett újra találkoznia a futárral. Három nappal előbb azonban sürgős rádiógram érkezett Moszkvából, amely megerősítette Jim homályos gyanúját. A táviratban a Direktor szigorúan megtiltotta Jimnek, hogy találkozzon a futárral. A Központ gyanakodott, hogy a futárt a németek szemmel tartják. A továbbiakban közölték; a pénzt más úton juttatják el, s utasították Jimet, hogy a futártól kapott könyv fedeléből vegye ki a két táviratot, teljes terjedelmükben rejtjelezze őket a saját rejtjelkulcsával és továbbítsa a Központnak. A könyvet nyomban égesse el.

A futártól kapott könyv Franciaországban kiadott újdonság volt, még a lapjait sem vágták fel. Jim a Direktor utasítása szerint óvatosan feltépte a fedelet és két táviratot talált benne. Csak arra gondolhatott, hogy illegális munkatársaink küldték. Jim mindkettőt rejtjelezte és továbbította a Központba.

Jim újra végiggondolta a futárral való találkozások részleteit. Nem követett-e el valamilyen baklövést? Úgy érezte, hogy nem. Ha csak azt az átkozott narancsszínű borítékot nem számítja. Attól viszont elég hamar megszabadult, majd pedig nagy kerülőket írt le, tehát a kopók, akik esetleg követték, bizonyára nyomát vesztették. Sötétben tért haza, minduntalan körülnézett, de nem vette észre, hogy követnék. Természetesen megfigyelhették, sőt, le is fényképezhették, amikor a futárral találkozott. De mi hasznuk lehet belőle? Végül is Jim biztosra vette, hogy a futárral való találkozásoknak nem lesznek következményeik. Ebben a szellemben számolt be a Direktornak.

A Központ azonban nagy óvatossággal kezelte a történteket, figyelmeztette Jimet a veszélyre és követelte, hogy tegyen óvintézkedéseket:

1943. VII. 2.

A futárral történt esetből ítélve a Gestapo-ügynököknek sikerült önt a lakásáig követnie és megállapítani a nevét.

Ezért haladéktalanul tegye a következőket.

1. Tüntessen el a lakásáról minden gyanúsat.

2. Hagyja abba a munkát, a rádiót ideiglenesen rejtse el másutt.

3. Készüljön fel arra a lehetőségre, hogy a Gestapo esetleg provokálni fogja. Ha a svájci rendőrség kihallgatja, kategorikusan tagadjon le mindent.

4. Alberttal (vagyis velem – R. S.) egy találkozást engedélyezünk. Majd a kapcsolatot ideiglenesen megszakítjuk. Alberttal fontolják meg, nem volna-e jobb, ha őszig Tessinbe (Ticino olasz–svájci kanton német neve – R. S.) menne, és beszéljék meg azt is, hogy a városban cseréljen-e lakást vagy másutt.

Ha sikerült megbízható lakásban elrejtenie a készüléket, ahol havonta 2–3 alkalommal dolgozhat, rendkívüli esetekben hívjon minket. Maradjon nyugodt és állhatatos. Ha nincs bizonyíték, nem fenyegeti veszély.

Direktor

A Központnak igaza volt. A futárral kapcsolatos eset sok gyanúra adott okot. Azonnal cselekedni kellett volna. Sajnos, Jim még mindig bízott az ügy szerencsés kimenetelében, és nekem még nem mondott el semmit, bizonyára nem akart idő előtt felzaklatni. Semmilyen jelét nem látta annak, hogy figyelnék, ezért nem túlságosan nyugtalankodott. Egészen addig, amíg egy teljesen ismeretlen ember fel nem hívta a lakásán.

De előbb június 26-án Sissy lakásán csengett a telefon. A háziasszony felvette a kagylót.

– Legyen szíves, hívja a telefonhoz Bösendorfer urat – kérte egy férfihang.

– Nincs itthon, Zürichben van – felelte Sissy.

– Bocsánat asszonyom, kihez van szerencsém?

– A felesége vagyok.

– Köszönöm. Nagyon sajnálom, hogy nem találtam otthon a férjét – jelentette ki a férfi, és mielőtt Sissy bármit kérdezhetett volna, a vonal megszakadt.

Sissy vállat vont. A telefonáló hangja teljesen ismeretlen volt számára. Ez az ember bizonyára nem tudja, hogy nem él együtt a férjével, hogy fiktív házasságot kötöttek, s az ő igazi férje Paul Böttcher. Bár erről nagyon kevesen tudnak, hiszen Paul félig illegálisan él. Bösendorfer urat viszont nagyon rég nem kereste senki. És most hirtelen ez a furcsa telefonhívás . . .

Sissy csodálkozását nyugtalanság váltotta fel, amikor két nap múlva újra felhívta ugyanaz a férfi. Az ismeretlen megkérte Sissyt, mondja meg Bösendorfer úrnak, hogy valaki szeretne vele találkozni, jelöljön meg egy időpontot, amikor Lausanne-ban vagy Zürichben találkozhatnának.

– Átadhatom az üzenetet a férjemnek – válaszolta Sissy –, de tudnom kell, kivel beszélek. Szabad a nevét?

Az ismeretlen erre nem volt hajlandó, kijelentette, hogy ennek nincs jelentősége.

– Franciaországból érkezett emberekről van szó – folytatta a férfi. – Egy lausanne-i úr megbízásából telefonálok –, és közölte Jim igazi nevét, amely az útlevélben szerepelt, azaz Foote-ot.

Sissy nem ismerte Jimet, minthogy semmi kapcsolata nem volt vele, ezért a neve nem sokat mondhatott neki. De úgy vélte, hogy a telefonhívás mögött valamilyen fontos konspiratív ügy rejlik, azért ajánlotta az ismeretlennek, jöjjön el a lakására, ott megbeszélhetik részletesen a dolgot. A férfi azonban ezt a javaslatot nem fogadta el.

– Sajnos nem tehetem. El kell utaznom. Ma este felhívják önt Lausanne-ból. Kérem, legyen otthon.

Ez után a beszélgetés után Sissy ideges lett, és megkérte egyik barátját, Flückigert, hogy este menjen át hozzá, egy kis szívességre szeretné megkérni: amikor telefonálnak Lausanne-ból, vegye fel a kagylót, és mutatkozzon be mint Bösendorfer.

Így is cselekedtek. Flückiger odament a telefonhoz, és amikor a lausanne-i telefonáló arra kérte Sissy állítólagos férjét, hogy adjon találkozót, határozottan kijelentette, nem óhajt találkozni mindaddig, amíg nem tudja, kihez van szerencséje. Az ismeretlen nem tágított, a lausanne-i francia konzulátus több munkatársára mint ismerősére hivatkozott. Flückiger azonban azt ajánlotta, fejezzék be az értelmetlen beszélgetést. A lausanne-i férfi ekkor kijelentette, hogy ebben az esetben Bösendorfer urat felhívja majd egy másik férfi, akit kétségkívül ismer, és újra a Foote nevet említette.

Sissy ekkor megkereste a telefonkönyvben a Foote-ot, akinek eddig a nevét sem hallotta, s megkérte újból Flückigert, hogy a férje nevében beszéljen vele, kérjen magyarázatot barátai névtelen telefonhívásaira.

Sissy idegességét az magyarázza, hogy 1943 április végén a Gestapo Párizsban letartóztatta a francia konspiratív csoport egyik tagját. Vele együtt letartóztatták a feleségét és a fiát is. Ez az ember, akit Sissy „Maurice" néven ismert, összekötő volt. Párizsban lakott, és időnként átjött Svájcba. Háromszor-négyszer felkereste Sissyt, ismerte a nevét, címét, mert egyenesen a lakására ment. Sissy bemutatta neki a családját: Paul Böttchert, a lányát, Tamarát és a vőlegényét. Maurice tehát többet tudott, mint amennyit egy összekötőnek tudnia kell.

Maurice lebukásának híréről csak tíz nappal letartóztatása után értesült Sissy, aki közölte velem a hírt, nagyon izgatott volt, s ezen nincs mit csodálkozni. Hiszen senki sem kezeskedhetett arról, hogy Maurice a kihallgatásokon hallgatni fog, különösen ha arra gondolunk, hogy a Gestapo kezében volt felesége és fia is. És tudtuk, milyen módszereket alkalmaz a Gestapo . . .

Május 10-én „sürgős" rádiógramban értesítettem a Központot Maurice letartóztatásáról. Lényegében ez volt az első hírünk a franciaországi lebukásokról, amelyek egymást követték a német elhárítás aktivitásának eredményeképpen.

A névtelen telefonhívások után Sissy rögtön gyanította, hogy összefüggenek Maurice lebukásával, hiszen állítólag Franciaországból érkezett emberekről van szó. Ezek lehettek a mi embereink is, akik kicsúsztak a Gestapo kezéből, és most Sissy segítségével próbálnak kapcsolatot teremteni a Központtal. Ebben az esetben viszont érthetetlen, hogy miért nem Sissyt keresik, hanem a férjét. Ha viszont az ismeretlen telefonálók német ügynökök, akkor adataik vannak Sissyről és nyilvánvalóan provokálják.

Sissy jól okoskodott, tudott Maurice letartóztatásáról, természetesen gyanakodva fogadott mindent, ami franciaországi kapcsolataival függött össze, a németek viszont nem tudták, hogy ő tájékozott. Ezért is próbáltak ilyen ügyetlenül és nyíltan kapcsolatba lépni vele.

Amikor az ismeretlen férfi, vagyis Flückiger felhívta Genfből Jimet, és beszélni kezdett valamiféle Franciaországból jött emberekről, akiket ő, Jim, állítólag ismer, Jim nyomban kijelentette, hogy senkiről és semmiről nem tud, ez bizonyára tévedés. A genfi férfi nem árulta el a nevét és címét, de megadta Jimnek Sissy otthoni telefonszámát, s megkérte, hogy hívja fel ezt a számot, ha valamit megtud franciaországi ismerőseiről.

Jim megállapította, hogy ez a telefonszám egy bizonyos Esther Bösendorferé, akinek a nevét sohasem hallotta. Az esetet provokációnak tartotta s nem telefonált sehová, nem tisztázott semmit. Azt viszont szükségesnek látta, hogy engem és a Központot értesítse a titokzatos telefonhívásról.

Sissy szintén elmondta nekem, mennyire nyugtalanítják a névtelen hívások, mégpedig éppen aznap – július 30-án –, amikor Jim is beszámolt erről.

A Genfbe érkező Jimmel egy kávéházban beszélgettem. Megnyug-

tattam. Természetesen nagyon elcsodálkozott azon, hogy Esther Bösendorfer egyáltalán nem provokátor, hanem szervezetünk régi munkatársa, megbízható elvtárs.

Sissyvel már bonyolultabb volt a beszélgetés. Kiderült, hogy azon a napon – június 26-án –, amikor először telefonáltak a lakására, két ismeretlen érdeklődött róla a ház portásánál, a tejesembernél és a ház takarítónőjénél. Az utóbbiak szerint egy arisztokrata külsejű francia és egy hölgy érdeklődött Bösendorfer úr zürichi címe iránt. A portás, a tejesember és a takarítónő azt felelték, hogy nem tudják pontosan, hol lakik, s amikor Sissynek elmesélték az esetet, hozzátették, hogy nagyon csodálkoztak a férfi és a nő viselkedésén; a francia többször is megkérte őket, hogy Bösendorfer asszonynak ne mondják el beszélgetésük tartalmát.

Ennek már a fele sem volt tréfa. Úgy látszik, Sissy nyomában vannak. Tanakodtunk, mit tegyünk. Azt ajánlottam Sissynek, hogy egyelőre hagyja abba a munkát, ne találkozzék se velem, se a munkatársaival. A kapcsolatait magamra vállalom. Sissy azonban nem látott különösebb veszélyt, és nem volt hajlandó abbahagyni a munkát. Véleménye szerint már csak azért sem, mert ha visszavonul, megszakad a kapcsolat a Taylor–Lucy-vonallal, minthogy Lucy állítólag azt a feltételt szabta, hogy csak Sissyn keresztül tartja a kapcsolatot szervezetünkkel.

A Központnak nem voltak kétségei afelől, hogy az utóbbi hónapokban történtek – a titokzatos telefonhívások, a franciaországi futár, Anna megmagyarázhatatlan eltűnése – a német kémelhárítás műve, amely szeretne bejutni szervezetünkbe.

E sejtelmeket lassanként tények igazolták.

A németek kezébe került csakugyan egy szál, amely Svájcba vezetett, és természetesen habozás nélkül megragadták. A Gestapo által kényszerített nyomravezető Maurice volt, Sissy egykori összekötője, akit Dijonban tartóztattak le, s erről – mint fentebb említettem – mi májusban szereztünk tudomást.

W. F. Flicke szerint a fogoly kezdetben bátran viselkedett a kihallgatásokon, nem volt hajlandó vallani. A hóhéroknak azonban mégis csak sikerült megtörniük ellenállását. A nyomozásnak elég nagy segítséget nyújtottak a Központ hozzánk intézett rádiógramjai, amelyeket a németek lehallgattak és akkoriban már megfejtettek.

„. . . Maurice letartóztatását – írja Flicke – két rádiógram követte,

amelyekből megtudtuk, hogy Maurice ismeri Sissyt. Kézbe vettük (vagyis kinozták. – *R. S.*), és adott is némi felvilágosítást Esther Bösendorferről."*

Az „Agenten funken nach Moskau" című könyv szerzője bizonyságképpen közli a rádiógramok eredeti szövegét.

Az egyik Sissynek küldött rádiógramban a Központ vezetősége arról próbálta őt meggyőzni, hogy a helyzet sokkal súlyosabb, mint hiszi. A Központ ragaszkodott hozzá, hogy Sissy átmenetileg hagyja abba a munkát, és a kapcsolat tartását az informátorokkal bízza másokra.

Noha a Központot nagyon nyugtalanította az eset, és úgy ítélte meg, hogy ez a német kémelhárítás szervezetünk elleni akciója volt, hiába próbáltam többször is meggyőzni Sissyt az óvintézkedések célszerűségéről. Nem sikerült rábírnom, hogy egy ideig szakítsuk meg a kapcsolatot. Úgy vélem, bármennyire óvatos volt is Lucy, bizonyára beleegyezett volna, hogy Sissy helyett másvalaki tartsa vele a kapcsolatot.

Jim a Direktornak arra a javaslatára, hogy egy időre tűnjön el Lausanne-ból, szintén azt felelte: egyelőre nem lát semmi veszélyt. Amikor azonban a Központ határozottan követelte, hogy hajtsa végre az utasítást, Jim készülődni kezdett az utazásra. Elutazása előtt azonban Lausanne-ban meg kellett hosszabbítania tartózkodási engedélyét, amely lejáróban volt. Ehhez sietve hozzá is fogott. Találkozásaink egy időre megszakadtak. Maud, Eduard és Rosa készülékei ezentúl még többet dolgoztak.

1943 nyarán tehát a körülmények alakulása folytán nem foglalkozhattunk kizárólag az operatív hírszerző munkával. A Központtal együtt mi is egyre tisztábban láttuk, hogy az ellenség felfedezett bennünket, és vadászik ránk. Ezért erőnket és időnket meg kellett osztanunk az információszerzés és az álcázás nehézségei, embereink helyzetének biztosítása között.

A jelekből ítélve csoportunk körül egyre szorosabbra vonták a megfigyelés és nyomon követés körét. Mi azonban nem tehettük meg, hogy visszavonuljunk az érlelődő döntő ütközetek küszöbén.

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 293., 294. old.

Most idézzük fel, hogyan alakult a katonai helyzet a szovjet–német fronton, ahol 1943 nyarán rendkívül fontos eseménynek kellett bekövetkeznie.

A németek józanul belátták, hogy a Vörös Hadsereggel szemben a védekező stratégia számukra nem sok haszonnal jár, ellenkezőleg, meghiúsítja legfontosabb katonai terveiket, és végső soron a vereség elismerését jelentené. Ezért Hitler és tábornoki kara úgy döntött, hogy a keleti fronton nagy támadó hadműveletet indít. Azt remélte, hogy ezzel egy csapásra megold sok olyan katonai-politikai problémát, amely ebben az időszakban élesen jelentkezett. 1943 májusában a birodalmi kancellárián tartott megbeszélésen Keitel tábornagy, az OKW főnöke kijelentette: „Politikai megfontolások miatt támadnunk kell."*

Az ellenfél részletesen kidolgozta a nyári hadjárat tervét. Ezzel egyidejűleg folyt a német hadsereg gondos felkészítése a küszöbönálló hadműveletekre. Revansot akartak venni az 1941–1942-es vereségekért. Dahms nyugatnémet történész beismeri: „Hitler mindenáron ismét magához akarta ragadni a kezdeményezést . . . rá akarta kényszeríteni akaratát a Szovjetunióra . . ."**

Hitler 1943 elején proklamálta a fegyverkezés fokozásának nagyszabású programját, hogy növelje a Wehrmacht erejét. A német iparnak elsősorban az volt a feladata, hogy ellássa a keleti frontot nagy mennyiségű új nehéz harckocsival és legújabb típusú repülőgéppel.

Központunk továbbra is nagy figyelmet szentelt a legújabb típusú haditechnika gyártásáról szóló információknak.

Fentebb már említettem a Tigris harckocsi gyártásáról, taktikai-műszaki adatairól és harci tulajdonságairól küldött rádiógramokat. Június közepén Lucy közölte, hogy a német üzemek körülbelül április végétől kizárólag Tigris harckocsikat gyártanak, amelyeket a tartós erődítmények áttörésére szánnak. Mint már említettem, néhány nap múlva pedig megtudtuk, hogy a németek egy tökéletesebb harckocsit próbáltak ki, a Párducot. Ennek a Tigrisnél vastagabb páncélzata, nagy kaliberű ágyúja és jobb manőverezési képessége volt. Később, a

* *Gert Buchheit:* Hitler der Feldherr. Die Zerstörung einer Legende. Rastatt 1958. 366. old.

** *Hellmuth Günther Dahms:* Der zweite Weltkrieg. Tübingen 1960. 330. old.

kurszki csatában az ellenség, mint ismeretes, bevetette ezt az új harckocsit.

Júniusban a német repülőgépgyártásról is kaptunk friss adatokat.

1943. VI. 7. Direktornak.
Teddytől.

A német légierő parancsnoksága úgy számítja, hogy a német repülőgépgyártó ipar májusban 2050, júniusban 2100 új harci repülőgépet ad. Ebből az OKW júniusban a frontra akar küldeni 2000–2050 új bombázót és vadászgépet.

Dóra

1943. VI. 9. Direktornak.
Longtól.

Az új Messerschmitt G-G típusú német vadászgép az ME-109-G javított típusa. Szárnyszélessége 16 m, maximális sebessége 670 km/ó, Daimler-Benz motorja 1700 lóerő. Két 15 mm-es ágyúja és két 7,1 mm-es géppuskája van.

Dóra

A német hadvezetés minden módon novelte a hadsereg haditechnikai ellátását, s ugyanakkor sietve képezte ki az utánpótlást a téli és tavaszi utkozetekben elvérzett hadosztályai kiegészítésére. Nagyon fontos volt megtudni, milyen potenciális embertartlékokkal rendelkezik az ellenség. A Kozponttól az alábbi rádiógramot kaptuk:

1943. IV. 5. Dórának.

Kulonleges megbizatás Annának, Olgának, Teddynek:

1. Adjanak megalapozott jelentést a totális mozgósítás eredményeiről és az újonnan szervezett egységek számáról.

2. Kozoljék, mikor és mennyi csapatot kuldenek a keleti frontra Németország szövetségesei.

3. Koszonje meg nevunkben Lucynek és Longnak a munkáját. Koszönjuk az on munkáját, Maria, Sissy, Pakbo, Maud, Eduard és Rosa munkáját.

Direktor

Ezt a feladatot végrehajtottuk. Lucy berlini informátorai kozolték, hogy a szárazfoldi erők vezérkarának hivatalos adatai szerint 1943.

április 15-én a hadseregnek összesen több mint negyven friss hadosztálya volt a tartalékban; felsoroltuk ezeknek az egységeknek a számát és állomáshelyét.

Május elején ezeket a híreket lényeges adatokkal egészítette ki Werther.

1943. V. 7. Direktornak.
Werthertől.

A) *A német főparancsnokság elvi döntést hozott a hadsereg és a Waffen-SS újonnan felállított és felállítandó tábori hadosztályai elosztásáról.*

A döntés értelmében a 36 új gépesített és nem gépesített tábori hadosztályból 20 hadosztályt a keleti frontra, 6 hadosztályt nyugatra, 4 hadosztályt délkeletre, Horvátországtól Görögországig küldenek.

Augusztus 1-től 6 hadosztály a főparancsnokság rendelkezésére áll. Az említett döntés az 1943 október végéig folyamatosan felállítandó összes tábori hadosztályra vonatkozik. Ezek között lesz 5 páncélos hadosztály, amelyből csak egyet küldenek nyugatra, a többit a szovjet–német frontra és esetleg délkeletre.

B) *A nyugati hadseregcsoportot mostantól kezdve újra megerősítik. Továbbra is fennáll az a rendelkezés, amely szerint nyugaton a hadi készültség jelentős megerősítését legkorábban július 15-re irányozták elő. A nyugatról a keleti frontra télen átadott SS-tankhadtest sem tér vissza július előtt nyugatra. A nyugati készültség megerősítése július előtt főként a légierők, különösen repülőkötelékek által történik.*

Dóra

Németországban többé-kevésbé sikeresen folyt a hadkiegészítés, a vele szövetséges országokban azonban nagyon nehezen ment az újabb katonai egységek szervezése és frontra küldése. A Harmadik Birodalom vezetőinek csak nagy nehézségek árán sikerült jelentéktelen segítséget kapniuk kimerült csatlósaiktól.

Az ebből az időszakból származó alábbi információkból nem nehéz elképzelni, hogyan történt ez.

1943. V. 2. Direktornak.
Teddytől.

Horthynak Hitlernél tett látogatása után elhatározták, hogy Magyarország

tíz hadosztályból álló két hadtestet bocsát a szovjet–német fronton Németország rendelkezésére.

Románia valószínűleg ugyanennyit ad. A négy hadtestet június 1-ig kell megszervezni, felfegyverezni, és a frontra küldeni.

Dóra

Ez azonban nem úgy sikerült, ahogyan Hitler és a tábornoki kara szerette volna. Sem Románia, sem Magyarország nem tudta teljesíteni ígéretét.

1943. VI. 17. Direktornak. Sürgős.
Olgától, Berlin, június 13.

A szovjet–német fronton jelenleg Németország szövetségeseinek mindössze 20 tábori hadosztálya állomásozik.

Ebből 11 finn (három tartalékban a front mögött), 5 román, 2 magyar, 2 szlovák (a front mögött őrszolgálatot lát el).

Dóra

A hitlerista csatlósok táborában súlyos válság volt, ezt bizonyítja az a május közepén kapott információ is, amely szerint *valamennyi német csatlós, Romániát is beleértve, vonakodik attól, hogy újabb csapatokat küldjön a szovjet–német frontra. A bolgár hadsereg megbízhatatlansága komolyan aggasztja az OKW-t.*

Az OKW nem számít arra, hogy Törökország aktívan bekapcsolódik a háborúba.

Olga adatai szerint Horthy és Antonescu a körülbelül 20 hadosztályból álló 4 hadtest helyett mindössze 5 hadosztályt küldött a szovjet–német frontra. És mindez a döntő kurszki csata küszöbén történt! Törökország segítségére pedig, mint láttuk, a Wehrmacht parancsnoksága végképp nem számíthatott.

Németországnak most lényegileg egyedül kellett harcolnia a keleti fronton. A Berlin–Róma–Tokió-tengely két másik hatalma, Hitler fő támasza, nem tudott lényeges segítséget nyújtani. Olaszország már a katonai katasztrófa szélén állt. Japán minden erejét megfeszítve arra törekedett, hogy Ázsiában és a Csendes-óceán medencéjében megtartsa stratégiai pozícióit a szövetségesek egyre fokozódó nyomásával szemben. Szó sem lehetett arról, hogy Japán kelet felől kisegítő támadást intézzen a Szovjetunió ellen.

1943 nyaráig Németország már rengeteg embert vesztett. Erre vonatkozólag éppen három nappal a kurszki csata kezdete előtt ilyen adatokat kaptunk Lucyn keresztül Berlinből.

1943. VII. 2. Direktornak. Sürgős.
Olgától.

Németország a háború elejétől 1943. május 30-ig 1 947 000 halottat, 565 000 hadifoglyot, 1 080 000 súlyos sebesültet vesztett. Ezenkívül a kisegítő csapatok vesztesége körülbelül 180 000 halott és sebesült. Május 30-i adatok szerint Németország vesztesége 3 772 000 ember, ebből 2 044 000 halott.

Dóra

Ez óriási vérző seb volt a megtévesztett német nép testén. A birodalom vezetői azonban a nemzet áldozataival mit sem törődve, tovább küldték a háború poklába az emberek újabb millióit.

A nyári hadjárat kezdetére a német fegyveres erők létszámát a totális mozgósítás eredményeképpen 1,5–2 millió fővel növelték. Ezzel a német hadsereg 10 300 000 főre nőtt, csaknem elérve az egy évvel azelőtti állományát. 1943 nyarán az ellenség 42 hadosztállyal többet állított szembe a Vörös Hadsereggel, mint amikor megtámadta a Szovjetuniót.*

Bár ezeknek a német csapatoknak a minőségét össze sem lehetett hasonlítani az 1941-es csapatokéval, a Wehrmacht mégis nagyon erős, kitűnően felfegyverzett hadsereget jelentett. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg ereje és hadászati jártassága egyre növekedett. Ezért várható volt, hogy az összecsapás nagyon heves lesz.

Mint Zsukov marsall írja emlékezéseiben, A. M. Vaszilevszkij vezérkari főnök azt a feladatot adta a hírszerző központnak, hogy „állapítsa meg az ellenfél csapatai mögött álló tartalékok nagyságát és hollétét, a csapatok átcsoportosítását és koncentrálását, áthelyezését Franciaországból, Németországból és más országokból.**

A mi csoportunknál a legnagyobb szerepet a Központ által feladott kérdések megválaszolásában Lucy berlini informátorai játszották. Példaként íme néhány jelentésünk:

* Lásd NHH... 3. köt. 197. old.
** *G. K. Zsukov:* Id. mű, 486. old.

1943. IV. 30. Direktornak.
Werthertől és Teddytől.

A keleti fronton és a Távol-Északon levő német haderő április 4. és 10. közötti adatok szerint:

1. A 2. hadsereghez tartozik: az 5. és 8. gépesített hadosztály, a 45., 62., 75., 168., 299., 499. gyalogos-gránátoshadosztály.

2. Az új 6. hadsereghez (Manstein hadseregcsoportjába) tartoznak egyebek között a „Reich", az „Adolf Hitler", a „Totenkopf" SS-páncéloshadosztályok, a 82., 208., 211., 216., 231., 254., 370. gyalogoshadosztályok és a „Gross-Deutschland" SS-hadosztály.

3. A 9. hadsereg összetétele (Kluge hadseregcsoportjában): a 6., 78., 129., 162., 183., 256., 292., 328., 342., 385., 539. gyalogos-gránátoshadosztály.

4. A 16. hadsereg összetétele: a 30., 65., 96., 117., 123., 207., 223., 267., 290., gyalogos-gránátoshadosztály és a 3. hegyi hadosztály.

5. A 3. páncélos hadsereg összetétele: 1., 2., 4., 5. hadosztály és a 10., 14., 25., 36. gépesített hadosztály.

És így tovább. Werther és Teddy információjának vége így hangzott:

Április 22-i adatok szerint a keleti fronton felállított hadseregek:
2. hadsereg – parancsnoka von Salmuth
4. hadsereg – parancsnoka Model
14. hadsereg – parancsnoka Dietl
16. hadsereg – parancsnoka Busch
17. hadsereg – parancsnoka Ruoff
18. hadsereg – parancsnoka Lindemann
Páncélos hadseregek:
1. hadsereg – parancsnoka von Kleist
2. hadsereg – parancsnoka Schmidt
3. hadsereg – parancsnoka Reinhardt
4. hadsereg – parancsnoka Hoth
Hadseregcsoportok:
„A" hadseregcsoport – parancsnoka von Küchler
„B" hadseregcsoport – parancsnoka von Kluge
„C" hadseregcsoport – parancsnoka Manstein

Az ellenséges csapatoknak ezt a felsorolását később kiegészítettük újabb adatokkal, figyelembe véve a német hadseregben a nyár elejéig történt változásokat.

1943. VI. 13. Direktornak. Sürgős.
Werthertől.

A szovjet–német fronton, beleértve a Távol-Északot, május elején, a német hadsereg átszervezése és megerősítése után, összesen 166 hadosztály van (április elején körülbelül 140 hadosztály állt a szovjet–német fronton).

Ebből 18 páncéloshadosztály, 18 gépesített és könnyű hadosztály, 7 hegyi hadosztály, 108 gyalogoshadosztály, 4 Waffen–SS-hadosztály és a légi flotta 3 tábori hadosztálya.

Ezenkívül a szárazföldi erők főparancsnokságának rendelkezésére áll 3 páncéloshadosztály és 8 gyalogoshadosztály, az OKW rendelkezésére áll egy SS-hadosztály.

A felsoroltakon kívül a megszállt területen a hátországban áll 122 karhatalmi és tartalék hadosztály.

Dóra

Teddytől 1943 június közepén a következő érdekes információt kaptuk:

Hitlernek május végén kiadott parancsával a Waffen–SS csapatait kivonták az OKW hatásköréből, és ettől fogva a Wehrmachttal párhuzamos önálló hadsereget alkotnak.

A Waffen–SS csapatai közvetlenül Himmlernek és Hitlernek vannak alárendelve.

Központunk Teddy révén értesült a német légihaderők területi elhelyezkedéséről és összetételéről is.

1943. V. 16. Direktornak. Sürgős.
Teddytől.

a) *A német légierő összetétele május elején (a német nyelvű eredeti táviratban a rövidítések: OKL–Oberkommando der Luftwaffe, FLK–Fligerkorps, ESK–Geschwader).*

A légierő alább ismertetett összetételében nincsenek benne a légiflotta és a légihadtestek tartalékegységei. A harci repülőgépek, bombázók, csatarepülőgépek és vadászgépek száma maximum 4250.

b) *A légierő harci egységeinek új szervezete:*

1. sz. vagy Ost-Nord légiflotta, parancsnoka Keller.
2. sz. légiflotta, parancsnoka Kesselring.
3. sz. vagy West légiflotta, parancsnoka Sperrle.
4. sz. vagy Ost-Süd légiflotta, parancsnoka Richthofen.

A volt 5. légiflottát összevonták a Nord légiflottával, amelynek parancsnoka Stumpff.

c)*Önálló légihadtestek, amelyek közvetlenül az OKL-nek vannak alárendelve:*

2. sz. légihadtest, parancsnoka Zander,

12. sz. légihadtest (éjszakai vadászok)

13. sz. légihadtest (légi deszant egységek).

Ezenkívül közvetlenül az OKL-nek van alárendelve az 1. sz. légvédelmi hadtest és három szállító hadosztály.

d) *A harcoló egységek száma: összesen 52 repülő osztály, amelyeket május elejére állítottak fel.*

e) *11 távolbombázó repülőosztály. Ezek kötelékébe összesen 800 repülőgép tartozik, 2 osztályt most szerveznek, a 11-ből legalább 3 nem harcképes. Egyebek mellett a távolbombázó repülőosztályokhoz tartozik a 3., 71., 73. repülőosztály, mindhárom Szicíliában, a 18. vagy „Adler" repülőosztály a 3. légiflotta keretében és a 19. osztály a Krímben.*

f) *Két haditengerészeti vadászrepülő osztály, amelyhez 100–120 repülőgép tartozik, ezekből egy osztály a 2. légihadtest kötelékében van.*

A 11 távolbombázó repülőosztályból 5–6 van Oroszországban. A 26 nappali vadászrepülő osztályból 14 van Oroszországban.

A német légierőnek jelenleg minden jel szerint 800–1000 bevetésre alkalmas éjszakai vadászgépe van. Egyelőre a következő éjszakai vadászrepülő osztályokat létesítették: 5. a belgiumi légikörzetben és Északnyugat-Franciaországban, 13. a. 7. sz. légkikörzetben Bajorországban.

Dóra

Júniusban Lucy értesített arról, hogy Teddynek lehetősége nyílt lefényképeznie a berlini légügyi minisztérium titkos irattárában levő dokumentumokat, amelyekhez korábban nem jutott hozzá. Ettől kezdve még pontosabb és részletesebb adatokat kaptunk. Ezt bizonyítják például a következő táviratok:

1943. VI. 26. Direktornak. Sürgős.
Teddytől, a berlini légügyi minisztérium titkos dokumentumaiból. A továbbiakban ezt a forrást „Fernand" névvel jelölöm.

A 8. sz. dossziéból: a csapatok területi elhelyezése a 8. sz. légi körzetben – törzs Krakkóban. Az 1/8. sz. repülőtér parancsnoksága – Lvov, a 2/8. sz.

repülőtéré – Varsó, a 4/8. sz. repülőtéré Kovel. Ezeken a pontokon vadászgépek és csatarepülőgépek vannak összevonva.

Dóra

1943. VI. 28. Direktornak. Sürgős.
Fernandtól.

A légügyi minisztérium számos dokumentumának adataiból – 1943 január és május között – a harcoló légi egységek alábbi képe bontakozik ki:

a) *Vadászrepülő osztályok: 1., 2. vagy „Richthofen", 3. vagy „Udet", 5., 26. vagy „Schlageter", 27., 51. vagy „Mölders", 52., 53., 77.*

b) *Vadászrepülő csoportok: „Ost", „Aibling".*

c) *Éjszakai vadászrepülő osztályok: 1., 2., 3.*

d) *Bombázó ezredek: 1. vagy „Hindenburg", 3., 4. vagy „Weber tábornok", 6., 26., 27. vagy „Böhlke", 30., 40., 51., 53. vagy „Condor", 55., 100. és a ZB-1 bombázó osztály.*

e) *A ZBV (zur besonderen Verwendung–különleges bevetésre) bombázó csoportok: 323. és 900.*

f) *„Stuka", repülő osztályok: 1., 2. vagy „Immelmann, 5".*

g) *Nehézbombázó repülő osztályok: 26. vagy „Horst Wessel".*

h) *Csatarepülőgép osztályok: 1., 2.*

Dóra

A légi hadviseléssel kapcsolatban ilyen adatok érkeztek május közepén Werthertől:

Május 6-án az OKW az orosz távolharci légierőt tartalékok nélkül legalább 750 hosszú távú bombázóra becsülte. Ezzel a németek számára bizonyossá vált, hogy az orosz távolharci légierő a németekkel szemben mind mennyiségileg, mind minőségileg fölényben van.

Az OKW-ban május 6-án nagy izgalom uralkodott az erősen bombázott Minszk, Gomel, Orsa, Brjanszk hadtáphelyeken tapasztalt szervezetlenség és közlekedési bénulás miatt. A nehéz orosz bombázók bevetése a német haderő számára a keleti fronton lélektanilag is új helyzetet teremtett, ami a vezetés határozathozatali szabadságát is megfelelően korlátozza.

Az orosz légi bevetés fokozódása a központi frontszakaszon május 6-án és 7-én a német vezetés minden elképzelését felülmúlja. *Egyedül a központi frontszakaszon a németek május 7-én nappali támadásban 5–6 orosz harci légiezredet és számos kísérő és vadászosztályt állapítottak meg fő súllyal a frontközeli szervek ellen Brjanszk, Szmolenszk, Vityebszk térségében.*

A német védelmi szervezet veszélyesen elégtelennek bizonyult, annak ellenére, hogy a német vadászrepülők bevetését május 7-én a központi szakaszon összpontosították.

Május 5-e óta a német légierő veszteségei a keleti fronton felülmúlják a többi fronton szenvedett veszteségeket. Ha ezek a veszteségek a legközelebbi időben ismétlődnek, Sperrle légi flottájának a következményekre való tekintet nélkül le kell adnia repülőosztályokat. Ezek a következmények az OKW és az összes főparancsnokok véleménye szerint a legrosszabb esetben is elviselhetőbbek, mint a hadsereg veresége a keleti fronton.

Konrad tábornoknak a Kubanynál három német és egy román hadosztálya van. Aligha tud kitartani addig, amíg Kleist lélegzetvételt biztosíthat számára Rosztov szakaszában. Körülbelül ugyanabban a helyzetben van, mint Arnim Tunéziában április közepe óta. A német harci és csatarepülőgépek összpontosított bevetése által a déli frontszakaszon az orosz utánpótlásnak Krasznodar térségében és a tengerpart mentén valamelyest gátat tudtak vetni. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy a déli frontszakasz többi részén a német és orosz légi bevetés csekély, a középső és északi szakaszban pedig május elejéig nagyon korlátozott volt.

A német bevetési szervezetet a keleti front központi és déli szakaszán erősen gátolja az orosz légierő rendszeres együttműködése a partizánokkal, a városi és falusi polgári lakossággal a németektől megszállott szovjet területeken. Különösen feltűnő ez a 4. német hadsereg hadtápterületén.

Dóra.

Lucy berlini informátorain kívül csoportunk egyéb forrásaitól is sok értesülést szereztünk, többek között a német katonák hangulatáról.

A Vöröskereszt svájci kórházaiban ápolt sebesült német katonáktól és tisztektől szerzett értesülések révén megállapíthattuk, milyen „a harci szellem", vagy egyszerűbben szólva, milyen a mai „legyőzhetetlen német harcos" lelkiállapota. Ezek az értesülések hasznosan kiegészítették azt a Wehrmachtról szóló információt, amelyet Werthertől, Olgától, Teddytől, és más forrásainktól kaptunk.

Elérkeztem hírszerző tevékenységünk legfontosabb, a kurszki csatát megelőző szakaszához. Ebben az időszakban információkat kellett szereznünk a német hadvezetés szándékairól, és ezeket tudattuk a Vörös Hadsereg vezérkarával.

Mi volt az ellenség legfontosabb stratégiai elgondolása 1943 nyarára?

A hitleri főhadiszálláson kidolgozott terv szerint a német csapatok ellentámadása az úgynevezett kurszki kiszögellésnél vagy kurszki „ívnél" indult meg, amely annak eredményeként jött létre, hogy a Vörös Hadsereg téli és tavaszi támadása után a német védelmi vonal erősen behajlott nyugat felé. Ez a szovjet hídfőállás igen nagy kiterjedésű volt, több orosz és ukrán közigazgatási területet (oblasztyot) foglalt magában. A kurszki kiszögellés éppen két nagy ellenséges hadseregcsoport között húzódott: itt a német „Közép" hadseregcsoport jobbszárnya fenyegette északról a szovjet Központi Front csapatait, a német „Dél" hadseregcsoport balszárnya pedig délről fogta át a szovjet Voronyezsi Frontot. Ez lehetővé tette a németeknek, hogy stratégiai jelentőségű hadműveletet indítsanak azzal a céllal, hogy szétzúzzák ebben a térségben a szovjet csapatokat.

Körülbelül április közepére az ellenség végleges formába öntötte tervét, amely a „Citadella" nevet kapta. Hitler 1943. április 15-i (6. számú) hadműveleti parancsában hangsúlyozta a hadművelet különleges fontosságát: „E támadásnak elsőrendű jelentőség tulajdonítandó. Gyorsan és eredményesen kell végrehajtani. A támadásnak kezünkbe kell adnia a kezdeményezést ez év tavaszára és nyarára. Ezért az összes előkészület alaposan és körültekintően történjék. A fő csapás irányában a legjobb kötelékeket, a legjobb fegyvereket, a legjobb parancsnokokat, nagy mennyiségű lőszert kell bevetni."*

A németek két egyidejű fő csapást terveztek a kurszki kiszögellésnél levő szovjet csapatok ellen: az egyiket az Orjoltól délre eső térségből a „Közép" hadseregcsoport erőivel, a másikat a Harkovtól északra eső térségből a „Dél" hadseregcsoport bevetésével. A német hadvezetés úgy számított, hogy ezzel a Kurszk irányában történő két

* *H. A. Jacobsen:* Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. 1939–1945. 544. old.

csapással a kurszki kiszögellésnél bekerít és megsemmisít több szovjet hadsereget. Azután a hadművelet második, Párduc nevű szakaszában az ellenség csapást akart mérni a szovjet Délnyugati Front hátába. A terv sikeres megvalósítása esetén a német hadvezetés lehetségesnek tartott egy másik támadást északkeleti irányban, Moszkva megkerülésével, hogy a szovjet csapatok egész központi hadseregcsoportjának hátába kerüljön.*

Mint Sz. M. Styemenko „Ahol a győzelmet kovácsolták" című emlékezéseiben írja: „A felderítés jelentette: Hitler tanácskozásra szándékozik összehívni a fegyveres erők vezetőit, hogy véglegesen megoldják a szovjet–német arcvonalon tervezett támadás kérdéseit. Ez az értekezlet május 3–4-én Münchenben . . . létre is jött. Az említett napon véglegesen pontosították, majd jóváhagyták a »Citadella« hadműveleti tervét."**

De hogyan értékelték a tervezett hadműveletet azok, akik kidolgozták és közvetlenül irányították a fronton? Manstein tábornagy, a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka ezt írta emlékirataiban: „Újabb csapást tudtunk volna mérni (a „Citadella" terv végrehajtása után) vagy az ellenség donyeci arcvonalára, vagy valamelyik másik szakaszon. Ez végeredményben ugyanolyan lényeges célja volt a »Citadella« hadműveletnek, mint amennyire kívánatos volt számunkra a kurszki ív felszámolása."*** Von Kluge, a „Közép" hadseregcsoport parancsnoka Hitlerhez és Zeitzlerhez, a szárazföldi csapatok vezérkari főnökéhez intézett táviratában a támadás mellett kardoskodva ezt írta: „Nagy kiterjedése folytán elkerülhetetlenül kihat az orosz csapatok főerőire, köztük azokra is, amelyek Orjoltól északra vannak. Siker esetén a hadművelet maximális eredményt hoz. És ennek döntő jelentősége van."°

Nem érdektelen még egy hivatásos katona véleménye. Walter Bedell Smith amerikai tábornok, később az európai szövetséges expedíciós erők vezérkari főnöke, 1943 májusában így értékelte a német hadvezetés terveit: „A németek az orosz fronton hallatlan méretű támadásra készülnek . . . Ennek a nagy német támadásnak a célja:

* Lásd NHH . . . 3. köt. 198. old.

** *Sz. M. Styemenko:* Id. mű, 137. old.

*** *Erich von Manstein:* Verlorene Siege. Bonn 1955. 484. old.

° K voproszu o podrogotovke plana operacii „Citadell". Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal, Moszkva 1959. 6. sz. 91. old.

Oroszországot kiütni a háborúból, vagy a Vörös Hadsereget annyira megbénítani, hogy további ellenállása gyenge vagy sikertelen legyen."*

Az amerikai generális természetesen nagyon eltúlozta a dolgot, mert mint tapasztalt hadvezérnek, fel kellett volna ismernie, hogy a németek, minden óhajuk ellenére, 1943-ban már nem voltak képesek arra, hogy Oroszországot „kiüssék a háborúból", sem arra, hogy „megbénítsák" a Vörös Hadsereget. Különösen nem egyetlen, bármilyen nagyszabású támadással. Az 1941-es esztendő erre egészen egyértelmű választ adott, és maguk a németek ezt nagyon jól megértették.

A német hadvezetés többször módosította a tervezett hadművelet időpontját, hogy minél jobban felkészíthesse rá a csapatokat.

Az időpontot végül is tavaszról áttették nyár közepére. A halogatás okát magyarázva Martin Göhring nyugatnémet történész kijelenti: Hitler „biztosra akart menni az ellenség leverésében. Várt a harckocsigyártásra és minden elképzelhető tartalék beérkezésére."**

A megjegyzés nem alaptalan, de ez csak féligazság. Számos oka volt annak, hogy többször elhalasztották a „Citadella" terv végrehajtását. Egy ilyen indítékot Werther jelentett:

1943. V. 6. Direktornak.
Werthertől.

Berlin, május 2. A gépesített és páncéloshadosztályok újjáalakítása késedelemmel megy végbe. A 60. gépesített és a 16. páncélos hadosztály szervezésére és menetkészenlétére tervezett időpontokat négy héttel elhalasztották, mert felszerelésük járművekkel és páncélosokkal a késedelmes szállítások miatt elégtelen.

Dóra

A halogatást olyan feltevések is kiváltották, amelyekről a következő táviratban tettem jelentést:

1943. V. 13. Direktornak.
Werthertől, V. 7.

Kurszknál, Vjazmánál, Velikije Lukinál a németek jelentős orosz erők összevonását észlelték. Az OKW lehetségesnek tartja, hogy az orosz főpa-

* *Harry L. Butcher:* My Three Years with Eisenhower. New York 1945. 314. old.

** *Martin Göhring:* Bismarcks Erben 1890–1945. Wiesbaden 1959. 383. old.

rancsnokság több frontszakaszon egyidejűleg meginduló preventív támadást készít elő, mégpedig mindegyiket annak a támadásnak példáján, amelyet Tyimosenko a múlt év májusában a németek Harkov elleni felvonulásának megzavarására irányított.

Dóra

Május 10-én Pakbo forrásai alapján is küldtem jelentést arról, hogy Kurszk és Vjazma szakaszában a német frontfelderítés erős szovjet csapatösszevonásokat észlelt.

Lucy berlini csoportja figyelemmel kísérte a tervnek a német főparancsnokság törzsénél történő továbbfejlesztését és részletes kidolgozását. Lássunk egy májusi rádiógramot:

1943. V. 27. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, május 23.

1. Május 20-ra Kluge és Manstein hadseregcsoportjában minden előkészület megtörtént arra, hogy harci készültségbe helyezzék és a frontra küldjék a második vonalban álló valamennyi gépesített és páncélos egységet. Ezek a csapatok június 1-re készen állnak a kiinduló állásokban.

2. A német főparancsnokságnak szándékában áll június első napjaiban korlátozott célokkal támadást indítani a szovjet–német front déli szakaszán. Ezzel a támadással a németek be akarják bizonyítani az oroszoknak, hogy Németországot nem aggasztja a helyzet nyugaton, s hogy Oroszország egyelőre továbbra is egyedül harcol. Ezenkívül a német főparancsnokság igyekszik újra katonai sikereket elérni, hogy lelket öntsön a német hadseregbe és a népbe.

Dóra

Egyelőre mindkét fél titokban összegyűjtötte és felvonultatta erőit a kurszki kiszögellés térségében, és közben ádáz küzdelmet vívott egymással a német Abwehr-szolgálat és a szovjet katonai hírszerzés.

A német hadvezetés különösen fontosnak tartotta, hogy a „Citadella" hadművelet váratlan legyen. Mindent elkövetett, hogy minél tovább titokban tartsa a csapatösszevonásokat, s hogy a szovjet felderítés figyelmét elterelje a bevetésre készülő hadseregcsoportok összevonási körzetéről.

A német katonai hírszerzés emellett nagy erőfeszítéseket tett, hogy megállapítsa a szovjet hadvezetés terveit. Erről értesített többek kö-

zött Werther egyik jelentésében, amelyben válaszolt Központunknak arra a kérdésére, hogy melyik frontszakaszon tervezik a németek a támadást.

1943. V. 28. Direktornak. Sürgős.
Werthertől.

1. A német szárazföldi erők parancsnokságának a terve akkor mondhat csődöt, ha az oroszok, akiknek a hátországi szervezetei már megjavították a közlekedési vonalakat, gyorsan és nagy erővel támadnak Tulától délnyugatra Kurszk térségében.

A német főparancsnokság nem tudja és igyekszik kideríteni, hogy a szovjet hadvezetés tervez-e támadó akciókat a szovjet–német front központi szakaszán.

2. Április 15-től Ukrajnában a főparancsnokságnak különleges tartaléka van, amely nem Manstein hadseregcsoportjának, hanem közvetlenül az OKW-nak van alárendelve. Ehhez a tartalékhoz tartozik a „Halálfejes" SS-hadosztály, a „Reich" SS-hadosztály, a „Leibstandarte" SS-hadosztály, amelyek április 15-ig az újonnan felállított 6. hadsereg kötelékébe tartoztak.

Dóra

A kurszki csatát megelőző időszakban a két titkosszolgálat, a szovjet és a német párviadalában paradox helyzet alakult ki. A németek számára ez a helyzet tragikussá vált. Ugyanis a német hadvezetés mind a fronton, mind a hátországban a legszigorúbban őrizte a „Citadella" terv titkát. Ennek egyes részleteit azonban már felfedték. És a német kémelhárításnak tudomása volt erről, de képtelen volt megakadályozni vagy legalábbis megállítani a hírek kiszivárgását.

Ebben az időben a Központnak olyan kérdéseire kellett és tudtunk válaszolni, mint a következők:

„Bízza meg Lucyt és Werthert, hogy állapítsák meg:

1. A keleti front déli szakaszának konkrétan melyik pontján kellene a német támadásnak kezdődnie?

2. Milyen erőkkel és milyen irányban akarják a csapást mérni?

3. A déli szakaszon kívül hol és mikor terveznek német offenzívát a keleti fronton?

Ezeket a feladatokat teljesítve, június elején a következő információkat küldtem:

1943. VI. 2. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, május 29.

A német főparancsnokság hadműveleti terveinek végrehajtása a szovjet–német fronton egyre nagyobb katonai és szervezési nehézségekbe ütközik. A német főparancsnokságnak az a benyomása, hogy az oroszok – abból ítélve, ahogyan a német csapatmozdulatokra reagálnak – szilárdan elhatározták: küzdenek a jelenlegi frontvonal megtartásáért, nem engednek kibontakozni semmiféle német támadást, és erős csapással válaszolnak mindenütt, ahol a német közlekedési vonalak ennek kedveznek.

Egyelőre nem vonták vissza azt a parancsot, amely Manstein hadseregcsoportjának előírja, hogy május 28-ra legyen a Kurszk elleni kiinduló állásokban.

Ez részben azon aggasztó hírek hatására is történt, amelyek szerint Németország valamennyi szövetségesénél gyorsan romlik a hangulat.

A német főparancsnokság május 10-e utáni döntéseit számos ellentmondás, politikai és katonai elvtelenség és kontárság jellemzi, amely az országon belül is, külföldön is megrendíti a beléje vetett bizalmat. Jellemző az a benyomás, hogy a német főparancsnokság többé nem bízik a maga erejében, abban a képességében, hogy helyes döntést hozzon.

A Vörös Hadseregnek a Kubany térségében összevont erői elleni harcra a németek a Donyec medencéből és a Kercs-félszigetről átvezényelték a rövid távú légierőt, ennek a többségét már bevetették a harcba. Ha ez a helyzet még egy ideig eltart, akkor Manstein Rosztov és Vorosilovgrád térségében nem kap megfelelő légi támogatást. Megfelelő légi támogatás nélkül az 1. hadsereg nem képes aktív ténykedésre.

Dóra

Annak a kubanyi szovjet csapatösszevonásnak, amelyet Werther említ, az volt a célja, hogy szétzúzzák a német hadseregcsoportot a Tamany-félszigeten, s ezzel előkészítsék a felvonulási terepet a Krím elfoglalásához. Ez szerves része volt a támadó hadműveletek általános tervének, amelyet a szovjet Legfőbb Főparancsnokság Főhadiszállása 1943 nyarára és őszére kidolgozott. A németek ellen Kubanyban, majd ezt követően a szovjet–német front egyéb szakaszain indított támadásoknak ezenkívül kisegítő szerepük volt a döntő fontosságú kurszki csata mellett. Elkerülhetetlenül magukra kellett hogy vonják az ellenség erőinek egy részét, idegesítsék, kapkodásra késztessék, és végső soron elhúzzák a „Citadella" hadművelet kezdetét, ami lehetővé tette

a szovjet hadvezetésnek, hogy felvonultassa a tartalékokat, jobban felkészüljön az ellenség visszaverésére.

Hogy valóban úgy alakultak az események, ahogyan a szovjet hadvezetés a hadműveletek terveinek kidolgozásakor előre látta, ezt bizonyítják a következő táviratok, amelyeket júniusban küldtem a Központnak.

1943. VI. 3. Direktornak. Sürgős.
Werthertől.

A Vörös Hadseregnek a Kubanyi Fronton végrehajtott áttörését a németek csak súlyos veszteséggel járó ellentámadásokkal tudták bizonyos mértékben megállítani. Ezt csak úgy tudták végrehajtani, hogy bevetették a második vonalban álló hadosztályokat és ezredeket.

A kubanyi harcokban részt vesz Manstein hadseregcsoportjának csaknem a fele, köztük Dél-Krímnek és az Azovi tenger északi partvidékének partvédő csapatai.

A németek állandóan attól tartanak, hogy a szovjet flotta megindul Feodoszija és Kercs ellen.

Dóra

A német vezetésben eluralkodott bizonytalanságra és kapkodásra jellemző a következő távirat is:

1943. VI. 11. Direktornak. Sürgős.
Werthertől és Teddytől. Berlin, június 5.

a) *A helyzetben május végén bekövetkezett változásig a német főparancsnokságnak az volt a terve, hogy a szovjet–német fronton támadásba lendülnek (a front áttörésére) az alábbi egységek: 1. és 4. páncélos hadsereg, a 6. hadsereg, valamint az újonnan felállított, 5 hadosztályból álló 11. hadtest, amely a 2. hadsereg csapásmérő szárnya. Nem tervezték mindezeknek az egységeknek egyidejű támadását.*

A német főparancsnokság előbb az 1. páncélos hadsereggel és a 6. hadsereg erőinek egy részével akart Vorosilovgrád és a Don alsó folyása ellen támadni.

Május közepe után mérlegelték azt a tervet, hogy előbb a 4. páncélos hadsereg és a 11. hadtest erőivel Kurszk ellen támadnak.

A tétovázás ellenére a Manstein-hadseregcsoportnak támadásra kész egységei továbbra is kiinduló állásokban maradnak.

Egyelőre nincsenek konkrét tervek az északi szektorban, Leningrád és az

Ilmeny-tó között vagy az északnyugati front középső szakaszán indítandó támadó hadműveletekre.

Dóra

A hitleri főhadiszállás nagyon nyugtalankodott amiatt is, hogy a front északi és középső szakaszán is kedvezőtlen volt a helyzet, különösen abban a térségben, ahol a Kluge tábornagy parancsnoksága alatt álló „Közép" hadseregcsoport hadosztályai álltak, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy északról támadjanak Kurszk ellen.

1943. VI. 23. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, június 17.

a) *A Kluge hadseregcsoportjához tartozó 4. hadsereg és különösen a 2. hadsereg hadállásai június 11-e óta még inkább rosszabbodtak, mert több közlekedési vonal megszakadása miatt nincs biztosítva a front normális ellátása.*

Komoly véleménykülönbségek az OKW-ban. Az OKW a központi frontszakaszon semmi körülmények között sem akarja az oroszok nagyméretű támadását provokálni. Ezért a májusra és június elejére a déli frontszakaszon tervezett német preventív támadást nem tartja többé célszerűnek, mert az valószínűleg orosz ellencsapást váltana ki a középső frontszakaszon, miután az orosz felvonulás a középső frontszakaszon június 1. óta jelentősen fokozódott.

A Kurszk elleni támadás, amelyet a német hadvezetés május végéig latolgatott, most kockázatosabbnak látszik, minthogy az oroszok június 1-től olyan nagy erőket vontak össze Kurszk térségében, hogy a németek többé nem beszélhetnek fölényükről. Hitler azonban mégis támadásra törekszik.

b) *A Bolhov és Mcenszk térségében két-három hadosztállyal jelenleg folyó szovjet támadás egyelőre csak helyi jelentőségű, de a Brjanszk térségében levő összes német hátországi szervezetek rossz állapota miatt érzékenyen befolyásolja az Orjoltól északra és keletre eső védelmi vonal biztonságát.*

c) *A németek megállapították, hogy a Vörös Hadsereg Kluge hadseregcsoportját fenyegető csapatösszevonásokat hajt végre Belev, Kaluga és Juhnov között.*

Dóra

A német főparancsnokság a különböző veszélyek és aggályok ellenére végül is elszánta magát a döntő lépésre. A előkészített támadás

megindításának időpontját már lehetetlen volt újra elhalasztani. Közeledett a nyár közepe, a németeknek cselekedniük kellett, ha 1943-ban még valami komoly eredményt akartak elérni a fronton.

1943. VI. 27. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, június 21.

A száraz földi erők főparancsnoksága átcsoportosítja Manstein hadseregcsoportját. A 4. páncélos hadsereget a Harkov–Grajvoron–Szumi –Lebegyan–Ahtirka–Bogoduhov–Harkov térségében összpontosítja.

Az átcsoportosításnak az a célja, hogy veszélyeztesse a Vörös Hadsereg szárnyát (hadsereget és hadseregcsoportot) abban az esetben, ha az támadást indítana Kurszk térségéből nyugat felé, Konotop irányában.

Dóra

Ezt a rádiógramot két héttel a kurszki csata előtt küldtük a Központnak.

S hogy pontot tegyek ennek a fejezetnek a végére, szeretnék idézni egy olyan mértékadó történelmi forrásmunkából, mint „A Nagy Honvédő Háború Története. 1941–1945."

„Bármennyire is titkolta az ellenség támadási tervét, az idejében a szovjet hadvezetés tudomására jutott. A felderítés adataiból nemcsak az általános elgondolást, a tervezett csapások valószínű irányát, hanem a bevetésre szánt erők csoportosítását, a magasabb egységek összetételét és létszámát, a számba jöhető tartalékokat és beérkezésük határidejét, majd utána a támadás megkezdésének időpontját is sikerült megállapítani."*

ZWEIG–RAMEAU ÉS A TÖBBI PROVOKÁTOR

Augusztus elején egy délelőtt csengettek a lakásom ajtaján, vendég érkezett.

Feleségem nem volt otthon, a távírászokhoz vitt fontos rádiógramokat, amelyeket aznap éjjel továbbítani kellett a Központnak. A fiaim rég elmentek iskolába. Jómagam pedig, mint általában ezekben az órákban, az íróasztalomnál ültem és a svájci lapoknak készítettem a

* NHH... 3. köt. 202. old.

keleti frontról a legfrissebb térképeket. A kurszki csata már a végéhez közeledett, a németek rendezetlenül visszavonultak a szovjet csapatok elől. Ez szenzációs hír volt, s a lapok és kiadók naponta kértek térképeket a keleti frontról.

A nagymama betessékelte a látogatót a dolgozószobámba, ahol hellyel kínáltam. Ő azonban állva maradt, és hirtelen gunyoros vidámsággal megszólalt:

– Kedves monsieur Radó, hát nem ismer meg?!

Rápillantottam a szélesen mosolygó férfira. Valóban ismerősnek tűnt. Kezdett valami derengeni. (Meg kell jegyeznem, hogy az arcmemóriám elég gyenge.)

– Yves Rameau, illetve Ewald Zweig újságíró. Hát már elfelejtett? – kérdezte nevetve. – Párizs, Kurt Rosenfeld, az ön híres Inpresse!

Mondott még valamit fesztelenül, lármásan, leereszkedően. Igen, ez ő volt. Yves Rameau, illetve Ewald Zweig, az Aspiráns, ez a söpredék, akit meggyőződésünk szerint a Gestapo küldött, hogy próbáljon közénk furakodni. Ezt régóta tudtam.

Mi mást tehettem, jó arcot vágtam a „régi ismerőssel" történt váratlan találkozáshoz.

Úgy tettünk, mint általában azok, akik hosszú idő után találkoznak, közömbös dolgokról és közös ismerősökről beszélgettünk, s közben szemügyre vettem Rameaut. Egyáltalán nem változott azóta, hogy a háború előtt Párizsban megismertem. Alacsony, pufók férfi, kitűnően szabott öltönyben, fekete haja lenyalva. Magabiztos, fölényes alak, akivel kellemetlen volt beszélgetni.

Keresztbe rakta vastag lábait, elnyúlt a fotelban, s közben valami olyasmit fecsegett, hogy két igaz barátja van, Joszif Sztálin és Allen Dulles. Bizonyára szellemesnek vélte kötekedését, és dühbe akart hozni. Mosolyogva hallgattam, noha csak úgy forrt bennem a méreg. Ez az ember már semmivel sem lephetett meg engem, mert tudtam, menynyi aljasságot követett el.

Ewald Zweig Németországban született. Rokona volt Kurt Rosenfeldnek, akivel Párizsban, mint már említettem, közösen megalapítottuk az Inpress antifasiszta hírügynökséget. Rosenfeld mondta el nekem, mivel foglalkozott újságíró rokona otthon, Németországban. Zweignek volt egy lapocskája, gyűjtötte a különféle kompromittáló értesüléseket és dokumentumokat ismert személyiségekről, hogy alkalmas pillanatban megzsarolhassa őket, és pénzt csikarjon ki tőlük. Az

üzlet virágzott, Zweig meggazdagodott, mert a hírnevüket féltő áldozatok bőkezűen fizettek és természetesen hallgattak.

1933-ban, amikor a nácik üldözni kezdték a zsidókat, Zweig Franciaországba menekült. Itt újabb kalandokba bocsátkozott. Ez a jó tollú, megvesztegethető, erkölcstelen riporter hamarosan pártfogókra talált. Megkapta a francia állampolgárságot. Az egykori német Ewald Zweig felvette az Yves Rameau nevet.

Kurt Rosenfeld 1934-ben mutatta be nekem ezt az alakot. Ekkor Zweig-Rameau már jól ismert ember volt Párizsban. Igen szép emigráns magyar operaénekesnőt vett feleségül. Rameaunak mindig bőven volt pénze, nagy lábon élt, fényűző párizsi lakásán nagy ebédeket és vacsorákat rendezett. Én azonban kerültem Rameaut – de kerülte őt maga Rosenfeld is –, mert körülötte nem volt tiszta a levegő.

Bizonyos üzleti kapcsolatot azonban fenn kellett tartanunk vele. Rosenfeld az ő révén ismerkedett meg azzal a gazdag, Hitler-ellenes érzelmű franciával, az Élysée Building irodaház tulajdonosával, aki kényelmes helyiséghez juttatta az Interpesst a nagyszerűen berendezett irodaházban, amelynek a halljában teletype készüléken az Havas hírügynökség legfrissebb híreit kaptuk a világ minden részéről.

Az újságíró Rameau-Zweig élete a szemünk előtt zajlott le, de a másik, rejtett tevékenységéről akkor mi, emigránsok, semmit sem tudtunk, nem is sejtettünk. Később olyan hírek jutottak a fülembe, hogy Rameau cimborál a francia titkosrendőrség ügynökeivel. Rameau kétségkívül fizetett besúgó volt. A pénz, aminek soha nem volt szűkében, valószínűleg a titkosszolgálat kasszájából folyt a zsebébe.

Franciaország megszállása után felajánlotta szolgálatait az ország új gazdáinak. A németek mindent megbocsátottak Rameau-Zweignek, az antifasiszta cikkeket, együttműködését a francia hírszerzéssel Németország ellen, még zsidó származása felett is szemet hunytak, rávették, hogy dolgozzon nekik. Rameaunak pedig mindegy volt, kinek dolgozik, csak jól megfizessék.

Rameau-Zweig már a Gestapo ügynökeként bukkant fel 1942 tavaszán Svájcban. Itt a diplomaták, újságírók és emigránsok között nagy hangon azt híresztelte, hogy az illegális ellenállási mozgalom résztvevője, de Gaulle híve, olykor pedig egyenesen azt állította, hogy kommunista. Kereste a csoportunk tagjaihoz vezető utat, legendákat mesélt hőstetteiről, arról, hogy milyen ügyesen csúszott ki Párizsban a Gestapo markából.

Nem láttam 1936 óta, majdnem hét éve, vagyis azóta, hogy Párizsból Genfbe költöztem. Persze, gondolhattam volna, hogy előbb-utóbb „levizitel" nálam. De a Gestapo és az SD óvatosan várt azzal, hogy kijátssza az ütőkártyáját. Rameau már több mint egy éve élt Svájcban, de nem mutatkozott előttem, nem telefonált. A német kémelhárítás most elhatározta, hogy közvetlenül, nyíltan támad.

És most itt ül a dolgozószobámban ez a provokátor, ez a német ügynök, élénken fecseg mint „régi jó barátom a nemzetközi antifasiszta harcban".

Természetesen látta, hogy egyetlen szavát sem hiszem el, és talán sejtette, hogy egyet és mást tudok róla. De el kell ismernem, mindig ügyesen viselte az álarcát. Ez a kalandor és képmutató veleszületett adottságainál fogva ezúttal sem követett el hibát. Magabiztosan viselkedett, egyelőre remekül játszotta szerepét.

Vártam, mi lesz a következő lépése.

– No és hogy megy sora, Radó úr? – kérdezte a vendég barátságosan rám mosolyogva. – Én csak beszélek, beszélek, ön pedig hallgat. Bocsásson meg, de száz éve nem láttam önt és elbűvölő nejét! – Felállt a fotelből, tovább fecsegett, majd hirtelen szembefordult velem:

– Kedves Radó úr, fontos dologban kerestem fel. – A szeméből eltűnt a kissé gunyoros mosoly. – Biztos vagyok benne, hogy az ön számára is fontos.

Bizalmasan suttogva mesélni kezdett a Párizsban lebukott szovjet hírszerző csoportról, arról, hogy segítséget nyújtott ezeknek az embereknek, s emiatt kénytelen volt rejtőzködni a Gestapo-ügynökök elől. Végül mégis elfogták, s a spanyol határon levő vernet-i koncentrációs táborba került, ahol megismerkedett egy internált szovjet diplomatával. Sikerült azonban kiszabadulnia, szerzett valahogyan egy rádió adó-vevőt, hogy felvegye a kapcsolatot Moszkvával, de nincs rejtjele, s végül kijelentette, hogy kapcsolatot teremtett a genfi amerikai konzullal, és összehozhat vele, ha valamilyen segítségre lenne szükségem. Hidegen közöltem vele, hogy mindez nem érdekel, és különben is sürgős dolgom van, ezért nem tartóztatom tovább.

Rameau távozása után azon gondolkodtam, mit tudhatott ez a gazember háború előtti munkámról. Természetesen sok mindenről értesülhetett múltamból és a feleségem múltjából: tudhatta, hogy kommunista vagyok, és Párizsban élve kapcsolatban álltam a Német Kommunista Párttal. Ennek egyébként nem volt különösebb jelentősége, mert

a németek Rameau nélkül is nagyon jól tudták, hogy hosszú évek óta részt veszek a nemzetközi munkásmozgalomban.

Engem inkább az foglalkoztatott, hogy ha Rameau ilyen hamar értesült franciaországi embereink lebukásának részleteiről, akkor a Gestapo szándékosan közölte vele ezeket az adatokat, de milyen adatokat? Mit szedtek ki a foglyokból? Tudomásuk van-e a németeknek a csoportunkról, kapcsolatunkról Moszkvával? Milyen céllal jött Rameau, azért-e, hogy a bizalmamba férkőzzék, vagy azért, hogy rám ijesszen, vagy egyszerűen csak szaglászott? Talán arra számított, nem tudom róla, hogy a németek ügynöke, és elszólom magam, esetleg elfogadom, hogy közvetítsen köztem és az amerikai konzulátus között?

Még aznap éjjel értesítettem a Központot a történtekről. Augusztus 7-én megjött a válasz. A németek később megfejtették, mert Flicke idézi.

1943. VIII. 7. Dórának.

Yves Rameau egészen biztosan a Gestapo ügynöke. Tudjuk, hogy látogatása a Gestapo műve. Vártuk ezt, és figyelmeztettük önt erre. Azt próbálja kideríteni, hogy kapcsolatban áll-e velünk. Közölje részletesen, mit akart öntől. Mit tudott önről Párizsban? Óvatosnak kell lennie, minden szavát és lépését gondolja meg.

Direktor

A német kémelhárítás tehát megállapította, hogy titkos ügynöke lelepleződött. Csak így magyarázható, hogy Rameau többé nem mutatkozott. Megbízói valószínűleg úgy vélték, nincs értelme folytatni ezt a játékot. Az ellenségnek bizonyára az volt a szándéka, hogy Rameauval ránk ijeszt, s legalább egy időre abbahagyjuk a munkát.

Meg kell mondanom, hogy a Központ is fontolóra vette, nem volna-e jobb, ha a náci provokációk folytán mind veszélyesebb helyzetem miatt egy időre abbahagynám a munkát, és elutaznék egy üdülőhelyre. Azonban jó lelkiismerettel senkire sem tudtam volna bízni a csoport irányítását éppen ezekben a hetekben, amikor a keleti fronton sorsdöntő ütközetek bontakoztak ki. Ezért azt válaszoltam, hogy a fenyegető veszély ellenére helyesebbnek tartom, ha kitartok, amíg lehet.

Később a Központ vezetősége kiderítette, hogy Rameau–Zweig–Aspiráns nemcsak a párizsi „Rote Kapelle Kommandó"-nak dolgo-

zott, hanem kapcsolatban állt a francia vezérkar Deuxième Bureaujával (a vichyi kormány hírszerző szolgálatával) és a svájci titkosszolgálattal is.

Ezzel kapcsolatban Kurt Emmenegger svájci hírszerző (álnéven Q. N. vagy Müller) 1965-ben Zürichben kiadott könyve, „Q. N. wusste Bescheid" (Q. N. jól értesült volt) 93. oldalán a következőket közli 1944. július 28-án feletteseinek Luzernbe leadott jelentésében: „Megbízható forrásból tudom, hogy a (svájci) szövetségi rendőrség (Bupo) szolgálatában áll egy bizonyos Yves Rameau. Rameau a francia (azaz a fasiszta – *R. S.*) hatóságok által kiállított útlevél birtokában van. Rameau neve a valóságban Zweig, német állampolgár és a Gestapo szolgálatában áll. Bennünket (azaz a svájci hírszerzést – *R. S.*) nyomatékosan óvnak ettől az embertől. Rameau Genfben tartózkodik. Minden ellene irányuló akciót eddig von Steiger szövetségi tanácsos (belügyminiszter – *R. S.*) meghiúsított . . ." Továbbá Q. N. 1944. november 26-i jelentésében, amellyel 1944. november 23-i szóbeli információját megerősíti, ezt olvashatjuk: „Ez a német ügynök a Bupo védelmét élvezi, és neki dolgozik. Ez a Zweig, alias Rameau volt az, aki annak idején felhívta a Bupo figyelmét az orosz illegális adóra, és a német hatóságok hivatalos megbízásából Bernben (azaz a svájci kormánynál – *R. S.*) lépéseket tett."

Hogy végképp letépjem az álarcot erről a korrupt provokátorról, egy kicsit előreszaladva elmondok egy kis epizódot, amely Párizsban, 1944 novemberében, a megszállók kiűzése után történt. A felszabadulás alkalmából a franciák antifasiszta nagygyűlést rendeztek a fővárosban. Feleségemmel részt vettünk ezen. És egyszer csak kit pillantunk meg a tömegben? Rameaut! Jegyzetfüzettel a kezében, újságíróként futkározott a teremben. Valószínűleg nem vett észre bennünket. A párizsi rendőrfőnök akkor kommunista volt. Francia elvtársakon keresztül nyomban tudomására hoztam, hogy kicsoda Rameau. A gyűlés szünetében a Gestapo-ügynököt kihívták a teremből, azután letartóztatták, és rendőrgépkocsin a Cherche-Midi börtönbe szállították.

Rameau azonban nem sokáig ült rács mögött, az amerikak nagy lármát csaptak miatta, és ez a gazember néhány nap múlva szabadlábra került. Egészen biztos, hogy új gazdára talált a tengerentúliakban.

De térjünk vissza Svájcba, 1943 nyarára.

Munkatársaink körül továbbra is gyanús alakok ólálkodtak. Nem

Rameau-Zweigre gondolok. Róla már pontosan tudtam, hogy a Gestapo embere, és a csoport tagjainak szigorúan megtiltottam, hogy bármilyen kapcsolatban legyenek vele.

Újabb gyanús, orosz származású emberek bukkantak fel, egy bizonyos Nyemanov és Belov, akik illegálisan működő szovjet hírszerzőknek adták ki magukat.

Viselkedésük azonban világosan elárulta, hogy provokátorok. Munkatársaim jelentették, hogy Belov Franciaországból érkezett, és amerikai útlevéllel él Genfben. A Vörös Hadsereg ezredeseként, a Szovjetunió Hőseként mutatkozott be, és nem titkolta, sőt reklámozta, hogy ő a svájci orosz hírszerzés vezetője. Azt állította, hogy az angolokon keresztül tartja a kapcsolatot Moszkvával. Belov különféle álneveken mutatkozott be az embereknek.

Ez a primitív munka legfeljebb az együgyűeket téveszthette meg. És akadt is ilyen. Belovnak sikerült hálójába kerítenie a Sissy csoportjához tartozó Mariust. Bármilyen furcsa, ez az ember megbízott Belovban, elhitte neki, hogy a svájci szovjet hírszerzés vezetője, és végrehajtotta utasításait.

Az még nem lett volna olyan nagy baj, hogy szervezetünk egyik tagja nem ismerte fel a provokációt. Csakhogy Marius összeköttetésben állt Sissyvel. Marius ismerte Diement, a francia tisztet, akihez futárként járt Vichybe, és értékes információkat kapott tőle.

Megállapítottuk, hogy Belov találkozik a Csang Kaj-sek vezette kínai kormány diplomáciai missziójának tagjaival, szoros kapcsolatot tart fenn Rameau-Zweiggel és további ismeretlen személyekkel. Semmi kétség, hogy Belovtól a szálak a német kémelhárításhoz, talán a Gestapóhoz vagy az SD-hez vezettek.

Ezért aztán rögtön utasítást adtam, hogy minden kapcsolatot szakítsanak meg Mariusszal.

A másik német ügynök, a fehérorosz emigráns Nyemanov körülbelül 1943 májusában bukkant fel. Sissy megtudta, hogy Nyemanov orosz emigráns körökben Miljukov politikai irányzatához tartozik, vagyis orosz hazafinak vallja magát, és élesen németellenes érzelmű. Nyemanov elmondta, hogy állítólag 1942 őszén érkezett Svájcba Vichyből, mert a Gestapo körözte Franciaországban, de a török követség egyik munkatársának segítségével sikerült megszöknie. Azt mesélte, hogy most információkat gyűjt Belov számára, akivel – mint

mondotta – a vichyi szovjet követség katonai attaséjánál ismerkedett meg.

Nyilvánvaló volt, hogy ez az orosz emigráns, akit állítólag a Gestapo köröz, sötét alak, ugyanahhoz a bandához tartozik, amelyhez Belov és Rameau-Zweig. Informáltam a Központot arról, hogy újabb gyanús alakok keringenek körülöttünk.

A GESTAPO HÁLÓJA

Hangsúlyoznom kell még egy fontos mozzanatot. Eddig a németek azt gondolhatták, mi semmit sem tudunk, legfeljebb sejtünk valamit „svájci akciójukról" (így is volt), s ezért az SD és a Gestapo ügynökei eddig macskaügyesen lopakodtak a közelünkbe, nehogy idő előtt megriasszanak bennünket. Miután azonban meggyőződtek róla, hogy a Központ és előttünk is sok minden ismeretes, a német elhárítás gyors cselekvésre kényszerült. Nem törődött különösebben az álcázás szabályaival sem, mert attól tartott: illegalitásba vonulunk, szigorúan konspirálunk, és ne adj isten, eszünkbe jut, hogy újakkal cseréljük fel a rejtjeleinket.

Hogy ez mit jelentett volna a németeknek, jól látható Jim és a Központ közötti kapcsolat példáján. Az ellenség nem ismerte Jim rejtjelét, ezért a lausanne-i vonalon folyó táviratváltás teljesen titokban maradt.

Minthogy Jim elutazása Tessinbe a tartózkodási engedély meghosszabbítása körüli huzavona miatt késett, a Központ megbízta, hogy folytassa Anna keresését. Eközben újabb gyanús dolog történt. Mint emlékeznek rá, Jim az utolsó levelet Mickitől postán kapta, a levelet géppel írták, de nem volt alatta Micki aláírása. Azelőtt Micki soha nem küldött ilyen furcsa levelet.

És most egyszerre Jimet felhívta egy nő és megkérdezte tőle, megkapta-e a géppel írt levelet, mert ő adta azt fel Micki kérésére. Jim megpróbálta kifaggatni, de a nő zavaros, nehezen érthető válaszokat adott. Jim nyomban értesítette a Központot.

1943. IX. 5. Direktornak.

A névtelen levél írója, aki értesítést hozott Mickitől, jelentkezett. Hatvan év körüli svájci orvosnő. Július végén Münchenben járt és találkozott Mickivel. Ez az idős nő átélt egy bombázást, amely idegileg nagyon megviselte, be-

széde zavaros . . . Állítása szerint Micki azt üzeni, hogy Inge április óta nem ad hírt magáról.

A Központ azonnal az alábbi utasításokat adta Jimnek:

1943. IX. 7.

1. Engedélyezzük, hogy próbálja keresni Annát a bázeli kórházakban, de ne Lausanne-ból, hanem bázeli nyilvános telefonállomásokról érdeklődjék.

2. Micki üzenetét nem értjük. Óvatosan járjon utána, ki ez az idős orvosnő, mit csinált Németországban, nincs-e kapcsolata a Gestapóval.

Direktor

Jim felhívott több bázeli kórházat és klinikát, de Anna Müllert egyikben sem találta; lakásában sem volt. Jimnek az a próbálkozása sem járt eredménnyel, hogy megtudjon valami újat az orvosnőről. Ekkor Jim ismét utasítást kapott, hogy igyekezzék mielőbb elutazni Laussane-ból.

Eközben Németországban, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal berlini titkos börtöneiben súlyos dráma ment végbe. Ott dőlt el azoknak a munkatársainknak a sorsa, akik az SS fekete egyenruhájú hóhérai kezébe kerültek.

A nyomozás a legnagyobb titokban folyt, de később, 1944-ben valami már kezdett kiszivárogni. Az egész tragédiát azonban csak a háború után, a német nyomozási anyagokból és az életben maradtak elbeszéléséből sikerült reprodukálni.

Jim hasztalan kutatta Anna Müllert Bázelben, mert Annát 1943. június 16-án a Gestapo letartóztatta és egy berlini börtönbe szállította.

Anna letartóztatásának az volt az előzménye, hogy felfedték Hans freiburgi lakását, mint illegális találkozóhelyet, lebukott Inge és több más munkatárs.

A német kémelhárítás eleinte semmit sem tudott Hansról, Ingéről, Mickiről és Annáról, de belgiumi és franciaországi illegális csoportjaink lebukása után a kezébe kerültek bizonyos szálak. Klara Schabbelt, akihez az Ingével együtt ledobott Franznak kellett mennie, a Gestapo már rég letartóztatta, lakását pedig állandó megfigyelés alatt tartotta. Amint Franz ott megjelent, rögtön letartóztatták. A letartóztatott hírszerző rádiójával és rejtjelével a németek összeköttetésbe léptek Moszkvával, s sikerült fogniok a Központnak Franznak szánt

utasításait, hogy tudniillik adja át a tartalék adóját Ingének, aki a magáét elvesztette, amikor a repülőgépről leugrott. A Gestapo megtudta a jelszót és Hans freiburgi címét.

Erre az illegális találkozóhelyre elküldtek egy ügynököt, aki a Központ megbízottjaként átadta Hansnak a rádiót. Mint már említettük, Hans és Inge Anna Mülleren és Mickin keresztül értesült arról, hogy ez a megbízott felkeresi.

A Gestapo másnap letartóztatta Heinrichet (Hansot), feleségét, Linát, valamint Ingét, aki Münchenből jött, hogy átvegye a rádiót. Ez április végén történt. Mickit később, valószínűleg májusban vagy júniusban fogták el, mert Jim addig még kapott a menyasszonyától levelet. Aztán megérkezett a furcsa, géppel írt névtelen levél, és felbukkant a gyanús idős orvosnő, aki állítólag Münchenben találkozott a lánynyal. Valószínű, hogy Micki a vallatásokon bátran viselkedett, nem volt hajlandó sajátkezűleg írni Jimnek. Ezért aztán a Gestapósok kénytelenek voltak ehhez az egyébként eléggé ügyetlen fogáshoz folyamodni.

Amikor kiderült, hogy Hansot letartóztatták, a Központ arra a következtetésre jutott, hogy Ingének sem sikerült elmenekülnie. Hallgatása önmagáért beszélt. Haladéktalanul értesíteni kellett Anna Müllert. A Direktor rádiógramot küldött Jimnek, de Annát már nem találták Bázelben. A németek megelőztek bennünket.

Hans letartóztatásáról a Központ csak augusztusban értesült. Anna pedig már júniusban táviratot kapott Freiburgból a fivére aláírásával, hogy mielőbb utazzék el hozzá, mert a sógornője, Lina, ismét súlyos beteg.

A Gestapo tehát tulajdonképpen provokációt követett el egy semleges ország állampolgárával, Anna Müllerrel szemben, az idős asszony rokoni érzelmeit játszva ki. A németek ugyanis keresztkérdésekkel kiszedték Ingéből, Heinrich és Lina Müllerből, hogy ehhez az ügyhöz köze van egy bázeli lakosnak, Heinrich Müller nővérének. Ezeket az adatokat a Gestapo összevetette franciaországi és belgiumi csoportunk korábban letartóztatott futárainak vallomásával, akik különböző időpontokban jártak a bázeli illegális találkozóhelyen, Annánál. Megállapították, hogy ugyanarról a személyről van szó, Anna Müller varrónőről, a cím is egyezett.

A német kémelhárítás rájött, hogy ezen az asszonyon keresztül újabb szál kerül a kezükbe, amely a svájci csoporthoz vezet. Megtudva,

hogy Anna Müller már járt Freiburgban, amikor a sógornője beteg volt, elhatározták, hogy ezzel a meggyőző érvvel tőrbe csalják. Heinrich nevében júniusban feladtak egy táviratot. Anna természetesen nem gyanakodott, hiszen sógornője gyakran volt beteg. Különben sem észlelt maga körül semmi rendkívülit. Itt már nem segített sem körültekintő óvatossága, sem a hosszú éveken át végzett illegális munka tapasztalata.

Anna nem sejtette, hogy rászedik. A táviratot mellékelve vízumot kért Németországba, és a bázeli vonattal Freiburgba utazott, hogy ellássa fivére háztartását, amíg a sógornője beteg.

A német nyomozási okmányokban Anna letartóztatásának körülményeiről csak ennyi olvasható: „Noffke (Inge) ügyének nyomozása során lehetővé vált, hogy rávegyük Anna Müllert, utazzék Németországba, ahol 1943. június 16-án letartóztattuk..."

Annát Berlinbe vitték és átadták a Birodalmi Biztonsági Főhivatal nyomozóinak, akik immár fél esztendeje bogozgatták az úgynevezett „Rote Kapelle" szigorúan titkos ügy szálait. Itt, az SD és a Gestapo börtönében ült több szovjet hírszerző. Szünet nélkül folytak a kihallgatások, a szembesítések, kínozták, halállal fenyegették őket.

Ingétől és a Müller házaspártól még kínzással sem tudtak semmilyen információt kapni svájci szervezetünkről, mert ők valóban semmit sem tudtak róla. Az újabban letartóztatottak csoportjából a nyomozóknak csak Anna Müllertől sikerült valamit megtudniuk, aki kapcsolatban állt Jimmel.

Az SD levéltárában talált kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint a 63 éves Anna Müller eleinte nem volt hajlandó vallani, vagy lényegtelen tényeket közölt még háború előtti illegális tevékenységéről. Hiába fenyegették, hogy a Gestapo-hóhérok kezébe adják, nem tudták megtörni. Anna azonban nem sejtette, hogy Himmler biztonsági szolgálatának emberei sok mindent tudnak róla, s hogy olyan megpróbáltatások várnak rá, amelyek a legkegyetlenebb fizikai kínzásnál is szörnyűbbek. Eléje tették azoknak a franciaországi és belgiumi futároknak a vallomásait, akik elmondták, hogy kapcsolatban álltak vele, majd szembesítették velük.

A németek a kihallgatásokon lépésről lépésre gyűjtötték a morzsányi tényeket és részleteket, összevetették, egymáshoz kapcsolták őket, hogy így újabb adatokat kapjanak Svájcban dolgozó embereinkről.

Anna Müller letartóztatása számunkra nem jelentett közvetlen veszélyt, mert Anna és Jim kapcsolata szigorúan konspiratív alapra épült: Jim nem a saját nevén, hanem Meier néven mutatkozott be Annának, aki természetesen nem tudta, hogy Jim hol lakik és kivel dolgozik. A menyasszonyának, Mickinek (Agnes Zimmermann-nak) egészen más nevet mondott. Jim személyleírása persze lehetővé tette a németeknek, hogy azonosítsák azzal a férfival, aki Bernben találkozott a gestapós futárral. Ez azonban már nem volt olyan fontos, mert addigra az ellenség Svájcban működő ügynökei, akik különböző utakon haladva egyre közelebb jutottak csoportunkhoz, már megtalálták Lausanne-ban Jim lakását, Genfben Sissy és Rosa lakását, tudták igazi nevüket és ismerték némely kapcsolatukat.

Az SD kihallgatási jegyzőkönyveiből ítélve a németek a berlini kihallgatásokon felhasználták mindazokat az értesüléseket, amelyeknek a svájci csoport után nyomozva birtokába jutottak. Anna Müllert arról faggatták, mit tud a berni Insa szocialista tájékoztató irodáról és igazgatójáról, Pünterről, valamint a Geopress Service Atlas Permanent kiadóról és tulajdonosáról, Radóról. Anna természetesen semmit sem mondhatott erről. A többi foglyot arról faggatták, kit rejt a Long, a Sissy, a Dóra stb. fedőnév. De a németeknek majd minden próbálkozása eredménytelen maradt.

A francia csoport néhány letartóztatott tagjának árulása miatt a német kémelhárítás elég részletes adatokat kapott rólam, de azoknak a fedőneveknek a többsége, amelyek a lehallgatott rejtjeles rádiógramokban szerepeltek, továbbra is hétpecsétes titok maradt az ellenség számára. A németeknek nem sikerült a fedőneveket konkrét személyekkel azonosítaniuk. Otto Pünter például már a harmincas évek végétől szerepelt a Gestapo fekete listáján, de a németeknek sejtelmük sem volt róla, hogy azonos Pakbóval. Azt sem tudták, hogy a Sissy fedőnév az általuk már felfedezett Esther Bösendorferé. Ez nagyon egyszerűen bizonyítható: az SD és a Gestapo hasztalan vesződött a Sissy–Taylor–Lucy-csoport felkutatásával, amely a közvetlen kapcsolatot tartotta a berlini Wertherrel, Olgával, Teddyvel és a többiekkel, akikről a lehallgatott rádiógramokból tudomást szereztek. Magától értetődik, hogy ha a németek megállapították volna Sissy azonosságát Bösendorfernével, a titkosügynökök könnyedén megfigyelhették volna találkozásait Taylorral, s végül kiderítették volna, kicsoda Lucy. Azt hiszem, szükségtelen magyaráznom, mi következett volna.

Egyelőre csak arról szóltam, amit a német titkosszolgálat munkájából észleltünk, ami akkor a Központ tudomására jutott, és gondosan figyeltük a bennünket körülvelő gyanús személyeket. De azt már nem tudhattuk, hogy (a különböző levéltári anyagok tanúsága szerint) csoportunk felkutatásával a Gestapónak és a biztonsági szolgálatnak sok embere foglalkozott. Körülbelül 1943 nyarára a titkosrendőrségnek és az SD-nek bőséges adat állt rendelkezésére, amelyeket ügynökei gyűjtöttek össze. Állandóan tájékoztatta főnökeit Hans Peters is, aki a távírász Rosa szeretője lett. A berni F-iroda összehasonlította és elemezte más informátorai adatait; ezek szemmel tartották mindazokat, akik szerintük tagjai lehettek a Svájcban működő szovjet hírszerző szervezetnek.

Az F-iroda emberei, Hans von Pescatore és Willy Piert, továbbá más, előttünk ismeretlen személyek, akik Schellenberg megbízásából nyomoztak, összeállították a gyanúsak listáját. Pescatorénak és Piertnek a háború utáni vallomásaiból kiderült, hogy elég sok mindent megtudtak, bár nem sikerült mindent kibogozniuk.

Az SD berlini központjának küldött jelentéseikben közölték azoknak a nevét, akik szerintük a csoportunkhoz tartoztak. Több, nyilván tévesen megadott név között szerepelt Bösendorferné, Pünter neve, az enyém és a feleségemé, Edmond Hamel neve, Jim igazi neve és Rosa, akit nem ismertek a fedőnevén. Tudták, hogy az utóbbi három a két genfi és a lausanne-i adóval dolgozik. Szerepelt a listán mindenkinek a címe, adatok a szóban forgó személyekről (az ismeretlen Rosáról természetesen Hans Peters szolgáltatta a szükséges adatokat, de ő a Gestapónak dolgozott, függetlenül az F-irodától).

A németek engem tartottak vezetőnek, Pünterről azt hitték, hogy a helyettesem. Sokat tudtak róla, de miért, miért nem, úgy vélték, hogy elsősorban a csoport adminisztratív-gazdasági ügyeivel foglalkozik. Holott Pünter hírszerző munkát végzett.

Esther Bösendorferről – Sissyről – sem volt minden adatuk pontos. A németeknek fogalmuk sem volt arról, hogy mikor és milyen körülmények között kezdett csoportunkkal együttműködni. Hans von Pescatore feltételezte, hogy Madame Bösendorfer a francia csoportnak volt a tagja, és akkor menekült Svájcba, amikor a Gestapo-Kommando hozzáfogott a párizsi illegális szervezet felszámolásához.

Egyébként is az SD-nek és a Gestapónak teljesen téves elképzelése volt a Sissy–Taylor–Lucy–Berlin-vonalról, vagyis az informátoroknak arról a csoportjáról, amelynek felfedése a német kémelhárítás számára a legfontosabb lett volna, s amelynek felkutatásán immár fél esztendeje hasztalan fáradozott.

A berni F-iroda és a német kémelhárítás egyéb szervei kizárólag a mi megfejtett rádiógramjainkból tudtak levonni következtetéseket. Azt pedig nem találhatták ki, kit rejtenek a bennük szereplő fedőnevek.

A Genfből továbbított jelentéseket és a Moszkvából érkező utasításokat tanulmányozva Pescatore és Piert arra a meggyőződésre jutott, hogy Sissy vezeti Lucy berlini informátorainak csoportját, s bár az információnak ezt a rendkívül fontos részét Radó-Dóra továbbítja rádión, Sissy nagyrészt önállóan működik, nekem csak formálisan van alárendelve. Sőt, a németek úgy gondolták, hogy Sissy kapcsolatban áll nemcsak a titokzatos Lucyvel, hanem valamilyen formában közvetlenül Wertherrel, Olgával, Teddyvel és a többi forrással, esetleg a német fővárosban levő közvetítő révén.

Lucy személyével kapcsolatban pedig a legnagyobb zűrzavar uralkodott a „szakértők" fejében. Semmire sem mentek gazdag szakmai tapasztalatukkal, intuíciójukkal, a Svájcban mindenütt nyüzsgő titkos ügynökök jelentései ellentmondtak egymásnak.

Arra vonatkozóan, hogy miképp jut el a német vezérkarból és az OKW-ból származó stratégiai információ Lucyhez, az F-iroda hivatalnokainak csak egy feltételezésük volt. Schellenberghez küldött jelentéseikben azt bizonygatták, hogy nem rádión keresztül, hanem valószínűleg diplomáciai státusban levő futár szállítja az információkat Svájcba.

Hans von Pescatore szerint az F-iroda vezetősége úgy vélte, hogy Lucy és Taylor ugyanannak a személynek a két neve, bár erre nem volt semmi bizonyíték.

A csoport vezetőinek és rádiótávírászainak felkutatásában a német kémelhárítás elég messzire jutott, informátoraink és hírforrásaink zömérőlviszont lényegében semmit sem tudott meg. A lehallgatott rádiógramokban a németek elolvastak számos fedőnevet. De sem az SD, sem a Gestapo, sem akkor, sem sokkal később nem tudta megállapítani, kik ezek az emberek.

A német kémelhárítás tehát az óriási erőfeszítések ellenére sem érte

el fő célját azzal a módszerrel, hogy csak akkor kezd hozzá az ellenséges hálózat felszámolásához, ha felderítette a hírforrásokat.

Elérkezett augusztus, mi teljes gőzzel folytattuk munkánkat, Kurszknál pedig már látható volt, hogy kudarcot vallott a nagyszabású „Citadella" hadművelet. Természetes, hogy ilyen helyzetben Walter Schellenbergnek, az SD főnökének az idegei felmondták a szolgálatot. Rádöbbent, hogy a „Vörös Hármas" kapcsolatainak felderítésére kidolgozott minden taktikája nem hozza meg a kívánt eredményt, keményebb, gyorsabb lépésekre van szükség.

Schellenberg és Masson kölcsönös megállapodása szerint ezzel maguknak a svájciaknak kellett foglalkozniuk.

A Központ nem zárta ki ezt a lehetőséget. A moszkvai vezetőség már júliusban kérdezte a véleményemet ezzel kapcsolatban. Igyekeztem a svájci titkosszolgálathoz közel álló emberek révén tisztázni a dolog lényegét.

Július 8-án rádiógramot küldtem a Direktornak, amelyben az alábbiakat közöltem:

„A Gestapo nem dolgozik együtt a svájci rendőrséggel. Ez biztos. A Gestapo azonban ettől még felhívhatja a svájciak figyelmét szervezetünkre."

Amint azt a későbbi események tanúsítják, valóban így is történt. A németektől kapott adatok alapján a svájci kémelhárítás akcióba lépett ellenünk.

A KURSZKI CSATA

Június utolsó napjaiban a harcoló felek két hatalmas hadseregcsoportja harcra készen állt egymással szemben.

A németek összesen 50 hadosztályt szándékoztak bevetni az úgynevezett „Citadella" hadműveletbe Ezek mellé a támadó hadseregek szárnyaihoz még mintegy 20 hadosztály csatlakozott, amelyeket gyorsan át lehetett dobni a főerők támogatására. Ilyen módon a hitlerista hadvezetés a szovjet–német fronton levő kötelékeinek több mint egyharmadát be tudta vetni a kurszki csatába.

A „Citadella" hadművelet végrehajtására összesen mintegy 900 000 főnyi szárazföldi erőt, csaknem 10 000 löveget és aknavetőt, 2700 harckocsit és rohamlöveget összpontosítottak. Az ellenség orjoli csapásmérő („Közép") hadseregcsoportját a mintegy 900 repülőgéppel rendelkező 6. légiflotta támogatta, a harkovi csapásmérő („Dél") cso-

portot a 960 repülőgépből álló 4. légiflotta. Ehhez az egész légi hadsereghez 1000 bombázó tartozott. További 200 bombázót más egységektől vezényeltek át. Ez hatalmas erőt képviselt a levegőben. Itt összpontosították a keleti fronton levő német légierő háromnegyed részét.*

Manstein tábornagy a háború után kiadott emlékirataiban beismeri: „A »Közép« és a »Dél« hadseregcsoport mindent elkövetett, hogy a siker érdekében minél nagyobb erőket összpontosítson."**

Az ismert hitlerista hadvezér szavait alátámasztják a német hadtörténészek. „Az egész támadó erőt – írja Erfurth tábornok, a német vezérkar volt beosztottja –, amelynek összegyűjtésére a német hadsereg képes volt, bevetették a »Citadella« hadművelet végrehajtására."***

Zentner nyugatnémet történész szerint a német hadvezetés a kurszki kiszögellésben összpontosított mindent, „amire Németország és a mozgósított Európa ipara képes volt".°

A fenti idézetek olyan személyektől származnak, akiket semmiképpen sem gyanúsíthatunk azzal, hogy rokonszenveztek a Vörös Hadsereggel és hogy szándékosan lebecsülték a Wehrmacht erejét vagy a német hadvezetés képességeit. Következtetéseik objektivitása azért sem vonható kétségbe, mert több évvel a háború után, különböző anyagok és dokumentumok alapos elemzése után vonták le őket.

Megemlítenék még egy tényt, amely a híres csata kezdetéhez kapcsolódik.

Hitler július 1-én kelet-poroszországi főhadiszállására rendelte a támadásban részt vevő hadseregcsoportok, hadseregek és hadtestek parancsnokait. A küszöbönálló nyári hadjáratról adott tájékoztatóban kijelentette, hogy a „Citadella" hadművelet végrehajtásának elhalasztása lehetővé tette, hogy teljesen feltöltsék a magasabb egységeket, ellássák őket új technikai eszközökkel és óriási erőket összpontosítsanak. Hangsúlyozta, hogy a németek harckocsifölénye vitathatatlan, és bízik a hadművelet teljes sikerében.

A támadásra virradó éjjel a csapásmérő-csoportosítások minden alegységénél felolvasták Hitlernek a német katonákhoz intézett fel-

* Lásd NHH... 3. köt. 200. old.

** *E. Manstein:* Verlorene Siege. 330. old.

*** *Waldemar Erfurth:* Die Geschichte des deutschen General stabes von 1918 bis 1945. Frankfurt/M. 1957. 304. old.

° *Kurt Zentner:* Nur einmal konnte Stalin siegen. Hamburg 1952. 35. old.

hívását... ; „Mától kezdve – így szólt a felhívás – nagy támadóharcok részesei lesztek, amelyek kimenetele eldöntheti a háború sorsát. Győzelmetek sokkal inkább, mint bármikor, arról győzi majd meg a világot, hogy végeredményben a német hadsereggel szemben minden ellenállás hasztalan... Annak a hatalmas csapásnak, amelyet a szovjet hadseregekre mérünk, alapjaiban kell őket megrendítenie... És tudnotok kell, hogy minden ennek az ütközetnek a sikerétől függ..."*

Amint látjuk, az ellenség a kurszki csatába helyezte minden reményét. A német tábornokok vissza akarták szerezni a Vörös Hadseregtől a hadászati kezdeményezést és a maguk javára akarták fordítani a háború kimenetelét.

A német hadosztályok támadásba lendültek, ez lett az utolsó támadás keleten... „Már a csata első napján kiderült, hogy rosszul mérték fel a szovjet fél erőit" – állapítja meg keserűen Flicke.**

Az utóbbi szemrehányó megállapítás természetesen a német hírszerző szolgálatnak, különösen az Abwehrnek, valamint a hitleri főhadiszállásnak szól.

Úgy vélem, a német kémelhárítás alapos ismerőjének ez a háború utáni kényszerű vallomása nem szorul kommentárra. Nyilvánvaló, ez a német titkosszolgálat vereségének elismerése.

Az agyondicsért Abwehr hírszerző adatainak megalapozatlansága csak akkor derült ki, amikor a németek megsemmisítő vereséget szenvedtek. Canaris tengernagy, az Abwehr vezetője azonban valamilyen oknál fogva most is a helyén maradt, pedig hivatala már nem először mondott csődöt.

Akár tudott Hitler és Himmler a német titkosszolgálatok hírszerző és elhárító munkájának sikertelenségéről, akár nem, a Wehrmacht gépezete maximális sebességre kapcsolt, senki sem tudta már megállítani. Természetesen nem azért, mert nem lehetett volna megváltoztatni a hadműveleti terveket, átcsoportosítani a csapatokat, hanem azért, mert Hitler, számára nagyon fontos politikai okoknál és katonai meggondolásoknál fogva, egyszerűen nem állíthatta le ezt a nyári támadást.

A szovjet hadvezetés ismerte az ellenfél terveit, s gondosan felkészült az ellenség visszaverésére.

* NHH... 3. köt. 202. old.

** *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 298. old.

„A főhadiszállás a politikai és katonai helyzet sokoldalú elemzése, a frontok haditanácsainak javaslatai és a vezérkar véleménye alapján kidolgozta az 1943. évi nyári és őszi hadműveletek tervét. E terv szerint a nyár és ősz folyamán vissza kell kergetni a német fasiszta megszállókat Szmolenszk, a Szozs folyó és a Dnyeper középső és alsó folyásának vonala mögé, szét kell zúzni a hitleristák úgynevezett »keleti falát«, továbbá fel kell számolni az ellenség kubanyi hídfőjét. 1943 nyarán a főcsapást délnyugati irányban kell mérni a gabonában gazdag bal parti Ukrajnának, valamint a szénbányászat és az ipar egyik fontos központjának, a Donyec-medencének felszabadítása céljából. A főhadiszállás a második csapást nyugati irányban tervezte azzal a feladattal, hogy felszabadítsa Belorusszija keleti vidékeit, és szétzúzza a német »Közép« hadseregcsoportot, amely továbbra is veszélyeztette az ország központi iparvidékét és Moszkvát, a szovjet fővárost.

A Vörös Hadsereg képes volt arra, hogy az ellenséget megelőzze támadásával. Minthogy azonban az ellenség nagy támadásra készült, célszerűnek látszott, ha előre kiépített, mélyen lépcsőzött, leküzdhetetlen védelmet állítanak vele szembe. Ezért a főhadiszállás a frontparancsnokságok javaslatai alapján elhatározta, hogy védelmi harcokban felőrli a támadó ellenség erejét, majd ellentámadással véglegesen megsemmisíti. A későbbi események igazolták, hogy a szovjet hadvezetés az adott helyzetben a legmegfelelőbb tervet választotta . . .”*

„A főhadiszállás hadászati tartalékára, a Sztyeppi Frontra az a feladat várt, hogy bármely veszélyeztetett irányban megerősítse a többi frontot, utána pedig részt vegyen az ellentámadásban. Az egész Nagy Honvédő Háború folyamán ez volt a főhadiszállás legerősebb tartaléka.”

A védőövek, a minden irányban kiépített harcárkok az első vonaltól kezdve igen mélyen húzódtak. „Az ellenség támadásának indulásáig összesen nyolc védőövet és védelmi terepszakaszt készítettek elő 250–300 km mélységben.”**

Az egyes védelmi támpontokon nagy tűzerejű páncélelhárító körleteket alakítottak ki.

Ezt a rendkívül megerősített frontszakaszt készült megrohamozni az ellenség, amely összpontosította mindazt a hatalmas műszaki és élő

* NHH... 3. köt. 203. old.
** Ugyanott, 205. 206. old.

erőt, amivel akkor Németország még rendelkezett. Amint Zsukov marsall emlékezéseiben olvassuk: „A felderítés *minden* fajtája által a (szovjet) Főhadiszállásnak és a frontoknak sikerült az ellenfél támadása megindításának pontos időpontját megállapítani."*

Nem ismertetem részletesen a kurszki csatát. Bárki tájékozódhat róla a terjedelmes hadtörténeti irodalomban. Csak nagy vonásokban követjük a csata lefolyását, amennyiben ez szükséges történetünk folyamatosságához.

Nekünk ekkor az volt a feladatunk, hogy kifürkésszük, milyen esetleges változások történnek az ellenség terveiben, milyen hadászati és taktikai döntéseket hoz, és erről minél gyorsabban értesítsük a Központot. Lucy berlini informátorai gondosan figyelemmel kísérték a változásokat. Nekik lehetőségük volt arra, hogy pontosan közöljék, milyen akciókra készül az OKW és a német hadsereg felső vezetése a kibontakozó csata térségében.

1943. VII. 9. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, július 4.

A németek megállapították, hogy Manstein hadseregeinek folyamatban levő átcsoportosítására az orosz csapatok válaszul nagy gépesített erőket vontak össze Kurszk térségében és Harkovtól keletre.

A németek nem engedhetik meg, hogy Kurszktól nyugatra és délnyugatra további szovjet csapatösszevonások történjenek, mert ha ezen a szakaszon az oroszok támadást indítanak, veszélyeztetik az egész középső frontot.

Ha támadás készül, a németek kénytelenek preventív támadást indítani, hogy megelőzzék a Vörös Hadsereg támadását, mielőtt kibontakozna és az egész középső szakaszon a német védelemre zúdulna, védekezésre kényszerítve a 3. és 4. páncélos hadsereget.

Dóra

Ezt a hírt Werther huszonnégy órával a német támadás kezdete előtt kozolte. Hitler azon a napon írta alá a csapatokhoz intézett felhívását, amelyet a tisztek éjjel ünnepélyesen felolvastak az egységeik előtt.

A támadás pontos időpontjáról, amelyet július 5-én hajnali 3 órára tűztek ki, a szovjet hadvezetés azoktól a szökevényektől értesült, akik a támadási parancs ismertetése után szöktek át a szovjet csapatokhoz.

* *G. K. Zsukov:* Id. mű, 494. old.

Így a szovjet tüzérség, még mielőtt a német lövegek megszólaltak volna, tűz alá vette az ellenség ütegeit és megfigyelő pontjait.

A Werther által július 4-én adott információ különösen azért érdekes, mert ebből ítélve az Abwehrnek nem sikerült kifürkésznie a szovjet főparancsnokság voltaképpeni tervét. Berlinben azt várták, hogy az oroszok támadni fognak. A középső frontszakaszon váratlanul megindított tüzérségi előkészítésről azt hitték, hogy ez a tűz egy nagyszabású támadás bevezetése. A szovjet főhadiszállásnak azonban egészen más volt a terve: előbb védelmi harcokban felőrli az ellenség támadó egységeit, majd ellentámadást indít.

A Központba küldött következő rádiógramból kiderül, hogy a német hadvezetés még huszonnégy órával a harcok megindulása után sem látta teljesen tisztán, mi a helyzet ezen a frontszakaszon.

1943. VII. 10. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, július 6.

A. *A német hadsereg preventív támadását fontolóra vették, de nem adtak rá parancsot július 5-ig, amikor a Vörös Hadsereg összpontosított ellencsapással válaszolt a németek Tomarovka térségében végrehajtott részleges támadására. Ezt a németek július 4-én egy hadosztály erejével indították, s az volt a célja, hogy alapos felderítést végezzenek, mert a németek tartanak attól, hogy az események hasonlóan alakulnak, mint Velikije Luki és Dorogobuzs között.*

B. *A szárazföldi erők főparancsnoksága, miután megállapította a Vörös Hadsereg Harkov és Kurszk közötti támadó csapásának méreteit, parancsot adott, hogy a 2. hadsereg támadjon Kurszk térségében.*

Július 6-án a német hadvezetés még mindig védelminek tekinti a harcokat, és újabb tartalékokat vet be, főleg Harkovon, Lebegyinen, Konotopon keresztül. Emellett a tartalékokat óvatosan vetik be, pantosan az orosz bevetés arányában . . .

Dóra

A hitlerista tábornokok végül rádöbbentek, hogy rosszul ítélték meg a szovjet hadvezetés terveit, a Vörös Hadsereg egyelőre nem szándékozott támadni. Ekkor parancsot adtak az orosz állások ostromára.

1943. VII. 11. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, július 7.

A szárazföldi erők főparancsnoksága ma döntő támadást indított a Vörös Hadsereg kurszki hadseregcsoportja ellen azzal a céllal, hogy bekerítse Kursz-

kot. Bevetették az egész 4. páncélos hadsereget és a 3. páncélos hadseregnek egy részét, amelyet jelenleg teljes egészében a brjanszki irányban vonnak össze. A szárazföldi erők főparancsnokságának elsősorban az a szándéka, hogy erőfölényt biztosítson a kurszki irányban.

A csata további alakulása attól függ, támadást indít-e a Vörös Hadsereg parancsnoksága Kaluga és Szmolenszk térségében, más szóval attól, hogy megengedhető-e, hogy az összes német páncélos hadosztályoknak csaknem a felét Orjol és Volcsanszk között vonják össze.

A siker biztosítása végett a német főparancsnokság beveti a harcba a Manstein hadseregcsoport tartalékainak zömét, amelyeket folyamatosan oda irányítanak Harkovon keresztül. A főparancsnokság nem látja veszélyeztetve a Manstein hadseregcsoport jobbszárnyát és középső szakaszát.

A német hadvezetés úgy véli, hogy az Orjol–Brjanszk vonalon a helyzet jelenleg kevésbé kockázatos, mert:

a) *az orosz hadvezetés aligha indít nagy támadást az angolszászok európai hadműveleteinek aktivizálódása előtt,*

b) *Németország a szovjet–német fronton amúgy sem nyerhet semmit passzív védelemmel, ezért kénytelen akcióba lépni.*

Dóra

Ebben az információban figyelemre méltó, hogy a németek abban reménykedtek, a Vörös Hadsereg nem szánja el magát nagy támadásra mindaddig, amíg szövetségesei nem kezdenek komoly hadműveletekbe Európában. A hitlerista stratégák azonban ebben is tévedtek. A szovjet csapatok megsemmisítő csapásai sokkal előbb következtek be.

A németek két napig szakadatlanul rohamozták az orosz védelmi vonalat, de jelentősebb eredmény nélkül. „Az ellenség július 5-én és 6-án a kurszki kiszögellés északi arcvonalán mindössze tíz kilométernyi tért nyert . . .”* Ezt a „sikert” azonban súlyos veszteségekkel fizette meg.

Manstein hadseregei, amelyek a kurszki kiszögellés déli szakaszát rohamozták, szintén beékelődtek a szovjet csapatok védelmi vonalába, de áttöréséhez már nem volt erejük. Az ütközetben a legjobb német hadosztályok közül több megsemmisült. Görlitz német hadtörténész így értékeli a „Dél” hadseregcsoport súlyos vereségét: „Július

* NHH. . . 3. köt. 215. old.

10-e és 15-e között Manstein tábornagy támadó magasabb egységeinek sikerült elérniük a Don, Pszjol, Szejm és Vorszkla közti vízválasztót. Itt aztán kimerült az erejük . . . a támadás megakadt. Konyev tábornok később a német páncélos erők »hattyúdaláról« beszélt. Az utolsó támadóképes kötelékek salakká égtek, a páncélos fegyvernem ezzel nyakát szegte."*

Azokban a napokban, amikor javában folyt az ütközet, ugyancsak a veszteségekről tájékoztatott Lucy egyik berlini informátora.

1943. VII. 14. Direktornak. Sürgős.
Teddytől, Berlin, július 11.

Az információ az OKW hadműveleti törzsétől ered.

1. Az OKW parancsot adott, hogy a légi felderítés éjjel-nappal kísérje figyelemmel a szovjet csapatok mozgását Moszkva–Tula és Kurszk–Voronyezs térségében. Mindmáig nem váltak valóra a német főparancsnokságnak azok a reményei, hogy erős szovjet kötelékeket vezényelnek át Moszkva–Tula térségéből Kurszk térségébe.

Ha a németeknek ezt nem sikerül elérniük, akkor a nyugati frontra és a Balkánra szánt tartalékok a szovjet–német fronton maradnak.

2. A 2. és a 4. páncélos hadsereg váratlan nagy veszteségeket szenved. A július 7. óta támadásban levő gépesített és páncélos hadosztályok felét már ki kell egészíteni emberekkel és gépekkel.

Dóra

A rádiógram első pontjával kapcsolatban az alábbi következtetés vonható le: az OKW nagyon bízott abban, hogy az Orjol–Kurszk–Belgorodnál levő kiszögellés körzetében folyó elkeseredett harc arra készteti a szovjet hadvezetést, hogy más frontszakaszokról dobjon át hadosztályokat a védelem megszilárdítására. Ebben az esetben a németek tartalékaik egy részét átvezényelhették volna a már veszélyeztetett európai határaik védelmére.

A németek megint tévedtek. A szovjet főparancsnokságnak nem volt szüksége arra, hogy más frontokról elvegyen csapatokat a kurszki kiszögellés védelmére, ott éppen elegendő erő volt mind a védekezésre, mind az azt követő támadásra. Az OKW e tévedése megint csak azt bizonyítja, hogy a németek valóban nem rendelkeztek pontos ada-

* *W. Görlitz:* Id. mű, 207. old.

tokkal a szovjet főhadiszállás ebben a fontos térségben összpontosított tartalékainak méreteiről. Néhány nap múlva döbbentek rá erre, amikor több hatalmas ellencsapás zúdult rájuk.

A szakadatlan támadásban elvérzett ellenség, amely a kurszki kiszögellés rohamozásához felhasználta csaknem minden tartalékát, nem tudta kivédeni a csapásokat és kezdett visszavonulni. Július 23-án visszaállították az Orjol–Kurszk–Belgorod-ívben ugyanazt a helyzetet, amelyet a július 5-i német támadás előtt elfoglaltak.

Így omlott össze a hitlerista főhadiszállás által gondosan előkészített „Citadella" hadművelet, amelyhez az ellenség nagy reményeket fűzött.

A Vörös Hadsereg megkezdte példátlan méretű, gigantikus ellentámadását.

A hatalmas erejű szovjet támadás nagyon nyugtalanította Hitlert és katonai szakértőit. Nem számítottak rá, hogy az események ilyen fordulatot vesznek. Leváltottak több tábornokot, összeolvasztottak hadseregeket és átcsoportosítottak csapatokat. A németek próbálták betömni a védelmükben hol itt, hol ott támadt réseket. De semmi sem sikerült. Az ellenség ereje fogytán volt, a tartalékokat felhasználta. A szovjet hadseregek nyomása pedig mind erősebb lett, mert a Szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság gyors egymásutánban újabb és újabb friss erőket vetett be a harcba.

„Az utolsó nagy német offenzíva Oroszországban – írja Paul Carell – bevégződött, elvesztették. Mint Waterloo 1815-ben Napóleon sorsát megpecsételte, uralmának véget vetett és Európa arculatát megváltoztatta, úgy jelentette az orosz győzelem Kurszknál a háború fordulatát, egyenesen vezetett két évvel később Hitler bukásához és Németország vereségével az egész világ megváltozásához. Így tekintve, a »Citadella« vállalkozás volt a második világháború döntő csatája . . . Nem Sztálingrád, hanem Kurszk volt a keleti háború sorsdöntő csatája. Minden vonatkozásban!"*

Ez persze Carell véleménye, ami azt tükrözi vissza, hogy a német hadvezetés a kurszki csatáig nem adta fel a végleges győzelem reményét.

És végül egy adalék Accoce és Quet tollából Kurszkra vonatkozólag: „Kurszk városa a Tuszkor és a Kura, a nagy grúz folyó összefo-

* *P. Carell:* Verbrannte Erde. 80. old.

lyásánál fekszik."* A második világháború e két „történésze" azt a fáradságot sem vette magának, hogy megnézze a térképen, hol van Kurszk, és a sorsdöntő csata városát az orosz síkságról áthelyezte a Kaukázusontúl hegyi folyama mellé. – Különben meg kell jegyeznem, hogy a két francia „történetíró" könyvének még ugyancsak 1966-ban kiadott német kiadásában a 232. oldalon hiába keressük ezt a sületlenséget. Úgy látszik, a német fordító jobban tudta, hol van Kurszk.

Július utolsó napjaiban a szovjet páncélos- és gyalogoshadseregek elérték az Orjol–Brjanszk vasútvonalat és országutat, amely az orjoli szakasz egész ellenséges hadseregcsoportjának utánpótlását biztosította. Délről makacsul törtek előre a szovjet Központi Front csapatai. Az Orjol térségében félkörbe zárt német csapatok súlyos helyzetbe kerültek.

A német hadvezetés így értékelte ezt a helyzetet.

1943. VIII. 7. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, július 30.

1. Az Orjolnál, az Oka és a Don folyó között levő német védelmi állások azért estek szét, mert a németeknek nem volt elég tüzérségük és lőszerük ahhoz, hogy elhárítsák az orosz tüzérség pusztító tüzét.

Az Orjolt védő német hadtest bekerítésének megakadályozása végett Kluge parancsot adott a harckocsiknak, a gépesített és tábori tüzérségnek a fokozatos visszavonulásra, hogy biztosítsák az Orjol–Brjanszk közötti összeköttetést.

Karacsev és Orjol között áll még egy hadtest, amelyet északról, főképp Hotyinyec mellett fenyeget veszély. A katasztrófát elkerülendő a gyalogság erős páncélos ék fedezete mellett fokozatosan visszavonult a vasút mentén. Az üldöző orosz csapásmérő hadosztályok ellen a németek bombázó légierőik tartalékait összpontosították.

2. Július 24-től az orosz támadás lassúbb. A német hadvezetés véleménye szerint az orosz hadvezetés nem törekszik Orjol problémájának gyors megoldására, azzal a céllal, hogy minél több német tartalékot morzsoljon fel. Az oroszoknak ez a taktikáia váratlanul érte a németeket.

Dóra

Ezekben a napokban Kluge tábornagy, a „Közép" hadseregcsoport parancsnoka (a szovjet levéltári anyagok szerint) így értékelte az orjoli

* *P. Accoce–P. Quet:* La guerre a été gagnée en Suisse. 275. old.

térségben levő csapatai helyzetét: „A hadseregcsoport törzse világosan látja, hogy korábbi szándéka – visszavonulás közben minél nagyobb csapásokat mérni az ellenségre – most, a csapatok csökkent harcképessége és fáradtsága miatt nem hajtható végre. Most arról van szó, hogy minél hamarabb elhagyjuk az orjoli ívet."*

A visszavonuló hitleristák a már előre elkészített védelmi vonalaknál nem tudták feltartóztatni a Vörös Hadsereget. A szovjet csapatok elfoglalták Orjolt, majd Belgorodot és több más várost. Augusztus 23-án elkerseredett éjszakai roham után az ellenséget kiverték Harkovból, a védelem fontos csomópontjából, amelyet a németek „Ukrajna keleti kapujának", „Ukrajna kulcsának" neveztek.

Ezzel befejeződött az az ellentámadás, amelyet a szovjet hadvezetés a tervezett hadművelet első fázisa, a kurszki kiszögellés térségében vívott védelmi csata nyomában megindított.

Az Orjol–Kurszk–Belgorod íven kivívott szovjet győzelem hadtörténelmi jelentősége közismert. Idézem Zsukov marsall tömör és átfogó értékelését: „A német csapatok fő csoportjának szétverése Kurszk körzetében előkészítette a talajt a szovjet csapatok következő széles offenzív hadműveletei számára azzal a céllal, hogy a németeket teljesen kiűzzék a mi (azaz a szovjet) területünkről, azután pedig Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária területéről, és hogy véglegesen megsemmisítsük a fasiszta Németországot."** De talán érdemes néhány számadattal érzékeltetni, mekkora katasztrófát szenvedett el ismét a Wehrmacht.

„A támadó 70 német hadosztály közül 30 megsemmisült. A hitlerista hadsereg, német adatok szerint, az 50 napon át szakadatlanul tartó ütközetben halottakban, súlyos sebesültekben és eltűntekben több mint fél millió katonát és tisztet vesztett . . . A szovjet csapatok különösen súlyos veréseget mértek a német fasiszta hadsereg páncélos magasabb egységeire. A kurszki csatában részt vett 20 páncélos és gépesített hadosztályból hét megsemmisült, a többi pedig nagy veszteségeket szenvedett."***

Érdekes, hogyan nyilatkoztak erről maguk a hitlerista hadvezérek, később pedig a német hadtörténészek.

* NHH... 3. köt. 235. old.
** *G. K. Zsukov:* Id. mű, 506. old.
*** NHH... 3. köt. 243–244. old.

Guderian vezérezredes, aki 1943-ban a német páncélos erők főfelügyelője volt, ezt írta: „A páncélos csapatok, amelyeket olyan nagy nehézségek árán tudtunk csak feltölteni, a nagy emberi és anyagi veszteségek miatt hosszú időre kidőltek a sorból. Az oroszok természetesen kiaknázták sikerüket... A kezdeményezést végleg az ellenség ragadta magához."*

„A kurszki ívben vívott nagy nyári ütközettel – írja Görlitz nyugatnémet hadtörténész – megkezdődött a keleti hadsereg haláltusája. Mialatt az ellenség állandóan növelte támadó erejét, a német páncélos csapatok és gyalogság ereje egyre inkább kimerült..."**

Még Manstein tábornagy is, a „Dél" hadseregcsoport egykori parancsnoka, aki pedig kisebbíteni igyekszik a kurszki katasztrófa mértékét, a háború után kiadott könyvében elismeri a hitlerista startégia csődjét. „A »Citadella« hadművelet – írja – utolsó próbálkozásunk volt, hogy keleten megőrizzük kezdeményezésünket. Amikor befejeződött, ami egyet jelentett a kudarccal, a kezdeményezést véglegesen a szovjet oldal vette át. Ebből a szempontból a »Citadella« hadművelet döntő jelentőségű, a háború fordulópontja a keleti arcvonalon."***

És nézzük, hogyan értékelte a Vörös Hadsereg újabb győzelmét emlékirataiban Winston Churchill, a brit politika egykori vezetője: „A Kurszkért, Orjolért és Harkovért két hónap leforgása alatt vívott három óriási ütközet azt jelentette, hogy a keleti arcvonalon összeomlott a német hadsereg."°

Hosszan idézhetnénk tovább a Szovjetunió egykori szövetségeseinek dicsérő szavait a Vörös Hadseregről és a katonai ellenfelek szűkszavú, kiábrándult nyilatkozatait. Kár, hogy később azokat is, ezeket is cserbenhagyta az emlékezetük. Különösen a politikusoknak és a katonáknak nem lenne szabad elfelejteniök a második világháború tanulságait.

Ezzel kapcsolatban G. K. Zsukov marsall „A Szovjetunió dicső győzelme és a történelem meghamisítóinak tehetetlensége" című cikkében (Kommunyiszt, Moszkva 1970. 1. sz. 80–94. old.) a következe-

* *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Neckargemünd 1960. 283. old.

** *W. Görlitz:* Id. mű, 211. old.

*** *E. Manstein:* Id. mű, 473. old.

° *Winston S. Churchill:* The Second World War and an Epilogue of the Years 1945 to 1957. London 1959. 715. old.

zőket írja: „Néhány nyugatnémet történész, hogy a szovjet hadsereg győzelmének jelentőségét elkendőzze, feleleveníti a régi hitlerista állítást a »front mögötti árulásról« mint a Wehrmacht vereségének okáról . . . »Moszkva a kémek révén győzött« – ilyen szellemben állítják be a kurszki csata történetét.

Mit mondhatunk ezzel kapcsolatban? 1943 tavaszán a szovjet hírszerzés ragyogó munkája eredményeként számos fontos adat jutott tudomásunkra a német csapatoknak a nyári offenzíva előtti csoportosításáról. Miután ezeket az adatokat analizáltuk, és megvitattuk a voronyezsi és központi frontok parancsnokaival, valamint A. M. Vaszilevszkij vezérkari főnökkel, az ellenség valószínű terveiből következtetéseket vonhattunk le, amelyek később helyesnek bizonyultak. Ezeket a következtetéseket figyelembe véve készítettük el a kurszki csatáról tervünket, amely szintén teljesen célravezetőnek bizonyult. Először a szovjet csapatok védekező harcban kifárasztották az ellenfelet, azután ellentámadásba mentek át, és szétverték az ellenség hadcsoportjait.

De a hírszerzés jó munkáját önmagában nem tekinthetjük a kurszki ívben aratott győzelmünk döntő tényezőjének. Mindenki, aki csak valamelyest ismeri a hadászatot, megérti, hogy miből tevődik össze a siker a háborúban: az egész helyzet biztos értékelése, a fő csapások irányának helyes megválasztása, a csapatok jól elgondolt hadrendje, valamennyi fegyvernem pontos együttműködése, a harcosok magas fokú öntudata es képzettsége, elegendő anyagi és műszaki ellátottság, határozott és rugalmas vezetés, korszerű manőverezés és sok minden egyéb szükséges a győzelem kivívásához. Mindez együttesen alkotja a modern hadviselés művészetét. Csak azáltal, hogy a parancsnokok és harcosok minden fokon elsajátították ezt a művészetet, tudták a kurszki kimagasló sikert elérni. Ily módon győzelmünket biztosította a minden rendfokozatú parancsnokok jártassága, a gondos felkészülés a csatára, a terv határozott megvalósítása, a szovjet hadsereg harcos tömegeinek hősiessége. A jól működő hírszerzés is egyik tényezője volt az indítékok összességének, ami ennek az óriási ütközetnek a sikerét biztosította."

Ezzel az értékeléssel természetesen egyetérthetünk. Minden komoly hadtörténész tudja, hogy a háborúk sorsát végül is a csatatéren döntik el. A hírszerzés, bár igen fontos része a hadiszervezetnek, s lényegesen megkönnyíti a parancsnokság számára a hadműveletek

vagy a hadviselés végrehajtását, de nem döntheti el a háború kimenetelét.

Végül, a kurszki csata eredményeit összegezve, arra szeretném felhívni az olvasó figyelmét, hogy a harc közben a szovjet fegyveres erők támadó ereje egyre nőtt.

„A Vörös Hadsereg kurszki . . . ellentámadásában 19 összfegyvernemi hadsereg mellett a szovjet haderő mind az öt harckocsihadserege részt vett. Moszkvánál, 1941-ben két front, Sztálingrádnál 1942-1943 telén három front támadott, Kurszknál pedig már öt front erői vettek részt az ellentámadásban."*

A Szovjetunió hatalmas katonai potenciálja lehetővé tette a szovjet főparancsnokságnak, hogy addigra nagy hadászati tartalékokat képezzen. Ezek a tartalékok nemcsak a kurszki csata sikerét biztosították. Elegendők voltak ahhoz is, hogy végrehajtsák kétezer kilométeres frontszakaszon a Vörös Hadsereg nyári–őszi támadását.

Ez az általános stratégiai támadás az Orjol és Belgorod–Harkov irányban indított sikeres ellentámadásból fejlődött ki, és szünet nélkül, lélegzetvételnyi időt sem hagyva az ellenségnek, bontakozott ki Velikije Lukitól a Fekete-tengerig.

A sztálingrádi katasztrófa és a szovjet csapatok sikeres előnyomulása után – 1943 telén sok helyütt áttörték a frontot – a németeket nagyon aggasztotta a helyzet, és sietve építeni kezdtek egy hadászati védelmi vonalat. Ez az úgynevezett „Keleti fal" északról délre, a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódott. Az ellenség abban reménykedett, hogy itt megállítja a Vörös Hadsereget.

Megszerezni az épülő védelmi vonal adatait azt jelentette, hogy lényeges segítséget nyújthatunk a vezérkarnak a támadó hadműveleti tervek kidolgozásához, megkönnyítjük az ellenség védelmi vonalának leküzdését, szovjet katonák tízezreinek életét mentjük meg.

Lucy berlini informátorainak lehetőségeit ismerve, a Központ vezetősége, mint már említettem, még tavassszal megbízta csoportunkat, hogy szerezzünk adatokat a „Keleti falról". A feladatot továbbítottuk a berlini forrásokhoz. De nekik sem volt könnyű megszerezniök ezt az információt, mert a „Keleti fal" dokumentációját külön páncélszekrényekben őrizték, és ezekhez nagyon nehéz volt hozzáférni.

* NHH... 3. köt. 249. old.

Teddy vállalta az információ megszerzését. Április közepén azonban közölte, egyelőre nem tudja kivenni a titkos iratokat, hogy másolatot készítsen róluk. Majd azt ígérte, hogy az iratok helyett részletes információt küld a keleti fronton épülő hadászati védelem tervéről. A kockázat a jelek szerint igen nagy volt, és Teddy óvatosságból lassan dolgozott.

Végül vagy két hét múlva Lucyn keresztül érdekes adatokat közölt a „Keleti fal" északi részén épült erődítményekről:

1943. IV. 30. Direktornak. Sürgős.
Nagyon fontos. A „Keleti fal" terve.
Teddytől.

a) *A „Keleti fal" északi részén két vonal épül:*
1. harckocsi-elhárító vonal
2. ellenállási vonal.

b) *A harckocsi-elhárító vonal a védelmi zóna előterében húzódik, amelyet olyan nagy egységek befogadására terveztek, mint egy gyaloghadosztály.*

Az ellenállási vonal a védelmi szakasz frontvonala. Erődítései átlag csak 10 km-es mélységben lépcsőzöttek . . .

A továbbiakban a *c)* és *d)* pontban következett a leírása annak, hol húzódnak az ellenállási és harckocsi-elhárító vonalak.

. . . A „Keleti fal" előterében, ugyanígy az ellenállási vonalon, mindenütt beton- és fabunkerek, valamint harckocsicsapdák épülnek.

e) *A „Nord" építőcsoport elé tűzött feladatok azt mutatják, hogy hadászatilag döntő védelmi harcokat akarnak folytatni a harckocsi-elhárító vonal és az ellenállási vonal között abban a reményben, hogy a szovjet harckocsik és rohamlövegek zöme nem jut el az ellenállási vonalig.*

Dóra

Majd ez a rádiógram ment Moszkvába:

1943. V. 6. Direktornak. Sürgős.
Teddytől, Berlin, május 1.

1. Minap elég nagy mennyiségű, készen összeszerelt vasúti löveget küldtek Oroszországba, mégpedig 203 és 280 mm kaliberű messzehordó lövegeket, valamint 152 és 203 mm-es francia vártüzérágyúkat és tengeri lövegeket.

Valamennyi vasúti löveget a hátsó harcövezetben levő erődítményekbe küldik a „Keleti fal" erődítményrendszer megépítésének befejezése céljából.

Így például ilyen lövegeket küldtek Kijevtől délre, a Dnyeper menti erődítményekhez, ahol a vasúti zászlóaljak elég hosszú vasútvonalakat építenek; ezek Harkovtól nyugatra és Kijevtől délre ágaznak el a vasútvonaltól és a Dnyeper nyugati partjához vezetnek. Újabb vasúti lövegeket küldenek Dvinszk térségébe és a Krímbe is.

2. A németek folytatják újabb páncélvonatok összeállítását, amelyeket elsősorban a „Keleti fal" erődítményrendszernek szánnak.

Dóra

A Vörös Hadsereg vezérkara a front egész vonalán működésbe hozta a hadsereg- és hadosztály-felderítést, valamint az ellenség hátában a partizán hírszerzést. A hírszerzők kiegészítették az értesüléseket a helyszínen: hol épülnek erődítések, harckocsiakadályok, vázlatokat készítettek a védelmi vonalakról, felrobbantottak objektumokat, kisiklattak vonatokat, amelyek fegyvert és berendezést szállítottak a „Keleti falnak", a szovjet légierő pedig bombázta a felderített védelmi vonalakat.

A partizánok egyik sikerét jelentettem az alábbi táviratban:

1943. V. 16. Direktornak.
Olgától.

Április végén az orosz partizánok egy vonatot robbantottak fel Vilna és Minszk között. A kelet-poroszországi 241. sz. tüzérezred bevetési osztagának több száz katonája vesztette életét ez alkalommal. Ez az ezred a 161. gránátos hadosztályhoz tartozik.

Dóra

Ily módon a szovjet főparancsnokságnak már a kurszki csatát megelőzően, majd az azt követő támadás folyamán fogalma volt az ellenség védelmi rendszeréről. Ez lehetővé tette, hogy megfelelőképpen előkészítsék a csapatokat, és sok helyen sikeresen áttörjék a németek védelmét a főcsapások irányában.

Ismeretes, hogy a hitleristák hiába reménykedtek a „Keleti falban". Sem a Vörös Hadsereget nem sikerült feltartóztatniuk az előre elkészített védelmi vonalakon, sem az ellentámadáshoz szükséges tartalékokat nem tudták összegyűjteni. A szovjet csapatok hatalmas csapá-

sokkal feldarabolták az erődítmény-rendszert és tovább űzték az ellenséget nyugat felé.

Ezekben a napokban a berlini informátorainktól érkező hírekből kibontakozott előttünk a hitlerista csapatok katasztrofális visszavonulásának, majdnem hogy menekülésének képe a front különböző szakaszain, érzékelhettük, hogy a német katonai vezetés köreiben idegesség és pánik tört ki. Már nem tudták megszervezni az ellenállást. Szemléltetésképpen idézek egy rádiógramot ebből az időszakból:

1943. IX. 1. Direktornak. Sürgős.
Werthertől, Berlin, augusztus 28.

A déli szektor hátországi szervezeteinek visszavonására adott parancs valószínűleg nem hajtható végre. A tervszerű visszavonulás csaknem lehetetlen, mert fokozódik a Vörös Hadsereg nyomása, nagyok a veszteségek az egész Donyec-kanyarban, és mert a szovjet légierő fokozza akcióit a németek hátában. A front felbomlása csak úgy akadályozható meg egy időre, ha elhatározzák, hogy feláldozzák a Kramatorszk–Gorlovka védelmi vonalon és a Vorosilovszk térségében levő csapatokat.

A mai naptól a Donyeci Front déli szárnya felbomlóban van. Sztálinónak és Makejevkának délről nincs előkészített védelmi vonala. Ezek védelmi vonala délkeleten a Miussz folyó megerősített vonala volt, de ezen a folyón augusztus 23-án az ellenség átkelt. A Zenykovnál és Valkinál indított összpontosított ellentámadások megtörnek az orosz csapatok túlerején. Megkezdődtek az előkészületek Brjanszk kiürítésére, az ellenségtől való elszakadásra utóvédek kijelölésével és támpontok kialakításával a Gyeszna keleti kanyarjánál, a Zsukovka–Trubcsevszk-vonalon.

Dóra

A támadás feltartóztathatatlan volt. A szovjet csapatok átkeltek a Dnyeperen, a Szozson, a Gyesznán, a Pripjatyon, a Berezinán, hídfőállást létesítettek a Kercs-félszigeten a Krím ostromához, felszabadítottak számos várost és falut.

A Vörös Hadsereg folytatta a visszavonuló ellenség üldözését, erős frontális és oldalcsapásokat mért a német csapatok déli és középső csoportosításaira.

A németeknek a keleti fronton egymás után elszenvedett nagy vereségei morálisan megrendítették még a hitleristák szövetségeseinek legharciasabb tagjait is. Vezetőik, akik egykor bámulták a birodalom erejét és fegyelmezett, kitűnő hadseregét, már nem hittek Németország győzelmében. Ezekben az országokban egyre labilisabb lett a belpolitikai helyzet, a nép belefáradt a nélkülözésbe és a háború terheibe. Hitler és olasz szövetségese egyik csatát a másik után vesztették el a földközi-tengeri hadszíntéren.

Igyekeztünk rendszeresen tájékoztatni a Központot az európai helyzetről. Fő feladatunk továbbra is az volt, hogy a szovjet–német frontra vonatkozó hadászati információkat szerezzünk, de lényeges részét alkotta munkánknak a fasiszta tömb országainak nyugati terveiről és akcióiról szerzett információ, mert fontos kiegészítést nyújtott az események teljes képének kialakításához.

Május 13-án Észak-Afrikában kapituláltak Rommel szétvert olasz–német hadosztályainak maradványai, Mussolini és Hitler utolsó reménységei: az afrikai front megszűnt létezni.

Az utolsó afrikai hídfő, Tunisz elvesztésének egy részletéről Werther jelentése alapján május 15-én a következő táviratban számoltam be:

Május 5. és 11. között Afrikából Olaszországba csak 3000 katona tudott elmenekülni. A németek utolsó afrikai jelentései a britek új 50 tonnás Churchill-tankjai és a most általában 105 mm-es USA rohamágyúkkal felszerelt brit páncélos tüzérség fölényes tűzerejéről beszélnek.

Olaszországot invázió fenyegette. Ez nagy izgalmat okozott befolyásos olasz körökben, de az „alsó rétegekben" is.

Grau megtudta a Vatikánból, hogy a pápa azt tanácsolta az olasz királynak, forduljon egyenesen az angol királyhoz és Roosevelthez azzal a kéréssel, hogy kössenek fegyverszünetet még az angolszász csapatok várható olaszországi partraszállása előtt.

Nagy nyugtalanság fogta el Hitler többi szövetségesét is.

1943. VI. 21. Direktornak.

Longon keresztül egy magyar diplomatától, aki a berni magyar követségen dolgozik és nemrég tért vissza Budapestről.

1. Bakach (Helyesen: Bakach-Bessenyey György. – R. S.) vichyi magyar nagykövet Budapestre utazott, hogy meggyőzze Kállayt az Oroszországgal

való megbékélés szükségességéről, Bakach reméli, hogy ő lesz a magyar külügyminiszter.

2. A magyar lakosság 90 százaléka erősen németellenes. A magyar politikusok többsége követeli Kállaytól, hogy nyíltan szakítson Németországgal, de Kállay úgy véli, ennek még nem érkezett el az ideje.

3. Horthy és Hitler legutóbbi találkozásakor az utóbbi követelte, hogy Budapesten hozzák létre a német vezérkar különleges részlegét, amelyet német csapatok őrizzenek, továbbá, hogy a magyar hadiipar nagyobb mértékben vegyen részt a hadianyaggyártásban Németország számára. Horthy nem hajlandó teljesíteni Hitler ezen követeléseit.

Dóra

A távirat 2. pontjában foglaltak az akkori magyarországi helyzetről mai ismereteink birtokában nyilvánvalóan túlzásnak és vágyálomnak tekinthetők.

Ezzel egyidejűleg fokozódott az elégedetlenség és a hitlerista rendszerrel szembeni népi ellenállás ereje a Németország által legyőzött és megszállt országokban, különösen Franciaországban. Például Diemens azt jelentette Vichyből, hogy véleménye szerint Franciaország lakosságának csak 5 százaléka követi a vichyi kormányt, és helyesli az együttműködést Németországgal. A népben egyre nagyobb a rokonszenv a Szovjetunió iránt.

Ezenkívül informált bennünket, hogy Savoie, Cantal és Drôme megye városaiban jelentős francia partizáncsoportok tevékenykednek, amelyeknek rádióösszeköttetésük van Londonnal.

A francia maquis-k harcát gyakorlatilag az Ellenállási Nemzeti Tanács (CNR – Conseil National de la Résistance) irányította, amelynek több párt, köztük a Kommunista Párt is tagja volt. Az ő követelésükre a Tanács hozzálátott a népi felkelés előkészítéséhez. Összehangolta munkáját de Gaulle tábornok Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságával is, amely Londonban székelt. Megegyezés született, hogy valamennyi hazafias szervezet összefog az ország felszabadítására. Londonnal az összeköttetést a gaulle-ista Központi Hírszerző és Akcióiroda ügynökein át tartották.

Az Haute-Savoie megyei francia ellenállókkal nem volt nehéz érintkeznünk, csupán Genf mellett át kellett lépnünk a határt. De rajtuk kívül a fasizmus elleni fegyveres harc más osztagaival is volt kapcsolatom. Időnként Svájcba érkeztek az olasz, sőt a jugoszláv partizánok

küldöttei, akik meglepő ügyességgel jutottak át a rengeteg akadályon. Ezekkel az emberekkel megbízásomból csoportunk egyik tagja találkozott. A partizánok érdekes információkat közöltek arról, milyen a helyzet osztagaiknál.

A partizánok elbeszéléséből és más forrásainkból nyilvánvaló volt, hogy a fasiszta Olaszország, Hitler legmegbízhatóbb szövetségese, példátlanul súlyos katonapolitikai válságba jutott. 1943 tavaszán a tömeges elégedetlenség, a hatalmas sztrájkmozgalom a gyárakban, a háborúellenes tüntetések az egész országra kiterjedtek. Magában a fasiszta pártban is széthúzás volt tapasztalható: a párt sok tagja nyíltan hangoztatta, hogy Olaszország lépjen ki a háborúból. A Mussolini által végrehajtott tisztogatások nem segítettek. Ekkortájt a Duce politikájával szemben már erős ellenzék alakult ki a monarchista felső rétegben, a tábornoki karban és a különböző pártokban.

Az 1943 nyarán kapott információim azt jelezték, hogy Olaszországban a fasiszta rendszer napjai meg vannak számlálva.

Long közölte, hogy olasz diplomáciai körök feltevése szerint Olaszország a következő három hónap folyamán kilép a háborúból.

Ugyancsak Long tudta meg antifasiszta összeköttetése révén a következőket:

Az olaszországi ellenzék kettészakadt. A katolikusok a Vatikánnal együtt úgy döntöttek, hogy az Egyesült Államokkal tartanak. Az Egyesült Államok kormányához az összekötő Spellman bíboros és Myron Taylor.* A liberálisok, a szocialisták és a kommunisták Angliával akarják felvenni a kapcsolatot.

Valamennyi ellenzéki csoport követelte a királytól, hogy haladéktalanul vessen véget a háborúnak, és távolítsa el Mussolinit. Azzal fenyegetőznek, hogy ellenkező esetben terrorcselekményeket és merényleteket szerveznek.

Egy másik hírforrásunk, akivel Longnak régóta állandó kapcsolata volt, az egyházi vezetők kulissza mögötti intrikáiról informált.

1943. VI. 22. Direktornak.
Longon keresztül.

A Vatikánból, Maglione államtitkártól a svájci jezsuitákhoz érkezett levél szerint Olaszország már most igyekszik olyan légkört teremteni, amely-

* Az Egyesült Államok vatikáni nagykövete.

nek révén a jövendő béketárgyalásokon jobb pozícióba kerülne, mint Németország. Olaszországot ebben a próbálkozásában támogatja a Vatikán és a vatikáni angol követ. Állítólag maga Mussolini is azt tartja, hogy a háborút elvesztették, s hajlandó új rendszert létrehozni a királlyal együtt. Mussolini és a Vatikán keresi a közeledés lehetőségét Lengyelországgal, amelyet közvetítőként szeretnének felhasználni. Május végén Mussolini fogadta a vatikáni lengyel követet.

Dóra

Mussolini valóban azt gondolta, hogy elvesztették a háborút, ezt bizonyítja a Duce és a Führer később közzétett levélváltása. Az olasz diktátor például március 25-i levelében biztosította ugyan Hitlert, hogy Olaszország kész „a végső győzelemig folytatni a háborút", de emellett ezt írta: „Meggyőződésem, hogy Oroszország megsemmisítése lehetetlen, még akkor is, ha a japánok belépnének a háborúba, ami kevéssé valószínű."*

Ugyanakkor maguk a németek is tisztában voltak vele, hogy Olaszország már nem képes komoly fegyveres harcra, s többé már nem lehet rá számítani. Az új helyzet következtében a német hadvezetés sürgősen módosította hadászati terveit. Júniusban szereztem erről tudomást.

1943. VI. 7. Direktornak.
Werthertől.

a) *AZ OKW jelentősen csökkenti az Olaszországban állomásozó német csapatok létszámát, elvben lemondott arról a korábbi álláspontjáról, hogy Olaszország védelmi erőd lesz az angolszászok európai támadásával szemben.*

A Földközi-tenger nyugati részének feladása után a német hadvezetés jelenleg a Balkánra koncentrálja a védelmet. A német hadvezetés arra számít, hogy a szövetségesek hamarosan partra szállnak Olaszországban, meggyőződése, hogy az orosz–angolszász akcióegység megköveteli a németek balkáni pozíciói elleni támadást, és ezt megelőzi Dél-Olaszország elfoglalása a szövetségesek által.

b) *A német hadvezetés előkészíti a 2. légi flotta egyesülését a Balkánon levő még gyenge német légi kötelékekkel.*

c) *Kesselring május 25-től kivonja a német légierőt Nyugat-Szicíliából és Dél-Szardíniából.*

Dóra

* Les lettres secrètes échangées par Hitler et Mussolini. Párizs 1946. 184–185. old.

1943. VI. 28. Direktornak.
Werthertől.

A) *A június 14-én megkezdett nagy angolszász légitámadások következtében az olasz védelmi szervezet Nyugat-Szicíliában már június 15-én teljesen felmondta a szolgálatot. Az utak és vasutak úgy szét vannak rombolva, hogy a Calatafimi és Salemi mellett összpontosított olasz gépesített kötelékek bevetése lehetetlen volna. A németek azt hiszik, a légi bevetés célja, hogy mindenekelőtt Nyugat-Szicília partját tegyék rohamra éretté.*

B) *A szövetségesek légi bevetése láthatólag Szardínia, Szicília és Calabria teljes elszigetelését célozza. Apuliában a repülőterekre német harci repülőrajok költözködtek. Olaszország német kívánságra erődítményeket épít az Otrantói tengerszoros partján. Ezek az intézkedések amiatt történnek, mert félnek a szövetségesek támadásától Északnyugat-Görögország, Korfu és Albánia ellen. A németeknek mindezen intézkedéseket az olaszoktól kényszer útján kell kierőszakolniuk. Szicíliát az OKW már feladta. Csak annyiban érdekes számára, hogy, mint egész Olaszország, a Balkán stratégiai előtere.*

Dóra

A hitlerista tábornokok ezúttal nem tévedtek prognózisukban. A Földközi-tenger medencéjében az események valóban úgy, azaz majdnem úgy alakultak, ahogyan ők féltételezték. Az olasz flotta, amelyet a túlerőben levő szövetségesek gyakorlatilag bezártak a kikötőkbe, nem tanúsított semmilyen ellenállást. Ez megkönnyítette az angol–amerikai csapatok partraszállását Szicíliában. A szigeten, amelynek a hídfőállás szerepét kellett betölteni Olaszország kontinentális részének lerohanásához, a harcok július 10-én kezdődtek, és csak augusztus 17-én értek véget. Több mint egy hónapra volt szüksége a 13 angol és amerikai hadosztályból álló két nagy hadseregnek, hogy megtisztítsa a szigetet az olasz–német csapatoktól, noha a szövetségesek döntő erőfölényben voltak az ellenséggel szemben. Ahogy Kimche találóan írja: „A szövetségesek előnyomulása halálos lassúsággal ment végbe... A németek készek voltak a visszavonulásra, mert túl gyengének érezték magukat. De a szövetségesek nem indultak el."*

Pedig a támadást olyan előnyös időpontban kezdték meg, amikor a Vörös Hadsereg Kurszknál a legjobb német hadseregeket verte szét, ezért a német főhadiszállás egyetlen hadosztályt sem tudott bajba

* *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 165. old.

jutott szövetségese megsegítésére a frontról küldeni, sőt éppen ellenkezőleg, sietve keletre vezényelte Európából utolsó tartalékait.

Az olasz hadihelyzetre vonatkozott július 22-i táviratom:

„A szicíliai partraszállás ideje és helye a tengely számára meglepetés volt. A németek arra számítanak, hogy Olaszország augusztus végéig leszakad. Azt a kísérletet, hogy a Pó folyónál erődítményeket állítanak fel, maguk a németek sem veszik komolyan."

Egyébként én már július 10-én továbbítottam azt az akkor érkezett értesítést, miszerint Mussolini kormánya legkésőbb két héten belül megbukik. Rejtjelezéskor lehetőleg mindig a legrövidebben, legtömörebben fogalmaztam, ezért a „két héten belül" helyett a dátumot írtam: 7.25. Múlt az idő, az angolszászok partra szálltak Szicíliában, de a fasiszták még mindig hatalmon voltak. Elérkezett július 25. Este magam vittem el az utolsó sürgős rejtjeles táviratokat Eduardnak a városszéli villába, és hazafelé tartva, szemrehányást tettem magamnak, hogy miért kellett ilyen egzakt időpontot „jósolnom". Éjfél után értem haza, bekapcsoltam a rádiót, és hirtelen megütötte a fülemet a régen várt hír: az olasz király leváltotta Mussolinit, új kormány alakult Badoglio marsall vezetésével, és nyomban letartóztatták a Ducét. Így tehát mégis pontos lett a jelzett dátum. S amikor reggel kiléptem a házból, a szomszéd épület szemetes ládájában egy nagy Mussolini-portrét pillantottam meg. Nyomban megértettem, hogy a portrét szomszédunk, az olasz konzul dobta ki, aki nemrég még „meggyőződéses" fasiszta volt.

Az olasz király és a nagyburzsoázia a Duce eltávolításával egy csapásra két legyet akart ütni: megakadályozni a népharag kitörését az országban, és amnesztiát szerezni az angolszászoktól. A monarchista vezető körök számítása azonban nem vált be. Az olasz városokban zavargások kezdődtek.

Ugyanakkor a német csapatok jelenléte Olaszországban Damoklész kardjaként függött Badoglio kormánya fölött. A Mussolini bukását követő napokban kialakult helyzetről a következő táviratban számoltam be:

1943. VIII. 8. Direktornak.
Werthertől.

A) *Richthofen még Olaszországban van, az olaszországi események miatt azonban az OKW újabb utasításai alapján még nem váltotta le Kesselringet a 2. légiflotta parancsnokságáról. Lehetséges, hogy Richthofen visszatér Dél-Oroszországba vagy a Balkánon főhadiszállást alakít.*

B) *Az OKW elhatározta, hogy a 2. repülőflottának az olasz repülőtereken levő bevetési erejét utánpótlás segítségével fenntartja. A 2. repülőflotta harci erejének helyreállítását nem tervezik, nem is lehetséges.*

C) *Az OKW engedélyezte Lavalnak francia ezredek felállítását az olaszok elszakadásának veszélye miatt. Ebből egy ezredet július 20-a óta felállítottak, a második felállítása jelenleg folyamatban. Rundstedt ezeket az ezredeket az olaszok leváltására Franciaországban kell hogy felhasználja.*

D) *Július 29-én az OKW közölte Badoglióval, hogy minden lehetőséget fenntart magának, ami alkalmas annak megakadályozására, hogy a szövetségesek megvessék lábukat Olaszországban vagy az olaszok által megszállt területeken.*

E) *Július 29-én Göring az OKW megbízásából Olaszországban volt, és állítólag Badoglióval találkozott.*

Dóra

Az olasz kormány, amely minden eszközzel meg akarta tartani a hatalmat, titkos tárgyalásba kezdett az angol–amerikai hadvezetéssel. Szeptember 3-án megállapodtak a fegyverszünetben, amely előírta Olaszország feltétel nélküli kapitulációját. Öt nappal később az egyezmény szövegét ismertették a rádióban. És még aznap, szeptember 8-án, a németek bosszújától tartó király, a kormány és csaknem az egész felső hadvezetés az ország déli részébe, a szövetséges csapatok védőszárnyai alá menekült. Ekkor már a szövetségesek partra szálltak az Appennini-félszigeten, és visszaszorítva a német egységeket, haladtak észak felé.

A partraszállás előtt megtudtam Lucy egyik forrásából, hogy Tarantót és környékét a német csapatok teljesen kiürítették, és ott semmiféle komoly ellenállás nem várható. A hírt Pakbónak adtam rejtjelezésre, ő azonban nemcsak rejtjelezte. Mint később bevallotta, a hírrel rögtön Mrs. Wiskemanhoz (ha jól emlékszem, így hívták), a berni brit követség sajtóattaséjához rohant, aki ezt azon nyomban

szintén rejtjeles táviratban (de persze az angol követség kódjával) továbbította.

Néhány nap múlva a szövetségesek kardcsapás nélkül elfoglalták Taranto hadikikötőjét és Wiskeman asszony kifejezte Nagy-Britannia köszönetét Pakbónak (legalábbis ezt Pakbo így mesélte el).

Az egykori szövetséges árulása felbőszítette Hitlert. Utasítást adott Olaszország megszállására, hogy feltartóztassák az angol–amerikai csapatokat.

A német gépesített hadosztályok, amelyek a demoralizált olasz hadsereg részéről nem ütköztek számottevő ellenállásba, az Alpoktól Nápolyig megszállták az országot. Olaszország északi részén a németek Olasz Szociális Köztársaság névvel fasiszta bábállamot alakítottak, amelynek élére Mussolinit állították, akit 1943. szeptember 12-én német ejtőernyősök kiszabadítottak a fogságból.

Az angol–amerikai csapatok támadása rendkívül lassan haladt előre. Noha a szövetségesek gyalogságot, tüzérséget és harckocsikat tekintve kétszeres, légierőben pedig többszörös fölényben voltak, a németek sikeresen védekeztek. Kimche írja: „Egyik hónap múlt el a másik után és a szövetségesek kínos lassúsággal kúsztak a félszigeten felfelé."* Vagy ahogy a Ha Iroda decemberi jelentése mondja: Az egyszerű olasz ember nem akarta és nem akarja megérteni, hogy az angolszász hadseregek ne tudtak volna gyorsabban előrehyomulni, ha az angolszász vezetés akarta volna.** Decemberben a front stabilizálódott Közép-Olaszországban.

„Az Egyesült Államok és Anglia olaszországi hadműveleteinek lelassulása, majd beszüntetése kapcsán Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa arra kérte Harriman amerikai nagykövetet, közölje az Egyesült Államok kormányával, hogy a szovjet kormányt, a szovjet közvéleményt és a szovjet hadvezetést módfelett meglepi az olaszországi hadműveletek szünetelése. A szövetségesek csapatai, bár óriási számbeli fölényben vannak, már jó ideje nem folytatnak aktív harctevékenységet, nem teljesítik az olaszországi hadműveletekre vonatkozó ígéreteiket. Mindez módot ad a német fasiszta hadvezetésnek arra, hogy újabb erősítéseket dobjon át a szovjet–német frontra."***

Anglia és az Egyesült Államok kormánya azonban figyelmen kívül

* *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 166. old.
** *A. Matt:* Id. mű, 205. old.
*** HNH... 3. köt 470. old.

hagyta ezt az üzenetet, 1943-ban nem újították meg az offenzívát Olaszországban.

Már akkor nyilvánvaló volt, az angol–amerikai uralkodó körök a döntő hadműveletek halogatásával azt akarták elérni, hogy a Vörös Hadsereg meggyengüljön. Számos ilyen jellegű hírszerző jelentés futott be a Központba a svájci csoporttól.

De akárhogy és akármint, 1943 végén a fasiszta államok monolit tömbjén hatalmas tátongó rés keletkezett: Hitler elvesztette legfontosabb szövetségesét. Most már a náci Németországnak gyakorlatilag egymagában kellett védekeznie nemcsak Kelet-, hanem Dél-Európában is. A vereség sötét árnya már ott lebegett a „Harmadik Birodalom" felett.

Ezt a hangulatot tükrözte a következő táviratom:

1943. IX. 18. Direktornak.
Ágnestől.
Berlini hivatalos körök első ízben ismerik el a keleti front összeomlásának lehetőségét. A tartalékok kimerültek. A parancsnokok mind panaszkodnak a csapatok rossz hangulatáról.

Dóra

DAMOKLÉSZ KARDJA

Észak-Olaszország német megszállása alaposan megrémítette a svájci hatóságokat. Az angol–amerikai segítség egyelőre illuzórikus volt, a németek viszont minden oldalról körülvették a kis köztársaságot; Ausztriában, Olaszországban, Franciaországban hitlerista hadosztályok álltak. A semlegesség, a függetlenség, a szabadság és a békés élet örömei hajszálon függtek. S bár a svájciak igyekeztek nem ingerelni a mohó északi szomszédot – a hadianyagot szállító német szerelvények továbbra is akadálytalanul átrobogtak az ország területén Olaszországba, az ipar továbbra is szállított a német birodalomnak bizonyos típusú fegyvereket –, a Svájci Államszövetség kormánya tisztában volt azzal, hogy a megszállás veszélye nem csökkent, hanem nőtt.

Masson brigádezredes, aki Schellenberggel még mindig tartotta a kapcsolatot, azt állította ugyan, hogy Svájc megszállásának tervét végleg elvetették. Guisan tábornok azonban meg volt győződve arról,

hogy Svájc 1943 nyarán, Mussolini bukása után . . . a legnagyobb veszélyeztetés fázisába került.*

A fronton elszenvedett vereségektől felbőszült német vezetőktől minden kitelhetett. Bármilyen ürügyet felhasználva parancsot adhattak volna Svájc megszállására, vagy követelhették volna, hogy Olaszország védelmének biztosítására csapataik szabadon átvonulhassanak az országon. A svájci kormány ezt kétségkívül megtagadta volna, és akkor . . . Akkor kitört volna a háború. A svájci hadsereg készen állt, de az ország vezetői tisztában voltak azzal, hogy nem tudna hosszabb ideig ellenállni. Nem maradt más hátra, mint egyik engedményt a másik után, egyik szolgálatot a másik után tenni a náciknak.

Ezekben a napokban a szövetségi rendőrség és a kémelhárító szervek parancsot kaptak, hogy kutassák fel szervezetünket. Úgy látszik, a német biztonsági szolgálat nagy nyomást gyakorolt Massonra, talán Svájc elleni szankciókkal is fenyegetőzött.

De talán nem is igen volt szükség erre a nyomásra. Amint W. von Schramm nyugatnémet hadtörténész sejteti (a „Frankfurter Allgemeine Zeitung" 1966. december 13-i számában megjelent „Die rotweisse Kapelle" című cikkében): „1943 őszén már túl sok volt (a mi hírszerző csoportunk tevékenysége) a svájciaknak is, elsősorban a svájci szövetségi kormánynak, amelynek a szövetségi rendőrség alá volt rendelve . . .

Az oroszok sikerei olyan nagyok lettek, hogy . . . veszélyt jelentettek Közép-Európa számára . . . Nincs kizárva, hogy az amerikai kémelhárító főnök, Allen W. Dulles is . . . ilyen értelemben interveniált Bernben. A (nyugati) invázió előtt nem volt megengedhető, hogy Közép-Európa szovjet kezekbe kerüljön."

Egyes dokumentumokból ítélve a svájci rendőrség emberei szeptember 9-én kezdtek el nyomozni utánunk, vagyis egy nappal azután, hogy Olaszország kapitulációját nyilvánosságra hozták és megkezdődött a német hadosztályok bevonulása Olaszországba. Figyelemre méltó az események összetalálkozása. Valószínű, hogy az Olaszországban történtek, amelyek veszélyeztették Svájc semlegességét, érlelték meg Massonban a végleges elhatározást, amit az SD és a Gestapo vezetői már olyan rég és türelmetlenül vártak.

A svájciak először is rádióinkat kezdték keresni. Lehetséges, hogy

* *J. Kimche:* General Guisans Zweifrontenkrieg. 169. old.

a németek átadták nekik bemérő szolgálatuk adatait: két rádió Genf környékén vagy magában a városban, egy Lausanne-ban.

A svájci kémelhárítás ennek az akciónak a végrehajtására külön rádiócsoportot alakított Maurice Treyer hadnagy vezetésével. A csoport három közeli bemérésre alkalmas készüléket kapott, amelyeket gépkocsira szereltek. A svájci rádiósok nagy háromszögalakban felállították készülékeiket Genf külvárosainak egymással szemben fekvő pontjain, és úgy figyeltek, éjjel-nappali ügyeletet tartva.

Ezek után a légköri zajok és a svájci hadsereg adóinak ismerős hívójelei közepette idegen morzejelekre bukkantak. Az ismeretlen távírász tisztán kopogta a számokból álló rejtjeles közleményt. A bemérő készülékek rögtön mutatták a hullámhosszt és az illegális adó körülbelüli helyét. Treyer hadnagy jelentette feletteseinek, hogy az egyik adót bemérték, és hozzálát pontos helyének megállapításához. A gépkocsik lassan megindultak Genf utcáin, és három oldalról közeledtek a műszerek által jelzett ponthoz.

Treyer hadnagynak a szolgálati naplóban eszközölt bejegyzéseiből, valamint abból, amit a letartóztatások után a hadnagy Jimnek elmondott, kiderül, hogy a svájciak először Eduard és Maud adóját fogták szeptember 11-én. Két hét múlva már körülbelül tudták, hol működnek genfi adóink: az egyik a route de Florissant környékén, a másik a város sűrűn lakott központjában, valószínűleg az Henri Mussard utcában.

Eközben Eduard, Maud és Rosa mit sem sejtve éjszakánként tovább dolgozott, biztosította a kapcsolatot a Központtal. Tőlünk több ezer kilométerre keletre türelmetlenül várták a friss információkat.

Ezekben a napokban nemcsak a dél-európai, hanem a messze északi norvég hadszíntérről is beszámoltam, mivel kihatása volt a keleti front legészakibb szakaszára is.

A távirat tartalma a következő volt:

1943. IX. 19.
Werthertől.

A német rajtaütés a Spitzbergákra azt a célt szolgálta, hogy álcázza a csapatelvonásokat Norvégiából. Majdnem az összes alakulatot kivonták, amely a támaszpontokon kívül állt, a tengerparti szakaszokon Namsos és Mosjöen, Ranfjord, Foldenfjord és Satefjord között. Namsostól Tromsöig a parti védelmet teljesen a kikötők sziget- és erődtámaszpontjaira helyezték

át. A kiürített területen támaszpontok maradnak Namsos, Tosno, Vikten, Bröten, Rösos-sziget és még tíz további helység. Ezek helyőrségek és harci alakulatok 500 és 2000 fő között. Kivétel Narvik, ahol egy hadosztály és néhány kisebb kötelék áll. A támaszpontokat a kiürített partvidéken összesen 20 000 fő tartja.

Közben a Vörös Hadsereg támadott, űzte az ellenséget a szovjet földről. Werther szerint *Manstein hadseregcsoportját szeptember 15 óta szétvertnek tekinthették. Augusztus 15 óta elvesztette felszerelésének és nehézfegyverzetének felét és létszámának 40 százalékát, azaz majdnem 250 000 főt.*

Az OKW ellenintézkedéseiről a következő táviratok számoltak be:

1943. IX. 24. Direktornak.
Werthertől. IX. 20.

Az OKW elhatározta, hogy a keleti front hadtápszervezetét hátravonja a „Keleti fal"-ba és mögé. Ez a részben kiépített előtéri vonal az úgynevezett harckocsitörő vonal, amelyet januárban terveztek. De a januári tervtől eltérőleg a hadtápszervezetet Nyugat-Ukrajnában nem akarják a Dnyeszterre hátravonni, hanem egyelőre megvárják, miképpen fejlődik ki az ellenséges nyomás a Dnyeper keleti ívében és a Szárni–Korosztyen–Kijev–Cserkasszij–Voznyeszenszk–Dnyeper-torkolat vonaláig.

A tervek szerint a hátrahelyezést a „Keleti Fal" előterébe november 1–5-ig be kell fejezni. Ezek az új döntések nem érintik az orosz előnyomulás késleltetésére tervezett ellenállás megszervezését a rögtönzött visszavonulási és feltartóztató állásokban, például a Dnyeper-hídfőknél és a Dnyeper-ívben Kremencsug és Krivoj Rog között.

Dóra

1943. IX. 25. Direktornak.
Werthertől.

Szeptember 12-én és 13-án a Führer főhadiszállásán tanácskozások folytak, amelyeken a Wehrmacht vezetőin és vezérkarain kívül részt vett Ribbentrop a külügyminisztériumtól, Küchler, Bock, Weichs tábornagyok, Thomas és Jakob tábornokok, továbbá a hadiipar tanácsának tagjai. A következő határozatokat hozták:

1. Németország katonai és hadigazdasági tartalékai miatt Közép-Európa védelmi övezetén túl csak utóvédharcokat engedhetnek meg. A csapatokat, fegyverzetet, segédszerveket, hadtápszervezetet ezen az övezeten túl az ellen-

ség támadását lassító vagy zavaró, megtévesztő akciókra ugyan továbbra is igénybe vehetik; elvben azonban ezek az erők csak a megszállt és veszélyeztetett területek vagy az előretolt állások védelmére használhatók fel.

2. Közép-Európa német védelmi övezetén kívül fekszik: Franciaország a Belfort–Szajna-vonaltól délre, Norvégia Trondheim vonalától északra, Finnország, Olaszország – Ljubjana, Trieszt, Udine és Bolzano tartományok kivételével –, Kréta, Görögország, Románia, Bulgária, Albánia, Szerbia, Horvátország, a Szovjetunió nyugati része a „Keleti fal" vonalától keletre.

3. Az összes e védelmi vonalon túl fekvő területen a német hadtáp- és harci egységek az ellenség megtévesztésére feltétlenül szükséges minimumra csökkentendők; ezek utóvédharcokat vívnak, hogy az ellenség csapatainak fevonulására és előkészületeire aránytalanul nagy erőfeszítéseket tegyen. A hadiipari és katonai közigazgatási szervezeteknek a védelmi övezeten túli területeken ehhez kell alkalmazkodniuk.

4. A megszállt balkáni országok: Görögország, Albánia, Montenegro és Szerbia megkapják e területek kiürítésének bejelentésekor önrendelkezési joguk elismerését. Az ő, valamint a háború alakulásának megfelelően a bolgárok, románok, magyarok, horvátok dolga lesz viszályaikat rendezni és gazdasági nehézségeiket leküzdeni német szövetségesük segítségével vagy pedig anélkül, ha visszautasítják a részvételt Németország oldalán a védelmi harcban. Ez utóbbi esetén Németország fenntartja magának a jogot védelmi szükségletei szerint a harcot volt szövetségesei területén folytatni, ami különösen vonatkozik Magyarországra, Horvátországra, Olaszországra és Finnországra.

Dóra

Szeptember 25-én a szovjet Nyugati Front csapatai betörtek Szmolenszkbe. Ezzel kapcsolatban Lucy egyik forrása, Werther közölte, hogy a *németek sietve visszavonultak Szmolenszkből azután, hogy 24-én a Vityebszkbe vezető vasútvonaltól északra szétverték a hátországi közlekedési vonalakat.*

A Szmolenszkért vívott védelmi harcokban szeptember 15-től súlyos veszteségeket szenvedett az 5. és 18. páncélos hadosztály és a 8–10. gyalogos hadosztály.

Szmolenszk elestével a németek Orjol után a legerősebb ellenállási gócukat vesztették el a szovjet–német fronton.

Ezekben a napokban még a szokottnál is nagyobb volt a túlterhelés, mert rengeteg anyag gyűlt össze, ezért mind a négy távírász kénytelen volt minden éjjel dolgozni. (Jim szeptember végén visszajött, és mind-

járt elkezdte az adásokat.) Az adók rövid szünetekkel két, három, sőt négy órán keresztül működtek. Idézek a genfi adók utolsó rádiógramjaiból néhányat.

1943. IX. 29. Direktornak.
Werthertől.

Az OKW-ban lehetségesnek tartják, hogy az orosz főparancsnokság haladéktalanul és teljes erővel, tankok és gépesített hadtestek összpontosításával megtámadja az Ilmeny-tó–Nyugati Dvina- és a Kijev–Kremencsug-vonalakat, és a támadást még a tél beállta előtt északon a Rigai-öbölig, délen Odesszáig és az Alsó- és Középső-Dnyeszterig előreviszi, míg a központi frontszakaszon takarékoskodik a csapatokkal és a fegyverekkel. Az OKW az ilyen orosz tervet tartja a német haderő számára a legveszélyesebbnek, jelenlegi állapotát és helyzetét figyelembe véve. Az OKW elutasította Kleist és Küchler javaslatát, Szmolenszk eleste után sem akarja politikai okokból magát siettetni. Az OKW véleménye szerint az oroszokat előnyomulásukban a központi frontszakaszon annál inkább lehet gátolni, minél tovább kitartanak az északkeleten és délkeleten előretolt német szárnyak. Az oroszok nem eléggé tájékozottak a német szárnyak fegyvereinek erejéről, és a német szárnyak védelmi erejét annál magasabbra fogják becsülni, minél kevesebb aggodalmat mutat az OKW a szárnyak sorsa miatt.

Dóra

1943. IX. 30. Direktornak.
Werthertől.

A) *A német csapatoknak Horvátországból Észak-Olaszországba történt áthelyezése következtében a német fegyver- és lőszerkészletek Ljubjana környékén, Észak-Dalmáciában és Horvátországban a Tito által vezetett partizánok kezébe kerültek. A partizánokból ily módon harcképes hadsereg alakult.*

B) *A németek becslése szerint Tito partizánhadserege 70 000–80 000 horvátból áll, akikkel 50 000 főnyi olasz csapat együttműködik. Tito csapatai szeptember 9. óta jelentős erősítést kapnak a zágrábi kormány rendőrségétől. Ez a kormány a horvát területnek már csak a 20 százalékát ellenőrzi.*

Dóra

A Werthertől szeptember végén kapott információ szerint az OKH már nem tartja lehetségesnek a sikeres védelmet a Novoszokolnyiki–

Vityebszk–Orsa–Mogiljov-vonalon. A vezérkar közli, hogy a partizánok miatt Belorusszijában az oroszok előnyben vannak. Vityebszknél és Orsánál a németek csak azért fejtenek ki ellenállást, hogy időt nyerjenek és a front hátravonását a „Keleti fal" állásába novemberig kitolják. Arra számítanak, hogy ha az orosz támadást a Mologyecsno–Polock–Pszkov vasútvonal ellen meg tudják akadályozni, később télen az orosz áttörés a „Keleti fal" állásain keresztül Minszk és Dvinszk között lehetetlen vagy nagyon nehéz lenne.

1943. X. 10. Direktornak.
Olgától., X. 7.

A) *Rövid idő óta Hitler és főhadiszállása Rovnóban van.*

B) *Szeptember 20-a óta a német csapatok Volhiniában a legbrutálisabban járnak el, felégetik a falvakat. Ezzel a lehető legnagyobb biztonságot akarják elérni Rovno, Dubno, Luck városok számára, amelyek most az ukrajnai német közigazgatási és gazdasági szervezetek központjai.*

Dóra

1943. X. 11. Direktornak.
Werthertől, X. 8.

A németek igen nagy hadianyag-veszteségre számítanak Vityebszk térségében. Nehéz hadianyag visszavonására csak a Polock felé vezető út áll rendelkezésükre.

Dóra

Közben az állandóan hallható morzejelek pontosan a cél felé vezették a svájci bemérőket. A kör szűkült. Treyer gépkocsijai már azoknak a házaknak a közelében cirkáltak, amelyekben Eduard, Rosa és Maud ült a készülék mellett. A bemérők minden nap, minden éjjel mind tisztábban hallották a működő állomások hangját.

Október első napjaiban feleségem, aki Rosánál járt, közölte, hogy a lány fontos ügyben szeretne velem beszélni.

Másnap Genf környékén egy kis kávéházban találkoztam Rosával. Nagyon izgatott és zavart volt. Figyelmesen megnézett mindenkit, aki bejött a kávéházba vagy távozott. Elmondta: járt nála egy férfi, állítólag az elektromos művek technikusa, hogy megnézze, rendben van-e nála a világítás, noha ő ezt nem kérte. Kétségkívül szimatolt a lakásban. Azt is észrevette, hogy a ház előtt ismeretlen emberek sétálnak, s a ház bejáratát állandóan szemmel tartják. Ma már nyilvánvaló,

hogy Rosa lakását civil ruhás svájci rendőrök figyelték, nem pedig német titkos ügynökök, hiszen nekik erre nem volt semmi szükségük, mert Hans Peters, Margarete Bolli „legjobb barátja" mindent tudott a lányról, minden lépéséről tájékoztatta a Gestapót, amiről Rosának természetesen sejtelme sem volt.

Az elmondottak alapján világos volt előttem, hogy a svájci politikai rendőrség valamiképp nyomára akadt ennek a lakásnak. Azonnal abba kell hagyni az adásokat, Rosának pedig legalább néhány napra el kell rejtőzködnie valahol. Aztán majd meglátjuk, mit csináljunk.

Rosával megbeszéltük, hogy egy időre hazamegy a szüleihez. Úgy állapodtunk meg, hogy vasárnap indul a bázeli vonattal. Addig megsemmisít vagy átad nekem minden papírt, a rádiókapcsolatra vonatkozó instrukciókat és egyebeket, ami rendőrségi rajtaütés esetén tárgyi bizonyíték lenne. Elküldtem Eduardot Rosához, hogy vigye el tőle a rádióadót és rejtse el magánál. Eduard könnyen boldogult ezzel a feladattal, hiszen ő maga szerelte fel ezt az állomást. Nappal egy jókora bőröndbe rakta az adó-vevőt, és kisétált a gyanútlan detektívek mellett. A készüléket az üzletében rejtette el.

A házban sokan laktak, és az utcán egymást váltó detektívek nem tudták pontosan megállapítani, melyik lakásba ment be Eduard.

Másnap, október 10-én jelentettem a Központnak, milyen intézkedéseket tettem, hogy biztonságba helyezzem Rosát és megtévesszem a titkosrendőrséget.

A már bemért adó váratlan eltűnése nagyon nyugtalanította a svájci rádiómegfigyelőket. A rendőrség vezetői azonban megnyugtatták kollegáikat, hogy embereik szemmel tartják Rosát. Flicke szerint a német rádiólehallgató szolgálat, amely a határ túloldalán tovább figyelte táviratváltásunkat a Központtal, tudott róla, mi történt. Flicke azt írja, ismerték a Direktorhoz küldött október 10-i táviratom szövegét, s tudták, hogy egy időre elhallgattattam és elrejtettem Rosa adóját. Hans Peterst utasították, hogy állandóan legyen Rosa nyomában, és bármi áron tartsa őt Genfben. A Gestapo-ügynök valószínűleg csakugyan kapott ilyen utasítást, mert a továbbiak bizonyítják ennek a feltevésnek a helyességét.

Rosa a rádiókapcsolat megszüntetése után, noha megállapodtam vele, nem utazott el Bázelbe a szüleihez, hanem Genfben maradt. Csak helyet változtatott, saját lakását lezárta és Hans Petershez költözött. A férfinak nyilvánvalóan sikerült meggyőznie a lányt, hogy fölös-

leges olyan messzire utaznia, ő majd elrejti a rendőrség elől. Rosa hallgatott a „kommunistára". Megbízott szerelmében, és már másodszor vezetett félre engem, mert nem értesített, hogy Genfben marad. Bizonyára attól tartott, hogy ha tudomást szerzek a német fodrásszal szövődött szerelemről, nem dolgozhat tovább velünk. Valóban így is lett volna.

Hamelékkal más volt a helyzet. Eduard és Maud nem tapasztaltak semmi gyanúsat. Továbbra is felváltva küldték a táviratokat a városszéli villából. Sem ott, sem Carouge utcai lakásuk és rádióüzletük közelében, ahol a tartalék adókat elrejtették, nem vettek észre detektíveket.

Minthogy nem láttam semmi jelét annak, hogy Hameléket szemmel tartják, feltételeztem, hogy az ő adójuk nincs veszélyben, és megengedtem a munka folytatását. Ebben persze volt kockázat. A Rosától kapott nyugtalanító hír után a Központ vezetősége is, jómagam is tudatában voltunk annak, hogy mivel egyszer már letartóztatták Eduardot, nem lehetetlen, hogy most újra megfigyelés alá helyezik. A rendőrségen gyanús személyként volt elkönyvelve. De nem engedhettük meg magunknak, hogy csupán elővigyázatosságból – hiszen reális veszélyt egyelőre nem tapasztaltunk – a második és egyben utolsó genfi adót is elhallgattassuk. Jim egyszerűen fizikailag se győzte volna egyedül visszatérése után akár csak a legfontosabb táviratok továbbítását sem. Egyetlen megoldás maradt, hogy mindazok, akik a távírászokkal érintkeztek, legyenek rendkívül körültekintők. Ezt megköveteltem Eduardtól és Maudtól is.

De ekkor már a veszély Damoklész kardjaként függött az utolsó genfi adó fölött. Jim később a Központ vezetőségének adott beszámolójában megírta, hogy a kémelhárító-csoport vezetője, Treyer hadnagy, akivel Jim a rendőrségen a kihallgatások közötti szünetekben beszélgetett, elmondta neki, milyen könnyen rátalált Eduard adójára, mert egyedülálló villában működött. Rosa adóját viszont a soklakásos házban bonyolultabb volt bemérnie. Ezt a bemérő csoport naplójában szereplő bejegyzések is bizonyítják.

Amint látható, mind a németek, mind a svájciak mindenekelőtt szervezetünk leggyengébb pontjára csaptak le, a rádiókapcsolatra, a hírszerzésnek erre az „Achilles-sarkára". A rádiókapcsolat a hírszerzés nagy ereje és gyengesége.

Tudtuk, hogy a rádiókapcsolat mennyire sebezhető a lokátorok által s természetesen megtettünk minden tőlünk telhetőt, hogy rugalmasabbá, ellenállóbbá, megfoghatatlanná tegyük.

Amint Pünter emlékiratai francia kiadásának függelékében Marc Payot, a rejtjelezés specialistája elismeri: „Radó hálózatának adói nagyon elővigyázatosan működtek. Minden éjjel változtatták a hívójeleket, az adás idejét és éjjelenként többször a hullámhosszat."*

Mindez megtéveszthette az ellenséges lehallgatókat, de ezenkívül igyekeztünk egy újabb rádióállomást üzembe állítani. Erre a célra rendelkeztünk tartalék adókkal. Csak megbízható embereket kellett találnunk. A Központ sürgette, hogy gyorsítsuk meg újabb távírászok kiképzését és munkába állítását.

1943 nyár elején kezdtünk el keresni megfelelő munkatársakat. Sikerült találnunk két jelöltet. Munkáscsaládból származó fiatalokat, fiút s lányt szemeltünk ki, akikről előzőleg informálódtam.

Megbízható elvtársak nagyon jó jellemzést adtak a lányról: határozott, tartózkodó egyéniség, nem fecsegő, odaadó híve a fasizmus elleni harcnak. Júniusban találkoztam vele. Igen jó benyomást tett rám.

Az ajánlásokból ítélve a fiú is teljesen megfelelt: huszonhárom éves, lakatos, fegyvermester volt a svájci hadseregben. Családjának kis háza volt Fribourg-ban. Az apja szintén munkás, mindketten rokonszenveztek a Szovjetunióval. A fiatalembert Pakbo kutatta fel.

Szervezetünk ifjú tagjai nagy lelkesedéssel vállalkoztak arra, hogy részt vegyenek a náci birodalom ellen folytatott hírszerző munkában, nem törődve azzal, hogy letartóztatásuk esetén ennek súlyos következményei lehetnek. Szüleik is beleegyeztek, tehát jól választottunk.

Mindkettőjüknek Jimtől kellett volna megtanulniuk a szakmát. Az oktatást azonban több oknál fogva el kellett halasztani.

Úgy terveztük, hogy akkor kezdjük el kiképzésüket, ha kissé csökken a kurszki csatával kapcsolatos munkatempó.

Jim szeptember elején hagyta abba a munkát és utazott el Tessinbe. Abban állapodtunk meg, hogy visszatérése után foglalkozik majd az újoncokkal. Ez a tervünk azonban kútba esett.

Jim visszatértekor lakását látszólag rendben találta. Október 6-án közölte a Központtal, hogy az utasítás szerint bizonyos ideig Tessinben tartózkodott, óvatos volt, nem vette észre, hogy figyelnék; a lakásán

* *O. Pünter:* Guerre secrète en pays neutre. 266. old.

szándékosan szétrakott különböző feljegyzéseket, könyveket. Hazatérve mindent úgy talált, ahogy hagyta, ezért Jim, kissé elsietve arra következtetett, hogy nem kutatták át a lakást.

A MARTIN HÁZASPÁR

Valójában korántsem álltak olyan kedvezően a dolgok, mint ahogyan Jim a Direktort tájékoztatta. A háború után a Központnak készített jelentésében Jim említett néhány további részletet Tessinből való visszatérésével kapcsolatban. Ezek a részletek más megvilágításba helyezik a körülményeket, mint amilyennek 1943-ban látta.

A jelentésben Jim ezt írta: „Visszaérkezésemkor megkérdeztem a házmesternét, nem járt-e valaki nálam. Nemmel válaszolt, majd rövid gondolkodás után eszébe jutott, hogy 1942 augusztusában (vagyis egy évvel azelőtt – *R. S.*), távollétemben egy férfi és egy nő látogatott meg, kérdezősködött rólam. A leírás alapján a két látogató nagyon emlékeztetett egy »Lorenz« és »Laura« fedőnevű párra, akikről még lesz szó (1942 augusztusában sokat utaztam abban az ügyben, hogy Anna Müller segítségével meghosszabbíthassam az Olaszországból küldött útlevelet, és megmondtam Lorenznek, hogy Tessinbe megyek pihenni, nem leszek Lausanne-ban).

A továbbiakban azt mondták a házmesternének, hogy házasságot ígértem a hölgy húgának, de aztán meggondoltam magam, és ők most azt szeretnék tudni, nem járnak-e nők a lakásomra, mely vendéglőkben étkezem, hová szoktam járni. Pénzt ajánlottak fel az információért, de a házmesterné állítólag azt felelte nekik, hogy semmit sem tud mondani. Megtudtam, hogy (a leírás alapján) ugyanez a két személy faggatta rólam a takarítónőmet is."

Ezzel kapcsolatban Flicke a következőket írja: „Szeptemberben Foote eltűnt Lausanne-ból, mert égett a lába alatt a talaj. Ezt megelőzően Lorenz megpróbálta beszervezni (a németekhez. – *R. S.*), de hasztalan. Távollétében Lorenz és Laura átkutatta a lakását. Nem sok eredménnyel."*

Ha jól emlékszem, 1942 őszén szereztem tudomást erről a párról Jimtől. A Központ megbízásából kapcsolatba lépett velük, ami-

* *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 338. old.

ről eleinte nem tudtam, mert az ügy nem érintette csoportom munkáját.

A magányos házaspár Lausanne közelében, fényűzően berendezett, tágas villában lakott. Jim azt az utasítást kapta, hogy szereljen fel adót a házban, és tanítsa meg Martin feleségét kezelésére. A háziak szívélyesen fogadták a Központ megbízottját, Laura készségesen tanulta a morzeábécét. Eleinte minden ment. Később azonban Jim furcsának találta Lorenz viselkedését, aki végső soron nem volt hajlandó átvenni a rádiókészüléket, amelyet Jim hozott. Ettől fogva Jim nem óhajtott találkozni Martinékkal; a Központ helyeselte eljárását.

Visszagondolva a történtekre, óvatosságra intették bizonyos dolgok, amelyeket Martinékhoz járva tapasztalt. Egyszer például úgy rémlett neki, hogy a villa ablakából lefényképezték, mintha egy objektív lencséjén csillant volna meg a nap. Egy másik alkalommal Lorenz homályos célzásokat tett Jimnek, hogy álljon át hozzá, dolgozzék az ő keze alatt (vajon nem erről a sikertelen beszervezési kísérletről ír-e Flicke?).

Lorenz nem titkolta új ismerőse előtt, hogy kapcsolatban áll a vichyi kormány Deuxième Bureaujának, vagyis a katonai hírszerzésnek az ügynökeivel. Ez pedig a német megszállás óta köztudomásúlag együttműködött a Gestapóval és a német birodalom többi titkosszolgálatával.

Lorenz kontaktusa a francia Deuxième Bureauval még nem jelentett feltétlenül rosszat. A hírszerző gyakran kénytelen behatolni az ellenség barlangjába, felölteni a renegát álarcát.

Lorenz a Deuxième Bureau munkatársaitól információkat kapott a Központ számára. Ez rendben is volt. Csak az a kérdés, mennyire voltak értékesek az információk, nem dezinformálási szándékkal adták-e őket, és milyen volt valójában a kapcsolat Lorenz és Hitler franciaországi bérencei között. Akkor nehéz volt válaszolni ezekre a kérdésekre. A Központ vezetősége nem tudta kibogozni ezt a csomót, még kevésbé sikerült Jimnek megfejtenie, hogy voltaképpen kinek is dolgozik a Martin házaspár.

Mindenesetre Jim és a Központ maximális óvatossággal vette fel a kapcsolatot Lorenzcel. Amikor Jimben feltámadt a gyanú, észleléseit közölte velem. Azt tanácsoltam, szakítsa meg a kapcsolatot a házaspárral. A Direktortól is ezt az utasítást kapta. A több hónapos ismeretségnek azonban sajnos mégis következményei lettek.

A jelekből ítélve Lorenz és Laura valóban nyomon követték Jimet

Lausanne-ban. A háború után ismertté vált tények alapján állítható, hogy a Martin házaspár együttműködött a németekkel. Ezt kereken kimondja könyvében Flicke. Igaz, nem megy bele a részletekbe.

Accoce és Quet könyvének 278. oldalán egyébként azzal a fantasztikusan hazug állítással találkozunk, hogy én 1935-ben a számomra ismeretlen „Szekhodnjában", a hírszerzők „furcsa egyetemén" „Wilmerékkel" (a Martin-házaspár fedőneve) együtt kaptam volna „kiképzésemet", és hogy én hoztam őket kapcsolatba Foote-tal. Ez csak egyike azoknak a teljesen alaptalan, légből kapott „szenzációknak", amelyekkel tele van a „művük", és jellemzők a szerzők felelőtlenségére. Szükségtelen bizonygatnom, hogy Wilmeréket soha életemben nem láttam.

A GENFI LEBUKÁS

Térjünk most vissza azokhoz a napokhoz, amikor Jim megérkezett Tessinből s értesítette a Központot, hogy nála látszólag minden rendben van, hajlandó munkához látni.

A Direktor, akit megnyugtatott ez az értesítés, megengedte a rádiókapcsolat felvételét. A genfi Eaux-Vives parkban találkoztam Jimmel.

A gyönyörű ősi parkban sétálgatva átadtam neki egy csomó információt tartalmazó papírlapot. Az utóbbi napokban a szokásosnál több anyag gyűlt össze, mert Rosa abbahagyta, Hamelék adója pedig nem győzte a munkát. Most, hogy Jim visszajött, javult a helyzet. Egyelőre nem beszéltem neki arról, mennyire nyugtalanít, hogy Rosát figyelték, és azt sem említettem, hogy elvittem lakásáról az adót. Úgy gondoltam, szerencsésen megússzuk, minek nyugtalanítsam fölöslegesen Jimet. De meg kellett állapodnunk, hogyan juttatom el hozzá az információt. Eddig ugyanis Rosa vitte Lausanne-ba, most azonban erre nem volt lehetőség. Még találkozásunk előtt mérlegeltem több variációt, és úgy találtam, legjobb, ha maga Jim jön el az anyagért. Vásárlóként betér Hamelék üzletébe és Eduardtól vagy Maudtól átveszi a Központnak szánt híreket. S hogy gyakori megjelenése az üzletben ne keltsen feltűnést, olykor Eduard vagy Maud utazik el Lausanne-ba. Így is állapodtunk meg.

Végül elhatároztuk még, hogy ugyanitt, az Eaux-Vives parkban találkozunk, mert egészen megfelelő helynek látszott.

Október 14-én Hamelékhoz mentem a Carouge utcába, továbbítani

kellett egy nagyon fontos információt, amelyet a feleségem előző nap kapott Sissytől. Lenével éjfélig dolgoztunk az anyag rejtjelezésén. Egyéb sürgős közlemények mellett ott volt Werther berlini jelentése.

A német főparancsnokság a Vityebszk, Orsa és Gorki ellen támadó szovjet csapatokat öt hadtestre becsüli, amelyek keretében 2 páncéloshadosztály, 5 páncélosdandár, 3–4 gépesített hadosztály, 10 gyalogos- és lovashadosztály van. Feltevésük szerint a főcsoportosítás a Szmolenszk–Vityebszk vasútvonal mellett és attól délre fog támadni. Vityebszk döntő ostromát a város délkeleti szélén várják. Ott nincsenek egymással összekapcsolt erődítmények. A Szmolenszk–Vityebszk-országút és az Orsa–Vityebszk vasúti fővonal között egyes pontokon csak akkor építettek sietve erődítményeket, miután Szmolenszket veszély fenyegette. Jól megerősített állások csak a város északkeleti részében, a Szurazs és Gorodok szakaszon vannak.

Ezt az információt még aznap éjjel továbbítani kellett, különben aktualitását vesztette volna.

Tudtam, hogy Eduard és Maud az előző éjszaka is sokat dolgozott a route de Florissant-i házban, ahol felváltva tartottak ügyeletet a rádió mellett.

Ezek az utolsó információim a következő három táviratból álltak, amelyeket október 13-án juttattam el Hamelékhez:

1943. X. 13. Direktornak.
Werthertől, X. 8.

A) *Az orosz tüzérség fölénye a Dnyeperen most már igen jelentős. Fontos szakaszokon, mint Kremencsugnál, 100 német ágyúra 150–160 orosz ágyú jut.*

B) *A németek megállapították, hogy a Gorodok–Nyevel-szakaszon jelentős orosz tank- és egyéb egységek állnak.*

X. 10.

A) *Mogiljovtól nyugatra a Mogiljov–Msztyiszlavl út mentén és délebbre Csausszinál a németek jelentős orosz erők mozgását állapítják meg.*

B) *A németek veszélyesnek tartják az oroszok Kanyev melletti hídfőállásának kiszélesítését. A hídfő már most lehetővé teszi a támadás előkészítését a Kijev–Belaja Cerkov–Szmela–Krivoj Rog közlekedési vonal ellen, amelyet az OKW a Dnyepertől nyugatra védelmi vonalnak szánt.*

1943. X. 13. Direktornak.
Werthertől, X. 11.

A) *Vityebszk, Gomel, Kijev frontszakaszain, valamint Zaporozsje és Melitopol között a németeket megsemmisítő csaták fenyegetik a növekvő orosz támadás következtében, ha a német erők zöme nem vonul vissza az orosz fölény elől. Az OKW számára nem marad más megoldás, mint kiadni a parancsot újabb visszavonulási mozdulatokra. Gomel feladását úgy látszik, már régóta elhatározták. A visszavonulást Vityebszknél, Kijevnél és a déli frontszakaszon rövidesen elhatározzák.*

B) *A németek az orosz támadás újabb kiszélesedését várják az egész német védelmi fronton a Dnyepertől nyugatra és a Novoszokolnyiki–Novorzsevvonalon. Az orosz előkészületekből ítélve az OKW azon a véleményen van, hogy a döntő orosz támadás már október 15-én kezdődik vagy kevéssel azután. Cserkasszi, Kremencsug, Pologi, Tokmak térségében a Vörös Hadsereg csapatainak olyan hatalmas összpontosítását észlelik, hogy többé nem lehet reménykedni a Belaja Cerkov–Cvetkovo–Szmela–Znamenka–Kirovográd–Krivoj Rog német közlekedési vonal megvédésének lehetőségében. A Zaporozsie és a Krím közötti védelmi frontot az OKW szintén elvesztettnek tartja. Folytatása következik.*

Dóra

Folytatás nem következett. De ezt én még nem tudtam, és csak arra számítottam, hogy a hosszú éjszakai munka után Hamelék most már valószínűleg kialudták magukat és otthon lesznek.

A rejtjeles táviratokat rendszerint a feleségem vitte el, de aznap, talán a megerőltető éjszakai munkától, nem érezte jól magát, ezért én mentem a Carouge utcába. Amúgy is beszélnem kellett Hamelékkal.

Ahogy a 26. számú házhoz közeledtem, felnéztem a lakás ablakaira, ugyanis megállapodtunk, hogy jelezni fogják, ha a házba belépni veszélyes. A jelet nem láttam, tehát minden rendben van. A házba be lehetett jutni az üzleten (egyben rádiójavító műhelyen) keresztül – ahonnan lépcső vezetett az első emeletre, a lakószobákba – és a hátsó bejáraton, az udvarról. Mi rendszerint az utcáról mentünk be. Most azonban az üzlet ajtaját zárva találtam. Csodálkozva rángattam a kilincset, majd odébb mentem, és még egyszer figyelmesen megnéztem az emeleti ablakokat. Úgy látszik, Hamelék nincsenek itthon.

Különös aggodalom vett erőt rajtam. Elmentem a közeli Plain palais térig, ahol volt telefonfülke, és felhívtam Hamelékat. Nem vették

fel a kagylót. Lehetséges, hogy nagyon későn feküdtek le, és még nem tértek vissza a villából? Az órámra pillantottam, mindjárt négy óra. Tehát volt idejük, hogy kialudják magukat. Vagy talán elromlott a rádióadó és Eduard javítja? De Maud akkor is otthon kellene hogy legyen, tudja, hogy hozhatnak sürgős információt. A telefonfülkéből kilépve egy ismerős egyetemi docensbe botlottam. Még csak ez hiányzott. Miközben a fejem tele volt nyugtalanító gondolatokkal, és azon töprengtem, mi történhetett, kénytelen voltam néhány percig udvariasan csevegni vele.

Hazatérve elmondtam Lenének, hogy nem tudtam átadni az anyagot, és közöltem vele aggályaimat, amelyeket ő nem látott megalapozottnak, igyekezett nyugtatni. Előérzetem azonban nem csalt: a „Tribune de Genève" esti kiadásában azt olvastam, hogy 13-ról 14-re virradó éjszaka a szövetségi rendőrség „idegen ügynökök egy csoportját" tartóztatta le Genfben. Noha ebben a rövid hírben semmilyen részletet nem közöltek, egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy a mi távírászainkról van szó.

Még aznap este találkoztam egyik munkatársammal, aki illetékes helyen már érdeklődött, és megtudta, hogy mi is történt az elmúlt éjjel. Igen, letartóztatták Eduardot és Maudot, de nemcsak őket. Kiderült, hogy ezen az éjszakán a rendőrség Rosát is elfogta. Mindez súlyos csapás volt.

Mint később megtudtuk, a rendőrség adás közben ütött rajta Eduardon és Maudon, mert rendkívül fontos volt, hogy tetten érje a távírászokat. A bemérő kocsik szakemberei pontosan elvezették a rendőröket már az előző éjszaka a route de Florissant 192. számú házhoz.

Ezután körülvették a házat. A civilruhás rendőrök a néptelen utca felől és különösen a ház melletti Alfred Bertrand park felől figyelték a villát, mert ebben a régi, sűrűn benőtt parkban éjszaka könnyű volt elszökni az üldözők elől. És alig egy kilométernyire van a svájci–francia határ. Erre is gondoltak. Ezért a razziára a mintegy hetven rendőr mellett kutyákat is vittek magukkal. Nagy fontosságot tulajdonítottak az akciónak: felelős beosztású hivatalnokok irányították – a szövetségi politikai rendőrség főnöke, Genf rendőrfőnöke és a csendőrség törzsének főnöke. Egy egész „haderőt" vetettek be a két távírász ellen.

Október 13-án este a rendőrkordon beengedte a villába Hameléket, akik a sötétben természetesen semmi gyanúsat nem észleltek, mint ahogyan korábban sem vették észre, hogy követnék őket.

A program szerint éjfél után az adó működésbe lépett. Maud kezdte a munkát, és miután meghallotta a Központ hívójelét, gyorsan kopogni kezdte a rejtjeles táviratot. A lokátorok ezt rögtön jelezték. Elérkezett az alkalmas pillanat. A rendőrök szorosabbra vették a kört. Úgy körülzárták a házat, hogy az ablakon vagy az ajtón keresztül lehetetlen volt távozni. A rendőrség még vagy tíz percig várt.

Körülbelül fél egykor, amikor a távírászok már javában dolgoztak, egy tapasztalt kéz zajtalanul kinyitotta a külső ajtó zárját, majd azt az ajtót, amely a rádiószobába vezetett. A távíróbillentyű kopogása elnyomta a rendőrök óvatos lépteinek neszét.

Kivágódott az ajtó, és egyszerre több rendőr hatolt be a szobába revolverrel a kézben. Olyan hirtelen történt, Maudnak arra sem maradt ideje, hogy levegye ujját a billentyűről, még kevésbé arra, hogy leadja a Központnak a vészjelet.

Elkezdődött a házkutatás. Egyébként nem kellett semmit kutatni. Az adó az izzó lámpákkal ott állt előttük. Az asztalon feküdtek a továbbított és kapott táviratok, a rádiókapcsolat programja, a rejtjelkönyv néhány oldala. Több mint elegendő tárgyi bizonyíték. A távírászok helyzete kilátástalan volt.

Ezután házkutatást tartottak Hamelék Carouge utcai lakásán.

Ott újabb tárgyi bizonyítékot találtak, Rosa adóját, amelyet Eduard hazavitt és egy lemezjátszó dobozában rejtett el.

A rendőrség még azon az éjszakán betört az Henri Mussard utca 8. számú házba Rosa lakására, de őt nem találta ott. Hajnalban fogták el Hans Petersszel együtt a férfi lakásán. A rendőrök tudták, hol rejtőzködhet. Mindkettőjüket letartóztatták.

Rosát elvitték a lakására, hogy jelenlétében kutassák át. Legnagyobb meglepetésükre a rendőrök nem találták meg az illegális adót. Találtak viszont más tárgyi bizonyítékokat: néhány rádióalkatrészt, néhány oldalt a rejtjelkönyvből, Rosa adójának hívójel-táblázatát. Eduard gondatlanul járt el, amikor az adóval együtt nem vitte el ezeket is.

Rosát és barátját előzetes letartóztatásba helyezték. A német titkos ügynököt egyébként elég hamar szabadon engedték. A szerelmes Rosa pedig a nyomozás alatt, sőt akkor is, amikor kijött a börtönből, makacsul hitte, hogy Petersnek semmi köze az ő letartóztatásához, és férjhez akart menni ehhez a „kommunistához", aki állítása szerint a nácik elől menekült Németországból. A keserű kiábrándulás akkor következett be, amikor Petersről lehullott az álarc.

Ezek voltak az első súlyos lebukások. Akkor még abban reménykedtünk, hogy a svájci kémelhárítás sok mindent nem tud, sikerül épségben megőriznünk szervezetünk magját.

Amint megbizonyosodtam arról, hogy a távírászokat letartóztatták, nyomban telefonáltam Lausanne-ba, értésére adtam Jimnek, hogy mi történt. A sürgős figyelmeztetésre nagy szükség volt, mert Jimnek október 17-én kellett találkoznia Lausanne-ban Eduarddal, aki az utóbbi időben Rosa helyett az információkat vitte. Nem lehetetlen, hogy a svájci ügynökök ellenőrizték Hamel utazásait, és Jim a karjukba szaladt volna.

A következő szavakkal közöltem Jimmel a veszélyt: „Eduard súlyos beteg. Orvost hívattunk, aki kórházba utalta Eduardot. Látogatni egyelőre tilos." A mi nyelvünkön a „betegség" a letartóztatást, a „kórház" pedig a börtönt jelentette. Jim azt felelte, hogy mindent megértett, és nagyon elszomorította Eduard betegsége.

Még aznap Lausanne-ba utaztam. Jimnél jelentést írtam a Direktornak a történtekről; Jimet utasítottam, hogy a biztonság kedvéért a saját rejtjelével továbbítsa, mert nem tudtam biztosan, hogy a rendőrség nem találta-e meg Hameléknél az én rejtjelkönyvem egy oldalát.

Jim megmutatta nekem azt a rádiógramot, amelyet az előző éjszaka vett. Moszkva nyugtalanul érdeklődött, miért nem válaszol a hívójelekre a két genfi adó. A Központ tudta, hogy Rosa adóját október 16-án akartam újra bekapcsolni a munkába.

Megbeszéltük, hogy a Központnak a jelentésemre adott válaszát Jim Lenével küldi el, aki eljön hozzá.

Lausanne-ból tovább utaztam Bernbe, közöltem Pakbóval a történteket, és adtam neki egy megbízható genfi címet, amelyen keresztül postán és személyesen tarthatjuk a kapcsolatot.

Útban hazafelé, Genfbe, azon tűnődtem, hogy Jimre most úgy kell vigyáznunk, mint a szemünk fényére, mert most már az ő adója volt számunkra az egyetlen kapcsolat Moszkvával.

A Központ sürgős utasításokat küldött Jim címére:

„Feltétlenül tartsa a kapcsolatot Alberttal (vagyis velem – R. S.). Mindketten legyenek rendkívül óvatosak. Röviden és csak a szervezet helyzetéről jelentsenek. Alberttal közölje, hogy intézkedéseit helyeseljük, a csoport átmenetileg hagyja abba a munkát. Naponta a program szerint várjuk hívásukat."

Eleinte a szövetségi rendőrség nyomozott a távírászok ügyében. Később, vagy három hónap múlva, az ügyet átadták a katonai hatóságoknak.

A nyomozást titokban tartották, ezért a svájci sajtó semmit sem közölt róla. A letartóztatásokat követő első napokban még nem tudtuk, hogy hol tartják fogva munkatársainkat, hova viszik őket kihallgatásra, sikerült-e a rendőrségnek beismerő vallomásra bírni őket, és tulajdonképpen mit találtak a házkutatáskor. Mindezt rendkívül fontos volt tisztázni.

Valamilyen formában minél előbb kapcsolatot kellett teremteni a letartóztatottakkal. Ezenkívül nekem mint a szervezetért és tagjai sorsáért felelős vezetőnek kötelességem volt gondoskodnom arról, hogy a Hamel házaspár és Margarete Bolli jogi védelemben részesüljön a tárgyaláson, ha addig nem sikerül megszöktetni őket a börtönből. Ehhez olyan ügyvédet kellett találnom, aki nemcsak szakmai érdeklődésből, a pénzért vagy a szenzáció kedvéért vállalja az ügyet, hanem védőbeszédében antifasiszta vádlóként lép fel. Körülbelül egy hét múlva ismerőseim segítségével nemcsak azt sikerült megtudnom, hogy melyik börtönben ülnek távírászaink, hanem levelezést is tudtam velük szervezni. Hamelékat és Margarete Bollit a genfi Saint-Antoine börtönben magánzárkában tartották. Kihallgatásra különkülön kísérték őket, csak a szembesítéseken láthatták egymást, de nem beszélgethettek egymással. Velük szemben szigorúan alkalmazták a börtönszabályokat. De szerencsénk volt. Akadt valaki, aki vállalkozott a postás szerepére, és ez nem volt más, mint Edmond (Eduard) Hamel börtönőre. Segítségével cédulákat küldhettünk egymásnak. Igaz, hogy ez a börtönposta nem sokáig működött, mert a börtönőrt hamarosan elbocsátották. Addigra azonban már megtudtam egyet és mást Edmondtól.

Először is közölte, hogy milyen titkos iratokat és tárgyi bizonyítékokat találtak a házkutatáskor. Ekkor tudtam meg, hogy a rendőrség elvitt mindent, ami a villában levő rejtekhelyen és Hamelék lakásán volt. Azt tanácsoltam az elvtársaknak, hogy legalább azt tagadják, amire a nyomozóknak nincs bizonyítékuk, és semmi esetre se ismerjék be, hogy a szovjet hírszerzéshez tartoznak. A börtönből érkezett következő levélből azonban kiderült, hogy a rendőrség sokkal többet tud rólunk, mint hittem.

Edmond azt írta, hogy a legutóbbi kihallgatásokon megmutatták

neki a fényképemet, és közölték a nevemet. Azt is tudták, hogy Dóra a fedőnevem. A rendőrfelügyelő kijelentette, tudomása van róla, hogy Radó a szervezet vezetője és a foglyok kapcsolatban álltak vele. Azt ígérte, hogy ha ezt beismerik, mindhármukat szabadon bocsátják. Mint Edmond írta, egyikük sem vallotta be, hogy ismer engem, azt állították: sohasem látták azt a férfit, akit a fénykép ábrázolt.

Bíztam benne, hogy a munkatársak hallgatni fognak, nem árulják el, kikkel álltak kapcsolatban. Ezt alátámasztotta az is, hogy a svájci titkosszolgálat és a rendőrség egyelőre nem indított újabb akciókat ellenünk. De meddig tarthat ez így? Kitartanak-e a távírászok? És ha a nyomozóknak vannak egyéb cáfolhatatlan bizonyítékaik az együttműködésünkre, s váratlanul a foglyok elé tárják? Ha egyszer a kezükben van a fényképem, akkor kinyomoztak valamit rólam és talán a csoport más tagjairól is. Veszélybe került Pakbo és Jim, velük Rosa tartotta a kapcsolatot, az ügynökök megfigyelhették találkozásaikat.

Arra a következtetésre jutottam, hogy engem régóta figyelhettek, vagy ami valószínűbb, a svájciak a Gestapótól és a Rameau-Zweig-féle provokátoroktól kapták értesüléseiket. Elkerülhetetlennek látszott, hogy illegalitásba vonuljak. Mégis úgy határoztam, hogy egyelőre várok, mert illegalitásból sokkal nehezebb irányítani a csoport munkáját. És mielőtt illegalitásba vonultam volna, meg kellett győződnöm arról, hogy Pakbót és Jimet nem fenyegeti veszély, meg kellett ismertetnem őket egymással, mert ebben a nehéz időszakban csak ők birkózhattak meg sikeresen a szervezet ügyeivel. Gondoskodnom kellett a börtönben levő munkatársakról is.

Egyik barátom révén, akinek voltak ismerősei a jónevű genfi ügyvédek között, sikerült megállapodni egy nagyon befolyásos ügyvéddel, a svájci jogtudomány kiváló ismerőjével, Hermann Dutoit úrral, hogy kézbe veszi a távírászok ügyét. Furcsa véletlen, éppen Dutoit volt a jogtanácsosom a tartózkodási engedélyemmel és egyéb személyes ügyekkel kapcsolatban, de természetesen egyelőre nem sejtette, hogy közöm van Hamelék ügyéhez. Egyébként, ha jól emlékszem, Dutoit volt a Genfben uralmon levő radikális párt elnöke, Adrien Lachenal pedig – társa ügyvédi irodájában – tagja volt a genfi, később pedig a szövetségi kormánynak.

A Központ helyeselte a választásomat. Bár a hatóságok egyelőre nem engedélyezték, hogy az ügyvéd találkozzon a foglyokkal és megismerkedjen a nyomozás anyagával, Dutoit megígérte, hogy ellátja

védelmüket a tárgyaláson. Nagy összeget kellett neki fizetni. Azt is sikerült kieszközölnünk, hogy engedélyezzék letartóztatott munkatársaink jobb élelmezését. Ehhez pénzt adtam bizalmasaimnak, ők pedig továbbították ezt a börtönvezetőségnek. Ettől fogva Hamelék és Bolli vendéglőből kapták az ellátást. A svájci börtönökben nem tiltják az ilyen kedvezményeket.

Október 19-én vagy 20-án Edmond a fegyőrön keresztül rossz hírt közölt. Figyelmeztetett, hogy a bemérők keresik Lausanne környékén harmadik adónkat. Erről Edmond a kihallgatáson a rendőrfelügyelőtől értesült.

Rögtön értesítettem Jimet, aki táviratozott a Központnak.

Október 25-én az alábbi utasítás érkezett Moszkvából:

„*Adásait csökkentse a minimumra. A munka álcázása végett javasoljuk, hogy húsz percnél tovább ne legyen az éterben.* (Ezután következtek a napok az órák, a hullámhosszak, amelyeket állandóan váltogatni kellett.) *Az említett körülmények között minden éjjel két-három alkalommal hívhat minket. Bennünket veszélytelenül hallgathat.*

Direktor."

Ötödik rész / 1943 októbere után

ILLEGALITÁSBAN

Engem már figyeltek.

A rue de Lausanne mellett, azon a részen, ahol laktam, nagy kiterjedésű park húzódott. A parkban, közvetlenül a házunkkal szemben, az úttest túloldalán őrbódé állt, amelyben általában a rendre felügyelő parkőrök üldögéltek felváltva, de olykor nem lehetett látni őket, valószínűleg a sétányokat járták. Most viszont éjjel-nappal két ember ült ott állandóan, bizonyára rendőrök. Az őrbódéból jól látszott, mikor lépek ki a házból. Ha gyalog mentem, semmi gyanúsat nem észleltem, de ha a ház előtti megállónál villamosra szálltam, megjelent egy motorkerékpáros fiatalember, aki a villamoskocsi mellett haladt mindaddig, amíg le nem szálltam. Ez több alkalommal megismétlődött.

Nem kétséges, hogy szemmel tartanak. Tehát a fényképemet, valószínűleg ugyanazt, amelyet a nyomozó a kihallgatáson Edmondnak mutatott, a rendőrség sokszorosította és szétosztotta embereinek.

Mihelyt parancsot kapnak rá, letartóztatnak. El kell tűnnöm. Le kell ráznom őket és elrejtőznöm. A legfontosabb, hogy megőrizzem nyugalmamat. Hiszen emigráns életem hosszú évei alatt nemegyszer vezettem őket az orruknál fogva. Viselkedésemmel nem szabad elárulnom, hogy látom őket. Nyugalom és figyelem. Ezt a macska-egér játékot minden körülmények között nekem kell megnyernem.

Sokat gondolkodtam azon, hogy menthetném meg a szervezetet a teljes megsemmisítéstől, mert a titkosszolgálat és a rendőrség nagy aktivitása ilyen cél felé mutatott. Jim továbbította nekem a Központ tanácsát, kérjem a barátok segítségét. De kik lehetnek ezek a barátok? – törtük a fejünket Jimmel. A Kommunista Pártra nem gondolhatott a Központ, mert a párttal tilos volt kapcsolatot teremtenünk. Jim úgy

vélte, hogy a szövetségesekről, vagyis a szövetségesek követségeiről lehet szó, amelyekhez Pakbónak Salteren keresztül jó kapcsolatai voltak. Megkísérelhetnénk átmenetileg az angol diplomáciai missziót felhasználni rejtekhelynek. Ez nem volt egyszerű, de reméltem, hogy a szövetségesek ebben a nehéz helyzetben nem tagadják meg a segítséget. Az angol követség megfelelő „fedél" lett volna, mert a svájci hatóságok nagy tisztelettel viseltettek a brit zászló iránt, és mindent elnéztek az Intelligence Service embereinek.

Még egy dolog szólt emellett.

Jim véleménye szerint a lausanne-i hatóságok azt hiszik, hogy ő az angol hírszerzésnek dolgozik. Erről a román nemzetgazdasági miniszter feleségétől értesült. Jim beszélgetett vele, amikor az több ízben Lausanne-ban járt, és hasznos információkat szedett ki belőle. Borozgatás közben a miniszter felesége tréfásan kijelentette, hogy a barátnője, a berni román nagykövet felesége az Intelligence Service ügynökének tartja Jimet. Ez a hölgy állítólag egy diplomáciai fogadáson Perrot ezredessel, a svájci kémelhárítás tisztjével beszélgetve közölte azt a feltevését, hogy Jim, akit személyesen ismert, brit hírszerző. Perrot kijelentette, hogy neki is ez a gyanúja, de amíg ez az angol nem dolgozik Svájc ellen, nem gyűjt katonai információt, addig nincs ürügy arra, hogy a Svájccal baráti viszonyban levő hatalom képviselője ellen bármit is tegyenek.

Jim még júliusban értesítette erről a Központot, válaszolva a Direktor rádiógramjára, akit nagyon nyugtalanított a Gestapo-„futárral" történt eset és a lausanne-i távírászunkat fenyegető több más veszély.

Az angol „spanyolfal" megfelelő lett volna Jim számára is, aki az utolsó összekötő kapocs volt köztünk és a Központ között

Október végén az alábbi rádiógramot küdtem a Központnak:

„A munka folytatásához egyre kedvezőtlenebb a helyzet. A svájci rendőrségnek a jelek szerint az a szándéka, hogy szétzúzza szervezetünket. Javaslom, próbáljunk kapcsolatot teremteni az angolokkal, és onnan új konspiratív formában folytatni a munkát. Azonnali utasítást kérek, mert a dolog nagyon sürgős."

A Központ azonban nem helyeselte ezt a megoldást.

November 2-án a Direktor ezt táviratozta:

„Az a javaslata, hogy az angoloknál rejtőzzenek el és onnan folytassák a munkát, teljesen elfogadhatatlan. Ebben az esetben ön és szervezete elvesztené önállóságát. Megértjük, hogy nehéz helyzetben van, és próbálunk segíteni. Bevonunk egy neves amerikai ügyvédet, akinek jó kapcsolatai vannak Svájcban. Ő bizonyára tud segíteni mind önnek, mind azoknak, akik bajba kerültek. Haladéktalanul közölje, tudja-e tartani magát, vagy el tud-e rejtőzni valahol két-három hónapra."

A Központ tehát engedélyezte, hogy illegalitásba vonuljak. De hogyan? Most ezen kell törnöm a fejem. Márpedig töprengésre nem volt idő. Hamarosan sikerült megfelelő lakást találnom: egy megbízható ember nyújtott menedéket, az az orvos, aki 1942-ben segített átjuttatni a határon az útlevelet Olaszországba.

Egyéb gondjaim is voltak: mi legyen a családdal, mi legyen a kiadóval, amely bár nem sokat jövedelmezett, de megéltünk belőle.

A fiainkért, akiket a nagymama gondjaira bíztunk, egyelőre nem nagyon nyugtalankodtunk, hiszen az idősebbik már betöltötte a tizennyolcat, a fiatalabb a tizenhármat. Kaptak élelmiszerjegyet és a nagymamánál hagytam pénzt élelemre és egyéb kiadásokra. Lene édesanyjának nem volt újdonság az ilyesmi. Ez a bátor asszony, aki szegénységben egymaga nevelte három leányát, mint már említettem, az első világháború alatt Németországban menedéket adott német és orosz illegális forradalmároknak. A konspiráció nem volt ismeretlen előtte, s nemcsak helyeselte, hanem ragaszkodott is hozzá, hogy lánya és én minél hamarabb vonuljunk illegalitásba.

Feleségemmel úgy határoztunk, hogy ő egyelőre befekszik egy klinikára, én pedig eltűnök. Nem volt tanácsos egyszerre mindkettőnknek eltávozni a házból, nehogy riadalmat okozzunk a detektívek között.

Miután Lenét elhelyeztem a klinikán, anyósom elvitte a kisebbik fiamat a hegyekbe egy tanintézetbe, így állapodtunk meg a családi tanácsban. Most rajtam volt a sor.

Hogyan lépjek meg úgy, hogy a minden lépésemet szemmel tartó detektívek ne vegyék észre, és legalább néhány napig ne szúrjon szemet nekik az eltűnésem. A szökés terve nagyon egyszerű volt, és arra épült, hogy sikerüljön elaltatni a detektívek és a rendőrök éberségét.

Volt egy nagy német juhászkutyánk. Idősebbik fiam és ez a kutya segített nekem.

Egymás után több este szándékosan a házunk körül és a parkban sétáltam a kutyával, hogy az őrbódéban levő rendőrök hozzászokjanak. Aznap este, amikor elérkezettnek láttam az időt a szökésre, kisétáltam a kutyával, és elindultam vele a közelben levő közúti aluljáróhoz, amely a vasútvonal alatt haladt át. A fiam már korábban odament kerékpárral. A novemberi este elég hideg volt, de én szándékosan nem vettem kabátot és kalapot. Hadd higgyék a rendőrök, hogy csak néhány percre vittem ki sétálni a kutyát.

Már alkonyodott. Az aluljáróban átadtam a kutyát a fiamnak, én pedig kerékpárra ültem és elhajtottam. A fiam, mintha mi sem történt volna, hazatért. A rendőrök vagy nem figyeltek oda, vagy a sötétben azt hitték, hogy én megyek haza a kutyával. Még hetekig ott őrködtek, míg végre észbe kaptak, hogy a gondjaikra bízott személy eltűnt. Mint később megtudtam, azt jelentették a feletteseiknek, hogy bezárkóztam, nem merek kimenni az utcára.

A sötétség leple alatt (Svájc el volt sötétítve) szerencsésen eljutottam az óvárosba, az orvos lakására, ahol már vártak. Házigazdáim külön szobát adtak nekem, ahová rajtuk kívül senki sem lépett be.

A feladat egyik felét végrehajtottam, megszabadultam a megfigyeléstől. Most következett a nehezebbik fele: megszervezni a csoport munkáját az illegalitásból, amikor a rendőrség köröz, és csak egy rádiónk van, amelyet már szintén bemértek. A kapcsolat tartását a legnagyobb elővigyázatossággal, megbízható összekötőkkel kellett létrehozni. Erről személyesen kellett beszélnem Jimmel. Találkozónk helyét és idejét az Eaux Vives parkban már nem lehetett megváltoztatni, bár fennállt az a veszély, hogy elfoghatnak bennünket.

November 8-án, miután kissé elváltoztattam külsőmet, az utcán megállítottam egy taxit, és a parkhoz vitettem magam.

Jim a megbeszélt időpontnál hamarabb érkezett. Már az autó ablakából megpillantottam vállas alakját, ott állt átmeneti kabátban a park bejáratánál. Kifizettem a taxit és odamentem hozzá. Furcsán nézett rám, illetve nem is rám, hanem a hátam mögé. Önkéntelenül megfordultam, de nem láttam semmi különöset, csak a járda mellett álló taxit, amelyből az imént szálltam ki.

– Albert, azonnal menjünk innen – szólalt meg halkan Jim. – A taxisofőr a telefonfülkéhez sietett. Úgy szaladt, mintha kergették volna. Ez nem lehet véletlen.

A taxi vezetőülése valóban üres volt. Sietve bementünk a parkba.

Lehetséges, hogy az egész puszta véletlen. Ki tudja, hová akart sürgősen telefonálni a sofőr? Valószínű, hogy más szituációban sem Jim, sem én nem tulajdonítottunk volna jelentőséget ilyen apróságnak. Tudtuk azonban, hogy a rendőrség kezében van a fényképem. Hátha a taxisofőrnél is megvan, felismert, és most telefonál a rendőrségre.

Nem alaptalanul gyanakodtunk. Később kiderült, hogy a rendőrség kétszáz fényképet osztott szét nemcsak az embereinek, hanem a taxisofőröknek is azzal az utasítással, hogy ha felismernek, azonnal jelentsék.

Szó sem lehetett alapos megbeszélésről. Minél előbb észrevétlenül el kellett tűnnünk. Menet közben Jim átadta nekem a Központ legutóbbi üzenetét, én pedig nékány szóval elmondtam, hogy illegalitásba vonultam, és megadtam a doktor címét. Utasítottam Jimet, hogy ha sürgős rádiógram érkezik Moszkvából, hozza el erre a lakásra, akkor majd megvitatjuk, hogyan dolgozzunk tovább.

Az Eaux Vives parkot jól ismertem. A másik végén egy vendéglő volt, amelynek hátsó kijárata egy szűk utcácskára nyílt. Bementünk a vendéglőbe, átsiettünk a konyhán, és a hátsó ajtón kiléptünk az udvarra. A konyhában a szakácsok éppen csak egy meglepett pillantást vethettek a két kabátos férfira, akik egy pillanat alatt eltűntek. Senki sem állított meg bennünket. A mellékutcában elváltunk, és elindultunk különböző irányban.

Azt hiszem, ha tíz percet késlekedünk, letartóztatnak bennünket.

Azon az éjszakán Jim a következő rádiógramot küldte Moszkvába:

1943. XI. 8. Direktornak.

Albertnek meggyőződése, hogy a házát szemmel tartják. Sikerült illegalitásba vonulnia.

A kapcsolatot velem Sissyn keresztül fogja tartani. Ha telefonon megkapom a megbeszélt jelet, felkeresem Albertet illegális lakásán.

Mária (vagyis a feleségem, Lene – R. S.) befeküdt egy klinikára, kisebbik fia egy tanintézetben van, a nagyobbik otthon a nagymamával.

Eduard és Maud még mindig szigorú őrizetben, de jól bánnak velük. Semmit sem árultak el.

Tudtam, hogy ezek után a rendőrség feltétlenül informálódik a feleségemről, megtudja, melyik klinikán fekszik, és nem hagyja majd békén. A klinika nem nyújthatott megbízható védelmet hosszabb

időre. A svájci hatóságok utóbb letartóztatják a feleségemet. Neki is illegalitásba kellett vonulnia.

A klinikán Lenét orvos házigazdám felesége látogatta. Vele üzentem meg a feleségemnek, hogy haladéktalanul jöjjön oda hozzám. Lene közölte orvosával, hogy szeretné meglátogatni a gyermekeit, kijött a klinikáról, de természetesen nem haza ment – oda egyáltalán nem tehette be a lábát –, hanem a kapott címre. Előbb azonban nagy vargabetűt írt le a városban, villamosról taxiba szállt, hogy lerázza esetleges követőit. Ehhez nagyon értett, nagy tapasztalata volt benne. Szerencsésen meg is érkezett az orvos lakására.

Ettől kezdve, tehát körülbelül november közepétől, ki sem léptünk az utcára.

Meg kellett teremteni a kapcsolatot a szervezet tagjaival, mégpedig újonnan, mert a Hamel házaspár, Rosa és Lene, akik eddig időnként összekötők voltak köztem és Jim, Pakbo és Sissy között, most nem láthatták el ezt a feladatot. Más halaszthatatlan kérdésekkel együtt ezt is megbeszéltem Jimmel, aki hetenként egyszer-kétszer felkeresett.

Jim rendkívül óvatos volt, amikor engem meglátogatott. Csak besötétedés után jött. A lausanne-i vonatról leszállva egy ideig ténfergett a városban, betért egy kávéházba, vagy vendéglőbe, majd taxiba ült és a genfi óvárosba hajtatott. A kocsit az orvos házától két-három sarokkal előbb engedte el.

A várost éjszakánként elsötétítették. Ebben a vaksötétben könnyű volt elrejtőzni valamelyik udvarban, hogy így lerázza magáról azt, aki esetleg követi. Jim időnként bement egy ház kapualjába és fülelt, nem követi-e valaki, mert a néptelen utcákon messzire hallatszottak a lépések. Az orvos lakására csak a jelszó adása után engedték be.

Ugyanazzal a céllal, mint Jim, Sissy is meglátogatott az orvos lakásán, ő azzal a kikötéssel kapta meg a címet, hogy munkatársaink közül senkinek nem adhatja tovább. Ilyen körülmények között csak a legszigorúbb konspiráció biztosíthatta munkánk folytatását.

Minden lehetőséget mérlegelve a Központ elé terjesztettük javaslatainkat.

Moszkva az alábbi választ küldte:

Javaslataik helyesek. Mint vezető adjon utasítást Sissynek és Pakbónak, hogy egyelőre önállóan folytassák a munkát. A fontosabb anyagokat Jimen keresztül továbbítsák.

Jim haladéktalanul szerezzen új lakást valamelyik más városban. Az a fő, hogy a fontos és sürgős jelentések késedelem nélkül érkezzenek.

Direktor

Nem mindegyik utasítást lehetett azonban megvalósítani.

Az volt a legfontosabb, hogy folytassuk az információk továbbítását. Pakbótól elég rendszeresen érkeztek, Sissy csak kétszer keresett fel. Azt javasoltam, tartsa a kapcsolatot közvetlenül Jimmel, mert így egyrészt hamarabb célhoz ér az információ, másrészt nem kell fölöslegesen az orvos lakására jönnie. Sissy azonban nem fogadta el ajánlatomat, mert úgy vélte, hogy ebben a helyzetben rendkívül veszélyes volna újabb kapcsolatot kiépítenie, méghozzá egy távírásszal. Pakbo és Jim között sikerült létrehozni a kapcsolatot abban a reményben, hogy legalább ez a vonal működhet nélkülem. Az egyetlen dolog, amig még megtehettem, hogy a legtömörebben fogalmazva továbbítottam az információkat. De nem voltam biztos benne, hogy Jimnek sikerül is leadnia azokat rádión, mert a Központ utasítását követve ritkán és rövid ideig dolgozhatott. Új lakást egyelőre nem talált. Nem mindegyik lakás felel meg arra, hogy rádiót szereljenek fel benne, ráadásul háborús viszonyok között egy külföldi csak a rendőrség engedélyével változtathatott lakást, különösen, ha más városba szándékozott menni, s az engedélykéréshez megfelelő magyarázattal kellett szolgálni.

Nem sikerült kiszabadítani a letartóztatott távírászokat. A rendőrség tudomást szerzett szándékunkról, mert megfejtette a Központtal váltott táviratokat, hiszen a letartóztatásokkor a kezébe kerültek a rejtjelkönyv egyes oldalai. A nekünk segítő börtönőrt elbocsátották, Edmondot, Olgát és Margarete Bollit pedig a genfi börtönből egy másik börtönbe szállították. A kihallgatások folytatódtak.

Az első beismeréseket a nyomozók Bollitól (Rosától) kapták. A lány több mint egy hónapig tagadta, hogy illegális szervezethez tartozik, ellene kevés tárgyi bizonyíték állt a nyomozók rendelkezésére. Margarete beismerésében azok a nyomós bizonyítékok játszották a döntő szerepet, amelyeket az őt megfigyelő ügynökök gyűjtöttek, és természetesen közrejátszott benne a fiatal lány tapasztalatlansága.

Margarétének megmutattak két fényképet, az enyémet és Jimét, megmondták a nevünket, de ő makacsul azt hajtogatta, hogy ezeket az embereket nem ismeri. Amikor azonban november közepén a nyomozó részletesen leírta, hol találkozott velem, Jimmel és Pakbóval, a lány

ellenállása megtört, nem sejtette, hogy a rendőrség ennyi mindent tud.

Bolli csaknem mindent elmondott magáról és amit azokról a munkatársakról tudott, akikkel a szervezetben kapcsolatban állt. Vallomásában hangsúlyozta, hogy a csoport tevékenysége egyáltalán nem érinti Svájc érdekeit, csupán a náci Németország ellen irányul, és végső soron hazája védelmét szolgálja. Csak azt hallgatta el, hogy a szovjet katonai hírszerzéshez tartozik. Azt állította, hogy Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak dolgozott, és egészen 1944 februárjáig kitartott emellett.

Derekasan viselkedett a vizsgálat folyamán a Hamel házaspár. Noha sok bizonyíték volt ellenük, határozottan visszautasítottak minden vádat, nem ismertek fel engem fényképről. A rendőrségnek több hónap alatt semmi lényegeset nem sikerült kiszednie belőlük. Így viselkedtek mindaddig, amíg újabb bizonyítékokkal teljesen sarokba nem szorították őket.

A vizsgálat e részleteit maguk a távírászok mondták el, akiket később ideiglenesen szabadlábra helyeztek, és szavaikat alátámasztotta a per anyaga, mely pert a svájci hatóságok már a háború után folytattak le.

JIM LEBUKÁSA

Most lássuk, hogyan keresték utolsó adónkat, amelyet a svájci kémelhárítás Lausanne-ban bemért, és amiről Edmond Hamel értesített a börtönből.

Mialatt mi különböző védelmi intézkedéseket tettünk, lázasan kutattuk, hogyan folytathatná a munkát a szervezet, amelyet alapjaiban megrendített a két genfi adó kiesése és az állandó rendőri megfigyelés, a svájci rádióbemérő szolgálat folytatta a keresést.

Jim adóját ugyanaz a mozgó osztag mérte be, amely a rendőrséget elvezette genfi adóinkhoz. Az alábbi két dokumentumból pontos képet alkothatunk arról, hogyan folyt ez a kutatás.

Részlet Treyer hadnagynak, az osztag parancsnokának jelentéséből, amelyben beszámol feletteseinek, mit végzett az alegység 1943 októberében és novemberében (levéltári anyag):

„A genfi megfigyelés alatt, amely 1943. X. 14-én ért véget két titkos rádióadó kezelőinek letartóztatásával és a készülékek rejtekhelyének

felfedésével, bemértünk egy harmadik adót, amelynek ugyanazok voltak a jellegzetességei, mint az előbbi kettőnek.

Ennek a harmadik állomásnak a jeleit alig hallhatóan 1943. IX. 27-én 00.25 órakor észleltük, de jellegzetességei alapján biztosra vettük, hogy ugyanahhoz a szervezethez tartozó adóról van szó. Ez az állomás (a bemérés megnehezítése végett) rendszertelenül működött, ezért ezt találtuk meg legnehezebben.

1943. X. 9. – biztosan tudjuk, hogy Lausanne-ban van,

1943. X. 20. – megállapítottuk, melyik városnegyedben,

1943. X. 25. – melyik házban,

1943. XI. 5. – rendelkezésünkre állt minden műszaki adat, amely alátámasztotta az első bemérések alapján a szövetségi rendőrség által felállított hipotézist: az adatok birtokában megállapítottuk az adó címét: Longeray utca 2. szám, 4. emelet, Foote lakása.

1943. XI. 11. – kiderítettük, hogy milyen állomással tart fenn összeköttetést Foote. Nagy teljesítményű adó, a hívójele OVV. Rádiósugárzásmérő állomásunk megállapította, hogy az OVV Oroszországban van.

A lehallgatott táviratok szövegét – folytatja Treyer hadnagy – átadtuk a svájci vezérkar rejtjelosztályának."

A jelentés kiegészítéseként bejegyzések az osztag szolgálati naplójából:

„1943. X. 18. – lehallgató állomást létesítettünk Lausanne-ban, hogy regisztrálja az US munkáját (a svájci rádióbemérők így nevezték maguk között Jim adóját – *R. S.*). A lehallgató autós őrjárat szintén Lausanne-ban van, együttműködik Pasche felügyelő úrral.

1943. XI. 5. – az US hol adásra, hol vételre áll. Az adások alatt az őrjárat több megközelítő lehallgatást eszközöl, a másik őrjárat pedig az US közvetlen közelében a hangerősséget hasonlítja össze. A lokalizálás befejeződött.

1943. XI. 14. – az OVV két táviratot ad le az US-nek, a táviratok egyenként 283 számcsoportból állnak.

1943. XI. 19. – a szövetségi rendőrség által a biztonsági rendőrséggel együtt és a »Rádió-7« eszközeivel előkészített akcióra (vagyis a letartóztatásra – *R. S.*) nem került sor, mert az US nem működött."

Jim nem vette észre a fenyegető veszélyt, mert a rendőrség rendkívül körültekintően végezte a megfigyelést, de egyelőre nem is akarta letartóztatni. Erre megvolt az oka, mint alább látni fogjuk.

A sűrűn lakott városnegyedben bemért adót nem volt könnyű megtalálni. Helyének pontos megállapítása végett a rendőrség kénytelen volt egymás után minden épületben kikapcsolni az áramot, amikor az adó működött. Ha az adó nem hallgatott el, akkor tovább mentek, kikapcsolták az áramot a következő házban, mindaddig, amíg meg nem állapították, hogy a Longeray utca 2. számú házban van. Ez egy nagy bérház volt, sok lakással. A kutatás utolsó szakaszát kis, kabátzsebben hordható, különleges vevőkkel végezték. Emeletről emeletre körbejárták a lakásokat. A legfelső, negyedik emeleten, a hosszú folyosó végében levő ajtónál voltak a leghangosabbak a morzejelek. A kutatás befejeződött.

Jim természetesen nem sejthette, hogy furcsa viselkedésű, jól öltözött férfiak jártak az emeleteken, s ha valamelyik lakóval találkoztak, úgy tettek, mintha eltévesztették volna az ajtószámot. Azért nem látta őket egyszer sem, mert ebben az időben a tőle megszokott gyorsasággal kopogott a távíróbillentyűvel, vagy a fülhallgatóval hallgatta a moszkvai állomást, és egy papírlapra feljegyezte a számsorokat. Más időpontban, mint este vagy éjjel, a gyanús emberek viszont egyáltalán nem jelentek meg a házban. Igaz, egy alkalommal, amikor hazatért, Jimnek úgy tűnt, mintha az övével szemben levő lakás ajtajából valaki figyelné. Ahogy a folyosón ment, a háta mögül tisztán hallotta a zár kattanását. De azt hitte, hogy ez csak úgy rémlett neki, hiszen az utóbbi napokban állandó idegfeszültségben élt.

Moszkva szigorú utasítását követve Jim akkoriban többnyire csak felvett táviratokat Moszkvából, ő maga keveset adott le, de időnként azért továbbított rádiógramokat.

November 16-án Jim ismét meglátogatott az orvosnál, előtte találkozott Pakbóval. Éjszaka továbbította az én táviratimat és a saját nevében az alábbi üzenetet:

1943. XI. 17. Direktornak.

Longnak és Salternak nagyon értékes információi vannak a Központ számára. Mindent elkövetek, hogy alkatrészeket szerezzek és összeszereljek egy rádiót arra az esetre, ha engem letartóztatnának.

Úgy látszik, ezt az adást nem hallgatták le a svájciak, mert november 17-i bejegyzés nem szerepel a naplójukban. Jim ugyanis különböző hullámsávokat használt, és adójának hét hívójele volt, ezeket önkénye-

sen váltogatta, s ezúttal „elvesztették" az éterben. De két-három nappal korábban a kémelhárítás lehallgatta a Direktor utasítását, amely – ha sikerül végrehajtani – halomra döntötte volna a rendőrség terveit: a vezetőség azt ajánlotta Jimnek, hogy a lebukás nyilvánvaló veszélye miatt vonuljon mielőbb illegalitásba. A rádiógramot az én nevemre és rejtjelemben küldték, a rendőrség megfejtette, mert a genfi távírászok letartóztatása óta a kezében volt a rejtjelkulcs.

Nyomban parancsot adtak Jim letartóztatására. Úgy tervezték, hogy november 18-ról 19-re virradó éjjel tartóztatják le, de ezen az éjszakán az adó nem működött. A rajtaütést el kellett halasztani, mert a rendőrségnek fontos volt, hogy tetten érje a távírászt.

Végül elérkezett az alkalmas pillanat.

Arról, hogyan történt a lebukása, Jim számolt be a háború után a Központnak adott jelentésében.

„Utoljára november 16-án találkoztam Dórával az orvos házában – írta Jim. – Átadott nekem néhány rejtjeles táviratot, s megállapodtunk, hogy legközelebb november 20-án este találkozuk.

1943. november 19-én este elhatároztam, hogy hívom a Központot (a bemérés megnehezítése végett november 16-tól szünetet tartottam), mert másnap találkoznom kellett Dórával. Megkérdeztem, nincs-e valami Dóra számára, és jegyezni kezdtem a Központ hosszú táviratát.

00.45 perckor azonban egy tizenöt főnyi rendőrcsoport tört be a lakásomba. Előzőleg feszítővassal feltörték az ajtómat, azután fegyveresen nekem rontottak. Ez alatt a néhány perc alatt sikerült gyertya lángjánál elégetnem a táviratokat, majd egy kalapácsütéssel használhatatlanná tettem az adót. Két technikus a rádióhoz rohant, megpróbálta üzembe helyezni, de nem működött. A Központ OVV hívójelét és az én hét hívójelem közül ötöt ismert a rendőrség, mert lehallgatta őket."

A rádióosztag naplójában erről a rendőri akcióról ez a bejegyzés szerepel:

„1943. XI. 20. 00.04 perc.

Az US válaszol az OVV-nek, és 59 számcsoportból álló táviratot ad le neki. Az OVV igazolja a vételt, és lead egy 321 számcsoportból álló üzenetet.

00.45 perckor házkutatás Foote-nál munka közben. Zajt hallván az ajtónál, kénytelen volt megszakítani az adást. Elszakította az adó vezetékét, és elégette a táviratokat.

A rádió tartalék alkatrészeinek nagy részét megtaláltuk a szekrény tetején levő ügyes rejtekhelyen. Ott volt az az írógépdoboz is, amelybe a rádiót helyezte."

A házkutatást a hatóságok két vezető képviselője, Knecht genfi és Pasche lausanne-i rendőrfelügyelő, a vezérkar egyik tisztje és a bemérő szakasz parancsnoka végezte. A házkutatásról készült jegyzőkönyvet is ők írták alá.

A Központnak adott jelentésében Jim így folytatta az események leírását:

„Bevittek a rendőrkapitányságra, ahol Knecht és Pasche rendőrfelügyelő foglalkozott az ügyemmel; a munkába bevonták Marc Payot rejtjelszakértőt is . . . (Payot úr egyébként jelenleg a világhírű lausanne-i Payot kiadó tulajdonosa, s nemrég felajánlotta, hogy nála adjam ki emlékirataimat! – *R. S.*)

A kihallgatáson Pasche elmondta nekem, hogy nem akart ilyen hamar letartóztatni, mert a rendőrségnek eredetileg az volt a terve, hogy a csoport minél több tagját felderíti . . . A rendőrség azonban, amikor a Központtól Dórán keresztül utasítást kaptam, hogy mindenképpen vonuljak illegalitásba, sietett a letartóztatással, mert attól félt, hogy elveszti a nyomomat . . ."

Masson brigádezredest nemigen nyugtalanította, hogy lausanne-i távírászunk még mennyi ideig és milyen jellegű katonai információt továbbít, mert ez nem érintette Svájc biztonságát. De a németekkel együttműködve gyakorlatilag ugyanarra, csoportunk teljes felszámolására törekedett.

Moszkva nem tudott Jim letartóztatásáról, s egy ideig megpróbálta helyreállítani a hirtelen megszakadt összeköttetést, mint a következő távirat mutatja:

1943. XII. 1.

1. Sikerült-e üzenetünket átadni Sissynek és Pakbónak? Milyen az ő helyzetük?

2. A Központtal való kapcsolatban legyen különösen óvatos. Minél előbb vigye át a rádiót más városba. Csak a legfontosabb információkat és üzeneteket továbbítsa. A megbeszélt időben figyelmesen várjuk hívását. Szívélyes üdvözlet.

Direktor

Ez a rádiógram azonban már nem jutott el Jimhez. Senki sem fejtette meg, eltűnt az éterben, válasz nélkül maradt.

A börtönben Jim eleinte úgy próbálta kivágni magát, hogy azt állította, ő rádióamatőr.

A kihallgatások során Jim tudomást szerzett szervezetünk leleplezésének néhány körülményéről. 1945-ben az alábbiakat közölte a Központ vezetőségével:

„Az első kihallgatáson megkérdezték, elismerem-e, hogy egy bizonyos Alexander Radóval együtt politikai, katonai és gazdasági információt továbbítottam a Szovjetunió számára, és egy olyan hatalom ellen dolgoztam, amelynek a nevét nem említették. A rendőrség elég sokat tudott, ha nem is mindent.

1. Tudta, hogy én képeztem ki Rosát, Eduardot, Maudot és állítólag én szereltem fel a lakásukban az adó-vevőt;

2. tudta, hogy találkoznom kell Pakbóval (Dórának a Központhoz intézett táviratából), de nem tudta, kicsoda Pakbo;

3. tudta, hogy ki kellett volna képeznem valakit, de férfinak hitte és férfit keresett;

4. az utolsó táviratokból megtudta, hogy utasítást kaptam, menjek illegalitásba;

5. a táviratokból megtudta, hogy Dóra kapcsolatot teremtett a börtönben ülő Eduarddal.

... a legutolsó, harmadik kihallgatáson – írja a továbbiakban Jim – Pasche felügyelő először említette előttem Bösendorfer asszonynak és másoknak a nevét, de ezek a nevek semmit sem mondtak nekem, mert nem ismertem őket. Ugyanott említést tettek valakiről Bernből, akit esetleg letartóztatnak. Lehetséges, hogy Pakbóról volt szó (a nevét nem jegyeztem meg, mert nem ismertem, csak a fedőnevét).

A rendőrség biztosra vette, hogy van másik, különleges rejtjelem, amelynek segítségével tartottam a kapcsolatot az OKW tisztjeivel, Wertherrel és másokkal; azt hitték, hogy rádión kapom tőlük az információt. Találtak nálam egy német regényt, amelyet Mickitől kaptam ajándékba; ebben valamikor aláhúztam egyes szavakat, s ők úgy gondolták, hogy ezzel a könyvvel fejtem meg a Németországból érkező rejtjelezett táviratokat.

A rendőrség úgy vélte, hogy három rejtjelet használok: egyet a Központtal, a másodikat a Németországgal, a harmadikat a Franciaországgal való összeköttetésre.

A kihallgatásból számomra nyilvánvaló lett: 1. a svájciak a németektől szereztek tudomást szervezetünkről; 2. adóink körülbelüli helyét a németek közölték (Eduard és Maud adója egy kilométerre volt a francia határtól, Rosa adója három kilométerre, az enyém pedig tíz kilométerre); 3. a svájci rendőrség a németektől kapta meg a fényképemet, de nem tudta a nevemet, bár tudomása volt róla, hogy Dóra szervezetéhez tartozom.

Knecht felügyelő kijelentette, hogy a Gestapo nagyon sokat tud svájci szervezetünkről, és a svájci rendőrség azzal, hogy letartóztatott, talán az életemet mentette meg."

Jim szavait még ki kell egészíteni egy és mással.

Az őt kihallgató Pasche felügyelő szintén hangsúlyozta, hogy a Gestapo ismerte csoportunk munkáját. De figyelemre méltó még valami: a nyomozó egyebek között arról faggatta Jimet, hogy milyen kapcsolata volt Agnes Zimmermann-nal (Mickivel), aki, mint az olvasó bizonyára emlékszik rá, Münchenben lakott. Egészen nyilvánvaló, hogy a svájci kémelhárítás ezeket az adatokat csak a Gestapótól és az SD-től kaphatta. A németek mondhatták a svájciaknak azt is, hogy Jim rádiókapcsolatot tartott fenn egy illegális németországi adóval, bár ebben tévedtek.

Knecht felügyelő ama kijelentésének, hogy a svájci rendőrség a letartóztatással megmentette Jim életét, volt valami alapja. Pierre Accoce és Pierre Quet többször idézett könyvük 293. oldalán azt állítják, hogy a háború után az SD levéltárában megtalálták azt a tervet, amelyet Jim Svájcból való elrablására dolgoztak ki. A végrehajtást titkos ügynökökre bízták. A németek csupán három napot késtek, mert november 23-ra tűzték ki az akciót. Ha tekintetbe vesszük, hogy a „futártól" és a Wilmer házaspártól tudták, hol lakik Jim, akkor igazán nem okozott volna különösebb nehézséget Himmler fogdmegjeinek végrehajtani ezt a tervet.

1944 márciusában Jim ügyét a rendőrség átadta a katonai ügyészségnek, de ő ott is tagadta, hogy a szervezetünkhöz tartozik.

Ügyvéde tanácsára Jim elhatározta, hogy annyit beismer, amennyit a nyomozás kétséget kizáróan bizonyítani tud. Bevallotta, hogy az Egyesült Nemzetek egyik államának szolgálatában állt, információkat továbbított a hitlerista Németország kárára; társai Svájcban nincsenek, a vezető külföldön van; Svájc államérdekeit nem sértette; az

említett Radóval, Hamelékkal, Bollival és a többiekkel semmilyen kapcsolata nem volt.

Ennek a nyilatkozatnak az aláírása után Jimet egészen kiszabadulásáig többé nem faggatták.

ÖNKÉNTES BÖRTÖNBEN

A megállapodás szerint november 20-án vártam Jimet, de nem jött. Ismerve, hogy mennyire pontos, rosszat sejtettem. Mindketten tudtuk, hogy egyikünk sincs biztonságban, bármely pillanatban letartóztathatnak.

Jim lebukásáról egy héttel később értesültem. Sürgősen más rejtekhelyet kellett keresnem, mert ettől fogva az orvos lakását nem tarthattam biztos menedéknek. Természetesen logikusan gondolkodva arra a megállapításra kellett jutnom, hogy ha Jimet követve a detektívek eljutottak volna ehhez a lakáshoz, még azon az estén letartóztattak volna Lenével együtt. Ez lett volna ésszerű. Nehéz azonban kitalálni, mit forral az ellenfél. Az illegális harc törvényei előírják, hogy az ember vegyen számításba különböző lehetőségeket. A konspiráció szabályai megkövetelik: ha a rejtekhelyedet ismerő munkatársad lebukott, keress új helyet.

Új lakást azonban nem volt könnyű találni, mert még a megbízható emberek között is nehezen akadt, aki vállalkozott arra, hogy a hatóságok által üldözött személyeket bújtasson a házában. Végül 1944 január elején találtunk lakást. A házigazdánk szervezetünk egyik tagjának a barátja volt. Az éj leple alatt – még ágyneműt és matracot is cipelve – áthurcolkodtunk hozzá, nem messze lakott az orvos házától. Önálló lakás az emeleten, szomszédok nélkül, de nagyon kicsi. Házigazdáink egy kamrát bocsátottak rendelkezésünkre, amelyben megfordulni is alig lehetett, csak egy összecsukható ágy fért el benne. Valahogy elrendezkedtünk, más választásunk nem volt... A kényelmetlenséggel nem sokat törődtünk. Csak az volt kellemetlen, hogy órák hosszat kellett ülnünk ebben a kamrában, jóformán mozdulatlanul. Nappal ugyanis ott volt a bejárónő, aki takarított és bevásárolt, esténként pedig gyakran jöttek házigazdáinkhoz a barátaik bridzsezni. A vendégek közül természetesen senki nem tudott rólunk, ezért teljes csendben kellett maradnunk, nehogy eláruljuk magunkat.

Ha most visszagondolok azokra a hosszú hónapokra, amelyeket ebben a kamrácskában töltöttünk, csodálkozom, hogyan volt türelmünk Lenével elviselni ezt az önkéntes börtönéletet, a mozdulatlanság e megpróbáltatását. Kezünk, lábunk megmerevedett, szinte úgy éreztük, ereinkben is megdermedt a vér. Olykor kedvünk lett volna fütyülve mindenre felállni és kimenni az utcára. Hiszen akkor alig múltunk negyvenévesek, mozgásra, tevékenységre vágytunk! De kénytelenek voltunk bezárva üldögélni.

Számomra talán ez volt életem legnehezebb időszaka, ha nem számítom azokat a háború utáni éveket, amelyek a szocialista törvényesség megsértésének időszakában, a hamis vádak következtében velem együtt sokaknak osztályrészül jutottak.

A svájci rendőrség mégiscsak arra kényszerített bennünket, hogy megszakítsuk a kapcsolatot a szervezettel, a szabadlábon maradt munkatársakkal, és bezárkózzunk ebbe a kamrába, akár egy kriptába. De semmi mást nem tehettünk, a detektívek az egész országban kerestek bennünket. A hírek, amelyeket egy barátom kapott a szövetségi rendőrségen levő kapcsolataitól, nem hagytak késéget efelől. Csak ez a barátom tudta, hogy most hol rejtőzöm, néha meglátogatott, hogy értesítsen a szervezet helyzetéről. Vele együtt töprengtünk, mit tegyünk, hogyan teremtsünk ismét rádióösszeköttetést Moszkvával.

Elsősorban ezen törtem a fejem, ez nyomasztott, nem pedig az, hogy bezárva kellett élnem.

Az újságokból és a rádióból értesültem arról, hogyan alakultak az események a szovjet–német fronton és Európában. Januárban a szövetségesek újra megindították az 1943 őszén leállított hadműveleteket a német csapatok ellen Közép-Olaszországban; Leningrád mellett és Ukrajnában pedig kibontakozott a Vörös Hadsereg nagy támadása. Korszuny–Sevcsenkovszkij körzetében bekerítették és megsemmisítették az ellenség jelentős ladseregcsoportját. A szovjet csapatok kiűzték a megszállókat a Krímből, Belorusszijából, közeledtek a román határhoz. A Vörös Hadsereg támadó ereje egyre növekedett, de a pozícióit sorra elvesztő ellenség is egyre elkeseredettebben védekezett.

Híranyagunk felhasználatlanul hevert. A távírászok letartóztatása óta jókora mennyiség gyűlt össze. De hogyan juttassuk el ezeket az adatokat, ha semmilyen hírközlési eszközünk nincs?!

Különös, paradox helyzetbe kerültünk: a szervezet élt és harcképes

volt, 1943 végére hírszerzési lehetőségei még nagyobbak voltak, mint korábban, és mégsem működött, mintegy megbénult.

Bár nem volt rá lehetőségem, hogy közvetlenül irányítsam a szervezetet, de még szabadlábon voltak fő munkatársaim Sissy és Pakbo, akik továbbra is kapták a jelentéseket ismerőseiktől. Épségben maradt minden kapcsolat és minden hírforrás. A csoport legfontosabb tagjai, Lucy és berlini elvbarátai sem hagyták abba a munkát.

Akkor hát, kérdezhetnék, miért törtem a fejem? Adtam volna utasítást a munkatársaknak, hogy szerezzenek rádióalkatrészeket, szereljenek össze néhány adót, gyors ütemben tanítsák meg a kiszemelt újoncokat a kezelésére, és mehet a munka.

Sajnos, ez nem volt ilyen egyszerű. Még a hitleristák által meg nem szállt Svájcban, a viszonylag kedvező körülmények között sem.

Tegyük fel, hogy sikerül megszerezni mindent, ami szükséges és összeszerelik a rádiókészülékeket. De hol állítsuk fel őket, és ami a legfontosabb, ki tanítja be a kezdőket? Azok a munkatársak, akik nagy ügyességre tettek szert a rádiótávírászatban, börtönben ültek. Jimnek letartóztatása előtt még találkoznia sem sikerült a fiatalokkal. Rajta kívül pedig senki sem volt közöttünk, aki valamit is értett volna a rádiótechnikához.

Mégsem vesztettem el a reményt, hogy bizonyos idő múlva, amikor az ellenünk bevetett rendőrség nem lesz már olyan aktív, újra megindíthatom a szervezet munkáját.

A rendőrség, bár nem kapott rólam adatokat a foglyoktól, mindent megtett, hogy felkutassa a csoport vezetőjét. A detektívek jelentéseiben azonban nem volt semmi vigasztaló. Ekkor a hatóságok olyan embertelen módszereket alkalmaztak, amelyek hasonlítottak a hitleristák módszereihez.

Márciusban a svájci rendőrség letartóztatta idősebbik fiamat, aki nagyanyjával a régi lakásban maradt. Egész éjjel vallatták és verték. A rendőrök követelték, hogy mondja meg, hol rejtőzködik apja és anyja. Ő azonban akkor sem mondhatott volna semmit, ha még öt éjszakán át vallatták és kínozták volna, mert nem tudta az illegális lakás címét. Reggel hazaengedték.

Ez azonban csak a kezdet volt. A rendőrség ki akart bennünket csalogatni rejtekhelyünkről, hogy felvegyük a kapcsolatot a családdal. Ennek érdekében minden rendelkezésre álló eszközt felhasznált, hogy a gyerekeket és anyósomat kétségbeesett helyzetbe hozza. Fia-

talabb fiamat, a tizenhárom éves gyereket, kizárták az intézetből, a gyerekektől és a nagymamától két hónapra elvették az élelmiszerjegyeket, végül kilakoltatták őket a lakásból.

De ez még nem minden. Lene idős édesanyját, aki német nemzetiségű volt, a hatóságok megfenyegették, hogy átviszik a határon és a nácik kezére adják, idősebbik fiamat pedig megpróbálták rávenni, menjen el a német követségre, kérjen átutazó vízumot, hogy elküldhessék Magyarországra, apja hazájába. Németországon keresztül kellett volna utaznia. Nincs kétség afelől, hogy a Gestapo elfogta volna.

A család nagyon nehéz helyzetbe került. Feleségem igen keservesen élte mindezt át. Nagy erőfeszítésembe került, hogy visszatartsam, nehogy jóvátehetetlen hibát kövessen el. Mindkettőnknek erősnek kellett lennünk. Nem volt jogunk ahhoz, hogy a rendőrség kezébe adjuk magunkat.

Nem tudom, mi lett volna a gyerekekkel és az anyósommal, akik védtelenül maradtak magukra, ha nem avatkoztak volna közbe barátaink. Pakbónak és más elvtársaknak befolyásos személyek segítségével végül is sikerült véget vetni a család üldözésének. Ők segítettek másik lakást szerezni, és elérték, hogy a gyerekek és a nagymama visszakapják az élelmiszerjegyeket. Nagy segítséget jelentett, hogy a gyerekeknek és anyósomnak határozott fellépéssel pártját fogta rokonunk, Hermann Scherchen, a világhírű karmester, aki akkor a svájci rádió vezetője volt. A fiúkat visszavették az iskolába.

A rendőrség kénytelen volt meghátrálni. Nem vált be számítása, hogy ezzel az otromba módszerrel nyomunkra akadnak.

Mi történt ezalatt a börtönben, hogyan viselkedtek munkatársaink? Jimről már szóltam.

A tények bizonyítják, hogy szinte valamennyi fogoly méltóan viselkedett, igyekezett megnehezíteni, tévútra terelni a vizsgálatot. A rendőrségnek nem sikerült a szükséges bizonyítékokat megszerezni tőlük arra vonatkozóan, hogy néhány, már felderített személy a mi szervezetünkhöz tartozik.

A Hamel házaspárt és Margarete Bollit a lausanne-i Bois-Mermet börtönben őrizték, ahová a genfi börtönből akkor kerültek, amikor a hatóságok tudomást szereztek arról a szándékomról, hogy megpróbálom pénz segítségével kiszabadítani őket. November végén Jimet is átvitték a Bois-Mermet-be.

A foglyokat magánzárkákban tartották. A fegyőröknek még azt is

megtiltották, hogy válaszoljanak a foglyok kérdéseire. Ügyvédeket nem engedtek be hozzájuk. Annyit azonban engedélyeztek nekik, hogy naponta egyszer saját költségükre vendéglői kosztot hozassanak, cigarettát vásároljanak, csomagot, könyveket kapjanak kívülről.

A nyomozási és bírósági anyagokból kiderül, hogy Edmond és Olga Hamel egészen 1944 márciusáig, vagyis csaknem fél évig tagadták, hogy hírszerzéssel foglalkoztak. Csak akkor kezdtek vallani, amikor a rendőrség által összegyűjtött cáfolhatatlan bizonyítékokkal teljesen sarokba szorították őket.

Edmond-Eduard elismerte, hogy egy bizonyos „Albert" távírásza volt, de csak 1942 őszétől, összeszerelt három adó-vevőt, Angliának dolgozott a hitlerista birodalom ellen, de hazájának nem okozott kárt. Olga-Maud ezt megerősítvén kijelentette, hogy csak 1943 nyarától segített a férjének, a letartóztatása előtti hetekben pedig segített Albertnek a rejtjelezésben. Egyikük sem volt hajlandó felismerni engem a fényképről.

Márciusban Hamelék még abban reménykedtek, hogy sikerül megtéveszteniük a nyomozókat, és sok mindent összekevertek, csak félig mondták el az igazat.

A nyomozás során, Jim letartóztatása után a svájci rádiófelderítés megkísérelte, hogy az ő nevében összeköttetést hozzon létre a Direktorral. A svájciak ismerték a Központ és Jim hívójelét, az összeköttetés programját, ezenkívül sok adattal rendelkeztek csoportunkról. Ezzel a cselfogással azt remélték, hogy az utolsó, a lausanne-i adó likvidálásának tényét eltitkolva, újabb adatokat kapnak embereinkről, megtudják, kiket takarnak a fedőnevek, hol vannak az illegális találkozó helyek, esetleg megtudják az én rejtekhelyem címét is. Arsenijević publikálja a szövegét azoknak a megtévesztő táviratoknak*, amelyeket a svájci hatóságok 1943 decemberében és 1944 januárjában a moszkvai központnak küldtek. Arsenijevićtől azt is megtudjuk, kik voltak azok a svájci hatósági személyek, akik a megtévesztő táviratozást elrendelték: Stämpfli, a svájci államszövetség főügyésze, Balsiger, a szövetségi rendőrség főnöke, Jaquillard ezredes, a svájci hadsereg kémelhárítási főnöke.

A svájci kémelhárításnak azonban nem sikerült rászednie Moszkvát, a szovjet hírszerző hivatal vezetősége rögtön rájött, miről van szó,

* *D. Arsenijević:* Id. mű, 204., 211. old.

de úgy tett, mintha az ál-Jimet elfogadná igazinak. Utasításokat és tanácsokat adott, ezzel tévútra terelte a svájci titkosszolgálatot, s egyidejűleg igyekezett kideríteni, milyen helyzetben van szervezetünk. A svájci rendőrök balsikerét az okozta, hogy miután nem jutott kezükbe Jim rejtjele, az enyémet használták. Amikor ugyanis a rejtjelkönyv, a hívójelek, az adási idők programja, a hullámhosszak a rendőrség kezébe kerültek, „sikerült nekik a rejtjelkulcsot rekonstruálni" – írja Marc Payot „rejtjelszakértő" Pünter emlékezéseinek francia nyelvű kiadásához fűzött jegyzeteiben*, ugyanaz a Marc Payot, aki legutóbb már mint a Payot kiadó tulajdonosa, Pünter könyvét kiadta.

A svájciak csak több hét múltán jöttek rá, hogy ők voltaképpen rászedett csalók, és abbahagyták a Moszkvával űzött játékot. A Központ nyert ezzel, mert bizonyítékot kapott Jim lebukásáról, a svájciak pedig fölöslegesen vesztegették idejüket.

Amikor a kémelhárítók megértették, hogy Moszkvától nem tudnak meg többet, mint amennyit úgyis tudnak, megengedték a rendőrségnek, hogy cselekedjen. Újabb letartóztatások következtek.

1944. április 19-én elfogták Esther Bösendorfert (Sissyt), Paul Böttchert, Christian Schneidert (Taylort) és Flückigert – Sissynek azt az ismerősét, aki annak idején Sissy kérésére telefonon beszélt az előtte ismeretlen Jimmel. Flückigert egyébként még aznap szabadon engedték, mert a rendőrség rájött, hogy ő csak véletlenül keveredett bele az ügybe. Pontosan egy hónappal később letartóztatták Rudolf Rösslert (Lucyt). Valamennyiüket szintén a lausanne-i Bois-Mermet börtönbe szállították, és magánzárkába csukták őket.

Massonnak személy szerint természetesen nem állt érdekében, hogy csoportunknak ezeket a tagjait is letartóztassa, mert Schellenbergnek tett ígéretét (ha ilyen volt) általában teljesítette: Moszkvával már 1943 novembere óta megszakadt a rádiókapcsolat, egyetlen katonai információt sem tudtunk továbbítani, és a németek, akik figyelték az étert, ezzel tisztában is voltak. Csakhogy ők attól tartottak, hogy bizonyos idő múlva esetleg folytatjuk a munkát más helyről, s valószínűleg ezért ragaszkodtak a csoport teljes felszámolásához. Mindenesetre a svájci titkosszolgálat főnöke engedett a nyomásnak, de arra azért vigyázott, hogy ne sértse saját érdekeit.

Neki érdekében állt, hogy bármi áron megőrizze Rudolf Rössler-

* *O. Pünter:* Guerre secrète en pays neutre. 271. old.

nek és kitűnően konspirált berlini csoportjának a Svájci Államszövetség biztonsága szempontjából rendkívül fontos titkát. Masson brigádezredes kétségkívül nem szándékozta börtönbe zárni a német emigránst, akinek közvetítésével információkat kapott a német birodalom katonai vezető köreiből. A szövetségi rendőrség pedig egyáltalán nem tudott Rössler titkos szerepéről. Letartóztatott távírászaink soha nem érintkeztek Rösslerrel, nem is hallottak róla, ezért semmilyen nyomravezető adatot nem közölhettek, mint ahogyan Sissyről és Taylorról sem mondhattak semmit, mert velük sem volt kapcsolatuk.

Lucy magának Sissynek is ismeretlen figura volt, ezért Sissy nem lebbenthette fel a titok fátylát. Letartóztatása semmit sem jelentett Massonnak. Csoportom munkatársai közül csak Taylor, vagyis Christian Schneider ismerte személyesen Rudolf Rösslert. Ha akarta, sok mindent elmondhatott a rendőrségnek. És Taylor beszélni kezdett. A kihallgatásokon mindent bevallott, megnevezte Rösslert, akitől az információkat kapta. Masson erre valószínűleg nem számított. Most már kénytelen volt hozzájárulni, hogy letartóztassák Rösslert.

A katonai hatóságok persze könnyedén hatálytalaníthatták volna Rössler letartóztatását, hiszen ő a svájci hírszerzés fontos munkatársa volt, aki nagyon értékes információkkal látta el a vezérkart. Minthogy azonban Taylor vallomásában Rössler neve a szovjet hírszerző csoport ügyével kapcsolatban került nyilvánosságra, Masson attól tartott, és nem alaptalanul, hogy bár a vizsgálat titkos, a németek megneszelhetnek valamit. Ha pedig kiderítik, hogy a német emigráns, Rössler és Lucy ugyanaz a személy, akkor Schellenberg ügynökei vagy megölik, vagy elrabolják ezt az embert, aki a kezében tartotta az egyik legjobb vonalat, amely a svájci hírszerzés főnökének a háború alatt rendelkezésére állt. Masson ezt semmiképpen sem engedhette meg. Nem maradt más hátra, mint a börtönben elrejteni Rudolf Rösslert, amíg nem késő. A börtön volt talán az egyetlen olyan hely, ahová az SD és a Gestapo ügynökeinek majdnem lehetetlen volt bejutniuk.

Taylor tehát elárulta barátját, Rudolf Rösslert, elmondta kapcsolatát Sissyvel, és beismerte, hogy a szovjet katonai hírszerzésnek dolgozott. Ezzel nehéz helyzetbe hozta az összes többi foglyot.

Taylor vallomásán kívül, Sissy ellen tárgyi bizonyíték is volt: házkutatáskor megtaláltak nála még általam fogalmazott táviratokat és jelentések alapján készült rejtjelezett rádiógramokat. Sissy őrizte őket,

abban a reményben, hogy ha alkalom nyílik rá, továbbíthatja a Központnak.

Sissy rejtjelkönyve nem került a rendőrség kezébe, mert letartóztatásakor nem volt a lakásban. Az ismételt házkutatás is eredménytelen maradt. Sissy ugyanis gondolt esetleges letartóztatására, s ezért nem otthon, hanem másutt tartotta a rejtjelkönyvet.

A vizsgálat folyamán valamennyi letartóztatottat azzal vádolták, hogy a Radó-csoport tagjaiként hírszerző munkát folytattak a Szovjetunió részére. A rendőrségnek több mint elegendő bizonyítéka volt erre. Ezért munkatársaim végül is hiába próbálták cáfolni a vádat.

Különben hála Arsenijević jó rendőrségi kapcsolatainak, illetőleg, ahogyan ő kifejezi magát, „egy dokumentum általa történt felfedezésének", megtudjuk könyvéből, hogy „a szövetségi rendőrség figyelmét Esther Bösendorferre valószínűleg Roger Masson, a svájci hadsereg hírszezési vezetője irányította. Ugyanis Gripp ezredes, a berni német légügyi attasé kiszolgáltatta Massonnak Esther nevét, címét, sőt fedőnevét (Sissy)."* Ebben az esetben az a fontos, hogy itt végre nyíltan kimondják: Masson a hitlerista katonai szervektől anyagot kapott – valószínűleg nem először –, hogy azt felhasználja a szovjet hírszerzés ellen.

Az utóbbi letartóztatások teljesen megbénították a szervezetet, amely ezzel lényegében összeomlott. Noha Lucy csoportjának valamennyi hírforrása megmaradt, szabadlábon volt egyik fő munkatársam, Pakbo, aki Longgal, Salterrel és másokkal ismét megszervezhette volna a munkát, de most az adó-vevőkön és a távírászokon kívül megfosztottak bennünket a Központtal való összeköttetés másik legfontosabb eszközétől, a rejtjeltől. Az én rejtjelem nem volt használható, mert az ellenfél ismerte.

Így bánt el a svájci rendőrség szervezetünkkel, a hitleristák nagy megelégedésére.

1944 júliusában megtudtam, hogy a hatóságok kiengedték a börtönből Margarete Bollit, Edmond és Olga Hamelt. Óvadék ellenében ideiglenesen helyezték őket szabadlábra, ahogyan ez sok tőkésországban szokásos. Ezenkívül aláírattak velük egy nyilatkozatot, hogy a tárgyalásig nem hagyják el a Svájci Államszövetség területét.

Erről illegális lakásomra jött barátaim értesítettek, Pakbo, akit Mar-

* *D. Arsenijević:* Id. mű, 225., 226. old.

garete Bolli édesanyja tájékoztatott és egy elvtárs, aki Hamelékkal beszélt. Furcsának tartottam, hogy szabadlábra helyezték őket. De utánagondolva megértettem, mi késztette a rendőrséget erre a liberális lépésre.

Az egyik ok kétségkívül abban keresendő, hogy 1944 közepére az európai politikai és katonai helyzet teljesen megváltozott az Egyesült Nemzetek javára. A szovjet hadseregek már a náci Németország határához közeledtek. Az amerikai és angol csapatok partraszálltak Franciaországban, Normandiában, és ezzel megnyitották a második frontot; két nappal előbb, június 4-én pedig a szövetségesek elfoglalták Rómát. Ilyen körülmények között a svájci kormány magabiztosabb lett, nem félt többé harcias szomszédjától, amelynek most már esze ágában sem volt más országokat fenyegetni vagy megszállni, hanem a maga irháját próbálta menteni. Természetesen a titkosszolgálatok közötti viszonyban is változások történtek. A birodalom titkos erői – az SD és a Gestapo – már nem tudtak olyan befolyást gyakorolni a svájciakra, mint amilyen sikeresen ezt korábban tették. Masson brigádvezredes ettől fogva megengedhette magának, hogy ne törődjön az SS nagyhatalmú vezetőinek, Himmlernek és Schellenbergnek a parancsaival.

A távírászainkkal szembeni engedékenység másik oka egészen más természetű volt. Fondorlatos számítás, amely egyébként nem újdonság a nemzetközi rendőri gyakorlatban. A hitleristák előszeretettel alkalmazták, s most úgy látszik, a svájciak is megpróbálkoztak ezzel a módszerrel.

Amikor kiengedték a távírászokat, arra számítottak, hogy a szervezet vezetője személyesen vagy megbízottain keresztül ismét fel fogja venni velük a kapcsolatot. Ez egészen valószínűnek látszott, mert a kémelhárítás tudta, hogy nem léptek mások a helyükre; nem rendelkeztünk újabb rádiótávírászokkal. A szabadlábra helyezett távírászokat kétségkívül szigorúan szemmel tartották, és a nyomába szegődtek volna azoknak, akik érintkezésbe léptek velük. A rendőrségnek így alkalma lett volna felderíteni a csoport további tagjait, esetleg az én nyomomra is rábukkanhattak volna.

Amikor augusztusban, illegalitásba vonulása óta első ízben felkeresett Pakbo (én kértem meg az engem látogató elvtársat, hogy hozza el), valóban mérlegeltük, felvegyük-e a kapcsolatot Hamelékkal. Mégis lemondtunk erről a tervről, megértve, hogy csapdát állítottak ne-

künk. Megtiltottam Pakbónak a Margarete Bollival való találkozást is, annál inkább, mert Pakbo elmondta, hogy a rendőrség régóta gyanakszik rá, figyeli és az első adandó alkalommal letartóztatja.

Lausanne-i adónk likvidálása óta majdnem kilenc hónap telt el, s azóta egyszer sem sikerült kapcsolatot teremtenünk Moszkvával.

Pakbo közölte, hogy egyelőre újabb letartóztatások nem történtek. Ő maga kéréssel fordult a svájci parlament egyik szociáldemokrata képviselőjéhez, Walter Bringolfhoz, Schaffhausen polgármesteréhez, Paul Böttcher jó ismerőséhez, hogy segítsen kiszabadítani a letartóztatottakat. De ez a próbálkozás sikertelen maradt, mert a katonai hatóságok szigorúan titkosan kezelték az ügyet.

Pakbo saját kezdeményezésből megkísérelte, hogy diplomáciai csatornákon át kapcsolatot teremtsen a Központtal. Salterrel együtt tárgyalásba bocsátkozott a berni kínai követtel, próbálta megszerezni hozzájárulását, hogy Kínán keresztül diplomáciai postával küldhessen információt a Központnak. A megbeszélések azonban nem jártak eredménnyel.

A helyzet teljesen kilátástalannak látszott. Semmilyen gyakorlati értelme nem volt a további hírszerzésnek. Végleges elhatározásra kellet jutnom.

Tudtam, barátaim mindent elkövetnek, hogy a zsákutcából kivezető utat megtalálják. Én sem tehettem semmit, amíg illegalitásban maradtam. Nyilvánvaló volt, hogy csak külföldre jutva tudok összeköttetést találni a Központtal, csak onnan adhatok jelentést a történtekről, és kérhetek utasítást, hogy mit tegyünk: abbahagyjuk-e a munkát Svájcban, vagy valamilyen új alapon ismét megszervezzük?

Csak Franciaországba szökhettem, mert Ausztriát és Olaszországot a németek megszállva tartották, Franciaországban viszont 1944 szeptember elejére teljesen megváltozott a hadihelyzet. Az ország déli részén partra szálltak az amerikai és angol csapatok, Normandiában a szövetségesek előrenyomultak, a párizsi felkelés pedig augusztusban kiűzte a fővárosból a megszállókat. A hitlerista csapatokat a Svájccal szomszédos Haute-Savoie megyében a partizánok foglyul ejtették, és ők voltak a helyzet urai. Hozzájuk kell mennem.

De hogyan jutunk át a határon, a svájci ellenőrző őrhelyeken keresztül? Csaknem megoldhatatlan feladatnak látszott. Hosszan tanácskoztunk erről genfi munkatársainkkal és Pakbóval. Olyan javaslat is elhangzott, hogy ássuk alá a határon húzódó drótakadályt, amelybe

villanyáramot vezettek. Egy másik javaslat úgy hangzott, hogy menjünk Campionébe, a svájci Tessin kantonban levő olasz területre (exklávéba), amely az olasz partizánok kezén volt. Ehhez azonban vonaton át kellett volna szelni egész Svájcot (a távolsági gépkocsiközlekedés üzemanyaghiány miatt egész Svájcban már régóta szünetelt), s ráadásul a Campionéba vezető egyetlen utat a Luganói-tavon keresztül szigorúan őrizték a svájci határőrség naszádjai. Mindkét javaslatot el kellett utasítanunk, mert nem voltak elég reálisak. Leghelyesebbnek találtam átlépni a határt a francia partizánok segítségével, akik kitűnően ismerik a terepet, és bizonyára nem tagadnák meg tőlünk a segítséget.

Miközben Lenével ezen töprengtünk, a munkatársak jó hírrel leptek meg: a rendőrség szabadlábra helyezte Jimet, de a többiekhez hasonlóan neki sem volt joga a tárgyalásig és az ítélethozatalig elhagynia az országot. Ez szeptember 8-án történt. Vele ugyanolyan meggondolásból nem találkozhattam, mint Hamelékkal és Bollival.

Ebben a helyzetben csak egyetlen ésszerű választás volt, átjutni Franciaországba és ott keresni kapcsolatot Központunk képviselőivel. Teljesítenem kellett a kötelességemet, s ebben még a szülői szeretet sem akadályozhatott meg. Természetesen mind nekem, mind a feleségemnek nagyon nehéz volt így elutazni, hogy nem láthattuk a gyermekeinket és feleségem idős édesanyját. De nem tehettünk másként. Bíztunk abban, hogy barátaink gondoskodnak róluk, nem hagyják magukra őket. Ezt már bebizonyították, amikor a rendőrség megpróbált elbánni a családdal.

MENEKÜLÉS SVÁJCBÓL

1944 őszén a hitleri birodalom kezdett összeomlani, mint egy jéghegy a meleg tengeri áramlatok és a nap hatására.

Az egész arcvonal hosszában támadó szovjet seregek elérték Kelet-Poroszországot, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon harcoltak, felszabadították Bukarestet, Szófiát és Belgrádot.

Bulgária és Románia elismerte teljes vereségét, és a hitlerista Németország ellen fordította fegyverét. Szeptemberben a finn kormány megszakította kapcsolatait Németországgal, s fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval és Nagy-Britanniával.

Nyugat-Európában a Szövetségesek csapatai szintén sikeres hadműveleteket folytattak. Kiűzték a megszállókat Franciaország és Belgium legnagyobb részéből, megtisztították egész Közép-Olaszországot.

A fasiszta Németország a katonai és politikai katasztrófa küszöbén állt. A hitlerista rendszer napjai meg voltak számlálva.

Szeptember közepén végre sikerült összeköttetésbe lépnem a Genffel szomszédos Haute-Savoie megye partizánjaival, akik készségesen vállalták, hogy segítenek. Futáruknak megadtam illegális lakásom címét, s hamarosan megjelent a megbízottjuk, egy őrnagy. Kellemesen lepődtem meg, amikor megtudtam, hogy ez a fiatal francia Bachnak, a híres szovjet akadémikusnak az unokaöccse.

Az őrnaggyal a legapróbb részletekig kidolgoztuk a szökés tervét, mert a legcsekélyebb melléfogás azt jelentette volna, hogy elfognak bennünket.

Tervünk a következő volt: szeptember 16-án, szombaton értünk jön gépkocsiján annak a klinikának a (velünk szimpatizáló) főorvosa, amelyen illegalitásom kezdetén a feleségem feküdt, és elvisz bennünket a vasúti alagúthoz. Ezen keresztül szárnyvonal vezet Genf külvárosába, a már francia területen fekvő és a partizánok ellenőrzése alatt álló Annemasse-ba. Noha Franciaország német megszállása óta Franciaország és Svájc között megszakadt a vasúti összeköttetés, mégis szombatonként a genfi kantonnal határos, de a svájci vámövezetbe tartozó francia területről, az úgynevezett „szabad övezetből" átjött egy mozdony, amely tejeskannákkal megrakott vagont vontatott. A „szabad övezet" francia parasztjai ugyanis még a napóleoni időktől élvezték azt a jogot, hogy vámmentesen ellássák Genf lakosságát tejjel és más élelmiszerrel. Egy hét alatt sok üres tejeskanna gyűlt össze, ezeket az alagúton áthaladó vonattal küldték vissza.

Be kell majd mennünk az alagútba, ahol az őrnagy vár ránk. A vonat, miután lerakta a genfi helyiérdekű Eaux-Vives vasútállomáson a tejeskannákat és felvette az üreseket, visszatért. Az alagútban egy percre megáll, ott felszállunk. A mozdonyszemélyzet együttműködött a partizánokkal.

Elérkezett a szombati nap. Pontosan a megadott időpontban megjött az orvos. Feleségemmel nehezen elvánszorogtunk a néhány méterre álló autóig, a kamrában szinte teljes mozdulatlanságban eltöltött hónapok alatt ugyanis elszoktunk a járástól. A kocsi elindult.

A vasúti alagút előtt, a hídon egy rendőrt pillantottunk meg. Itt ugyanis őrhely volt. A rendőr kerékpáron járta körül a híd környékét. Megvártuk, amíg befordul a híd mögött, kiugrottunk a kocsiból és besurrantunk az alagút sötét nyílásába. Itt Lenével kicsit kifújtuk magunkat, szokatlan volt a gyors mozgás.

A rövid másodpercekben, amíg az alagúthoz értünk, különös érzés vett erőt rajtam. Tizenegy hónapi kényszerű önkéntes fogság után először jártam kint a városban. Szombat délután volt, a munkahét már bevégződött, a házak erkélyein sokan üldögéltek, és úgy tetszett, mintha mindenki csak minket figyelt volna. Ugyanez volt Lene benyomása is. Később elmesélte, hogy amikor a sokemeletes, erkélyes házakat megpillantotta, olyan különös érzés fogta el, mintha meztelenül ment volna az emberek közé.

Úgy láttuk, minden rendben van, s lassan elindultunk az alagút belsejébe. Ekkor azonban a hátunk mögött néhány árnyat pillantottunk meg. Megszaporáztuk lépéseinket. Többen követtek bennünket. Már komolyan kezdtünk nyugtalankodni, amikor a homályból kivált az őrnagy ismerős alakja. Megnyugtatott, hogy az ő emberei közelednek.

Ebben a pillanatban eldübörgött mellettünk a Franciaországból érkező mozdony az egyetlen tehervagonnal, megállt a közelben levő Eaux-Vives állomáson. Hallottuk az üres tejeskannák rakodásának zaját. Az volt a megállapodás, hogy ha a vonatot visszafelé svájci határőr kíséri, akkor a mozdonyvezető füttyel értesít erről bennünket, tehát nem kerülhet sor a szökésre.

Kis idő múltán a vonat visszafordult az állomásról az üres tejeskannákkal, a mozdony nem fütyült, és az őrnagy intésére lefékezett. Lenével felkapaszkodtunk a mozdonyra. Az a négy-öt ember is felszállt, aki az alagútban követett bennünket.

Elindultunk a határ felé. A mozdonyvezető nagyon aggályoskodott. Nem tudja – jelentette ki –, sikerül-e a tervet végrehajtani, mert ha a vonatot nem kíséri katona, akkor a határon van az ellenőrzés. Az őrnagy azt ajánlotta, hogy ne álljon meg az ellenőrző ponton. Lesz, ami lesz!

A mozdonyvezető nagy sebességre kapcsolt, és elszáguldott az őrbódé mellett. A katonák későn kaptak észbe, lövöldözni kezdtek, de a golyók senkit sem találtak el. Hamarosan szem elől vesztettük a merész akció által meglepett határőröket.

Annemasse-ban partizánok fogadtak bennünket, rögtön autóba ültettek, hogy elvigyenek főhadiszállásukra, Annecybe. Ahogy mögöttünk maradtak a svájci határoszlopok, tudtuk, hogy a szökés sikerült. Most már sem a kémelhárítás, sem a rendőrség nem érhet utol bennünket. De azért még sok izgalom és veszély várt ránk.

A nagyon szűk és kacskaringós hegyi úton kocsink éjszaka felborult, és majdnem szakadékba zuhant. Szerencsére valamennyien megúsztuk kisebb karcolásokkal.

Végre megérkeztünk Annecybe. A városban a hatalom Haute-Savoie megye partizánjainak kezében volt. Szívélyesen fogadtak bennünket, elszállásoltak egy villában a gyönyörű tó partján. Egy ideig itt kellett maradnunk, mert mindkettőnknek szükségünk volt pihenésre, és bármilyen furcsán hangzik, újra meg kellett tanulnunk járni. Hogy „legalizáljanak" bennünket, Lenének főhadnagyi, nekem alezredesi rangot adtak a partizánhadseregben, amelynek létszáma itt körülbelül 50 000 fő volt.

Néhány nap alatt kipihentük magunkat, és közben megtudtuk, mi történt itt és Franciaország más vidékein.

A Marseille-ben partra szállt szövetséges csapatok harcolva haladtak észak felé. Párizst a felkelők felszabadították, de egyelőre nem lehetett eljutni a fővárosba, mert az utakat még német járőrök ellenőrizték.

Annecyben megismerkedtünk Paul Langevinnel, a híres Nobel-díjas tudóssal és Jules Moch-sal, a későbbi francia miniszterrel. Az utóbbi a brit flotta tisztje volt, és de Gaulle megbízásából jött oda. Tisztáznia kellett, igaz-e, hogy Savoie-ban tanácsköztársaság alakult. Ilyen hírek keringtek, mert a partizánosztagok vezetőségében ezen a vidéken számos kommunista volt. Jules Moch fölöslegesen aggódott, mert Annemasse-ban a kommunisták vállvetve küzdöttek a katolikusokkal, és senki sem kiáltotta ki a tanácsköztársaságot.

A francia fizikust viszont véletlenül vetette a sors erre a vidékre. Langevin az atommag problémáival foglalkozott. A németek megpróbálták kényszeríteni, hogy nekik dolgozzon. A partizánok siettek a segítségére. Kilopták a tudóst a hitleristáktól és átszöktették Svájcba. Svájcból Langevin maga jött el a maquis-ba.

Mielőtt elutaztunk Annecyből, a partizánok ünnepi búcsúestet rendeztek. A főhelyre Langevint, Jules Moch-t, feleségemet és engem ültettek.

Reggel Langevinnel útnak indultunk Lyonba, ahol több napot kellett eltöltenünk. A város, amelyet nem sokkal előbb az amerikaiak szabadítottak fel, romokban hevert. Az utcákat vakolat, üvegtörmelék, a légnyomás által kiszakított ajtók borították. A város huszonöt hídjából csak egy maradt épségben, a többit a visszavonuló hitleristák felrobbantották.

Lyonban néhány francia kommunista és szakszervezeti vezetővel egy szállodában laktunk. Akkor jöttek elő az illegalitásból. Ők is a felszabadult Párizsba igyekeztek, ahová azonban nem volt könnyű eljutni: a vonatok nem jártak, az országutakon az autókat megtámadták a francia fasiszták és az egységeiktől leszakadt német katonák.

Magában Lyonban sem volt biztonságos a helyzet. Majdnem áldozatul estünk egy ilyen banditatámadásnak. Egyik este Hénaffe elvtárs, a párizsi szakszervezet titkára és felesége meghívtak bennünket, nézzünk szét a városban. Az egyik utcában az autónkra rálőttek. Hénaffe feleségét megsebesítették. A vichyi rendszer hívei lövöldöztek még.

Ahhoz, hogy eljussunk Párizsba, szükségünk volt valamilyen francia papírra, mert különben útközben feltartóztathattak volna. Nekünk Lenével viszont nem volt semmilyen úti okmányunk. Ismét a barátaink segítettek. Lyon város kormánybiztosa, Yves Farges (később a Béke-világtanács főtitkára) francia útlevelet állított ki nekünk, mely szerint lotaringiai lakosok voltunk.

Csatlakoztunk a Francia Kommunista Párt vezetőinek egy csoportjához, akik eddig illegalitásban éltek, vagy a partizánok között harcoltak, most pedig siettek a fővárosba. Köztük volt a párt politikai bizottságának több tagja, továbbá az író házaspár Louis Aragon és Elsa Triolet; Aragont már régebbről ismertem még az Inpress idejéből. Néhány autóval útnak indultunk. A kocsikon géppuskákat állítottak fel, mert az erdőkben a bekerített és szétvert német csapatok maradványai kóboroltak. Minden falu és város határában kommunisták és katolikusok fegyveres őrjáratai fogadtak; a katolikusokat gyakran a helybeli plébános vezette.

Ilyen fegyveres menetben vonultunk be 1944. szeptember 24-én a fasisztáktól megtisztított Párizs utcáira.

Mi történt ezalatt Svájcban, hogy alakult munkatársaim további sorsa?

Szeptemberben kiengedték a börtönből a szervezet összes többi tagját: Sissyt, Taylort, Lucyt. Paul Böttchert már előbb kiengedték,

aztán az internált külföldiek táborába zárták, mert emigránsnak számított és nem volt svájci tartózkodási engedélye.

De lássuk, hogyan számol be erről az időszakról Jim, az események szemtanúja és résztvevője 1945-ben a Központ vezetőségéhez szóló jelentésében:

„1944. szeptember 7-én közölték velem, hogy mivel Svájcot már nem veszik körül német csapatok, és csökken az országra gyakorolt német nyomás, szabadlábra helyezhetnek, ha kötelezem magam, hogy a hatóságok engedélye nélkül nem hagyom el az országot, és lefizetek kétezer frank óvadékot. Beleegyeztem, és másnap kijöttem a börtönből, szobát vettem ki a lausanne-i Central-Bellevue Szállodában, amelyet a rendőrség jelölt ki számomra.

Októberben visszakaptam a tartózkodási engedélyemet, megengedték, hogy Vaud kantonban magánházban lakjam, és szabadon mozogjak az országban.

Szabadulásom másnapján telefonáltam »Braunnak«, az ügyvédemnek, aki közölte, hogy találkozni akar velem, mert hírei vannak számomra. A találkozón Braun kijelentette, hogy látni szeretne egy jó barátja, aki régóta kapcsolatban áll Dórával. Megállapodtunk, hogy Genfben találkozom ezzel az elvtárssal, aki tudtul adta, hogy Dóra még Genfben tartózkodik, de néhány nap múlva feleségével együtt elutazik Párizsba.

Néhány nap múlva ugyanez az elvtárs megszervezte találkozásomat Eduarddal és Mauddal, akik elmondták letartóztatásuk részleteit és azt, hogy mit talált náluk a rendőrség (a rejtekhelyen őrzött anyagokat). A kihallgatásokon mindketten azt vallották: az angoloknak dolgoznak, és nem tudják főnökük nevét.

1944 szeptember végén megint telefonált Braun, ügyvédi irodájába hívott. Közölte velem, hogy látni szeretne egy asszony, bizonyos Bösendorfer. Rögtön emlékeztem erre a névre, és beleegyeztem a találkozóba. Bösendorfer Sissynek mutatkozott be, és elmondta, hogy szeptember 14-én bocsátották szabadon, s hogy az ugyancsak szabadlábon levő Rössler beszélni szeretne velem.

Sissy kijelentette, hogy ő sem látta soha Lucyt, most fog vele megismerkedni abban a zürichi kávéházban, ahol a találkozót megbeszélték. Ez volt első és utolsó találkozásom Lucyvel.

Lucy elmondta, hogy éveken át ellátta a svájci vezérkart Németországra vonatkozó információkkal... Közöltem Lucyvel, hogy a

napokban Párizsba megyek; erre Lucy eljuttatott hozzám néhány, a Központnak szóló információt (Sissy közvetítésével kaptam meg, és Párizsba érkezésem után továbbítottam).

Sissyvel és Lucyval öt óra hosszat beszélgettünk a kávéházban.

Sissy valóban először láthatta Rösslert, mert a kávéházba érkezve többször körbejárta a termet, amíg nem intettem neki, hogy várjuk. De ez kiderült Sissy és Lucy beszélgetéséből is.

Lucy nem tud franciául, töri az angolt, ezért németül beszélgettünk.

...Körülbelül ez idő tájt Dóra egyik munkatársa megszervezte találkozásomat Pakbóval, aki elmondta, hogy forrásai most minden eddiginél jobb információkat adnak, de hogyan továbbítsa?... Többször találkozott Rosával azután, hogy a lány kijött a börtönből. Rosa elmondta neki, hogy a rendőrség hosszú ideje figyelte őt (a kihallgatásokon megmutatták neki Dóra fényképét és az enyémet), a rendőrtisztek tudták, mikor és kivel találkozott, többek között Pakbóval is, azt is tudták, hogy járt Pakbo berni lakásán. Pakbo biztos volt benne, hogy őt is figyelik, s hogy a telefonját mindmáig lehallgatják, de ez őt nem izgatja, mert mint újságírónak joga van információkat szerezni és bárkinek átadni; őt csak abban az esetben tartóztathatják le, ha kárt okozna Svájc érdekeinek.

Pakbo átadott nekem egy csomag előhívott filmet, amely információt tartalmazott, ezt szintén továbbítottam Párizsba a Központ munkatársának.

Mielőtt elutaztam volna Párizsba, többször találkoztam Sissyvel. Elmondta, hogy az egész információ, amelyet azóta kapott Lucytől, amióta nincs összeköttetés a Központtal, egy valakinek a páncélszekrényében van, aki diplomáciai sérthetetlenséget élvez Svájcban. Sissy nagyon kért, hogy közöljem ezt a Központtal. Sissy egészen biztos abban, hogy a lebukásokban benne volt a Gestapo keze, hogy Peters, Rosa barátja Gestapo-ügynök.

...Kötelességemnek tartottam Párizsba utazni és összeköttetésbe lépni a Központtal. Bár megengedték, hogy elhagyjam Svájcot, hivatalosan nem kérhettem a franciáktól vízumot, mert nem volt meggyőző ürügyem rá.

November 7-én este a savoie-i ellenállók segítségével akadálytalanul átmentem Svájcból Franciaországba. November 9-én érkeztem meg (Párizsba – R. S.), és nem sokkal utána találkoztam Radóval..."

Igen, Jimmel csak egy évvel letartóztatása után, Párizsban találkoz-

tunk. Megtudtam tőle, hogy már kapcsolatot teremtett a Központ franciaországi megbízottjával.

Én is ugyanezt az utat tettem meg, de természetesen hamarabb, már október végén összeköttetésbe kerültem a Központ munkatársával.

Több év múltán feleségemmel ismét Párizsban voltunk. A sors szeszélye folytán visszatértünk oda, ahol a náci Németországból emigrálva éltünk és dolgoztunk, s ahonnan a fasizmus sötét erői elleni harc új útjára indultunk.

Nekünk, emigránsoknak Párizs mindig kedves volt, szerettük történelméért, demokratikus hagyományaiért, életkedvéért, de most ez a város nem volt olyan gondtalanul vidám, amilyennek mi ismertük. A véres háború, a megszállás rányomta komor bélyegét, bár a párizsiaknak magát a várost sikerült megmenteniük a rombolástól.

Megérkezésünk után bútorozott szobát béreltünk, amelyért csillagászati összeget kellett fizetnünk. Az utóbbi hónapok eseményei az őszi hideggel párosulva megrendítették egészségünket: Lenének krónikus légcsőhurutja volt, engem reuma kínozott.

Az iratokkal és a bejelentkezéssel nem volt különösebb nehézség.

Párizsban ugyanis a magyar konzulátus megőrizte diplomáciai státusát, mert vezetői 1944 áprilisában elhatárolták magukat Horthy kormányától, s ezenkívül Magyarország nem volt hadiállapotban Franciaországgal. A konzulátuson mindkettőnknek mint magyar állampolgároknak útlevelet adtak, ennek alapján a párizsi prefektúrán ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptunk.

Párizsban tudtam meg a szörnyű hírt: csaknem minden rokonomat elpusztították az auschwitzi koncentrációs táborban, köztük idős édesanyámat. Húgomról csak tíz év múlva tudtam meg, hogy élve került ki a táborból.

Feleségem különösen nehezen viselte el, hogy nincsenek mellette a fiai és idős édesanyja. Semmit sem tudtunk róluk, mert Svájc és Franciaország között még nem volt postaösszeköttetés. Szinte lehetetlennek látszott, hogy a családot áthozzuk Párizsba; a harcoló és lerombolt Franciaországban civilek, ráadásul külföldiek csak külön engedéllyel közlekedhettek. Lene azonban megszerezte az engedélyt; katonai igazolvánnyal autón (a vonatok még nem jártak) Annecybe utazott, tanácskozott az ottani partizán ismerősökkel, akik karácsonykor megjelentek a genfi hatóságoknál, és követelték, hogy engedélyezzék a gyerekek és a nagymama távozását. Noha ünnep volt (vagy talán ép-

pen azért), egy nap alatt mindent elintéztek, a gyermekeket és a nagymamát kiengedték. Lene állhatatossága, párizsi és svájci barátaink segítőkészsége révén az új, 1945-ös év küszöbén ismét együtt volt a család. De csak néhány napra, mert én rövidesen elhagytam Franciaországot.

EPILÓGUS

A svájci hatóságok mégiscsak megrendezték csoportunk ügyében a pert.

Az ember azt gondolná, a hitleri Németország teljes veresége után ezt az „ügyet" le kellett volna zárni, kivenni a bíróság kezéből; a benne szereplő személyeket, ha már nem tüntették ki őket, legalább igazolni a közvélemény előtt, tekintve, hogy kötelességtudatból tevékenykedtek, és objektíve Svájc javát szolgálták. De akadtak befolyásos reakciós erők, amelyeknek több oknál fogva fontos volt, hogy nyilvánosan megvádoljanak bennünket állítólagos törvényellenes tevékenységgel.

Az egyik pert 1945 októberében, a másikat két évvel később folytatták le. Az utóbbival nyilvánvalóan az elkezdődött hidegháború oltárán áldoztak.

Németország elleni hírszerzéssel vádolták rajtam kívül Lenét, Esther Bösendorfert, Paul Böttchert, Rudolf Rösslert, Christian Schneidert, Alexander Foote-ot, Margarete Bollit, Edmond és Olga Hamelt. A haditörvényszék különböző ítéleteket szabott ki – három hónaptól három évig terjedő börtönbüntetést. Valamennyiünket pénzbírsággal is sújtottak. Rudolf Rösslert felmentették. Rám mint a csoport vezetőjére szabtak ki háromévi börtönt, és tizenöt évre kitiltottak Svájcból.

De a dolog úgy alakult, hogy a pör után már senki sem került börtönbe. A Hamel házaspárt és Margarete Bollit mint svájci állampolgárokat csak feltételesen ítélték el, büntetésük végrehajtását felfüggesztették. Schneider már kamatostul leülte az egy hónapját. Azok pedig, akiket a hatóságok börtönbe küldtek volna – Foote, Bösendorfer, a feleségem és jómagam – külföldön voltunk (Böttcher és Bösendorfer 1945 júniusában szökött át Franciaországba). Minket távollétünkben ítéltek el.

Azon kívül, hogy nem ártottunk Svájc érdekeinek, még egy lényeges körülmény közrejátszott abban, hogy a haditörvényszék viszony-

lag enyhe ítéleteket hozott. A perben az ügyvédek nyíltan rámutattak arra, hogy a svájci szövetségi rendőrség és kémelhárítás, nevezetesen Knecht felügyelő és Masson brigádezredes, szoros kapcsolatban állt a Gestapóval. A védelemnek ezt a vádját hivatalosan nem cáfolták meg.

A háború után több évig nem állt módomban kideríteni, hogyan alakult azoknak a munkatársaimnak a sorsa, akikkel együttműködtem az illegalitásban. Némelyikükről most már valamit tudok, az egyikről többet, a másikról kevesebbet.

Svájcban, hazájukban, amennyire tudom, jó egészségnek örvend Edmond (Eduard) és Olga (Maud) Hamel, Margarete Bolli (Rosa). Otto Pünter (Pakbo) egy ideig a Szociáldemokrata Párt tájékoztató irodáját vezette (a háború alatt ez az Insa volt), majd 1947-től a svájci kormánynál akkreditált újságírók egyesületének elnöke, 1956-tól 1964-ig a svájci Rádió sajtófőnöke volt, azután idős korára való tekintettel nyugdíjba vonult. Jelenleg hetven körül jár, de még tevékenykedik, megválasztották népbírónak. Már vagy huszonöt éve nem találkoztam vele. Arról azonban értesültem, hogy Pünter 1966-ban szerepelt a svájci televízióban, beszélt csoportunk munkájáról és a saját szerepéről. Amikor megjelent Pierre Accoce és Pierre Quet könyve azzal a szenzációhajhászó címmel, hogy „A háborút Svájcban nyerték meg" (a német kiadás címe: „Moszkva mindent tudott"), amely nagy port vert fel, a svájci Televízió szerkesztősége 1966. május 15-én külön „kerekasztal"-adást szentelt a könyvnek. Ezen részt vett többek között Matt, a „Weltwoche" szerkesztője, Hausamann, a Ha Iroda főnöke, az általam többször idézett Wilhelm von Schramm nyugatnémet hadtörténész, Schnieper (Rössler barátja) és Otto Pünter is. Ebben a beszélgetésben Pünter is kommentálta a könyvet, éppúgy, mint abban az interjúban, amely a „La Suisse" című genfi lapban 1967. november 18-án jelent meg, s ahol Pünter a két francia „fenomenális tudatlanságát" ostorozta.

Mellesleg Accoce és Quet könyvének német kiadása sok szempontból különbözik a francia eredetitől. Így például a francia kiadásban a 313. oldalon azt olvashatjuk: Masson „elmondta nekünk találkozását Schellenberggel". A szöveg ugyanezen helyén a német kiadás 269. oldalán ez áll: Masson „nem mondott el nekünk semmit". Eléggé eltérő fordítás. Arról nem is szólok, hogy Masson teljesen tisztára mosva jelenik meg a német kiadásban, míg a francia eredeti őt a nácikkal való összejátszással vádolja. Allen Dullest a német fordítás-

ban diszkréten kihagyták. A francia kiadásnak személyemet diffamáló kitételei is hiányoztak már a német kiadásban.

Egyébként Pünter már korábban is nyilatkozott W. F. Flicke „Az ügynökök rádión jelentenek Moszkvának" című könyvének 1957-ben megjelent második kiadásához adott terjedelmes mellékletében.* Elég furcsa, hogy egy „szocialista", aki állítólag ideológiai alapon volt a szovjet hírszerzés munkatársa, irodalmilag együttműködik egy megrögzött hitlerista elhárítóval. Azt hiszem ezek után minden kommentár felesleges, mint ahogy nem szükséges kommentálnom Pünter, alias Pakbo, 1967-ben kiadott emlékiratainak szenzációhajhászó címeit sem. A német kiadás „Az Anschluss elmaradt (Pakbo titkos ügynök elbeszélése)", a francia kiadás „Titkos háború semleges országban (Egy titkos ügynök leleplezése)" címmel jelent meg.

Pünter szerepével foglalkozik különben legújabban Arsenijević is**, aki joggal kérdezi, hogy miért nem háborgatta Püntert a svájci rendőrség. Szerinte Pünter szívesen beismerte, hogy békében hagyták, „mert néminemű szolgálatokat tett a rendőrségnek".

Másik genfi munkatársam, Esther Bösendorfer (Sissy) 1973-ban halt meg Berlinben, mint a Német Demokratikus Köztársaság állampolgára. Paul Böttcher (Paul) a legutóbbi időkig Lipcsében a Német Szocialista Egységpárt lapjának, az ismert „Leipziger Volkszeitung"-nak a főszerkesztő-helyettese volt.

Szervezetünk tagjai közül, akikkel közvetve álltunk kapcsolatban, többen nem élnek már. Meghalt Foote (Jim), Arsenijević szerint 1956. augusztus 1-én.*** Foote miután „visszatért" Angliába, már 1949-ben kiadta „A kémkedés kézikönyve" című könyvét, megkezdve ezzel a mindinkább növekvő „irodalom" sorát szervezetünkről. Egy baloldali részrehajlással nem vádolható tanú, a már idézett Marc Payot ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Foote könyvében hemzsegnek a pontatlanságok, sőt valótlanságok."° Von Schramm idézett könyvében szintén hasonlóan vélekedik Foote írásáról: „Csak riportot írt és nem történelmi tudósítást. El akarta adni a könyvét, a szenzációt kereste." Tovább a 146. oldalon: „Foote bizonyára nem volt tiszta

* Lásd. *W. F. Flicke:* Agenten funken nach Moskau. 441–470. old.

** *D. Arsenijević:* Id. mű, 181–183. old.

*** Ugyanott, 258. old.

° *O Pünter:* Guerre secrète en pays neutre. 259. old.

forrás, amelyből fenntartás nélkül lehetett meríteni."* Ilyen értelemben nyilatkozik róla Gert Buchheit is: „Foote könyvében a valóságot a fantáziával keverte össze."** Ami azonban még súlyosabban esik latba, ez a szenzációhajhászás csak a hátterét képezte Foote pálfordulásának, a háború alatti tevékenysége teljes megtagadásának. Újra visszasüllyedt a kispolgári élet mocsarába, amelyből néhány évre, amíg egy nagy feladat lelkesítette, ki tudott emelkedni. Alakjának ellentmondásosságát végül is árulása pecsételte meg.

A sírban nyugszanak hamvai a német antifasiszta emigráns Rudolf Rösslernek, a titokzatos Lucynak, aki annyi fejtörést okozott a himmleri titkosszolgálatnak. 1958. december 12-én Luzern mellett, Kriensben temették el, ahol hosszú éveket töltött emigrációban, és kimeríthetetlen energiával tett meg minden tőle telhetőt berlini barátaival együtt. hogy előmozdítsa a hitleri hadigépezet összeomlását.

Rudolf Rösslerrel együtt eltemették mindmáig kiderítetlen titkát is. Igaz, van egy verzió, hogy röviddel halála előtt elmondta Schnieper nevű svájci barátja fiának, kik voltak azok a tisztek, akik a német vezérkartól a rendkívül értékes információkat adták neki. Rösslernek állítólag az volt a kikötése, hogy Schnieper fia csak húsz év múlva hozhatja nyilvánosságra ezeknek a tiszteknek a nevét. Rösslernek elég oka volt arra, hogy aggódjon a maga és barátai életének veszélyeztetése miatt, a nácik bosszút álltak volna rajtuk. A sors azonban közbeszólt: egy évvel Rössler halála után a fiatalember, akire rábízta a titkot, autóbaleset áldozata lett. Csak találgathatunk, hogy véletlen baleset volt-e. Így Lucy titka megoldatlan maradt.

Tragikusan pusztultak el azok, akik Németországban segítették a szovjet katonai hírszerzést. Csaknem valamennyien börtönben és a táborokban szenvedtek mártírhalált. Valószínűleg súlyos idegmegrázkódtatás közvetkeztében megőrült a Gestapo kínzókamráiban Agnes Zimmermann (Micki), a fiatal német lány, Jim menyasszonya. Heinrichet (Hansot) és Lina Müllert, akiknek a lakása Freiburgban illegális találkozóhely volt, kivégezték. Elsa Noffkénak (Inge), az ejtőernyős hírszerző lánynak nyoma veszett. Eleinte a berlini börtönben tartották fogva. Ott kétszer találkozott vele Anna Müller, aki a Gestapo csapdájába esett. Később a lányt átvitték a ravensbrücki koncentrációs táborba. Valószínűleg onnan már nem került ki élve.

* *W. Schramm:* Id. mű, 25., 146. old.
** *G. Buchheit:* Id. mű, 338. old.

Anna Müllert, a bázeli illegális útlevélcsoport vezetőjét a hitlerista bíróság 1944 szeptemberében halálra ítélte. Az ítélet végrehajtását azonban elhalasztották, lehetséges, hogy azért, mert a svájci kormány közbelépett állampolgára érdekében: Annának a börtönorvoson keresztül sikerült értesítenie a svájci konzult, hogy hol van. De továbbra is megbilincselve tartották a siralomházban.

Anna Müllert a női börtön többi foglyával együtt 1945. május 8-án a szovjet hadsereg egyik egysége szabadította ki. Az idős nőt annyira legyengítette az éhezés és a betegség, hogy járni sem bírt. Kórházba vitték, csak több hónappal szabadulása után tért vissza hazájába.

Számos hitlerista gazember megbűnhődött gonosztetteiért. Azonban Walter Schellenbergnek, a német birodalmi politikai hírszerzés és kémelhárítás főnökének a büntetése igazságtalanul aránytalan volt azokhoz a bűnökhöz képest, amelyeket az emberiség ellen elkövetett. Schellenberg, az SS tábornoka, az SD által más államok ellen elkövetett sok aljas akció sugalmazója és szervezője, nem kapta meg a jól megérdemelt kötelet, túlélte főnökét, Himmlert.

1945-ben, amikor a hitleri rendszer napjai már meg voltak számlálva, Schellenbergnek sikerült Svédországba menekülnie. Ott menedékre lelt. Ennek fejében az SD főnöke magával vitt egy jelentős számú skandináv csoportot, akiket különböző időpontokban a német kormány a koncentrációs táborokba internált. Később az angolok titokban repülőgépen Londonba vitték. Abban reménykedve, hogy megkegyelmeznek neki, Schellenberg megígérte, hogy mindent elmond, ami a brit Intelligence Service-t érdekli. Három év során szedték ki belőle az értékes információkat. Ezalatt Schellenberg csak egyszer hagyta el Londont, 1946 januárjában, amikor tanúként megidézték a nürnbergi perben. Tanúskodott a náci vezetők, többek között SD-beli kollégája, Kaltenbrunner ellen, akit felakasztottak. A per után azonban az angolok ismét magukkal vitték Schellenberget, úgymond gyógykezelésre, mert az orvosok epekövet találtak nála.

Már említettem, hogy ennek a hétpróbás hitleristának mégsem sikerült teljesen elkerülnie a büntetést, bár az angolok és az amerikaiak megpróbálták őt védelmükbe venni. Schellenberget egy amerikai katonai törvényszék 1949 tavaszán elítélte. De olcsón megúszta, mindössze hatévi börtönt kapott 1945-től számítva. Még ezt sem ülte le.

Ezzel kapcsolatban ezt olvassuk Pierre Accoce és Pierre Quet köny-

vében: „Súlyosbodó betegségére való tekintettel az angolok kieszközölték szabadon bocsátását. Nem tudta, hova menjen, felkereste egykori ellenfelét, Massont... Ez hajlandó volt segíteni neki, de csak titokban, mert a svájci hatóságok tiltakozhattak volna az ilyen segítség ellen. Sebészének, Langnak a gondjaira bízta, aki Romont közelében, Lausanne és Fribourg között félúton rejtette el a németet. Néhány hónap múlva a Svájci Államszövetségben tudomást szereztek erről, és utasítást adtak, hogy haladéktalanul toloncolják ki a beteget..."*

Amikor Svájcból kiutasították, Schellenberg nem messze a svájci határtól, a Lago Maggiore partján egy kényelmes villában telepedett meg. Az angolok pénzén élt, akik bőkezűen fizettek a hitlerista hírszerzés vezetőjének azért, mert beavatta őket a német birodalom sok titkába. Az egykori ellenségek így lettek barátok. Schellenberg 1952-ben halt meg.

Masson brigádezredesnek, a svájci titkosszolgálat vezetőjének végül is számot kellett adnia azért a játékért, amelybe a himmleri hírszerzés vezetője vonta be. A svájci hatóságok vizsgálatot indítottak ellene, de nem állították bíróság elé, 1945 őszén nyugdíjazták. 1967-ben halt meg.

Dicstelen véget ért a Himmler által létrehozott úgynevezett „Kommando Rote Kapelle", amelyet a Führer parancsára alakítottak meg az Európában folyó szovjet hírszerzés elleni harcra.

A Kommando 1944 augusztusában hagyta abba végleg tényked ését, amikor egész személyi állománya elmenekült a felkelők kezébe került Párizsból, a Gestapo-szervezet rezidenciájából. Vezetői a megtorlástól tartva civilbe öltöztek, és menedéket keresve szétszéledtek. Gilles Perrault szerint Pannwitz ma Nyugat-Németországban, Stuttgartban kényelmes kispolgári életet él, a bonni kormány nyugdíját élvezi. Perrault három napig beszélgetett vele, többek között a svájci csoportról is.** A Pannwitz csoport ügynökeinek nagy részét elfogták és elítélték.

Még néhány szót Lenéről és magamról.

A szocialista Magyarországon élek és dolgozom, amelynek megteremtéséért több mint ötven évvel ezelőtt beléptem a Kommunista Pártba. Hosszú és súlyos megpróbáltatások, 36 évi távollét után 1955-ben végre visszatérhettem hazámba, ahol a földrajz és térképészet

* *P. Accoce–P. Quet:* La guerre a été gagné en Suisse. 307. old.
** *G. Perrault:* Id. mű, 521–543. old.

terén megvalósíthatok sok mindent azokból a tudományos célokból, amelyekről évtizedeken át álmodoztam. A Magyar Népköztársaság szocialista rendszere tudományágaimban nagyszerű és szilárd alapot nyújt elgondolásaimnak. Csak az a kár, hogy már betöltöttem hetvenötödik évemet.

Lene tízesztendei távollétem után csak három évet tölthetett velem az új Magyarországon, ahová már súlyos betegen jött Párizsból, alighogy hazatérésem híre eljutott hozzá. 1958. szeptember 1-én hunyt el, 58 éves korában. Hamvai Budapesten nyugszanak a Magyar Népköztársaság által adományozott díszsírhelyen; sírkövére ezt vésték: Németország Kommunista Pártjának alapító tagja.

Rövidítések jegyzéke

Intel – Internationale Telegrafen Agentur – Nemzetközi Távirati Iroda

Inpress – Agence de Presse Indépendante – Független Sajtóiroda

INSA – Internationale Sozialistische Agentur – Nemzetközi Szocialista Iroda

IZO – Otgyel Izobrazityelnih Iszkusszty Glavnovo Hudozsesztvennovo Komityeta Akagyemicseszkovo Centra Narodnovo Komisszariata Proszvescsenyija SZSZSZR – A Szovjet Közoktatásügyi Népbiztosság akadémiai központjában működő Művészeti Főbizottság Képzőművészeti Osztálya

OKW– Oberkommando der Wermacht – Véderő-főparancsnokság

OKH – Oberkommando des Heeres – Szárazföldi Erők Főparancsnoksága

RGO – Revolutionäre Gewerkschaftsopposition – Forradalmi Szakszervezeti Ellenzék

Roszta – Rosszijszkoje Tyelegrafnoje Agentsztvo – Orosz Távirati Iroda

TASZSZ – Tyelegrafnoje Agentsztvo Szovjetszkovo Szojuza – Szovjet Távirati Iroda

VOKSZ – Vszeszojuznoje Obscsesztvo Kulturnoj Szvjazi sz Zagranyicej – Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társasága

Vszevobucs – Glavnoje Upravlenyije Vszeobscsevo Vojennovo Obucsenyija – Általános Katonai Kiképzés Fő Irányító Szerve

Zsurgaz – Zsurnalno-Gazetnoje Objegyinyenyije – Újság- és Folyóiratkiadó Egyesülés

Tartalom

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ / 5

ELSŐ RÉSZ / 1936-ig

Hogyan lettem hírszerző / 9
Hogyan lettem kommunista / 20
A bécsi Roszta / 38
Lene / 55
A proletárszázadok / 61
Földrajz és politika Moszkvában és Berlinben / 65
Légi térképészet / 78
Uralmon a hitleristák / 85

MÁSODIK RÉSZ / 1936–1941

Geopress / 91
A világ közepe / 94
A fasiszta Olaszországban / 98
Pakbo / 106
Kapcsolat nélkül / 116
A világ legnagyobb börtöne / 121
Utazás Jugoszláviába / 128
Eduard, Maud és Jim / 136

Sissy / 139
Mikor támad Hitler? / 143

HARMADIK RÉSZ / 1941–1942

A Barbarossa-terv / 151
A moszkvai csata / 159
Rosa és új hírforrások / 171
Az ellenség erőt gyűjt / 175
Első vészjelek / 190
Támadás a Kaukázus irányában / 196
Taylor / 201
Paolo útlevele / 206
Rádióadó és oszcillátor / 209
Rosa „barátja" / 211
Megjelenik Schellenberg / 216
Lucy / 220
Werther és a többiek / 226
Munkában a Kommando / 239

NEGYEDIK RÉSZ / 1943 (októberig)

A sztálingrádi csata / 245
Sikerek és gondok / 251
Ismét Schellenberg / 260
A legveszedelmesebb ellenfél / 269
Felkészülés a döntő ütközetre / 278
Diplomácia a kulisszák mögött / 287
Inge és Micki / 293
Kezdődnek a provokációk / 300
A döntés előtt / 308
A kurszki csata küszöbén / 318
Zweig-Rameau és a többi provokátor / 326

A Gestapo hálója / 333
Mit tudott az F-iroda? / 338
A kurszki csata / 340
A csatlósok megrendülnek / 357
Damoklész kardja / 365
A Martin házaspár / 375
A genfi lebukás / 377

ÖTÖDIK RÉSZ / 1943 októbere után

Illegalitásban / 387
Jim lebukása / 394
Önkéntes börtönben / 401
Menekülés Svájcból / 411
Epilógus / 419

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE / 427

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Török Piroska
A borító és a kötéstery Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Sebestyén Gyula
A szedést 1975. VII. 23-án kezdték meg
Megjelent 1976. III. 31-en, 68 000 példányban
Terjedelme 27 (A/5) ív

2480 Athenaeum Nyomda, Budapest – Ofszet rotációs nyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató